Vygintas Bronius PŠIBILSKIS

KAZYS PAKŠTAS

tarp vizijų ir realybės

VLU

UDK 914(474.5):929Pakštas
Pš-07

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba (2003-04-30; protokolas Nr. 78)

Recenzavo prof. habil. dr. *Stasys Vaitekūnas,*
doc. dr. *Ričardas Baubinas* ir
doc. dr. *Algis Povilas Kasperavičius*

ISBN 978-609-07-0469-1 (skaitmeninis PDF)
ISBN 9986–19–599–3
© Vygintas Bronius Pšibilskis, 2003
© Vilniaus universiteto leidykla, 2003

Turinys

Pratarmė —5

RENKANTIS GYVENIMO KELIĄ —20
Nuo Alaušo iki Čikagos —20
Lietuviškosios veiklos baruose Amerikoje —29
Sąlytis su didžiąja politika —39
Studijos Šveicarijoje, darbas „Drauge" —50

LIETUVOS PROFESIONALIOSIOS GEOGRAFIJOS PRADININKAS —65
Lietuvos universiteto profesorius —65
Katedros vedėjas, tyrinėtojas —84
Kelionės – geografų laboratorija —103
Lietuvos geografų priešakyje —118

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS POLITIKOS IR VISUOMENĖS VEIKĖJAS —134
Nuo vyresniosios kartos iki jaunimo —134
Katalikams – savo mokslo ir studijų institucijos —148
Naujaromuvių sambūryje —160
Visuomeninėse organizacijose —175

TAUTOS GYVASTINGUMO ŽADINTOJAS —188
Lietuviškojo dinamizmo gairės —188
Federalistiniai siekiai —215
Lietuvos sujūrinimo šauklys —239
Ne emigracija, o kolonizacija —254

POLITINIO EMIGRANTO DUONA —281
Darbas Lietuvai sunkmečiu —281
Dausų pilietis —304
Vidurio Europos vienytojas —328
Paskutinė vizija—351
Pabaiga —377

Summary —390
Santrumpos —394
Asmenvardžių rodyklė —396

Pratarmė

XIX a. pabaigoje Utenos apskrityje gimusiam smalsiam ir gabiam Pakštų Kaziukui buvo lemta tapti viena ryškiausių nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir išeivijos asmenybių – mokslininku, pedagogu, švietėju, publicistu, visuomenės veikėju. Kazys Pakštas garsėjo įdomiomis idėjomis, originaliais sumanymais, toli siekiančiais projektais, kurių taip stigo tuometinei Lietuvai. „Vitalizmo apaštalas", „dinamiškiausia lietuviškos visuomenės asmenybė", „vienas iš žymiausių tautos dvasinių vadų", „kilnusis nenuorama", „politikos svajotojas", „nepripažintas pranašas", „lietuviškoji Kasandra", „didysis realistas" – tokiais epitetais bendraminčiai apibūdino K. Pakštą. Kitokių politinių nuostatų žmonės, nesugebėję arba nenorėję perprasti mokslininko minties vingių, „tematė vieną siaurą jo asmenybės aspektą ir pagal tai jam prilipdė etiketę, kuri jam mažai tetiko"[1]. K. Pakšto pranašiškos idėjos gavo tuščių, keistų fantazijų, o jų kūrėjas – politikos vizionieriaus, fantazijų profesoriaus vardą. Ne kartą buvo išjuoktas, piktai pultas. Net išeivijoje, kai K. Pakštas sutiko iš JAV vykti į Europą skatinti Lietuvos laisvinimo darbo, „buvo išgirstas tas pats atsakymas: negalima, jis fantastas..."[2]

---

[1] Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Roma, 1970, p. XII.

[2] Brazaitis J. Kazys Pakštas. Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje. Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis // Brazaitis Juozas. Raštai. T. 4. Čikaga, 1983, p. 231.

K. Pakštas – profesionaliosios geografijos Lietuvoje pradininkas, dėjęs klimatologijos, ežerotyros mokslų pagrindus, plėtojęs istorinę, politinę, ekonominę ir socialinę geografiją. Jis įkūrė Lietuvos geografų draugiją, užmezgė ir palaikė ryšius su Baltijos, kitų šalių mokslininkais, propagavo žinias apie Lietuvą. Vienas svarbiausių K. Pakšto mokslinio pažinimo metodų buvo kelionės. Ne veltui jis pripažintas vienu iš garsiausių nepriklausomybės laikotarpio keliautojų.

Visą gyvenimą K. Pakštas puoselėjo idėją grąžinti lietuvių tautai kadaise jos turėtą didybę ir garbę, Lietuvą perkelti iš apsnūdusio Rytų pasaulio į dinamiškuosius Vakarus, pasukti jos gyvenimo laikrodį 100 metų į priekį. Paniręs į geopolitines studijas ir suvokęs, jog lietuvių tautos padėtis prie Baltijos jūros yra labai nesaugi, numatė būdus sunkiai atgautai politinei nepriklausomybei išsaugoti, o nepavykus – ragino aktyviai puoselėti lietuvių tautinę tapatybę. Reikalavo pasiaukojamai plėtoti kultūrą, mokslą, meną, literatūrą, moralę ir sveikatingumą, ugdyti iniciatyvą, veiklumą, stiprinti demokratiją, veiksmingai pasinaudoti jūros teikiamais pranašumais, spręsti socialines problemas. Intelektiniam pajėgumui plėtoti K. Pakštas akino įvairių pažiūrų tautiečius bendradarbiauti, įgyvendinti kultūrinę autonomiją, politinę toleranciją. Bene pats kontroversiškiausias, plačiausiai žinomas K. Pakšto kūrybinio palikimo aspektas – jo siūlymai racionaliai tvarkyti emigracijos problemą. Antrosios, „atsarginės" Lietuvos idėją sunkiai suvokė plačioji visuomenė, iš pradžių priešiškai sutiko tautininkų valdžia. Kovai su K. Pakšto – Lietuvos krikščionių demokratų partijos veikėjo – nuostatomis buvo skirtas „net žvalgybos organo „Akies" specialus numeris, pilnas šmeižto ir kartumo... daugumai atrodė gal keista turėti lietuvių kultūros saugų židinį ne vien prie Nemuno, bet dar ir kuriame tolimame krašte"[3]. Dėl plačiai paskleistų prasimanymų kai kas ir šiandien moks-

[3] Pakštas K. Antrosios tėvynės reikalingumas // Aidai. 1947, nr. 7, p. 289.

lininko pavardę sieja su siūlymu nupirkti dalį Madagaskaro salos ir per keliolika metų į ją perkelti visą Lietuvą[4].

Vieno iš didžiausių nepriklausomybės laikotarpio keliautojų neramus būdas, paties K. Pakšto išpranašauti lemtingi istoriniai lūžiai padalijo mokslininko gyvenimą tarp Lietuvos ir Amerikos. XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje atsidūręs emigracijoje, praradęs galimybę dirbti savame krašte, profesorius gyveno laisvos, nepriklausomos Lietuvos vizija, o jai priartinti negailėjo nei laiko, nei vis trapesnės savo sveikatos. Puikus gimtojo krašto, taip pat Šveicarijos, kurioje praleido studijų metus, ir JAV gyvenimo pažinimas K. Pakštą leidžia apibūdinti tais pačiais žodžiais, kuriuos jis kadaise skyrė savo bendraminčiui Leonardui Šimučiui[5]: *dviejų kontinentų lietuvis*. K. Pakšto gyvenimo tarpsniai abipus Atlanto sunkino jo įvairiašakės veiklos ir kūrybos tyrinėjimus ir, anot prof. Juozo Ereto (Joseph Ehret), lėmė tai, kad Lietuvos žmonės mažai žino apie jo darbus, nuveiktus Šiaurės Amerikoje, o išeivija – apie nuopelnus Lietuvai, jos mokslui ir politikai[6].

Nepriklausomoje Lietuvoje apie K. Pakštą parašyta nedaug – suskaičiuoti jo gyvenimo svarbesnėms datoms skirtas publikacijas pakaktų ir vienos rankos pirštų[7]. K. Pakšto asmenybės ir idėjų originalumą, nestandartinį požiūrį į Lietuvos geopolitinę situaciją pirmasis įvertino artimas bičiulis prof. Stasys Šalkauskis. Dar XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje jis taikliai pastebėjo, jog „dr. K. Pakštas nepriklauso prie žmonių, kurie sugeba atkreipti į save visuomenės dėmesį iš stipresnės savo pusės. Aktyvumas dažnai traukia jį į žygius, kurie

---

[4] [Vladas Rasčiauskas] Trylika kartų aplink žemę. Vilnius, 1991, p. 22–23. Parašas: Rask V.; Lietuviško teatro bciešant // Dienovidis. 2001, nr. 12, p. 35.

[5] Pakštas K. Leonardas Šimutis-Šilelis // Tėvynės sargas. 1952, nr. 2, p. 303.

[6] Erctas J. Kazys Pakštas..., p. X.

[7] Viliamas V. Kaip mūsų vadai gyvena. Pasikalbėjimas su Atcitininkų Federacijos Vyriausios Tarybos nariu prof. dr. K. Pakštu // Atcitis. 1930, nr. 2–3, p. 108–112; Prof. dr. Kazys Pakštas // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. T. 3. Kaunas, 1940, p. 482–485.

sudaro jam triukšmingą pagarsėjimą dalykuose, nesudarančiuose jo tiesioginio pašaukimo“[8]. Filosofas žavėjosi geografo minties konstruktyvumu, plačiu geopolitiniu akiračiu, suformulavo iš K. Pakšto nuostatų išplaukiančius realios tautinės politikos „kategorinius imperatyvus“[9].

Išeivijoje keletas straipsnių apie K. Pakštą pasirodė 1953 m., kai buvo minimas mokslininko 60 metų jubiliejus. Ta proga paskelbta biografinių žinių, pabandyta apibūdinti asmenybę, susisteminti veiklos kryptis ir idėjas[10]. Juozas Brazaitis (Ambrazevičius), K. Pakštą lyginęs su Juozo Tumo-Vaižganto „Pragiedrulių“ Napaliu, nuodugniau apžvelgė jo visuomeninių idėjų įvairovę – nuo projektų santarvei valstybės viduje pasiekti, okupacijos nelaimėms sutikti iki kovos dėl išlikimo ir išsilaisvinimo. J. Brazaičiui (Ambrazevičiui) profesorius buvo vienas iš lietuvių visuomenės dvasios žadintojų, „kuris purtė, audrino savo visuomenę, kaip tas šventųjų knygų angelas, sykį per metus nusileisdamas į kūdrą ir sukeldamas bangas, kuriose pirmieji ligonys atgaudavo sveikatą“[11]. Pirmajam K. Pakšto biografui Vladui Viliamui jo mokytojas – aro prigimties žmogus, romantikas. Kupiname tragizmo, nusivylimų, nepelnytų priekaištų jo gyvenime viską nustelbia aukštaitiškas giedrumas[12].

Netikėtai mirus prof. K. Pakštui, išeivijos ir užsienio spaudoje pasirodė nemaža publikacijų (žymus išeivijos bibliografas Aleksandras Ružancovas užfiksavo apie 50 nekrologinių straipsnių), tarp jų

---

[8] Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos ugdymas. Kaunas, 1933.

[9] Šalkauskis S. Lietuvių tauta..., p. 51–82; Šalkauskis S. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema // Proskyna. 1991, nr. 5, p. 261.

[10] Kolupaila S. Sukaktuvininkas prof. Kaz. Pakštas // Draugas. 1953, birž. 27, nr. 150; Gražiūnas A. Iš prof. K. Pakšto idėjų lobyno // Draugas. 1953, birž. 29, nr. 151; Prof. K. Pakšto sukaktis // Ateitis. 1953, nr. 9, p. 204; Pakštas Kazys // Amerikos lietuvių vardynas. Jungtinių Amerikos Valstybių žinomesnių lietuvių biografinės žinios. Kn. 1. Los Angeles, 1953, p. 176–177.

[11] Brazaitis J. Kazys Pakštas..., p. 232.

[12] Viliamas V. Prof. dr. Kazys Pakštas // Tėvynės sargas. 1953, t. 4, nr. 1, p. 79.

Londono krikščionių demokratų leidiniuose, Norvegijos, Suomijos laikraščiuose ir žurnaluose. Profesoriaus gyvenimo, veiklos ir kūrybos suvokimą praplėtė V. Viliamo[13], Prano Viktoro Raulinaičio[14], Grigo Valančiaus[15], Benedikto Babrausko[16], Juozo Girniaus[17], Stepono Kolupailos[18] ir kitų autorių publikacijos. K. Pakšto netekties metais pasirodžiusiame „Lietuvių enciklopedijos" 21 tome paskelbtas Antano Bendoriaus straipsnis apžvelgia profesoriaus gyvenimo kelio, veiklos ir kūrybos bruožus, teikia jo išleistų svarbiausių knygų, mokslinių straipsnių ir studijų sąrašą[19]. Išeivijos dėmesį K. Pakštui liudija ir vėliau pasirodę įvairių autorių rašiniai[20].

Tikrą literatūrinį paminklą įžymiajam lietuvių mokslininkui sukūrė jo ilgametis artimas bičiulis ir bendramintis prof. J. Eretas. Gimęs Bazelyje, jis mokėsi Fribūro universitete, kur susipažino su lietuviais studentais. XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos pilietybę priėmęs šveicaras daug nusipelnė mūsų krašto kultūrai, mokslui ir visuomenės gyvenimui. Dėl politinių įvykių 1941 m. pavasarį grįžęs į Šveicariją, likusį gyvenimą paskyrė ne tik mokslinei veiklai, bet ir kovai už nepriklausomybę praradusių mažųjų Europos

---

[13] Viliamas V. Prof. dr. Kazys Pakštas (1893–1960) // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. T. 4. Roma, 1961, p. 252–259; Viliamas V. Kazys Pakštas. 1893 VI 29–1960 IX 11 // Lituanistikos instituto metraštis. T. 1. Čikaga, 1966, p. 110–112.

[14] Raulinaitis P. V. Kazio Pakšto vizijos buvo realios // Lietuvių dienos. 1961, nr. 1, p. 17.

[15] Valančius G. Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

[16] Babrauskas B. Rašytojas, tapęs geografu // Draugas. 1960, rugs. 24, nr. 225.

[17] Dr. J. Girnius kalbėjo apie prof. K. Pakštą // Draugas. 1960, spal. 28, nr. 254; Girnius J. Raštai. T. 3. Vilnius, 1995, p. 83, 259, 315, 397.

[18] Kolupaila S. Vietoj vainiko prof. Pakšto kapui // Draugas. 1960, rugs. 23, nr. 224; Kolupaila S. Dveji metai be Kazimiero Pakšto // Draugas. 1962, rugs. 7, nr. 210.

[19] Bendorius A. Kazys Pakštas // Lietuvių enciklopedija. T. 21. Bostonas, 1960, p. 381–383; Bendorius A. Kazys Pakštas // Aidai. 1960, nr. 10, p. 423–430.

[20] Pakštas Kazys // Ambrozė A. Chicagos lietuvių istorija. 1869–1959. Čikaga, 1967, p. 582; Sužiedėlis S. Pakštas Kazys // Encyclopedia Lithuana. Boston, 1975, t. 4, p. 157–158; Kazys Pakštas // Ateitininkų keliu 1911–1927–1977. Žmonės. Įvykiai. Darbai. Čikaga, 1977, p. 83–87; Prūsas V. Prof. Kazys Pakštas ir Bahamų nepriklausomybė // Naujienos. 1973, rugs. 26, nr. 227.

tautų, tarp jų ir lietuvių, išlaisvinimą. Siekdamas įamžinti iškilių Lietuvos žmonių atminimą, 1960 m. J. Eretas paskelbė knygą apie S. Šalkauskį, o 1964 m. Detroite įsikūrusio Ateitininkų sendraugių komiteto (pirmininkas inž. Jurgis Mikaila) paakintas ėmė rašyti monografiją apie K. Pakštą. Didelėmis pastangomis iš okupuotoje Lietuvoje gyvenančio brolio gavo žinių apie Kazio vaikystę ir jaunystę. Materialiai remiamas Los Andželo ateitininkų, medžiagą knygai rinko Amerikoje. „Aiduose", „Tėvynės sarge", „Drauge", „Tėviškės žiburiuose" paskelbti J. Ereto straipsniai sulaukdavo atsiliepimų, kuriuose mėginta perspėti, jog jis K. Pakštą arba per aukštai, arba per menkai įvertinęs. Laimei, Detroito komitetas ir leidėjas – Lietuvių katalikų mokslo akademija, kurios pirmininkas kun. prof. Antanas Liuima daug prisidėjo prie knygos rengimo, – autoriui paliko visišką laisvę[21].

1970 m. Italijoje išėjo J. Ereto knyga „Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja", sulaukusi palankaus įvertinimo išeivijos spaudoje[22]. Remdamasis publikacijomis, daugelio žmonių nuomonėmis, vertinimais, atsiminimais, autorius plačiame istoriniame kontekste įamžino „tautinio šauklio" odisėją, pateikė K. Pakšto knygų, straipsnių, rankraščių bei rašinių apie jį sąrašą. Biografas pagarbiai apibūdino K. Pakšto asmenybę, beletrizuotame, tačiau dokumentais pagrįstame veikale įdomiai ir įtaigiai nušvietė jo gyvenimo ir veiklos etapus. Profesorius šioje knygoje atsiskleidžia kaip originalių, drąsių minčių, pranašiškų vizijų skelbėjas, visuomeniškas ir pilnakraujis žmogus, „keliavęs per šį gyvenimą ir klupdamas ir pakildamas; ir klysdamas ir kitiems išmintį berdamas; ir padėdamas, ir iš kitų prašydamas pagalbos"[23]. Veikale subtiliai apžvelgtas K. Pakšto vedybinis gyvenimas, jo charakterio bruožai, dorybės ir silpnybės. Siekdamas visapusiškai apibūdinti asmenybę, J. Eretas atrinko ir panaudojo tokius faktus ir

[21] Prof. J. Ereto knyga apie prof. K. Pakštą pasirodys šiemet // Darbininkas. 1970, rugpj. 19, nr. 53.

[22] Knyga apie Dausuvos svajotoją // Varpas. 1973, nr. 12, p. 140–145.

[23] Ten pat.

tokias aplinkybes, kurios kuo įtikinamiau ir vaizdingiau apibūdintų K. Pakštą. Jis sąmoningai nesileido į K. Pakšto tyrinėtas specialias temas, palikdamas jas žinovams. J. Eretui nebuvo prieinami Lietuvos archyvai, kai kurie nepriklausomybės laikotarpio periodiniai leidiniai. Be to, praėjo labai mažai laiko nuo prof. K. Pakšto gyvenimo ir veiklos baigties. Abejojant Lietuvos ateities perspektyvomis, vengta gilintis į profesoriaus politinę veiklą išeivijos organizacijose. Dėl tų priežasčių į autoriaus akiratį nepateko kai kurie reikšmingi K. Pakšto mokslinės, pedagoginės, politinės veiklos aspektai, kultūriniai ir politiniai projektai. Sąraše pasigendama svarbių K. Pakšto publikacijų, padedančių atskleisti jo visuomeninių, politinių idėjų raidą. Nepaisant kai kurių spragų, netikslumų, J. Ereto monografija – sąžiningas, objektyvus tyrinėjimas, nuspalvintas ilgametės draugystės įspūdžiais, – yra vienintelis išsamus darbas apie K. Pakštą. Dėl politinių aplinkybių, nedidelio tiražo jis per 30 metų buvo prieinamas tik nedaugeliui tyrinėtojų, specialistų, profesoriaus gerbėjų.

Sovietmečiu Lietuvoje prof. K. Pakšto – „klerikalinio visuomenės veikėjo" – darbus draudė cenzūra[24], jie nuo visuomenės akių buvo slepiami vadinamuosiuose specialiuosiuose fonduose. Tyrinėtojams neleista naudotis mokslininko kūrybiniu palikimu, jį studijuoti ir vertinti. Todėl iš to meto liko tik žiupsneliai enciklopedijose paskelbtų biografinių duomenų[25], mokslininko asmenybę ir idėjas menkinančių, išjuokiančių pamfletų ir kitų publikacijų[26]. Lietuvybės išsaugojimu susirūpinusį mokslininką bandyta parodyti kaip savanaudį britų agentą, skaičiuojantį dolerius, gaunamus už išeivijos verbavimą

---

[24] Sinkevičius K. Uždrausti autoriai ir leidiniai. Pirmieji sovietinės okupacijos metai 1940 06 15–1941 06 21. Vilnius, 1994, p. 113.

[25] Pakštas Kazys // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 2. Vilnius, 1968, p. 742; Pakštas Kazys // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 8. Vilnius, 1968, p. 416; Pakštas Kazys // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 3. Vilnius, 1987, p. 275.

[26] Kur turi gyventi lietuviai? // Švyturys. 1958, nr. 24, p. 4. Parašas: A. Klevas; Apie kelią į dausas ir įtartiną profesoriaus ligą // Literatūra ir menas. 1959, bal. 18, nr. 16. Parašas: Jūsų Palydovas. „Atsarginė Lietuva" // Mikuckas J. Šioje ir anoje pusėje. Vilnius, 1974, p. 113–115.

į sunkiai apgyvendinamą tropikų šalį – Britų Hondūrą. Taip K. Pakštui buvo atsilyginta už nesėkmingus bandymus privilioti jį į sovietinę Lietuvą.

XX a. pabaigos tautinis atgimimas, atkurta nepriklausomybė prikėlė prof. K. Pakštą iš užmaršties ir sugrąžino Lietuvos žmonėms. Dideli nuopelnai tenka geografui prof. Stasiui Vaitekūnui, kurio publikacijos naująją lietuvių kartą plačiai supažindino su mokslininko biografija, tyrinėjimais, geopolitinėmis nuostatomis, vizijomis ir programomis[27]. S. Vaitekūnas įtikinamai parodė, jog nemaža Lietuvos profesionaliosios geografijos kūrėjo darbų atlaikė laiko išbandymus, yra aktualūs ir šiandieną.

Domėjimasis K. Pakšto asmenybe ypač sustiprėjo ruošiantis paminėti jo gimimo 100-ąsias metines. „Šiaurės Atėnų", „Naujojo dienovidžio", „Tėvynės sargo," „Amžiaus" skaitytojus praturtino Viktoro Aleknos, Virginijaus Gasiliūno, Pauliaus Tolvaišos, Aldonos Vasiliauskienės, Giedriaus Indrašiaus ir kitų straipsniai, apibūdinantys svarbiausius K. Pakšto gyvenimo kelio ir veiklos aspektus[28]. Mokslininko 105-ąjį gimtadienį „Apžvalga" paminėjo Gintauto Eremino straipsniu[29] bei ištraukomis iš „Draugo" dienraštyje publikuotų Juozo

---

[27] Vaitekūnas S. Geopolitika ir Lietuva // Lietuvos geopolitika / sudarytojas S. Vaitekūnas. Vilnius, 1991, p. 8–34; Vaitekūnas S. Kazys Pakštas, jo vizijos ir programos // Kultūros barai. 1991, nr. 11, p. 57–63; Vaitekūnas S. Kazys Pakštas – Lietuvos profesionaliosios geografijos kūrėjas // Septintasis Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas. Geografijos sekcijos pranešimai. Vilnius, 1991, p. 50–55; Vaitekūnas S. Kazys Pakštas – profesionaliosios geografijos Lietuvoje pradininkas (1893–1960) // Hidrometeorologijos straipsniai. T. 15. Vilnius, 1992, p. 248–259; Vaitekūnas S. Kazys Pakštas (1893 06 29–1960 09 11) // Žymiausi Lietuvos geografai / sudarė K. Švedas. Vilnius, 1998, p. 11–21.

[28] Alekna V. Pranašas, kurio nesuprato amžininkai // Naujasis dienovidis. 1993, birž. 25, nr. 25; liep. 2, nr. 26; Alekna V. Kazimieras Pakštas 1893 06 29–1960 09 11. Gyvenimo ir darbų metraštis // Tėvynės sargas. 1993, nr. 2, p. 59–69; Gasiliūnas V. Prof. Kazys Pakštas ir antrosios tėvynės idėja // Šiaurės Atėnai. 1992, saus. 3, nr. 1; Tolvaiša P. Lemtis: būti neišgirstam // Šiaurės Atėnai. 1993, birž. 25, nr. 25; Vasiliauskienė A. Numatęs Lietuvos ateitį // Amžius. 1993, liep. 3–9, nr. 27; Indrašius G. Mokslininkas ir iškilus visuomenės veikėjas // Utenis. 1993, birž. 26, nr. 50.

[29] Ereminas G. Profesorių Kazį Pakštą prisimenant // Apžvalga. 1998, bal. 17–23, nr. 15.

Vitėno atsiminimų apie „Žaliosios atžalos sąjūdį". Pažymėtina, jog daugelis publikacijų yra kompiliatyvios, paveiktos J. Ereto, J. Vitėno darbų, tenkinosi jų pateiktais K. Pakšto veržlaus ir komplikuoto gyvenimo apibūdinimais. Originaliau, analitiškiau į K. Pakšto veiklą pabandė žvilgterėti Povilas Kavaliauskas[30] ir Algirdas Poška[31]. Kai kuriuos savitus jos aspektus, remdamasis mažiau žinomais profesoriaus darbais, aptarė šios knygos autorius[32].

Šiame darbe, naudojantis Lietuvoje prieinamais archyviniais dokumentais, periodine spauda, kitų autorių darbais, mėginama:

- naujais visuomeninės, politinės, mokslinės, pedagoginės veiklos duomenimis praturtinti K. Pakšto biografiją;
- apibūdinti reikšmingiausias K. Pakšto idėjas, atskleisti jų sąryšį su konkrečia laikmečio terpe, krikščioniškomis idėjinėmis bei politinėmis atgimstančios Lietuvos nuostatomis;
- įvertinti mokslininko geopolitines pažiūras ir iš jų išplaukiančias lietuvių tautos gyvybingumo, atsparumo ugdymo, nacionalinio saugumo stiprinimo problemas;
- rekonstruoti K. Pakšto požiūrį į lietuvių emigracijos priežastis, pobūdį, įtaką tautos likimui, parodyti antrosios, „atsarginės" Lietuvos idėjos esmę;
- atskleisti tyrinėtojo federalistinių ir kitų Lietuvai gyvybiškai svarbių projektų prasmę, asmenines pastangas juos įgyvendinti.

K. Pakšto kūrybinis palikimas yra svarbiausias šaltinis mokslininko biografijai, kūrybai ir veiklai studijuoti. Tačiau kol kas jis yra

---

[30] Kavaliauskas P. Kazys Pakštas (1893–1960) // Apie Lietuvos žemę. Lietuvos geografijos skaitiniai / sudarė Č. Kudaba ir R. Krupickas. Kaunas, 1992, p. 125–127.

[31] Poška A. K. Pakšto sociologinės prognozės // Sociologija Lietuvoje: praeitis ir dabartis. Respublikinės konferencijos medžiaga. Kaunas, 1993, p. 13–15; Poška A. Lietuvos kultūros ir civilizacijos rodiklių lyginimas su kaimyninių kraštų lygiu K. Pakšto knygoje „Baltijos respublikų politinė geografija" // Sociologija Lietuvoje: pracitis ir dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas, 1995, p. 30–32.

[32] Pšibilskis V. B. Kazys Pakštas: kultūra ir politinis stabilumas // Politologija. 1999, nr. 1, p. 64–88; Pšibilskis V. B. Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos likimą sprendžiant // Lietuvos istorijos studijos. 2000, t. 8, p. 77–93.

išblaškytas daugybėje leidinių, pasklidęs net dviejuose kontinentuose, todėl sunkiai aprėpiamas. Profesoriaus antroji žmona Janina Pakštienė-Narūnė buvo sumaniusi sutvarkyti vyro mokslinį palikimą ir išleisti būsimosioms kartoms*. Iš kuklių K. Pakšto santaupų buvo sudarytas fondas, kuriam vadovauti numatytas prelatas Mykolas Krupavičius. Anot prof. S. Kolupailos, dėl giminių pasipriešinimo sumanymas iširo. Taigi žalos padaryta ne tik iškilios asmenybės atminimo įamžinimui, bet ir visai lietuviškajai kultūrai[33]. Bibliografas A. Ružancovas pirmasis parengė „Pakštianą" – medžiagą prof. K. Pakšto biografijai ir bibliografijai, surinko mokslininko mirties atgarsius laisvojo pasaulio spaudoje. „Pakštianoje" pateikta per 60 darbų, įskaitant ir kai kuriuos dienraščių straipsnius. Dėl senyvo amžiaus ir lėšų stygiaus bibliografas negalėjo nuvykti į bibliotekas, perversti laikraščių ir žurnalų komplektų, patikslinti, papildyti surinktos medžiagos. J. Ereto ir jo pagalbininkų (A. Bendoriaus, J. Brazaičio, Rapolo Krasausko, V. Viliamo, „Draugo" administracijos) sukauptoji K. Pakšto darbų bibliografija yra daug išsamesnė, tačiau kruopštesnės studijos rodo, jog ir į ją nepateko nemaža profesoriaus kūrybinio palikimo dalis.

Stasys Yla, lygindamas du originaliosios minties, žodžio meistrus uteniškius J. Tumą-Vaižgantą ir K. Pakštą pastebėjo jų panašų temperamentą, tokią pat kultūrinę dinamiką, tautinį romantizmą. Tik Tumas buvo „gausus visokiais raštais, skubus kaip Dovydaitis, viską atiduoti spaudai. Pakštas mažiau produktyvus ir labiau ribotas savo geopolitikos sritimi"[34]. K. Pakštą palyginus ne su vienu produktyviausiu lietuvių rašytoju, o su kitais to meto Lietuvos universiteto profesoriais, galima sakyti, kad tik nedaugelis jų įstengė sukurti

---

* J. Pakštienė-Narūnė pirmoji pasiūlė profesoriaus atminimą pagerbti jam skirta monografija, biblioteka. Žmonėms, kurie studijuodami yra gavę jo materialinę paramą, siūlė įsteigti Kazio Pakšto stipendiją moksleiviams ir studentams remti.

[33] Kolupaila S. Dveji metai be Kazimiero Pakšto // Draugas. 1962, rugs. 7, nr. 210.

[34] Yla S. Lietuvių katalikų mokslo akademija. Bendras žvilgsnis į pradities kelią // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. T. 5. Roma, 1964, p. 25.

tokį gausų ir įdomų palikimą. Per 14 metų Lietuvoje išleistos penkios knygos, kai kurios jų – dar ir prancūzų, lenkų, latvių kalbomis, keletas brošiūrų ir apie 60 mokslinių straipsnių, patekusių į intelektualinių aukštumų pasiekusius žurnalus („Romuva“, „Naujoji Romuva“, „Kosmos“, „Židinys“, „Tiesos kelias“). Platus Lietuvos gyvenimo problemų spektras atsispindėjo gausiuose K. Pakšto straipsniuose šalies dienraščiuose ir savaitraščiuose („Rytas“, „Lietuva“, „XX amžius“, „Iliustruotoji Lietuva“, „Jūra“). Kaip ypač produktyvus publicistas K. Pakštas reiškėsi redaguodamas JAV lietuvių leidinius „Draugas“, „Darbininkas“, „Vytis“ – retas šių leidinių numeris pasirodydavo be redaktoriaus straipsnio. Išeivijoje mokslines profesoriaus studijas skelbė, daugino Lietuvių kultūros institutas, „Lietuvių enciklopedija“, „Lituanus“, „Aidai“. Daug įvairiausių K. Pakšto straipsnių, interviu, jo pasirašytų informacijų, kreipimųsi paskelbė „Garsas“, „Pažanga“, „Ateitis“, „Amerika“, „Vienybė“, „Tėvynės sargas“, „Tėviškės garsas“, „Tėviškės žiburiai“, „Žiburiai“, „Lietuvių dienos“, „Naujoji aušra“, „Į laisvę“. Prof. K. Pakšto kūrybinį palikimą gali sudaryti per 200 publikuotų pozicijų, skirtų moksliniams lietuvių teritorijos tyrinėjimams, įvairiems tautos ir valstybės likimo problemų sprendimo projektams.

Reikšmingos, nepublikuotos medžiagos apie K. Pakštą aptikta Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose. Švietimo ministerijos fonde saugomi K. Pakšto tarnybos lapai, gyvenimo aprašymai, daug įvairiausių dokumentų, susijusių su darbu Lietuvos universitete (LU). Ypač svarbūs Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Matematikos-gamtos fakulteto tarybos posėdžių protokolai, leidžiantys geriau suvokti K. Pakšto akademinės karjeros peripetijas. Archyve esantys Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento bei Kauno miesto ir apskrities viršininko įstaigos fondai padeda realiau įsivaizduoti profesoriaus dalyvavimą įvairiose visuomeninėse organizacijose ir draugijose. Archyvinių šaltinių medžiagą praplečia K. Pakšto laiškai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Vytautui Pranui Bičiūnui, Zenonui Ivinskiui, Jonui Griniui skirti laiškai atskleidžia naujus K. Pakšto gyvenimo faktus, jo požiūrį į as-

Šis elektroninis knygos fragmentas skirtas tik peržiūrai. Jo kopijavimas ir platinimas draudžiamas. El. paštas: info@aidai.lt

menines bei visos tautos problemas. Tyrinėjimui svarbūs Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje esantys K. Pakšto laiškai Aleksandrui Račkui, Vincentui Bartuškai, Juozui Keliuočiui, Vincui Krėvei-Mickevičiui, Juozui Urbšiui, L. Šimučiui, Z. Ivinskiui ir kitiems adresatams. Keletą Nacionalinėje bibliotekoje saugomų laiškų publikavo V. Alekna[35]. Paskelbtas ir Švedijos Karališkojoje mokslų akademijoje Stokholme esantis K. Pakšto laiškas Gerhardui Lindblomui[36]. Tenka apgailestauti, kad šios knygos autorius neturėjo galimybių susipažinti su K. Pakšto dokumentais, saugomais Čikagos jaunimo centro lituanistiniame archyve.

Reikšmingas K. Pakšto biografijos šaltinis – jam pačiam aktyviai dalyvaujant Bostone leista „Lietuvių enciklopedija". Neskaičiuojant K. Pakšto parašytų straipsnių, jo pavardė enciklopedijoje vienaip ar kitaip minima daugiau kaip 30 kartų; dažniausiai tai daroma apibūdinant Lietuvos ir išeivijos politinių, kultūrinių organizacijų ir draugijų steigėjus, aktyvius dalyvius. Daug įvairios informacijos apie K. Pakšto veiklą ir kūrybą užtikta periodinėje spaudoje, ypač dažnai „Ryte", „Naujojoje Romuvoje". Pravertė ir kruopštesnis susipažinimas su akademine spauda. „V. D. Universiteto žiniose", Universiteto veiklos penkerių metų apyskaitose, Matematikos-gamtos fakulteto darbuose skelbiami profesoriaus akademinės karjeros svarbiausi žingsniai, jo vadovaujamų padalinių veiklos rezultatai. Daug vertingos medžiagos rasta „Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimų darbuose".

Prof. K. Pakšto gyvenimo ir veiklos epizodų yra V. Bartuškos[37], Antano Steponaičio[38], V. Viliamo[39], Juozo Končiaus[40], Rapolo Ski-

---

[35] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne // Tėvynės sargas. 1993, nr. 2, p. 70–81.

[36] Kazio Pakšto laiškas Gerhard'ui Lindblom'ui // Baltoskandija. 1995, nr. 8, p. 6.

[37] Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias. Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas. Klaipėda, 1937.

[38] Steponaitis A. Atsiminimai: 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Did. Karo metu. Kaunas, 1940.

[39] Viliamas V. Įsikūrimo galimybės užjūrio kraštuose. Lietuvių emigracijos ir kolonizacijos problemos. Nordlingenas, 1947.

[40] Končius J. Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964. Chicago, 1966.

pičio[41], Stasio Raštikio[42] knygose, leidiniuose apie S. Kolupailą[43], prel. M. Krupavičių[44]. Išskirtinė reikšmė tenka L. Šimučio informatyviam kūriniui, skirtam Amerikos lietuvių tarybos veiklai[45], bei dr. Antano Kučo redaguotai „Amerikos lietuvių istorijai"[46]. Abiejose knygose apstu faktų, susijusių su K. Pakšto politine veikla JAV po Antrojo pasaulinio karo.

Po nepriklausomybės atkūrimo K. Pakštui skirta vietos Lietuvoje pasirodžiusiuose Alfonso Eidinto darbuose[47], Juozo Skiriaus[48], Česlovo Mančinsko[49], Nastazijos Kairiūkštytės[50], Sandros Grigaravičiūtės[51], Vytauto Gudelio[52] knygose, Utenos krašto enciklopedijoje (sudarytojas ir specialusis redaktorius Gediminas Isokas. V., 2001). Itin svarbi J. Vitėno sukaupta ir „Drauge" paskelbta gausi medžiaga apie K. Pakšto ir jo bendraminčių pastangas rasti naujas erdves lietuvių tautai[53].

Memuarinė medžiaga apie K. Pakštą yra pasklidusi proginiuose ir nekrologiniuose straipsneliuose. Keleto puslapių atsiminimus yra paskelbę Z. Ivinskis[54] bei Julija Šalkauskienė[55]. JAV yra išlikusių žmo-

---

[41] Skipitis R. Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai. Chicago, 1967.

[42] Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. T. 3. Chicago, 1972.

[43] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila. Chicago, 1974.

[44] Maldeikis P. Mykolas Krupavičius. Chicago, 1975.

[45] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970. Chicago, 1971.

[46] Amerikos lietuvių istorija. Boston, 1971.

[47] Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas. Istorinis detektyvas. Vilnius, 1992; Eidintas A. Lietuvių kolumbai: Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža. Vilnius, 1993.

[48] Skirius J. Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais. Vilnius, 1995.

[49] Mančinskas Č. Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais. Vilnius, 1996.

[50] Kairiūkštytė N. Vilniaus vadavimo sąjunga. Vilnius, 2000.

[51] Grigaravičiūtė S. Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais. Vilnius, 2002.

[52] Gudelis V. Lietuvos jūris ir pajūris: Monografija. Vilnius, 1998, p. 393–394.

[53] Vitėnas J. Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre // Draugas. 1998, saus. 6, nr. 3–kov. 20, nr. 56.

[54] Ivinskis Z. Žiupsnelis atsiminimų apie prof. Kazį Pakštą // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972, p. 703–706.

[55] Šalkauskienė J. Į idealų aukštumas. Atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį. Vilnius 1998, p. 80, 86.

nos J. Pakštienės-Narūnės ir dar keleto asmenų rankraštinių atsiminimų apie prof. K. Pakštą.

Šią monografiją sudaro penki skyriai, atspindintys svarbiausius K. Pakšto gyvenimo, veiklos ir kūrybos etapus. Medžiaga skyriuose dėstoma remiantis chronologiniu ir probleminiu principais. Kad skaitytojas turėtų galimybę pats vertinti K. Pakšto nueitą visuomeniškai reikšmingą gyvenimo kelią, visu balsu leidžiama byloti į vieną vietą surinktiems istoriniams faktams. Vengiant galimų kontroversijų, nukrypimų nuo K. Pakšto pamatinių idėjų, gana dažnai cituojamos jo mintys ir samprotavimai, ypač paskelbti tuose kūriniuose, kurie yra mažiau žinomi ir prieinami. Taip elgiamasi dar ir todėl, kad nesitikima, jog artimiausioje ateityje pasirodys visi mokslininko raštai.

Mintis parašyti šį darbą kilo tada, kai Vilniaus universiteto įvairių fakultetų studentams dėstant *Civilizacijų istorijos* kursą paaiškėjo, jog šių dienų akademinis jaunimas beveik nieko nėra girdėjęs apie vieną originaliausių, iškiliausių nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir išeivijos mokslininkų. Ši monografija skiriama istorijos, politologijos, geografijos specialistams, dėstytojams, gimnazijų mokytojams, studentams, kultūros tyrinėtojams ir visiems tiems, kurie domisi savo krašto šviesuoliais, lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės praeities problemomis. Autorius nemano, kad visapusiškai nušvietė prasmingą, aktyvią K. Pakšto veiklą ir kūrybą, tačiau tikisi, jog prisidėjo prie įdomios, reikšmingos asmenybės geresnio suvokimo ir jo atminimo įamžinimo.

Nuoširdžiai dėkoju visiems, kurie prisidėjo rengiant šią knygą: žmonai Audronei Teofilei už moralinę paramą, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Politologijos katedros bendradarbiams už palaikymą, sekretorei Ž. Kudrevičienei už svarią techninę pagalbą, doc. dr. Česlovui Baužai už vertingus patarimus, Klaipėdos universiteto Socialinės geografijos katedros vedėjui prof. habil. dr. Stasiui Vaitekūnui, Geologijos ir geografijos instituto vyriausiajam mokslo darbuotojui, Visuomenės geografijos skyriaus vadovui, Lietuvos geografų draugijos prezidentui doc. dr. Ričardui Baubinui ir Vil-

niaus universiteto Naujosios istorijos katedros doc. dr. Algiui Povilui Kasperavičiui už knygos rankraščio recenzavimą, pastabas ir pasiūlymus, prof. K. Pakšto dukterėčiai Onai Adomaitienei, užpalėnams – Užpalių seniūnui Vytui Jurkai, Vilniaus universiteto doc. dr. Dobilui Jonui Kirveliui, etnologei Gražinai Kadžytei, pedagogui Stasiui Dudėnui už suteiktą informaciją, leidinius, nuotraukas, viešosios įstaigos Vilniaus universiteto leidykla kolektyvui, parengusiam spaudai ir išleidusiam šią knygą.

Renkantis gyvenimo kelią

Nuo Alaušo iki Čikagos

„1893 m. birželio 18 d. Užpalių RK parapinėje bažnyčioje kun. Vasiliauskas pakrikštijo kūdikį, vardu Kazimieras, valstiečių Užpalių valsčiaus Adomo ir Onos Vanagaitės Pakštų teisėtos moterystės sūnų, gimusį 17 birželio šių metų palivarke Alinauka Sudeikų parapijos. Krikšto tėvai: Kazimieras Didžiokas ir Grasia Jokūbo Gladučio žmona"[1]. Toks įrašas bažnytinių aktų registracijos knygoje liudija atėjus į pasaulį vienai iškilių būsimos Lietuvos valstybės ir išeivijos asmenybių. Pakštų sūnus gimė per Petrines (naujuoju kalendoriumi), gavo savo krikštatėvio – Užpalių vargonininko vardą. Iš Sudeikių valsčiaus dvarininkų Drazdauskų nuomojamas Alinaukos palivarkas nebuvo vienintelė vieta, kurioje su savo gausia šeima bandė įsitvirtinti tėvas Adomas Pakštas (1840–1917). Ūmaus būdo aukštaitis savo žemės neturėjo, todėl kilnojosi iš ūkio į ūkį, tai nuomodamas žemę, tai pusininkaudamas. Mažajam Kaziukui kartu su šeima kurį laiką teko pagyventi Kušnieriūnų kaime, o 1899–1903 m. – tėvo iš Drazdauskų nuomojamame Pusbėdžio palivarke. Čia jau ūgtelėjęs darak-

[1] Metrikų nuorašas iš knygos pakrikštytųjų Užpalių Rymo-katalikų bažnyčios // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 631, ap. 3, b. 526, lap. 200.

torės buvo mokomas poterių, lietuviškai skaityti ir rašyti. Motina, antroji Adomo Pakšto žmona, labai rūpinosi šeima, bet vargo netrūko. Nusivylęs nesėkmingu ūkininkavimu svetimose žemėse, 1903 m. tėvas pagaliau įsikūrė Užpalių miestelyje. Tais laikais Užpaliai turėjo 920 gyventojų, buvo valsčiaus centras ir priklausė Ukmergės apskričiai[2].

Užpaliuose už 300 rublių nusipirkęs žemės sklypą ir apgriuvusią trobą, kurią vaikų padedamas gražiai sutvarkė, likusią gyvenimo dalį tėvas vertėsi staliaus, račiaus amatu. Į septintą dešimtį perkopęs jis pagaliau surado tokį gyvenimą, kurio troško – jam vis reikėdavo žmonių ir gyvų šnekų. Adomas Pakštas traukte traukdavo kaimynus, tuo tapdamas vienu tų bevardžių patriotų, kurie rengė aukštaičius laisvei[3]. Daugelio vietos gyventojų atmintyje dar tebebuvo gyvi 1863 m. sukilimo įvykiai, Užpaliuose viešai įvykdyta egzekucija sukilėlių būrio vadui 23 m. vaikinui Povilui Červinskiui. Nuslopinus sukilimą, įvairiomis bausmėmis nubaudus nemaža užpalėnų (suimti, kalinti ir kunigai Jonas Pacevičius, Pranas Knipavičius, Pranas Staškauskas), į apylinkes atkelta rusų kolonistų, pastatyta stačiatikių cerkvė. Klausydamas tėvo ir kaimynų kalbų, politikavimo, Kaziukas išėjo pirmąją ir pačią svarbiausią „akademiją“, skatinusią siekti sau ir kitiems šviesesnio gyvenimo, veržtis į tolį, platesnes erdves. Šventosios aukštupys, kalvotos, gausios gražių miškelių ir ežerų Užpalių, Južintų, Svėdasų apylinkės stipriai veikė jo vaizduotę, jausmus, pažadino didžiulę meilę gamtai. Ypač buvo pamėgęs prie pat Užpalių, dešiniajame Šventosios krante, trykštantį šaltinį, kurio skaidrus vanduo mažu, šaltu Krokulės upeliu įteka į Šventąją. Per atlaidus čia suplūsdavo daug ligonių ir maldininkų, kurie melsdavosi prie kadaise pastatytos koplytėlės, prausdavosi šaltinio vandeniu. Pasak J. Brazaičio (Ambrazevičiaus), kilęs iš Vaižganto vaizdingai aprašyto krašto, K. Pa-

[2] Kviklys B. Mūsų Lietuva. T. 2. Vilnius, 1991, p. 114.

[3] Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Roma, 1970, p. 7.

kštas įgijo tai, „ką aukštaitis turi aukštaitiškiausio: spontanišką, intuityvinį pažinimą, nujautimą, kuris pralenkia protinį pažinimą; didelį sugebėjimą įsivaizduoti – ypatybę, labai reikalingą mokslinei, meninei ir visuomeninei kūrybai. Jis paveldėjo jausminį ir dinaminį reagavimo būdą, kuris neleidžia pro dalykus abejingai praeiti, juos ramiai šaltai priimti ir vertinti kaip svetimus. Jis paveldėjo išraiškai matymą ir kalbėjimą vaizdais, šūkiais, sentencijomis“[4].

Tautinis lietuvių atgimimas Užpaliuose prasidėjo XIX a. pabaigoje. Neretas dalykas čia buvo draudžiama lietuviška knyga, maldaknygė. Jų atgabendavo vietiniai (Motiejus Masiulis, Tamošius Uborevičius, Mataušas Remeikis, Tomas Stankūnas) ir kitų vietovių knygnešiai. Lietuviški raštai pakliūdavo ir į 1903 m. rudenį valdinę Užpalių mokyklą ėmusio lankyti Pakštų Kaziuko rankas. Gyvo temperamento, išradingas, gabus vaikas nuolat krėsdavo išdaigas, į kurias įtraukdavo bendramokslius, mokytoją, miestelio gyventojus. Dvejus metus mokęsis slaptojoje lietuviškoje mokykloje, savo lietuvių kalbos žiniomis jis dalijosi su kitais bendraamžiais – per pertraukas grupelei mokinių diktuodavo lietuviškus diktantus. Vieną kartą mokytojo Barsovo buvo nučiuptas ir išvarytas („daugiau mokytojų šiai mokyklai nereikia“). Tik tėvo atneštas mokytojui didelis gaidys išgelbėjo, kad nebūtų pašalintas iš mokyklos su vilko bilietu.

„Kai buvau 11 metų (1904), tai priklausiau prie „cicilistų“, maniau, kad yra gyvas reikalas nuversti carą Nikolajų ir pastatyti savo lietuvišką karalių, todėl bandžiau pramokti revolveriu šauti, kad svajonė greičiau realybe taptų“, – vėliau prisiminė K. Pakštas[5].

Atgavus spaudą, užpalėnai uoliai skaitė lietuviškus raštus, džiaugėsi, jog į mokyklą buvo atsiųstas antrasis mokytojas lietuvis Chmieliauskas, mokęs lietuvių kalbos. Tautinės savimonės žadinami Užpa-

---

[4] Brazaitis J. Kazys Pakštas. Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje. Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis // Brazaitis Juozas. Raštai. T. 4. Čikaga, 1983, p. 221.

[5] Pakštas K. Lietuvos išcivybė // Draugas. 1924, spal. 31, nr. 258.

lių valsčiaus ir miestelio žmonės buvo aktyvūs 1905 m. revoliucinių įvykių dalyviai. Gruodį būrys vyrų įsiveržė į urėdo Okulečo butą, padarė kratą, atėmė ginklus. Įsakę jam niekur neišeiti ir pastatę sargybą, patys nuėjo į aikštę, kur susirinko 700–800 žmonių minia. Po lietuviškai sakomų kalbų sukilėliai patraukė prie valstybinės degtinės parduotuvės, nuplėšė iškabą, nukabino žibintą, išnešė į lauką butelius su degtine ir juos sudaužė[6]. Ir Pakštų Kaziukas dalyvavo tuose įvykiuose: pasičiupęs tėvo revolverį bandė prisidėti prie ginkluotų sukilėlių, bet suaugusiųjų buvo pavarytas šalin.

Caro valdžiai ėmusis egzekucijų, daug „maištautojų" buvo suimta, nubausta, iš mokyklos iškeltas lietuvis mokytojas. Bet represijos nepalaužė atgimusios užpaliečių tautinės dvasios. 1907 m. kovą jie pastatė „Ameriką pirtyje", surengė pirmąjį lietuvišką vakarą, įsteigė „Saulės" mokyklą, atidarė parapijos knygyną. Penkiolikmetis Kazys, labai sielojęsis dėl skaudžios revoliucinių žygių nesėkmės, atidžiai seka atkaklią lietuvių kovą už savo teises Vilniaus vyskupijoje, gėrisi kunigų Aleksandro Dambrausko-Jakšto, J. Tumo-Vaižganto ir kitų veikėjų tvirtu nusistatymu bei mokėjimu ginti lietuvių reikalus[7].

1908 m. K. Pakštas baigė mokyklą ir svajojo tęsti mokslus Ukmergės progimnazijoje arba Liepojos jūrininkų mokykloje. Tačiau tam reikėjo daug pinigų. Krikštatėvis K. Didžiokas žadėjo supažindinti su vargoninkavimo menu, bet iš to nieko neišėjo. Kadangi savo žemės nebuvo, beliko arba mokytis tėvo amato, arba bernauti kitiems, arba keltis į miestą ir dairytis darbo. Ganė svetimas kiaules, plukdė sielius Šventąja, buvo Užpalių žydų bendruomenės sekretoriumi. Bet nepaprastas noras ir ryžtas pakilti aukščiau gyvenamosios aplinkos, siekti mokslo tų pačių metų rudenį atvedė Kazį į Kauną. Iš laikraščių sužinojo, kad Saliamono Banaičio spaustuvei, įkurtai vos

---

[6] Kviklys B. Mūsų Lietuva..., p. 113.

[7] Ar reikia jaunimui domėtis politika. Pasikalbėjimas su prof. K. Pakštu // Tėvynės sargas. 1953, nr. 1, p. 150.

spaudą atgavus, reikalingas tarnautojas. Gavęs sutikimą, čia pradėjo dirbti pasiuntinuku ir korektoriaus Jono Pikčilingio padėjėju. Už aštuonis rublius, gaunamus per mėnesį, neįstengė išsinuomoti kambario, tad įsitaisė drėgno spaustuvės rūsio kampe. Bendradarbiams, tarp kurių buvo nemaža merginų, padainuodavo lietuviškų dainų, vėliau tas, kurios norėjo, ėmė mokyti ir lietuvių kalbos. „Sklepe* kilo lietuviškas bruzdesys. Jam neprieštaravo ir spaustuvės vedėjas p. Banaitis", – prisiminė K. Pakštas[8]. S. Banaičio lietuviška spaustuvė Kaune buvo ne verslo, bet tautinio darbo vieta. Į ją „jis verbavo jaunus žmones iš kaimų, kad susidarytų lietuviškas spaustuvininkų kadras, traukė žmones iš paties miesto, kad jie įsitrauktų į lietuvišką gyvenimą. Iš tikro spaustuvė pasidarė tarsi lietuvybės tvirtovė Kaune"[9]. Martynas Yčas, iš Tomsko sugrįžęs į Lietuvą ir apsistojęs Kaune, kur tuomet gyveno menkutis lietuvių inteligentų būrelis, prisiminė: „Šventadieniais eidavome į Kauno apylinkes pasivaikščioti, jo gražiomis vietomis pasigėrėti. Ir čia pirmą kartą teko susidurti su didesniu jaunimo būreliu, kuris sudaręs linksmą gegužinę stebino panemunę mūsų liaudies dainų garsais. Besiartinant prie I-ojo forto, nusileidę į pakalnę užtikome jaunimą bežaidžiant, šokant ir linksminantis. Kaip vėliau sužinojome, tai buvo daugumoje S.Banaičio spaustuvės tarnautojai su Pikčilingiu priešaky. Mes įsimaišėme į jų būrį ir drauge linksminomės. Ši maloni ir jauki nuotaika buvo išardyta žandarų"[10]. Iš pagalbinių S. Banaičio spaustuvės darbuotojų K. Pakštas buvo pats „gramatniausias", tačiau nuolat susidurdamas su kitais, išsimokslinusiais žmonėmis troško mokytis toliau.

1910 m. rudenį Kazys išvyko pas dėdę į Peterburgą, sužinojo, jog šv. Kotrynos gimnazijoje mokslo baigimo pažymėjimą galima

---

* Rūsyje.

[8] Viliamas V. Kaip mūsų vadai gyvena. Pasikalbėjimas su Atcitininkų Federacijos Vyriausios Tarybos nariu prof. dr. K. Pakštu // Atcitis. 1930, nr. 2–3, p. 109.

[9] Pikčilingis J. A. a. Saliamoną Banaitį palydėjus // Naujoji Romuva. 1933, nr. 126, p. 508–509.

[10] Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. Antroji laida. Kaunas, 1991, p. 14.

įgyti egzaminus išlaikius eksternu. Tuoj grįžo į Užpalius ir kibo į darbą: daug skaitė, žinių sėmėsi iš šviesesnių žmonių. Užpildyti žinių spragų ir tinkamai pasirengti egzaminams metų pabaigoje tėvų, svajojančių savo sūnų matyti su kunigo sutana, buvo išleistas į Kauną. Kartu su kitais moksleiviais gyveno pigiausiuose butuose, pas privačius korepetitorius, vadinamus „švedais", rengėsi lotynų, vokiečių, prancūzų kalbų egzaminams. Mokėsi labai stropiai, kaip dera rimtam, religingam jaunuoliui. Tuomet suartėjo su slapta katalikų moksleivių kuopele, vadovaujama Povilo Dirkio. Gavęs jos ryšininko pareigas, K. Pakštas „išėjo tartum ateitininkų naujokyną", idėjų jis sėmėsi iš A. Dambrausko-Jakšto leidžiamo, o Prano Dovydaičio redaguojamo „Draugijos" priedo „Ateitis"[11]. Tautiškai nusiteikę jaunuoliai uždėjo pabaudą – 1 kapeiką už nereikalingo rusų kalbos žodžio pasakymą. Sekmadieniais su kitais būsimaisiais ateitininkais Kazys eidavo į seserų šaričių šv. Gertrūdos – keleivių ir vargšų globėjos – bažnyčią Kauno centre, giedodavo lietuviškas giesmes, dėl to pasitaikydavo kivirčų su lenkais. Vieną kitą kartą buvo nuėjęs ir į lietuvių vakarus Tilmansų salėje ir kitur.

1912 m. kovą Peterburge K. Pakštas sėkmingai išlaikė vaistinės mokinio ir dar kelis papildomus egzaminus, lygiaverčius gimnazijos šešių klasių baigimo atestatui[12]. Suspėjo pasigėrėti „majestotiškais tiltais, paminklais, pasakiška architektūra, muziejais, teatrais"[13]. Tų pačių metų rudenį nuvažiavo į Kauną ir Žemaičių dvasinės seminarijos rektoriui prelatui Jonui Mačiuliui-Maironiui įteikė prašymą priimti į kunigų seminariją klieriku. Tokį žingsnį galėjo lemti ne viena aplinkybė: paties Kazio nuoširdus tikėjimas, kad būdamas kunigas

---

[11] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 13.

[12] Tokią išvadą 1931 m. gruodžio 18 d. padarė VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos kandidato dėstyti geografiją parinkimo komisija, peržiūrėjusi K. Pakšto *Curriculum vitae* ir išklausiusi jo paaiškinimus // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 9.

[13] Kazys Pakštas // Atcitininkų keliu 1911–1927–1977. Žmonės. Įvykiai. Darbai. Čikaga, 1977, p. 84.

geriausiai galės padėti carizmo engiamiems savo tautiečiams; religingų tėvų troškimas gražų balsą turintį sūnų matyti su kunigo rūbu; tėvo krikštasūnio J. Tumo-Vaižganto pavyzdys; pažintis su katalikų veikėjais – A. Dambrausku-Jakštu, P. Dovydaičiu ir kitais. Tačiau griežta seminarijos tvarka, menka parapijos gyvenimo perspektyva, neišvengiamas atsižadėjimas svajonių pamatyti tolimas šalis („sulaukęs 14 m. kartais apsigyvendavau pietinėj Brazilijoj, ten ūkininkaudavau, nuodingas skruzdes naikindavau, lietuvišką valsčių organizuodavau ir lietuvišką mokyklą statydavau"[14]) privertė K. Pakštą suabejoti pasirinktu gyvenimo keliu. Žiemai praslinkus, prieš pat Velykas, nusivilko klieriko sutaną* ir grįžo į Užpalius. Tėvams tvirtino: verčiau būti geru pasauliečiu negu blogu kunigu. Nors iš seminarijos išėjo, bet religijos neišsižadėjo iki gyvenimo pabaigos. Skaudžiai nuvilti tėvai nutraukė materialinę paramą. Kazys susirado mokinio vietą Jiezno, vėliau – Birštono vaistinėse, už menką atlyginimą plovė buteliukus, gamino „miksturkėles". Bijodamas, kad gyvenimas taip ir gali prabėgti nuolat grumiantis su pilka kasdienybe, trokšdamas naujų įspūdžių ir galimybių atskleisti savo gabumus, žvilgsnį nukreipia į tolimesnį horizontą. Jam, kaip ir kitiems sąmoningiems jaunuoliams, „vis labiau ryškėjo, kad rusai atėjo Lietuvon labiausiai tam, kad išnaudotų vietos žmones Rusijos naudai ir vietoje sustabdytų tautinį-visuomeninį gyvenimą pagal seniai žinomą rusų posakį „deržat, nepuščat". Lietuvos jaunimo, ypač neturtingesniojo, dalis leidosi į tolimus kraštus, daugiausia į Jungtines Valstybes, kad galėtų nevaržomai išbandyti savo jėgas, kad ir sunkiame fiziniame darbe, kurs Amerikoj buvo daug geriau atlyginamas"[15]. Su viltimi į tolimąjį kon-

---

[14] Pakštas K. Lietuvos ištvivybė // Draugas. 1924, spal. 31, nr. 258.

* Jaunystės dienų pažįstamas J. Gabrys po daugelio metų teigė, jog K. Pakštą „išvilko iš sutonų" – atleido iš seminarijos paaiškėjus, kad kunigu būti jis netinka. Kodėl taip pasielgė, paaiškinti negalėjo, bet nemanė, jog Kazys būtų „kokį didelį nusikaltimą padaręs". (Juozo Gabrio $ 50000 auka // Naujienos. 1963, liep. 11, nr. 162. Parašas: Reporteris.)

[15] Pakštas K. Leonardas Šimutis-Šilelis // Tėvynės sargas. 1952, nr. 2, p. 300.

tinentą žvelgė ir Kazys, juolab kad „jau 1913 metais jautri, kaip visada, Pakšto nuovoka jam sakė, kad Pirmojo pasaulinio karo audros jau artinąsi, kad jam prieš akis stovi sunki ir neaiški „maskoliui" karo tarnyba"[16]. Todėl „būdamas bent kiek pasinešęs į revoliucionierius ir nujausdamas sau sunkumų Rusijos ribose"[17], Kazys 1913 m. rudenį parašė laišką vyresniajai seseriai Konstancijai, gyvenančiai Čikagoje, ir paprašė atsiųsti jam „šipkartę". Konstancija jo prašymą patenkino. Sulaukęs pinigų kelionei į Ameriką, nepaprastai šaltą žiemą slapta paliko Užpalius ir su dviem bendrakeleiviais (valstiečiu Juozu Gabriu iš Tervydžių kaimo bei jo sužadėtine Marijona Indrašiūte) leidosi į ilgą ir pavojingą kelionę. Didžioji K. Pakšto odisėja prasidėjo Kauno rotušės laikrodžio dūžiams sklebiant 1914-uosius metus („kiekvienas laikrodžio smūgis man giliai smenga į širdį ir palydi mane į tolimą kelionę"[18]), kai keliauninkai rogėmis pasuko Jurbarko ir Tilžės link. Einančius per sieną sučiupo Rusijos pasienio sargyba, o kadangi neturėjo pasų, uždarė į karcerį. Bet „vziatkovičiai" ir „kopeikoliubovai", per tarpininką gavę šimtinę, juos ne tik paleido, bet dar ir pamokė, kaip pasprukti iš Rusijos[19]. Mažu prastu laivu „Chemnitz" iš Bremeno uosto išplaukė 28 dienas trukusion kelionėn į Jungtines Amerikos Valstijas. „Tai buvo baisus dalykas. Bangos, lietus, vėjas daužė tą mūsų laivą, kaip kokį šipulį. Ne vieną kartą jau manėme, kad eisime į dugną... Mane dar ir šiandien šiurpas ima, kai pagalvoju apie tą kelionę", – rašė J. Gabrys[20]. Keletą kartų perrėžęs Atlantą, plaukiojęs daugeliu jūrų, jų „paviršiuje išgyvenęs vis dėl to apie pusę metų"[21], K. Pakštas nepamiršo įspūdžio, kurį patyrė akis į akį susidūręs su vandenyno galybe. „Audra, audra jūroje!.. – rašė jis

---

[16] Viliamas V. Prof. dr. Kazys Pakštas // Tėvynės sargas. 1953, t. 4, nr. 1, p. 12.

[17] Pakštas K. Mano dienos „Draugo" žvaigždyne // Draugas. 1959, lapkr. 14, nr. 268.

[18] Viliamas V. Kaip mūsų vadai gyvena... // Ateitis. 1930, nr. 2–3, p. 109.

[19] Viliamas V. Prof. dr. Kazys Pakštas..., p. 74.

[20] Juozo Gabrio $ 50000 auka // Naujienos. 1963, liep. 11, nr. 162. Parašas: Reporteris.

[21] Pakštas K. Lietuvos pajūrio grožis // Naujoji Romuva. 1938, nr. 22–24, p. 26.

savo kelionės dienyno fragmentų publikacijoje. – Ant garlaivio denio pavojinga išeiti, nes kas minutę gali būti parverstas ant denio grindų ir apipiltas šaltu ir sūriu jūros vandeniu. Garlaivy, kas tik neprikalta ar nepririšta, viskas šokinėja, laksto. Nors ir nelyja, bet vandens ore užtektinai. Mūsų garlaivis gavo šiandien telegramą eiti pagalbon skęstančiam laivui, kuris buvo gana toli ir todėl pagalba nesuspėjo ir taip jis žuvo jūros gelmėse. O ir mūsiškiame nelinksma buvo: jo didysis stiebas krito kaip perkūno trenktas ir laivo paviršius liko smarkiai apdraskytas.

Mirtis jūroje man neišrodo baisu: mat čia žmogus pripranti žiūrėti mirčiai tiesiog į akis. Tik gaila artimiausių žmonių ir gražaus, įdomaus pasaulio"[22].

Ilga ir audringa kelionė savotiškai simbolizavo K. Pakšto ateities gyvenimą.

1914 m. balandžio 26 d. keliautojai pagaliau pasiekė Ameriką. „Iš laivo išlipom Baltimorėje. Pirmą didžiausią įspūdį sudarė anglys ir negrai. Trobesiai gražūs, didingi, bet sykiu ir monotoniški. Iš čia traukiniu važiavau į Čikagą. Pravažiuodamas pro Pitsburgą (Pittsburgh – *V. B. P.*) mačiau jo dūmais apgaubtus kaminus ir iš jų besiveržiančius ugnies liežuvius. Mane, norėjusį būti bent triskart poetu, šie reiškiniai veikė šiurpiai", – taip savo pirmuosius įspūdžius Naujajame kontinente vėliau apibūdino K. Pakštas[23]. Čikagoje – „šiame didžiausiame pasauly lietuvių mieste prasidėjo man įvairūs darbeliai ir rūpestėliai ir, žinoma, pamokos visų tų dalykų, kurie atidaro universiteto duris"[24]. Pirmieji žingsniai ieškant laimės Amerikoje buvo sunkūs, kupini nepriteklių.

---

[22] Pakštas K. Lietuvos pajūrio..., p. 26.

[23] Viliamas V. Kaip mūsų vadai gyvena..., p. 110.

[24] Pakštas K. Lietuvių amerikiečių kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės (Prisiminimų žiupsnelis) // Židinys, 1938, nr. 5–6, p. 635.

Šią

Lietuviškosios veiklos baruose Amerikoje

Trys atvykėliai apsigyveno šiaurinėje Čikagos dalyje pas K. Pakšto seserį Konstanciją, kuri vertėsi siuvinėjimu. Sesuo, aktyvi socialistų kuopelės dalyvė, jaunuolius supažindino su savo bendraminčiais ir jų pradėtomis leisti „Naujienomis", kuriam laikui įtraukė juos į veiklą. Bet didmiestyje siaučiant nedarbui, skurdui, kur kas svarbiau buvo susirasti pragyvenimo šaltinį. Pramokęs anglų kalbos, susipažinęs su miesto transportu bei labai komplikuota padėtimi darbo rinkoje, Kazys ima platinti Kunigų sąjungos leidžiamą savaitraštį „Draugas" (redagavo kun. Fabijonas Kemėšis) ir knygeles. Būdamas knygnešiu susipažino su kunigais marijonais Feliksu Kudirka ir Julijonu Kazaku, kurie 1913 m. įsikūrė Čikagoje ir perėmė tvarkyti šv. Mykolo parapiją. Kun. F. Kudirka buvo įsigijęs mažą rankinę spaustuvėlę ir parapijos rūsyje ruošėsi spausdinti religinio turinio dvisavaitį laikraštėlį „Tikyba ir dora". F. Kudirkos pakviestas K. Pakštas pramoko rinkti raides, tapo spaustuvės darbininku, administratoriumi ir redakcijos nariu. 1914 m. spalio 1 d. pasirodžiusiame pirmajame numeryje *K. Giedručio* slapyvardžiu pasirašytame straipsnelyje „Pažinkime tikėjimą" Kazys suformulavo tokius leidinio uždavinius: „Jame kiekvienas katalikas ras nurodymą, į ką jis turi tikėti ir kaip turi tikėti, ras taipogi, kaip sulig tikėjimo gyventi. O ne katalikas tą laikraštį skaitydamas geriau supras katalikybę ir teisingiau ims manyti apie ją"[25]. Nuo pirmojo numerio K. Pakštas ėmė skelbti tikybinio pobūdžio knygelių vertimus: vieną – iš vokiečių kalbos, kitą – iš rusų (G. Petrovo)[26].

---

[25] Pakštas K. Pažinkime tikėjimą // Tikyba ir dora. 1914, nr. 1, p. 4–5. Parašas: K. Giedrutis.

[26] Ar yra dievas? Iš vokiško vertė K. Giedrutis // Tikyba ir dora. 1914, nr. 1, p. 6–10; Išsipildė. Vertė K. Giedrutis // Tikyba ir dora. 1915, nr. 4, p. 9–15; nr. 20, p. 12–14 ir kt.

Iki K. Pakštui atvykstant į JAV, bandyta įkurti katalikiškojo jaunimo organizaciją, kuri rūpintųsi auklėjimo tautine dvasia problemomis, tenkintų kultūrinius bei kitokius poreikius. 1913 m. pavasarį buvo paruoštas laikinasis *Lietuvos sakalų* statutas, išrinkta valdyba, įsteigta 12 kuopų, jungusių apie 500 jaunuolių. Tų pačių metų rudenį I suvažiavime buvo atsisakyta kitų kraštų jaunimo organizacijoms būdingo sakalų vardo ir organizacija tapo Lietuvos vyčiais. 1914 m. pavasarį kun. F. Kemėšis paakino K. Pakštą telkti lietuvių jaunimą. Drauge su Antanu Bacevičiumi ir kitais šv. Mykolo parapijoje jis įsteigė Vyčių kuopą, buvo išrinktas jos sekretoriumi. Kuopos surengtuose vakariniuose kursuose suaugusiuosius K. Pakštas mokė skaityti ir rašyti. Vyčių 5-ajai kuopai jis atstovavo Montelo (Montello) įvykusiame II seime, kuriame dalyvavo svečių iš Europos: kun. Motiejus Gustaitis ir Juozas Gabrys-Paršaitis. Vyčių III seimui (Čikaga, 1915 m. liepos 1–2 d.) nutarus leisti žurnalą „Vytis", jo redaktoriais išrinkti Aleksandras Račkus, Anicetas Linkus, Leonardas Šimutis ir K. Pakštas. A. Linkui išvykus studijuoti į kitą miestą, likusieji „trys besispaigaliuoją jaunikliai turėjo suorganizuoti vyčiams žurnalą. Jie turėjo sugebėti kartu ir vieningai dirbti, nors iš kelmo išspirti trupučiuką pinigų, susirasti ir kukliai įrengti redakciją ir administraciją"[27]. Visų pirma reikėjo nuspręsti, kuriame mieste – Bostone ar Čikagoje – geriau įsikurti. A. Račkus, ketinęs studijuoti Bostono universiteto kolegijoje, laiškais visus ragino keltis į šį miestą. K. Pakšto pateikti argumentai, kad Čikagoje veikiančios 10 Vyčių kuopų svariausiai parems leidinį, kad jis jau įstojo į Čikagos universitetą ir galų gale – „Bostonan atvažiuoti nei aš, nei L. Šimutis neturime pinigų, o gauti greitu laiku negalime", apsisprendimą nulėmė Čikagos naudai. A. Račkų persikelti į „lietuvių sostinę Amerikoje" galėjo paskatinti ir K. Pakšto priminimas, kad Čikagoje yra nebloga galimybė pragyventi – „'Vyčių' kursai, kur galėsite daug pasidar-

[27] Pakštas K. Leonardas Šimutis-Šilelis..., p. 303.

buoti ir pasipelnyti“[28]. Žurnalas „Vytis“ (jį spausdino „Draugo“ spaustuvė) pasirodė 1915 m. spalio 21 dieną. Redaktoriai A. Račkus ir K. Pakštas, administratorius L. Šimutis dirbo sutartinai, dėl didžiulio atsidavimo, energijos bei savo išvaizdos gavo pravardes: Račkus – Vytauto, Pakštas – storo Kęstučio, Šimutis – ilgo Leonardo[29]. Kas antrą savaitę leidžiamame žurnale K. Pakštas savo pavarde ir slapyvardžiais *K. Giedrutis, Giedrutis, K. P.* skelbė straipsnelius, žadinančius lietuvių jaunimo tautinius jausmus, skatinančius šviestis, lavintis, pamiršti blogus įpročius[30]. Dainavo Aleksandro Aleksio (Aleksandravičiaus) vadovaujamame Vyčių chore, prieš koncertus, spektaklius („Degtinė“, „Už Tėvynę“) kalbėdavo apie lietuvių liaudies dainas, pasakas[31], steigė vakarinius kursus, bibliotekėles. 1916 m. vasarą važinėdamas po didesnes JAV lietuvių santalkas, vadintas kolonijomis, K. Pakštas domėjosi išeivijos nuotaikomis, ypač jaunimo veikla, ragino aukoti lietuviškiesiems reikalams, „Vyčiui“. Gruodį vykęs Čikagos apskrities vyčių suvažiavimas K. Pakštą – jau pagarsėjusį oratorių, organizatorių, agitatorių – įpareigojo „padaryti „maršrutą“ per apskrities kuopas“, aiškinti sumanymo dažniau leisti lietuviško jaunimo žurnalą svarbą[32].

1917 m. liepos 23–25 d. Brukline vykęs Lietuvos vyčių V seimas (dalyvavo 95 delegatai, atstovavę 100 kuopų ir 3311 narių) bu-

---

[28] K. Pakšto laiškas A. Račkui. 1915 09 10 // Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau — LNMB RK RS). F. 63, b. 260, lap. 2.

[29] Norkūnas M. Lietuvos Vyčiai // Amerikos lietuvių katalikų darbai. Harriburg, 1943, p. 101.

[30] Pakštas K. „Vytis“ ir pamatiniai jaunimo klausimai // Vytis. 1915, nr. 1, p. 2–4; nr. 2, p. 1–2; Jaunime, prie mokslo // Vytis. 1915, nr. 3, p. 1–3. Parašas: Giedrutis; Mokslo šaltiniai // Vytis. 1915, nr. 4, p. 1–3. Parašas: Giedrutis; Kas jaunimo veikiama // Vytis. 1916, nr. 4, p. 11. Parašas: K. Giedrutis; Svetimtaučių informavimas apie lietuvius // Vytis. 1916, nr. 11, p. 3. Parašas: K. P.

[31] Pakštas K. Kas jaunimo veikiama // Vytis. 1916, nr. 4, p. 11.

[32] Daunoras S. A. Lietuvos Vyčių Chicagos apskričio sumanymas // Vytis. 1916, nr. 12, p. 3.

vo karštas ir triukšmingas. Nutarė leisti dvisavaitį „Vytį“, svarstė lietuvių kolegijos, milicijos ir kitus klausimus. Aptariant Vyčių organizacijos santykius su dvasininkais, „kilo daug ginčų, nemeilių apsikaltinimų“[33]. Andrius Graičiūnas (Greičiūnas) ir kiti aiškino, jog kai kurie klebonai nesupranta vyčių idėjų, jų judėjimo tikslo, siūlė apsieiti be jų. Dauguma pritarė rezoliucijai, skelbiančiai, kad tose kolonijose, kurių klebonai nesutinka, Vyčių kuopos oficialiai negali egzistuoti. Norintieji gali įsilieti į artimiausią kuopą kitoje kolonijoje arba jungtis prie centro[34]. Po seimo patriotiškai nusiteikę pasauliečiai organizacijos vadovai K. Pakštas, L. Šimutis, Juozas Karosas, Julius Kaupas ir kiti, remdamiesi kai kurių JAV organizacijų pavyzdžiu, įsteigė neviešą Vyčių Romuvos ordiną, kurio tikslas – sustiprinti pasauliečių įtaką vyčiams, diegti mintį, jog mokslo, žinių, patirties įgiję išeivijos jaunuoliai būtų tautiškai susipratę katalikai, pasibaigus karui grįžtų į nepriklausomą Lietuvą. Taip keli patriotai, pasinaudodami lietuvių tautai prasmingu Romuvos – šventos vietos, kurioje dega amžinoji ugnis, – vardu, norėjo sudominti tautiškai atsparesnius išeivius būsimosios Lietuvos sukilninimu.

Aktyvi veikla jaunimo organizacijose tebuvo takelis, turėjęs Kazį ir jo bendraminčius atvesti į platesnius kelius. Po dešimtmečių, bandydamas apmąstyti daugelio tūkstančių Lietuvos išeivių tuometinę padėtį, K. Pakštas rašė, jog „protiškai mažiau veržlūs vyrai visai buvo patenkinti savo uždarbiais, o kai kurie savo santaupomis sugebėjo prasilaužti į verslus: įsigijo krautuvėles, dažnai pelningas smukles“[35]. Keli negausūs šimtai nenuoramų, Rusijoje ėjusių pradžios mokslą „ar net pradėjusių gimnazijos laiptus mindžioti, čia Amerikoje bedirbdami ir labai sunkiai besimokindami, savo kiek aprumbėjusiais smegenimis vis dėlto kažkur prasiveržė: tapo gydytojais, advokatais

[33] Po Seimo // Vytis. 1917, nr. 13, p. 3.
[34] Ten pat.
[35] Pakštas K. Leonardas Šimutis-Šilelis..., p. 301.

ir kitokiais profesionalais". Būta „ir vikresnių jaunesnių berniokų, atsivežusių Amerikon po pusę gimnazijos ar net daugiau", – šie užsigeidė ne tik profesiją įsigyti, bet ir „inteligentais patapti: kalbėti aukštesnėmis temomis, imtis net kokios literatūros, rašinėti eiles, straipsnius, prašmatnias kalbas sakyti"[36]. Kandidatus į aukštas sferas jungė daug panašių bruožų, bet, K. Pakšto žodžiais, visų pirma „jie buvo padūkusiai skurdūs, kaip bažnyčios žiurkės: mito sudegusių žvakių lajum, kelnių neprosino, prasimanydavo visokių priemonių gyvenimui papiginti ir atsitiktinių pajamų prasikrapštyti"[37].

Tarp tuzino ambicingiausiųjų ryškiai pastebimas K. Pakštas, net tris kartus bandęs rašyti eiles, kurių, deja, niekas nesiėmė spausdinti. Gerokai sėkmingiau tikėjosi pasireikšti studijose, į kurias buvo „įsispoksojęs" nuo pat atvykimo į Ameriką. Dėl 1915 m. pradžioje užklupusios ligos menkai atlyginamą darbą tėvų marijonų spaustuvėje apleido. Labai taupiai naudojamas honoraras už dvi išverstas knygeles leido įstoti į Valparaiso universiteto parengiamąjį skyrių. Pavasarį sėkmingai išlaikęs egzaminus, gavo mokslo baigimo pažymėjimą, suteikiantį galimybę stoti į universitetą. Likęs tik su vienu doleriu kišenėje, Kazys parsisamdė dirbti kukurūzų fermoje. Nuo saulės patekėjimo iki pat laidos dirbo pačius įvairiausius ir sunkiausius fizinius darbus. Vėl sukaupęs šiek tiek pinigų, 1915 m. rudenį įstojo į Čikagos Ignoto Lojolos universiteto Sociologijos fakultetą, kuriame studijavo dvejus metus. Įgytos žinios stiprino K. Pakšto pasaulėžiūros nuostatas, išryškėjusias dirbant lietuviškosios veiklos baruose, ir jis visam gyvenimui susiejo jas su krikščioniškąja pakraipa, galutinai atsižadėjo „lietuviško ar kitokio karaliaus ir socializmo"[38]. Dvasiškai, politiškai sparčiai brendusio K. Pakšto energija, gabumai ir žinios įgijo didžiulę vertę lietuvių išeivijai, su nerimu ir viltimi sekusiai įvykių raidą Senajame kontinente.

---

[36] Ten pat.

[37] Ten pat.

[38] Pakštas K. Lietuvos išeivybė // Draugas. 1924, spal. 31, nr. 258.

1914 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas, pavergtosioms Europos tautoms sužadinęs viltį atgauti nacionalinę nepriklausomybę, paspartino JAV lietuvių pasaulėžiūros diferenciaciją. Karo pradžioje Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija (ALRKF), koordinavusi katalikiškųjų organizacijų veiklą, ėmėsi iniciatyvos sutelkti visus tautiečius Lietuvos laisvės siekiams įgyvendinti. Nepavykus surengti bendro visų srovių seimo, socialistai ir liberalai Niujorke, o katalikai Čikagoje sušaukė savo organizacijų suvažiavimus. Lietuvių politiškasis seimas (Čikaga, 1914 m. rugsėjo 21–22 d.) priėmė rezoliuciją, reikalaujančią Lietuvai plačių laisvių, šv. Kazimiero dieną (kovo 4 d.) paskelbė tautine švente, nusprendė sudaryti Lietuvių tautos tarybą (LTT)* bei Tautos fondą (TF). Seime K. Pakštui „dar labai jaunam teko kuklus vaidmuo – būti Seimo maršalka, t. y. tvarkdariu ir balsų skaitytoju“[39]. Tačiau jaunystė nesutrukdė Kaziui tapti Tautos fondo, kaupiančio lėšas nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti bei Lietuvos nepriklausomybei atgauti, valdybos nariu ir iždo globėju (1914–1916). Dėl srovių nesantaikos 1914–1915 m. JAV pavyko įsteigti tik 40 TF skyrių. Lietuviškajai labdarai Amerikoje didelės įtakos turėjo prezidento Woodrow Wilsono leidimas 1916 m. lapkričio 1 d. paskelbti lietuvių diena. Lietuviams palankus JAV Kongreso narys J. J. Casey pateikė rezoliuciją dėl lietuvių dienos, o tai padėjo sutelkti visų srovių Amerikos lietuvius. 1916 m. rugpjūčio 17 d. Vilksberio (Wilkes-Barre) miestelyje įvyko įvairių pažiūrų lietuvių visuomenininkų suvažiavimas, kuriame K. Pakštas atstovavo Lietuvių Romos katalikų spaudos draugijai. Vincui Kapsukui reikalaujant aukų rinkimą pavesti fondams pagal sroves, grasinant protestuoti „lietuvių ir Amerikos spaudoje prieš „klerikalų“ daugumos šališkumą, sudarytas Amerikos lietuvių Centrinis komitetas, pirmininku išrinktas advokatas Jonas S. Lopatto“[40]. Daugelyje miestų atsirado

* Nuo 1916 09 22 vadinta Amerikos lietuvių taryba (ALT).

[39] Pakštas K. Lietuvių amerikiečių kovos..., p. 637.

[40] Lietuvių dienos sutvarkymui Amerikos lietuvių suvažiavimas // Pažanga. 1916, nr. 7–8, p. 29–30.

mišrūs komitetai, kurie rinko aukas, į gatves pasipylė rinkėjai su lietuviškomis tautinėmis vėliavėlėmis. Aukos buvo siunčiamos į Amerikos Raudonąjį Kryžių. Tądien visoje Amerikoje Lietuvai buvo surinkta apie 200 tūkst. dolerių (K. Pakšto duomenimis, 170 tūkst., Vytauto Širvydo – 130 tūkst., F. Kemėšio – 125 tūkst.)[41]. Jonas Julius Bielskis prisimena, jog 1917 m. sausio 16 d. įvykusiame Amerikos lietuvių Centrinio komiteto posėdyje kalbėta apie 175 tūkst., o vėliau, iš visur suplaukus aukoms, susidarė 300 tūkst. dolerių suma, kurią tvarkė Amerikos Raudonasis Kryžius[42].

Norėdamas suaktyvinti Tautos fondo veiklą, valdybos pirmininkas kun. Jonas Jaronimas Jakaitis pasiūlė K. Pakštui tapti „generaliniu sekretoriumi ir propagandos vedėju“[43]. Paakintas didžiulio pasitikėjimo, Kazys persikėlė į Brukliną (iš čia buvo daug patogiau susisiekti su Vorčesteryje (Worcester) klebonavusiu kun. J. J. Jakaičiu), ėmėsi audringos veiklos, pareikalavusios nemažų fizinių bei dvasinių pastangų. „Aukos rinkti buvo labai sunku, – rašė K. Pakštas, – nes didelės darbininkų masės vis dėl to dar nebuvo tautinio susipratimo aukštumoj, o jų skepticizmas buvo galingas. Žymi dalis kunigijos pasižymėjo dideliu dosnumu. Tačiau masei skatinti reikėjo daugelio karštų prakalbų ir straipsnelių, kad būtų galima šį tą surinkti“[44]. Ugningas kalbėtojas lankė įvairias lietuvių kolonijas, du tris kartus per savaitę kalbėdavo bažnyčiose, mokyklose, smuklėse, kėlė Lietuvos laisvinimo reikalą, ragino remti lėšomis. Paraše nemaža straipsnelių, iškilmingų pasižadėjimų lapelių nuolatiniams aukotojams, paskelbė raginančių šūkių: „Taupyk, bet Lietuvai kišenės neuždaryk“, „Tautai pasišvęsti – piliečio dorybė“, „Skink Lietuvai liuosybės ke-

---

[41] Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. Chicago, 1986, p. 435.

[42] Bielskis J. Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje // Lietuvių dienos. 1955, nr. 4, p. 10.

[43] Pakštas K. Lietuvių amerikiečių kovos..., p. 637.

[44] Pakštas K. Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės // Amerikos lietuvių katalikų darbai. Harriburg, 1943, p. 308.

lią", „Mūsų aukos ir pasišventimas – tai balzamas ant Lietuvos žaizdų" ir kt. Įprotis ir gebėjimas formuluoti lakoniškus, to laiko uždavinius atitinkančius šūkius – išskirtinis K. Pakšto asmenybės bruožas – ypač išryškėjo Lietuvoje nepriklausomybės metais.

Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje laikraštyje „Garsas", žurnale „Pažanga" gausu fondo sekretoriaus K. Pakšto paskelbtų TF skyriams pareiškimų, aplinkraščių, kuriuose skatinama minėti Tautos šventę, švęsti „Laisvės savaitę" (kovo 3–10 d.), rengti „bazarus", „lietuviškas dienas", gegužines, aukoti vienos dienos uždarbį Lietuvos išlaisvinimui ir kt. Jautriu žodžiu K. Pakštas žadino JAV lietuvių tautinius jausmus, pasiryžimą aukoti vargstantiems tautiečiams, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalams. „Lietuva buvo laisva ir neprigulminga, – rašė jis. – Jos vaikams laisvės spinduliai tryško iš akių. Bet atėjo klastingi ir nuožmūs priešai ir papildė didžią šventvagystę: išplėšė tautai valią, ant jos pečių uždėjo bjaurios vergijos jungą. Ir šiandien Močiutė-Lietuva šaukia savo vaikelius, po platų pasaulį išblaškytus, kad jie sutrupintų vergijos pančius, patriotizmo ugnimi juos sudegintų. Paliuosuokime Lietuvą, sugrąžinkime jai neprigulmybę, o bus padarytas didžiai krikščioniškas darbas: dar viena šventvagystė nuplauta nuo žemės veido"[45]. 1918 m. pavasarį TF jau turėjo 107 skyrius, apie 11 tūkstančių žmonių, kurie buvo įsipareigoję kasmet aukoti ne mažiau kaip 1 dolerį, 3000 – kas mėnesį po 25 centus ir daugiau[46].

Propaguodamas Tautos fondą, K. Pakštas ypač rūpinosi, kad jo lėšos būtų naudojamos skaidriai. „Labai būtų pravartu, – rašė kunigui Vincentui Bartuškai*, – kad koks nors aukštai stovintis asmuo (vysk. Karevičius, Smetona ar kas kits atsakomybę nešąs), atsiųstų man kvitą su pažymėta gautų pinigų suma ir parašu vieno ar keleto

[45] Pakštas K. Kalėdų dovana // Pažanga. 1917, nr. 10–12, p. 47.

[46] Pakštas K. Tautos fondo aplinkraštis // Garsas. 1918, bal. 11, nr. 15.

* 1917 m. vasarį kunigą dr. V. Bartušką ALT delegavo į Šveicariją dirbti propagandinio darbo perorganizuotame Lietuvių informacijos biure, atstovauti tarybai.

asmenų. Padaryčiau tą klišę ir tuojau tą kvitą spaudon. Tai būtų geriausias argumentas prieš paskalas, kad siunčiami pinigai jiems skirtos vietos nepasiekia. Darykite viską, kad mes gautume *kuo daugiausia kvitų*, kad amerikiečių aukos gaunamos"[47]. Nuolat skelbė aukotojų sąrašus, ataskaitas apie sukauptas ir panaudotas lėšas[48]. Pats vien tik po 1917 m. gruodį pasakytų kalbų surinko 869 dolerius[49]. K. Pakštas buvo tarp pirmųjų JAV lietuvių, 1918 m. vasarį aukojusių Amerikos lietuvių karinei brigadai, rengiamai žygiui į Lietuvą[50]. 1916 m. pabaigoje TF turėjo 50 skyrių, o 1918 m. pabaigoje – 150. J. J. Bielskis, drauge su V. Bartuška važinėjęs po lietuviškąsias kolonijas rinkti TF aukų, rašo, jog šiai labdaros organizacijai „tuo laiku energingai sekretoriavo veiklus ir sumanus Kazys Pakštas (dabar profesorius): jo rūpesčiu buvo suorganizuota arti 200 skyrių"[51].

K. Pakšto, nuo 1918 m. generalinio sekretoriaus pareigas perėmusio L. Šimučio ir kitų katalikų veikėjų atsakingai kreipiama Tautos fondo veikla tapo didžiausia lietuvių tautos istorijoje privačia labdaros iniciatyva, svarbia patriotinio ugdymo, tautinio susitelkimo mokykla. Iki 1922 m. rugsėjo buvo surinkta per 590 tūkst. dolerių[52], kurie buvo paskirti diplomatinėms misijoms, informacijų biurams, nukentėjusiems nuo karo šelpti, mokykloms remti, stipendijoms. Visos Tautos fondo pajamos iki jo likvidavimo siekė 700 000 dolerių. Ne-

---

[47] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne [parengė V. Alekna] // Tėvynės sargas. 1993, nr. 2, p. 71.

[48] Pakštas K. Sekretoriaus ataskaita už gruodį, 1917 // Garsas. 1918, saus. 17, nr. 3; Tautos fondo sekretoriaus ataskaita tautos fondo komisijai ir skyriams iš visų inplaukų ir išlaidų nuo rugsėjo 23 d. 1914 m. iki sausio 1 d. 1918 m. // Garsas. 1918, saus. 31, nr. 4–5.

[49] Pakštas K. Tautos fondo sekretoriaus ataskaita už gruodį, 1917 // Garsas. 1918, vas. 28, nr. 9.

[50] Laisvės legijonas // Garsas. 1918, vas. 28, nr. 9. Informacijoje nurodyti aukotojai: F. Kemėšis, K. Pakštas, J. Kaupas, Povilas Molis (Mulevičius), Jonas Kuras ir Nikodemas Petkus.

[51] Bielskis J. Amerikos lietuviai..., p. 9.

[52] Pakštas K. Amerikos lietuviai katalikai.... p. 308–309.

panorę veikti drauge Bruklino seime socialistų įsteigtasis Šalpos ir tautininkų Autonomijos (vėliau – Nepriklausomybės) fondai surinko per 100 tūkst. dolerių[53]. Būtina pažymėti, jog darbuodamasis TF, K. Pakštas prisidėjo ir prie kunigų F. Kemėšio bei Antano Staniukyno 1914 m. įsteigtos Lietuvių Romos katalikų labdaros sąjungos veiklos globojant, šelpiant našlaičius, ligonius, senelius, vargšus.

Intensyviai dirbdamas, Kazys neapleidžia studijų. 1917 m. rudenį įstoja į Niujorke įsikūrusio jėzuitų Fordhamo universiteto Sociologijos fakulteto vakarinį skyrių. Klauso sociologijos, socialinių reformų bei kai kurių filosofijos ir ekonomikos kursų. Tačiau iš kun. V. Bartuškai į Šveicariją rašyto laiško (1917 m. lapkričio 22 d.) matyti didžiulis Kazio troškimas studijas tęsti Europoje. „Gegužės mėn., 1918 m., – rašė jis, – tikiuos užbaigti sociologijos kursą Fordham'o universitete (New York) ir gauti šiokį tokį diplomą (ne laipsnį). Turiu intenciją toliau tą mokslą (arba gimininga jam šaką) tęsti kuriame nors Šveicarijos universitetų. Bet dar nežinau, ar pavyks iš Amerikos išvažiuoti. Mat buvau pas rusų konsulą Niujorke, ir tas atsisakė išduoti man pasportą ar liudijimą, su kuriuo be trukdymų galėčiau pasiekti Šveicariją. Jis patarė kreiptis į ambasadorių Vašingtone. Mat aš neturiu užsienio pasporto, o tik paprastą, iš metų išėjusį, ir keletą kitokių dokumentų su mano pavarde ir valdžios (Rusijos) antspaudomis, nors politiškai (be kariuomenės neatbuvimo) nesu prasikaltęs"[54]. Adresato prašoma pranešti apie studentų pragyvenimo Šveicarijoje sąlygas, apie patogesnius, saugesnius kelius per vandenyną. Vildamasis toliau studijuoti Europoje, K. Pakštas 1918 m. gegužę baigė studijas Fordhamo universitete ir įgijo pirmąjį savo gyvenime aukštojo mokslo diplomą.

---

[53] Čepėnas P. Naujųjų laikų..., p. 438–439.
[54] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 70.

Sąlytis su didžiąja politika

Iš katalikiškų organizacijų atstovų sudaryta Lietuvių tautos taryba, iš pradžių reikalavusi Lietuvai autonomijos ir visų jos žemių sujungimo, vėliau nusistatė siekti nepriklausomybės. K. Pakštas dalyvavo 1917 m. sausio 10–11 d. Pitsburge sušauktame katalikų veikėjų suvažiavime, kuris septynių katalikiškų organizacijų vardu paskelbė Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją[55]. Per atstovus kun. Joną Žilių-Jonylą ir dr. J. J. Bielskį deklaracija buvo įteikta JAV prezidentui W. Wilsonui bei Europos valstybių ambasadoriams. „Po metų tai padarė Lietuvos Taryba Vilniuje, – rašė K. Pakštas savo atsiminimuose. – Tai rodo, kad visuose žemės kampeliuose lietuvių tautos dalys nujautė epochos svarbumą ir pajuto savo jėgas ir pribrendimą atstatyti senąją garsios praeities valstybę. Sausi ir trumpi šių dviejų tarybų nutarimai turėjo magnetinės galios visai lietuvių tautai..."[56]

JAV prezidento W. Wilsono garsiosios 14 punktų deklaracijos paskelbimas (1918 m. sausio 8 d.) bei Vasario 16-osios aktas Lietuvoje sutelkė Amerikos lietuvius. JAV Kongreso deklaracijos šerdį sudarė tautų – didelių ir mažų – apsisprendimo teisė. Tačiau išskyrus Suomijos ir Lenkijos nepriklausomybę, JAV prezidentas visai neminėjo kitų tautų, kurios taip pat troško būti nepriklausomos. W. Wilsono 14 punktų deklaracijos sujaudinti JAV lietuviai nutarė sušaukti Visuotinį lietuvių seimą. Socialistams delsiant ir trukdant, katalikai ir tautininkai sudarė rengimo komisiją (po 5 atstovus iš abiejų srovių) bei komisiją parengti rezoliucijas. Į abi komisijas pateko K. Pakštas[57]. 1918 m. kovo 13–14 d. Niujorke įvykęs Didysis (Visuotinis) lietuvių seimas, kuriame dalyvavo arti 2000 atstovų, sukūrė bendrą

[55] Katalikų veikėjų suvažiavimas Pittsburghe // Pažanga. 1917, nr. 1, p. 27.
[56] Pakštas K. Amerikos lietuviai katalikai..., p. 312.
[57] Amerikos lietuvių istorija. Boston, 1971, p. 350.

dviejų srovių Vykdomąjį komitetą, formaliai suvienijusį dešiniąsias jėgas, paskelbė rezoliucijas. Svarbiausia rezoliucija – Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas, pabrėžiant nepriklausomos, demokratiškai tvarkomos respublikos siekį. Lietuvos nepriklausomybę turėjo laiduoti Taikos kongresas, sušauktas dalyvaujant ir Lietuvos atstovams. Tai buvo svari JAV lietuvių parama Vilniuje 1918 m. vasario 16 d. paskelbtam Lietuvos Nepriklausomybės Aktui. Seimas pasmerkė vokiečių imperializmą, nuo kurio kenčia Lietuva, JAV prezidento W. Wilsono prašė paramos lietuvių tautai atgauti visišką laisvę[58]. Kai balandžio 6 d. JAV Kongresas paskelbė karą Vokietijai, ALT kreipėsi į Valstybės departamentą, prašydama pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, kad būtų taikiai sustabdytas svetimų jėgų kišimasis į politinius Lietuvos reikalus. Bekompromisiam Lietuvos nepriklausomybės siekiui sustiprinti, JAV vyriausybės garantijoms gauti advokatas Balys Mastauskas išsirūpino, kad Amerikos lietuvių delegaciją priimtų JAV prezidentas W. Wilsonas. Tai įvyko 1918 m. gegužės 3 dieną. Tarp dvidešimties delegacijos narių buvo ir K. Pakštas. „Šimutis ir aš buvom jauniausi tos delegacijos nariai, – vėliau prisiminė Kazys. – Ir suprantama, kad šie aukštose sferose dar nebuvę 24–25 metų delegatai buvo labiausiai susijaudinę: kaip čia dabar elgtis žymiausioje pasaulio prezidentūroje, kaip apsirengti, ką atsakyti, jei dideli ponai prakalbintų... Daug minčių tuomet prabėgo per jaunus smilkinius. Bet geriausia buvo, kad man nereikėjo kalbėti ... Vienas už visus „litaniją" atskaitė"[59]. Iš anksto parengtą memorandumą perskaitė kun. J. J. Jakaitis. Primindamas, jog „per amžius Lietuva trošką būti neprigulminga", bet „per amžius ji buvo malama tarp dviejų girnų – Rusijos ir Vokietijos", jis prašė savo kraštui to, kas Lenkijai pažadėta – nepriklausomybės[60]. Prezidentas šešių minučių kalboje

[58] Amerikos lietuvių istorija..., p. 351.
[59] Pakštas K. Leonardas Šimutis-Šilelis..., p. 305.
[60] Lietuvių delegacija pas prezidentą Wilsoną // Garsas. 1918, geg. 9, nr. 19.

parodė delegacijai daug palankumo, tačiau nieko nepažadėjo. Oficialiai buvo paskelbta, jog W. Wilsonas įspėjęs lietuvių delegaciją, „kad jos norų įvykdymas priklausys nuo sąjungininkų pergalės ir kad turės būti atsižvelgta į tautos praeitį ir susidariusias lemiamas aplinkybes“[61]. Amerikiečiai lietuviams davė suprasti, jog JAV palankumo sulauks tik tada, kai pati tauta atsikratys vokiečių įtakos, provokišką krašto Tarybą pakeis sąjungininkams palankia[62]. Visiškai suprantamas K. Pakšto nepasitenkinimas 1937 m. pabaigoje pasirodžiusioje „Lietuvos istorijoje“ (red. Adolfas Šapoka) radus parašyta, kad prezidentas W. Wilsonas lietuvių delegacijai tada pažadėjęs paremti Lietuvos nepriklausomybę (p. 656). „Buvęs toje delegacijoje, – teigė K. Pakštas knygos recenzijoje, – tokio pažado iš prez. Vilsono negirdėjau: jis pažadėjo tik geriau susipažinti su Lietuvos klausimu ir pareiškė lietuviams kai kurių simpatijų“[63].

Po delegacijos apsilankymo Amerikos prezidentas, politikos klausimus linkęs spręsti remdamasis tikrais mokslo duomenimis, savo paskirtai trijų mokslininkų komisijai pavedė iš pagrindų išstudijuoti Lietuvos nepriklausomybės bei jos ribų klausimus ir pateikti rekomendacijas Amerikos delegacijai taikos derybose. Lietuvos komisijos pirmininku buvo paskirtas Harvardo universiteto Rytų Europos profesorius Frankas A. Golderis. K. Pakštas 1918 m. vasarą porą kartų važiavo į Harvardą, kur ekspertas nuo 1918 m. vėlyvo pavasario rinko istorinę medžiagą Lietuvos klausimu. „Lietuvos klausimais man teko pas jį pamatyti tiek daug medžiagos, kiek niekur tais laikais nebuvau matęs“, – prisiminė K. Pakštas[64]. Kambaryje tilpo knygos, Lietuvos žemėlapiai, atsišaukimai, laiškai, lietuvių spauda, valstybės

---

[61] Amerikos lietuvių istorija..., p. 357.

[62] Skirius J. Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai. Vilnius, 1995, p. 16.

[63] Pakštas K. Kur geografija susitinka su istorija // Naujoji Romuva. 1937, nr. 7, p. 168.

[64] Pakštas K. Amerikos oficialioji nuomonė Lietuvos ribų klausimu 1919 m. // Aidai. 1959, nr. 5, p. 193.

vyrų net slapčiausių pasikalbėjimų mintys, nutarimai, referatai, įvairios iškarpos, vertimai ir kt. Kruopščiai surinkta visa, kas bent vienu žodžiu lietė Lietuvą[65]. 1918 m. rugpjūčio pabaigoje ruošdamasis vykti į Šveicariją, Kazys panūdo „paskutinį kartą pasimatyti su prof. Golderiu ir paklausti jo labai svarbios nuomonės dėl Lietuvos ribų"[66]. Į K. Pakšto klausimą profesorius atsakęs: „Galite reikalauti kuo daugiausia, bet turite tvirtais faktais įrodyti, kas jums neabejotinai priklauso". F. A. Golderis, panašiai kaip ir lietuvių diplomatas istorikas Petras Klimas bei dr. Vilius Gaigalaitis, lietuvių etnografine riba rytuose ir pietuose laikė katalikybės persvaros ribą: kur gyventojų dauguma yra katalikai, tie valsčiai skirtini prie Lietuvos, kur dauguma stačiatikiai, – prie Gudijos. Pasak K. Pakšto, nešališko ir labai rimto autoriteto pasiūlytas kriterijus lietuvius patenkino. Lietuvių skaičius jo nusakytoje teritorijoje turėjo būti apie 5 mln., o priskaičiuojant ir emigrantus – ne mažiau kaip 6 mln.[67] Laikantis šių principų, Lietuvos ribos galėjo būti platesnės, negu jos buvo nustatytos Maskvos sutartimi 1920 metais. Lietuvos ribas JAV ekspertas pastūmėjo gana toli į rytus, o tai, K. Pakšto nuomone, rodė siekimą įtikti Lietuvos vakariniams kaimynams. Kadangi JAV vyriausybė Lietuvos klausimą siejo su Lietuvos ir Lenkijos santykiais, neatmestina prielaida, kad JAV ekspertai ruošė Lietuvos teritoriją konfederacijai su Lenkija[68]. Prof. F. A. Golderis dėl tam tikrų priežasčių netapo Versalio derybų ekspertu, kaip tikėjosi lietuviai, o jo etnografinis pradas buvo pakeistas ekonominiu ir politiniu. Vėliau K. Pakštas su dėkingumu prisiminė jau mirusį mokslininką, skatino Bostono lietuvių laikraščius Harvardo archyvuose surinkti apie jį daugiau žinių

[65] Tautvydas V. Prof. K. Pakštas apie Vilniaus kraštą tautiniu atžvilgiu // Mūsų Vilnius. 1936, nr. 7, p. 104.

[66] Pakštas K. Lietuvos ribų problema // Kosmos. 1938, nr. 10–12, p. 304.

[67] Ten pat, p. 305.

[68] Skirius J. Lietuvos užatlantės diplomatija..., p. 31.

ir paskelbti visiems lietuviams[69]. O aptariamuoju laikotarpiu K. Pakštas pritarė Vyčių seimo, vykusio 1918 m. rugpjūčio 27–29 d., nutarimui kurti lietuvių kilmės Amerikos kareivių legionus ir ginklu išstumti iš Lietuvos vokiečius ir bolševikus, neįsileisti lenkų[70]. Savanorių būta gana daug, bet dėl tarptautinių keblumų jie į Lietuvą nebuvo išsiųsti.

Amerikos lietuvių veikėjų suvažiavimas Vašingtone (1918 04 30–05 03) nutarė pasiųsti į Šveicariją delegatus, kurie proantantiška orientacija paveiktų Lietuvos krašto tarybos atstovus. Per lietuviams palankų JAV Viešosios informacijos komiteto direktorių George'ą Creelį bandyta gauti W. Wilsono laišką, garantuojantį, jog ir Lietuvos atžvilgiu Taikos konferencijoje bus laikomasi tautų apsisprendimo teisės, tačiau nepavyko[71]. Delegacijos, kuri turėjo perspėti Lietuvos veikėjus nedaryti klaidos kviečiant karaliumi Urachą ir dedant vilčių į Vokietiją, vadovu buvo išrinktas advokatas B. Mastauskas, jo padėjėju – kun. Juozas Dabužis (Dabužinskis), sekretoriumi – K. Pakštas. Kariško amžiaus (25 m.) Rusijos piliečiui K. Pakštui Rusijos konsulas Niujorke ilgai nesutiko išduoti paso. Pagaliau 1918 m. rugpjūčio 14 d. delegacija išplaukė į Bordo, o rugsėjo pradžioje pasiekė tuometinį lietuvių politinį centrą Lozaną, kurioje rugsėjo 5 d. prasidėjo Lietuvos ir Šveicarijos lietuvių tarybų konferencija. Pavėluotai, tik rugsėjo 12 d. atvykusius Amerikos lietuvių atstovus trumpomis kalbomis pasveikino Konstantinas Olšauskas, Antanas Smetona, V. Bartuška, Antanas Steponaitis. Į kalbas atsakęs K. Pakštas supažindino delegatus su JAV lietuvių veikla, srovių interesais, pranešė lietuvių seimo Niujorke sprendimus dėl Lietuvos nepriklausomybės ir kitais klausimais[72]. Lietuvos Valstybės Tarybos (LVT) atstovai buvo linkę lavi-

---

[69] Pakštas K. Lietuvių amerikiečių kovos..., p. 642.

[70] Pakštas K. Amerikos lietuviai katalikai..., p. 363.

[71] Amerikos lietuvių istorija..., p. 363.

[72] Steponaitis A. Atsiminimai 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu. Kaunas, 1940, p. 191.

ruoti tarp dviejų stovyklų. Amerikos lietuvių pasiuntiniai juos įtikinėjo, kad vokiečiai bus visiškai sumušti, todėl Lietuvos teritorinės teisės gali būti apgintos tiktai visapusiškai remiant Antantę. „Atsimenu savo ginčą su kun. dr. Purickiu, – rašė K. Pakštas, – kuris tuo metu bandė mane įtikinti, kad vokiečiai dar galį laimėti ir todėl aš turįs būti atsargesnis savo išsireiškimuose prieš vokiečius, kurių militarizmui, ekspansijai ir net bet kuriai jų įtakai dažnai reikšdavau pasmerkimą ir ragindavau kitus tai daryti: *tvirtai ir atvirai*"[73]. Tarybos atstovai buvo skatinami paskubėti, čekų ir lenkų pavyzdžiu Šveicarijoje arba Amerikoje sudaryti „provizorinę" valdžią, kuri sąjungininkams nebūtų įtartina – provokiška. Amerikos lietuvių delegatams amerikiečių diplomatai davė suprasti, „kad tikrumoje Alijantams rūpi atstatymas tik tų valstybių, kurios gali būti naudingos prancūzų amžinoje kovoje prieš Vokietijos imperializmą"[74]. LVT'os delegatai buvo perspėti, kad neatsižvelgus į šiuos planus gauti Vilnių ir net pasiekti nepriklausomybę gali būti labai problemiška.

Amerikos lietuvių delegacija, matydama, jog įvairiuose kraštuose nesuderintai veikia lietuvių tarybos, manė būsiant atsargiau lietuvių tautai turėti vieną bendrą tarybą, kuri stengtųsi įgyti Antantės pasitikėjimą. Konferencijai buvo pateikta naujos Tarybos sudėtis (12 žmonių, tarp jų 6 iš Lietuvos, 3 iš Amerikos ir 3 iš kitų šalių), pirmininku numatytas Jonas Basanavičius. Bendrosios tarybos nepavyko sudaryti, nes iš Vilniaus numatyti žmonės nebuvo atsiųsti. Šveicarijos lietuvių tarybai atsisakius duoti 50 000 frankų Lietuvos valstybės tarybai, pastarosios atstovai iš konferencijos pasitraukė. Skubus Lietuvos atstovų išvykimas iš Šveicarijos buvo suprastas kaip nenoras persiorientuoti į Antantę[75]. Pasilikę Berne Amerikos lietuvių misijos nariai posėdžiavo su J. Gabrio-Paršaičio vadovaujama Šveicarijos lietuvių tautine taryba. 1918 m. spalio 9 d. posėdyje buvo nutarta sudaryti Vyriausiąją

[73] Pakštas K. Amerikos lietuviai katalikai..., p. 314.
[74] Pakštas K. Nepriklausomybės varijantai // Rytas. 1928, bal. 14, nr. 85.
[75] Skirius J. Lietuvos užatlantės diplomatija..., p. 19.

lietuvių tarybą, kuri turėtų JAV, Antantės pasitikėjimą, galėtų greitai persikelti į Paryžių ir ten plėtoti savo politinę veiklą.

ALT'os delegacija K. Pakštui pavedė parengti atitinkamą dokumentą, kuriame būtų išdėstytas jos požiūris į Lietuvos politinę ateitį. Spalio 25 d. jis buvo įteiktas LVT'os atstovui prof. Augustinui Voldemarui. JAV lietuviai pritarė LVT'os kovai dėl nepriklausomybės, valstybės valdymo formos klausimą paliekant spręsti Steigiamajam Seimui. Patys pasisakė už nepriklausomos valstybės kūrimą „demokratinės respublikos pamatais", reikalavo, kad „visi lietuviai, be atžvilgio į luomų, kalbų, lyties ir tikybos skirtumus, turėtų lygias laisvų piliečių teises"[76]. Ryžtingai protestavo prieš kunigaikščio Uracho pakvietimą Lietuvos karaliumi, reiškė pasiryžimą priešintis bet kokioms konvencijoms su Vokietija[77]. Pasak K. Pakšto, pastarieji teiginiai labai nepatiko A. Voldemarui. Šis dėl jų derėjosi net piktuoju. „Jis argumentavo, kad jie dirba sunkiose ir skirtingose sąlygose, kuriose jie negali su vokiečiais drąsiai kalbėtis, ir kad reikia jiems kai kur nusileisti, kad jų perdaug nesupykdytų ir Lietuvos reikalui nepakenktų. Mes gi laikėme save lyg ir karo padėty su Vokietija ir todėl nesutikom jokių nuolaidų padaryti, kurios reikštų neutralumą Lietuvos okupantų politikai"[78].

Amerikos lietuvių delegatai savo veiklą Šveicarijoje derino su JAV diplomatais – klausdavo nuomonės, prašydavo patarimų. JAV atstovas Šveicarijoje tuo metu buvo A. Stovallis. Lietuvių informuotas apie padėtį krašte, JAV valstybės sekretoriui Robertui Lansingui rašė apie būtinumą atkreipti dėmesį į Vokietijos okupacinę kariuomenę, kuri grobia ne tik maistą, bet ir geležinkelių įrengimus, naikina miškus – vieną iš pagrindinių krašto turto šaltinių[79]. K. Pakštas kas antrą ketvir-

---

[76] Pakštas K. Amerikos lietuviai..., p. 315–316.

[77] Ten pat.

[78] Ten pat, p. 316.

[79] Steponaitis A. Tėvynėje ir pasaulyje. Prisiminimai ir apybraižos. New York, 1962, p. 133.

tadienį matydavosi su pasiuntinybės *charge d'affairs* H. Wilsonu, kurį dėl mažo ūgio delegacijos nariai vadino Vilsoniuku. Kartais jį pakeisdavo kiti pasiuntinybės tarnautojai. Apie derybas, Lietuvos, Šveicarijos atstovų pozicijas, politines orientacijas K. Pakštas informuodavo ALT'ą[80]. Misija, šveicarų spaudoje skelbusi sąjungininkams palankias mintis, „slapta galvojo ir su kai kuo tarėsi apie galimybes 1918 m. rudenį pradėti savarankišką ginkluotą pasipriešinimą prieš vokiečių okupaciją dar karui nepasibaigus, – prisiminė K. Pakštas. – O atėjus karo galui buvau kalbinamas tuojau vykti Lietuvon ir organizuoti miliciją"[81].

Paskutinioji lietuvių atstovų konferencija Šveicarijoje buvo nedarni ir nesėkminga. Prasidėjusi A. Voldemaro ir J. Gabrio-Paršaičio ginčais ir konfliktu dėl to, kas turi teisę reprezentuoti tautos suvereniteto siekius, baigėsi savotišku A. Voldemaro kerštu J. Gabriui-Paršaičiui. Atvykęs į Berlyną su delegacijos nariais, A. Voldemaras parašė raštą į šveicarų oficiozą „Bund". Negavęs A. Smetonos, M. Yčo ir Juozo Purickio parašų, be jų sutikimo įtraukęs pavardes, Šveicarijos visuomenei ir Vakarų politikams pareiškė, jog J. Gabrys-Paršaitis neturi pasitikėjimo Lietuvoje, kad jis buvęs pašalintas iš viso pasaulio lietuvių konferencijos Lozanoje, ir prašė su juo nesitarti. „Perskaitęs tą neteisingą žinią apie J. Gabrio-Paršaičio pašalinimą iš konferencijos, – atsiminimuose rašo V. Bartuška, – aš su Pakštu rektifikavome „Bund'e" šmeižtą, pareikšdami, kad Valstybės Taryba gali, jei nori, atimti J. Gabriui-Paršaičiui įgaliojimus, bet negali tai motyvuoti neteisybe"[82]. J. Gabrys-Paršaitis atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje, o tarp jo ir A. Voldemaro kilusi neapykanta 1925 m. baigėsi teismo byla.

1918 m. lapkričio 11 d. Vokietijai pasirašius kapituliaciją Kompjeno miške, B. Mastauskas tuojau pat išvyko į Paryžių rūpintis, kad

---

[80] Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. Vilnius, 1992, p. 47.

[81] Pakštas K. Amerikos lietuviai..., p. 316.

[82] Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias. Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas. Klaipėda, 1937, p. 229–230.

Lietuvos delegacija būtų įsileista į Taikos konferenciją. K. Pakštui buvo pavesta išvykti į Lietuvą ir skubiai organizuoti miliciją (1918 m. gruodžio 10 d. jis telegrafavo į Ameriką, dėstydamas to reikalo svarbą ir prašydamas darbo pradžiai 20 tūkst. dolerių). Tačiau Vokietijos konsulas Berne atsisakė duoti vizą vykti į Lietuvą per Vokietiją. K. Pakšto aiškus priešiškumas vokiečių politikai galėjo būti ta priežastis, dėl kurios ir Vokietijos konsulatas Šveicarijoje jam nedavė vizos į ranka pasiekiamą ir išsiilgtą tėvynę. Nemėgstantis tuščiai leisti laiko jaunuolis įsirašė į Fribūro* universitetą tobulinti prancūzų kalbos. Čia susipažino su J. Eretu, drauge su juo 1919 m. kovo 25 d. Berne surengė paskaitą „Lietuva – šalis ir žmonės (prieš rusų bolševizmą“[83]. Apie kitus Kazio darbus ir mintis laukiant progos pabūti Lietuvoje galima spręsti iš laiško A. Račkui. „Apie politiškus dalykus čia nerašysiu, nes jie per platūs ir ilgan laiškan netilptų, – rašė K. Pakštas. – Priminsiu tik, jog dirbu valdiškame spaudos biure ir darbas eina pasekmingai. Jei esti laiko, tai einu universitetan lekcijų pasiklausyti. Lekcijos prancūzų ir vokiečių kalbomis. Friburgo universitetas gana rimtas.

Politikos darbe, žinoma, turiu ir priešų, bet tai niekis“[84].

1919 m. pradžioje J. Gabrys-Paršaitis spaudoje pareiškė, jog Amerikos lietuvių atstovai B. Mastauskas, J. Dabužis (Dabužinskis) ir K. Pakštas yra netinkami savo svarbiai misijai. Su tuo nesutikdamas P. Klimas 1919 m. vasario 24 d. iš Berno rašo ALT'ai: „J. Gabrio priekaištai kun. Dabužiui ir p. Pakštui galėtų turėti reikšmės tik tuo atveju, jeigu visą Lietuvos reikalų gynimo darbą norėtume įvesti į vieną viešo diplomatinio darbo vešę arba jį matuotume kuriuo vienu politikos varymo mastu. Turint gi omenyje, jog Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės akcija šiandien reikalauja ne tik kokios vienos diplomatinės linijos „aukštose sferose“, bet ir plataus nuolatinio dar-

* Pranc. *Fribourg*, vok. *Freiburg*.

[83] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 50–51.

[84] K. Pakšto laiškas A. Račkui. 1919 02 19 // LNMB RK RS. F. 63–260, lap. 6.

bo propagandos, informacijos komunikacijos ir įvairiose medžiagos ruošimo srityse, lyginai net savitarpio bendravimo pačių Lietuvių tarpe, – tie priekaištai nustoja savo sprendžiamosios reikšmės, statant klausimą apie absoliutų tikumą ir netikumą to ar kito asmens atstovavimo tikslui... J. Gabrio „separatinė aukštoji politika" pastaruoju laiku kaip tik ėmė krypti nuo tokios *taikos koordinacijos,* ir aš tuo tarpu visai dar nenorėdamas mesti ant jo kokio nors šešėlio, labai ir labai perspėju – atsargiai vaduotis dėl jų atstovybės tais motyvais, kurie yra išdėti jo laiške. Aš turiu pabrėžti, jog p. Pakšto ir kun. Dabužio darbas, kiek jis jų yra mokamas ir ištesamas, yra varomas dabar su kietu pasiryžimu būti visuomet tvirtam kontekste su Lietuvos valdžios atstovybe ir tuo žvilgsniu jis atsako aukščiau minėtai pamatinei mūsų akcijos sąlygai. Priešingai, p. J. Gabrys iš to suvienyto fronto, kiek man pačiam teko perdaug aiškiai iš pasikalbėjimų su juo patirti, mušasi visai ištrūkti, ir tai daro dėl griežtai asmeninių savo nesutarimų su Lietuvos valdžios taikos delegacijos kai kuriais nariais... Asmeninių intrigų atmosfera, kurios taip daug šiandien yra įnešę kai kurie mūsų užsienių veikėjai, turėtų užleisti vietą koordinuotam visuomenės darbui. Tas pastangas aš visų pirma esu pamatęs jau Berne pas kun. Dabužį ir p. Pakštą ir manau, jog tai yra viena pamatinių jiems rekomendacijų"[85].

Iš aptariamo K. Pakšto gyvenimo tarpsnio yra keletas netiesioginių liudijimų, jog jo yra būta ir Paryžiuje Taikos konferencijos metu. Šį faktą nurodo Pranas Viktoras Raulinaitis[86], apie tai K. Pakštą pasakojant girdėjo Vaclovas Prūsas[87]. B. Mastauskas savo raporte ALT'ai (1919 m. gegužės 15 d.), pasakodamas apie J. Gabrio-Paršaičio nekorektišką elgesį su buvusia bendradarbe Ivona Puvro (I. Po-

[85] Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas. Vilnius, 1992, p. 121–122.

[86] Raulinaitis P. V. Kazio Pakšto vizijos buvo realios // Lietuvių dienos. 1961, nr. 1, p. 17.

[87] Prūsas V. Prof. Kazys Pakštas ir Bahamų nepriklausomybė // Naujienos. 1973, rugs. 26, nr. 227.

uvreau), mini K. Pakštą. „ Aš daviau Pouvreau truputį pinigų, – rašo jis. – Juos Pakštas turi užsirašęs ir jums apie tai pranešė..."[88]

K. Pakštui kelią į tėvynę atvėrė žymių Amerikos Raudonojo Kryžiaus atstovių Turcinewicz ir kt., vežusių į Lietuvą medikamentus bei sanitarinius reikmenis, delegacija. K. Pakštas buvo į ją įtrauktas kaip palydovas ir vertėjas, tad vokiečiams teko būti atlaidesniems. „1919 m. balandžio pradžioje patekau Lietuvon ir prisistačiau karo ministeriui p. Merkiui jo ministerijos tarnybon, – rašė K. Pakštas. – Jis padarė mane karo valdininku, davė kapitono žvaigždutes uniformai pasisiūdinti ir paskyrė ryšiams palaikyti su Amerikos ir Prancūzijos karo misijomis, lydėti jas į frontą ir kitur"[89]. Kaip karo valdininkas ypatingiems reikalams K. Pakštas lankė lietuvių ir bolševikų frontą, pabuvo ką tik išvaduotoje savo tėviškėje, gyvai pajuto lietuvių laisvės troškimą, matė tikrų pasiaukojimo pavyzdžių. Mokėdamas svetimų kalbų, buvo labai naudingas karinėms misijoms. Prancūzijos karo misijos pirmininkui plk. K. Rebouliui pasakojo apie Lietuvos vyčių pasiryžimą lietuvių kilmės JAV kareivių ginklais paremti tautos teises į nepriklausomybę. Matęs sunkias lietuvių savanorių kovas su bolševikais, misijos vadovas parėmė sumanymą, siūlė, kad tiems daliniams Prancūzija duotų ginklų, Amerika – pinigų algoms, o Didžioji Britanija – laivų ginklams pargabenti į Lietuvą. K. Pakšto duomenimis, Britų misijos vadovas Kaune atsakė neigiamai, o Amerikos nusistatymo tuo metu Kazys nežinojo[90]. Istoriko Alfredo Eriko Senno nuomone, tautiniam judėjimui didelį smūgį sudavusi nesėkminga Amerikos lietuvių karinės brigados organizavimo baigtis buvo nulemta ir Amerikos vyriausybės atsisakymo paremti šią idėją, JAV žmonių nepritarimo kištis į Rusijos reikalus, Amerikos lietuvių prasto organizacinio darbo ir Lietuvos vyriausybės, ypač jos užsienio reikalų ministro A. Voldemaro, neprotingos politikos.

---

[88] Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas..., p. 121.

[89] Pakštas K. Amerikos lietuviai..., p. 317.

[90] Ten pat, p. 314.

1918–1919 m. gindamas lietuvių riekalus Europoje K. Pakštas pasižymėjo kaip iškilus visuomenės veikėjas, gabus diplomatas. Valdininko karjera jo neviliojo. Todėl „šioje srity kiek padirbėjęs, – atsiminimuose rašo K. Pakštas, – 1919 m. rudenį rezignavau iš Amer. Liet. Tarybos misijos, kuri jau likvidavosi, nes valstybės aparatas jau buvo sudarytas, o Užsienių Reikalų Ministerija jau sukoncentravo savo rankose visą diplomatinį darbą“[91]. Atsisakęs ryšių karininko tarnybos, K. Pakštas per Vokietiją, Daniją išvažiavo į Šveicariją, trokšdamas įgyvendinti savo seną svajonę – pasisemti žinių šios šalies aukštosiose mokyklose. Galima tik spėlioti, kaip būtų susiklostęs jo gyvenimas, jeigu krikščionio demokrato P. Dovydaičio, jį pakeitusio liaudininko Mykolo Sleževičiaus vyriausybės būtų atkreipusios dėmesį į K. Pakšto sociologinį išsilavinimą, patirtį ir pasiūliusios reikšmingesnį veiklos barą nepriklausomoje Lietuvoje. Tikėtina, kad Kazio apsisprendimą išvykti iš Lietuvos lėmė ir nusivylimas valdžios žmonėmis – pačiomis sunkiausiomis Lietuvai dienomis, kai ant plauko kabojo valstybės likimas, jie nesugebėjo tramdyti asmeninių ir partinių ambicijų, dažnai kivirčijosi. Pasak J. Ereto, K. Pakštui nutolti nuo politikos „po visų tų Lozanos ir Berno konferencijose patirtų šiurkštumų nebuvo sunku, juolab kad jis naujame kelyje Šalkauskio asmenyje buvo suradęs tikrą dvasios vadą“[92].

Studijos Šveicarijoje, darbas „Drauge“

1889 m. įsteigto Fribūro tarptautinio katalikų universiteto (Université de Fribourg), garsėjusio sena biblioteka ir tolerancijos dvasia, įtaką jautė ne tik Šveicarija, bet ir kiti Europos kraštai. Anot J. Ereto,

[91] Pakštas K. Amerikos lietuviai..., p. 317.
[92] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 41.

„šis universitetas buvo įsteigtas ne akademinių mokyklų skaičiui padidinti, bet sukurti naujos krypties mokyklų židiniui, kuris toje reikšmingoje vietoje, kur susiduria romaniškasis pasaulis su germaniškuoju – kalbos siena eina per patį Friburgo miestą, – t. y. dvi žymiausios Europos komponentės, pilnomis rieškučiomis sėtų kultūros sėklą"[93]. Šioje katalikiškoje mokslo, studijų įstaigoje savo vietą rasdavo ir nemaža vakarinių carinės Rusijos pakraščių gyventojų. XIX a. pabaigoje tradicinę lietuvių koloniją sudarę pirmieji studentai (Jonas Stankevičius, Motiejus Gustaitis, Jurgis Matulevičius-Matulaitis, Pranciškus Būčys, Jonas Totoraitis, Vincentas Vizgirda ir kiti) iš pradžių bandė surasti bendraminčių tarp ten studijuojančių lenkų, o 1899 m. įkūrė savarankišką „Rūtos" draugiją (ją 1915 m. pavadino „Lithuania"). Į Fribūrą atvykėlių plūstelėjo dėl 1905 metų (Pijus Bielskus, Aleksandras Grigaitis, V. Bartuška, Juozas Vailokaitis, Pranciškus Radžiūnas, Vincentas Borisevičius, Nikodemas Raštutis, Marija Pečkauskaitė) ir Pirmojo pasaulinio karo (Leonas Bistras, Ignas Česaitis, Mykolas Ašmys, Klemensas Ruginis, Eduardas Turauskas, Pranas Jucaitis, Marija Andziulytė, Marija Ambraziejūtė, U. Urnežiūtė, O. Petrauskaitė ir kt.) įvykių. J. Ereto apskaičiavimu, nuo 1895 m. iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio Fribūro lietuvių kolonijoje būta apie 110 studentų[94]. Laisva universiteto aplinka ugdė kultūrines bei politines lietuvių aspiracijas, nes kai kurie profesoriai gyvai domėjosi studentais lietuviais, padėjo jiems aiškintis politines problemas, formuluoti ideologines nuostatas, mokė telktis ir veikti. „Fribūriečiai" katalikai pasibaigus karui tapo aktyviais naujo socialinio, politinio, akademinio gyvenimo kūrėjais Lietuvoje. Šveicarijoje parašytos ir apgintos disertacijos Vakarų akademinę visuomenę supažindino su Lietuva, perteikė šiam pasauliui įdomų, bet iki tol sunkiai prieinamą garsaus rusų filosofo Vladimiro Solovjovo idėjų pasaulį.

---

[93] Eretas J. Katalikai ir mokslas. Kaunas, 1935, p. 172.

[94] Ten pat, p. 173.

Iš JAV gyvenusių „fribūriečių", „Motinėlės" ir Tautos fondo stipendininkų, K. Pakštas daug gera žinojo apie Fribūro universitetą. Pirmą kartą Fribūrą – lietuvių mokslinių jėgų ugdymo centrą – jis aplankė 1918 m. rugsėjo pabaigoje drauge su kitais Amerikos lietuvių delegacijos nariais. Buvo svarbu išsiaiškinti akademinio jaunimo nuotaikas, požiūrį į Lietuvos ateitį. Delegatai susitiko su kun. Antanu Viskanta, studentais S. Šalkauskiu, Vincu Mykolaičiu-Putinu, I. Česaičiu, Izidoriumi Tamošaičiu, M. Ambraziejūte, O. Petrauskaite ir kitais. Iš visų lietuvių studentų K. Pakštui didžiausią įspūdį padarė S. Šalkauskis, kurį savo ruožtu labai sudomino Kazys. „Turbūt, niekas iš friburgiečių taip atidžiai nestebėjo iš užjūrio atvykusį, kaip Šalkauskis, kuris jame galėjo įžiūrėti tikrą „sintezę" – sintezę tarp lietuviško sodžiaus ir New Yorko Brodway'o"[95]. S. Šalkauskis buvo išrinktas Lietuvių komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti atstovu Vakarų Europoje. Iš Samarkando per Rusiją, Suomiją, Švediją, Norvegiją, Angliją ir Prancūziją jis pasiekė Šveicariją, kuri, pasak K. Pakšto, „yra visos Vakarų Europos miniatiūra, jos kultūros kondensuotas ekstraktas, mišinys rasių, kalbų, tikybų, politinių srovių ir kultūrinių įtakų, sugyvenančių taikoje ir demokratinėje hormonijoj, kuri galima tik mažoje ir tarptautinėje federacijoje"[96]. Fribūre S. Šalkauskis įsirašė į universitetą studijuoti filosofijos ir pedagogikos, apie metus atstovavo Lietuvių komitetui, iš kurio pasitraukė dėl Šveicarijos lietuvių politinių grupuočių intrigų. „Pirmą sykį susitikę Fribūre 1918 m. rugsėjo mėn., – atsiminimuose rašė K. Pakštas, – daug pasivaikščiojome jo vaizdingose apylinkėse ir užeidavome į jaukias, nuotaikingos atmosferos kavines. Kalboms temų nepritrūkdavo. Jis ir aš – buvom juk gan dideli kontrastai. Jis dar kupinas įspūdžių iš pasyviosios žmonijos centro – Turkestano, aš gi – iš verdančio katilo, iš New

[95] Eretas J. Stasys Šalkauskis. 1886–1941. Brooklyn; New York, 1960, p. 45.

[96] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai. 1957, nr. 5, p. 194.

Yorko, kuris tinka laikyti ultra-aktyvios civilizacijos centru. Jis buvo labai kultivuotas mistikas, eteriškos sielos žmogus, labai švelnus ir kuklus, susidvasinęs iki savo smegenų gelmės"[97]. Abu jaunuolius jaudino Lietuvos likimo, jos kultūrinio ir politinio gyvenimo klausimai. Ieškodami jų sprendimo būdų ir vėliau jie neretai gvildeno, interpretavo tas pačias idėjas, argumentais ir veikla rėmė, plėtojo vienas kito sumanymus, sudarė įdomų ir Lietuvai reikšmingą „duetą". Pirmasis bendros abiejų jaunuolių veiklos rezultatas – Romuvos sąjūdis. Iš Amerikos atsivežtąją vyčių Romuvos idėją Kazys išdėstė S. Šalkauskiui. Pasak J. Ereto, „šis tuoj suprato tokio sąjūdžio reikšmę besikeliančiai tėvynei ir įgimtu jam palinkimu nupiešė pilnutinės lietuvių kultūros vaizdą, kartu nurodydamas kelius į tikslą. Pats įsipareigodamas, jis 1919 m. vasario 2 d. Fribūrge įkūrė romuviečių kuopelę. Ji turėjo perimti iš Amerikos atėjusią iniciatyvą, praturtinti ją idėjomis iš Fribūrgo minčių aruodo ir sužadinti čia pačias geriausias Lietuvos katalikų jėgas"[98]. K. Pakštas, džiaugdamasis, kad Amerikoje gimusios idėjos ėmė skleistis Europoje, netrukus rašė A. Račkui: „...mūsų iškeltiems idealams čia radau keletą labai rimtų ir mokytų patarėjų. Lietuvoje jų skaičius greit didinsis, augs. Greit susilauksite naujos didelės konstitucijos arba tiksliau – statuto. Tai bus puikus originalis naujos minties tvarinys ir užduos gražų toną mūsų jaunutei organizacijai"[99]. S. Šalkauskio vadovaujamai kuopelei gimė mintis leisti romuviečių žurnalą, o pritaikant Didžiosios Britanijos, Amerikos ir Prancūzijos institucijų bei kultūrų sintezę, ugdyti tobulesnį žmogų. „Mums vaizdavosi 1919–1920 m. tokia romuvietiška kolegija Raudondvary pastatyta, – prisiminė K. Pakštas, – kuri kartu būtų pavyzdinė gimnazija ir truputį daugiau"[100]. Joje jaunimas visai

---

[97] Ten pat.

[98] Erctas J. Stasys Šalkauskis..., p. 75.

[99] K. Pakšto laiškas A. Račkui. 1919 02 19 // LNMB RK RS. F. 63–260, lap. 6.

[100] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 203.

gerai išmoktų prancūziškai ir angliškai, verstų į tas kalbas vertingiausius lietuvių autorių kūrinius, gerai pasiruoštų mokytojų darbui, diplomatinėms studijoms, gebėtų perduoti lietuvių civilizacijos laimėjimus į tolimus kraštus, į tarptautinius horizontus[101]. Tik taip Lietuva įveiktų kultūrinę izoliaciją, artimiausių kaimynų dvasinę bei politinę įtaką, suartėtų su plačiu Vakarų pasauliu. K. Pakštas ir S. Šalkauskis svajojo padaryti Lietuvą tokią, kuri savo gyvenimu, kūryba virstų pasigėrėjimu kitoms tautoms. Su romuvietiškos kolegijos projektu 1919 m. vasarą S. Šalkauskis supažindino prezidentą A. Smetoną. Šis juo buvo labai patenkintas, o prezidento sekretorius inž. Jonas Čiurlionis sakė norįs būti tokioje mokykloje matematikos mokytoju. Tačiau Švietimo ministerijos tarnautojams idėja pasirodė pernelyg nauja, todėl jie pasistengė projektą nugramzdinti užmarštin.

K. Pakštui nuo 1919 m. rudens pradėjus studijuoti Fribūro universitete, abu skirtingos išvaizdos ir originalaus mąstymo jaunuoliai susidraugavo kurį laiką gyvendami viename kambaryje. Tada K. Pakštas juokais svajojo, „kad galėtų Šalkauskiui atiduoti dalį savo fizinės sveikatos, o iš jo gauti mažutę dalelę Šalkauskinio intelekto“[102], visu kuo sekė devyniolika metų vyresnį S. Šalkauskį[103], greta „yčiškų“ ūsų užsiželdino „šalkauskišką“ barzdelę. Stasys, dar gimnazijos suole susipažinęs su prancūzų rašytojo mistiko Ernesto Hello (1828–1885) veikalais, kuriuose autorius iškėlė krikščionybės prasmę formuojant asmenybę, rekomendavo susidomėti jais ir Kaziui. Pastarasis kurį laiką buvo pasinėręs į prancūzo minčių pasaulį, sekdamas S. Šalkauskiu kiek praktikavo jogą. Abiem bičiuliams, ypač S. Šalkauskiui, nemaža įtakos turėjo vienas iš žymiausių Fribūro universiteto profesorių, pamokslininkų ordino vienuolis belgas Marcas de Munnynckas – filosofas, estetas, mažųjų valstybių kultūrinio savitumo puoselėtojas. Daugeliui

[101] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 205.

[102] Brazaitis J. Kazys Pakštas..., p. 222.

[103] O. Petrauskaitės-Krikščiūnienės atsiminimai iš Fribūro laikų. Žr.: Erctas J. Stasys Šalkauskis..., p. 49.

lietuvių fribūriečių įsiminė jo mintys, pasakytos 1922 m. liepos 2 d. šventinant lietuvių studentų vėliavą. Tada mokslininkas lietuvius ragino vengti Tėvynės aklos meilės, skatino būti Rytų misticizmo ir Vakarų dinamiškumo sintetintojais, „griežtai paskelbti viešumai, kad materialinė jėga nėra matas gyvenimo teisei"[104].

1920 m. S. Šalkauskis grįžo į Lietuvą. Rugpjūčio 31 d. kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities viršininką, prašydamas įregistruoti „Ruomuvos" draugiją, užsimojusią „ugdyti Lietuvoje tautinę krikščioniškąją civilizaciją"[105]. Draugijos narių sąraše buvo dr. S. Šalkauskis, J. Kaupas, Matas Miliukas, dr. L. Bistras ir K. Pakštas („Lithuania", Fribourg, Šveicarija). Įstatai buvo įregistruoti 1921 m. birželio 11 d., juos pasirašė K. Pakštas, Matas Zujus, M. Miliukas, J. Kaupas, Jonas Aleksa ir Juozas Karolis Miliauskas. Draugijos valdybą sudarė S. Šalkauskis, J. Kaupas, M. Miliukas ir L. Bistras[106]. Belaukiant iš Šveicarijos sugrįžtant K. Pakšto, turėjusio tapti draugijos *spiritus movens*, Amerikos lietuvių lėšomis paremtas S. Šalkauskis ėmė leisti žurnalą. 1921 m. balandį išėjo „Ruomuva", kurioje publikuotas S. Šalkauskio referatas, skaitytas pirmajame Lietuvos katalikų kongrese Kaune (1921 m. sausio 4 d.). „Ruomuva", – rašė S. Šalkauskis „Įkurtuvių pratartyje", – likdama nepartinga, neatsisako nuo įtakos politikai, kurią ji pageidautų kultūrinti teisės ir doros principais"[107]. Draugijos ir žurnalo programa atitiko S. Šalkauskio pažiūras socialinės sąrangos ir kitais klausimais. Nuosavybės klausimo sprendimą S. Šalkauskis siejo su visuomene, kurioje bendromis jėgomis intensyviai gaminamos ir teisingai padalijamos materialiosios vertybės; reikalavo demokratinės valstybinės valdžios sąrangos, socialinių reformų, kurios parlamentiniu keliu turės panaikinti visuomenės susiskaidymą į

---

[104] Munnynck M. de. Prakalba, pasakyta palaiminant lietuvių studentų vėliavą // Romuva. 1922, nr. 2, p. 17.

[105] Žinios apie „Ruomuvos" draugiją // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 138, lap. 9.

[106] Ten pat, lap. 12.

[107] Įkurtuvių pratartis // Ruomuva. 1921, nr. 1, p. 7.

klases. Recenzuodamas „Ruomuvą" A. Dambrauskas-Jakštas nurodė, kad Bažnyčia nė vienos socialinės klasės nelaiko bloga ir todėl nesiekia jų panaikinti: pripažįsta geromis visas valstybinės valdžios formas, o ne vien parlamentinę respubliką; privati nuosavybė negali būti tuo pačiu metu ir visos visuomenės nuosavybe. Taip klausimus keliant, gali kilti „skaudžių nesusipratimų"[108].

1922 m. rugsėjį išėjo antrasis „Romuvos" numeris, nesulaukęs didesnio visuomenės dėmesio. 1922 m. vasarą „Romuvos" draugija Kauno miesto ir apskrities viršininkui nepateikė nei narių, nei valdybos sąrašų ir nustojo veikusi. (Vincentas Lukoševičius apsiriko teigdamas, jog S. Šalkauskio ir K. Pakšto įsteigta „Ruomuvos" draugija veikė iki 1930 m.)[109] S. Šalkauskio, K. Pakšto viltys neišsipildė, nes katalikų visuomenėje šalia „Ateities iš Maskvos" nebuvo vietos „Romuvai iš Brooklyno"[110].

Tuo metu, kai pasirodė „Ruomuva", L. Bistro pastangomis reorganizavosi, naujus įstatus priėmė studentai ateitininkai. A. Dambrauskas-Jakštas, vertindamas abu sąjūdžius, jų pamatinių nuostatų prieštaravimų nematė. Tačiau romuviečių veikloje vis dėlto įžvelgė katalikų jaunimo jėgų skaidymą ir silpninimą. S. Šalkauskis paklausė savo mokytojo siūlymų sujungti ataeitininkus su romuviečiais, sustabdė „Romuvos" leidimą ir su savo kultūrinėmis idėjomis atėjo pas ateitininkus[111].

S. Šalkauskis pripažino jiems pirmenybę, bet nenorėdamas visai atsisakyti savo užmojų įkūrė Kauno ateitininkų romuviečių būrelį, kuris „kaip elitas ilgainiui galėjo anuos suromuvinti"[112]. Beje, vėliau

---

[108] Lukošcvičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab.–1940 m. Vilnius, 1995, p. 447.

[109] Ten pat.

[110] Eretas J. Šalkauskis idėjų keliais // Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai. T. 4. Roma, 1961, p. 191.

[111] Yla S. Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje. Chicago, 1973, p. 224.

[112] Eretas J. Stasys Šalkauskis..., p. 75.

S. Šalkauskio mokinių įsteigta Marijos Pečkauskaitės gimnazija bandė nors iš dalies prilygti romuviečių projektuotajai kolegijai.

Pagyvenęs Lietuvoje, pamatęs karo nualintą jos ūkį, gyventojų skurdą, K. Pakštas mąsto apie greitesnį krašto ekonominio gyvenimo atkūrimą, plėtojimą. Todėl Fribūre įsirašo į Teisių fakulteto Sociologijos skyriaus ekonomikos sekciją. 1920 m. vasarą Lozanos universitete lanko prancūzų kalbos ir literatūros kursus. Rudeniop sugrįžęs į Fribūrą, ima abejoti pasirinktojo kelio teisingumu. Nepajėgdamas pats apsispręsti, kreipiasi į Krašto apsaugos komisijoje dirbantį savo bičiulį Vytautą Bičiūną: „Dabar patark man draugiškai (ir greit) – ką daryti: važiuot Lietuvon, ar likti čia mokslo baigti? Abejonėse kasdien skęstu ir klausimo neišrišu. Čia likęs, vasarą padaryčiau diplomą – licencijatą. Būč prirengtas darbininkas. Grįžęs Lietuvon – stočiau žvalgybon arba karo mokyklon. Kada priėmimas į karo mokyklą? Ar ne vėlu?

Daug abejonių gimdo asmeninė ambicija: „dabar nebaigsiu universiteto, tad gal niekad nebegausiu jo baigti. Ir klampoju abejonių raiste“[113].

Galima tik spėlioti, ką Kaziui patarė V. P. Bičiūnas. Tačiau akivaizdu, kad vienokį ar kitokį poveikį turėjo S. Šalkauskis. Jį K. Pakštas nuolat kalbino tolimojo Turkestano temomis. „Labai mėgdavau jo pasakojimus apie butikuose* susirietusius tadžikus, smulkius pirklius, apie rėksmingai sužydusias dykumas, porai savaičių prisidengusias neapmatomų smiltynų jūras, tarsi persiškų kilimų margumynu. Ir būdavo progų lyginti snūduriuojančią, ramią civilizaciją su rūpestingais, vis skubančiais ir nervingais Vakarais“, – apie savo polinkio į geografiją ryškėjimą rašė K. Pakštas[114]. Nuo 1920 m. rudens

---

[113] K. Pakšto laiškas V. Bičiūnui. 1920 10 21 // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). F. 1–265, lap. 92.

* Pranc. *boutique* – krautuvė, parduotuvė.

[114] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 204.

iki 1923 m. pavasario Matematikos-gamtos mokslų fakultete jis studijavo geografiją – pagrindinį dalyką, o geologiją ir geodeziją – kaip šalutinius dalykus. Tad Fribūro universitete tris semestrus mokėsi Teisių fakultete ir penkis – Matematikos-gamtos mokslų fakultete. Naujo gyvenimo kelio, tolesnės profesinės veiklos pasirinkimo motyvus vėliau autobiografijoje apibūdino lakoniškai: „Atsižvelgdamas į tai, kad nuo pat jaunystės geografijos dalykais labiausiai įdomavau ir šios šakos žinių įgijau savo kelionėse, dabar pakrypau geografijon, kurioje anksčiau dar nemačiau gyvenimui pritaikomos naudos“[115]. Studijavo pas Europos mokslo pasaulyje žinomus profesorius: Paulį Girardiną (geografiją), Gockelį (geofiziką ir meteorologiją), Girardą (geologiją), Turmanną (komercinę ekonomiką), Garielį (politinę ekonomiką), Schorerį (statistiką) ir kt. Kas semestrą perskaitydavo po pranešimą geografijos seminare. Studijų, mokslinio darbo tikslais lankėsi Rygos (1921 m. spalį–lapkritį), Ciūricho (1921 m. liepą) meteorologijos stotyse, Lietuvoje. „1922 m. rudenį pas mus į Dotnuvą atvyko iš Šveicarijos jaunas mokslininkas Pakštas, kuris ruošė savo daktaro disertaciją apie Lietuvos klimatą, – po K. Pakšto mirties rašė prof. Steponas Kolupaila. – Pasidalijau su juo surinkta Rusijoje medžiaga; nuo to prasidėjo mūsų draugystė. 1925 m. į mūsų garbės svečių knygą įsirašė ‘vienas, kad ir smulkus Lietuvos mokslo artojėlis, Lietuvos universiteto geografijos docentas Kazys Pakštas’“[116]. 1921–1922 metais penkis mėnesius Pietų Prancūzijoje Kazys gilinosi į Viduržemio jūros civilizacijos tipą[117]. Iš tuomet kilusių pastabų, apmąstymų, palyginimų gimė 1922 m. „Romuvos“ žurnalo antrajame numeryje paskelbtas straipsnis „Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras“. Jame išdėstytos užuomazgos visų visuomeninių K. Pakšto koncepcijų, kurias vėliau gilino, plėtojo, naujai argumentavo.

---

[115] Pakštas K. *Curriculum vitae* // LCVA. F. 631, ap. 6, b. 526, lap. 209.
[116] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila. Čikaga, 1974, p. 51.
[117] Pakštas K. *Curriculum*..., lap. 209.

1919 m. Fribūro lietuvių kolonija labai pagausėjo – ją sudarė 3 moksleiviai ir 22 studentai. Iš pastarųjų net 11 apgynė daktaro disertacijas, o 5 iš jų tapo profesoriais[118]. Į universitetą stojo tikrai gabūs, moksliniam, pedagoginiam, visuomeniniam bei valstybiniam darbui tinkantys jaunuoliai, galintys daug prisidėti kuriant Lietuvos ateitį. Studentų kolonijoje labiausiai gerbiamas, net adoruojamas narys buvo S. Šalkauskis. „Jo kalbos sukeldavo kilnių jausmų, jos visiems dvelkė gėriu, grožiu, nuoširdumu"[119], – kuklių dvasinių puotų atmosferos po 35 metų negalėjo pamiršti K. Pakštas. Ir pats Kazys aiškiai buvo pastebimas nemažame lietuvių pulkelyje: pasak J. Ereto, „tiek išsiskyrė iš kitų „Lithuanijos" narių, kad abejojau, ar jis tikras lietuvis"[120]. K. Pakštas buvo daug judresnis, atviresnis už kitus, rasdavo kelią į kiekvieno širdį. „Jis, nepataisomas optimistas, savo giedrumu ir kitus užkrėsdavo. Užkrėtė savo skaidriu žvilgsniu, savo plačiu šypsniu, savo pagaunančiu žodžiu ir savo humoru. Susirinkimuose jis prabildavo dažnai ir laisvai. Mėgo kalbėti ir mokėjo kalbėti. Savo žodžius dar taip pabrėždavo mimika bei gestais, kad turėjai jį suprasti, ar nori, ar nenori (...). Jo asmenyje lietuviškas medis buvo skiepytas amerikoniškais daigais"[121]. Prof. Pranas Viktoras Raulinaitis, kartu su K. Pakštu studijavęs Fribūre, prisiminė jį „didžiulėje studentų eisenoje nešant puošnią Lituanijos vėliavą, kuri kartu su energinga jo išvaizda patraukė ne tik jaunųjų žiūrovių, bet ir gausios vietos gyventojų minios akis"[122].

Fribūro universitete daktaro disertacijas buvo galima rašyti vokiečių arba prancūzų kalba. Dauguma lietuvių rinkosi vokiečių, o S. Šalkauskis, V. Mykolaitis-Putinas, K. Pakštas – prancūzų. Pasak

---

[118] Pakštas K. Fribūro universitetas // Draugas. 1924, lapkr. 18, nr. 273.

[119] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 195.

[120] Eretas J. Stasys Šalkauskis..., p. 45.

[121] Ten pat.

[122] Raulinaitis P. V. Kazio Pakšto vizijos buvo realios // Lietuvių dienos. 1961, nr. 1, p. 17.

J. Girniaus, Fribūro universiteto reikalavimai buvo gana kuklūs. Moksliniu lygiu ir apimtimi solidžiausias – S. Šalkauskio disertacinis darbas, skirtas V. Solovjovo pasaulio sielos sampratai[123]. Ambicingasis Kazys, orientuodamasis į S. Šalkauskio nubrėžtą lygmenį, gynimui prancūzų kalba ruošė disertaciją „Le climat de la Lituanie" („Lietuvos klimatas"). *Cum laude* išlaikė baigiamuosius geografijos, geologijos ir geofizikos egzaminus, 1923 m. kovo 15 d. apgynė daktaro disertaciją[124].

Palankiai apie K. Pakšto mokslinį darbą atsiliepė Fribūro profesoriai P. Girardinas, Gockelis ir Bordo universiteto profesorius Camenas d'Almeida. Tai leido tuometiniam rektoriui Alfredui von Overbeckui pripažinti K. Pakštui *doctor philosophiae naturalis* laipsnį. Rimtas studijas vainikavęs diplomas įteiktas 1928 m. gegužės 5 d.[125] Kazys tapo pirmuoju lietuviu, įgijusiu tokią aukštą mokslinę geografo kvalifikaciją.

1923 m. balandį K. Pakštas grįžo į Lietuvą, aplankė jaunystės draugus bei artimuosius Užpaliuose. Kaune dalyvavo romuviečių sueigoje, Krikščionių demokratų partijos vadovybės pasitarimuose, už šios partijos kandidatus rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą agitavo Vilkaviškyje, Rokiškyje, Kybartuose, Kaune ir kitur. Turėjo galimybę įsitraukti į politinę veiklą, krikščionims demokratams valdant imtis atsakingų pareigų. Nepriėmęs partijos vadovų siūlymų, išvyko į Didžiąją Britaniją. Praleidęs joje šiek tiek laiko, išplaukė į Ameriką. 1923 m. gegužės 29 d. atvyko į JAV ir tapo Bostone leidžiamo „Darbininko" redaktoriumi. Vasarą Vorčesterio miesto Clar-

---

[123] Girnius J. Šalkauskis istorinėje perspektyvoje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai. T. 13. Roma, 1991, p. 58.

[124] Schweizer M. Lietuvių placdarmas Fribūro universitete (2002) // Tarp Vilniaus ir Berno. Tekstai apie Lietuvą ir Šveicariją / sudarė Maxas Schweizeris. Vilnius, 2003, p. 405.

[125] VDU Matematikos-gamtos fak. komisijos posėdžio (1931 12 18) protokolas // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 9.

ko universitete – JAV rytinių valstijų geografijos mokslo ir studijų centre, kuriame šią discipliną dėstė 13 nuolatinių ir keletas laikinų profesorių, – mokytojų kursų dalyviams skaitė paskaitas apie Rytų Europą. Grįždamas į Ameriką K. Pakštas vargu ar buvo pamiršęs, ką rašė ir kalbėjo Lietuvos vyčiams, Romuvos ordino nariams prieš keletą metų. Į Naująjį pasaulį jį traukė atsakomybė, troškimas darbais atsidėkoti studijų metais finansiškai jį rėmusiems Lietuvos išeiviams ir, be abejonės, „asmeninių reikalų tvarkymas". 1924 m. gegužės 12 d. Monrealyje K. Pakštas susituokė su senokai merginta ir motinos „geresnei partijai" numatyta Ona Vasiliūte. Mergina Fribūro, vėliau Grenoblio universitetuose studijavo anglų ir prancūzų literatūrą, dirbo fortepijono mokytoja vienoje iš Fribūro aukštesniųjų mokyklų – šv. Uršulės institute[126]. Sutuoktuvės K. Pakštui nesukliudė atlikti geografinę ekspediciją į Rytų Kanadą: šv. Lauryno ir Saguenay upių baseinuose jis bandė ištirti, kaip anglosaksų apsuptyje išliko ir išaugo prancūzakalbių gyventojų sala.

1924 m. pavasarį K. Pakštą pakvietė profesoriauti Kolumbijos universitetas, tačiau gavęs pasiūlymą redaguoti „Draugą" jis „pasirinko verčiau dirbti su lietuviais ir dėl lietuvių"[127]. Birželį iš Bostono, kurio pašonėje, Vorčesteryje (Worcester), gyveno dukros pasirinkimu nusivylusi motina, jaunavedžiai persikėlė į Čikagą. „Čikagos lietuviai džiaugiasi susilaukę į savo tarpą šių dviejų aukštos inteligencijos ir didelio mokslo žmonių", – rašė „Draugas", pristatydamas skaitytojams savo naująjį redaktorių[128]. K. Pakšto persikėlimu į Čikagą pasinaudojo ir I. Lojolos universiteto Komercijos fakulteto dekanas – pakvietė nuo spalio mėnesio Ekonomikos katedroje skaityti ekonominės geografijos ir antropogeografijos kursų.

Kazys ėmė redaguoti „Draugą", džiaugdamasis jaukia, be rietenų ir intrigų redakcijos atmosfera, kurią kūrė jau iš anksčiau pažįsta-

---

[126] Naujas „Draugo" redaktorius su žmona // Draugas. 1924, birž. 10, nr. 137.
[127] Ten pat.
[128] Ten pat.

mi, nuo 1920 m. laikraščio leidimą perėmę tėvai marijonai. „Savo vedamuosiuose straipsniuose iškeldavau gal kiek savotiškų minčių, tačiau iš vienuolių marijonų pusės nepatyriau jokio varžymo bei nepalankių pastabų...“ – rašė K. Pakštas savo darbo „Drauge“ atsiminimuose[129]. O rašė tada labai daug – nė vienas laikraščio numeris nepasirodydavo be redaktoriaus straipsnio. Temų teikė Amerikos, Lietuvos gyvenimas, tarptautiniai reikalai. Publikacijose juntamas Lietuvos vidaus ir tarptautinės politikos puikus išmanymas, gebėjimas atitrūkti nuo kasdienybės, įžvelgti problemų komplikuotumą, numatyti raidos perspektyvas.

Daug rašinių skyrė Lietuvos ekonominei ir politinei situacijai aptarti[130], krikščionių demokratų sudarytos vyriausybės darbams aiškinti, ginti nuo kritikos[131]. Aršiai puolė laisvamanius[132]. Joną Šliūpą, kaltinantį kunigus už tai, kad šie nepakankamai rūpinasi lietuvybe, vadino „visų fanatikų karaliumi“, „seniu, negalinčiu atsižadėti fantastiškų prietarų“[133], laisvamanius ragino tapti tokiais džentelmenais, koks yra M. Yčas ir kiti protestantai[134]. Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą laikydamas „mokyčiausiu“, ypač aukštai vertino prof. P. Dovydaičio veiklą[135], remdamasis J. Dabužio (Dabužinskio), M. Krupavičiaus, Vlado Jurgučio pavyzdžiais įrodinėjo, jog

---

[129] Pakštas K. Mano dienos „Draugo“ žvaigždynė // Draugas. 1959, lapkr. 14, nr. 268.

[130] Apie svetimšalius Lietuvoje // Draugas. 1924, liep. 18, nr. 169; Naujas ministerių kabinetas // Draugas. 1925, vas. 17, nr. 193; Už gimtąją kalbą // Draugas. 1925, bal. 8, nr. 82; Dora, ekonomija, mokslas // Draugas. 1925, bal. 1, nr. 76; Santariečiai ir valstiečiai liaudininkai // Draugas. 1925, bal. 24, nr. 97; Darbininkų gerovė ir laimė // Draugas. 1925, kov. 20, nr. 66.

[131] Pakštas K. Lietuvos ir jos valdžios superkritikams // Draugas. 1925, geg. 27, nr. 125; geg. 28, nr. 126; birž. 14, nr. 128.

[132] Pakštas K. Laisvamanių fanatizmas // Draugas. 1924, liep. 21, nr. 171; Pakštas K. Laisvamanių rauda apie kunigus // Draugas. 1924, liep. 16.

[133] Pakštas K. Laisvamanių fanatizmas // Draugas. 1924, liep. 21, nr. 171.

[134] Pakštas K. Kunigai ir politika // Draugas. 1925, vas. 12, nr. 35.

[135] Pakštas K. Profesorius Dovydaitis ir jo leidiniai // Draugas. 1925, geg. 18, nr. 117; Dovydaitis ir jo „Soter“ // Draugas. 1925, geg. 20, nr. 119.

kunigai, nenusikalsdami savo dvasiniam pašaukimui, gali būti naudingi krašto politiniam ir visuomeniniam gyvenimui[136]. Lietuvių išeiviams priminė įtemptą, sunkų Kazimiero Būgos darbą rengiant unikalų lietuvių kalbos žodyną, kuris ir nebaigtas „liks amžinu paminklu didžiajam Lietuvos sūnui, tiek vargo ir triūso padėjusiam ant tautos aukuro, patiesusiam pagrindus mūsų gražiosios kalbos mokslui"[137]. Platus gimtosios kalbos žodynas, mokslo terminija turėjo sudaryti „Lietuviškosios enciklopedijos" leidimo pamatus. K. Pakštas ragino šį darbą pradėti rimtai pasiruošus, sutelkus bent 100 mokslininkų, gavus pakankamai lėšų[138].

Neliko nepastebėti ir JAV ekonominio, dvasinio gyvenimo reikalai[139], lietuvių išeivijos problemos. Lietuvybės likimas Amerikoje ir kitose užjūrio šalyse tampa K. Pakšto didžiausio rūpesčio objektu. Geriausiu lietuvybės palaikymo rodikliu vadindamas spaudą, jos skaitymo materialų palaikymą, K. Pakštas iš kailio nėrėsi norėdamas padidinti „Draugo" prenumeratorių skaičių. Surengė kursus korespondentams „Žaibas žaibuoja", Meldažio salėje – didžiulį reklaminį koncertą. Pats Kazys tūkstantinei miniai trumpai, bet įtaigiai apibūdino spaudos reikšmę, vedė vakaro koncerto programą. „Kanklių" choras (vadovas Juozas Saurys), Čikagos solistai Juozas Ramanauskas, E. Ramanauskienė, S. Saurienė atliko operetę „Kaminkrėtys ir malūnininkas", pagarsėjusi menininkų grupė „Dzimdzi-Drimdzi" (Antanas Vanagaitis, Jonas Dikinis, Viktoras Dineika ir Juozas Olšauskas) – kunigo Bronislovo Bumšo ir K. Pakšto sukomponuotą dainą[140]. Nors pirmasis „Draugo" vakaras ir sukėlė didžiulį Čikagos lietuvių susidomėjimą, laikraščio materialinę padėtį pagerino tik trumpam.

---

[136] Pakštas K. Kunigai ir politika // Draugas. 1925, vas. 12, nr. 35.

[137] Pakštas K. Kaziui Būgai mirus // Draugas. 1924, gruod. 23, nr. 300.

[138] Pakštas K. Dėl Lietuviškos enciklopedijos // Draugas. 1925, kov. 6, nr. 54.

[139] Pakštas K. Apie toleranciją bei laisvę Amerikoje ir svetur // Draugas. 1924, birž. 12, nr. 139; Kultūros problema Amerikoje // Draugas. 1924, liep.17, nr. 168.

[140] Pakštas K. Koncertas – prietelystės demonstracija // Draugas. 1925, kov. 10, nr. 57.

Be K. Pakšto prakalbų neapsieidavo nė vienas rimtesnis Čikagos bei artimesnių miestų lietuvių susirinkimas, renginys. Nenustygstantis oratorius naudojosi kiekviena proga žadinti tautinę sąmonę, plėsti klausytojų akiratį. Jam buvo suteikta garbė Čikagos Dievo Apvaizdos salėje 1924 m. gruodžio 17 d. atidaryti Liaudies universitetą, o svarbiausias ta proga pasakytos kalbos mintis paskelbė „Draugas"[141]. 1925 m. pradžioje įvykusiame Lietuvių katalikų suvažiavime Čikagoje (atstovavo 85 katalikiškosioms draugijoms iš 200 JAV vietovių, buvo 350 delegatų ir 150 svečių) K. Pakštas perskaitė palankiai sutiktą pranešimą „Katalikų vienybė" (kun. B. Bumšas kalbėjo tema „Mūsų šiandieniniai uždaviniai"). Kazys pateikė ir rezoliuciją, siūliusią visoms katalikiškosioms draugijoms, organizacijoms jungtis į Lietuvos katalikų federaciją. Vieningai buvo pasisakyta ir kitu, ne kartą K. Pakšto keltu spaudoje klausimu – prieš nutautimą, nuskendimą svetimųjų jūroje[142].

[141] Pakštas K. Kultūra ir katalikai // Draugas. 1924, gruod. 24, nr. 301.

[142] Lietuvos katalikų seimas Chicagoje pavyko // Draugas. 1925, vas. 3, nr. 28; Chicagos seimas // Draugas. 1925, vas. 4, nr. 29.

Lietuvos profesionaliosios geografijos pradininkas

Lietuvos universiteto profesorius

Iš už Atlanto K. Pakštas atidžiai stebėjo nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, ypač domėjosi švietimo, aukštojo mokslo įstaigų kūrimu, veikla. Tuo laikotarpiu prieš jį buvo atsivėrusios galimybės įsitvirtinti Amerikos žemyne, gerovės savo šeimai siekti tampant Čikagos I. Lojolos universiteto nuolatiniu dėstytoju. Tačiau Kazį traukė tėvynė, troškimas jos jaunuomenei perteikti sukauptas geografijos mokslo žinias, pedagoginę patirtį. 1924 m. rugpjūčio 15 d. K. Pakštas rašo pasaulėžiūros prasme jam artimiausio Lietuvos universiteto (LU) Teologijos-filosofijos fakulteto dekanui kun. Blažiejui Čėsniui: „Užgirdęs, kad Lietuvos švietimo ministerija nusprendė gimnazijose geografiją derinti su gamtos mokslais arba su istorija, supratau, kad Teologijos-filosofijos fakultete galėtų būti įvesti geografijos mokslai, nes nei humanitarinis, nei gamtos fakultetas neturi šios mokslo šakos. Gimnazijose geografija mokoma, bet šios šakos mokytojų niekas nerengia. Drįstu pasisiūlyti į geografijos do-

centus“[1]. Rugsėjo mėn. išrinktoji fakulteto komisija (Antanas Alekna, Antanas Maliauskas ir Antanas Gylys) ištyrė K. Pakšto mokslinę kvalifikaciją ir nustatė, jog jis susipažinęs su geografijos dėstymo metodika ir „yra pirmutinis iš jaunųjų gamtininkų, kuris jau praktiškai Lietuvos gamtos pažinimą padarė savo akademiško darbo uždaviniu“[2]. Kai buvo gautas Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus patvirtinimas, jog ordinarija kliūčių nemato, 1924 metams baigiantis fakulteto taryba nutarė K. Pakštą nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. kviesti „einančiu docento pareigas Filosofijos skyriuje prie visuotinės istorijos katedros“[3]. Fakulteto sprendimui reikšmės turėjo ir tuometinio rektoriaus kun. prof. P.Būčio, universitetui ieškojusio tinkamų žmonių, rekomendacija.

Gavęs Teologijos-filosofijos fakulteto (TFF) kvietimą dėstyti geografiją, K. Pakštas puola kaupti teorines ir praktines žinias. Žinodamas, kad tikri geografai „paprastai du metus mokina, o kas treti metai apleidžia universiteto sales ir vyksta tirti tolimų kraštų gamtos ar žmonių gyvenimo“[4], pasiryžta įgyvendinti dar 1924 m. vasarą suplanuotą geografinę išvyką į Amerikos vakarus. 1925 m. rugsėjo 20 d. prie Ramiojo vandenyno baigęs kelionę, K. Pakštas su žmona išvyko į Lietuvą. 1925 m. spalio 26 d. pilnutėlėje Lietuvos universiteto salėje skaitė įžanginę paskaitą „Klimatas, energija ir civilizacija“[5]. Prasidėjo beveik 14 metų trukęs K. Pakšto akademinis darbas nepriklausomos Lietuvos universitete, mokslinės geografijos studijos – kūrybingiausi ir vaisingiausi gyvenimo metai.

Sudėtinga ir prieštaringa Lietuvos universiteto steigimo istorija lėmė ir tai, kad darbo universitete metais K. Pakštui teko patirti sun-

---

[1] K. Pakšto prašymas LU Teologijos-filosofijos fakulteto dekanui // LCVA. F. 631, ap. 3, b. 526, lap. 195.

[2] Ten pat, lap. 192.

[3] Ten pat, lap. 197.

[4] Pakštas K. Biznio, mokslo ir meno sąjunga // Draugas. 1925, bal. 10, nr. 84.

[5] Dr. K. Pakštas // Draugas. 1925, lapkr. 17, nr. 270.

kių išbandymų ir nusivylimų. Kaip žinoma, valstybiniam universitetui dirvą paruošė 1920 m. spalio 27 d. Kaune atidaryti Aukštieji kursai – pirmoji privati aukštoji mokykla nepriklausomoje Lietuvoje. Jos organizatorių pažiūros, įsitikinimai lėmė ir būsimojo universiteto pasaulietišką pobūdį, struktūrą. 1920 m. vasarą į valdžią atėję krikščionys demokratai puoselėjo viltis įsteigti Lietuvoje katalikišką universitetą. Opozicijos požiūriu tokia aukštoji mokykla, skirta katalikų poreikiams tenkinti, galėjo Lietuvoje būti, tačiau tik ne viso krašto žmonių – ir ne katalikų – išlaikoma. Siekiant nuraminti Steigiamajame Seime ir visuomenėje kilusias aistras, po ilgų diskusijų[6] 1922 m. vasario 16 d. Kaune iškilmingai atidarytas pasaulietinis universitetas, kuris perėmė ir tęsė Aukštųjų kursų darbą. Toks universitetas netenkino valdžios svertus bei Katalikų bažnyčios paramą turėjusios Krikščionių demokratų partijos, juolab kad į universitetą steigėjų buvo priimta nemaža krikščionims demokratams nepalankių, opoziciškai nusiteikusių mokslininkų. Todėl netrukus Steigiamasis Seimas vėl ėmė svarstyti Lietuvos universiteto statutą. Po debatų opozicija sutiko, kad universitete būtų įkurtas Teologijos-filosofijos fakultetas (TFF), tačiau baiminosi dėl galimo jo įtakos visam universitetui didinimo, dėl mokslo pajungimo katalikiškai ideologijai. Steigiamojo Seimo 1922 m. kovo 24 d. priimtas universiteto statutas sudarė sąlygas tenkinti visų visuomenės grupių, įvairių pasaulėžiūrų žmonių interesus. Jame deklaruota plati fakultetų autonomija buvo kaip savotiškas kompromisas tarp valdančiojo krikščionių demokratų bloko ir opozicijos. Manoma, jog plati autonomija turėjo sudaryti palankias sąlygas katalikiškai pasaulėžiūrai ir katalikiškam mokslui plėtotis pasaulietiniame universitete, TFF peraugti į katalikišką universitetą[7]. Vėliau, pasikeitus politinių jėgų išsidėstymui Lietuvo-

[6] Plačiau žr.: Mančinskas Č. Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais: Monografija. Vilnius, 1996, p. 35–39.

[7] Ten pat, p. 47.

je, kova dėl universiteto autonomijos apimties ne kartą tapdavo politinių partijų varžybomis dėl įtakos visuomenei, mokslui, trukdė normaliam akademiniam darbui.

Dvilypio TFF Teologijos skyrius rengė katalikų dvasininkus, Filosofijos skyrius – katalikiškos pasaulėžiūros pasauliečius specialistus, tinkančius įvairioms gyvenimo sritims, bet visų pirma – gimnazijų ir vidurinių mokyklų humanitarinių dalykų mokytojus. Kiekvienas studentas privalėjo pasirinkti vieną pagrindinę ir dvi šalutines specialybes savame arba kitame (Matematikos-gamtos, Humanitarinių mokslų, Teisių) fakultete. Išklausę kursą, išlaikę egzaminus, studentai įgydavo ir šalutinių dalykų specialisto teises bei didesnes galimybes gauti darbą, skleisti katalikišką pasaulėžiūrą.

Įsteigtame TFF buvo 22 katedros, iš jų septynios priskirtos Filosofijos skyriui: Filosofijos įžangos ir istorijos, Filosofijos sistemos, Teorinės ir eksperimentinės psichologijos, Pedagogikos ir jos istorijos, Sociologijos, Visuotinės literatūros, Visuotinės istorijos ir Istorijos filosofijos (vėliau – Visuotinės istorijos). Pastaroji katedra neturėjo vedėjo, istorinius dalykus dėstė kitų katedrų profesoriai (Antanas Alekna, Jonas Totoraitis, Jurgis Dovydaitis, Pranas Penkauskas). Nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. katedrai buvo priskirtas geografijos dėstytojas e. doc. p. K. Pakštas.

Geografijos mokslas, pasak Vlado Viliamo, tuo metu Lietuvoje turėjo „posūnio teises“[8]. Aukštojo mokslo, švietimo organizatoriai buvo paveikti carinės Rusijos tradicijos labai menkai domėtis šio mokslo plėtra ir studijomis. Lietuvos universitetas, išaugęs iš buvusių Aukštųjų kursų, iš jų perėmė kai kuriuos pranašumus ir trūkumus. Aukštuosiuose kursuose nebuvo dėstoma geografija, tad jai neatsirado deramos vietos ir universitete. Tiesa, jo statutas numatė Geografijos-antropologijos katedrą su vienu dėstytoju, bet ši vieta liko neužimta iki pat 1925 m. Geografija beveik tuo pačiu metu pradėta

[8] Viliamas V. Prof. dr. Kazys Pakštas // Tėvynės sargas. 1953. nr. 1. p. 77.

dėstyti lygiagrečiai dviejuose fakultetuose – 1925–1926 m. Teologijos-filosofijos, 1926–1927 m. Matematikos-gamtos. Pastarajame fakultete buvo įsteigta Geografijos ir antropologijos katedra (žodžio „antropologija" pavadinime greitai atsisakyta), kurios vedėju pakviestas Teodoras Daukantas. Jis dėstė fizinę geografiją, bendrąją geografiją, antropogeografiją, be to, ūkio geografiją Teisių ir Ekonomikos fakultetų studentams. Gamtos tyrimų stoties patalpose, kuriose veikė katedra, buvo pradėtas organizuoti geografijos kabinetas. Iš pradžių jis turėjo tik keletą žemėlapių, atlasų, knygelių[9].

Pavėluota geografijos mokslo pradžia Lietuvos universitete lėmė dėstymo materialinės bazės menkumą – nedalyvauta dalybose tų ganėtinai ženklių biudžetinių lėšų, kurios 1922–1925 m. buvo skirtos bibliotekų, laboratorijų, institutų įrengimui. „Geografija, – rašė K. Pakštas, – Lietuvos universitetan įleista tik 1925 m. rudenį, kuomet įvairių katedrų bei kabinetų įsteigimui skirtos sumos jau buvo išleistos. Tat ši mokslo šaka tų sumų dalybose nebegalėjo dalyvauti ir vėliau jai nepavyko išsirūpinti sau tinkamo kabineto ar bibliotekos"[10]. Patalpos buvo gautos tik 1929 m. pavasarį, ir tai tik vienas visai nepritaikytas kambarėlis. O juk Lietuva buvo mažiausiai ištirtas kraštas visame Baltijos jūros baseine. „Lietuva, – teigė K. Pakštas, – netyrinėjama zona – dabar jau iš visų pusių apsupta tyrinėjamų zonų"[11]. Gėdingu lietuviams dalyku jis vadino tai, kad beveik visa rimtesnė literatūra apie Lietuvą priklausė vokiečių, lenkų, rusų geografams. Vokiečių mokslininkas Hansas Martenzenas kaip karo geografas gyvenęs Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metu, 1924 m. sudarė pirmąjį Lietuvos geomorfologinį žemėlapį, 1926 m. išleido knygą „Lietuva. Pagrindiniai kraštotyros bruožai"*, gvildenančią nemaža morfologijos

---

[9] Viliamas V. Geografijos mokslas Lietuvos universitete // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Red. P. Čepėnas. Čikaga, 1972, p. 481.

[10] Pakštas K. Geografijos darbai Lietuvoje // Kosmos. 1934, t. 15, p. 510.

[11] Pakštas K. Geografija Lietuvos ir jos kaimynų universitetuose (Prie universiteto reformos). Mokslinės skriaudos ir klaidos pricžastys // Rytas. 1930, geg. 23, nr. 116.

* Litauen. Grundzuege einer Landeskunde. Hamburg, 1926.

klausimų. Mokytojai, studentai, moksleiviai galėjo naudotis tik keliais populiariais lietuviškais geografijos leidiniais: J. Gabrio-Paršaičio „Trumpas Lietuvos aprašymas" (1905) ir „Geografijos vadovėlis" (1910), Mykolo Biržiškos „Lietuvos geografija" (1917), Antano Vireliūno „Geografija" (1922), Adolfo Klimo mokykliniu vadovėliu „Lietuvos geografija".

Geografija K. Pakštui buvo ne Žemės aprašymas, bet pasaulio suvokimas, ne inventoriaus sąrašas, bet istorija, ne vardų suminėjimas, bet sistema. Tai – gyvas mokslas apie gyvus, nuolat santykiaujančius Žemės paviršiaus reiškinius, svarbus jaunimo intelektiniam ugdymui, praktinių gyvenimo klausimų sprendimui. Geografijos mokslo atstovai dažniausiai palaiko ryšius su kitų šalių mokslininkais, yra judrūs, tarptautinėn viešumon gali iškelti kraštus, jų mokslo, kultūros reiškinius. Todėl, K. Pakšto nuomone, geografija yra reprezentacinė mokslo šaka. Būdamas internacionalus, geografijos mokslas kartu yra ir tautiškas, toks kaip istorija, literatūra ir kalba. Jis tiria „savo Lietuvą, jos gamtą, žmonių gyvenimą, visą pasaulį pastato Lietuvos interesų perspektyvoje. Tad ne vis tiek kur geografijos mokytis: Lietuvoje ar svetur", – tvirtino K. Pakštas[12]. Geografija jam buvo ir labai svarbus auklėjimo veiksnys, kuris jaunąją kartą susieja su jos žeme, visą tautą gali nuteikti kovingai, kad įsitvirtintų savo krašte ir taptų atsparesnė.

Lietuvos universitetas, neturėdamas lėšų, personalo, instituto studentų praktikos darbams atlikti, nepajėgė parengti tinkamų geografijos mokytojų gimnazijoms bei vidurinėms mokykloms. Atlikti privalomai praktikai studentus tekdavo siųsti arba į Karaliaučiaus, arba į Rygos universitetus. Pirmasis universitetas teikė galimybę naudotis 6000 tomų geografijos literatūros biblioteka, 40 prenumeruojamų mokslinių žurnalų, rengė daug ekskursijų į artimesnius bei tolimesnius kraštus. Rygos universiteto Geografijos instituto bibliotekoje

[12] Pakštas K. Geografija Lietuvos... // Rytas. 1930, geg. 23, nr. 116.

buvo sukaupta apie 3000 leidinių, turėta 3300 instrumentų, tarp kurių ir labai gerų, brangių*.

Matydamas, kad geografiniai tyrinėjimai, praktikos darbai Lietuvoje vykdomi tik „mikroskopiniu" masteliu, kad vis labiau atsiliekama nuo jam gerai pažįstamų kaimynų latvių, K. Pakštas į 1927 m. biudžetą bandė įtraukti 50 000 litų geografijos institutui įsteigti. Tačiau biudžetą tikrinusi komisija juos nubraukė. Jokios naudos nedavė ir K. Pakšto memorandumas dėl geografijos mokslo finansavimo, 1928 m. įteiktas Švietimo ir Finansų ministerijoms.

K. Pakšto įsitikinimu, universitetui reikėjo trijų geografijos profesorių (dėstyti fizinę geografiją, regioninę ir antropologinę geografiją bei kitus dalykus), bent dviejų asistentų. Vienas jų globotų braižyklą, o kitas vadovautų ekskursijoms bei fotografijos kabinetui, tvarkytų seminaro inventorių (žemėlapius, paveikslus, reljefus ir kt)[13]. Negaudamas etatų, lėšų, tinkamų patalpų, įveikdamas sunkumus, K. Pakštas vis dėlto „geografijos mokslui pradėjo naują erą: žymiai išplėtė paskirų šakų dėstymą (seniau ir tai nereguliariai buvo dėstoma tik fizinė geografija), pradėjo profesinius Lietuvos tyrinėjimus"[14].

Nepakankamai mokėdamas vokiečių kalbą K. Pakštas negalėjo naudotis tyrinėtojo H. Martenzeno darbais. Todėl savo paskaitose beveik neliesdamas morfologijos jis „dėstė kitus klausimus, kurie jam buvo arčiau širdies[15], kurie leido sieti sociologijos ir geografijos žinias, įgytas JAV ir Šveicarijos universitetuose. Fizinės geografijos kurse akcentavo klimatologiją, dėstydamas ekonominę geografiją gilinosi į vadinamąją augalų geografiją. 1927–1929 m. žurnale „Kosmos" pa-

* Latvijos universiteto Geografijos institutas čmė veikti 1922 m. balandžio 16 d., gavo geras patalpas, lėšų. Pasinaudojus vokiečių markės kritimu, pigiai buvo nusipirkta daug instrumentų. (Latvijos universiteto geografijos instituto išlaikymo išlaidos // Rytas. 1930, geg. 23, nr. 116.).

[13] Pakštas K. Dėl geografijos mokymo Lietuvoje // Kosmos. 1929, nr. 2, p. 143.

[14] Viliamas V. Prof. dr. Kazys Pakštas..., p. 74.

[15] Ivinskis Z. Žiupsnelis atsiminimų apie prof. Kazį Pakštą // Lietuvos universitetas..., p. 704.

skelbė straipsnius (vėliau išleido kai kurių atspaudus): „Kviečių geografinė apžvalga", „Rugių geografinė apžvalga", „Kukurūzų geografinė apžvalga", „Ryžių geografinė apžvalga", „Miežių ir avižų geografinė apžvalga", „Krakmolinio maisto produktų geografinė apžvalga", „Grikių, sorų, sorgos ir pupų geografinė apžvalga", „Cukrus ir cukriniai augalai istoriniu, geografiniu ir ekonominiu atžvilgiais". Beje, žurnalo „Kosmos" dešimtmečiui (1920–1929) paminėti buvo sudaryta vyr. redaktoriaus P. Dovydaičio vadovaujama jubiliejinė komisija, į kurią įėjo S. Kolupaila, Pranciškus Šivickis ir K. Pakštas. Jie parengė 1930 m. data pažymėtą, bet 1931 m. išleistą jubiliejinį žurnalo tomą.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos universitete specialybės buvo suskirstytos į vadinamąsias šakas ir dalykus. Doc. K. Pakšto pastangomis TFF Filosofijos skyriuje atsirado aštuntoji mokslo šaka – geografija. Antrajame, 1929 metų fakulteto reguliamino leidime buvo nurodyti tokie K. Pakšto dėstyti šios šakos dalykai: regioninė geografija (3 val. per savaitę), fizinė geografija (2 val.), ekonominė geografija (2 val.), istorinė geografija (2 val.), Lietuvos geografija (1 val.), antropogeografija (2 val.), geografijos metodika (1 val.) bei pratybos. Antropogeografija doc. K. Pakšto tada buvo suvokiama kaip pagalbinė geografijos disciplina, tirianti „žmonių gyvenimą, regionus ir žmonių santykius su vietine gamtos aplinka, žmogaus materialinį darbą ant Žemės, gamtos poveikį žmogui ir žmogaus poveikį gamtai"[16]. Iš išlikusio 1928/1929 mokslo metų antropogeografijos kurso konspekto matyti, jog K. Pakštas, remdamasis Carlo Ritter'io, Jeano Jacque Elisée Recluso, Friedricho Ratzelio ir kitų žinomų autorių darbais, plėtojo „žemiškosios visumos" idėją. Toji visuma gimsta iš dviejų principų: veiklumo (geografiniai faktai, fiziniai ar susiję su žmogumi, nuolat kaitaliojasi) ir santykiavimo (geografijos faktai glaudžiai siejasi ir todėl privalu studijuoti jų įvairiapusius ryšius bei santykius). Aktyvumas ir

[16] Pakštas K. Dėl geografijos mokymo Lietuvoje // Kosmos. 1929, nr. 2, p. 39.

santykiavimas sujungia visos gamtos idėjas į nedalomą visumą. „Ir žmogus nėra išskirtas iš šitos bendros taisyklės, – aiškino K. Pakštas. – Jo aktyvumas yra geografinės aplinkumos apibrėžtas, bet ne fataliai nulemtas. Kai kurie faktai į jį daro stiprios įtakos, bet ir jis veikia geografinę aplinkumą“[17]. K. Pakštui „žmonės *savimi* ir *savyje*“ buvo žemės paviršiaus, o todėl geografiniai faktai. Vėliau, apibūdindamas pasaulio hierarchiją, jis pabrėžė, jog žemesnysis pradas turi tarnauti aukštesniajam. Mineralinis, augmeninis, gyvūnų pasaulis turi tarnauti žmogiškajam (žmonių giminės išlaikymui), o visi keturi turi būti pajungti dieviškajam pasauliui[18]. K. Pakšto pasaulėžiūroje buvo susipynusios ir krikščioniškosios religinės nuostatos, ir materializmo elementai, todėl ji pasižymėjo savitumu ir prieštaringumu.

Matydamas didžiulį lietuviškos geografinės literatūros stygių, K. Pakštas pirmasis iš užsienyje studijavusiųjų pasistengė, kad Šveicarijoje prancūzų kalba parašytas jo mokslinis darbas būtų prieinamas Lietuvos geografijos mokytojams, studentams. Jo „Lietuvos klimatas“ – apimtimi, analizės gilumu, kompleksiškumu išsiskiriantis veikalas – teisėtai priskiriamas Lietuvos fizinės geografijos klasikai. Jame panaudoti, apibendrinti 12 meteorologinių stočių Lietuvoje bei 22 stočių kaimyniniuose kraštuose duomenys, nustatyti ir bendrieji klimato bruožai, ir įvairių veiksnių įtaka jam. Įdomus tyrinėtojo pateiktas Lietuvos (pagal 1920 m. sutartį su Rusija) klimatinis rajonavimas, išskiriant keturias klimato juostas (zonas): jūrų (iki 10 km nuo kranto), didžiųjų lygumų, ežeringų aukštumų ir kontinentinę (Nemuno ir Neries aukštupiai). „Šis dr. K. Pakšto veikalas, – rašė V. Viliamas, – be žymios mokslinės vertės, turi dar ir praktinės reikšmės, susirūpinusieji krašto ūkiu ir kitais, pereinamais nuo klimatinių sąlygų reikalais, ras čia daug jiems reikalingų davinių“[19].

---

[17] Pakštas K. Antropogeografijos konspektas. Paskaitos, skaitytos 1928 m. rudens semestre ir 1929 m. pavasario semestre. Hektogr. leid, p. 3.

[18] Mūsų kultūros gyvėjimas // Naujoji Romuva. 1937, nr. 46, p. 851.

[19] Viliamas V. Lietuvos klimatas // Židinys. 1927, nr. 3, p. 249–250.

Tai suprato ir Žemės ūkio departamentas, kuris knygą išleido savo lėšomis. Beveik po keturiasdešimties metų prof. S. Kolupaila teigė, jog pirmasis didesnis darbas apie Lietuvos klimatą „dabar turi istorinės reikšmės. Jis rodo, kiek maža klimatologinių duomenų turėjo nepriklausomoji Lietuva savo pradžioje"[20]. K. Pakšto „Lietuvos klimatas" neturėjo analogo net iki XX a. septintojo dešimtmečio vidurio[21].

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas, remdamasis naujausiomis geografijos mokslo tendencijoms, tyrinėjo klimato, geografinės aplinkos ir kitų veiksnių įtaką žmogui, jo kuriamos civilizacijos raidai[22]. Nuosekliai parašytus straipsnius sujungė į vieną iš reikšmingiausių, tarpukario politinės geografijos klasika tapusių savo kūrinių. „Reta ir brangi įnaša mūsų negausion mokslo literatūron", – taip 1929 m. pabaigoje pasirodžiusią K. Pakšto knygą „Baltijos respublikų politinė geografija" apibūdino „Ateitis"[23]. Prof. S. Šalkauskis baimindamasis, kad ši knyga gali būti nepakankamai pastebėta ir įvertinta, net trijuose „Židinio" numeriuose apibūdino autorių, veikalo bruožus ir pateikė svarbiausių idėjų santrauką. Vėliau K. Pakšto knygos recenzija buvo įdėta į S. Šalkauskio darbą „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" (Kaunas, 1933). „Mūsų visuomenėje, taip neturtingoje iniciatyva ir „toli siekiančiais sumanymais", dr. K. Pakštas šituo atžvilgiu sudaro retą ir sykiu žymią išimtį, – rašė S. Šalkauskis. – Jis kaip tik priklauso prie tų labai nedažnų žmonių, kurie sugeba pas mus apimti dvasiniu žvilgsniu mūsų tautos ir krašto ateitį ir susirūpinti tuo, kas šitai ateičiai turi gyvastingos ir nepakeičia-

---

[20] Kolupaila S. Dveji metai be Kazimiero Pakšto // Draugas. 1967, rugs. 7, nr. 210.

[21] Kavaliauskas P. Kazys Pakštas (1893–1960) // Apie Lietuvos žemę. Lietuvos geografijos skaitiniai. Kaunas, 1992, p. 126.

[22] Pakštas K. Klimatas ir moralinės žmogaus pastangos // Tiesos kelias. 1929, nr. 1, p. 5–14; Geografinė aplinkuma ir civilizacija // Židinys. 1929, nr. 7, p. 25–40; Civilizacijos zonos ir kriterijai // Židinys. 1929, nr. 10, p. 244–254; Civilizacijos laipsniai Baltijos respublikose // Židinys. 1929, nr. 11, p. 327–335; Lietuvių genijaus dispersija ir ateities perspektyvos // Židinys. 1929, nr. 12, p. 434–440.

[23] Knygos // Ateitis. 1930, nr. 2–3, p. 127. Parašas: A. B.

mos reikšmės“[24]. Filosofą, pažymėjusį, kad „Baltijos respublikų politinė geografija“ nėra sistemingas ir išsamus politinės geografijos vadovėlis, vis dėlto džiugino tai, kad keldamas tautai ir valstybei svarbias problemas K. Pakštas naudojo lyginamąjį metodą. Juo remiantis autoriui „pasisekė tinkamai įvertinti dabartinį mūsų kultūros padėjimą ir tinkamai nurodyti, kokia linkme privalu eiti, kad galėtume atsilaikyti tautų kovoje už būvį ir užimti kitų tautų tarpe garbingą vietą“[25]. Naudodamasis K. Pakšto įžvalgomis, S. Šalkauskis suformulavo 14 „kategorinių imperatyvų“ realiai tautinei politikai vykdyti, iškėlė pagrindinius jaunimo patriotinio auklėjimo uždavinius. Parašytas moksliškai, bet kartu ir vaizdingai, regioniniame kontekste apmąsčius daugelį aktualių dalykų, veikalas domino ne tik tuos, kuriems rūpėjo lietuvių tautiniai reikalai; jis buvo išverstas į lenkų ir latvių kalbas. V. Viliamui duodamas interviu, į klausimą, kas įkvėpė naujas, originalias veikale dėstomas mintis, K. Pakštas pareiškė: „Kad profesoriai – nepasakyčiau. Daugiau mano ilgas stebėjimas tautų konkurencijos, kelionės ir pats Amerikos gyvenimas, kuris šiuo atžvilgiu tikrai pamokantis“[26]. O ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje mokslininkas pripažino, jog „Baltijos respublikų politinė geografija“ jam yra artimiausias iš visų parašytų veikalų, „bet jį, kaip dabar manau, reiktų perdirbti, praplėsti“[27]. Įvykdyti šiuos planus K. Pakštui sutrukdė objektyvios sąlygos, tačiau paties autoriaus kritiškai vertinta studija atlaikė laiko išbandymus. Geografas Vytautas Gudelis XX a. pabaigoje tvirtino, jog daugeliu atžvilgių ji neprarado mokslinio aktualumo ir pažintinės vertės: K. Pakštas pirmasis Lietuvoje iškėlė ir pagrindė Baltijos jūros reikšmę krašto ekonomikai ir kultūrai, ragino ryžtingai orientuotis į artimesnius ekonominius ir kultūrinius ryšius su kitomis Baltijos šalimis ir Skandinavija[28].

---

[24] Šalkauskis S. Lietuva politinės geografijos šviesoje // Židinys. 1930, nr. 1, p. 40.

[25] Ten pat.

[26] Viliamas V. Kaip mūsų vadai gyvena. Pasikalbėjimas su Ateitininkų Federacijos Vyriausios Tarybos nariu prof. dr. K. Pakštu // Ateitis. 1930, nr. 2–3, p. 111.

[27] Prof. Kazimieras Pakštas // XX amžius. 1939, vas. 25, nr. 46.

[28] Gudelis V. Lietuvos jūris ir pajūris: Monografija. Vilnius, 1998, p. 393–394.

O tuo metu, kai buvo parašyta pirmoji Lietuvoje tokio pobūdžio politinės geografijos knyga, plačiajai visuomenei skirtuose straipsniuose K. Pakštas gvildeno kultūrinės autonomijos idėją, svarstė būdus išsaugoti Lietuvos valstybingumą ir nepriklausomybę.

Aktyvi mokslinė, pedagoginė raiška klojo pagrindus K. Pakšto akademinei karjerai. 1926 m. gegužės 3 d. jis tapo docentu. 1926–1927 m. buvo TFF mokslinis sekretorius. Drauge su kitų Lietuvos universiteto fakultetų sekretoriais pateikė medžiagą apie savo fakultetą S. Kolupailos suredaguotai universiteto pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaitai. Nuo 1929 m. rugsėjo 26 d. K. Pakštas dirbo ekstraordinariniu profesoriumi, ėmė vadovauti Teologijos-filosofijos fakulteto Visuotinės istorijos katedrai. 1928–1931 m. jis buvo vienintelis Lietuvos universiteto darbuotojas, dėstęs kitos šalies universitete. Latvijos universiteto kvietimu penkis semestrus kas trečią savaitę važinėjo į Rygą, skaitė regioninės geografijos kursą Matematikos-gamtos fakulteto ketvirtojo kurso studentams. Rasdavo laiko ekonominę geografiją dėstyti ir Kauno „Pavasario" aukštesniosios komercijos mokyklos suaugusiems klausytojams. Švietimo ministerijos atliktos K. Pakšto atestacijos lapelyje rašoma: „Moka savo dalyką labai gerai. Mokyklos darbą myli. Darbštus ir tvarkingas"[29]. K. Pakšto geografijos žiniomis naudojosi ir Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos (LKMS) 1924 m. rugsėjo 15 d. Kaune įsteigta Simono Daukanto mokytojų seminarija, veikusi vakarais „Saulės" rūmuose, vėliau – „Aušros" gimnazijoje.

Greta K. Pakšto seminarijoje, kuriai vadovavo K. Ruginis, dėstė V. Mykolaitis-Putinas, Jurgis Talmantas, Paulius Šležas, Česlovas Pakuckas, Petras Katilius, V. P. Bičiūnas, Z. Ivinskis, Karolis Dineika ir kiti iškilūs Lietuvos kultūros, mokslo žmonės. Pažymėtina, jog 1926 m., kai vyko žemės reforma, LKMS buvo gavusi žemės sklypą Raudondvaryje. Planuota ten įsteigti pavyzdinę romuvietiško tipo

[29] LR Švietimo ministerija. K. Pakšto tarnybos lapas // LCVA. F. 391, ap. 7, b. 4175, lap. 4.

gimnaziją su bendrabučiu mokiniams, bet politinės aplinkybės neleido įgyvendinti sumanymo. Švietimo ministerija, likviduodama privačias mokyklas, 1932 m. uždarė S. Daukanto mokytojų seminariją[30]. Dirbdamas seminarijoje, K. Pakštas dalyvaudavo kasmetinėse katalikų mokytojų konferencijose, nevengdavo padiskutuoti. 1932 m. drauge su P. Dovydaičiu buvo išrinktas į LKMS garbės teismą[31].

Geografijos mokslo žiniomis, sparčiai kaupiama pedagogo patirtimi K. Pakštas mielai dalijosi su kitais geografijos dėstytojais, mokytojais.

Dalyvaudamas aukštesniųjų, vidurinių mokyklų ir mokytojų seminarijų biologijos, chemijos ir geografijos mokytojų konferencijoje (1928 m. birželio 25–27 d.), jis nuodugniai aptarė geografijos dėstymą universitete ir mokyklose. Siūlė padidinti valandų skaičių, Švietimo ministerijoje įsteigti etatinius referentus, kurie atsižvelgdami į užsienio šalių patirtį kauptų žinias, rengtų programas[32]. Pabrėždamas geografijos reikšmę intelektiniam išprusimui, K. Pakštas vienas pirmųjų XX a. pirmosios pusės Lietuvoje prisiminė pasaulinio garso geologą ir mineralogą prof. Igną Domeiką, dirbusį Čilėje, bet mirusį, kaip jis manė, Lietuvoje, ragino būtinai surasti jo kapą*. Buvo išrinktas į komisiją, kurios užduotis – keisti geografijos kursą Lietuvos gimnazijose, pasiūlė joms šiek tiek pakeistą Austrijos mokyklų programą, kurią paskelbė žurnale „Kosmos“[33].

1927 m. TFF tapo tarptautinės teisės subjektu, nes rugsėjo 27 d. buvo įtrauktas į Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto konkordatą.

---

[30] Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga // Lietuvių enciklopedija. T. 16. Boston, 1958, p. 59.

[31] Katalikų mokytojų konferencija // Aušra. 1932, nr. 1, p. 32.

[32] Aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų bei mokytojų seminarijų biologijos, chemijos ir geografijos mokytojų 1928 m. birželio 25–27 d. konferencijos protokolas // Kosmos. 1929, nr. 2, p. 102.

* K. Pakštas klydo, nes Ignas Domeika (1801–1889) mirė ir buvo palaidotas Santjage (Čilėje).

[33] Pakštas K. Dėl geografijos mokymo Lietuvoje // Kosmos. 1929, nr. 2, p. 44–46.

1928 m. birželio 15 d. Šventojo Sosto sprendimu fakultetas gavo teisę šalia universiteto baigimo diplomo absolventams suteikti ir akademinius laipsnius – licenciato ir daktaro. Tuo šis fakultetas skyrėsi nuo kitų Lietuvos universiteto fakultetų, kurie teikė tik daktaro laipsnį. Jame dirbo daug dėstytojų, baigusių mokslus įvairiuose Vakarų universitetuose. Pasak J. Ereto, „kiekvienas dėstytojas reiškė vieną kokį specifinį aspektą: Dovydaitis daugiau rytietišką, Bistras daugiau fribourgietišką, Kuraitis su Reiniu įnešė luvenietišką atspalvį, Pakštas net amerikietišką. Visų gi sinteze pavirto Šalkauskis ir tapo sektino akademiško mokytojo pavyzdžiu“[34]. S. Šalkauskiui – rimtam, nuosekliam pedagogui – buvo svetimas „jaukus Dovydaičio liaudiškumas“ bei „Pakšto retorinis lakumas, vienu mirksniu aprėpiąs šimtmečius ir žemynus“[35]. J. Eretas iš tiesų gražiai apibūdino savo fakulteto kolegas profesorius. Tik vertėtų nepamiršti, jog ir kituose fakultetuose dirbo nemaža įdomių asmenybių, savitais atspalviais puošusių Almae Matris.

TFF leido žurnalus „Logos“, „Soter“, „Atheneum“, dėstytojų paskaitų konspektus, knygas, palyginti su kitais fakultetais, išduodavo daugiausia aukštojo mokslo diplomų. Tačiau fakulteto ir jame dirbusios profesūros likimas permainingas, priklausomas nuo politikos skersvėjų. 1926 m. vasarą valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams sudarius Lietuvos vyriausybę, TFF imtas kaltinti dėl klerikališkumo, paralelinių katedrų, švaistomų valstybės lėšų. Kaip pažymėjo Juozas Girnius, kai kurie fakulteto profesoriai – aktyvūs Krikščionių demokratų partijos nariai, tiesiogiai arba netiesiogiai susidurdavo su kitų fakultetų politikuojančiais profesoriais, net per paskaitas piktą žodį sviesdavo „bedieviams“. Rinkimų mitinguose nemaža Filosofijos skyriaus studentų viešai polemizuodavo su liberalais ir socialistais[36].

---

[34] Eretas J. Stasys Šalkauskis. 1886–1941. Brooklyn; New York, 1960, p. 161.
[35] Ten pat, p. 97.
[36] Girnius J. Teologijos-filosofijos fakultetas // Lietuvos universitetas..., p. 359.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo TFF puolimai trumpam nutilo, bet susikirtus krikščionių demokratų ir tautininkų interesams, išryškėjus nuomonių skirtumams tarp Lietuvos vyriausybės ir Šventojo Sosto dėl konkordato (pasirašytas 1927 m. rugsėjo 27 d.) aiškinimo, vėl iškilo, tačiau jau viso universiteto pertvarkymo kontekste. Pertvarkymo uždaviniu paskelbus lėšų taupymą, TFF buvo prikišamas geografijos, žurnalistikos dėstymas, dalykų dubliavimas su Humanitarinių mokslų fakulteto katedromis. 1928 m. Lietuvos vyriausybė įteikė Vatikanui projektą reformuoti TFF taip, kad vietoje 22 katedrų liktų tik 11, o švietimo ministras universiteto vadovybę ragino nebepriiminėti studentų į Filosofijos skyrių[37].

Atsiliepdamas į tautininkų valdžios ketinimus radikaliai reformuoti universitetą, K. Pakštas pažymėjo, jog „visose mūsų gyvenimo sferose verda pragaištinga kova ir nuolatinės rietenos, tik vienas universitetas iki šiol buvo toji taikos sala, kurioje kultūringose apystovose susieidavo kunigas su karingu laisvamaniu ir rasdavo bendrą kalbą. Kompromisinis universitetas mokina savitarpio tolerancijos ir pagarbos, t. y. tų dorybių, kurios šiais laikais ypatingai praretėjo ir pabrango"[38]. K. Pakštas buvo įsitikinęs, jog planuojami universiteto statuto pakeitimai nieko bendra neturi nei su moksliniais, nei su taupymo tikslais – taip lengviau iš universiteto pašalinti keletą veiklesnių katalikų veikėjų. O „pasikeitus politikos vėjui, – įspėjo jis, – tas pats likimas gali ištikti šių dienų „braukytojus" arba jų pagelbininkus"[39]. Remdamasis aplankytų 44 universitetų (iš jų 23 Šiaurės ir Pietų Amerikoje, 21 – trylikoje Europos valstybių) pavyzdžiais, K. Pakštas aiškino, jog jų statutai yra daug lankstesni negu projektuojamasis Lietuvos universiteto statutas, suteikia kur kas daugiau teisių fakultetams. „Ryte" paskelbtame straipsnių cikle „Universite-

[37] Ten pat.

[38] Pakštas K. Universiteto reforma // Rytas. 1928, birž. 18, nr. 135.

[39] Ten pat.

to reformos" mokslininkas bandė apibūdinti tas problemas, kurias išsprendus iš esmės pagerėtų mokslinio ir pedagoginio darbo kokybė, o universitetas veiksmingiau padėtų tautai kilti į aukštesnį kultūros lygį. K. Pakštą stebino menkos Lietuvos universiteto profesūros algos, perpus mažesnės nei Vakarų Europoje ir 3–4 kartus – nei Šiaurės Amerikoje ir Brazilijoje. „Jei pas mus tūlais momentais didesnės paramos susilaukia žvalgyba, o ne Universitetas, jo mokslinis darbas, – rašė K. Pakštas, – tai reiškia, kad maža turime kultūriškai pakilusių ir tautiškai susipratusių inteligentų ir jų įtaka krašto valdyme yra dar labai menka"[40]. Gindamas savo srovės interesus siūlė ne atleidinėti patyrusius mokslininkus, o verčiau padvigubinti Lietuvos universiteto jaunesniojo mokslinio personalo skaičių, daugiau lėšų skirti laboratorijoms, bibliotekai, mokymo priemonėms, padidinti algas profesūrai, atlyginti už mokslo straipsnius, knygas.

K. Pakštui kėlė nerimą tai, kad Lietuvos „apyplikis universitetas" neturėjo galimybių tinkamai tenkinti specifinius Lietuvos interesus. Jame nebuvo deramai vykdomi antropologijos, etnografijos, etnologijos, geografijos, archeologijos, kalbos, zoologijos, botanikos bei kiti svarbūs tyrinėjimai. K. Pakšto nuomone, „be tokio darbo mūsų universitetas neturi pakankamo pagrindo vadintis Lietuvos Universitetu: jam geriau tiktų vadintis Kauno gubernijos universitetu"[41]. Todėl mokslui skiriamas menkas lėšas K. Pakštas dar 1925 m. siūlė sutelkti tarpfakultetiniame Lituanistikos institute. Valdžios sferoms ir universiteto vadovybei neįsiklausius į šį siūlymą, 1928 m. K. Pakštas Lietuvių katalikų mokslo akademijai (LKMA) parengė projektą įstaigos, galėsiančios kraštui kompensuoti Lietuvos universiteto trūkumus. Numatė įsteigti 12 skyrių arba institutų, tyrinėjančių Lietuvos gamtą ir žmones. Siūlė kasmet steigti po vieną skyrių, rimtai parengti tyrinėtojus, sukaupti lėšų. Projektas įvertintas palankiai, bet kuklus LKMA iždas neleido jo įgyvendinti.

---

[40] Pakštas K. Universiteto reformos // Rytas. 1928, geg. 29, nr. 119.
[41] Ten pat. Geg. 31, nr. 121.

Būdamas įsitikinęs, jog mažai tautai labai svarbu turėti pakankamai inteligentų, laisvai mokančių užsienio kalbų, K. Pakštas taip pat siūlė Lietuvos universitete įsteigti Svetimų kalbų institutą[42]. Tik taip galima parengti kvalifikuotus mokytojus, vertėjus, tarptautinės prekybos specialistus, kongresų, suvažiavimų, konferencijų dalyvius, galinčius atstovauti Lietuvai užsienyje, laisvai bendrauti su juo. K. Pakšto maksimalistiniai siūlymai, gerokai pralenkę Lietuvos aukštojo mokslo plėtros galimybes, daug kam atrodė utopiniai. Tautininkų vyriausybei, jos Švietimo ministerijai tai tebuvo opozicijos atstovo bandymas užvilkinti ir supainioti numatytą Lietuvos universiteto reformą.

Universiteto tarybai 1928 m. gruodžio 2 ir 21 d. posėdžiuose neigiamai įvertinus parengtą reformos projektą, vyriausybė nutarė įstatymo tvarka išleisti naująjį statutą. 1930 m. birželio 7 d. universitetui suteikė Vytauto Didžiojo vardą (VDU), bet statutu labai apribojo autonomiją. Nors pirmasis statuto straipsnis skelbė, kad „Universitetas yra aukštoji autonominė mokslo ir mokymo įstaiga", tačiau pabrėžė, jog jis „yra švietimo Ministerio žinioje". Daugiausia susiaurintos universiteto tarybos funkcijos, dalis jų perduota švietimo ministrui, senatui ir rektoriui. Nors fakultetų tarybos toliau konkurso būdu rinko profesorius ir docentus, tačiau nuo šiol juos tvirtindavo ir atleisdavo iš pareigų LR prezidentas senato ir švietimo ministro teikimu. Jis taip pat skirdavo ir atleisdavo universiteto rektorių ir prorektorių. Fakultetų išrinktus vyresniuosius mokslo darbuotojus tvirtindavo ir atleisdavo švietimo ministras, o jaunesniuosius ir pagalbinius – rektorius. Atsižvelgiant į konkordatą su Vatikanu, Teologijos-filosofijos fakulteto reformos kol kas nepalietė.

Įsigaliojus naujajam VDU statutui, vadovybė, visas mokslo personalas buvo atleistas iš pareigų ir nuo 1930 m. rugsėjo 1 d. skiriamas naująja tvarka. Rektoriumi vėl buvo paskirtas prof. Vincas Čepinskis, prorektoriumi – prof. B. Čėsnys. Švietimo ministras, Lietuvos

[42] Ten pat. Birž. 1, nr. 122.

prezidentui pristatydamas skirti universiteto pateiktus profesorius ir docentus, pasiūlė dėl nepakankamos mokslinės kvalifikacijos neskirti 11 mokslo personalo narių (Prano Augustaičio, Vaclovo Biržiškos, Petro Šalčiaus, Albino Rimkos, Petro Leono, Jono Šimoliūno ir kitų). Be kita ko, priežastis buvo ne tiek mokslinė kvalifikacija, kiek šių asmenybių nepriklausoma laikysena, kitokios pažiūros, tautininkų praktikos kritika. Ypač aštrios kovos objektu tapo Teologijos-filosofijos fakultetas, kurio dėstytojams pradėta kelti reikalavimus, aiškiai prasilenkiančius su objektyviu mokslinio, pedagoginio darbo vertinimu. K. Pakštui imta priekaištauti, kad jo moksliniai darbai ir apskritai profesinis pasirengimas neatitinka Filosofijos skyriaus pobūdžio. Atsakydamas į tokius išpuolius, S. Šalkauskis rašė: „Mūsų visuomenėje nėra dar tiek įsigalėjęs objektyvumas, kad žmonės sugebėtų vertinti mokslinius žmogaus darbus nepriklausomai nuo jo asmens ypatybių. Pakanka būti kitokiam, kaip dauguma žmonių, kad žmogus būtų smerkiamas visuose savo žygiuose. Taip pat atskiri specialistai yra linkę reikalauti, kad kiekvienas mokslininkas atitiktų jų specialybės reikalavimus. Vargas tam, jei, būdamas geografas, nesi filosofas! Tokių žmonių akyse negali būti apskritai mokslininkas specialistas“[43].

Blogėjantys tautininkų vyriausybės santykiai su krikščionimis demokratais, Vatikanu paakino ir TFF reformą. 1931 m. birželio pradžioje išsiuntusi iš Lietuvos Šventojo Sosto nuncijų arkivyskupą R. Bartolonį, vyriausybė ėmėsi vienašališko TFF pertvarkymo, kuris buvo paskelbtas rugpjūčio 14 d. fakulteto katedrų ir jų etatų įstatymais. Iš bususių 22 katedrų palikta septyniolika. Nors ir išliko dvilypis fakulteto pavadinimas, pertvarkymas reiškė faktinį Filosofijos skyriaus panaikinimą. Jo 5 profesoriai (J. Eretas, A. Maliauskas, Merkelis Račkauskas, Mečislovas Reinys ir K. Pakštas) bei 4 docentai (Juozas Balčikonis, Antanas Gylys, Jonas Grinius, Antanas Salys) buvo at-

[43] Šalkauskis S. Lietuva politinės..., p. 39.

leisti iš darbo[44]. „Mūsų universitetas turėjo vieną profesorių su labai plačia fantazija. Negailestinga reforma, kaip kokia audringa jūros banga, nuo laivo nušlavė iš universiteto, – triumfavo tautininkų laikraštėlis „Akis". – Tas nušluotasis lakios fantazijos profesorius – tai ne kas kitas, kaip p. Pakštas"[45]. K. Pakšto numatyti universiteto reformos tikslai ir padariniai iš esmės pasitvirtino. Nenorėdamas pasiduoti politiniam spaudimui ir jausdamas stiprią katalikų visuomenės paramą, TFF ėmėsi gynimosi ir restauravimo priemonių. Visi vyriausybės palikti etatai buvo užimti mažai paisant dėstytojų titulų (doc. A. Gylys, prof. J. Eretas perkelti į asistentų etatus); atleisti profesoriai palikti privatdocentais (be etatinės algos); sudarytas privatus fondas nukentėjusiems dėstytojams remti. Anot J. Girniaus, Filosofijos skyrius ne tik nesumenko, bet dar rado galimybių įtraukti į mokomąjį personalą jaunus profesorius, savo absolventus (J. Brazaitį (Ambrazevičių), Z. Ivinskį, Praną Dielininkaitį ir kt.).[46] Po kelerių metų „Naujosios Romuvos" klube svarstant universiteto reikalus, dr. Paulius Slavėnas galėjo pareikšti, kad pertvarkymas, kurio metu nebuvo apsieita be asmeniškumų, esminių pokyčių nesukėlė. „Reforma, – sakė jis, – tik sukiršino universiteto visuomenę, bet ilgainiui beveik atsistatė *status quo.* Profesūros tvirtinimas, priklausęs nuo Šv. Ministerio ar Prezidento, praktiškų padarinių beveik neturėjo"[47]. Taigi, viena vertus, nors TFF reforma formaliai panaikino Filosofijos skyrių, jis ir toliau neoficialiai veikė iki 1937 m. reformos, kuri legalizavo specialistų rengimą šiame skyriuje. Tačiau skyriui buvo leista rengti tik filosofijos ir pedagogikos specialistus, o istorijos, kalbų ir kitų specialybių studentai buvo perkelti į Humanitarinių mokslų fakultetą. Antra vertus, TFF reforma pristabdė Krikščionių demokratų partijos ir Katalikų bažnyčios ortodoksaliosios dalies pastangas pasaulietinį Lietuvos universitetą paversti katalikišku, aukštąjį mokslą pajungti vienai pasaulėžiūrai.

---

[44] Mančinskas Č. Aukštasis mokslas..., p. 82.
[45] Fantazijų profesoriai // Akis. 1931, spal. 31, nr. 11.
[46] Girnius J. Teologijos-filosofijos..., p. 362–363.
[47] Universiteto klausimas // Naujoji Romuva. 1934, nr. 203, p. 864.

Katedros vedėjas, tyrinėtojas

Naujasis Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) rektorius V. Čepinskis, prorektorius B. Česnys permanė valdžios įvykdytų universiteto pertvarkymų politinę ir visuomeninę prasmę, dėl to stengėsi išsaugoti atleistuosius kolegas. K. Pakštui buvo pasiūlyta pereiti į Matematikos-gamtos fakultetą (MGF), kuriame po reformos išsikristalizavo trys skyriai (Matematikos, Fizikos-chemijos ir Biologijos) su 12 katedrų. Kiekvienas skyrius dar buvo suskirstytas į ciklus. Biologijos skyriuje veikė biologijos ir geologijos-geografijos ciklai, kurie savo ruožtu buvo skirstomi į grupes (specialybes). Grupėse buvo dėstomi privalomi ir rekomenduojami dalykai. Geografijos studentai privalėjo išklausyti 24 dalykus (tarp jų – fizinė geografija, Lietuvos geografija, regioninė geografija, antropogeografija, matematinė geografija, meteorologija, kartografija ir topografija), dalyvauti seminare ir parašyti diplominį darbą. Tarp rekomenduojamų dalykų buvo įrašyta istorinė geografija, ekonominė geografija, geografijos metodika, antropologija, augalų ir gyvūnų fiziologija, mineralogija ir kristalografija[48]. Visi MGF studentai, norėję dirbti pedagoginį darbą, turėjo išklausyti pedagoginius dalykus Humanitarinių mokslų arba Teologijos-filosofijos fakultetuose ir išlaikyti egzaminus.

MGF Geografijos katedros vedėju iki 1930 m. birželio 10 d. buvo doc. T. Daukantas. Jam išvykus dirbti Lietuvos atstovu į Pietų Ameriką, rugsėjo 1 d. katedrą laikinai globoti buvo pavesta ordinariniam profesoriui P. Šivickiui[49]. Fakulteto taryba, žinodama, kad jau antri metai trūksta reguliaminu nustatyto geografijos dalyko dėstytojo vyresniojo kurso studentams, o dėl to nėra parengto ir jaunes-

[48] Čepėnai A. ir P. Matematikos-gamtos fakultetas // Lietuvos universitetas..., p. 454.

[49] Vytauto Didžiojo universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927 02 16–1932 09 01) apyskaita. Kaunas, 1933, p. 113.

niojo mokymo personalo, iki 1930 m. rugsėjo 1 d. paskelbė konkursą. Vykdyti konkursą buvo išrinkta biologų komisija, kurią sudarė profesoriai P. Šivickis, Konstantinas Regelis, Mykolas Kaveckis, Kazys Sleževičius ir Pranas Jodelė. Į kvietimą dalyvauti konkurse atsiliepė vienintelis kandidatas – ekstraordinarinis profesorius K. Pakštas. Paduodamas pareiškimą jis nė neįtarė, kokį sudėtingą, laiko ir nervų kainuojantį kliūčių ruožą jam teks įveikti pereinant iš vieno į kitą to paties universiteto fakultetą.

Biologų komisija, turėdama omenyje, kad būtina jau šiais metais pradėti dėstyti fakulteto nuostatuose numatytą geografijos dalyką vyresniojo kurso studentams, ir atsižvelgdama į „K. Pakšto veikalų rimtumą ir jo studijas geografijos srityje (kelionės, ekskursijos)", vieningai nutarė siūlyti fakultetui jo kandidatūrą[50]. Komisijos sprendime buvo pažymėta ir tai, kad „visam geografijos kurso dėstymui Matematikos-gamtos fak. pilno pasiruošimo iš jo darbų nematyti, ką ir pats prof. K. Pakštas pabrėžia savo *curriculum vitae*. Jis daugiausia kreipia dėmesio į ekonominę ir politinę geografiją"[51]. Nors buvo pareikšta mintis, kad pageidautinas kursas daugiau grindžiamas gamtos mokslais, 1931 m. spalio 20 d. fakulteto taryba slaptu balsavimu (9 – už, 4 – prieš, 1 – susilaikė) nutarė kviesti K. Pakštą arba vyresniojo mokslinio personalo narį, arba privatdocentu. Tačiau paaiškėjus, jog trūksta kai kurių dokumentų (stodamas į darbą LU TFF nepateikė Fribūro universiteto daktaro diplomo) ir dėl to K. Pakštui atsisakius pretenduoti į ekstraordinarinio profesoriaus vietą, atviru balsavimu buvo nutarta prašyti vyriausybės sutikimo jį tvirtinti privatdocento pareigoms[52]. Šio nutarimo vykdymą sustabdė MGF dekanas prof. Tadas Ivanauskas. Atsiradus naujiems dokumentams, jis siūlė geografijos dėstytojo klausimą svarstyti iš naujo. Buvo teigia-

[50] VDU Matematikos-gamtos fak. Tarybos posėdžio (1931 09 14) protokolo išrašas // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 22.

[51] Ten pat.

[52] Ten pat, lap. 68.

ma, jog iš pateiktų dokumentų nematyti, kad K. Pakštas būtų baigęs aukštesnįjį (gimnazijos) mokslą; abejota, ar jam gali būti pripažintas 1928 m. gegužės 5 d. išduotas Fribūro universiteto daktaro diplomas, juolab kad jis nėra aukščiausiosios rūšies (*magna cum laude*), nes yra tik *cum laude*. Šiais argumentais remiantis 1931 m. spalio 27 d. susirinkusiai fakulteto tarybai buvo pasiūlyta K. Pakšto kandidatūros atsisakyti. Tačiau slaptu balsavimu (8 – už, 3 – prieš, 2 – susilaikė) nutarta jam skirti laisvą ekstraordinarinio profesoriaus etatą Zoologijos ir lyginamosios anatomijos katedroje (pagal VDU statutą Geografijos katedroje negalėjo dirbti du profesoriai); čia jis turėjo dėstyti geografiją ir vadovauti kabinetui[53].

Šis fakulteto tarybos sprendimas nebuvo paskutinis, leidęs K. Pakštui kibti į darbą. Lygiai po mėnesio vykusiame fakulteto tarybos posėdyje dekanas prof. T. Ivanauskas pareiškė atsisakąs K. Pakšto. Dalyvaudamas Senato posėdyje jis sužinojęs, jog Teologijos-filosofijos fakultetas prašo teikti K. Pakšto kandidatūrą Visuotinės istorijos katedros ekstraordinarinio profesoriaus pareigoms dėstyti geografiją[54]. Kol buvo aiškinamasi, atėjo 1931 m. pabaiga. Gruodžio mėnesį geografijos dėstytojo klausimas buvo svarstomas net tris kartus. Galop, remiantis VDU statutu, imtasi nustatyti, ar Fribūro universiteto K. Pakštui 1928 m. gegužės 5 d. išduotas daktaro diplomas atitinka VDU diplomą, t. y. nostrifikuoti. Ta proga K. Pakštas ne tik priminė Lietuvoje dirbančius Fribūro universiteto absolventus, bet ir pareiškė, jog „neteko niekur girdėti ar skaityti, kad su Fribūro doktorantais kokia valstybė ar universitetas prideramai rimtai nesiskaitytų ar teisių jam nepripažintų“[55]. Susipažinusi su dokumentais, išklausiusi K. Pakšto paaiškinimų, specialistų komisija pripažino

---

[53] VDU Matematikos-gamtos fak. Tarybos posėdžio (1931 10 27) protokolo išrašas // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 24.

[54] Ten pat.

[55] Matematikos-gamtos fakultetui. Prie dėst. K. Pakšto *Curriculum vitae* papildymas // LCVA. F. 631, ap. 3, b. 526, lap. 54.

K. Pakšto diplomo vertę (1931 12 18) ir atkreipė fakulteto tarybos narių dėmesį į tai, kad VDU yra ir kitų vyresniojo mokslo personalo narių, turinčių tik Fribūro daktaro laipsnį, juolab kad statutas numato galimybę eiti pareigas ir be mokslo laipsnio[56]. Išnaudojus visą sugalvotų kliūčių arsenalą, Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1931 m. gruodžio 26 d. sprendimu (6 – už, 4 – prieš, 2 – susilaikė) K. Pakštas buvo pakviestas nuo 1931 m. sausio 1 d. laikinai eiti Zoologijos ir lyginamosios anatomijos katedros ekstraordinarinio profesoriaus pareigas. Kovo 15 d. LR švietimo ministras jį patvirtino tik privatdocentu dėstyti geografiją[57]. Nuo 1932 m. balandžio 1 d. K. Pakštui patikėta vadovauti MGF Geografijos katedrai. Taigi siekdamas laisvos geografijos dėstytojo vietos, pirmasis ir niekieno nepralenktas lietuvių geografas „susilaukė daug priešų tarp dėstytojų, vos vos tebuvo priimtas, nors kito panašaus masto kandidato nebuvo"[58]. Trukdymus lėmė ne tik kai kurių bendradarbių ambicijos, pavydas, bet ir tautininkų valdžios nuostatos aktyvių katalikų veikėjų atžvilgiu. Tai akivaizdu pavarčius „Akį", kuri piktdžiugiškai aptarinėjo K. Pakšto visuomeninę ir profesinę veiklą. „Spaudoje jau buvo rašyta, – priminė jos anoniminis autorius, – kad p. K. Pakštas, renkamas į gamtos-matematikos fakultetą, tegavo tik balsų... mažumą. Iš 13 žmonių, fakulteto posėdy dalyvavusių, p. Pakštas tesurinko tik... 6 balsus. 5 buvo prieš, o 2 susilaikė. Be to, p. Pakštas yra siūlomas tokiai katedrai, apie kurią jo supratimas kelia labai stiprių abejonių. Jį perša ir tokia ministerija, kuri teturi reikalo tik su užsieniais. Truputį keista. Dar vienas klausimas: jeigu jau valstybinis universitetas toks bedieviškas ir masoniškas, kad net būtinai reikalingas „katalikiškasai" universitetas, tai kam į jį taip spaustis? Kur logika?"[59]

---

[56] Ten pat, lap. 9.

[57] Vytauto Didžiojo universitetas..., p. 113.

[58] Babrauskas B. Rašytojas, tapęs geografu // Draugas. 1960, rugs. 24, nr. 225.

[59] „Katalikiškasai" universitetas ir jo būsimi profesoriai // Akis. 1932, saus. 16, nr. 1.

Pernelyg didelis kai kurių kolegų griežtumas, iš dalies politikšai angažuotas, išryškėjo MGF svarstant ir K. Pakšto mokslinės-pedagoginės karjeros (promocijos) klausimą. Specialios komisijos (pirmininkas K. Regelis) nariai pasiskirstę reikliai vertino K. Pakšto pateiktus darbus. Ypač priekabus buvo prof. K. Regelis, kuris rimtu moksliniu darbu pavadino tik „Baltijos respublikų politinę geografiją"[60]. Kai kuriems ekspertams atrodė, jog K. Pakštas diletantiškai naudoja statistinius duomenis, žongliruoja skaičiais, daro su jais kas tik šauna į galvą. Stokodamas rimtų argumentų, rašytinės medžiagos, jis ją semia iš galvos, iš prisiminimų, iš pasakojimų[61]. Antrajame savo posėdyje (1935 m. birželio 7 d.) komisija nurodė, jog K. Pakšto darbai neatitinka profesoriui, kaip fizinės geografijos specialistui, keliamų reikalavimų. Tačiau atsižvelgus į tai, jog pateiktuose naujuose darbuose K. Pakštas „iškelia daug grynai geopolitinių originalių minčių ir klausimų, kad ir ne visados vienodai rimtai paremtų, bet duodančių naujos medžiagos ir nušvietimo", buvo nutarta paremti pakartotinį prašymą paaukštinti pareigas[62]. Tik po ilgo vilkinimo LR Prezidento aktu nuo 1937 m. sausio 1 d. privatdocentas K. Pakštas buvo paskirtas VDU Matematikos-gamtos fakulteto Geografijos katedros ekstraordinariniu profesoriumi[63].

Prof. K. Pakštas trijų VDU fakultetų – Matematikos-gamtos, Teologijos-filosofijos ir Teisių – studentams dėstė fizinę, regioninę, ekonominę ir Lietuvos geografiją, antropogeografiją, kartografiją, geografijos metodiką. Rūpindamasis kvalifikuotų geografų rengimu, nuogąstavo, kad mažėja geografijos ir jai artimų sričių studentų. K. Pakštui atrodė, kad VDU visi fakultetai perkrauti bendraisiais dalykais,

---

[60] Prof. K. Regelio atsiliepimas apie K. Pakšto darbą // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 122.

[61] Mančinskas Č. Aukštasis mokslas..., p. 213.

[62] Doc. Dr. K. Pakšto klausimo svarstymas spec. komisijos posėdyje. 1935 06 07 // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 100.

[63] V. D. Universiteto žinios. 1937, nr. 1–5, p. 106.

o „geografai pradeda ruoštis tik 3-siais met., anksčiau nė neįmanoma“[64]. Profesorių jaudino ankštos auditorijos ir tvankūs, sausakimši studentų koridoriai, išsimokslinimo, bet ne išsiauklėjimo, mandagumo reikalavimas universitete. Klausydamasis studentų pašnekesių, ginčų, matydamas jų netvarkingas studijų knygeles, profesorius neabejojo, „kad lietuviškai studentijai sustiprintas auklėjimas labai daug padėtų įsigyti pasaulyje gerą vardą, prestižą, pagražintų visos studentijos tarpusavio santykius ir kartu laimėtų Lietuvai jaukesnę vietą Europos tautų šeimoje“[65]. K. Pakšto vizija buvo Lietuva, netolimoje ateityje turėsianti apie 10 000 studentų. Tokiais tempais rengiamus inteligentus greitai būtų galima ir „eksportuoti“. Pasklidę plačiam pasauly, jie galėtų įnešti lietuviškos kultūros turtų į bendrą tautų lobyną[66]. Siekdamas pagausinti Lietuvos inteligentų gretas, K. Pakštas siūlė radikalų projektą. „Turėdamas galvoj mūsų sąlygas, jei nuo manęs priklausytų, žiūrėčiau į studentiją kaip į kariuomenės pulką, – rašė jis. – Juk iš universiteto išeina kovotojai dėl tautinės kultūros. Jie kovos tiek dvasiniu, tiek materialiniu ginklu“[67]. Todėl vieną dalį studentų sudarytų tie, kurie yra materialiai apsirūpinę. Jie galėtų studijuoti be niekieno pagalbos. Kitą dalį, apie 2000 studentų, kurių tėvai gyvena skurdžiomis sąlygomis, remtų valstybė. Pastarieji gautų minimalias patalpas (visuomenei praturtėjus – bendrabučius), maistą ir kt., galėtų laisvai pasirinkti draugiją. „Šis sprendimas atitiktų humanistinę kryptį ir mūsų kraštui būtų tinkamas. Studentų bendrabuty – „lagery“ studentas turėtų būti ne lepinamas, o auklėjamas spartaniškai“[68].

Universitete K. Pakšto dėstomi kursai buvo pagrįsti naujausia statistika, prancūzų ir anglų geografijos autorių teorijomis, gau-

---

[64] Pakštas K. Apie mūsų studentiją // XX amžius. 1936, lapkr. 14, nr. 122.
[65] Pakštas K. Universiteto modernizavimas // Naujoji Romuva. 1936, nr. 2, p. 33.
[66] Viliamas V. Kaip mūsų vadai gyvena... // Ateitis. 1930, nr. 2–3, p. 111.
[67] Pakštas K. Apie mūsų studentiją // XX amžius. 1936, lapkr. 14, nr. 122.
[68] Ten pat.

siais savo kelionių, stebėjimų duomenimis. K. Pakštas garsėjo kaip įdomus kalbėtojas, gebantis pažerti netikėtų minčių, blykstelėti sąmojumi, sukeldamas aplodismentus ar net ovacijas. Jo viešos paskaitos, ypač sugrįžus iš tolimų kelionių, sutraukdavo minias žmonių. „Oratorius buvo smarkus, – atsiminimuose pabrėžė dr. Grigas Valančius, – jau anuomet kuo ne Krupavičiui prilygęs. O kitus, tuomet garsėjusius ciceronus, kaip Eretas, Sleževičius, Šilingas, Voldemaras, net lenkė"[69]. M. Krupavičiaus – vieno iš geriausių ir populiariausių Lietuvos, jos Seimo oratorių – kalbos buvo konkrečios, realistiškos, įtikinamos, lengvai klausomos, oponentų sunkiai atremiamos ir sukritikuojamos. O K. Pakšto kalba pasižymėjo lankstumu, drąsiais palyginimais, jis nevengė komentuoti naujų situacijų, siūlyti drąsių projektų[70]. Studentams imponavo profesoriaus minčių naujumas, gyvumas, giedra nuotaika. „Ko ne visa Lietuva, ypač jaunimas, gerai pažino Pakštą, su jo imponuojančia barzdele, žemu, bet stambiu kūno sudėjimu, didele, erudicijos kupina galva, suplota nosimi, taršytais plaukais, anuomet dažniausiai aukštą apykaklę ir juodą vizitkę su dryžuotom kelnėm bevilkintį"[71].

Profesorius studentams dėstė gyvu žodžiu, improvizuodamas, darydamas ekskursus, pasikartodamas. Ne visiems klausytojams toks metodas tiko. Antai Z. Ivinskis, klausęs K. Pakšto dėstomų dalykų, prisimena, jog klausytojų skaičius ėmė nykti; liko tik mažas pasiryžusiųjų studijuoti geografiją būrelis, daugiausia merginos. Vienas iš pasitraukusių istorikų rašo, kad „K. Pakštas buvo oratoriaus tipas, bet tik vienai paskaitai. Paruošti paskaitas visam semestrui, ilgiau susitelkti į vieną materiją ir ją rūpestingai akademiškai išdėstyti klau-

---

[69] Valančius G. Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

[70] Maldeikis P. Mykolas Krupavičius. Chicago, 1975, p. 463.

[71] Valančius G. Ne toj jūroj... // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

sytojams buvo ne jo būdui"[72]. Z. Ivinskio nuomone, būtent dėl šios priežasties K. Pakštas neturėjęs didelio pasisekimo kaip dėstytojas Rygoje, o vėliau ir Amerikoje, kur dirbo įvairiose kolegijose, niekur ilgiau neapsistodamas. Negalima pamiršti, jog ir atsikuriančios Lietuvos reikalai, noras aktyviai dalyvauti visuomeniniame gyvenime trukdė susikaupti kabinetiniam darbui, nuosekliai tęsti akademinę karjerą.

„Eilę metų man teko vesti labai sunkią kovą už geografijos reikalus universitete ir iš dalies gimnazijose, – gyvenimo pabaigoje rašė K. Pakštas[73]. Jo pastangomis katedra augo ir tvirtėjo – veikė VDU didžiuosiuose rūmuose, pradėjo gauti kiek daugiau pinigų ūkiniam, moksliniam inventoriui ir knygoms įsigyti, buvo numatytos dvi asistentų vietos. Dar prieš K. Pakštui tampant katedros vedėju, asistentu buvo išrinktas Kazimieras Bieliukas (1936 m. gavo daktaro laipsnį). Katedroje kurį laiką dirbo į Lietuvą sugrįžęs privatdocentas T. Daukantas. Nuo 1937 m. pradžios Geografijos katedrą papildė antrasis asistentas Vladas Viliamas (1936 m. Berlyno universitete įgiję daktaro laipsnį). Tuo metu K. Bieliukas dvejiems metams buvo nusiųstas specializuotis į Prahą[74]. Pažymėtina, jog stipendijas K. Bieliuko ir V. Viliamo studijoms užsienyje išrūpino prof. K. Pakštas. Jis visokiais būdais stengėsi praturtinti katedros kabineto biblioteką ir aparatūrą. Jam labai rūpėjo, kad kabinetas, glaudęsis 7,5 kvadratinio metro kambarėlyje ir per metus galėjęs prenumeruoti tik 6 geografijos žurnalus, išaugtų į VDU, o vėliau ir į visos Lietuvos geografijos institutą. Statistinius duomenis pamėgusį profesorių liūdino tai, kad užsienio autoriai darbuose apie Lietuvą ir lietuvius naudojosi pasenusiais 1923 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenimis. Memorandumais vyriausybėms jis reikalavo imtis antrojo surašymo, o pamatęs nenorą vargintis rašė: „Kultūri-

[72] Ivinskis Z. Žiupsnelis atsiminimų apie prof. Kazį Pakštą // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972, p. 705.

[73] Pakštas K. Lietuvos fizinė geografija // Į laisvę. 1958, nr. 16–17, p. 71.

[74] Viliamas V. Geografijos mokslas Lietuvos universitete // Lietuvos universitetas..., p. 481.

niam ir tai pirmaeilės svarbos reikalui nerandame lėšų, nors biednesni mūsų kaimynai tam pačiam tikslui lėšų visuomet randa... Tad nepykime, kad daugelis mus sugretina su Albanija ar net Liberija... Patys esame kalti"[75].

Kuklios moksliniams tyrinėjimams skiriamos lėšos paskatino K. Pakštą rinktis palyginti nebrangiai kainuojančią, bet labai apleistą veiklos sritį – ežerotyrą. Ežerų batimetrijos (gylio matavimo) darbai tiksliausiai atliekami žiemą ežerams užšalus. Tačiau tada didesniuose ežeruose tenka prakirsti po keletą šimtų ekečių. Mažesnių, siauresnių ežerų gylį gana tiksliai galima išmatuoti ir vasarą. Būtent 1926 m. liepą K. Pakštas drauge su doc. T. Daukantu ir studentais atliko batimetrinius darbus didžiuosiuose Dzūkijos ežeruose. Matuojant nustatytas didžiausias Dusios ežero gylis buvo 30,0 m, Metelių – 13 m, o Obelijos – 8,0 m. Tuo pačiu metu šie ežerai buvo tyrinėjami ir kitais aspektais[76]. Gauti duomenys leido sudaryti dugno batimetrinius žemėlapius, kurie buvo išspausdinti prof. S. Kolupailos Hidrologiniame metraštyje 1925–1927 metais.

Po penkerių metų K. Pakštas vėl atnaujino tyrinėjimus, kuriais pelnė lietuviškosios ežerotyros pradininko vardą. Suvokdamas, kad pirmieji bandymai davė tik apytikrius rezultatus, nusprendė vykdyti sudėtingesnius labai vingiuoto Daugų ežero tyrinėjimus. Norėjo patikrinti gandus, kad tai esą giliausias Lietuvos (ar net Europos) ežeras. Vietiniai žvejai K. Pakštą tikino ežerą turint net 100 m gylį. Be to, ir Adolfas Klimas savo mokykliniame vadovėlyje „Lietuvos geografija" (3-iasis taisytas ir papildytas leidimas. Kaunas; Marijampolė. 1927. 49 p.) tvirtino, kad Alytaus apskrities Daugų ežeras yra giliausias Lietuvoje – turi 64 m gylį. K. Pakštas su būreliu studentų 1931 m. birželio 1–4 dienomis, o smarkiems vėjams privertus darbus nutraukti, birželio 17–20 dienomis išmatavo ežerą, nustatė jo

[75] Pakštas K. Geographie Universelle // Kosmos. 1934, t. 15, p. 493.
[76] Vytauto Didžiojo universitetas..., p. 194.

didžiausią gylį – 42,0 m. Geografijos kabinetui buvo nubraižytas spalvotas Daugų ežero dugno žemėlapis[77]. Tuo nepasitenkinta ir pradėta ieškoti iš tikrųjų paties giliausio mūsų krašto ežero. Tuo tikslu K. Pakštas 1933 m. kovo 5–9 dienomis surengė ekspediciją į Tauragno ir gretimus Labės bei Labelės ežerus Utenos apskrityje. Kartu su asistentu K. Bieliuku ir penkiais studentais užsimota išmatuoti jų gylį ir įvairių gilumų temperatūrą. Ekspedicijos narius pas save apgyvendino Tauragnų klebonas kun. Nakas, mielai talkino kaimų gyventojai. Išilginio (išilgai Tauragnas turi per 9 km, o skersai – nuo 200 iki 1200 m) ežero palyginti siauroje, 300 m pločio vietoje, apglėbtoje stačių krantų, jau pirmąją dieną aptiktas rekordinis 61 metro gylis. Toje vietoje matavimai daryti kas 10 ir 25 metrai, bet gilesnių vietų neužtikta, nors vietos gyventojai tikino gylį esant iki 150–200 metrų. Spaudžiant stipriems šalčiams pusės metro storumo lede iškirsta per 500 ekečių[78]. Matuota gana tiksliai, naudojant metrais sužymėtą vielinį trosą, prie kurio pririšamas 2 kg svarmuo. Taip įsitikinta, jog Tauragno ežeras yra giliausias iš visų nepriklausomos Lietuvos ežerų – 61,0 m (Labės – 23,0 m, Labelės – 10,0 m). Filmavimo kamera užfiksuoti tyrimo darbai, gamtos vaizdai, žmonės. Nubraižytas Tauragno batimetrinis žemėlapis, padaryta keletas skersinių profilių[79].

1934 m. pradžioje VDU Geografijos katedra pasipildė iš užsienio pirktais instrumentais: automatiškai skaičiuojančiu zondu, apverčiamu termometru, spalvų skale, įrenginiu vandens skaidrumui matuoti. K. Pakštas tuojau nusprendė patikrinti Dusios ežero matavimo duomenis – 1926 m. vasarą arti 4 km platumo ežere atlikti darbai jam atrodė esą netikslūs. Kovo 15–17 d. su asistentu ir stu-

[77] Pakštas K. Geografijos darbai Lietuvoje // Kosmos. 1934, t. 15, p. 510.

[78] Bendoravičius A. Geografinė kelionė į Tauragnus // Naujoji Romuva. 1933, nr. 119, p. 355.

[79] Pakštas K. Geografijos darbai Lietuvoje..., p. 510.

dentais vaikščiojant aptirpusiu ledu buvo nustatyta giliausia ežero vieta – 32 m (1926 m. – 30 m). Tų pačių metų vasarą tyrinėtas Grabestos ežeras netoli Molėtų (gylis – 21 m), rudenį – Ilgio ežeras (23 m) Dzūkijoje. Na, o 1935 m. K. Pakšto vadovaujama ekspedicija (asistentas, keli studentai biologai ir geografai) nuvyko į ežeringiausią Zarasų apskritį. Intensyviai dirbant per 7 dienas (kovo 9–15 d.) buvo išmatuota 13 ežerų: Vencavo (50 m gylis), Jatkūniškių (35,2 m), Švinto (20,8 m), Baltašio (20,5 m), Pajuodžio (18,4 m), Luodžio (16,5 m), Samavo (13,5 m), Dūkšto (10 m), Asavo (9,1 m), Grybiškio (7,2), Luodykščio (4,6 m)[80]. Visų matavimų duomenys buvo apdorojami geografijos kabinete, batimetriniai žemėlapiai ir profiliai rengiami spaudai. Tam reikėjo lėšų, todėl K. Pakštas kasmet į formuojamą universiteto biudžetą įtraukdavo po tūkstantį litų. „Universitetas, – rašė jis, – tą menkutę sumą pripažįsta, bet kai biudžetas peržengia Universiteto slenkstį, tai *visuomet* grįžta jau su sudilusia tyrinėjimų pozicija iki 300 Lt. Perėjusios per visas instancijas savo krašto tyrinėjimų sumos suliesėja kaip Egipto karvės sausros metu“[81].

Išskirtinį dėmesį K. Pakštas skyrė Baltijos jūrai. 1932 m. žurnale „Kosmos“, skirtame Lietuvos hidrometrinio biuro 10 metų veiklai paminėti ir jo steigėjui prof. S. Kolupailai pagerbti, pasirodė K. Pakšto straipsnis „Baltijos jūra. Jos fizinės geografijos keli bruožai“[82]. 1934 m. Klaipėdoje išėjo Jūros dienos komiteto leidinys – K. Pakšto tyrinėjimas „Baltijos jūra. Jos fizinė ir antropogeografinė studija“. Autorius pirmąją lietuviškai parašytą knygą apie Baltiją skyrė „Lietuvos inteligentijai, kurios kilni pareiga būtų išvesti savo tautą į pasaulines jūras ir paskatinti ją ištiesti tautos sparnus žmonijos vandeninėse kryžkelėse“[83]. Pirmojoje knygos dalyje Baltijos jūrą autorius

---

[80] Bieliukas K. Geografiniai darbai Lietuvos ežeruose // Kosmos. 1935, t. 16, p. 386.
[81] Pakštas K. Universiteto modernizavimas // Naujoji Romuva. 1936, nr. 1, p. 4.
[82] Kosmos. 1932, nr. 7–12, p. 298–316.
[83] Pakštas K. Baltijos jūra. Klaipėda, 1934, p. 5.

nagrinėjo fizinės geografijos požiūriu, pagrįstu naujausiais tyrinėjimų duomenimis ir mokslo literatūra. Antrojoje dalyje autorius, apibūdinęs jūros reikšmę žmonijai, rašė apie Baltijos svarbą Lietuvai ir jos kaimynėms, plačiame geopolitiniame kontekste aptarė jūrų prekybos, uostų plėtros, žvejybos ir kitas problemas. Knygą puošė 2 planai, diagrama, 25 nuotraukos, dauguma jų – K. Pakšto. Recenzento K. Bieliuko nuomone, knyga „parašyta moksliškai, meniškai, nes veikalas, matyt, labai rūpestingai ruoštas, skrupulingai apdirbtas ir išsemiamai užbaigtas. Mintys formuluotos aiškiai, lengvai, konkrečiai. Kalba turtinga, stilinga, sklandi, ir dėl to, kad ir čia mokslinis veikalas, jis labai lengvai skaitomas. Prof. K. Pakštas kaip vaizdžiai kalba, taip vaizdžiai ir rašo. Ši knyga turėtų rastis ant stalo kiekvieno inteligento, mėgstančio skaityti ir turėti puošnią knygą“[84]. „Kosmos“ redaktorių kolegija pažymėjo, jog K. Pakšto monografija – „pirmas retesnis lietuvių kalba veikalas apie mūsų jūrą, kurią dar permažai branginame ir rūpinamės. Perskaityti ją turi kiekvienas lietuvis“[85]. Vienintele lietuvių jūrinės literatūros knyga, kruopščiu ir kondensuotu darbu K. Pakšto kūrinį pavadino žurnalo „Jūra“ recenzentas[86]. Anot prof. T. Ivanausko, darbą vertinusio svarstant K. Pakšto profesūros klausimą, knyga parašyta populiariai, tinka jūros reikšmei propaguoti. Tačiau recenzentui keistą įspūdį darė terminai „Germanų jūra“, „Mediterrana“, kai kurios dalykinės klaidos apibūdinant Baltijos jūros florą ir fauną. „Ši sritis autoriui visiškai svetima“, – nurodė prof. T. Ivanauskas[87].

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas ėmė domėtis kartografija, Lietuvos sienų formavimosi procesu. Ypač aktualiu reikalu vadino Lietuvos geografinio atlaso parengimą ir išleidimą lietuvių ir

---

[84] Bieliukas K. Prof. K. Pakštas. Baltijos jūra // Kosmos. 1934, nr. 15, p. 499.

[85] Ten pat.

[86] Prof. K. Pakštas. Baltijos jūra // Jūra. 1935, nr. 2, p. 14. Parašas: St. V-ras.

[87] Ivanauskas T. Kritiškos pastabos dėl prof. K. Pakšto veikalo „Baltijos jūra“ // LCVA. F. 631, ap. 1, b. 254, lap. 115.

prancūzų kalbomis. Buvo sudaręs projektą, kuriame numatė paruošti apie 300 žemėlapių, vaizduojančių Lietuvos istoriją, gamtą, ūkį ir kultūrą. Toks atlasas turėjo būti pradėtas spausdinti „1941 – Gedimino – metais. Vytautui daug pristatėm – Gediminui bent tiek būtų"[88]. Tikėjosi, kad brangiai kainuojančią atlaso leidybą parems Švietimo ministerija, Lietuvių katalikų mokslo akademija. K. Pakšto vadovaujamas Georgafijos katedros laborantas P. Leknickis nubraižė žemėlapį „Trys Baltijos valstybės. Three Baltic States", kurį 1937 m. išspausdino ir platino „Spaudos fondas". Jis taip pat išleido K. Pakšto redaguotą ir mokyklų praktikos darbams skiriamą žemėlapį „Lietuvos kontūrai", planavo leisti jo parengtą naują Abisinijos (Etiopijos) žemėlapį su paskaitos tekstu. Geografo S. Vaitekūno teigimu, K. Pakštas ir Povilas Matulionis sudarinėjo ir leido Lietuvos politinius administracinius žemėlapius[89].

1938 m. „Kosmos" žurnale, o 1939 m. pradžioje „Dirvos" leidyklos pastangomis atskiru leidiniu pasirodė K. Pakšto studija „Lietuvos ribų problema". Knygos pradžioje autorius paaiškino, kodėl keliąs šią problemą: „Iš pirmo šono žiūrint, gana keista atrodo kalbėti apie mažos valstybės ribas, nustatytas tarp jos ir kitos daug didesnės valstybės. Tačiau autorius savo keistumą pateisina dar keistesniu faktu: jau 20 metų arti Europos centro gyvuoja valstybė, kuri vis dar neturi abiejų šalių sutartimi nustatytų ribų. Tą vienintelę išimtį sudaro sena po Didžiojo karo atsistačiusi Lietuva, kurios rytinės ir pietinės ribos dar nėra sutartimi nustatytos, kurios tebelaukia sprendimo ir todėl leidžia bent teoriškai jų klausimą nagrinėti. Čia tat ir svarstysime šį klausimą geografijos mokslo šviesoje, to mokslo, kuriam priklauso įvairūs ribų klausimai mūsų žemės paviršiuje"[90]. Nu-

[88] Pakštas K. Apie mūsų studentiją // XX amžius. 1936, lapkr. 14, nr. 122.

[89] Vaitekūnas S. Lietuviškosios kartografijos istorijos bruožai // Lietuvos sienų raida. Mokslo duomenys apie lietuvių tautą, jos valstybę ir sienas / Sudarytojas A. Liekis. Vilnius, 1997, p. 230.

[90] Pakštas K. Lietuvos ribų problema. Kaunas; Marijampolė, 1939, p. 31.

rodęs, jog karo veiksmais sukurta vadinamoji administracinė Lietuvos ir Lenkijos riba nėra jokia riba nei istoriniu, nei ekonominiu, nei etnografiniu, nei kultūriniu požiūriu, toliau autorius Lietuvos ribas nagrinėjo pagal istorinį, ekonominį, etnografinį ir kalbinį kriterijus. Rašinį K. Pakštas baigė mažos valstybės funkcijų apibūdinimu. Pasisakydamas prieš geografus – megalostatizmo šalininkus, kurie nevertina mažų tautų, autorius pabrėžė, kad tautų galybė gali būti matuojama jų dvasios kūryba, gajumu, nepalaužiama moraline jėga, ryžtingumu. „Kultūringo, sąmoningo ir laisvę suprantančio piliečio moralinės jėgos, – tikino jis, – dažnai turi nematomų ir sunkiai suskaičiuojamų rezervų. Reikia tik mokėti tuos rezervus perkelti iš statinės padėties į kinetinę, reikia tinkamai dinamizuoti žmonių valią ir pastangas"[91]. Recenzentas K. Papečkys, plačiai apibūdindamas knygos turinį, rašė, jog su ja turėtų susipažinti kiekvienas lietuvis[92]. Istorikas dr. Jonas Matusas džiaugėsi, kad studija, kurioje nagrinėjami gyvi mūsų tautos ir valstybės klausimai, prieinama ir plačiajai visuomenei. Kvalifikuotai parašytoje recenzijoje iškėlęs porą istorinės tikrovės neatitinkančių dalykų, sveikino K. Pakštą, kad į geografinius tyrinėjimus įtraukė vietovardžius. „Apskritai, – rašė J. Matusas, – apie šį veikalą galima tarti, kad jis lietuvio mokslininko rašytas, atsižvelgiant į visus mūsų tautos ir valstybės reikalus. Tenka stebėtis autoriaus objektyvumu. Trumpai – tai nepaprastai vertingas leidinys. Jei jis skiriamas visuomenei, tai būtų pravertęs didesnis mokslinis aparatas, būtent nurodomi veikalai ir citatos originalo kalbomis"[93].

Produktyvus tyrinėtojas, publicistas K. Pakštas skelbė savo sumanymus, dalyvavo svarstant įvairius kultūros projektus. Jį ypač jaudino tai, kad mokslinių tyrinėjimų, studijų srityje Lietuvai trypčiojant vietoje, kaimyninės tautos veržliai ėjo į priekį. Antai 1930 m.

---

[91] Ten pat, p. 31.

[92] Papečkys K. Prof. Kazys Pakštas. Lietuvos ribų problema // Naujoji Romuva. 1939, nr. 13, p. 308.

[93] Matusas J. Lietuvos ribų problema // Lietuvos aidas. 1939, bal. 15, nr. 170.

Latvijos universitetas jau turėjo 8000 studentų ir apie 500 mokslo darbuotojų, nedaug nuo jo atsiliko Tartu universitetas. Be to, Latvijoje veikė Istorijos institutas. Abu šiaurės kaimynai turėjo gausias mokslo draugijas, kurių biudžetas buvo pakankamas. Lenkai 1930 m. Vilniuje atidarė Rytų Europos mokslinio tyrimo institutą. Įsteigtos sovietinės Ukrainos mokslų akademijos biudžetas buvo apie 25 milijonai litų, Baltarusijos – 5 milijonai litų[94].

Kaimynų pastangos paskatino Lietuvos inteligentiją kurti projektus naujų mokslo institucijų, galinčių veiksmingai ir visapusiškai gvildenti tautinio bei visuomeninio plėtojimosi procesą, jo ypatumus, tradicijas. Jausdamas, kad „Lietuvai gresia pavojus atsilikti kultūros žangoje", prof. Mykolas Biržiška 1930 m. Senatui pateikė svarstyti savąjį Lietuvos kultūros akademijos (LKA) projektą. „Demonstruojanti savo politinę apolitiką biurokratija, – rašė M. Biržiška, – slegia mūsų kultūrinimąsi ne tik per daug jį reglamentuodama ir reguliuodama, kiek dėl to, kad yra ńesunkiai prieinama kultūros veikėjams ar organizacijoms, kurie ar kurios kas sau ja naudojasi, nebodami bendro reikalo"[95]. LKA turėjo būti autonominė Lietuvos mokslo ir kultūros įstaiga, tirianti šalies praeitį ir dabartį, remianti, koordinuojanti ir kelianti valstybinių, visuomeninių organizacijų, pavienių asmenų darbą. Jos struktūroje numatyti trys skyriai (humanitarinių, tikslių jų mokslų ir kultūros fondas), istorijos archyvas, archeologijos komisija, Lietuvos ekonominių jėgų, teisės tyrinėjimų, bibliografijos institutai, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerija, zoologijos, antropologijos bei kiti muziejai, 15 akademikų[96]. LKA projektą, galėjusį suintensyvinti, išplėtoti mokslo, kultūros darbą, apsaugoti jį nuo „biurokratizmo ir partinės politikos", parėmė S. Šalkauskis[97]. Baliui Sruogai atrodė, jog

[94] Pakštas K. Lietuvos kultūros akademija // Židinys. 1930, nr. 7, p. 63.

[95] Biržiška M. Lietuvos Kultūros Akademijos steigimo reikalu. Lietuvos Un-to Rektoriui parciškimas // Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. Kn. 2. Kaunas, 1938, p. 373.

[96] Ten pat, p. 372–373.

[97] Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos uždvmas. Kaunas. 1933. p. 82.

Lietuvos politinė galia turėtų būti grindžiama ne tiek fiziniu, kiek kultūriniu pajėgumu. „Vadinasi, – rašė jis, – mūsų valstybinio gyvenimo *suprema lex* – kultūros darbo organizavimas“[98]. M. Biržiškos ir Lietuvos universiteto Senato išrinktos komisijos (B. Čėsnys, Vaclovas Biržiška, Vincas Krėvė-Mickevičius, Zigmas Žemaitis) parengtas projektas atitiko K. Pakšto kultūrinio dinamizmo nuostatas. K. Pakštas siūlė papildyti projektą geografijos, geologijos institutais, institutu lietuvių kultūriniam pajėgumui tyrinėti ir kelti. Jo nuomone, ypač būtų svarbus jūrų ir navigacijos institutas, nes „aktyviai nepasirodę jūroje, neišsilaikysime Klaipėdoje ir būsime skaudžiai nubausti už ignoravimą svarbiausio Lietuvos reikalo, turinčio gilią prasmę mūsų ateičiai“[99].

Tautininkų oficiozas „Lietuvos aidas“ prof. M. Biržišką ir kitus iškilius mokslininkus apkaltino, kad šie, „dėl ankstyvų jubiliejų“ pervargę ir staiga pasenę, nenorį universiteto darbo dirbti, o tik pasipuošti akademikų vardais ir gauti už tai geras algas[100]. Dėl tokio, anot S. Šalkauskio, tipiško mūsų kultūrinio obskurantizmo (šviesuomenės pasyvumo, skepticizmo, valdančiųjų abejingumo) pasitvirtino K. Pakšto numatymas, jog vietoje LKA „būsiąs pasiūlytas „taupumas“, susivaldymas ir dar kažkas“[101].

1928 m. K. Pakšto paskelbtieji Universiteto reformos metmenys palankaus atsiliepimo sulaukė tik iš dr. J. Šliūpo, „kiti gi tautos dirvonų artojai jų, rodos, beveik ir nepastebėjo. Gal būt dėl to, kad tie straipsniai nebuvo pakankamai triukšmingi, nei skandališki“[102]. Nepavykus siūlymų įgyvendinti, K. Pakštas nenuleido rankų. „Jei mano nuomonės kai kuomet nerasdavo oficialių viršūnių pritarimo, – rašė jis po Antrojo pasaulinio karo, – tai, kiek atsimenu, aš už tai

---

[98] Sruoga B. Vytauto Didžiojo metų uždavinys // Varpas. 1930, nr. 3, p. 492.

[99] Pakštas K. Lietuvos kultūros..., p. 65.

[100] Lietuvos kultūros akademija // Lietuvos aidas. 1930, rugpj. 23, nr. 191. Parašas: Vapsva.

[101] Pakštas K. Lietuvos kultūros..., p. 65.

[102] Pakštas K. Universiteto modernizavimas..., p. 2.

nepykdavau ir berods turėjau kantrybės palaukti keletą metų ir vėl su savo sumanymais viešuose susirinkimuose pasirodyti“[103]. Lietuvos Seimui 1937 m. numačius vykdyti antrą universiteto reformą, K. Pakštas pateikia siūlymus, kuriuose yra jau 1928 m. skelbtų bei naujas sąlygas atitinkančių teiginių: 1. Nepaisant nepaprastos darbo svarbos, docentai ir profesoriai gauna nuo 800 iki 1300 Lt pajamų per mėnesį. Tai du kartus mažesnė alga negu Vokietijoje, Olandijoje ir daugelyje Europos kraštų ir tris kartus mažesnė negu Šiaurės Amerikoje ir Brazilijoje. Manydamas, kad profesūros kvalifikacijai tobulinti (išvykoms į užsienio universitetus, bibliotekas ir kt.) reikia tokio atlyginimo, kuris leistų greičiau susilyginti su Vakarų kolegomis, K. Pakštas siūlo ne algas kelti, o tinkamai apmokėti už mokslo knygas, tyrinėjimus, kitus mokslinius darbus. Tuomet atlyginimą gautų tik tie, kurie jį tikrai pelnė. 2. Tautos kultūros ir mokslo kūrybai labai svarbu įtraukti kuo daugiau išsimokslinusių žmonių ir jų darbui sudaryti palankiausias sąlygas. *„Mažai tautai be galo pravartu iškelti kiekvieną savo talentą, neleisti jam skursti, nykti, nežinioje dingti.* Jei šią taisyklę pamiršta didžiosios tautos, tai jos netenka įtakos pasauly ir sunkiai velkasi kultūrinės procesijos uodegoje. Jei su šia taisykle prasilenkia mažosios tautos, tai jos pasirašo sau lėtos ir negarbingos mirties dekretą“[104]. Todėl universitetas turėtų gauti du kartus daugiau jaunesniojo mokslo personalo (asistentų, laborantų, lektorių, privatdocentų ir kt.), iš gabesniųjų ugdyti profesūrą. 3. Universiteto, turinčio per 3500 studentų, bibliotekoje privalėtų būti apie 300 000 gerai parinktų knygų, katedrų bibliotekose – bent po 5000 studentams pritaikytų ir lengvai prieinamų tomų. Knygų komplektavimu turėtų rūpintis mišrios ir kompetentingos komisijos. 4. Lietuviškajam darbui sutvarkyti universitete būtina įsteigti tarpfakulte-

[103] K. Pakšto laiškas J. Girniui, Z. Ivinskiui. 1954 03 19 // VUB RS. F. 198–465, lap. 1.

[104] Pakštas K. Universiteto modernizavimas..., p. 2.

tinį Lituanistikos institutą. Jo personalas (kalbininkai, literatai, istorikai, geografai, antropologai, archeologai, geologai) tirtų viską, kas susiję su Lietuvos žeme, kultūra, žmonėmis, spausdintų išvadas specialiame žurnale ir studijose. Institutas turėtų du skyrius: humanitarinį ir gamtos. 5. Mažai tautai būtina turėti inteligentų, tinkamai pasiruošusių atstovauti Lietuvai užsieniuose, „traukti iš ten Lietuvon dvasinius ir medžiaginius turtus". Universitete turi būti įkurtas Svetimų kalbų institutas su vokiečių, anglų, prancūzų, gal ir graikų bei lotynų kalbomis. Jame turėtų būti dėstomos ir latvių, rusų, lenkų, hebrajų, italų, ispanų, jeigu reikėtų – ir kitos kalbos. Mokymas vyktų mažomis (nuo 5 iki 20 studentų) grupėmis. 6. Universiteto personalui turi būti sudarytos galimybės vykti į geriausias užsienio šalių mokslo įstaigas tobulintis, specializuotis, dalyvauti ilgalaikėse ekspedicijose, gauti ilgametes stipendijas. 7. Lietuvai inteligentijos niekuomet negali būti per daug. Didinant studentų skaičių, būtina statyti naujas patalpas, priimamųjų procentą paskirstyti pagal Lietuvos tautybių procentą. Įvedant kursinių egzaminų minimumą, reguliuojant „palaidą" studijų eigą, atsikratyti „amžinųjų studentų". Tuomet jauni žmonės greičiau baigtų universitetą, mažiau išeikvotų laiko ir jėgų. 8. Neturtingame krašte vargu ar galima padidinti universiteto biudžetą. Tačiau Švietimo ministerija galėtų skirti papildomų lėšų mokslinėms draugijoms, tyrinėjimų bei leidinių reikalams, sudaryti specialią inspekciją prižiūrėti, kaip aprūpinamos ir funkcionuoja aukštosios mokyklos[105].

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje „V. D. Universiteto žiniose", „Naujojoje Romuvoje" pasirodę Prano Skardžiaus straipsniai Lietuvos intelektualus, visuomenę vėl paskatino grįžti prie kultūros ir mokslo problemos[106]. 1937 m. lapkričio 16 d. vykusiame „Naujosios Ro-

[105] Ten pat.

[106] Skardžius P. Lituanistikos institutas vis dėlto mums reikalingas // Naujoji Romuva. 1937, nr. 37–38, p. 662; Dar dėl Lituanistikos instituto // Naujoji Romuva. 1937, nr. 46, p. 857–858; Kurtinas lituanistikos institutas // V. D. Universiteto žinios. 1936, nr. 1, p. 7–8.

muvos“ klubo posėdyje kalbėjo pranešėjai P. Skardžius, K. Pakštas, Z. Ivinskis, J. Brazaitis (Ambrazevičius), Antanas Salys, Andrius Graičiūnas, Antanas Rūkštelė, Antanas Žmuidzinavičius, J. Keliuotis. Pasak P. Skardžiaus, lietuviai, rungdamiesi dėl savo būvio ir ateities, privalo „daugiau susirūpinti savo tautinės gyvybės šaltiniu, tuo, kuo mūsų tauta amžiais išlieka gyva ir kas tinkamiausiai gali laiduoti jos ateitį – mes turime geriau pažinti patys save, savo materialinę bei dvasinę kultūrą ir, tai pažinę, kurti ateičiai tokias kultūrines vertybes, kurių jokia žmogaus galybė nei laikas negalėtų sunaikinti“[107]. J. Keliuotis, pažymėjęs, jog būtent kultūra yra tasai didysis ryšys, kuris visą lietuvių tautą jungia į vientisą, organišką gyvenimą, pabrėžė, jog „visa mūsų politika, ekonomika ir mokslas turi būti palenkti lietuviškosios kultūros reikalams“[108]. K. Pakštui dingojosi, jog žodis „lietuvis“ galėjo kilti iš žodžio „lėtas“, mat lėtumas, ką nors pasiryžus veikti, – būdinga lietuviams savybė[109]. Apgailestaudamas, kad dėl savo nerangumo daugelį žinių ir duomenų apie save lietuviai priversti semtis iš lenkų, rusų, vokiečių mokslininkų darbų („svetimtautis mums uždeda akinius, pro kuriuos turim žiūrėti į save“), K. Pakštas rėmė idėją Lietuvoje steigti lituanistikos institutą. Jo tikslas – ne tik rinkti, tirti kuo plačiausią lituanistinę medžiagą, bet taip pat stebėti kaimynų raidą, laimėjimus ir „nepasiduoti jokiu atžvilgiu jiems pralenkti“[110]. K. Pakšto ir kitų intelektualų lūkesčiams bent iš dalies buvo lemta išsipildyti 1939 m.[111] Kovo 6 d. atidarytas Antano Smetonos lituanistikos institutas sujungė Lietuvių kalbos žodyno redakciją, Lietuvių tautosakos archyvą, Žemės vardyną ir kitas mokslo institucijas, užsimojo tyrinėti tautos istorinės praeities problemas. Tikėtasi, kad gavęs daugiau lėšų ir darbuotojų institutas išplėtos ir Lietuvos geogra-

[107] Lituanistikos instituto klausimai // Naujoji Romuva. 1937, nr. 48, p. 898.
[108] Ten pat, p. 897.
[109] Ten pat, p. 899.
[110] Ten pat, p. 901.
[111] Vakar atidarytas Lituanistikos institutas // XX amžius. 1939, kovo 7, nr. 53.

fijos, geologijos, klimato, ūkio tyrinėjimus, susistemins, koordinuos įvairių mokslo sričių entuziastų ir institucijų veiklą. Juolab kad instituto pagrindą sudarė VDU vyresniojo ir jaunesniojo mokslo personalo nariai (M. Biržiška, P. Skardžius, Z. Ivinskis, Jonas Balys ir kt.).

Brandindamas Lietuvos kultūros, mokslo plėtojimo projektus, dalyvaudamas jų svarstymuose, K. Pakštas niekada nepamiršo geografijos. Jam ypač rūpėjo kuo greičiau pasivyti šioje srityje lietuvius toli aplenkusius kaimynus latvius, estus, suomius, kūrė net kraštotyros darbo penkmečio planą. Tačiau tuo metu jau ėmė darytis skeptiku – rašė, jog „kartais nustoja tikėjęs, kad raštai ir sumanymai ar net aiškiai naudingi pasiūlymai turi dar kokios jėgos mūsų gyvenimo sąlygose“[112]. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje lietuvius vadino dar nesubrendusia, XIX amžiumi gyvenančia tauta, kuriai labiau rūpi dekoratyviniai, reprezentaciniai dalykai, diplomai negu pats mokslas. Viena iš rimčiausių priežasčių, dėl kurių geografijos mokslas ir studijos nesulaukia pripažinimo Lietuvoje, laikė tai, „kad mūsų tauta dabartiniu metu yra labai nelinkusi į bet kurią ekspansiją ir pergyvena teritorinio susitraukimo periodą, todėl ir biudžetui artimos įstaigos visai nesidomi erdvės klausimais“[113].

Kelionės – geografų laboratorija

K. Pakšto prigimtis neleido jam užsisklęsti akademiniuose rėmuose, šaukė visur, kur tik buvo galima išgirsti, sužinoti, pamatyti ką nors nauja. Jo suformuluoto mokslinio pažinimo metodo – stebėti, tyrinėti gyvenimą, kaupti, analizuoti faktus – pagrindas buvo kelionės.

---

[112] Pakštas K. Universiteto modernizavimas // Naujoji Romuva. 1936, nr. 2, p. 34.
[113] Ten pat, p. 33.

„Nuo jaunystės buvau palinkęs (ir tebesu) į dideles, pavojingas, nuotykingas keliones pagal gerai apgalvotą, paruoštą planą, – rašė K. Pakštas gyvenimo saulėlydyje. – Apie tai kalbėdavau su Šalkauskiu, norėdamas patirti jo nuomones ir polinkius toj srity. Jo skonis buvo kitoks, o dėl to, kad jo sveikata buvo menka ir kūrybos tikslai kitoniški. Jis buvo pasinešęs vertikaline kryptimi, aš – horizontališka. Jis neturėjo plano apkeliauti daugelį kraštų"[114]. Tapęs profesionaliu geografu, K. Pakštas ne kartą tvirtino, jog kelionės – geografų laboratorija, „kas iš jų nekeliauja, nestebi žemėvaizdžių ir žmonių, tas prasilenkia su savo mokslo dalyku"[115]. Todėl mokėsi ne vien iš knygų, bet ir iš pirminių šaltinių, gamtos, tai ragino daryti ir kitus geografus[116]. Keliautojo, tyrinėtojo idealai K. Pakštui buvo Aleksandras Humboldtas, kuris dar XIX a. pradžioje pagarsėjo savo botanikos, mineralogijos tyrinėjimais Pietų Amerikoje ir Meksikoje, bei garsusis prancūzų antropogeografas Žanas Briunas (Jean Brunhes). Iš lietuvių keliautojų K. Pakšto entuziazmą, kelionių aprašymus galima palyginti su Mato Šalčiaus, kuris, beje, tais pačiais 1914 m., vengdamas karo prievolės, iškeliavo į Tolimųjų Rytų kraštus (Japoniją, Kiniją ir kt.), o 1916 m. pasiekęs Ameriką redagavo „Ateitį". Po ketverius metus (1929–1933 m.) trukusios kelionės M. Šalčius išleido šešis tomus įspūdžių (1935–1936 m.), pavadintų „Svečiuose pas 40 tautų".

Kitų kraštų ir savo šalies keliautojų pavyzdžių skatinamas K. Pakštas svajojo apie tokį laiką, kai VDU pajėgs skirti lėšų ir tyrimų darbams, ir ekspedicijoms. 1936 m. rašė, kad šiuos reikalus jaunas universitetas gali atidėti „ir tolimesniam laikui, turtingesnei ir kultūringesnei Lietuvos gadynei"[117]. Tačiau iš anksto ragino keisti tą VDU statuto paragrafą, kuriuo profesoriai į ekspedicijas galėjo išvykti tik vieneriems metams, mokant jiems tik pagrindinę algą. Sunkio-

[114] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai. 1957, nr. 5, p. 201.

[115] Pakštas K. Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato. T. 1. Kaunas, 1936, p. 5.

[116] Pakštas K. Kelionė į Tolimuosius vakarus // Draugas. 1925, liep. 3, nr. 156.

[117] Pakštas K. Universiteto modernizavimas..., p. 32.

mis sąlygomis iš pačių įvairiausių šaltinių sutelktomis lėšomis ir asmeninėmis santaupomis XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiuose K. Pakštas atliko tris didžiąsias ir nemaža smulkesnių kelionių, kurias vaisingai panaudojo savo specialybės žinioms gilinti, akiračiui plėsti.

Į pirmąją didžiąją kelionę Šiaurės Amerikoje, kaip jau buvo minėta, K. Pakštas išsirengė 1925 m. liepos 17 d. turėdamas Lietuvos universiteto kvietimą dėstyti. Buvo gautas universiteto TFF dekano pritarimas ir leidimas šiek tiek pavėluoti į mokslo metų pradžią. Lėšų kelionei nedavė nei Lietuvos, nei Amerikos švietimo, mokslo institucijos, tad teko atkakliai burti rėmėjus, talkininkus. Verslininkas J. Janeliūnas dovanojo padėvėtą automobilį, bankininkas J. Elijas – 100 dolerių, A. Račkus, A. Nausėdienė, B. Mastauskas ir kiti – įvairių tolimai kelionei būtinų reikmenų[118]. Kartu keliauti pasiryžo O. Pakštienė, kompozitorius A. Vanagaitis, domėjęsis indėnų muzika, ir jo vadovaujamos menininkų grupės atlikėjas J. Dikinis. Kelionė didžiuliame Šiaurės Amerikos trikampyje tarp Čikagos, Sietlo ir Eusenados Meksikoje, prie Ramiojo vandenyno, truko 95 dienas. Gyvendami palapinėse, labai kukliai maitindamiesi keliautojai susipažino su ypatingomis vietomis: Blacko Hillso požeminiais urvais, Yellowstono geizeriais ir pirmykštėmis giriomis, Ramiojo vandenyno pakrantėmis, Kolorado upės Didžiuoju kanjonu, Mohavių dykuma, Suakmenėjusiomis giriomis ir t. t. Tyrinėtos regionų pereinamosios zonos, aplankyti Varnos upelio, Navaho genčių indėnai, domėtasi mormonų kultūra[119]. Stebėti kaubojų, taip pat indėnų, kitų vietos gyventojų darbai, šventės, visur ieškota tautiečių. Kai kuriose vietose pavykdavo rasti lietuviškųjų parapijų klebonų, užmegz-

[118] Pakštas K. Biznio, meno ir mokslo sąjunga // Draugas. 1925, bal. 10, nr. 84; P. Elijas remia ekspediciją // Draugas. 1925, geg. 7, nr. 108; Dr. K. Pakšto ekspedicija į Tolimuosius vakarus // Draugas. 1925, geg. 29, nr. 127.

[119] Lietuvos universitetas 1922 02 16–1927 02 16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. Kaunas, 1927, p. 13.

ti šiltas pažintis su tolimesniųjų kolonijų tautiečiais, patirti jų svetingumą. Naudotasi galimybe apsilankyti garsiuose Amerikos universitetuose. Antai Kalifornijos valstijos Berklio (Berkeley) universitete K. Pakštas susitiko su Geografijos departamento vadovu prof. Oscaru Schniederiu, antropologais A. Kroeberiu ir H. Lowi. Pajutęs jų abejingumą mažosioms tautoms, kurias „geriausia būtų paaukoti didesniam kaimynui", K. Pakštas pabrėžė savo vis labiau tvirtėjančią nuostatą: „nuo kaimynų skolinties kuo mažiau, nes jie lupa didžiausius nuošimčius"[120]. Galvojo apie geografijos dėstymą Lietuvoje. Lietuvos universiteto TFF dekanui iš kelionės rašė, jog Seime radus pritarėjų reikėtų įkurti Geografijos katedrą, kurioje dirbtų trys dėstytojai, numatyti pinigų kelionėms, nes „kas fizikui ar chemikui laboratorija, tas geografui kelionė"[121]. Vildamasis, jog kada nors ir Lietuvos universitetas tai pajėgs finansuoti, savo pirmąją didelę kelionę vertino kaip pažintinę geografų vasaros išvyką, nors apkeliauta daug vietų[122]. Margus, įdomiai parašytus K. Pakšto kelionės įspūdžius skelbė „Draugo" dienraštis.

1926 m. gegužės 31–birželio 6 d. Lietuvos universitetas sulaukė pirmojo Suomijos mokslininkų vizito (H. V. Brotheruso, G. Ekmano, H. Gummeruso, A. R. Niemi'o ir kt.). Svečius priėmė Lietuvos prezidentas, švietimo ministras, universiteto vadovybė, buvo sudarytos sąlygos dalyvauti Seimo atidarymo posėdyje, apsilankyti Zapyškyje, Veliuonoje, Birštone, Kernavėje, Punioje, Pažaislyje, skaityti paskaitas. Gavę kvietimą atsakomajam vizitui, Lietuvos universiteto delegacijos nariai (rektorius M. Biržiška, profesoriai Zigmas Žemaitis, Juozas Bagdonas, Vaclovas Biržiška, T. Ivanauskas, V. Gaigalaitis, Jeronimas Šliogeris, P. Šalčius ir K. Pakštas) 1927 m. gegužės–birželio mėnesiais lankėsi Helsinkyje. Svečiavosi įvairiose mokslo

[120] Pakštas K. Kelionė į Tolimuosius vakarus // Draugas. 1925, rugs. 22, nr. 223.
[121] K. Pakšto laiškas LU Teologijos-filosofijos fakulteto dekanui. 1925 11 19 // LCVA. F. 631, ap. 3, b. 526, lap. 186.
[122] Pakštas K. Kelionė į Tolimuosius vakarus // Draugas. 1925, liep. 3, nr. 156.

įstaigose, dalyvavo universiteto iškilmėse, užmezgė ryšius su savo mokslo sričių kolegomis. Pakeliui buvo sustota Rygoje, Tartu ir Taline, apsilankyta Latvijos ir Estijos aukštosiose mokyklose[123]. 1926 m. žiemą K. Pakštas keliavo po Italiją, Austriją, Čekoslovakiją, 1927 m. pavasarį – po Estiją ir Suomiją.

1927 m. doc. K. Pakštas buvo išrinktas Tarptautinio banko valdybos pirmininku. Banko iniciatoriai buvo JAV lietuviai, Bostone susibūrę į Amerikos lietuvių prekybos bendrovę ir 1920 m. Kaune įkūrę Amerikos lietuvių akcinę bendrovę. Jos įgaliotinis Jonas Romanas buvo pagrindinis Tarptautinio banko, įsteigto Kaune 1921 m. gegužę, organizatorius, direktorius. Vadovauti valdybai, kuri privalėjo stebėti, kontroliuoti banko darbą, reikėjo patikimo, JAV ir Lietuvoje žinomo žmogaus, turinčio plačių ryšių, galinčio pritraukti naujų akcininkų. Bankas, kurio pradinį kapitalą sudarė 2 mln. litų, patyrė finansinių sunkumų, priklausė nuo Lietuvos banko kreditų ir buvo jo įgaliotinių prižiūrimas[124]. Tad K. Pakšto 1927–1935 m. vadovaujamai valdybai neteko dirbti su visa atsakomybe. Vis dėlto materialiai ir nenaudingos pareigos sudarė K. Pakštui galimybę atlikti antrą didžiąją kelionę. Jos idėja kilo gavus kvietimą banko atstovui dalyvauti 1927 m. rugsėjį Rio de Žaneire vyksiančioje tarptautinėje parlamentinėje prekybos konferencijoje. Gali būti, jog K. Pakšto komandiruotę į Braziliją finansavo ir Lietuvos vidaus reikalų ministerija, norėjusi sužinoti, kiek ši šalis tinka lietuvių kolonizacijai[125].

Universiteto rektoriui, fakulteto dekanui pritarus, K. Pakštas 1927 m. vasarą drauge su žmona (nuo 1927 m. spalio pakviesta dirbti Lietuvos universiteto Germanų kalbų ir literatūros katedros lektore), leidosi kelionėn į Braziliją. Troško „surinkti naujausių žinių apie tą milžinišką kraštą ir pasidairyti, kiek jis tinka lietuvių kolonizacijai“[126].

---

[123] Lietuvos universitetas 1922 02 16–1927 02 16..., p. 357–358.

[124] Tarptautinis bankas // Lietuvių enciklopedija. T. 34. Boston, 1964, p. 387.

[125] Mančinskas Č. Aukštasis mokslas..., p. 200.

[126] Doc. K. Pakšto kelionė Brazilijon // Židinys. 1927, nr. 10, p. 251.

Naudodamiesi proga pakeliui po keletą dienų praleido Kelne, Ljieže, Paryžiuje. Rugpjūčio 7 d. laivu „Serros Morinos" drauge su Latvijos emisijos banko pirmininku ir parlamento nariu Juliumi Celmsu, jo žmona, sekretoriumi prof. Bruveriu bei 130 lietuvių emigrantų išplaukė iš Bolonės uosto. Aplankę Medeiros salas, rugpjūčio 19 d. kirto pusiaują. Keleiviai buvo pakrikštyti, gavo jūros gyventojų vardus: K. Pakštas – Ungurio, žmona – Sardinės[127]. Brazilijos valdžia, apmokėjusi kelionės išlaidas, gražiai ir vaišingai priėmė, sudarė galimybes susipažinti su kraštu. Konferencija, kurioje buvo gvildentos K. Pakštui rūpimos emigracijos ir imigracijos problemos, baigė darbą rugsėjo 10 d. Išbuvęs Brazilijoje mėnesį, K. Pakštas apžiūrėjo sostinę ir jos apylinkes, užmezgė naudingų pažinčių valdžios ir akademiniuose sluoksniuose, pabuvo kalnuose ir tropikų miškuose, trijuose didžiuosiuose miestuose (San Paule – 900 000 gyventojų, Baijoje (Bahija) – 400 000, Pernambuke – 300 000), garsiajame Butantano institute, kur laikomos įvairiausių rūšių gyvatės ir iš jų nuodų gaminami vaistai[128]. Brazilijos didmiesčiuose buvo nustebintas daugybės bažnyčių (vien Baijos mieste jų – 400), kurioms negailėta brangių metalų ir kitokių puošmenų. „Lavonų ten daug atnešama, – rašė K. Pakštas, – bet gyvų širdžių maža į jas teatsilanko. Menką įspūdį į mane padarė braziliečių religinis progresas, kai Rio de Janeiro gražioje katedroje per sumą susirinko tik apie 50 žmonių, o giedojo tik vienas vidutinis vargonininkas"[129]. Šios pastabos buvo panaudotos tiriant klimato įtaką žmonių materialiniam ar religiniam gyvenimui. „Tropikų klimate, – teigė tyrinėtojas, – žmogaus valia labai silpnėja, vis tiek kuriai rasei jis priklausytų"[130].

Brazilijoje K. Pakštas susitiko su išeiviais iš Lietuvos, pasišnekėjo apie gyvenimo ir darbo sąlygas, apsilankė pasiturinčių latvių koloni-

---

[127] Pakštas K. Į pasakingąją Braziliją // Iliustruotoji Lietuva. 1927, nr. 16, p. 378.

[128] Pakštas K. Didžiausias pasauly gyvatynas // Iliustruotoji Lietuva. 1927, nr. 3, p. 23.

[129] Pakštas K. Klimatas ir moralinės žmogaus pastangos // Tiesos kelias. 1929, nr. 1, p. 9.

[130] Ten pat.

joje „Nova Odessa“. Grįždama į Lietuvą per Gibraltarą Pakštų šeima užsuko į Šiaurės Afriką, aplankė Alžyrą, Barseloną, Madridą ir savo studijų miestą – Fribūrą. K. Pakštas visur stebėjo žmonių gyvenimą, papročius, fotografavo vaizdus, gyventojų tipus. Vienoje buvo pristatytas universiteto Geografijos instituto direktoriui, pagarsėjusiam profesoriui Oberhummeriui. Jų susitikimą vėliau prisiminęs dr. G. Valančius rašo gėrėjęsis, didžiavęsis puikiai užsienyje Lietuvos universitetui atstovaujančiu jaunu profesoriumi. „Jis taip šauniai atrodė. Kalbėjo gyvai, drąsiai, su dideliu savim pasitikėjimu. Net anas senukas mokslininkas atrodė menkesniu prieš jį, negalėdamas velionies pasiūlymu kalbėtis angliškai ar prancūziškai, nes tų kalbų nemokėjo[131].

Per tris mėnesius trukusią kelionę buvo įveikta apie 22 000 kilometrų, patirta daugybė įspūdžių. Dėstymui K. Pakštas atsivežė „tris pūdus“ literatūros apie Braziliją, daug įvairios medžiagos geografijos kabinetui. Pakštų šeimą, svečius pramoku „labas“ ir kitais lietuviškais žodžiais džiugino Baijos gubernatoriaus dovanota papūga Koko.

1928 m. pradžioje buvo aplankyta Belgija ir Olandija, 1930 m. pavasarį keliauta po Vilniaus kraštą, pabūta Trakuose, Naugarduke, Lydoje, Gardine, Ašmenoje. 1930 m. birželio 3 d. universiteto salėje K. Pakštas perskaitė mokslinę paskaitą apie Vilniaus topologiją, pasakojo kelionės po Vilniaus kraštą įspūdžius. Gražumu miestą lygino su Rio de Žaneiru, pranašavo, kad dėl savo vaizdingumo („senovės gatvelės, skersgatviai, žydiškoji miesto dalis, kur praeitis šneka kiekviename žingsnyje“) Vilnius ateityje gali tapti dideliu turizmo centru. Aukščiausioje Lietuvos vietoje – Debesų kalne – profesoriui dar pasisekė surasti vieną senelį, kuris mokėjo lietuviškai, bet ir tas „niekaip negalėjo suprasti, kaip čia atsirado žmogus, lietuviškai kalbantis, ir dar iš Kauno“. K. Pakšto nuomone, Vilniaus kraštas trokš-

[131] Valančius G. Ne toj jūroj... // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

ta be Lietuvos – yra uždarytas kaip kišenėje, alsuoti gali tik dirbtinu būdu[132].

Tų pačių 1930 m. vasarą K. Pakštas išvyko į trečiąją didžiąją savo kelionę – aplink Afriką. Kelionę suplanavo dar žiemą, kai numatė 1930 m. pavasarį Latvijos universitete Rygoje skaityti Afrikos regioninės geografijos kursą. Rengdamasis paskaitoms sukaupė, išstudijavo gausią literatūrą, teoriškai susipažino su milžinišku kontinentu. Sumanymui pritarė TFF taryba, o Vidaus reikalų ministerija skyrė 3000 litų. Palaikymą lėmė ne tiek Kazio troškimas „savo akimis pamatyti tos didžiulės šalies gamtą ir žmones", kiek siekimas „patyrinėti, kurioje jos dalyje geriausiai tiktų lietuviams emigrantams apsigyventi, kad jie ieškodami, iš savo Tėvynės iškeliavę, laimės, galėtų nežūti ir turėtų duonelės"[133]. 1930 m. liepos 13 d. K. Pakštas išvyko iš Kauno, dvi dienas praleido Antverpene, apžiūrinėdamas Belgijos nepriklausomybės 100 metų jubiliejui (1830 m. Belgija atsiskyrė nuo Olandijos) skirtą „grandiozinę parodą". Tarp 20 įvairių valstybių didžiausią įspūdį darė „mažutė Belgija, tankiausiai gyvenama valstybė: teritorija tris kartus mažesnė už visą Lietuvą, o vis dėl to penktoji ekonominė pasaulio galybė! Ji turi 8 milijonus gyventojų, bet jų turtai ir pasauliniai interesai lengvai Kiniją su 450 000 000 gyv. arba SSSR su 170 000 000 gyv. lenkia. Ar tai ne puikus darbštumo, pažangos, mokslingumo pavyzdys!"[134] Teko tik apgailestauti, kad Lietuva nedalyvauja parodoje, kurią per visą vasarą aplankys gal 10 mln. žmonių iš visų žemės kampelių. Taigi kilo noras palyginti panašiomis gamtinėmis sąlygomis gyvenančių tautų santykį su aplinka, charakterio bruožus. „Ilgai mes rymojom, ilgai dūmojom, daug

---

[132] Tikriausias kelias į Vilnių. Įspūdžiai iš Vilniaus krašto // Rytas. 1930, birž. 6, nr. 127.

[133] Bendoravičius A. Prof. K. Pakštas aplink Afriką // Pavasaris. 1930, nr. 22, p. 673.

[134] Pakštas K. Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato. D. 1. Kaunas, 1936, p. 10–11.

kariavom su svetimais ir su savais... Tai mūsų dirvonai turėjo progą puikiai pailsėti. Ir plikos, niaurios trobelės nerodo, kad čia žmogus turėtų pretenzijų diktuoti žemei savo valią ir marginti jos pilkumą savo sukurtais raštais"[135].

1930 m. liepos 18 d. K. Pakštas iš Antverpeno uosto laivu „Adolf Woermann" išplaukė į Vakarų Afriką. Pasiekęs Portugalijos koloniją Angolą, kolonijinės valdžios remiamas, automobiliais, traukiniais leidosi į rytus. Tyrinėjo Angolos klimatą, ūkį, politinę sąrangą, kolonizavimo istoriją, lankėsi pas kolonistus. Vėliau keliavo į Pietų Afriką, Johanesburgą, Pretoriją, susitiko su lietuviais emigrantais. Pretorijos universitete skaitė paskaitas apie Baltijos civilizaciją. Egipte užmezgė ryšius su šalies Geografijos draugijos vadovais, lankėsi Egipto universitete (kaip ir Prancūzijoje, jame geografija dėstoma Humanitarinių mokslų fakultete), Palestinoje, apžiūrėjo Jeruzalę, Betliejų, Galilėją, Nazaretą. 1931 m. sausio 10 d. jau iš Milano dekanui prof. V. Krėvei-Mickevičiui rašė: „Jūrų kelionę jau užbaigiau. Laukiu atplaukiant (01 19) iš Amerikos žmonelės. Sausio 21 d. abudu būsime Kaune. Pratinuos prie šalčio, kuris mane – tropikų žmogų – smarkiai kanda"[136].

K. Pakšto trečioji didžioji kelionė truko šešis mėnesius ir baigėsi 1931 m. sausio 21 dieną. Per pusmetį profesorius sukorė per 42 000 kilometrų, t. y. truputį daugiau negu aplink Žemę, tapo pirmuoju lietuviu, atlikusiu tokią ilgą ir sudėtingą kelionę Afrikos kontinente.

„Štai ir mano jaunystės svajonės išsipildė. Iš netikėtos pusės, iš tolimų dausų kraštų, didžiųjų Indijos vandenynų platybėmis laivas užnešė mane į nusvilintą Arabiją, į Nilo slėnį, į akmenuotą Judėją... Iš tolimos šalies, iš gintarinės Lietuvos, šalies dainų ir pasakų, žaliųjų rūtų ir ošiančių girių, kurių smalingi sakai ir kvapai nenusileidžia Rytų smilkalams. Iš amžių snūdurio pakilusios tautos, kurios įtemp-

---

[135] Ten pat, p. 7.

[136] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne // Tėvynės sargas. 1993, nr. 2, p. 72.

ti muskulai rengiasi skelti ugnį, kurios jaunieji auga į milžinus ir rengia pasauliui naują, puikią dvasios puotą... Į šalis, kur brendo civilizacija ankstyvosios istorijos aušroje“[137]. Šis fragmentas iš K. Pakšto „Himno Rytams“ liudija jį turėjus ne tik stebėtojo, tyrinėtojo įžvalgą, bet ir beletristo talentą. Neatsitiktinai B. Babrauskas K. Pakštą pavadino rašytoju, tapusiu geografu[138].

Grįždamas iš ilgos kelionės, K. Pakštas parsivežė „keletą skrynių“ Afrikoje surinktos Lietuvoje dar nematytos geografinės medžiagos. Daugelis stebėjosi, kaip vienam žmogui pavyko atsivežti tiek daug retenybių: antilopės, gepardo kailių, zulusų ginklų ir įrankių, pintinių, vabzdžių ir drugių kolekcijas ir kt.[139] Universitete akademinei ir plačiajai visuomenei surengė gausiai lankomą geografinių retenybių parodą, perskaitė dvi daugybe pavyzdžių iliustruotas paskaitas. „Mūsų visuomenei, – rašė „Naujoji Romuva“, – didelė naujiena, kai tarp įvairių meno ir ne meno parodų susilaukė daugiau mokslinio pobūdžio geografinės parodos. Prof. Pakšto dėka čia buvo progos pamatyti nemaža Afrikos etnologinės, mineralogines, zoogeografinės medžiagos. Ši medžiaga įdomi ir mokslininkui – geografui, etnologui, kultūros istorikui, ir šiaip kiekvienam susidomėjusiam... Tą didelį mūsų visuomenės susidomėjimą rodo ir tas dalykas, kad abiejų profesoriaus paskaitų susirinkusių klausytojų skaičius prie esamų sąlygų siekė *maximum*“[140]. Z. Ivinskis prisimena, kad K. Pakštas savo bute įrengė atsivežtų daiktų muziejėlį, kurio eksponatus mielai rodydavo ir aiškindavo svečiams[141].

---

[137] Pakštas K. Aplink Afriką. Nuo Kapštato per Palestiną iki Kauno. T. 2. Kaunas, 1936, p. 172.

[138] Babrauskas B. Rašytojas, tapęs geografu // Draugas. 1960, rugs. 24, nr. 225.

[139] [Viliamas V.] K. Pakšto kelionė ir paroda // Židinys. 1931, nr. 3, p. 299. Parašas: Vl. V.

[140] Stočkus B. Prof. Pakšto geografinė paroda // Naujoji Romuva. 1931, nr. 13, p. 312.

[141] Ivinskis Z. Žiupsnelis atsiminimų..., p. 705.

Gausius kelionės įspūdžius K. Pakštas aprašė savo laiškuose, spausdintuose „Ryte“, vėliau visa tai sudėjo į labai įdomiai parašytą dviejų tomų knygą „Aplink Afriką“ (Nuo Kauno iki Kapštato. T. 1; Nuo Kapštato per Palestiną iki Kauno. T. 2. Kaunas, 1936). Knyga buvo noriai perkama, skaitoma viešosiose valstybinėse ir organizacijų bibliotekose. Recenzentas J. Pavilonis pažymėjo, jog K. Pakštą kelionėje domino trys dalykai: „kiekvienoje naujoje vietoje jis dairėsi kaip mokslininkas, kaip lietuvis ir katalikas. Kaip mokslininkas – geografas jis tyrinėjo gamtos paviršių, klimatą, gyvenančias tautas, jų papročius, gyvulius ir paukščius. Kaip lietuvis jis kiekviena proga ir kiekvienam pasakoja apie Lietuvą, rašo vietiniuose laikraščiuose ir sako prakalbas susirinkimuose, universitetuose. Atvažiavęs į kiekvieną miestą, jis aplanko bažnyčias, misijonierių kolonijas, pabrėždamas tų kraštų gyventojų prisirišimą prie bažnyčios“[142]. K. Pakšto Afrika – bundantis, į kultūros saulę kylantis kontinentas. Po šio dvitomio, kurio daugelį puslapių, pasak J. Pavilonio, „su pasididžiavimu galima dėti į chrestomatijas“, iš „Židinyje“, „Kosmos“ publikuotų straipsnių[143] gimė „Afrikos regioninė geografija“. Veikale, skirtame geografijos dėstytojams, mokytojams, studentams ir tai „daliai šviesuomenės, kuri domisi kolonijomis ir lietuvių ekspansija į erdvesnius kraštus“[144], pateikta plati kontinento bibliografija, 50 žemėlapių ir brėžinių bei K. Pakšto darytos 95 fotografijos. „Geografijoje, – buvo įsitikinęs profesorius, – vienas geras paveikslas dažnai atstoja tūkstantį žodžių“[145]. Dvitomis

---

[142] Pavilonis J. Prof. K. Pakštas. Aplink Afriką // Naujoji Romuva. 1936, nr. 41, p. 811.

[143] Pakštas K. Angolos klimatas // Kosmos. 1920–1930. 1930, p. 309–330; Vicšbučio tipas Angolojc // Židinys. 1931, nr. 3, p. 272–281; Afrika. Fiziografinė apžvalga // Kosmos. 1935, nr. 16, p. 315–344; Kolonizacijos galmybės Angolojc // Pasaulio lietuviai. Kaunas, 1935, p. 238–281; Tikrasis Egiptas // Kosmos. 1936, nr. 4, p. 226–240; Maghrebas // Kosmos. 1936, nr. 1–6, p. 97–112; Pictų Afrika ir kitos Pictų atogrąžų šalys // Židinys. 1937, nr. 11, p. 434–447; Pictinė Afrika // Kosmos. 1937, nr. 10–12, p. 145–184.

[144] Pakštas K. Afrikos regioninė geografija. Kaunas, 1938, p. 7.

[145] Ten pat.

„Aplink Afriką" nepretendavo į išsamų juodojo kontinento vaizdą, tik „atrado" lietuviams Afriką, suintrigavo, o pastarojo, grynai mokslinio „Afrikos regioninės geografijos" veikalo uždavinys – pateikti sintetinį viso žemyno vaizdą, iškelti svarbesnes problemas, pabrėžti reikšmingesnius savitumus ir išryškinti aktualijas. Autorius, nepamiršdamas paminėti su Lietuva susijusių vardų, aprašė žemyno atradimo tyrinėjimų istoriją, apibūdino ribas, paviršiaus struktūrą, hidrografines sąlygas, dirvožemius, klimatą, augmeniją, gyvūniją, gyventojus. Recenzijos „Drauge", „Židinyje", „Lietuvos aide" gyrė tyrinėtojo atliktą darbą. A. Klaipėdiškiu pasivadinęs recenzentas, nors ir pastebėjęs kai kurių pasenusių faktų, rašė: „Šiuo veikalu mes pralenkiame Latvijos ir Estijos panašią literatūrą. Su recenzuojamo veikalo sistemingumu ir kalbos lengvumu galėtų lygintis tik patys geriausieji vokiečių ir prancūzų tos rūšies darbai. Pagaliau nors 10 Lt yra didoka kaina, bet knygą pavarčius atrodo nebrangi"[146].

1931 m. vasarą du VDU profesoriai – K. Pakštas ir S. Kolupaila – planavo surengti sunkią, bet Lietuvos geografijos mokslui labai svarbią kelionę nuo Nemuno ištakų Sovietų Baltarusijoje, per Lenkiją ir okupuotą Lietuvos dalį iki žiočių. Tikėtasi surinkti geografinės, etnografinės ir hidrogeografinės medžiagos, nufotografuoti, nufilmuoti istorines vietoves, kraštovaizdžius. Ekspedicijos darbą turėjo vainikuoti plati monografija apie didžiausią Lietuvos upę[147]. Tačiau vienų kaimynų priešiškumas, kitų – baimė įsileisti „kapitalistinės" šalies tyrinėtojus, privertė laukti patogesnio meto. Todėl 1931 m. vasarą K. Pakštas su žmona automobiliu patraukė į Vakarų Europą, aplankė dešimt šalių, lygino jų kaimų civilizacijos laipsnį. 1932 m. vasarą važinėjo po Estiją, stebėjo jos salų ir Baltijos pajūrio sąlygas. 1933 m. vasarą mokslo reikalais keliavo po Švediją, Suomiją. Liepą vyko į Lat-

[146] Prof. Kazys Pakštas. Afrikos regioninė geografija. 1938 m. // Židinys. 1938, nr. 8–9, p. 345. Parašas: Klaipėdiškis A.

[147] Mokslo ekspedicija // Židinys. 1931, nr. 3, p. 299.

viją, o iš jos – į okupuotą Vilniaus kraštą. Sekti A. Pakšto pavyzdžiu, domėtis atplėštąja Lietuvos dalimi, „kurios tauta ilgisi ir dėl kurios kovoja", buvo skatinami ir kiti mokslininkai[148]. LCVA personalijų kartotekoje užfiksuota žinutė, jog 1933 m. rugsėjį į Vilnių atvyko Lietuvos vyriausybės atstovas prof. K. Pakštas, leidžia daryti prielaidą, kad greta mokslinių tikslų jam, turėjusiam derybų patirties, palaikiusiam ryšius su lenkų mokslininkais, buvo patikėti ir tam tikri politiniai uždaviniai. Deja, išsamesnės informacijos apie tai nepavyko rasti.

1934 m. vasario pradžioje Švedų–lietuvių draugijos Stokholme ir Švedijos, Norvegijos bei Danijos geografų draugijų kvietimu K. Pakštas keliavo po Skandinaviją. Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės minėjimo proga Stokholmo viešbučio „Grand Hotel" salėje rinktinei publikai kalbėjo apie lietuvių tautos geopolitinę padėtį, emigracijos problemą. Osle ir Kopenhagoje paskaitas skaitė akademinei visuomenei. Lankė universitetus, geografijos institutus, draugijas, kartografijos, meteorologijos bei hidrologijos įstaigas, visur matė, jog dirbamas didžiulis mokslinis darbas, kuriam negailima lėšų. Domėjosi žemės ūkiu, ūkininkų darbu, gyvenimo sąlygomis, kultūriniu lygiu. Stebėdamasis per dvi kartas pasikeitusiu Danijos veidu, jos tapsmu modernia to meto ekonomine ir kultūrine galybe, teigė, jog tai nenutiko savaime, be ypatingų pastangų ir tinkamo plano. „Tad lekcija Lietuvai labai aiški: dejavimu, stenėjimu ir vietoje tūpčiojimu didelių dalykų nepadarysime, – rašė K. Pakštas, – kol nebus tautinės pažangos didingo plano, kol neatsiras viešumoje stiprios ir galingos dinamikos vadų su spirgančiais šūkiais ir uždegančiu entuziazmu, kol mes neįžengsime į visuotinės nacionalinės rekonstrukcijos kelią ir didžiausios tautos žaizdos (Vilnius!) neįgaus savo giliausios, viską lemiančios prasmės..."[149] Lankydamasis Švedijoje pri-

[148] Prof. K. Pakštas šiomis dienomis išvyko // Naujoji Romuva. 1933, nr. 132–133, p. 619.

[149] Pakštas K. Svečiuose pas skandinavus // Naujoji Romuva. 1934, nr. 172, p. 339.

pažino, jog „civilizacijos bei materialinės kultūros atžvilgiu Lietuva dabar yra maždaug tokiame laipsny, kurį Švedija buvo jau pasiekusi apie 1870 m."[150] Todėl nesistebėjo visuose keturiuose Švedijos universitetuose veikiančiais geografijos institutais, kuriems netrūksta nei mokslininkų, nei patalpų, nei mokomųjų priemonių, gyvomis mokslo įstaigomis virtusiais muziejais. Asmeninius ryšius užmezgė su istorinio atlaso kūrėju doc. dr. A. Schucku, kuris „Stokcholme laikomas judriu ir energingu švediškai-lietuviškų santykių iniciatorium", su Antropologų ir geografų draugijos sekretoriumi prof. H. Ahlmannu. Pastarasis į K. Pakšto priėmimą savo namuose sukvietė visų Švedijos universitetų geografus ir kai kurių gretimų mokslų atstovus. Ypač reikšmingos, Lietuvai naudingos pažintys buvo užmegztos su geografų draugijos pirmininku Axeliu Edströmu, Skanseno muziejaus direktoriumi prof. Andreasu Lindblomu. Plačiai žinomas pasaulyje geochronologijos tyrinėtojas Gerard'as de Geeras K. Pakštą pakvietė į geologinę ekskursiją netoli Stokholmo. Su kolegomis plačiai diskutuotos bendradarbiavimo, Baltoskandijos idėjos. Grįžęs iš kelionės K. Pakštas pilnutėlėje VDU didžiojoje salėje dalijosi savo įspūdžiais[151], „Romuvoje" paskelbė daug ryškių faktų apie kaimyninių tautų ekonominio, kultūrinio gyvenimo laimėjimus.

1936 metų vasarą K. Pakštas lankėsi poliariniuose kraštuose, atliko įvairius geografinius tyrinėjimus[152], o rudenį dalyvavo Romoje vykusiame tarptautiniame katalikų žurnalistų kongrese. 1939 m. pavasarį geopolitinių studijų reikalais aplankė jau apkarpytą Čekoslovakiją bei Vokietiją.

Skubėdamas pamatyti kuo daugiau užsienio kraštų, K. Pakštas niekada nepamiršo savojo: gilinosi į jo fizinę geografiją dalyvaudamas ežerų batimetriniuose tyrinėjimuose, stebėjo, fotografavo vie-

---

[150] Pakštas K. Svečiuose pas skandinavus // Naujoji Romuva. 1934, nr. 173, p. 369.

[151] Prof. K. Pakšto kelionė į Skandinaviją // Židinys. 1934, nr. 3, p. 310–311. Parašas: A. B.

[152] Prof. K. Pakštas šią vasarą lankėsi poliariniuose kraštuose // Naujoji Romuva. 1936, nr. 29–30, p. 582.

tovaizdžius, lankė miestelius, bažnytkaimius. 1933 m. drauge su Z. Ivinskiu automobiliu keliavo po Lietuvos istorines vietas. 1934 m. liepą K. Pakštas dalyvavo „Kosmos" žurnalo populiaraus priedo „Gamtos draugas" rengiamoje tradicinėje kelionėje (pirmoji vyko 1931 m. rugpjūtį) garlaiviu į Lietuvos pajūrį. Drauge su įvairių mokyklų moksleiviais, jų auklėtojais, kapelionais, tėvais vyko M. Reinys, P. Dovydaitis, P. Dielininkaitis ir kiti. Iš Kauno Nemunu ir Kuršių mariomis plaukė iki Klaipėdos, iš Klaipėdos – į Palangą. Autobusais nuvyko į gražiausias Žemaitijos vietas[153]. 1935 m. vasarą K. Pakštas su žmona aplankė Užpalių kraštą, pabuvo Pusbėdyje, kur prabėjo jo vaikystė. Rugpjūčio pabaigoje dalyvavo S. Kolupailos iniciatyva surengtoje labai įdomioje kelionėje baidarėmis po Rytų Lietuvos ežerus. Penkiomis baidarėmis keliautojai apžiūrėjo Dubingių ir kitus mažais upokšniais susisiekiančius ežerus[154]. Rugsėjo pradžioje S. Kolupaila, K. Pakštas ir dar keli entuziastai iš Salako baidarėmis keliavo Duseto, Sartų ežerais ir Šventosios upe iki Jonavos, o iš ten – autobusu į Kauną[155]. 1936 m. liepą prof. S. Kolupaila ir K. Pakštas, lydimi kelių studentų, trimis baidarėmis atliko ekspediciją maršrutu: Venta nuo Pavenčio stoties, Ventos ir Dubysos kanalu ir Dubysa nuo Bubių iki Seredžiaus. Vienuolika dienų trukusios kelionės metu padaryta daug nuotraukų, susipažinta su vietovaizdžiais, tyrinėtos ir matuotos upės, jų senvagės, kanalai, apžiūrėti tiltai, malūnai, užtvankos, pakrantės gyvenvietės, miesteliai, bažnyčios. Kelionę prof. S. Kolupaila aprašė „Gamtos draugo" 1936 m. rugpjūčio numeryje.

Bene paskutinį kartą K. Pakštas tokiu būdu keliavo po Lietuvą 1937 m. vasarą. Plačiosios visuomenės, mokslininkų, ypač S. Kolupailos, skatinamas Tautinės energetikos komitetas ėmėsi žingsnių elektrifikuoti Žemaitiją. Tam reikalui buvo numatyta panaudoti Minijos tarp Babrungo ir Salanto energiją. Spaudoje pasigirdo balsų, kad

---

[153] „Gamtos draugo" skaitytojų kelionė į pajūrį // Kosmos. 1934, t. 15, p. 172. Parašas: Ekskursantas.

[154] Kolupaila S. Aukštaičių ežerais ir upėmis // Kosmos. 1935, t. 15, p. 183–185.

[155] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila. Čikaga, 1974, p. 138.

Babrungas yra nusekęs, nebegauna vandens iš Platelių ežero. S. Kolupaila ir K. Pakštas su artimų bendradarbių grupele nutarė apžiūrėti būsimų užtvankų, elektros stočių vietas. Apie jų birželio–liepos mėnesiais patirtus sunkumus, romantinius įspūdžius galėjo sužinoti „XX amžiaus" skaitytojai[156].

Iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio prof. K. Pakštas apkeliavo Afriką, Šiaurės ir Pietų Ameriką, Artimuosius Rytus, daugelį Europos valstybių. „Apie jį, – pasakojo S. Kolupaila, – buvome paleidę anekdotą: Pakštas nematė Australijos! Mat Australija buvo vienintelis kontinentas, kurio jis nesuskubo aplankyti..."[157] Gausios kelionės išmokė stebėti, lyginti, vertinti, suprasti didžiulę gamtos ir socialinio gyvenimo įvairovę, būti tolerantiškam, žvelgti už savo parapijos ribų ir interesų. Negalima nepritarti J. Eretui, rašiusiam, kad K. Pakštas „iš lietuvių bus turėjęs plačiausią erdvinį akiratį", jo aprėptas geografinis laukas ne tik praturtino žinias, išplėtė pažiūras, „išlaisvino jį iš vieno taško pančių ir iš užkampio šovinizmo"[158]. Kelionėse buvo surinkta didžiausia Pabaltijyje geografinių vardų ir tipų kolekcija (10 000 vienetų), labai naudinga paskaitoms, mokslo ir kitiems leidiniams iliustruoti.

Lietuvos geografų priešakyje

Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje Lietuvoje daugėjo geografijos mokytojų mėgėjų, tačiau geografijos mokslas ir mokymas laikėsi tik ant kelių entuziastų pečių. Pažvelgus į kaimyninių valstybių mokyklų

---

[156] Kolupaila S. Per Žemaičių Šveicariją. Su baidarėmis per ežerus ir upes // XX amžius. 1937, liep. 14, nr. 156; liep. 15, nr. 157; liep. 16, nr. 158.

[157] Kolupaila S. Sukaktuvininkas prof. Kaz. Pakštas // Draugas. 1953, birž. 27, nr. 150.

[158] Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Roma, 1970, p. 55.

geografijos programas, vadovėlius, mokomąsias priemones, nesunkiai buvo pastebimas atsilikimas. Gimnazijų geografijos kursas buvo išeinamas pirmosiose keturiose klasėse pagal prieškario laikų programą. „Drąsiai galima tvirtinti, – „Kosmos" žurnale rašė M. Pečeliūnas, – kad mūsų mokykla geografijos mokymo atžvilgiu jau yra atsilikusi net nuo SSRS mokyklos, o ką jau bekalbėti apie lenkų, latvių bei kitų kultūringesnių kraštų mokyklas. Visos, net ir mažos kultūringos valstybės turi savo geografines draugijas, kurios daug nudirba geografijos mokslo srity, o taip pat rūpinasi, kad tų valstybių mokyklose geografijos mokymas stovėtų tinkamoj aukštumoj"[159]. Iš tiesų dar XIX a. atsiradusios geografų draugijos (prancūzų – 1821 m., vokiečių – 1828 m., rusų – 1845 m., o jos skyrius Vilniuje veikė 1867–1876 m.) talkino universitetų mokslininkams, vykdantiems tyrinėjimus, plačiojoje visuomenėje skleidė geografijos mokslo žinias, per viešąją nuomonę skatino valstybinių institucijų dėmesį šiam mokslui. Subrendo reikalas ir Lietuvoje turėti geografus jungiančią organizaciją. Iniciatyvos ėmėsi K. Pakštas ir S. Kolupaila.

Keliaudamas po užsienio šalis, megzdamas ryšius su jų geografais – įvairių geografijos (geografų) draugijų nariais, K. Pakštas jau seniai svajojo įkurti Lietuvos geografų draugiją. 1930 m. jis rašė: „Lietuva kartu su Albanija yra vienintelės šalys Europoje, neturinčios geografijos draugijų, nes nėra iš ko jų ir organizuoti. Kitos mažos tautos turi draugijas, leidžia geografijos žurnalus. Latvijos draugija turi 300 narių ir leidžia įdomų geografijos metraštį. Tai galime ir mes, jei bus įvestas geografijos mokslų ciklas, įsteigtas institutas ir išleista nors viena geografų laida"[160]. Laukdamas, kol susidarys draugijai steigti kiek palankesnės sąlygos, parengė įstatų projektą. Pagaliau po keleto privačių pasitarimų, 1933 m. gegužės 23 d., įvyko

[159] Pečeliūnas M. Lietuvos Geografinės draugijos įsisteigimas ir veikimo pradžia // Kosmos. 1934, t. 15, p. 506.

[160] Pakštas K. Geografija Lietuvos... // Rytas. 1930, geg. 23, nr. 116.

pirmasis iniciatorių būrelio susirinkimas. Išklausius K. Pakšto paskaitą „Lietuvių kalbos ribų įvairavimas amžių bėgyje", svarstytas draugijos steigimo klausimas. Susirinkimas K. Pakštui, S. Kolupailai ir Juozui Dalinkevičiui pavedė galutinai suredaguoti įstatus, įregistruoti juos valdžios įstaigose ir sušaukti steigiamąjį draugijos susirinkimą. 1934 m. sausio 9 d. Lietuvos geografų draugijos įstatus, pasirašytus K. Pakšto, J. Dalinkevičiaus, K. Bieliuko, A. Bendoriaus, Vlado Literskio, M. Pečeliūno ir S. Kolupailos, įregistravo Kauno miesto ir apskrities viršininkas[161]. Svarbiausi Lietuvos geografų draugijos (LGD) tikslai buvo šie: a) organizuoti savo šalies kraštotyros darbus, b) remti geografijos žinių įgijimą ir skleidimą, c) organizuotomis geografijos mokytojų jėgomis tobulinti šio mokslo būklę visose Lietuvos mokyklose, d) teikti nariams moralinę ir materialinę paramą[162]. Juridinio asmens teises turinti draugija savo tikslams galėjo rengti keliones, ekspedicijas, ekskursijas, paskaitas, parodas, kongresus, leisti knygas ir periodinius leidinius, steigti mokslo įstaigas ir bibliotekas, megzti ryšius, bendradarbiauti su analogiškomis organizacijomis Lietuvoje ir užsienyje. „Draugijos centras yra Lietuvos valstybės sostinė Vilnius, o dabar laikinai Kaunas", – skelbė įstatų 6 paragrafas[163]. Draugijos tikraisiais nariais galėjo būti abiejų lyčių Lietuvos piliečiai, ne jaunesni kaip 18 metų, nariais rėmėjais – draugijos tikslams pritariantys asmenys, kurie ją remia moraliai ir materialiai. Tikruosius narius priima valdyba, o garbės narius ir narius korespondentus – visuotinis susirinkimas. Aukščiausias draugijos organas – visuotinis narių susirinkimas, šaukiamas vieną kartą per metus. Jam vadovauja, visai draugijai atstovauja vieneriems metams renkama penkių narių valdyba. Draugijos veiklą kontroliuoja renkama revizijos komisija[164].

1934 m. sausio 26 d. įvykęs steigiamasis draugijos susirinkimas išrinko valdybą, kurios nariai pareigas pasiskirstė taip: pirmininkas –

---

[161] Žinios apie Lietuvos Geografijos draugiją // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 687, lap. 5.
[162] Lietuvos geografinės draugijos įstatai // Kosmos. 1934, t. 15, p. 507.
[163] Ten pat, p. 508.
[164] Ten pat.

prof. K. Pakštas, vicepirmininkas – pulk. lt. inž. Antanas Krikščiūnas, sekretorius – asist. K. Bieliukas, iždininkas – dr. inž. J. Dalinkevičius, knygininkas – prof. S. Kolupaila[165]. Oficialiu draugijos leidiniu tapo žurnalas „Kosmos". 1934 m. į draugiją įstojo 31 narys – VDU dėstytojai, studentai, pradinių mokyklų, progimnazijų ir gimnazijų mokytojai. Jau pirmaisiais gyvavimo metais pradėti vykdyti svarbiausi įstatuose užsibrėžti uždaviniai. Dviejuose pirmuosiuose susitikimuose išklausyta, apsvarstyta K. Pakšto paskaita apie tarptautinės kalbos pasirinkimą Pabaltijo respublikose ir užsienio kalbų dėstymą Lietuvos mokyklose bei Karo topografijos skyriaus viršininko pulk. lt. A. Krikščiūno pranešimas apie naujus Lietuvos žemėlapius. Prof. K. Pakštas, kelionėje po Skandinavijos šalis užmezgęs ryšius su ten veikiančiomis geografų draugijomis, siūlė reguliariai rengti Baltoskandijos geografų kongresus, pasakojo apie Skandinavijos kraštus, rodė daug nuotraukų. 1934 m. balandžio 6 d. draugija surengė dvi viešas švedų mokslininkų paskaitas: prof. A. Lindblomo – apie muziejų po atviru dangum ir dr. Sigurdo Erixono – apie švedų sieninę tapybą. LGD veiklą labai pagyvino Akademinė sekcija, rengusi studentų geografų išvykas į Kauno ir jo apylinkių žymesnes vietoves, įmones, paskaitas aktualiomis temomis (prof. S. Kolupailos „Lietuva – terra incognita", K. Pakšto „Klaipėdos kraštas", „Lietuvos kultūrinės problemos jos geografinės padėties atžvilgiu") ir kt.[166] Skirtingai nuo kitų draugijų – gamtininkų, matematikų ir pan., geografai kėlė problemas, svarbias ne tik jiems patiems, bet ir visai lietuvių tautai.

1935 m. Lietuvos geografų draugija vienijo 80, 1937 m. – 98, 1938 m. – 120 narių. K. Pakštas kasmet buvo perrenkamas draugijos valdybos pirmininku. Vicepirmininko pareigas teko eiti P. K. Arriui, S. Kolupailai, A. Bendoriui, sekretoriaus – K. Bieliukui, V. Viliamui, A. Ingaunienei, iždininko – Česlovui Pakuckui, Steponui

---

[165] Pečeliūnas M. Lietuvos Geografinės draugijos..., p. 507.

[166] Ten pat.

Raimondui Olšauskui, knygininko – S. Kolupailai, Č. Pakuckui ir kt. Remiantis nauju Draugijų įstatymu, Lietuvos geografų draugijos įstatai buvo pertvarkyti, ir 1936 m. spalio 31 d. draugija įrašyta į Vidaus reikalų ministerijos registrą. 1937 m. balandžio 2 d. įvykęs suvažiavimas pirmininku vėl išrinko K. Pakštą, vicepirmininkais – S. Kolupailą ir Paulių Slavėną, sekretoriais – V. Viliamą ir V. Literskį. Č. Pakuckui teko knygininko, K. Bieliukui – iždininko pareigos. Suvažiavimas numatė plėsti veiklą, rinkti medžiagą Lietuvos atlasui, rengti tarptautinius geografų kongresus. Priimtoji rezoliucija „Dėl geografijos būklės mūsų universitete" pripažino, jog trūkstant personalo (dirba 1 profesorius ir 1 asistentas) nedėstomi net ir tie dalykai, kurie numatyti gimnazijų programose, dėl lėšų stokos nevykdomi geografiniai Lietuvos tyrinėjimai[167].

LGD siela buvo prof. K. Pakštas. Jis šaukė susirinkimus, juose skaitė daugiausia paskaitų: Mormonų kraštas ir jo kultūra (1935 m. balandžio 12 d.), Sirija ir Palestina (1935 m. gegužės 24 d.), Latvija (1935 m. spalio 29 d.), Abisinija, jos gamta ir žmonės (1935 m. rugsėjo 12 d.), Afrikos tautos (1935 m. gruodžio 10 d.), Pirmieji poliariniai skrydžiai (1937 m. balandžio 27 d.), Čekoslovakijos gamta ir žmonės (1937 m. spalio 5 d.), Ispanija ir jos problemos (drauge su prof. S. Kolupaila 1938 m. sausio 18 d.), Nacionaliniai parkai (drauge su prof. S. Kolupaila 1938 m. gegužės 18 d.), Karpatų Ukraina (1938 m. lapkričio 29 d.) ir kt. Draugijos susirinkimuose paskaitas skaitydavo ir M. Kaveckis, T. Daukantas, P. Slavėnas, užsienio svečiai. Ypač atidžiai išklausyta Latvijos geografų draugijos pirmininko prof. L. Slaucitajso pranešimas apie Baltijos jūros tyrinėjimus (1937 m. gegužės 4 d.), Sorbonos universiteto prof. Lucieno Bocheto, išsamios studijos Klaipėdos klausimu autoriaus, paskaita apie geografijos dėstymą Prancūzijos vidurinėse mokyklose, įžymių

[167] Lietuvos Geografinės dr-jos suvažiavimas // Naujoji Romuva. 1937, nr. 16, p. 365.

švedų mokslininkų dr. Karolio Hildebrando, prof. Gustavo Brauno, dr. Wiliamo Olsono paskaitos. W. Olsonas 1938 m. lapkritį Lietuvoje lankėsi kaip Švedijoje įkurto Baltijos instituto atstovas, pakvietė vieną mūsų krašto geografą dalyvauti Stokholme vykstančiuose kursuose Baltoskandijos geografams[168]. 1937 m. birželio 16–21 d. prof. K. Pakštas surengė įdomią ekskursiją po Lietuvą Amerikos lietuviams, studijuojantiems VDU, Lietuvos konservatorijoje ir kitose aukštosiose mokyklose. Ekskursijoje dalyvavo ir prof. K. Regelis, asistentas V. Viliamas, studentas V. Literskis. Vykta maršrutu: Kaunas–Jonava–Ukmergė–Molėtai–Kuktiškės–Utena–Anykščiai–Kaunas, susipažinta su kraštovaizdžio įvairove, aplankyti gamtos, kultūros ir istorijos paminklai[169].

1938 m. rugsėjo 16–18 d. Lietuvos geografų draugija surengė pirmąjį Lietuvos geografų kongresą, kuriame dalyvavo apie 100 žmonių. Kongresą atidarė Švietimo ministerijos Viduriniojo mokslo departamento direktorius, Švietimo tarybos narys Lionginas Vaitiekūnas. K. Pakštas perskaitė referatą „Lietuvos sienos", padarė pranešimą apie XV tarptautinį geografų kongresą Amsterdame, V. Viliamas kalbėjo tema „Geografijos vaidmuo tautiniame auklėjime". Be to, paskaitas skaitė S. Kolupaila, Č. Pakuckas, P. Šivickis, A. Bendorius. Dalyviai pageidavo, kad steigiant Lituanistikos institutą nebūtų pamiršta Lietuvos geografija. Į Lietuvos geografų draugijos valdybą buvo išrinkti K. Pakštas, S. Kolupaila, A. Bendorius, V. Viliamas, Č. Pakuckas, A. Ingaunienė ir S. R. Olšauskas[170].

Kongresui pasibaigus buvo surengta dviejų dienų išvyka į Pietų Lietuvą. Tarp 50 dalyvių buvo VDU profesoriai, studentai, gimnazijų

---

[168] Iš Lietuvos geografinės draugijos veiklos // Kosmos. 1935, t. 16, p. 386–387; Iš Lietuvos geografinės draugijos veiklos // Kosmos. 1937, nr. 10–12, p. 207; Iš Lietuvos geografinės draugijos veiklos // Kosmos. 1938, nr. 10–12, p. 240.

[169] Amerikos lietuvių ekskursija Anykščiuose // Naujoji Romuva. 1937, nr. 27–28, p. 558.

[170] Pirmasis Lietuvos geografų kongresas // Naujoji Romuva. 1938, nr. 37–38, p. 707.

mokytojai. Ekskursiją autobusais rengė ir jai vadovavo daktarai Č. Pakuckas ir V. Viliamas. Alytaus šaulių namuose dalyvius sveikino apskrities viršininkas, kalbėjo profesoriai K. Pakštas, S. Kolupaila[171]. Kongreso darbai buvo paskelbti „Kosmos" 1938 metų 10–12 numeriuose.

Profesionaliosios lietuvių geografijos kūrėjo K. Pakšto plačiašakė veikla turėjo Lietuvos geografijos mokslą išvesti į tarptautinius vandenis, geografus integruoti į labiau mokslinę bendruomenę. Išsisklaidę, neturintys pakankamo mokslinio įdirbio bei lėšų Lietuvos geografai ilgą laiką nebuvo atstovaujami tarptautiniuose moksliniuose renginiuose. K. Pakštas pirmasis pralaužė ledus dalyvaudamas 1931 m. rugsėjo 15–26 dienomis Paryžiuje vykusiame trečiajame (pirmasis vyko 1925 m. Egipte, antrasis – 1928 m. Anglijoje) tarptautiniame geografų kongrese[172]. Iš 47 šalių atvykę 905 delegatai kalbėjo apie geografijos mokslo plėtrą, sintetiškumą, santykius su kitais mokslais: geologija, istorija, ekonomika, filologija ir kt. Lietuvos atstovui į akis krito tai, kad kelių šalių užsienio reikalų ministerijos į kongresą atsiuntė geografus. Jų uždavinys – pateikti tikslių istorinės, politinės, ekonominės geografijos žinių, ypač reikalingų įvairių derybų, konferencijų metu. „Tai reiškia, – teigė K. Pakštas, – kad jau prasidėjo didesnė racionalizacija ir užsienio praktikoje, kiek ji susiduria su geografija ir gimstančiu labai įdomiu geopolitikos mokslu"[173]. Kazys dalyvavo antropogeografijos ir šiek tiek kartografijos sekcijų darbe, daug laiko skyrė ryšiams su kitų šalių atstovais užmegzti. Džiaugėsi, jog trys Baltijos respublikos, kaip ir dera, tuojau rado bendrą kalbą, o prie jų prisidėjo Švedija. Pasibaigus teorinei konferencijos daliai, K. Pakštas išvyko į savaitę trukusią pažintinę ekskursiją Senos upe[174].

---

[171] Ingaunienė A., Tijūnaitytė B. Dvi dienos Dainavos krašte // Kosmos. 1938, nr. 10–12, p. 365.

[172] Geografų kongresas // Naujoji Romuva. 1931, nr. 39, p. 942; Grįžo prof. K. Pakštas // Naujoji Romuva. 1931, nr. 41, p. 989.

[173] Pakštas K. Tarptautinis geografijos kongresas // Rytas. 1931, rugs. 29, nr. 219.

[174] Ten pat.

Po Lietuvos geografų draugijos steigimo iniciatorių susirinkimo buvo nuspręsta atsiliepti į kvietimą 1933 m. rugsėjo 6–21 dienomis dalyvauti ketvirtojoje Pabaltijo hidrologų konferencijoje Leningrade (nedalyvauta pirmosiose trijose konferencijose: Rygoje 1926 m., Taline 1928 m., Varšuvoje 1930 m.). Į ją išsiruošę profesoriai K. Pakštas ir S. Kolupaila negavo nei VDU, nei Švietimo ministerijos finansinės paramos, todėl buvo patekę į keblią padėtį. Visi užsienio svečiai privalėjo mokėti už viešbutį, keliones ir išlaikymą po 5 dolerius per dieną. „Gal tas mokestis ir nėra didelis, – rašė S. Kolupaila, – bet jis buvo labai sunkus tiems hidrologinio bendradarbiavimo entuziastams, kurie turėjo keliauti į Sovietus savo lėšomis, be jokios materialinės paramos, o prie tokių, deja, priklausė ir Lietuvos delegatai"[175]. Laimei, galimybė susipažinti su didžiuoju kaimynu, pabendrauti su įvairių šalių kolegomis, užmegzti mokslinius ryšius atpirko visas išlaidas. Konferencijoje dalyvavo apie 30 profesorių iš užsienio šalių ir apie 300 SSRS mokslininkų, tarp kurių buvo ir keletas garsių senosios geografų kartos atstovų. Buvo perskaityta apie 100 mokslinių pranešimų. „Lietuvos dalyvavimas tame kongrese buvo būtinas", – tvirtino K. Pakštas[176].

Pasibaigus konferencijos posėdžiams, Lietuvos mokslininkai dalyvavo užsienio delegatams surengtoje ekskursijoje. „Raudonosios strėlės" traukiniu buvo nuvežti į Maskvą, kur aplankė Žemės ūkio akademijos įstaigas, pamatė miesto statybas. Rugsėjo 17–18 dienomis keliavo į Ukrainą – tuometinę jos sostinę Charkovą, Zaporožėje apžiūrėjo Dnepro hidroelektrinės statybą. Per Poltavą, Vorkslą, kur Vytautas kovėsi su totoriais, atvyko į Ukrainos SSR mokslo centrą Kijevą, susipažino su jo mokslo įstaigomis, garlaiviu plaukiojo Dnepru, apžiūrėjo Pečioros vienuolyną. Pakeliui į Lietuvą, tikėdamiesi aplan-

---

[175] Kolupaila S. Ketvirtoji Pabaltijo hidrologų konferencija 1933 09 6–21 ir Pabaltijo hidrologų vizitas Lietuvoje 1934 07 20–22 // Kosmos. 1934, t. 15, p. 409.

[176] Trys savaitės Sovietuose // Rytas. 1933, spal. 17, nr. 236. Parašas: I. M.

kyti Nemuno ištakas, abu mūsų profesoriai užsuko į Minską. Nors Baltarusijos mokslų akademijos vadovybė buvo pritarusi šiam sumanymui, jiedu negavo valdžios leidimo ekskursijai ir turėjo pasitenkinti stebėdami Nemuno aukštupį per vagono langą[177]. Pro Stolpcus, Vilnių ir Vievį grįžo į Kauną. Būdami Sovietų Sąjungoje, mokslininkai stebėjosi milžiniškomis statybomis, kurios paveiks visą ekonominį šalies gyvenimą, sutvarkys ir „lengvąją pramonę, o pastaroji turėtų palengvinti Sovietų piliečiams gyvenimo naštą: dabar dar nuotaiką nuodija eilės prie krautuvių, visokios normos, suvaržymai, maisto produktų stoka, menkas knygų popierius, žema pinigų vertė ir t. t."[178] Kelionių metu abu kolegos jokių sovietinės valdžios nemalonumų nepatyrė, tačiau juos stebino draudimas fotografuoti, „nepaprastas nepasitikėjimas, vaizduojamų priešų baimė, begalinis paslapčių pamėgimas, vad. 'zasekrečivanije'"[179]. K. Pakštas visur rinko žemėlapius, leidinius, kuriuos pavykdavo įgyti „šokoladiniu" metodu – už užsienietiško šokolado plytelę. Visus savo „laimikius" Kazys pamiršo Minske automobilyje, vežusiame mokslininkus į geležinkelio stotį. „Sovietų slaptoji policija parodė savo sumanumą, ir portfelis buvo grąžintas nepaliestas. Mūsų laimei pasirodė, kad Gudijos sostinėje tebuvo vienas vienintelis taksi", – laimingai pasibaigusį kelionės nuotykį prisiminė S. Kolupaila[180].

Savo trijų savaičių gyvenimo SSRS įspūdžius „Vytauto" klubo pakviestas K. Pakštas papasakojo neviešoje paskaitoje. J. Eretas apsiriko nurodydamas, jog Sovietų atstovybės Kaune reikalavimu K. Pakšto pranešimas (1933 m. spalio 15 d.) nebuvo paskelbtas. Spalio 17 d. „Ryte" pasirodžiusiame straipsnyje „Trys savaitės Sovietuose"

---

[177] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila..., p. 151.

[178] Kolupaila S. Ketvirtoji Pabaltijo hidrologų konferencija..., p. 409.

[179] Ten pat, p. 408.

[180] Kolupaila S. Vietoj vainiko prof. Pakšto kapui // Draugas. 1960, rugs. 23, nr. 224.

buvo perteikti svarbiausi mokslininko kelionės po kaimyninę šalį įspūdžiai. „Ypač ryškiai krinta į akis, – kalbėjo K. Pakštas, – didelis nubiednėjimas, prastas aprėdas ir apavas. Prasčiau apsirėdę, negu mūsų elgetos. Veidai išbalę, paniurę. Linksmumo, energingo judėjimo nėra... Visur pastebimas nešvarumas. Ypač nešvarūs kiemai"[181]. Mokslininką stebino Leningrado „Bezbožnikų" muziejus, „Torgyzai", kuriuose auksas mainomas į būtiniausias prekes, visose viešosiose vietose iškabinti komunistiniai šūkiai.

Lietuvos geografų delegaciją penktojoje Pabaltijo hidrologų konferencijoje Helsinkyje (1936 m. birželio 9–13 d.) sudarė S. Kolupaila, K. Pakštas ir LR vandens kelių direktorius Kazys Rimkus. Tarp 98 mokslinių pranešimų konferencijoje buvo išklausytas K. Pakšto pranešimas apie Lietuvos ežerus, S. Kolupailos – apie Lietuvos upių nuotakumą ir K. Rimkaus – apie Klaipėdos uosto tarnybos vykdomą ledo stebėjimą[182]. Šeštoji hidrologų konferencija buvo surengta Liubeke (1938 m. rugpjūčio 15–20 d.), o septintoji numatyta Lietuvoje 1941 m., bet dėl kilusio karo neįvyko.

Dalyvauti XV tarptautiniame geografų kongrese Amsterdame (1938 m. liepos 18–27 d.) prof. K. Pakštas vyko drauge su VDU Geografijos katedros asistentu V. Viliamu (jis neoficialiai atstovavo Lietuvai tarptautiniame geografų kongrese Varšuvoje 1934 m.). Asistentas pasirinko fizinės geografijos, profesorius – antropogeografijos sekciją. Pastaroji kongrese buvo viena iš gausiausių ir gyviausių: kalbėta apie miesto ir provincijos santykius, gyventojų migraciją iš kaimų į miestus, pramonės centrus ir pan. K. Pakštas padarė pranešimą apie lietuvių emigraciją į užsienį, ypač į JAV. Nurodė, jog emigrantų skaičius siekia 875 000, arba daugiau nei ketvirtadalį visų Lietuvos gyventojų, apibūdino išvykstančiųjų socialinę padėtį, emigracijos prie-

---

[181] Trys savaitės Sovietuose // Rytas. 1933, spal. 17, nr. 236. Parašas: I. M.

[182] VII hidrologų konferenciją nutarta sušaukti Lietuvoje // Naujoji Romuva. 1938, nr. 26–27, p. 557.

žastis. Pasak V. Viliamo, „šis pranešimas sukėlė gyvo susidomėjimo, buvo paklausimų ir diskusijų, kurių proga pranešimas buvo dar papildytas“[183]. Po kongreso surengtos ekskursijos į įdomias Olandijos vietas. Prof. K. Pakštas dalyvavo išvykoje į Roterdamą, o V. Viliamas – į rytinę Olandiją.

Bendraudamas su kitų valstybių universitetų profesūra, geografų draugijų nariais, K. Pakštas sužinodavo savo srities naujausią literatūrą, skleisdavo žinias apie Lietuvą. Ne vienas tyrinėtojas jam buvo dėkingas už paramą rengiant darbus, objektyvius atsiliepimus. 1929 m. pasirodė garsaus leidinio „Encyklopädie der Erdkunde“ Baltijos šalims skirtas tomas („Die Baltishen Länder“), parašytas Budapešte gyvenančio prof. Micho Haltenbergerio. Įvade autorius reiškė savo nuoširdžiausią padėką lietuvių geografui prof. K. Pakštui už suteiktą paramą rengiant veikalą. Tarp kitų Baltijos kraštų Lietuvą autorius vadino geografiniu-geologiniu atžvilgiu neturtingiausia, kultūros lygiu – žemiausia. Jo nuomone, Vilnius turi priklausyti Lietuvai ir dabartinė jo okupacija nėra jokiu būdu pateisintina. Kalbėdamas apie Baltijos valstybių perspektyvas, prof. M. Haltenbergeris matė tik dvi galimybes: susijungti visoms trims valstybėms į vieną organizmą arba taip tvarkyti savo reikalus su dideliais kaimynais, kad jie laiduotų joms autonomiją[184].

Nepaisant politinio Lietuvos ir Lenkijos priešiškumo, prof. K. Pakštas atidžiai sekė kaimyninės šalies geografų mokslinį gyvenimą, vienas iš nedaugelio lietuvių mokslininkų viešai pozityviai vertino lenkų autorių darbus. Jo dėmesio sulaukė dar 1925 m. pasirodžiusi Varšuvos universiteto Geografijos instituto tyrinėtojos H. Garlikowskos knyga, skirta Vilniaus krašto ežerų išsidėstymui ir statistikai. Kadangi santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos mokslo žmo-

---

[183] Viliamas V. XV internacinis geografų kongresas Amsterdame 1938 07 18–27 // Kosmos. 1938, nr. 10–12, p. 348.

[184] Bendoravičius A. Naujos knygos // Kosmos. Dešimties metų jubilicjui pažymėti 1920–1930. 1930, p. 396.

nių bei įstaigų nebuvo reguliarūs, šį įdomų leidinį K. Pakštas gavo tik 1934 metais. Pavėluotoje recenzijoje teigiamai atsiliepė apie autorės sudarytą Vilniaus krašto ežerų katalogą, pastebėjo klaidų ir netikslumų, atsiradusių todėl, kad autorė rėmėsi seniau parengtais rusiškais žemėlapiais. Nors ne be trūkumų, H. Garlikowskos darbas jam buvo „vertingas bandymas ir stambus įnašas į kraštotyros mokslą, ir todėl sveikintinas"[185]. Dėl duomenų stokos negalėdamas palyginti dviejų Lietuvos dalių – laisvos ir lenkų užimtos – ežeruotumo, K. Pakštas rašė, jog būtų pravartu rasti lėšų vieno žmogaus darbui apmokėti, kad po metų galėtume sulaukti nepriklausomos krašto dalies ežerų katalogo.

Rimtu mokslo darbu, pareikalavusiu daug kantrybės ir stropumo, profesorius vadino 1929 m. Vilniaus Stepono Batoro universiteto Geologijos ir geografijos instituto išleistą R. Kongielos ir E. Rakowskio Trakų ežerų gylio tyrinėjimą. Pavyzdžiu visoje lenkiškoje literatūroje galėjo būti E. Ruehles tyrinėjimas vadinamajame Suvalkų paežeryje. „Darbas atliktas tiksliai, – rašė K. Pakštas, – jis ir sudaro svarbų įnašą į mūsų krašto ežerų morfologiją. Jo dėka mes galime sakyti turį giliausią ežerą dideliame Pietų Baltijos baseine"[186]. Ančios ežerą vadindamas „mūsų ežeru", K. Pakštas teigė, jog jis dar tebėra etnografinėje Lietuvoje, nors jau ir nebe lingvistinėje jos zonoje, kuri prasideda tik apie 9–10 km į šiaurę nuo šio ežero.

Recenzuodamas Torūnėje 1926 m. įsteigto Baltijos instituto leidinio anglų kalba „Baltic Countries" pirmąjį tomą, K. Pakštas pozityviai vertino autorių atliktą darbą. Žurnalas, sutelkęs apie 150 profesorių bei asistentų iš įvairių kraštų, plačiai apžvelgė Baltijos regiono (Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos, Danijos, Švedijos, Norvegijos ir Lenkijos) jūrų prekybą, navigaciją, uostus, nevengė politinių bei

---

[185] Pakštas K. Vilniaus krašto ežerų tyrinėjimai naujojoj lenkų mokslinėj literatūroj // Kosmos. 1934, t. 15, p. 214.

[186] Ten pat.

kultūrinių problemų. Apie Lietuvą tiesiogiai nieko nebuvo rašyta, nes lietuvių mokslininkai šiame leidinyje nebendradarbiavo. K. Pakštas teigė, jog „Baltic Cauntries" „yra visai rimtas ir rūpestingai spausdinamas leidinys, galįs sukelti nemažą susidomėjimą visuose Baltijos kraštuose ir angliškai kalbančiose šalyse. Jis nėra sausai moksliškas, bet pritaikintas platesnėms inteligentijos masėms ir duoda apie Baltijos regioną žinių iš tiesioginių versmių, nes čia kiekviena šalis apie save rašo"[187].

Atsiliepdamas apie recenzuoti atsiųstą daugiatomio veikalo „Pasaulinė geografija" penktąjį tomą (pirmasis pasirodė 1927 m.) „Baltijos valstybės ir Rusija", parašytą prof. C. d'Almeidos – įžymiausio prancūzų specialisto Rytų Europos, Rusijos klausimais, K. Pakštas aukštai vertino knygos mokslinį lygį, metodą. Svarbiu naujo veikalo pranašumu, palyginti su XIX a. pabaigoje pasirodžiusia prancūzų geografo E. Recluso pasaulio regionine geografija, vadino tai, kad jis beveik nebepateikia etnografinių dalykų, viską labiau orientuoja į geologiją bei fiziografiją. Didžiulis tomo trūkumas, K. Pakšto nuomone, buvo keturių Baltijos valstybių (Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos) sujungimas su Rusija, joms skiriant tik 29 puslapius. „Būtų buvę geriau, – rašė K. Pakštas, – Baltijos respublikų nedėti vienan toman su milžiniška Rusija, bet suglausti su Skandinavija, su kuria jas jungia jūra, kultūra, žymia dalimi religija, klimatas ir daug kitų geografinių reiškinių. Baltoskandijos regionas yra žymiai vertingesnis ir preciziškesnis, kaip „Balto-Rusijos" dirbtinas ir neharmoningas konglomeratas"[188].

Plačia santrauka-apžvalga, tikėdamasis, kad ji Lietuvos geografams bus naudingesnė negu paprasta recenzija, K. Pakštas pažymėjo

---

[187] Pakštas K. Baltic Countries: a survey of the peoples and states on the Baltic with special regard to their history, geography and economics // Naujoji Romuva. 1935, nr. 41, p. 748.

[188] Pakštas K. Geographie Universelle. Tome V: États de la Baltique, Russie par P. Camena d'Almeida, professur à la Université de Bordeaux. Librarie Armand Colin, 1932 // Kosmos. 1934, nr. 15, p. 493.

1933 m. pasirodžiusį profesorių S. Kolupailos ir Maurice Edmond Pardé veikalą „Le régime des cours d'eau de l'Europe orientale" („Rytų Europos upės"). Knygą, atskleidžiančią vieno iš Lietuvos hidrologijos mokslo kūrėjų platų akiratį, gebėjimą vaisingai darbuotis drauge su išsivysčiusių šalių mokslininkais, išleido Grenoblio Alpių geografijos institutas[189].

Geografo griežto vertinimo sulaukė A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija" ir ypač tos jos vietos, „kur geografija susitinka su istorija". Daug netikslumų buvo rasta JAV lietuvių veiklos apibūdinime, o P. Klimo parašytas nepriklausomybės atkūrimo tarpsnis atrodė „kažkoks nublukęs, be dvasios". „Jis nieko mūsų jaunimui nepasako apie tą galingą entuziazmą, – rašė K. Pakštas, – kurs tų laikų idealistinį jaunimą stūmė į kovas ir mirtį"[190]. Čia būtina paminėti, jog domėjimasis istorine bei ekonomine geografija K. Pakštą padarė doc. Z. Ivinskio habilitacinio darbo „Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmojoj XVI a. pusėj" (apginto 1933 m. birželio 12 d.) oponentu „iš šalies" (skirtieji oponentai buvo profesoriai J. Totoraitis, P. Penkauskas ir P. Dovydaitis)[191].

K. Pakštas jautė pareigą Lietuvos visuomenę, geografijos mokytojus ir mėgėjus, „Kosmos" skaitytojus supažindinti su iškiliausiais Vakarų Europos geografais. Tarp jų buvo savo gyvenimo darbus baigęs George'as Goudie Chisholmas – Edinburgo universiteto geografijos profesorius, Karališkosios švedų geografų draugijos sekretorius, daugelio straipsnių „Encyclopaedia Britannica", reikšmingo komercinės geografijos vadovėlio autorius[192]. Daug svarių apibūdinimų K. Pakštas paskyrė prancūzų antropogeografui Jeanui Brunhnes,

---

[189] Pakštas K. Rytų Europos upės // Kosmos. 1934, nr. 15, p. 221–230.

[190] Pakštas K. Kur geografija susitinka su istorija // Naujoji Romuva. 1937, nr. 7, p. 168.

[191] Dr. Z. Ivinskis mūsų universiteto privatdocentas // Naujoji Romuva. 1933, nr. 130–131, p. 396.

[192] Pakštas K. George Goudie Chisholm 1850–1930 // Kosmos. 1930, nr. 3–4, p. 94.

mirusiam 1930 m. rugpjūčio 24 dieną. Tai buvo didis mokslininkas, stambių veikalų autorius, keliautojas, fotografas. Savo energiją jis išliejo ir kaip „visuomenės veikėjas, literatas, banko pirmininkas, darbininkų streiko arbitras ir žavinčio kalbingumo oratorius, kviečiamas kalbėti čia katalikų socialiniuose kursuose, čia kitose organizacijose bei mokslo įstaigose Prancūzijoje ir svetur“[193]. Neabejotina, jog daugeliu savo veiklos bruožų K. Pakštas lygiavosi į šią pasaulinio lygio garsenybę, 16 metų profesoriavusią Fribūro universitete. Tarp geriausių J. Brunhes mokinių Fribūro laikotarpiu, K. Pakšto duomenimis, buvo nuo Lydos krašto kilęs lietuvis alpinistas Končia, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą žuvęs italų ekspedicijoje Himalajuose[194]. „Kosmos“ žurnalo skaitytojai buvo supažindinti su 1937 m. gruodį Kaune viešėjusiu dviejų ekspedicijų (1933 ir 1936 m.) į Everestą organizatoriumi ir vadovu Hugh Ruttledge'u. „Kupinai prikimšta auditorija, retai girdinti angliškų paskaitų, dėmesingai sekė reto ir garbingo svečio turiningą kalbą ir dažnai kvatojosi iš jo elegantiško sąmojaus, – rašė K. Pakštas. – Daug, daug įdomių dalykų p. Ruttledge pasakojo Kauno publikai, o rodomi Himalajų vaizdai buvo nuostabiai gražūs“[195].

Lietuvos profesionaliosios geografijos kūrėjo K. Pakšto mokslinius, pedagoginius nuopelnus įvertino ne šalies valdžia, o kaimynai. 1933 m. Švedijos geografų ir antropologų draugija jį apdovanojo garsaus Arkties tyrinėtojo Salomono Augusto Andrée medaliu, kuris įteikiamas tik vieną kartą per metus. 1934 m. K. Pakštas buvo išrinktas SSRS valstybinės geografų draugijos tikruoju nariu. Latvijos geografų draugija 1935 m. gruodžio 18 d. už nuopelnus regioninei geografijai ir Baltijos valstybių suartėjimui K. Pakštą išrinko savo garbės nariu[196]. 1938 m. Latvijos prezidentas Karlis Ulmanis Lietuvos moks-

[193] Pakštas K. Jean Brunhes. 1869–1930 // Kosmos. 1930, nr. 15, p. 469.

[194] Ten pat.

[195] Pakštas K. Everesto ekspedicijos vadas Kaune // Kosmos. 1937, nr. 10–12, p. 212.

[196] Lietuvos geografinės draugijos pirmininko pagerbimai užsieniuose // Kosmos. 1935, nr. 16, p. 388.

lininką pagerbė apdovanodamas Trijų žvaigždžių ordinu, įsteigtu Latvijos valstybės įkūrimui atminti. Iki tol šį ordiną buvo gavę profesoriai Eduardas Volteris, Jonas Jablonskis, P. Matulionis. 1939 m. gegužės 26 d. Švedijos karalius prof. K. Pakštui skyrė Vazos riterio ordiną. (Ankstesniais metais šiuo ordinu buvo apdovanotas LR švietimo ministras Kazimieras Masiliūnas, Kultūros departamento direktorius Antanas Juška, prof. S. Kolupaila.) „Šie visi faktai rodo, – rašė „Naujoji Romuva", – kad mūsų geografas aukštai užsienyj yra vertinamas, tik Lietuvoj jam nuolat tenka susidurti su kliūtimis, trukdančiomis jo mokslinę ir bendrai kultūrinę veiklą"[197].

[197] Prof. K. Pakštą Latvijos Geografijos d-ja išrinko savo garbės nariu // Naujoji Romuva. 1936, nr. 1, p. 22.

Nepriklausomos Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjas

Nuo vyresniosios kartos iki jaunimo

1925 m. rudenį K. Pakštas grįžo į Lietuvą, įsitraukė į pedagoginį ir mokslinį darbą. Tačiau netapo uždaru kabinetiniu mokslininku – jam rūpėjo lietuvių gyvenimo problemos, jų praktiniam ir teoriniam sprendimui skyrė daug energijos ir laiko. K. Pakšto bičiulis S. Šalkauskis į visuomeninę veiklą įsitraukdavo nenoromis, tik draugų įkalbėtas, o Kazys buvo įvairių visuomeninių sambūrių, klubų, draugijų iniciatorius, organizatorius, aktyvus dalyvis. Jis negalėjo įsivaizduoti „žmogaus, išjungto iš visuomenės, nuo kitų žmonių visiškai atskirto“[1]. Įvairiašakėje visuomeninėje veikloje K. Pakštas reiškėsi kaip geografas, geopolitikas, naujų originalių idėjų skelbėjas, vakarietiško tipo pilietinės visuomenės kūrėjas.

---

[1] Pakštas K. Geografo pasaulėžiūra // Mano pasaulėžiūra: Kultūrininkų pasisakymų rinkinys. Chicago, 1958, p. 255.

Amerikoje dalyvavęs katalikiškose organizacijose, bendradarbiavęs jų leidiniuose, K. Pakštas susisiejo su Lietuvių krikščionių demokratų partija (LKDP). Jam imponavo daugelis iš anksčiau pažįstamų, kultūrine veikla pagarsėjusių šios partijos vadovų, ypač M. Krupavičius, patiko programinės jų nuostatos. Svarbi prielaida atsirasti krikščioniškosios demokratijos idėjinei ir politinei srovei Lietuvoje buvo jaunieji kunigai, iš kurių veiklumu išsiskyrė J. Tumas-Vaižgantas. Prasidėjus 1905–1907 m. revoliuciniams įvykiams, jis kreipėsi į Peterburgo dvasinės akademijos lietuvius profesorius, kad šie parašytų besitelkiantiems krikščionims demokratams programą, kuri būtų idėjinis, politinis ir organizacinis jų veiklos pagrindas. P. Būčio, A. Dambrausko-Jakšto ir Maironio parengtos Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programos projekto pagrindinės idėjos labai siejosi su popiežiaus Leono XIII enciklikų „Rerum novarum" ir „Graves de communi" idėjomis[2]. Pasak istoriko Vinco Trumpos, atsiradusi kaip atsvara klestinčiai socialdemokratijai, „krikščioniškoji demokratija buvo ir labai liaudiška, ir labai pažangi, ir labai demokratiška"[3]. Nors tuo metu partija nebuvo įkurta, o jos programos projektas nepatvirtintas, liberalus jo pobūdis sudarė palankias sąlygas krikščionių demokratų veiklai plėtoti. Pirmojo pasaulinio karo metu į Rusiją pasitraukę krikščionys demokratai 1917 m. įkūrė partiją (pirmininku greitai tapo M. Krupavičius), priėmė programą. Lietuvoje likę šios srovės atstovai taip pat įkūrė krikščionių demokratų partiją (pirmininkas Aleksandras Stulginskis), patvirtino programą (rengė M. Reinys). 1918 m. pabėgėliams grįžtant į Lietuvą, buvo nuspręsta jungtis į vieną LKDP, bendrai priimti Rusijoje susikūrusios partijos programą. Kilus nesutarimų žemės klausimu, partijos pirmininku išrinktasis M. Krupavičius buvo įgaliotas pasirūpinti, kad programa galutinai būtų suredaguota. Išryškėjus dviem programiniams

[2] Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. Vilnius, 1995, p. 418.

[3] Trumpa V. Apie žmones ir laiką. Vilnius, 2001, p. 444.

sparnams – kairiajam ir dešiniajam, partijos programiniai reikalavimai buvo išgvildenti su Vilniaus vyskupu Jurgiu Matulaičiu. Žymus teologas, socialinio klausimo žinovas pasirinko kairiojo sparno programą. Ją 1918 m. gyvendamas Vilniuje M. Krupavičius drauge su J. Matulaičiu galutinai suredagavo[4]. Taigi LKDP programa tapo M. Krupavičiaus sudarytoji Rusijoje programa: lėmė jo argumentai, kad tik su tokiomis nuostatomis galima atsispirti bolševizmui. Svarbiausias partijos tikslas buvo „sutvarkyti visą Lietuvos gyvenimą Kristaus mokslo dėsniais darbo žmonių būviui pagerinti"[5]. Lietuva turėjo būti nepriklausoma, demokratinė respublika, kurios vidaus tvarką, santykius ir ryšius su kitomis valstybėmis ar tautomis nustato kuriamasis (steigiamasis) seimas – vienerių rūmų parlamentas. Visi piliečiai, nepaisant tikybos, tautybės, lyties ir luomo, yra lygūs prieš įstatymus, naudojasi tikybos, sąžinės, žodžio, spaudos, susirinkimų, sąjungų, kongresų laisve, asmens, buto, korespondencijos neliečiamybe, teise pasirinkti gyvenamąją vietą. Tai buvo labai artima JAV lietuvių katalikų organizacijų ir jų misijos Šveicarijoje pareikštoms pamatinėms nuostatoms.

Vietos savivalda turėjo būti tvarkoma remiantis „decentralizacijos dėsniais", tautinėms mažumoms suteikiama kultūrinė autonomija. Pradinis mokslas Lietuvoje – visuotinis, privalomas, nemokamas, neturtingų šeimų vaikai aprūpinami mokslo reikmenimis, maitinami[6]. Mokyklas gali steigti privatūs asmenys, draugijos. LKDP kėlė ir kitus rimtus socialinius ekonominius uždavinius – bežemius ir mažažemius aprūpinti žeme, pagerinti darbininkų darbo bei gyvenimo sąlygas ir kt. Pasak Rapolo Skipičio, kurio atsiminimai, anot V. Trumpos, pasižymi blaivumu ir visapusiškumu[7], LKDP prieša-

[4] Valstybininkas politikos sūkuriuose. Prelatas Mykolas Krupavičius 1885–1970. Biografinė apybraiža. Amžininkų atsiminimai, dokumentai, laiškai. Chicago, 1980, p. 69.

[5] Lietuvių krikščionių demokratų partijos programa ir statutas. Kaunas, 1920, p. 1.

[6] Ten pat, p. 5.

[7] Trumpa V. Apie žmones..., p. 341.

kyje tuo metu stovėjo praktiški, realūs žmonės, supratę laiko dvasią ir daugelio žmonių mąstymą[8]. Jie gana greitai sustiprino savo įtaką visuomenei.

LKDP, atsirėmusi į katalikų dvasininkiją ir sudariusi bloką su Ūkininkų sąjunga bei Darbo federacija, laimėjo balsų daugumą Steigiamajame (59 atstovai iš 112), pirmajame (38 iš 78) ir antrajame (40 iš 78) seimuose. Blokas, turėdamas absoliučią daugumą Seime, nesiėmė valdyti vienas (išskyrus 1924–1926 m. pavasarį), sudarė koaliciją su Socialistų liaudininkų ir Valstiečių sąjungos grupe. Kiek subjektyviais R. Skipičio vertinimais, koalicija įrodė, jog valstybės reikalui moka dirbti sutartinai, nepaisant politinių ir pasaulėžiūros skirtumų. R. Skipitis daro prielaidą, jog „pats vaisingiausias reikšmingais mūsų valstybės darbais buvo kaip tik tas Krikščionių ir liaudininkų koalicijos laikotarpis"[9]. Bėda ta, kad LKDP politika buvo pabrėžtinai srovinė, partija tapatino save su Katalikų bažnyčia, pretendavo atstovauti visiems katalikams, turėjo klerikalinių užmačių, per didelių pretenzijų, susijusių su savo vaidmeniu visuomenės gyvenime, neįsivaizdavo sąžinės laisvės galimumo, mokslo ir mokymo be Bažnyčios globos.

K. Pakštas, kaip ir jo bičiulis S. Šalkauskis, Lietuvos krikščionis demokratus norėjo matyti organine plataus sąjūdžio – Vakarų krikščioniškosios demokratijos – dalimi. Todėl dar studijuodamas Šveicarijoje aktyviai rūpinosi LKDP reikalais. Iš spaudos sužinojęs, jog Italų liaudies partija ketina steigti Katalikų internacionalą, šią žinią tuojau siunčia į Lietuvą, pataria, kaip reikia elgtis tarptautiniame kongrese. „Kadangi tarptautiniuose kongresuose kiekvienam kraštui yra duodama labai maža laiko (5 ar 10 min.) pranešimui padaryti, – iš Lozanos nurodo savo bendraminčiui V. P. Bičiūnui, – pranešimą apie partijos atsiradimą ir jos darbuotę iki šių dienų fransų kalboj bent

[8] Skipitis R. Nepriklausomą Lietuvą statant. Chicago, 1961, p. 375.
[9] Ten pat.

300 egz. iš anksto atspausdinti ir kongrese padalinti. Pranešimas turi būt trumpas 4–8 psl. maksimum. Žinoma, atspausdintas pranešimas neatima delegatui teisės žodžiu pranešimą daryti arba jį papildyti“[10]. V. P. Bičiūną ir kitus LKDP narius Kazys informavo ir apie tai, kad Amerikos lietuvių katalikų laikraščiai kupini nepasitenkinimo liaudininko Jono Vileišio – Lietuvos valstybės atstovo JAV – veikla, kuri ardo katalikiškas organizacijas, diskredituoja Lietuvai daug gera padariusį Tautos fondą. „Lietuvos katalikų šventa priedermė – teigia K. Pakštas, – netikusį atstovą iš Amerikos atšaukti ir nusiųsti ten krikščionišką vyrą. Nors p. Vileišis yra advokatas, bet apie savo kompetenciją labai mažą supratimą turi, todėl kenkia ir Lietuvai ir katalikybei“[11]. Lietuvos vyriausybė, kurią labai domino Amerikos lietuvių katalikų organizacijų fondai, asmeninės pinigų aukos, parama renkant paskolą Lietuvai, po kurio laiko sureagavo į K. Pakšto nuomonę. 1921 m. birželio 15 d. Lietuvos atstovu JAV buvo paskirtas LKDP veikėjas Voldemaras Vytautas Čarneckis. Galima numanyti, jog sprendžiant Lietuvos atstovo JAV klausimą dominavo partiniai interesai. Tuo tarpu partijos įsijungimas į Katalikų internacionalą buvo atidėtas neribotam laikui, nes iniciatoriai pakeitė savo nuostatas, nutraukė organizacinius darbus.

Parvykdamas atostogų į Lietuvą 1920–1923 m. K. Pakštas dalyvaudavo įvairiuose LKDP renginiuose, pasitarimuose, rinkimų kampanijoje, visur sutikdavo daug veiklių, patriotiškai nusiteikusių studentų[12]. 1925 m. rudenį K. Pakštas – jau Lietuvos universiteto dėstytojas – buvo išrinktas Lietuvos krikščionių demokratų partijos Kauno miesto skyriaus pirmininku, o 1926 m. pradžioje – LKDP Centro komiteto nariu. Juo buvo renkamas iki 1930 m. Visoje savo

[10] K. Pakšto laiškas V. Bičiūnui. 1920 09 20 // VUB RS. F. 265, lap. 90.

[11] Ten pat, lap. 90–91.

[12] Ar reikia jaunimui domėtis politika? Pasikalbėjimas su prof. K. Pakštu // Tėvynės sargas. 1953, nr. 1, p. 152.

veikloje bandė nuosekliai įgyvendinti programines partijos nuostatas, ypač rūpinosi kultūrinės autonomijos, švietimo klausimais. Tuo parlamentiniu laikotarpiu jauna valstybė padarė nemažą pažangą: priėmė tiems laikams naujovišką konstituciją, įvedė savo valiutą, iš esmės pradėjo žemės reformą, įsteigė aukštąją mokyklą – universitetą, įstatymais reguliavo švietimo, darbininkų, moterų ir kitus klausimus. 1922 m. gegužės 12 d. Lietuva įteikė deklaraciją Tautų Sąjungai, įsipareigodama ginti tautinių mažumų teises, rugpjūčio 1 d. priimtos Lietuvos Konstitucijos dviem straipsniais (73 ir 74-uoju) suteikė joms nacionalinę kultūrinę savivaldą. Toks pozityvus, K. Pakšto rašiniuose Amerikoje ypač palankiai vertintas požiūris į tautines mažumas buvo susijęs ne tik su LKDP programiniais tikslais. Jį lėmė ir noras įtikti galingosioms valstybėms tikintis gauti pripažinimą *de jure* ir patekti į Tautų Sąjungą, siekimas į savo pusę patraukti tautines mažumas*.

Parlamentiniais principais tvarkomai Lietuvos Respublikai trūko vidinio stabilumo. Tarptautinės priežastys (įtempti su Lenkija, neapibrėžti su Vatikanu santykiai), vidiniai LKDP nesutarimai (jie reiškėsi ne tiek tarp LKDP, Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos, kiek kiekvienoje iš šių organizacijų tarp nuosaikiųjų ir radikalų), aštri opozicijos kritika Seime ir visuomenėje vertė krikščionis demokratus laviruoti, gana dažnai keisti ministrų kabinetus. Opozicinės partijos LKDP kaltino neteisėtu valstybės iždo lėšų eikvojimu, katalikiškųjų organizacijų, pavienių asmenų rėmimu, paskolų teikimu, žodžio, spaudos laisvės suvaržymais ir kita programinių nuostatų bei Lietuvos žmonių interesų neatitinkančia veikla. Pripažinus Lietuvą didžiosioms valstybėms ir priėmus ją į Tautų Sąjungą, pasikeitė LKDP politika tautinių mažumų atžvilgiu. 1923 m. gruodį nebe-

* 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvos tautinės mažumos sudarė: žydai – 7,6 proc. visų gyventojų, lenkai – 3,2 proc., rusai – 2,5 proc., vokiečiai – 1,4 proc., latviai – 0,7 proc., baltarusiai – 0,2 proc. (Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1925, p. 35.)

skirta lėšų žydų reikalų ministro kanceliarijai, vėliau panaikintas ir ministro etatas, 1924 m. liepą apribotos tautinių mažumų kalbų vartojimo galimybės ir kt. Karo padėtis, ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, veikę krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu, ženkliai ribojo piliečių laisves, ypač sąžinės, spaudos ir susirinkimų.

Per rinkimus į trečiąjį Seimą krikščionys demokratai nebeteko daugumos – gavo tik 30 vietų. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga laimėjo 22, socialdemokratai – 15, tautininkai – 3 vietas. Šis seimas 1926 m. birželio 7 d. Lietuvos prezidentu išrinko Kazį Grinių. Buvo atšaukta karo padėtis, priimtas politinių kalinių amnestijos įstatymas, panaikinta cenzūra, imta kelti bylas kai kuriems krikščionių bloko vadovams, kėsintis į kunigų algas, opozicijai palankūs karininkai buvo leidžiami į atsargą, atidaromos lenkų, žydų mokyklos ir t. t. Tačiau po pusmečio (1926 m. gruodžio 17 d.) kariuomenės jėgoms, tautininkams ir krikščionims demokratams susitarus buvo įvykdytas valstybės perversmas. Kaip žinoma, krikščionių demokratų bloko du vadovai įėjo į Seimo naująjį prezidiumą (A. Stulginskis tapo Seimo pirmininku, o M. Krupavičius – vicepirmininku). Iš esmės krikščionių demokratų balsais Antanas Smetona buvo išrinktas prezidentu. A. Voldemaro vadovaujamoje vyriausybėje krikščionis demokratas Leonas Bistras užėmė švietimo, o Petras Karvelis – finansų ministro postus. LKDP tikėjosi, jog A. Smetonos valdymas bus tik laikinas ir jis laikysis galiojančios Konstitucijos. Taigi bus surengti Seimo rinkimai, kuriuose krikdemai laimės daugumą, nes liaudininkai ir socialdemokratai visai neteko populiarumo[13]. Tačiau kai A. Smetona paleido trečiąjį Seimą ir nepaskelbė naujų rinkimų datos, 1927 m. balandžio 30 d. krikščionys demokratai iš vyriausybės pasitraukė. Padidėjo nesutarimai tarp tam tikrų visuomenės grupių, tarp pasaulietinės ir konfesinės inteligentijos. Tačiau ir tautininkai, ir krikščionys demokratai bei Katalikų bažnyčia buvo nuolat raginami atsisakyti vaidų[14].

---

[13] Skipitis R. Nepriklausomą Lietuvą..., p. 107.
[14] Lukoševičius V. Liberalizmo raida..., p. 297.

Tiesioginių duomenų apie LKDP Centro komiteto nario K. Pakšto poziciją krikščionims demokratams ir tautininkams ruošiant ir vykdant valstybės perversmą, rasti nepavyko. Iš J. Ereto paskelbtos daug vėlesnės K. Pakšto to meto įvykių analizės galima manyti jį ryšių su perversmininkais neturėjus. „Nei komitete, nei privačiai neteko girdėti apie ruošiamą perversmą, – rašė K. Pakštas. – Tačiau 1926 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais studentų pasišnibždėjimai su jaunais kariškiais rodėsi nepaprasti simptomai. Gruodžio 17 d. Sleževičiaus vyriausybė jau buvo nuversta. Sužinojau apie tai iš laiškanešio. Atrodo, kad didelė didžiuma lietuviškos visuomenės tuo perversmu buvo patenkinta, bent pradžioje"[15]. V. Trumpa rašo, jog K. Pakštas jam ne vieną sykį pasakojo, kad kai jis kitą dieną po perversmo nuėjęs pas krikščionių demokratų atstovą Seime L. Šimutį ir pranešęs jam, kas atsitiko, „šis apsikabinęs jį ir pasakęs: Dėkui Dievui, Lietuva išgelbėta"[16]. Tačiau pačiam K. Pakštui, gebėjusiam į Lietuvos įvykius žvelgti platesniame tarptautiniame kontekste, viskas atrodė daug sudėtingiau. Jau tą pačią dieną keliems politikams jis pareiškė savo neigiamą požiūrį į perversmą, o po kelių dienų įvykusiame studentų susirinkime „pasidžiaugti perversmo vaisiais" teigė, jog mažai tautai nevertėtų palikti demokratinių tautų šeimos. Jo vienintelio kalba „truputį buvo nušvilpta"[17]. Anot Petro Maldeikio, kuris beveik po penkiasdešimties metų tvirtino, jog tautininkai vieni įvykdė perversmą, LKDP Centro komiteto posėdyje, svarsčiusiame dalyvavimą vyriausybėje po perversmo, K. Pakštas sarkastiškai motyvavęs: „Jei Lietuvos padėtis reikalauja, kad mes pasiverstume kiaulėmis, tai ką gi, pasiverskime..."[18]

Vakarietiška konstitucijos, demokratinių principų gerbimo dvasia brendusiam K. Pakštui negalėjo būti priimtinas užkulisiuose vyks-

---

[15] Cit. pagal: Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odiseja (1893–1960). Roma, 1970, p. 96.

[16] Trumpa V. Apie žmones..., p. 340.

[17] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 97.

[18] Maldeikis P. Mykolas Krupavičius. Chicago, 1975, p. 199–200.

tantis krikščionių demokratų sandėris su tautininkais dėl valdžios, demagogiškai dangstomas rūpesčiu tautos ir valstybės interesais. Savarankiškai mąstantis, siauruose ideologinių nuostatų rėmuose negalintis išsitekti K. Pakštas neišvengia rimtų nesutarimų su partijos kolegomis. Kai kurių vyresnės kartos partiečių laikomas vienybės skaldytoju, vis labiau linksta į jaunesnius, dinamiškesnius ir lankstesnius žmones. „Bet gi aš nebandžiau iš jaunųjų kurti talmudišką chebrą, nekrikščioniškai kerštingą ar kokio perversmo trokštančią, – vėliau rašo K. Pakštas laiške J. Griniui ir Z. Ivinskiui. – Nuo 1930 m. nebebuvau jokiuose krikščionių demokratų organuose, nebebuvau net tos partijos nariu. Bet kartu su Šalkauskiu, nebūdami partijoj, vis dėlto buvom toje pačioje erdvėje, jos (t. y. krikšč. demokratijos) veiklą sekdavome ir jai linkėdavom visokių pagerinimų ir sėkmės, nes tai vis dėlto buvo mūsų srovė, o gi paraleliškos srovės ar partijos neplanavome nei steigti, nei skatinti, kad kiti tokią steigtų“[19].

Fribūre gimusi K. Pakšto ir S. Šalkauskio draugystė nepriklausomoje Lietuvoje nuolat buvo palaikoma gvildenant aktualiausias šalies problemas, naujomis sąlygomis bandant įgyvendinti studijų laikotarpio idealus. M. Krupavičius, apie 1925 m. ar 1926 m. gydytojų nusiųstas į Latvijos sanatoriją Rygos apylinkėse, džiaugėsi sužinojęs, jog čia atvyko S. Šalkauskis su K. Pakštu, – nebus nuobodu. „Apkalbėjome visą Lietuvos praeitį ir dabartį, – pasakojo M. Krupavičius. – Pažvelgėme taip pat ir į ateities tolius. Pirmavo Šalkauskis“[20].

K. Pakštas buvo nuolatinis dalyvis romuviečių susirinkimų, kurie nuo trečiojo dešimtmečio vykdavo S. Šalkauskio bute Kaune. Nepavykus išplėtoti Romuvos sąjūdžio, S. Šalkauskis mintis ir energiją nukreipė į ateitininkus – kaip gerą dirvą savo idėjoms įgyvendinti. Bodėjimasis organizaciniais darbais, nenoras išstumti daug jaunimo

---

[19] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui. 1954 03 19 // VUB RS. F. 198–485, lap. 1.

[20] Ercas J. Stasys Šalkauskis. 1886–1941. Brooklyn; New York, 1960, p. 111.

veiklai nusipelniusį savo bičiulį prof. P. Dovydaitį vertė S. Šalkauskį ilgokai priešintis bičiuliams, raginusiems atsistoti ateitininkų priešakyje ir laimėti didžiulį būrį sekėjų. 1925 m. rugpjūčio 11–15 d. Kaune sušauktame antrajame ateitininkų kongrese S. Šalkauskis savitai apibūdino ateitininkų sąjūdžio prasmę, iškėlė reikalą jį reorganizuoti. Paveiktas 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kuriame aktyviai dalyvavo grupė ateitininkų, „apsisprendė perimti ateitininkų vadovybę su tikslu juos giliau sąmoninti ir tvirčiau surikiuoti“[21]. Palangos reorganizacinėje konferencijoje, vykusioje 1927 m. liepos 15–19 d., ateitininkų sąjūdis buvo pertvarkytas į trilypę – moksleivių, studentų ir sendraugių – Ateitininkų federaciją (AF). Jos vyriausiuoju vadu vietoje P. Dovydaičio išrinktas S. Šalkauskis, o P. Dovydaitis buvo paskelbtas ateitininkų garbės pirmininku.

Formuojant ateitininkų ideologiją atsižvelgta į tris pagrindinius postulatus – pilnutinio gyvenimo idealo, teigiamų tradicijų ir racionalaus pažangumo. „Kiekvienas ateitininkas, – buvo pabrėžta reorganizacinėje konferencijoje, – privalo tapti karštu lietuviu patriotu, aiškiai susipratusiu kataliku, tikru inteligentu, aktyviu veikėju, visuomenininku ir geru savo profesijos specialistu“[22]. S. Šalkauskiui iš „Ruomuvos“ pradmenų išplėtojus nuoseklią ideologiją, šie reikalavimai tapo keturiais ateitininkų ramsčiais: katalikiškumas, tautiškumas, visuomeniškumas ir inteligentiškumas. Palangos konferencijoje K. Pakštas buvo išrinktas AF tarybos nariu[23].

Dar gyvendamas JAV, K. Pakštas nuoširdžiai džiaugėsi valdžios ir mokslo viršūnėse atsidūrusių buvusių ateitininkų (A. Stulginskis, M. Krupavičiaus, P. Dovydaičio, S. Šalkauskio, M. Reinio, L. Bistro, V. Mykolaičio-Putino, Pranciškaus Kuraičio ir kt.) veikla ir nuo-

---

[21] Eretas J. Šalkauskio idėjų keliais // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. T. IV. Roma, 1961, p. 193.

[22] Reorganizacinė Ateitininkų konferencija Palangoje liepos 15–20 d. // Židinys. 1927, nr. 7–8, p. 79.

[23] Ten pat, p. 80.

pelnais. Romantiškai svajojo, jog ateitininkai taps „Lietuvos proto ir idėjos aristokratija, kurios laukia didi ir skaisti ateitis“[24]. K. Pakštas skatinamais straipsniais ir savo asmeniniu indėliu parėmė aukų rinkti būsimiesiems Ateitininkų namams (pradėti statyti Kaune 1926 m. gegužės 25 d.) į Ameriką atvykusius kunigą Stanislovą Kiškį ir studentą A. Tylenį. Vėliau, dirbdamas LU, Kazys nuolat dalyvaudavo studentų ateitininkų renginiuose, be jo neapsieidavo metinės konferencijos. Kai šlyjančios sveikatos nualintas, nusivylęs tuo, kad nepavyksta ateitininkų pakelti viršum nesusipratusios, inertiškos minios, S. Šalkauskis atsistatydino iš AF vyriausiojo vado pareigų, tik retą žmogų galėjo nustebinti jo sprendimas į savo vietą pasiūlyti K. Pakštą. Pasak J. Ereto, „Šalkauskis tiesė tiltą nuo Dovydaičio į Pakštą: anam padėjo užbaigti, o šiam pradėti“[25]. Kadangi P. Dovydaitis jautėsi nušalintas, leido iškelti savo kandidatūrą į vyriausiojo vado vietą trečiojoje AF konferencijoje, vykusioje 1930 m. birželio 21–23 dienomis. Balsų dauguma ateitininkai savo vadu išsirinko K. Pakštą – jiems reikėjo lankstesnio, dinamiškesnio, svetimoms įtakoms nepasiduodančio vado, pasiruošusio vesti vakarietiškojo dinamizmo keliu. Konferencijos baigiamajame posėdyje K. Pakštas pasakė kalbą „Mūsų pasiryžimai“, kurioje ragino ateitininkus įsisąmoninti savo idealus, susirūpinti kultūrine kūryba, „mokėti dėl tėvynės gyventi, dirbti, kvėpuoti, gyventi jos siela savo širdy“[26]. Interviu „Ryto“ korespondentui naujasis AF vadas akcentavo, jog šiais laikais lietuvių tautai ypač svarbus visuomeninis solidarumas, gebėjimas sudaryti kolektyvinį autoritetą. Kolektyvas gali per įvairiaspalvę prizmę pažvelgti į tikrovę ir įgyvendinti tokius tikslus, kuriems reikia sudėtingiausių priemonių. „Garbinimas vieno kokio nors stabo turi žalingas

[24] Pakštas K. Ateitininkai ir jų rūmai // Draugas. 1925, bal. 19, nr. 65.

[25] Eretas J. Stasys Šalkauskis..., p. 129.

[26] Keliuotis J. Trečiasis Jubilicjinis Ateitininkų Kongresas // Rytas. 1930, birž. 25, nr. 141.

pasekmes, nes, – teigė K. Pakštas, – tas slopina atsakingumą, iniciatyvos ir kultūrinio veiklumo dvasią ir veda kraštą prie stagnacijos"[27].

Vadovaudamas ateitininkams, K. Pakštas neperžiūrėjo sąjūdžio organizacinių ar ideologinių principų, kuriuos vykusiai suformulavo S. Šalkauskis. Bendravimu, kalbomis jis siekė, kad organizacija auklėtų savo narius katalikų pasaulėžiūros dvasia, padėtų tapti sąmoningais, aktyviais katalikais visuomenininkais, ugdytų religingumą, tautiškumą, patriotizmą. Šios pastangos visai ateitininkijai galėjo būti vaisingesnės, jeigu būtų susiklostę normalūs santykiai tarp ateitininkų vado K. Pakšto ir Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko. Anot J. Ereto, krikščioniškas tikėjimas ir tėvynės meilė kartais priversdavo juodu pridengti priešingumus, tačiau darnos tarp jų negalėjo sukurti. „Todėl Skvireckas į Pakštą, vadovą reikšmingiausio mūsų kultūrinio ir religinio sąjūdžio nepriklausomybės laikais, tikros krašto puošmenos, žiūrėjo abejingai ir net su tam tikra ironija"[28]. K. Pakštas atsakydavo tuo pačiu. Įtampa tarp K. Pakšto ir Kauno kurijos kai kuriems krikščionims demokratams leido abejoti K. Pakšto tinkamumu vadovauti ateitininkams, kaltinti jį politikavimu. Ateitininkų veikla trikdė tautininkus, kurie Lietuvos jaunimą stengėsi ugdyti vado, atstovavusio valstybei, autoriteto gerbimo dvasia. Absoliutinti valstybę linkusiems tautininkams kliuvo ateitininkų įrašyti šūkiai „Visa atnaujinti Kristuje", „Dievui ir Tėvynei", kurie neva pirmenybę teikė katalikybei, o ne lietuvybei.

Nemenkų organizacinių ir diplomatinių gebėjimų reikalavusiame AF vyriausiojo vado darbe K. Pakštui nuoširdžiai talkino Federacijos tarybos pirmininkas E. Turauskas, Federacijos dvasios vadas P. Kuraitis. Nuoskaudą dėl pralaimėjimo rinkimuose užgniaužęs

---

[27] Pas naująjį ateitininkijos vyriausįjį vadą. Keli žodžiai dėl prof. K. Pakšto asmens ir dėl at-kų organizacijos // Rytas. 1930, birž. 28, nr. 144.

[28] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 93.

P. Dovydaitis susitelkė į darbą su moksleiviais, o K. Pakštas dirbo su studentais, mokėjo pastebėti ir įvertinti gabesniuosius, veiklesniuosius.

1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro Konstantino Šakenio aplinkraščiu ateitininkų moksleivių veikla buvo uždrausta, nes visuomeninės moksleivių kuopelės nepriklausomoje Lietuvoje esą atgyvenusios savo amžių ir net žalingos – skaldančios jaunimą, ugdančios jo priešiškumą. Tokiam žingsniui prieštaravo Lietuvos vyskupų konferencija (1930 m. rugsėjo 16–17 d.), o K. Pakštas savo darbdaviui ministrui K. Šakeniui metė: „Uždarai moksleivius ateitininkus, už metų turėsi jų dvigubai daugiau“[29]. Gavusios prof. P. Dovydaičio ir Federacijos vado prof. K. Pakšto pritarimą[30], kai kurios moksleivių ateitininkų organizacijos veikė slaptai, tačiau apskritai sąjūdžio mastai kurį laiką sumenko, nors K. Pakštas išliko optimistas. „Draudimas nėra blogiausi metai, – vėliau rašė jis. – Kai katė glostoma prieš šerdį, įelektrinamas jos nugarkaulis. Taip atsitiko ir tada. Visi dirbo ir gaivinosi didžiais pasiryžimais. Ateitininkija augo ir brendo, greit iš 72 kuopų moksleiviai išaugo į 84 kuopas. Visiems tai darė įspūdžio. Dažnai vyko masiniai susirinkimai, kuriuose kalbėdavau, neliesdamas valdžios politikos. Skatinau jaunimą tik dirbti, šviestis, auklėtis“[31]. Išraiškinga mimika, gestais, reikšmingomis pauzėmis profesorius klausytojams įtaigiai parodydavo savo požiūrį į valdantįjį režimą.

Tuometinė Lietuvos valdžia, slopinusi ateitininkų judėjimą, sulaukė griežto katalikų veikėjų protesto. Pasak Z. Ivinskio, slapto veikimo metais P. Dovydaitis tapo tikruoju – faktiniu ateitininkų vadu, be kurio nelegalus veikimas neįsivaizduojamas ir galbūt būtų buvęs neįmanomas[32]. 1932 m. P. Dovydaitis, J. Eretas ir Juozas Leimonas už kalbas pavasarininkų kongrese Marijampolėje buvo nu-

[29] Valančius G. Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.
[30] Masionis A. Ateitininkų dvasia nepalūžo. Chicago, 1992, p. 5.
[31] Prof. K. Pakšto sukaktis // Ateitis. 1953, nr. 9, p. 204.
[32] Ivinskis Z. Prof. Pranas Dovydaitis. Apaštalautojas ir mokslininkas. Chicago, 1970, p. 12.

bausti trimis mėnesiais kalėjimo. P. Dovydaitis uždarytas į Bajorų kalėjimą, vėliau perkeltas į Marijampolės kalėjimą. Kilus protestams, po pusantro mėnesio buvo paleistas[33].

AF vadas K. Pakštas dažnai dalyvaudavo „Šatrijos" meno draugijos šventėse, lankė slaptus ateitininkų susirinkimus, įvairiomis progomis gynė organizacijos teisę laisvai veikti. Dėl to 1931 m. gruodžio 29 d. policija jam neleido kalbėti Lietuvių katalikų mokytojų konferencijoje. Kai kuriems tautininkų ir pačių krikščionių demokratų veikėjams buvo sunku įsivaizduoti, kad K. Pakštas neturi politinių ambicijų, kad nenori ateitininkų paversti politine partija ar judėjimu, siekiančiu ateiti į valdžią. Ateitininkų sendraugių suvažiavime 1932 m. K. Pakštas kalbėjo: „Kai kas sendraugių organizaciją nori velti į politiką ir ją įtarti politikos darbą dirbant, tačiau tai ne tiesa. Teisingai Gandhi yra pasakęs, kad į religiją su politika lįsti nevalia, tačiau katalikai, jei eina į politiką, tai turi eiti su religija, nes be jos politikai virsta spekuliantais ir bjauriais išnaudotojais"[34]. Šiais žodžiais K. Pakštas tarsi atsakė į neseniai pasigirdusius kun. F. Kemėšio raginimus, jog tautininkams, kurie save gali laikyti katalikų partija, ir krikščionims demokratams reikėtų steigti bendrą dešinįjį bloką.

K. Pakštas savo kalbose ateitininkams pabrėždavo svetimų kalbų, planingų studijų, visapusiško pasirengimo specialybei reikšmę, darnų bendradarbiavimą su mokslo draugais, rūpestį tautos vienybe. Ekonomines kliūtis ragino įveikti atkakliu darbu, taupumu, nuotaikos skaidrumu. Teigė, kad „ateitininkai turi nužengti į neturtingą Lietuvą ir ten pradėti religinę, tautinę bei kultūrinę restauraciją, ugdant naujas, moralias asmenybes"[35]. Mažos, pavojingoje vietoje gyvenančios tautos jaunimą profesorius skatino kūrybiškumui, įspėjo

---

[33] Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996, p. 231.

[34] A. P. Ateitininkų sendraugių sąjungos suvažiavimas // Aušra. 1932, nr. 2, p. 7.

[35] Prof. K. Pakštas – mūsų studentijai // Rytas. 1933, spal. 13, nr. 233.

„vengti per daug skolintis iš kitų, nes už tas skolas per daug brangiai teks užmokėti savo sielos originalumu“[36].

Telšiuose 1935 m. vasarą sušauktame ketvirtajame ateitininkų kongrese K. Pakštas buvo perrinktas vyriausiuoju vadu naujai penkerių metų kadencijai. „Būdamas nusilpnėjusios sveikatos esu priverstas prieš savo norą pasirinkti tas sunkias pareigas, – kalbėjo jis ateitininkams. – Esu išplėšiamas lietuviškajam mokslui, bet užtat jus reikalausiu, kad tai atlygintumėt savo darbu“[37]. Ragino jaunimą imtis „tautiškųjų mokslų“ – etnologijos, geografijos, archeologijos, visas jėgas sutelkti *pasukti atsilikusio Lietuvos gyvenimo laikrodį šimtą metų į priekį.* Sudarius planą, apskaičiavus jėgas ir intensyviai ėmus dirbti – gali užtekti ir trumpesnio laiko. Jėgų turėjo pakakti, nes ateitininkų gretos nuolat gausėjo: nuo 3550 (1930 m.) išaugo iki 11 100 (1940 m.)[38]. Pasak Adolfo Damušio, 1940 m. išvakarėse jų buvo per 12 tūkstančių[39]. Slaptas veikimas aktyviems jaunuoliams buvo tarsi pasiruošimas rimtai rezistencinei veiklai, kurios teko imtis Lietuvą užgriuvus okupacijoms. Devynerius metus prie ateitininkijos vairo stovėjęs K. Pakštas autoritetu, elgesiu, pagaviomis, kryptingomis kalbomis vienijo ir telkė organizaciją, plėtojo jos ideologiją ir vertybes.

Katalikams – savo mokslo ir studijų institucijos

Lietuvos katalikų universitetas (LKU) buvo senas dalies visuomenės siekis, kurį puoselėjo Fribūre, Liuvene studijuojantys lietuviai, ypač

[36] „Šatrijos“ šventė Balbierišky // Rytas. 1934, birž. 2, nr. 123.
[37] Ketvirtasis Ateitininkų Jubiliejinis Kongresas // Rytas. 1935, liep. 24, nr. 166.
[38] Žvirgždys V. Kovos ir kūrybos sąjūdis // Naujoji Aušra. 1949, nr. 4, p. 5.
[39] Žr.: Truska L. Antanas Smetona..., p. 308.

į JAV persikėlę kunigai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Čikagoje ir kituose svarbesniuose išeivijos centruose pagyvėjęs katalikų kultūrinis veikimas labai sustiprėjo sušvitus vilčiai prikelti nepriklausomą Lietuvą. Imta skelbti, gvildenti įvairius sumanymus, padedančius ugdyti religinę, tautinę ir kultūrinę savimonę. LKU idėją aiškiausiai suformulavo kun. Juozapas Vyšniauskas, 1916 m. Katalikų federacijos kongrese Bostone perskaitęs referatą apie universiteto steigimo reikalą Lietuvoje. Kongresas jo minčiai pritarė ir sudarė komisiją rinkti aukas[40]. Tačiau karo nelaimėlių pagalbos šauksmas, nepriklausomybės idėjos propaganda kuriam laikui atitraukė katalikiškosios inteligentijos dėmesį nuo LKU. Po karo Amerikos lietuviai siuntė savo atstovus į Lietuvą tartis dėl tokio universiteto atidarymo.

K. Pakštas buvo tarp tų lietuvių inteligentų, kurie manė, kad Lietuvai būtina turėti du universitetus – pasaulietinį ir katalikišką. 1919 m. savo bičiuliui A. Račkui rašė: „Labai patarčiau mediciną iki gelmių studijuoti, specializuoties ir į profesorius taikyti. Labai būtum pravartus ir reikalingas mūsų projektuojamam katalikiškam universitetui Lietuvoje. Valdiškas Lietuvos universitetas greičiausiai bus laisvamanybės lizdas, tai būtinai reiks mums savo universiteto, o visų pirmą – profesorių“[41].

1920 m. pabaigoje LKU klausimas po S. Šalkauskio kalbos plačiai diskutuotas katalikų kongrese Kaune, o 1921 m. vasarą – spaudoje. Fribūro studentai K. Pakštas ir E. Turauskas, katalikiško universiteto projektą paskelbę ateitininkams ir plačiajai visuomenei, sulaukė A. Dambrausko-Jakšto, prel. K. Olšausko, kun. A. Maliausko ir kitų pritarimo[42]. Pas vyskupą P. Karevičių susirinkę apie 30 katalikų inteligentų apsvarstė universiteto projektą. Katalikiško universiteto šalininkus skatino lenkų Katalikų bažnyčios vadovų pavyzdys:

---

[40] Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Židinys. 1931, nr. 11, p. 332.

[41] K. Pakšto laiškas A. Račkui. 1919 02 19 // LNMB RK RS. F. 260, lap. 6.

[42] Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Draugas. 1924, birž. 9, nr. 136.

jų pastangomis 1919 m. Liubline buvo įsteigtas Katalikų universitetas, kuriame veikė keturi fakultetai: Teologijos, Bažnyčios teisės, Humanitarinių, Socialinių ir ekonominių mokslų. Nemaža žinota ir apie Airijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos ir kitų kraštų katalikų privačias mokslo ir studijų institucijas. Lietuvos Bažnyčios hierarchams gvildenant steigimo galimybes, K. Pakštas įkalbino kunigus Praną Garmų ir B. Bumšą vykti į JAV rinkti aukų LKU (nors tikėtasi ir valdžios subsidijų). Per trumpą laiką buvo surinkta 46 000 dolerių suma, daugiausia vertybiniais popieriais.

Vysk. P. Karevičius, remdamasis katalikų intelektualų nuomone, paveikė prof. P. Būčiui tartis su Vatikanu. 1921 m. gruodį per kardinolus Gaspari ir Bisletti atitinkami leidimai buvo gauti[43]. „Tačiau pasirodė, – teigia J. Eretas, – kad čia, kur rusų letena buvo nustelbusi ir menkiausią pasijudinimą, dirva dar nepakankamai buvo parengta. Dėl to katalikai, nors būdami prie valstybės vairo ir būtų galėję sudaryti tokiai įstaigai išviršines sąlygas, pasitenkino įkurti Teologijos-Filosofijos fakultetą prie valstybės universiteto“[44]. Aukas nustota rinkti 1922 m., kai paaiškėjo Steigiamojo Seimo nusistatymas. Kaip jau minėta, jame buvę krikščionių demokratų partijos atstovai, nenorėdami skaidyti negausių lietuvių mokslininkų jėgų, nusprendė pritarti pasaulietiniam universitetui, katalikams paliekant vieną dvilypį fakultetą. LKU surinktos aukos buvo perduotos Lietuvių katalikų mokslo akademijai.

Ėmęs veikti pasaulietinis valstybinis universitetas sumažino katalikiškosios mokslo ir studijų institucijos aktualumą ir todėl, kaip rašė K. Pakštas, „nuo 1921 m. pabaigos iki 1931 m. rugpjūčio pabaigos niekas šituo reikalu nesirūpino ir nekalbėjo“[45]. Tačiau reikia pažymėti, kad 1931 m. rašydamas tuos žodžius Kazys arba buvo pri-

[43] Eretas J. Katalikai ir mokslas. Kaunas, 1935, p. 237.
[44] Ten pat.
[45] Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Židinys. 1931, nr. 11, p. 332.

miršęs, arba kokiais nors sumetimais nenorėjo minėti savo 1924 m. dviejuose „Draugo" numeriuose paskelbto vedamojo straipsnio „Lietuvos katalikų universitetas". Porą metų stebėjęs LU Teologijos-filosofijos fakulteto darbą, K. Pakštas tada pabandė atgaivinti LKU idėją. Remdamasis Vakarų Europos pavyzdžiais rašė, jog Lietuvos 1 800 000 katalikų tiktų turėti vieną universitetą, nes kauniškis nebesutalpina visų norinčių studijuoti. Iš pradžių vienuose rūmuose galėtų veikti universitetas su penkiais fakultetais: Teologijos, Filosofijos-literatūros, Gamtos-matematikos, Teisių ir Komercijos. Jame būtų 80–100 profesorių ir 1200 studentų. Daugėjant klausytojų ir darbuotojų, bibliotekai ir fakultetams tektų pastatyti 3–5 nemažus pastatus[46]. Ragino kurti specialią LKU steigimo komisiją arba draugiją, į ją kviesti vien aiškius katalikiškojo universiteto šalininkus, veiklius optimistus. Tuomet Amerikos lietuviai katalikai tikrai aukotų. Didžiausiu trukdžiu vadino psichologines kliūtis – sustingusį konservatizmą, Rytų kultūros inteligentų pasyvumą, jam pateisinti surandamus šimtus sunkenybių. „Šiuo metu, – rašė K. Pakštas, – Lietuvoje dar nedaugelis supranta ir jaučia tą faktą, jog mažų tautų kovoje už savo gyvybę ir savistovią kultūrą protingumas yra nulemiantis veiksnys"[47]. Atotrūkis nuo gimtojo krašto realijų, nepakankamas visuomenės ekonominių ir intelektinių galimybių suvokimas tuomet K. Pakštui neleido išjudinti LKU steigimo problemos. JAV lietuvių srovinėje periodikoje paskelbtos idėjos liko be atgarsio modernėjančioje Lietuvos visuomenėje.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje padėtis iš esmės pasikeitė. Lietuvos katalikiškoji visuomenė, atsakydama į jau minėtas tautininkų pastangas izoliuoti krikščionis demokratus nuo akademinės jaunuomenės (VDU TFF veiklos susiaurinimas), plačios katalikiškos visuomenės, ėmėsi konkrečių žygių įkurti atskirą katalikų universitetą. Pa-

[46] Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Draugas. 1924, birž. 9, nr. 136.
[47] Ten pat, 1924, birž. 10, nr. 137.

sak K. Pakšto, 1931 m. nerangiems katalikams LKU būtinumo įrodinėti nebereikėjo. Susirinkimuose, suvažiavimuose, Katalikų veikimo centro (KVC) konferencijose „visi kalbėjo tik apie tai, kaip tą didį sumanymą realizuoti, kaip pinigų surinkti, kur patalpas rasti ir t. p.“[48] K. Pakšto, „Židinyje“ paskelbusio vieną iš konceptualių programinių straipsnių LKU klausimu, nuomone, katalikiška aukštoji mokykla privalėjo ugdyti „pilnutinį inteligentą su spontaniškos, savaimingos kūrybos palinkimais. Šitokie uždaviniai sunkiau realizuoti dideliame *masių* universitete, negu mažame *elito* universitete“[49]. Naujosios mokslo ir studijų institucijos ir VDU santykiai turėjo būti grindžiami ne konkurencija, o bendradarbiavimu ir papildymu. Anot K. Pakšto, lankstumu, spartesniu prisitaikymu prie moderniškojo gyvenimo reikalavimų LKU galėjo pozityviai skatinti ir valstybinį universitetą. Pastarojo rektorius prof. V. Čepinskis apie katalikų iniciatyvą atsiliepė palankiai. „Po reformų Teologijos-filosofijos fakultete dvasia, reikia pasakyti, palikta kokia buvo, – teigė jis, – bet jei mūsų katalikai sugebėtų antrą universitetą įsteigti, būtų labai geras dalykas. Intelektualinė konkurencija išeitų mūsų tautai į naudą... Ir mes antruoju universitetu galėtume pasauliui tik pasigirti. Reikia steigti naujus universitetus“[50].

Lietuvos episkopatas, atsiliepdamas į katalikų visuomenės prašymus, 1931 m. spalio 9 d. nutarė įsteigti savo globojamą LKU. Išrinko komisiją, į kurią įėjo vyskupai J. Skvireckas, Juozapas Kukta ir M. Reinys, paskyrė LKU steigiamąjį komitetą; jį sudarė doc. Antanas Tumėnas, prof. Petras Malakauskis, prof. K. Pakštas, prof. J. Eretas ir doc. P. Karvelis[51]. Pradėtos rinkti aukos LKU išlaikymui. Apskai-

---

[48] Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Židinys. 1931, nr. 11, p. 332.

[49] Ten pat, p. 334.

[50] V. D. un-to rektorius prof. V. Čepinskis apie Lietuvos katalikų universitetą // Naujoji Romuva. 1931, nr. 39, p. 940.

[51] Reinys M., Ūsorius S. Vyskupų komisijos katalikų universiteto reikalu komunikatas // Naujoji Romuva. 1932, nr. 12, p. 283.

čiuota, kad jeigu vienas milijonas žmonių, kurie Lietuvoje brangina katalikybę ir lietuvybę, kasmet paaukos po vieną litą, išlaikyti aukštąją mokyklą nebus sunku. Nutarta pradėti nuo metinės rinkliavos – mažiausiai po 50 centų iš vieno asmens. Aukas universitetui ėmė rinkti ir JAV lietuviai[52].

Steigiamojo komiteto paruošti LKU veiklos planai 1932 m. pavasarį buvo įteikti Šventajam Sostui. 1932 m. birželio 18 d. Vatikanas aprobavo juos ir sutiko, kad vysk. M. Reinys rūpintųsi LKU įsteigimo reikalais. Numatyta iš pradžių atidaryti Aukštąjį katalikų akcijos institutą (branduolį sudarė M. Reinys, A. Maliauskis ir Stanislovas Ūsoris) ir Komercijos-administracijos fakulteto Komercijos skyrių (K. Pakštas, P. Karvelis, Juozas Urmanas ir A. Tumėnas). Būtent šio skyriaus studentams galėjo labai tikti K. Pakšto dėstomi politinės ir ekonominės geografijos kursai, žinios, sukauptos kelionėse po pasaulį. Vėliau planuota įsteigti Filosofijos, Teisės ir Gamtos mokslų fakultetus. Numatytos 71 katedros vietoms užimti buvo paskelbtas konkursas, aukštuosius mokslus baigusių žmonių grupelė pasiųsta mokytis į užsienį[53].

1932 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos vyskupai specialiu aktu įkūrė LKU, o po 20 dienų turėjo įvykti oficialios atidarymo iškilmės. Tačiau tą dieną Kauno Bazilikoje įvyko tik bažnytinė aukštosios mokyklos steigimo akto dalis. Rugpjūčio 27 d. buvo gautas švietimo ministro K. Šakenio raštas, kuriame nurodytos formalios universiteto atidarymo kliūtys: aukštajai mokyklai įsteigti reikalingas įstatymas, kurio negali būti be statuto, o LKU steigėjai jo dar nepateikė[54]. Nujausdami didelius finansinius sunkumus ir šiek tiek nuraminti Teologijos-filosofijos fakultetui taikytų suvaržymų liberalesnio aiškinimo, katalikų veikėjai tuo metu atsisakė atkaklesnės kovos už savo

[52] Lietuvos Katalikų Universiteto reikalai // Židinys. 1932, nr. 3, p. 281.
[53] Profesūrai rengti konkursas // Rytas. 1932, vas. 17, nr. 27.
[54] Katalikų universiteto klausimai // Naujoji Romuva. 1936, nr. 36, p. 766.

universitetą. Tam įtakos turėjo ir įnirtingas tautininkų bei kairiosios spaudos puolimas, formavęs nepalankų visuomenės požiūrį į LKU, būsimuosius jo dėstytojus. Universitetui opozicinės spaudos stambiausiu taikiniu tapo K. Pakštas. „Šiek tiek tiksliau, – rašė „Akis", – galima kalbėti apie to paties profesoriaus naujausią fantaziją – katalikišką universitetą. Anot prof. K. Pakšto – įsteigti universitetą yra beveik tiek pat, kiek nusispjaut. Jei tik bus nutarta, tai bus ir padaryta... Prof. K. Pakštas manė, kad, jeigu tik jis bus naujo universiteto rektorium, tai jau viskas tvarkoj. Bet dabar, pasirodo, ne visai taip. Reikia buto. Jo nėra. Reikia mokslo priemonių. Jų nėra. Reikia profesorių. Jų nėra, nes tie, kurie liko nenubraukti iš valstybinio universiteto, jokiu būdu neis"[55].

Neveikiant universitetui darbą tęsė tik pirmiau minėtas komitetas bei LKU rėmimo draugija, įsteigta 1932 m. gruodžio 27 dieną. Katalikų universiteto, kurio steigimo idėją uoliai gynė K. Pakštas, atsiradimas Lietuvoje katalikų mokslininkų požiūriu turėjo būti dėsningas pasaulį apėmusio katalikų mokslo judėjimo padarinys. „Buvo tik laiko klausimas, kada to sąjūdžio bangos palies ir Lietuvą, – rašė J. Eretas. – ... Kad steigimo reikalas iškilo tokiu laiku, kada santykiai tarp Bažnyčios ir valstybės buvo gana įtempti, yra pripuolamas dalykas"[56].

Vadovaudamas Ateitininkų federacijai, rūpindamasis LKU steigimu, K. Pakštas kartu dalyvavo bažnytinės hierarchijos vadovaujamame katalikų pasauliečių apaštalavimo darbe, kurį popiežius Pijus XI pirmasis pavadino Katalikiškąja akcija (KA). Katalikiškosios akcijos popiežiumi daugelio vadinamas Pijus XI savo 1926 m. spalio 30 d. laiške Lisabonos patriarchui nurodė, jog KA „pakyla ir išsiplėtoja anapus ir virš politinių partijų. Ji nenori susirišti su vienos partijos politika arba pati sudaryti politinę partiją"[57]. Taigi politika turi žemiškų tiks-

[55] Fantazijų profesoriai // Akis. 1931, spal. 31, nr. 11.
[56] Eretas J. Katalikai ir mokslas..., p. 258.
[57] Katalikiškoji akcija // Lietuvių enciklopedija. T. 11. Boston, 1957, p. 155.

lų, o KA išimtinai rūpinasi dvasiniais. Galbūt kaip tik šios nuostatos K. Pakštui padėjo apsispręsti pasitraukti iš LKDP ir pasilikus krikščioniškojoje srovėje giliau pasinerti į švietimo, mokslo, kultūros reikalus.

Nepriklausomoje Lietuvoje KA vadovavo ir koordinavo KVC, globojamas Lietuvos episkopato. KVC žinioje veikė vaikų, jaunimo, vyrų ir moterų organizacijos, Katalikų spaudos biuras, jo pastangomis buvo steigiamas LKU, leidžiama katalikiška spauda ir kt.

KVC renginiuose K. Pakštas skaitė pranešimus, kalbėjo konferencijose, „socialinėse savaitėse"[58]. Įspūdinga K. Pakšto kalba baigėsi 1936 m. vykusi KVC konferencija, nutarusi steigti katalikų akcijos fondą[59]. Neseniai Kazys buvo sugrįžęs iš Romoje vykusio (rugsėjo 22–23 d.) antrojo tarptautinio katalikų žurnalistų kongreso, kuriame buvo atstovaujama 28 valstybėms. Vatikane aplankė tarptautinę katalikų spaudos parodą, kurios Lietuvos skyriuje matė 52 laikraščius ir žurnalus, Lietuvos žemėlapį (dėl jo „lenkai kėlė didelį lermą")[60]. Po kelių dienų, pasibaigus konferencijai, dalyvavo šv. Tėvo audiencijoje Kastelgandolfe (Castel Gandolf). Konferencijos įspūdžius paskelbė „XX amžiuje"[61].

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas buvo išrinktas į KVC vyriausiąją valdybą (sudarė 13 asmenų, iš jų 6 rinkdavo visuotinis suvažiavimas, o kitus 6 ir dvasios vadą – juo ilgus metus buvo kun. Povilas Dogelis – skirdavo episkopatas). Visuotinio suvažiavimo išrinktus asmenis turėdavo patvirtinti arkivyskupas. K. Pakšto kritiškas požiūris į Kauno kurijos arkivyskupo metropolito J. Skvirecko bažnytinę politiką, jo santykius su tautininkais galėjo būti svarbiausia priežastis, dėl kurios vilkintas patvirtinimas. Negavę pritarimo,

---

[58] K.V.C. Konferencija ir socialinė savaitė // Naujoji Romuva. 1931, nr. 41, p. 987; Katalikų akcijos socialinė savaitė // Naujoji Romuva. 1934, nr. 168, p. 286.

[59] Katalikų vadų suvažiavimas // XX amžius. 1936, gruod. 30, nr. 157.

[60] Pakštas K. Tarptautinė katalikų spaudos paroda // XX amžius. 1936, spal. 24, nr. 105.

[61] Pakštas K. Antras tarptautinis katalikų žurnalistų kongresas Romoje // XX amžius. 1936, spal. 10, nr. 92; spal. 16, nr. 97; spal. 19, nr. 99.

K. Pakštas ir jo bendraminčiai Antanas Maceina ir Ignas Skrupskelis iš KVC vyriausiosios valdybos pasitraukė[62].

K. Pakštas neliko nuošalyje nuo Lietuvą pasiekusio liaudies universitetų sąjūdžio. Ši XIX a. vidurio Danijoje pradžią gavusi suaugusiųjų švietimo forma mūsų krašte spontaniškai reiškėsi mokytojų, jaunimo organizacijų, šaulių būrių rengiamais įvairiais vakariniais kursais. 1924 m. Kaune įsteigta Vinco Kudirkos draugija suorganizavo liaudies universitetą, veikusį iki 1927 metų. Tuo pat metu liaudies universitetais susidomėjo ir Lietuvos katalikiškojo jaunimo sąjunga „Pavasaris". Kaune bei provincijoje jos įsteigtieji universitetai 1925 m. pavasarį buvo pavadinti Vyskupo Valančiaus liaudies universitetu (VVLU). Jo rektoriumi buvo Stasys Antanas Bačkis.

K. Pakštas į VVLU veiklą aktyviai įsitraukė nuo 1931 metų birželio, t. y. nuo visuotinio jo skyrių atstovų suvažiavimo. Tuo metu Lietuvoje buvo 30 universiteto skyrių, vien Kauno keturiuose skyriuose dirbo 67 lektoriai. Pradžios mokyklų patalpose, parapijų salėse poilsio dienomis, šiokiadieniais po darbo įvairiais klausimais buvo skaitomi paskaitų ciklai. Kauno visuomenei, VVLU lankiusiai 19-oje Šančių pradinėje mokykloje, Žaliakalnio, Karmelitų ir Aleksoto parapijų namuose, paskaitas skaitė profesoriai P. Dovydaitis, J. Eretas, K. Pakštas ir kiti. Klausytojų susirinkdavo po 100–200[63]. VVLU veikimui lėšas (1000 Lt) skyrė KVC valdyba, Kauno KVC rajono valdyba. Kadangi to neužteko visoms išlaidoms padengti, VVLU reikalais pas švietimo ministrą K. Šakenį lankėsi K. Pakštas ir V. Viliamas. Buvo gautas pažadas rūpintis universitetu, išgirstas požiūris į kai kuriuos kitus klausimus[64].

Įsikūręs Lietuvoje, K. Pakštas nemažą savo visuomeninės (ir mokslinės) veiklos dalį skyrė ir Lietuvių katalikų mokslo akademijai (LKMA).

---

[62] Iš KVC vyriausiosios valdybos pasitraukė... // Naujoji Romuva. 1937, nr. 27–28, p. 963.

[63] Valančiaus liaudies universitetas Kaune // Naujoji Romuva. 1931, nr. 46, p. 1109.

[64] Vyskupo Valančiaus universiteto suvažiavimas // Naujoji Romuva. 1931, nr. 27, p. 653.

Iniciatyvos steigti šią instituciją penktaisiais nepriklausomybės metais ėmėsi grupė vyresniosios kartos katalikų intelektualų. Buvo parengti ir 1922 m. rugpjūčio 12 d. įregistruoti akademijos įstatai, o spalio 22 d. Kaune sušauktas steigiamasis susirinkimas ir surašytas steigimo aktas. Centro valdybos pirmininku išrinktas vysk. J. Skvireckas, vicepirmininkais – prof. P. Dovydaitis ir dr. S. Šalkauskis, sekretoriumi – kun. dr. M. Reinys, iždininku – Liudas Noreika, knygininku – dr. Alfredas Sennas. Nuo 1926 m. iki 1938 m. Centro valdybos pirmininku buvo prelatas A. Dambrauskas-Jakštas. LKMA numatė telkti lietuvius katalikus mokslininkus, sudaryti palankesnes sąlygas moksliniams darbams, rengti mokslininkų pamainą, kelti mokslo lygį ir krikščioniškąją kultūrą. Šiems tikslams pasiekti akademija steigė bibliotekas, rengė kursus, paskaitų ciklus, leido mokslinius veikalus, šaukė mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimus, teikė stipendijas mokslinį darbą pasirinkusiems jaunuoliams ir kt.

1926 m. K. Pakštas tapo LKMA nariu, buvo išrinktas į antrąją Centro valdybą, drauge su B. Čėsniu iki 1933 m. ėjo LKMA vicepirmininko pareigas. Kadencijos pradžioje Kaziui teko dalyvauti sprendžiant Lietuvai didžiulės kultūrinės reikšmės problemą. LKMA, rengdamasi leisti lietuviškąją enciklopediją, rinko biografinę medžiagą, rengė tautai nusipelniusių asmenų – „Lietuvos žymesnybių žodyną". Iš pradžių šį darbą dirbo J. Tumas-Vaižgantas, vėliau kun. P. Penkauskas ir dr. J. Eretas. Žodyne derama vieta buvo skirta K. Pakštui. Spaudos fondui 1929 m. taip pat nutarus leisti enciklopediją ir patvirtinus planą, kilo pavojus, jog nesusitarus bus leidžiamos dvi enciklopedijos, skaldomos negausios Lietuvos mokslininkų jėgos. LKMA Centro valdybos siūlymu po ilgų derybų 1931 m. kovo 5 d. buvo susitarta leisti vieną bendrą „Lietuviškąją enciklopediją". Sudaryta redaktorių kolegija (vyr. red. Vac. Biržiška, vicered. P. Dovydaitis). K. Pakštas buvo paskirtas bendrosios geografijos skyriaus redaktoriumi. 1933 m. pasirodžiusios „Lietuviškosios enciklopedijos" pirmajame tome K. Pakštas paskelbė straipsnius „Abisi-

nija“, „Afrika“, drauge su prof. Levu Karsavinu – „Afganistanas“, „Airija“, „Albanija“ ir kt.

K. Pakštas aktyviai dalyvavo visuose trijuose nepriklausomoje Lietuvoje surengtuose katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimuose, gimusiuose prof. J. Ereto iniciatyva. 1933 m. vasario 27–28 d. vykusiame pirmajame suvažiavime (dalyvavo apie 300 žmonių) jam buvo patikėta vadovauti darbo prezidiumui, sudariusiam reglamentą ir lėmusiam visą suvažiavimo tvarką. Teorinių ir taikomųjų gamtos mokslų sekcijoje, kuriai pirmininkavo K. Pakštas, buvo išklausytas jo pranešimas „Lietuvos atlasas“. Suvažiavimui sekcijos pateiktoje rezoliucijoje raginama remti žurnalą „Kosmos“, parengti ir išleisti Lietuvos atlasą, susirūpinti apleista geografijos mokslo padėtimi mokyklose[65]. LKMA buvo kviečiama aktyviai prisidėti sprendžiant šias specialistams rūpimas problemas, nes K. Pakštui ir bendraminčiams nepavykdavo į jas atkreipti valstybės institucijų dėmesio.

Antrasis Lietuvos katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas, kurio dalyvių buvo arti 550, vyko 1936 m. vasario 24–25 dienomis. Jame veikusiai mokslinės literatūros parodai K. Pakštas pateikė savo darbus, pasirodžiusius po pirmojo suvažiavimo. Vadovaudamas Gamtos mokslų sekcijai, dalyvavo diskusijose po S. Kolupailos pranešimo apie hidrologijos pažangą Lietuvoje. Pabrėžęs, kad S. Kolupailos dėka hidrologijos mokslas Lietuvoje „pastatytas Europos turtingų kraštų aukštumoje“, ragino LKMA imtis iniciatyvos steigti Lituanistinį institutą, kuris visapusiškai tirtų savąjį kraštą[66]. Kauno kunigų seminarijos didžiojoje salėje prof. K. Pakštas skaitė paskaitą „Lietuva eikumenos erdvėje“ (išspausdinta suvažiavimo darbuose ir atskira brošiūrėle), dalyvavo diskusijose po vysk. P. Būčio paskaitos apie doros atgaivinimo

---

[65] Pirmas Lietuvių Katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas // LKM Akademijos suvažiavimo darbai. T. 1. Kaunas, 1935, p. 529, 531.

[66] Yla S. Antrasis L. K. Mokslininkų ir Mokslo mėgėjų suvažiavimas // Lietuvių Katalikų MA suvažiavimo darbai. T. 2. Kaunas, 1937, p. 470.

reikalą Lietuvoje. Suvažiavimas priėmė K. Pakšto drauge su kun. Nikodemu Švogžliu pasiūlytą rezoliuciją: „Už mokslinius nuopelnus LKMA vardu per metus suteikiamas vienas aukso medalis žymiausiam Lietuvos mokslininkui. Toks medalis turėtų įrašą *Laetare*“[67].

1939 m. vasario 20–21 d. buvo sušauktas trečiasis Lietuvos katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas, sutraukęs per 500 dalyvių. Suvažiavimą sveikindamas vyriausiasis ateitininkų vadas prof. K. Pakštas pažymėjo: „Jei tautos laimėjimai nėra paremti dvasiniais lobiais, jie daugiau yra pavojingi, kaip naudingi. Ateitininkijos jaunieji legionai tautai duoda dvasinių gėrybių ir labai stambų indėlį deda į Lietuvos mokslo lobyną. Tad linkiu, kad šis suvažiavimas visų pastangomis pasiektų didelių rezultatų mūsų mokslo srityje“[68]. Gamtos mokslų sekcijos posėdyje prof. K. Pakštas perskaitė paskaitą „Lietuvos ribų problema“. Už žymius nuopelnus mokslui, aktyvią katalikišką veiklą trečiasis suvažiavimas prof. K. Pakštui, doc. Z. Ivinskiui, lekt. J. Brazaičiui (Ambrazevičiui) ir vyks. M. Reiniui suteikė LKMA akademikų vardus*. „Priimdami garbės titulus, – laureatų vardu kalbėjo K. Pakštas, – mes manytume, kad minėtoji garbė mums yra suteikta gerokai avansu, kaip paskatinimas dar aistringiau tarnauti tiesai, Lietuvos mokslui, drąsiai ginti tiesą, kuri padidintų mūsų išvidinę laisvę“[69]. LKMA trečiojo suvažiavimo darbuose buvo paskelbta K. Pakšto biografija, spausdintų darbų sąrašas ir pranešimo tekstas. Atmintiną įvykį pažymėjo ir visa katalikiškoji periodinė spauda. Valdančiajam tautininkų režimui priešiškai nusiteikusios visuomenės dalies aukštas K. Pakšto veiklos pripažinimas buvo vienas iš veiksnių, trukdžiusių jam visavertiškai darbuotis VDU.

---

[67] Ten pat, p. 472.

[68] Lėvanas A. Trečiasis L. K. Mokslininkų ir Mokslo mėgėjų suvažiavimas // Lietuvių Katalikų MA suvažiavimo darbai. T. 3. Kaunas, 1940, p. 499.

* Pirmasis LKMA suvažiavimas šį vardą suteikė A. Dambrauskui-Jakštui, S. Šalkauskiui ir P. Dovydaičiui, antrasis – P. Būčiui, B. Česniui ir J. Eretui.

[69] Lėvanas A. Trečiasis L. K. Mokslininkų..., p. 513.

Naujaromuvių sambūryje

Jaunieji katalikų intelektualai, mokslus baigę Lietuvos universitete, žinias gilinę Vakaruose, 4-ajame dešimtmetyje Kaune sudarė vadinamąjį „kultūrininkų" būrelį. Šio neformalaus sambūrio nariai – įvairiausių socialinių mokslų atstovai – sekmadieniais rinkdavosi K. Pakšto, I. Skrupskelio arba A. Maceinos bute, gvildendavo svarbias problemas. „Pas mane, – atsiminimuose rašė K. Pakštas, – dažnai susirinkdavo jaunesniųjų krikščionių demokratų ar jiems artimų žmonių būrelis (iki 16 vyrų). Būdavo skaitomi referatai, vedamos kūrybingos diskusijos pačiais aktualiausiais Lietuvos ir Europinės santvarkos reikalais. Šalkauskį visuomet painformuodavau apie tas diskusijas, ir jis jomis domėjosi, o kartais pridėdavo savų pastabų"[70]. Jaunieji mokslininkai ir visuomenininkai apžvelgdavo ne tik dienos politinius bei kultūrinius įvykius, bet ir projektavo Lietuvos valstybės ateitį tikėdami, kad jėga palaikomas tautininkų režimas neišvengiamai žlugs. Įvairiais išgvildentais klausimais parengtus straipsnius skelbė nuo 1924 m. kartą per mėnesį išeinančiame „Židinyje", vėliau – Juozo Keliuočio leidžiamoje „Naujojoje Romuvoje". Visuomeninius, literatūros ir žurnalistinius mokslus Paryžiuje studijavęs J. Keliuotis 1931 m. pasirodžiusį žurnalą „pakrikštijo" Romuvos vardu, žavėdamasis tautos praeitimi ir norėdamas pagerbti S. Šalkauskio leistąją „Romuvą". Kadangi neatsiklausė S. Šalkauskio, ar galima panaudoti šį vardą, „pastarasis nebuvo patenkintas nedžentelmenišku žingsniu"[71].

„Naujoji Romuva" nuo kitų laikraščių ir žurnalų skyrėsi tuo, kad neturėjo pastovios, tvirtai nustatytos ideologijos. Tai leido sutelkti didžiulį bendradarbių būrį (apie 150), kuris atstovavo įvairioms visuomeninėms pažiūroms, įsteigti į sąjūdį išsiliejusią, visą Lie-

[70] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai. 1957, nr. 5, p. 199.

[71] Eretas J. Stasys Šalkauskis..., p. 183.

tuvą apėmusią „Naujosios Romuvos" bičiulių sąjungą. Šis sąjūdis siekė konsoliduoti lietuvių tautą, telkti inteligentiją lietuvių krikščioniškosios kultūros kūrybai, propaguoti tai, kas jungia, o ne tai, kas skiria. „Nei dešinėj, nei kairėj, nei centre, – apibūdindamas sąjungos pozicijas pabrėžė J. Keliuotis. – Visos šios senojo raugo sąvokos mums neturi jokios prasmės. Kūrybiškai jaunajai generacijai jos nebesuprantamos. Reikia iš vidaus tautą organizuoti dvasiniam ir kolektyviniam veikimui, o ne ją skaldyti į dešiniuosius ir kairiuosius, poziciją ir opoziciją... Jei mes nemokėsime nieko pamiršti, tai susirinks tiek dujų, kuriose mes užtrokšime"[72]. Manyta, kad „Naujoji Romuva" lyg ir tęsia „Vilties" tradiciją, vienija konfesinę ir pasaulietinę intelegentiją bendram darbui[73]. J. Keliuočio nuostatos vienyti lietuvių tautą bendrais krikščioniškosios kultūros ir tautinės civilizacijos idealais, nepaisyti pasaulėžiūros ir luominių skirtumų, ugdyti toleranciją buvo priimtinos K. Pakštui. „Šitas simpatingas jo darbo atspindys, – sakė K. Pakštas sveikinimo kalboje žurnalo 200 numerio pasirodymo proga, – sutraukė aplink „N. Romuvą" visus jaunuosius idealistus, o taipgi masina ir tuos jau pagyvenusius žmones, kurie nėra linkę senatvei pasiduoti: nuolat kovoja, nuolat kažko nauja ieško, nerimsta, bruzda, trokšta kurti gražesnės, kilnesnės Lietuvos. Būdamas jau iš tų kiek pagyvenusių lietuvių, save vis dėlto linkstu skirti prie jaunųjų, negu prie senųjų"[74].

„Naujojoje Romuvoje" K. Pakštas, kaip ir kiti bendradarbiai, be honorarų paskelbė nemaža reikšmingų probleminių straipsnių, buvo vienas iš aktyvių žurnalo klubo dalyvių. Klubą įsteigė J. Keliuotis, siekdamas išjudinti apatišką inteligentiją, sukaupti medžiagos leidinio „portfeliui". „Kas savaitę, – prisiminė prof. S. Kolupaila, – Pieno centro posėdžių salėje prie arbatos stiklo rinkosi visuomenės būrys

---

[72] Kas toji „Naujosios Romuvos" bičiulių sąjunga // Naujoji Romuva. 1933, nr. 48, p. 1003. Parašas: Alb. Val.

[73] Lukošcvičius V. Liberalizmo raida..., p. 298.

[74] Sveikinimo kalbos. Prof. K. Pakštas // Naujoji Romuva. 1934, nr. 201, p. 806.

padiskutuoti įvairių kultūros gyvenimo problemų. Diskusijų santraukos buvo skelbiamos ir kartais sukeldavo platesnius komentarus spaudoje“[75]. K. Pakštas įdomias, konstruktyvias idėjas reiškė diskusijose dėl užsienio lietuvių (1933 10 24; 1936 10 13; 1937 05 09)[76], svarstant Lietuvos universiteto (1934 11 19)[77], tautybių Lietuvoje (1936 m. gruodį)[78], Lituanistikos instituto steigimo (1937 11 16)[79], biurokratizmo suvešėjimo Lietuvoje[80] ir kitus klausimus. Daugelį VDU dėstytojų, menininkų, žurnalistų ir kitų profesijų atstovų sukvietusiame 1937 m. spalio 26 d. susitikime su į Kauną atvykusiu filosofu dr. Vydūnu K. Pakštas įdomiai diskutavo su mąstytoju pasaulio gradacijos, lietuviškosios kultūros pradų vertingumo, originalumo klausimais[81]. Skaityti paskaitų K. Pakštas ne kartą lankėsi „Naujosios Romuvos“ bičiulių sąjungos skyriuose (4-ajame dešimtmetyje jų būta apie 40) Lietuvos provincijoje, bendravo su studentais – Naujaromuvių grandies nariais.

„Naujoji Romuva“ visuomeninio ir politinio gyvenimo pagrindiniais principais skelbė meilę ir teisingumą, autoritetą ir laisvę. Nesiliejant į tradicinius politinius sambūrius, laikantis krikščioniškosios ideologijos, pripažįstant demokratiją, bet gerbiant autoritarinio režimo vadovus, buvo mėginama sutaikyti griežčiausioje opozicijoje buvusias sroves – krikščionių demokratų ir tautininkų. Dėl šios priežasties, pasak V. Trumpos, „Naujoji Romuva“ „kartais atsidurdavo vyriausybės, kartais krikščionių demokratų opozicijoj ir iškentėdavo vieną kitą skaudų smūgį“[82].

---

[75] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila..., p. 103.

[76] Lietuvių išeivių klausimas // Naujoji Romuva. 1933, nr. 148, p. 885; Diskusijos dėl mūsų išeivijos tautinės gyvybės problemos // Naujoji Romuva. 1936, nr. 41, p. 794–795; Diskusijos dėl užsienio lietuvių // Naujoji Romuva. 1937, nr. 21–22, p. 483.

[77] Universiteto klausimas // Naujoji Romuva. 1934, nr. 203, p. 864.

[78] Praėjusiame N. Romuvos klubo posėdy // Naujoji Romuva. 1936, nr. 48, p. 979.

[79] Lituanistikos instituto klausimai // Naujoji Romuva. 1937, nr. 48, p. 897.

[80] Biurokratizmas Lietuvoje // Naujoji Romuva. 1937, nr. 50, p. 945–950.

[81] Mūsų tautos kultūros gynėjas // Naujoji Romuva. 1937, nr. 46, p. 851–852.

[82] Trumpa V. „Naujosios Romuvos“ ideologijos visuomeniniai pagrindai // Vairas. 1936, nr. 12, p. 443.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje dėl Suvalkijos ūkininkų streiko sukeltų neramumų ir tarptautinės padėties pokyčių (Hitlerio atėjimas į valdžią, SSRS užsienio politikos suaktyvėjimas) tautininkų vyriausybė ėmė griežtinti vidaus politikos kursą. Nuo 1936 m. vasario 1 d. įsigaliojo naujas Draugijų įstatymas, Vidaus reikalų ministerijai suteikęs daug teisių: draugijai ar jos padaliniui steigti, uždaryti reikia vidaus reikalų ministro sutikimo. Valstybės arba tautos saugumo sumetimais jis turi teisę nušalinti draugijos, jos padalinio vadovybę arba kai kuriuos jos narius. Taip pat ministras ir jo pavaldiniai gali reikalauti iš draugijos žinių ir paaiškinimų, tikrinti knygas, raštus, dokumentus, lėšas ir šaltinius, apskritai visą draugijos veiklą. Pagal naująjį įstatymą, sustiprinusį administracinių organų galią, draugijos turėjo persitvarkyti iki balandžio 1 dienos[83]. Pasinaudodamas šiuo akivaizdžiai antidemokratiniu įstatymu, 1936 m. vasario 6 d. vidaus reikalų ministras uždarė Lietuvos krikščionių demokratų partiją, Lietuvos socialdemokratų partiją, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą, Lietuvos jaunimo sąjungą, Lietuvos ūkininkų vienybę su visais jų padaliniais. Paaštrėjusioje konfrontacijoje stipriausia opozicija autoritarizmui Lietuvoje tapo Katalikų bažnyčia ir jos remiamos katalikiškos organizacijos.

Tarptautinei situacijai grėsmingai niaukiantis, krašte aštrėjant ekonominei krizei ir stiprėjant dvasiniam nihilizmui, jaunieji kultūrininkai ima rengti deklaraciją dėl naujos valstybinės sąrangos – bandymą suformuluoti savarankišką visuomeninę ideologiją. Pasitarimai, diskusijos, kuriose aktyviai dalyvavo ir K. Pakštas, vyko visą 1935–1936 m. žiemą. Z. Ivinskis prisiminė, kad redaguojant galutinį deklaracijos tekstą, „ėjo ilgos diskusijos, koks yra skirtumas tarp „asmens" ir „individo". Susipainiojome: Maceina, kuris buvo vienas iš teksto redaktorių, pateikė aiškias aptartis. Savo rankas stipriai buvo pridėjęs ir I. Skrupskelis, Brazaitis, Dielininkaitis, Keliuotis"[84]. 1936 m. vasario 23 d.

[83] Naujas draugijų įstatymas // Naujoji Romuva. 1936, nr. 16, p. 141.

[84] Cit. pagal: Eretas J. Stasys Šalkauskis..., p. 183.

(Nr. 8). „Naujojoje Romuvoje" pasirodė ilgas vedamasis straipsnis, pavadintas „Į organiškosios valstybės kūrybą". Vengiant atkreipti cenzūros dėmesį, rengėjų pavardės paskelbtos kitame žurnalo numeryje: tai vieni žymiausių lietuvių mąstytojų, rašytojų, visuomenininkų – J. Brazaitis (Ambrazevičius), P. Dielininkaitis, J. Grinius, Juozas Grušas, Z. Ivinskis, J. Keliuotis, A. Maceina, Ignas Malinauskas, Pranas Mantvydas, K. Pakštas, Č. Pakuckas, Jonas Pankauskas, A. Salys, I. Skrupskelis, Antanas Vaičiulaitis ir Balys Vitkus. Iš šešiolikos žmonių dvylika – aukštųjų mokyklų profesoriai. Tiktai du – K. Pakštas ir B. Vitkus – priklausė vadinamiems vyresniems. Autoriai rašė tikį, kad jų kolektyvinis žodis sulauks gyvų diskusijų, paakins pribrendusias reformas tautos kūrybingumui ir veiklumui skatinti[85].

Konstatavę atkurtos nepriklausomos valstybės gyvenime du laikotarpius – liberalistinės demokratijos ir autoritetizmo – deklaracijos autoriai teigė, jog „lietuviškąjį autoritetizmą galima laikyti tik pereinamąja mūsų valstybės gyvenimo forma, iš kurios gali išaugti lietuviška organiška valstybės santvarka... Valstybės kūrimas niekados neturi baigtis. Kiekvienas sustingimas, vis tiek ar jis būtų liberalistinėje demokratijoje ar autoritetizme, neša valstybei mirtį, nes užmuša kūrybinę tautos energiją"[86]. Akivaizdu, kad katalikų visuomenininkai projektavo naują Lietuvos valstybės santvarką, kuri be sukrėtimų pakeistų tautininkų įvestą autoritarinį režimą. Organiškosios valstybės pagrindai – autoritetas, laisvė, solidarumas, teisingumas ir meilė. Pastaruosius keturis momentus savo knygoje „Visuomeninis idealas" buvo iškėlęs J. Keliuotis[87]. Deklaracijoje būta ir daugiau jo knygoje pareikštų minčių. Svarbiausios organiškosios valstybės gairės, anot autorių, buvo korporatyvinė santvarka, kultūrinė autonomija ir teisinės valstybės realizavimas. K. Pakšto indėlis į deklaraciją ryškiausias formuluojant

[85] Dėl organiškosios valstybės kūrybos // Naujoji Romuva. 1936, nr. 9, p. 213.

[86] Į organiškosios valstybės kūrybą // Naujoji Romuva. 1936, nr. 8, p. 170.

[87] Keliuotis J. Visuomeninis idealas. Visuomeninės filosofijos metmenys. Kaunas, 1935, p. 125–197.

kultūrinės autonomijos sampratą, atitinkančią mokslininko jau senokai skelbiamas nuostatas. Įžanginis žodis ir pati deklaracija buvo persisunkusi S. Šalkauskio idėjų dvasia.

Tarp šešiolikos autorių nerasdami S. Šalkauskio pavardės daugelis laukė, ką pasakys mąstytojas. Po trijų savaičių „Naujojoje Romuvoje" pasirodė jo analitinis straipsnis „Romuviečių deklaracija"[88]. Kolektyvinį kūrinį S. Šalkauskis vertino kaip ramios ir nešališkos akademinės minties apraišką, savo esme ir turiniu atitinkančią tai, kas katalikų sociologų pasiekta visuomeninės minties srityje kituose kraštuose, o vienu kitu atžvilgiu net „prasikišančią į priekį". „Brangieji draugai romuviečiai, – rašė S. Šalkauskis, – vadindamas Jus šitaip, noriu pabrėžti, kad mūsų takai yra susiję į vieną platų kelią. Man nėra net reikalo įsijungti į Jūsų sąjūdį, nes aš jau esu buvęs jo ištakose... manyje brendo daugelis iš tų idėjų, kurias Jūs taip sugestyviai esate pareiškę savo deklaracijoje... Aš tiesiu dabar Jums savo ranką ir tariu: nuo šiolei žygiuokime drauge į laimingesnę mūsų tautos ateitį"[89].

Kaip ir buvo tikėtasi, romuviečių deklaracija sukėlė gyvą Lietuvos spaudos polemiką. Kai kairioji spauda tylėjo, negalėdama įkąsti per kieto sau riešuto, tautininkų spauda („Vairas", „Jaunoji karta", „Lietuvos aidas") skelbė Domo Cesevičiaus, A. Majausko, Vinco Rastenio ir kitų kritinius straipsnius. Buvęs Tautininkų sąjungos generalinis sekretorius V. Rastenis rašė, kad „Naujosios Romuvos organinė valstybė netinkanti autoritarinio režimo šalininkams, nes ji esanti per daug liberalistinė, bet ji nepriimtina ir liberalams, nes per daug linkusi į autoritetizmą ir net į despotizmą; ji kažin ar esanti priimtina katalikams, nes skelbdama absoliučią sąžinės laisvę vargiai galinti būti katalikiška, bet ji neturi imponuoti ir laisvamaniams, nes būdama katalikų sukurta, nebūsianti tolerantiška"[90]. Žodžių ekvilibristi-

---

[88] Šalkauskis S. Romuviečių deklaracija (Svcikintina iniciatyva visuomeninės minties srityje) // Naujoji Romuva. 1936, nr. 11, p. 241–246.

[89] Ten pat, p. 246.

[90] Polemika dėl „Naujosios Romuvos" organinės valstybės koncepcijos // Naujoji Romuva. 1936, nr. 18, p. 431.

ka slėpė nenorą arba nesugebėjimą rimtai ir nuoširdžiai įsigilinti į deklaraciją. „Jaunosios kartos" straipsnyje buvo pykstama, kad organiškosios valstybės projektą išdrįsta skelbti, o jo autoriai beveik plūstami, gąsdinami. Šiame fone konstruktyviausia galima laikyti V. Trumpos atliktą analizę. Nesutikęs daryti J. Keliuočio siūlomų pakeitimų, autorius „Naujajai Romuvai" ruoštą savo straipsnį paskelbė „Vaire". Gal kiek pervertindamas J. Keliuočio vaidmenį rengiant deklaraciją, V. Trumpa rašė, jog „be jokių užpakalinių minčių galima pasakyti, kad teorijoj tai graži, nauja ir originali visuomenės ideologija. Žinoma, didžiausias jos originalumas pasirodytų tada, jei ją imtų gyvenime kuri nors valstybė taikyti. Tai net būtų savotiškas siurprizas, ne vien originalumas"[91]. Anot V. Trumpos, deklaracija buvo sintezės, vidurio kelio ieškojimas tarp įsigalėjusio autoritetizmo ir savo idealų nenorinčio atsisakyti demokratinio sąjūdžio.

Katalikiškosios spaudos reakcija į deklaraciją nebuvo visai vienareikšmiška. „Židinys" (1936, nr. 3) pateikė projekto minčių santrauką, teigiamai jas įvertindamas, „Tiesos kelias" trumpai, bet labai palankiai pritarė, o „Rytas" (nr. 63) išspausdino Civiso straipsnį „Senių ir jaunųjų susitikimas", kuriame jaučiama jaunųjų iniciatyvos baimė. „... patiems nesugebant savos pozityvios iniciatyvos pareikšti, ar ne geriau būtų kitų, ypač naujų, jėgų iniciatyva pasidžiaugti?" – retoriškai klausė „Naujoji Romuva"[92]. B. Čėsniui naujaromuvių žodis padarė „neišdildomo įspūdžio"[93].

1936 m. jauniesiems kultūrininkams, pradėtiems vadinti „šešiolikos daktarų klubu", teko atlikti dar vieną didžiulės kultūrinės reikšmės darbą. Nuo 1923 m. pabaigos ėjęs krikščionių demokratų dienraštis „Rytas" (red. L. Bistras) autoritarinio valdymo metais cenzūros buvo nualintas: retkarčiais išeidavo ištisais baltais puslapiais,

---

[91] Trumpa V. „Naujosios Romuvos" ideologijos..., p. 444.
[92] Polemika dėl..., p. 431.
[93] Į organiškosios valstybės kūrybą // Naujoji Romuva. 1936, nr. 10, p. 223.

kartais administracine tvarka buvo baudžiamas stambiomis baudomis, porą kartų (1928 m. ir 1932 m.) iš viso nepasirodė. Politinių ir materialinių bėdų spaudžiamas leidinys teturėjo vos 700 rėmėjų. Galop dėl griežto pasisakymo prieš naująjį Seimo rinkimų įstatymą 1936 m. birželio 5 d. „Rytas" buvo sustabdytas visai karo padėčiai. Atsakydami į šį valdžios aktą, jaunieji katalikų kultūrininkai J. Brazaitis (Ambrazevičius), P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, J. Keliuotis, A. Maceina, I. Skrupskelis ir iš studijų Vakaruose grįžęs kun. Stasys Yla – „1936 m. birželio mėnesio viduryje per kelias valandas priėmė seno organo palikimą ir per vienuolika dienų sukūrė „XX amžių". Tuo jie atliko darbą, kuris kituose kraštuose būtų pareikalavęs milžiniškų sumų ir ištiso štabo įgudusių žurnalistų"[94]. Naujasis dienraštis pradėjo eiti nuo 1936 m. birželio 24 d., laikėsi katalikiškos ir tautinės krypties, akcentavo kūrybą ir pozityvumą. Skelbėsi ne partiniu, bet politiniu, kultūros reikalams skiriančiu daugiau vietos ir reikšmės negu kiti dienraščiai. Siekė vadovautis plataus visuomeninio bendradarbiavimo, kultūrinių ir socialinių problemų suaktyvinimo principu. Pasižymėjo operatyvumu, informacijos gausumu (korespondentus turėjo Londone, Berlyne, Stokholme, Varšuvoje, Rygoje, Taline), netrukus tapo populiariausiu dienraščiu Lietuvoje. Jo tiražas nuo 3000 egz. išaugo iki 25 000 egz., o kartais siekdavo 40 000 egz. Toną dienraščiui (vyr. red. buvo Juozas Prunskis, nuo 1939 m. – I. Skrupskelis) davė jaunoji katalikų inteligentų karta, bendradarbiauti paskatinusi S. Šalkauskį, P. Kuraitį, J. Eretą, L. Bistrą ir kitus. K. Pakštas dalyvavo redakcijos kolektyvo pasitarimuose – ne vienas vyko jo bute, dienraščiui paskyrė rimtų straipsnių, buvo bene vienintelis vyresnės kartos atstovas, kuris stovėjo prie „XX amžiaus" ištakų. „Kai Dr. Bistras perdavė dienraštį mūsų grupei, – rašė jis, – tai savo rašte jis kiek raminosi, kad perduoda viską *tos pačios srovės* jaunesnei kartai"[95].

---

[94] Eretas J. Šalkauskio idėjų..., p. 199.

[95] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 1.

Du reikšmingiausi naujojo katalikiško kultūrinio elito pasirodymai – deklaracija „Į organiškosios valstybės kūrybą" ir „XX amžius" – J. Eretui davė progą prabilti apie trečiąją lietuvių krikščioniškosios kultūros kartą, arba „1936-ųjų generaciją". Antroji (F. Kemėšio, V. Bartuškos, L. Bistro, V. Mykolaičio-Putino, K. Pakšto ir kitų) karta labai sunkiomis sąlygomis paruošė naująjį elitą[96]. Jos atstovas K. Pakštas svariai prisidėjo ir prie gyvenimo diktuotų naujų užmojų įgyvendinimo.

Artėjant 1938 m. prezidento rinkimams, „1936-ųjų generacija" nusprendė iškelti alternatyvą vieninteliam kandidatui A. Smetonai. Tai padaryti krikščionys demokratai bandė jau 1931 metais. Politinė policija tada turėjo žinių, kad prezidentu jie nori matyti prof. M. Biržišką, kuris davęs sutikimą balotiruotis, jei jo kandidatūrą iškelsią 20 ypatingųjų tautos atstovų. Valdžiai ėmusis ypatingųjų priemonių opozicijai išvengti, A. Smetonos pavardė buvo įrašyta į visas 116 balsavimo kortelių[97]. Anot V. Trumpos, ne paslaptis, kad M. Biržiška beveik visą gyvenimą tikėjosi kada nors tapti Lietuvos prezidentu[98].

Nauji Lietuvos Respublikos prezidento rinkimai buvo numatyti 1938 m. lapkričio 14 dieną. Jiems rengdamiesi valdžios sluoksniai darė viską, kad pretendentas vėl būtų vienas. „1936-ųjų generacija", matydama, jog pasikeitusiems laikams reikia naujų žmonių, nutarė tautai pasiūlyti ir daugiau populiarių, pasitikėjimą turinčių kandidatų. „XX amžiaus" redaktorių kolegijos nariai J. Grinius, P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis ir J. Brazaitis parašė straipsnį „Respublikos prezidento rinkimų belaukiant"[99]. Jį H. F. Skinulio slapyvardžiu turėjo paskelbti paskutinę savaitę prieš rinkimus. Į kitus kandidatus (Stasį Raštikį, Ernestą Galvanauską) buvo daromos tik aliuzijos, o

[96] Erctas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje. Roma, 1972, p. 47.

[97] Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996, p. 210.

[98] Trumpa V. Apie žmones..., p. 207.

[99] Žr.: Erctas J. Kazys Pakštas..., p. 97–99.

prof. K. Pakštas straipsnyje įvardytas ir apibūdintas kaip visoje Lietuvoje, išeivijoje, kaimyninėse šalyse gerai žinomas mokslininkas, didis Lietuvos patriotas, tolerantiškas žmogus.

J. Eretas, pažymėjęs, kad ši akcija buvo politinė demonstracija, pripažįsta, jog K. Pakštas „nebūtų buvęs visų privalumų koncentratas". Padedamas lakią jo fantaziją galinčių pažaboti specialistų, „jis įtikimiausiai būtų kraštą apsaugojęs bent nuo sustingimo ir žymų skaičių piliečių įtraukęs į politinę statybą bei kultūrinę kūrybą"[100]. Tačiau plačioji visuomenė apie K. Pakšto kandidatūros siūlymą nesužinojo, nes cenzūra straipsnio neleido spausdinti – jis tik korektūros pavidalu buvo paskleistas opozicijos rateliuose. Lietuvos prezidento rinkimuose A. Smetona vėl buvo vienintelis kandidatas, iš 120 tautos atstovų balsų gavo 118 (dvi kortelės buvo tuščios). Pagal tuo metu nusistovėjusią tvarką cenzūros neleisti spausdinti politiniai straipsniai arba jų ištraukos buvo siunčiami Saugumo departamentui, atitinkamoms ministerijoms ar net į prezidentūrą[101]. Aišku, kad uolūs ministerijų, Visuomeninio darbo valdybos – tautininkų propagandos įstaigos – valdininkai surasdavo pačių įvairiausių būdų „atsilyginti". K. Pakšto toleranciją, įžvalgą, projektus lygindamas su „siaurais valdininkiškais visų mūsų prezidentų keliais", B. Babrauskas teigia, kad mokslininko, visuomenės veikėjo „nebuvimas prie valstybės vairo Lietuvai tikrai buvo kenksmingas"[102].

K. Pakštas buvo negausiame būrelyje tų politikų, kurie suvokė koalicijų būtinumą Lietuvos politiniame gyvenime. Jis manė, jog didžiausią įtaką turinčios grupės, kurios „normaliuose" rinkimuose surenka per 70 procentų visų rinkėjų balsų, t. y nuosaikūs kairieji (valstiečiai liaudininkai) ir katalikų centras (krikščionys demokratai bei ūkininkų sąjunga), turėtų veikti bendrai. Susitarusios dėl kultūrinės

---

[100] Ten pat, p. 100.

[101] Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. T. 3. Čikaga, 1972, p. 256.

[102] Babrauskas B. Rašytojas, tapęs geografu // Draugas. 1960, rugs. 24, nr. 225.

santaikos, šios jėgos sutelktų du trečdalius visos tautos, patrauktų ir dešiniuosius, ir kairiuosius[103]. Krikščionių demokratų partijos konferencija, vykusi 1927 m. vasario 23–24 d., priėmė K. Pakšto siūlytą kultūrinės autonomijos principą, o juo remdamasi ėmėsi žygių suartėti su liaudininkais. Lapkričio 26 d. įvyko pirmasis didžiųjų politinių partijų atstovų pasitarimas. Ūkininkų sąjungai atstovavo Vincas Karoblis, valstiečiams liaudininkams – Jonas Strimaitis ir Pranas Dailidė, o krikščionims demokratams – E. Turauskas ir K. Pakštas. Po diskusijų apie ekonominių organizacijų lygybę ir vienodas teises į valstybės pašalpą vienbalsiai pripažintas kultūrinės autonomijos principas. Sutarta sudaryti mišrią arbitražo komisiją, kuri atliktų taikintojo, ramintojo vaidmenį[104]. Partijų susitaikymo, koalicijos klausimą K. Pakštas kėlė „Ryte" ir „Židinyje". Jono Vileišio plačios koalicijos idėja taip ir liko rankraštyje „Lietuvos žinių" redakcijos archyve[105]. Matyti, kad abiejų partijų vadovybės dar nesuvokė opozicinio sąjūdžio reikšmės. Nereikėtų užmiršti ir savo rankose turėjusių nemaža svertų tautininkų pastangų, kad toks platus sąjūdis neatsirastų.

Tautininkų partijai ėmus didinti spaudimą, Valstiečių liaudininkų ir Krikščionių demokratų partijos ieškojo legalių bendros opozicinės veiklos būdų. 1933 m. pabaigoje jų atstovai – K. Pakštas, Vincas Kvieska, V. Čepinskis, Balys Žygelis, Petras Radzevičius, Jonas Vilkaitis – Kaune imasi steigti Politinį klubą. 1934 m. sausio 12 d. šeši iniciatoriai Kauno miesto ir apskrities viršininkui įteikė prašymą įregistruoti taip pavadintą klubą. Pateiktieji įstatai numatė tokius klubo tikslus: „a) studijuoti ir aiškintis politinius, kultūrinius ir socialinius klausimus; b) laisvu klausimų nagrinėjimo būdu ieškoti kelių ir priemonių lietuvių tautos moralinei garbei, ekonominiam stiprinimui ir politiniam jos saugumui įgyvendinti"[106]. Tikslams įgyven-

---

[103] Pakštas K. Kultūrinės santaikos galimumai // Židinys. 1927, nr. 12, p. 383.
[104] Pakštas K. Susitarimo keliu // Rytas. 1927, gruod. 2, nr. 273.
[105] Aničas J. Jonas Vileišis. 1872–1942. Gyvenimo ir veiklos bruožai. Vilnius, 1995, p. 452.
[106] Politinio klubo valdyba. 1934 01 12 // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 750, lap. 5.

dinti numatyta rengti viešus ir uždarus pasikalbėjimus, paskaitas, pranešimus, diskusijas, įsteigti skaityklą, biblioteką, publikuoti leidinius. Klubo nariais galėjo būti „pilnaverčiai Lietuvos piliečiai, prijaučią politinio klubo tikslams ir jau viešai pasireiškę savo visuomeniniu veikimu“[107]. Klubo būstinė buvo J. Vileišio butas, viešos akcijos rengtos Pienocentro salėje. Klubas buvo įregistruotas 1934 m. vasario 9 d., o vasario 22 d. įvyko steigiamasis susirinkimas. Į pirmąją klubo valdybą buvo išrinkti V. Čepinskis (pirmininkas), V. Kvieska (vicepirmininkas), P. Radzevičius (sekretorius), J. Vileišis ir K. Pakštas (nariai). Antrąją klubo valdybą, išrinktą 1935 m. balandžio 15 d., sudarė J. Vileišis (pirmininkas), V. Kvieska (vicepirmininkas), P. V. Raulinaitis (sekretorius), J. Vilkaitis (iždininkas) ir K. Pakštas (narys)[108].

Politiniam klubui priklausė liaudininkų ir krikščionių demokratų veikėjai, kuriems rūpėjo pozicijos ir opozicijos santykių problema. Todėl viename iš pirmųjų susirinkimų (1934 m. kovo 7 d.) buvo išklausyta prof. Mykolo Römerio paskaita apie parlamentarizmą, diskusijose pabrėžta nuostata, kad pozicijos negali būti be opozicijos[109]. 1934 m. kovo 21 d. klube buvo išklausyta K. Pakšto paskaita apie Baltoskandiją ir kultūrinį bendradarbiavimą su Skandinavijos tautomis. Gegužės pradžioje klubas VDU patalpose surengė diskusiją Pabaltijo sąjungos ir Vilniaus klausimu. Diskusija davė netikėtų rezultatų. Du iškilūs klubo veikėjai profesoriai V. Čepinskis ir M. Römeris pasisakė už tai, kad *reikia pradėti su lenkais normalius santykius ir paskiau tariantis ieškoti būdų išspręsti Vilniaus problemą Lietuvai priimtinu būdu*[110]. V. Čepinskis manė, jog Vilniaus klausimu susiformavo nesveikos psichologinės nuostatos, trukdančios tartis su Lenkija, kritikavo vyriausybės taktiką „grąžinkit Vilnių,

[107] Ten pat.
[108] Politinio klubo įstatai. 1934 01 12 // LCVA. F. 402. ap. 4, b. 750, lap. 12.
[109] Politiniame klube // Lietuvos žinios. 1934, kov. 8, nr. 55.
[110] Pabaltijo Sąjunga ir Vilniaus problemos // Rytas. 1934, geg. 4, nr. 101.

o paskui kalbėsimės". V. Čepinskis teigė, kad *jei kada nors koki priešai sutratins Lenkiją, tai neliks nė Lietuvos*[111]. K. Pakštas Pabaltijo sąjungos klausimą, Vilniaus ir Klaipėdos problemas siejo su didžiosios kaimynės Vokietijos interesais. Aštrios diskusijų dalyvių kalbos, vyriausybės užsienio politikos nuostatų kritika buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios valdžia troško pritildyti klubą.

1934 m. gegužės 30 d., kai klubo nariai turėjo toliau gvildenti parlamentarizmo temą, Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas, remdamasis Draugijų įstatymo 14 paragrafu, pranešė, jog „Politinio klubo veikimas nuo šios dienos yra sustabdomas. Atšaukiamas duotas bendras leidimas susirinkimams ruošti"[112]. „Politinis klubas uždarytas", – visuomenei pranešė „Naujoji Romuva"[113], „Politinio klubo mirtis", – skelbė „Lietuvos žinios"[114]. O štai „Lietuvos aidas" Kauno politinio klubo narius pavadino žmonėmis, „kurie viešai sau leidžia žaisti su ugnimi, visai nepaisydami, kad tuo gali sukelti jei ne gaisrą, tai visiems nemalonių dūmų"[115].

Į Politinio klubo narių, siekusių laisvai gvildenti demokratijos, parlamentarizmo ir visuomenei aktualius klausimus, prašymą leisti atgaivinti klubo darbą 1934 m. liepos 17 d. gautas neigiamas atsakymas. Pagaliau 1934 m. lapkričio 2 d. nutarimas dėl Politinio klubo veiklos sustabdymo buvo atšauktas, tačiau veikla neišleista iš policijos akiračio. Policijos atstovas dalyvavo klubo nariams 1935 m. vasario 1 d. aptariant kultūrinės autonomijos problemą. Pranešimą darė P. Dielininkaitis, kalbėjo K. Pakštas, S. Šalkauskis ir kiti[116]. Tų pačių metų balandžio 15 d. buvo perrinkta senoji klubo valdyba, joje K. Pakštas – narys.

---

[111] Ten pat.

[112] VRM Piliečių apsaugos departamento 1934 05 30 raštas Nr. 30027 // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 750, lap. 7.

[113] 1934, nr. 178–179, p. 45.

[114] 1934, birž. 2, nr. 123.

[115] Daugiau rimtumo // Lietuvos aidas. 1934, geg. 7, nr. 103.

[116] Aničas J. Jonas Vileišis..., p. 488.

Pasirodžius naujam Draugijų įstatymui, teko atnaujinti Politinio klubo įstatus. Šį kartą buvo pažymėta, jog nariai yra „visuomenėje pasižymėję kaipo dirbą jos ir Lietuvos valstybės labui, neatsižvelgiant į tat, ar jie priklauso kokiai politinei partijai, ar ne, nes Politinis klubas, kaipo apolitinė draugija, neatstovauja jokios politinės grupės interesų ir daboja visos tautos reikalus"[117]. To pakako, kad 1937 m. liepos 12 d. pertvarkyti įstatai būtų patvirtinti ir įtraukti į draugijų registrą. 1937 m. gruodžio 30 d. išrinktoje Politinio klubo valdyboje V. Kvieskos ir J. Vilkaičio vietas užėmė P. Dielininkaitis ir Valentinas Gustainis[118]. 1938 m. kovo 24 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas, „pildydamas Vidaus reikalų ministro parėdymą, valstybės ir tautos saugumo reikalų sumetimais" Politinio klubo veiklą buvo sustabdęs pusei metų. Bet Administracijos departamentas 1938 m. gegužės 6 d. šį sprendimą panaikino[119]. 1938 m. įvyko keturi visuotiniai susirinkimai, juose dalyvavo VRM atstovas. Organizacijų statistikos duomenimis, 1939 m. sausio 1 d. Politinis klubas turėjo 17 narių (1936 m. – 20; 1937 m. – 18; 1938 m. – 17), visi buvo lietuviai vyrai. Iniciatyviai veikęs klubas buvo uždarytas jau po sovietinės okupacijos ir aneksijos 1940 m. rugpjūčio 8 dieną. Ant nutarimo antrosios pusės J. Vileišis užrašė: „Politinis klubas jau nustojęs buvo gyvuoti prieš pusmetį ir jokio turto neturėjo ir neturi"[120].

Tautininkams įvairiais būdais varžant legalų opozicinių partijų atstovų bendravimą, imtasi ir nelegalios, pogrindinės veiklos. Nuo 1934 m. rudens prasidėjo reguliarūs abiejų partijų – Krikščionių demokratų ir Valstiečių liaudininkų – atstovų pasitarimai. Jie vykdavo M. Sleževičiaus, Felicijos Bortkevičienės namuose ir net P. Karvelio ūkyje netoli Kauno. Iš valstiečių liaudininkų dar reiškėsi Zigmas Toliušis, Vladas Lašas, Juozas Audėnas, Balys Paramskas, Jonas

[117] Politinio klubo įstatai // LCVA. F. 402, ap. 5, b. 233, lap. 2.
[118] Ten pat, lap. 25.
[119] Ten pat, lap. 8.
[120] Politinio klubo..., lap. 14.

Kardelis. Krikščionims demokratams atstovavo to paties „kultūrininkų" būrelio žmonės – P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, K. Pakštas, taip pat L. Bistras, Kazys Bizauskas, P. Karvelis. „Kai eidavome į dviejų partijų susirinkimus pas M. Sleževičių, tai ten Dr. Dielininkaitį, Dr. Skrupskelį ir mane laikydavo tų pačių krikšč. demokratų jaunesniuoju sparnu, veiklesniu ir stiprėjančiu, be to – net simpatišku. Man rodėsi, kad palengva, be sukilimo ir revoliucijos, jaunesnioji srovė pasieks daugumos visoje šaly, neišmesdama ir neatstumdama ir konservatyvių žmonių", – rašė K. Pakštas[121]. Susirinkimuose, kurie vykdavo jaukioje atmosferoje, būdavo aptariamos politinės aktualijos, požiūris į civilinės metrikacijos, kultūrinės autonomijos ir kitus klausimus. S. Šalkauskis nuolat būdavo informuojamas apie posėdžius, jam patikdavo, kad skirtingos partijos palaiko draugiškus ryšius, drauge gvildena politinius klausimus. „Tai buvo panašu į šalkauskinių sintezių ieškojimą, politinės darnos siekimas, džentelmeniškų tradicijų ugdymas praktikoje"[122]. Kai 1935 m. vasarą buvo sudarytas Darbo ir bendradarbiavimo programos projektas, S. Šalkauskis sveikino jo konstruktyvumą, nurodė tobulinimo kryptis[123]. 1935 m. rugpjūčio 11–17 d. Kaune vykstant Pirmajam pasaulio lietuvių kongresui, abi partijos ir prie jų prisijungę socialdemokratai elgėsi labai solidariai, surengė net specialią vakarienę su bendraminčiais iš kitų kraštų.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, ypač priėmus Lenkijos ultimatumą, suaktyvėjo opozicinės jėgos. Pirmiau minėtus krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų veikėjus, suinteresuotus valstybės saugumu, Vilniaus klausimo sprendimu, labiau skyrė tik požiūris į Bažnyčios ir valstybės santykius. Abiejų partijų atstovų pasitarimai sukėlė savotišką politinį sąjūdį, kuris buvo pramintas „Ašimi". Jos atstovai ketino įteikti Ministrų kabinetui memorandumą dėl nau-

---

[121] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 1.

[122] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 199.

[123] Šalkauskis S. Apie darbo ir bendradarbiavimo programos projektą // Rytas. 1935, liep. 8, nr. 152; liep. 9, nr. 153.

jos koalicinės vyriausybės sudarymo, tačiau nebuvo priimti. Abi politinės jėgos platino savo dokumentą, rengė pasitarimus. Anot J. Audėno, kur ir kada pasitarimai vykdavo, kas su kuo susitikdavo, nebuvo plačiai žinoma, nes buvo ir mažesnių – po du tris asmenis konkretiems klausimams aptarti ar projektams paruošti. Šių partijų atstovų susitikimai buvo organizuojami ir kituose miestuose. Tai buvo ne viešas, o pogrindžio darbas. Tačiau apie tą „politinę ašį" visas kraštas žinojo[124]. Iš esmės tai buvo prieštaringai vertintinas kai kurių veikėjų susitarimas dėl bendrų veiksmų. Šalia krikščionių demokratų, liaudininkų vėliau „Ašies" veikloje dalyvavo ir voldemarininkai. Manyta, jog kovojant su A. Smetonos režimu galima susidėti ir su jais. Prof. K. Pakštas „Ašies" susitikimuose dalyvavo iki išvykimo į JAV.

Visuomeninėse organizacijose

K. Pakšto veikla netilpo vietinių, kad ir labai svarbių, problemų rėmuose. Jis veikė visur, kur tikėjosi galėsiąs būti naudingas Lietuvai. Būdamas Pabaltijo valstybių ir tautų suartėjimo šalininkas, K. Pakštas nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio aktyviai įsitraukė į Lietuvių–latvių vienybės draugijos (LLVD) veiklą. 1923 m. kovą kun. J. Tumo-Vaižganto ir prof. E. Volterio iniciatyva Kaune įkurtoji draugija (vėliau skyrius turėjusi Šiauliuose ir Klaipėdoje) siekė įgyvendinti dar J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, Martyno Jankaus ir kitų puoselėtą mintį apie giminiškų baltų tautų vienybės stiprinimą. LLVD išleido

[124] Audėnas J. Paskutinis posėdis. Vilnius, 1990, p. 102.

T. Zeiferto „Latvijos istoriją“ (1927), kasmet (nuo 1929 m.) Kaune rengė latvių kalbos kursus, globojo latvių dailės parodas, skatino abiejų kraštų mokytojų, dėstytojų, studentų, įvairių specialybių atstovų profesinį bendradarbiavimą. Buvo rengiami Lietuvių–latvių vienybės kongresai (pirmasis įvyko Rygoje 1924 m., antrasis – Kaune 1925 m.), kuriuose vėliau dalyvavo ir Estijos atstovai. Keli šimtai vienybės šalininkų kurios nors šalies sostinėje aiškindavosi galimybes politiškai, ekonomiškai suartėti, svarstė įvairiausius šio, kaip paaiškėjo, nepaprastai sudėtingo proceso aspektus.

K. Pakštas, 1928–1931 m. Rygos universitete dėstydamas regioninės geografijos kursą, susipažino su latvių geografais, matė kaimyninės tautos veržlumą, laimėjimus. Skaitė paskaitas apie Lietuvą ir Baltijos tautas Latvių–lietuvių vienybės draugijos (įsteigta 1921 m.) posėdžiuose Rygoje. Jau būdamas LLVD nariu pasakė gražią kalbą apie Latviją VDU iškilmingai švenčiant tos šalies nepriklausomybės 16-ąsias sukaktuves. Minėjime taip pat kalbėjo Latvijos pasiuntinys Lietuvoje Liudvigas Sėja, rektorius M. Römeris, prof. E. Volteris[125]. K. Pakštas aktyviai dalyvavo 10-ajame Lietuvių–latvių vienybės kongrese, vykusiame 1934 m. birželio 9–11 dienomis. Kongreso proga VDU Romuvos korporacija, talkinant Universiteto bibliotekos direktoriui Vac. Biržiškai ir K. Pakštui, surengė pirmąją Pabaltijo valstybių istorinių žemėlapių parodą[126]. Parodą atidarė draugijos pirmininkas Antanas Merkys, žemėlapius aiškino K. Pakštas. Kongrese K. Pakštas darė pranešimą „Tarptautinė kalba Pabaltijo valstybėse“. P. Skardžius kalbėjo apie kalbines lietuvių ir latvių suartėjimo galimybes, E. Galvanauskas – apie politinį ir ekonominį bendradarbiavimą. Priimta 10 rezoliucijų, skatinančių plėtoti bendradarbiavimą visose srityse. Kongreso dalyviai, kreipdamiesi į savo šalių vyriausybes, ragi-

[125] Latvijos 16 metų nepriklausomybės sukakties minėjimas // Naujoji Romuva. 1934, nr. 203, p. 866.

[126] Mes – viena tauta. Lietuvių–latvių vienybės X kongresas. Kaunas, 1934, p. 23.

no jas vienyti tautas ir valstybes, padėti viena kitai ginti valstybės interesus ir teritorijas. Siūlyta mokyklose įvesti vieną bendrą užsienio kalbą, leisiančią geriau tarpusavyje bendrauti, o pasienio mokyklose mokyti kaimyninės šalies kalbos[127]. 1936 m. minint Latvijos nepriklausomybės 18-ąsias metines, K. Pakštas „XX amžiuje" paskelbė straipsnį apie kaimynų dvasinės kultūros laimėjimus. Latvijos nueitas kelias jam buvo „puikus įrodymas, kad mažai tautai nepriklausomybė apsimoka gal net geriau kaip didžiai"[128]. K. Pakštas pabrėžė, kad praktiškai ir sveikai mąstantys kaimynai dirba visu pajėgumu pagal gerai apgalvotą planą ir pagreitintu tempu: tiesia plentus, įsteigė net 200 000 tonų prekybos laivyną, gerina ūkį ir t. t. Bet visų svarbiausia, kad latviai savo nepriklausomybės esmę mato kruopščiame kultūros darbe – jų universitetas tapo didžiausiu Baltijos baseine ir Rytų Europoje (8500 studentų ir 369 profesoriai, docentai); jau 1920 m. įsteigtas Kultūros fondas kasmet beveik milijoną latų skiria mokslininkams, menininkams remti; 450 000 latvių katalikų turi Teologijos fakultetą. „Latvijos asmeny mes turime taikų ir gerą kaimyną ir labai artimą giminaitę. Mūsų saugumui reikalinga tvirta Latvija, mūsų prekybai reikalinga turtinga Latvija, mūsų kultūrai tinka tiktai aukštos rūšies pavyzdžiai", – baigė straipsnį K. Pakštas[129].

Baltijos šalių bendradarbiavimo, vienybės idėjos K. Pakštą atvedė ir į Lietuvių–švedų draugiją (LŠD). Ši organizacija buvo įsteigta 1925 m. lapkričio 22 d. po Kaune vykusios Igno Šeiniaus paskaitos apie Stokholmo architektūrą. Paskaitoje dalyvavę A. Smetona, M. Yčas, J. Tumas-Vaižgantas, P. Šalčius, P. Leonas ir kiti nutarė įsteigti draugiją, patvirtino įstatus, išrinko valdybą. Buvo užsimota stiprinti ir plėsti Lietuvos ir Švedijos kultūrinius bei ūkinius ryšius. Tačiau nepalan-

[127] Lietuvių–latvių vienybės X kongresas // Rytas. 1934, birž. 11, nr. 130.

[128] Pakštas K. Kultūriniai Latvijos laimėjimai. Didžiosios latvių šventės proga // XX amžius. 1936, lapkr. 18, nr. 125.

[129] Ten pat.

kiai susiklosčius tarptautiniams santykiams, draugija užgeso taip ir neišplėtojusi savo veiklos. Veikimą atnaujino 1932 m. sausio 10 d., kai dėl pasikeitusių objektyvių bei subjektyvių sąlygų suaktyvėjo Lietuvos skandinaviškoji politika[130]. LŠD pirmininku buvo išrinktas J. Tumas-Vaižgantas, valdybos nariais – J. Vileišis, P. Šalčius, Petras Kregždė, U. Philbladas[131]. Nuo 1933 m. iki 1938 m. K. Pakštas buvo renkamas draugijos valdybos nariu, pirmininku. 1938 m. gegužės 5 d. pirmininku išrinkus A. Jušką, K. Pakštas tapo vicepirmininku. Tuo laikotarpiu į LŠD valdybą įėjo S. Kolupaila, Antanas Trimakas, Jonas Šimoliūnas, S. Sabalis, Jonas Yčas, B. Helcermanas ir kiti[132].

Švedų–lietuvių ir Švedijos geografų draugijų pakviestas K. Pakštas 1934 m. vasario 16 ir 20 d. Stokholme skaitė paskaitas „Lietuva Baltoskandijos tautų šeimoje" ir „Lietuvių emigrantai Amerikoje". Nuotraukomis iliustruotose paskaitose apibūdino Lietuvos ūkio, kultūros, socialinio gyvenimo bruožus ir tautinius uždavinius. Paskaitose, interviu laikraščiams nušvietė Vilniaus klausimą[133]. Baltoskandijos, kultūrinio bendradarbiavimo su Švedija bei kitomis skandinavų tautomis idėjos buvo pabrėžtos K. Pakšto paskaitoje jau minėtame Politiniame klube (1934 m. vasario 21 d.). Čia buvo apibūdinti Lietuvą ir Švediją siejantys daugiariopi bei stiprūs ryšiai, pabrėžtas aukštesnis nei kituose Europos kraštuose švedų politinio teisingumo jausmas (labiau suprantama ir atjaučiama Lietuvai padaryta skriauda). Buvo keliama mintis vienoje iš Vakarų Lietuvos gimnazijų vietoje dėstomos privalomos užsienio kalbos įvesti švedų kalbą ir literatūrą. Tokioje gimnazijoje sutelkus visų skandinaviškųjų dalykų studijas, praturtėtų lietuvių kultūra, rastųsi galimybė atsipalaiduoti nuo

---

[130] Plačiau žr.: Grigaravičiūtė S. Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 m. Vilnius, 2002.

[131] Lietuvių–švedų draugijos veikimas // Lietuvos aidas. 1932, saus. 16, nr. 12.

[132] Kauno apskr. viršininko byla. Lietuvių švedų draugija // LCVA. F. 402, ap. 5, b. 185, lap. 2, 7, 8; f. 586, ap. 1, b. 3, lap. 37.

[133] Prof. K. Pakštas Švedijoj // Naujoji Romuva. 1934, nr. 166, p. 237.

didžiųjų valstybių įtakų. Klubo priimta rezoliucija buvo įteikta Švietimo ministerijai, paskelbta visuomenei[134].

LŠD globojo į Lietuvą atvykstančius švedų mokslininkus, parodas, rengdavo Švedijai skirtus vakarus, kiekvienų metų gruodžio 12 d. švęsdavo dar iš pagonybės atėjusią šv. Liucijos dieną, pagerbdavo kaimyninės valstybės pasiuntinius Lietuvoje (P. V. Johansoną 1936 m. vasario 14 d., R. Sandlerį 1937 m. birželio 7 d.). Tomis progomis kalbėdamas K. Pakštas apibūdindavo Švedijos istoriją, kultūrą. 1936 m. kovo 30 d. „Pažangos" rūmuose pradėdamas švedų literatūros vakarą pabrėžė, kad „švedai metė ginklus, užkariavimus, ėmė sėkmingai valdyti kultūros ginklą"[135].

Vieną iš reikšmingiausių Lietuvos ir Švedijos bendradarbiavimo žingsnių žengė Stokholme veikiantis Baltijos komitetas, kurį sudarė prof. S. Curmanas, prof. B. Nermanas, H. E. Henke, dr. A. Schückas. Nuo 1931 m. jis kasmet rengė kurios nors mokslo šakos kursus. Kiekvienai Baltijos valstybei buvo skiriama po vieną stipendiją jaunam mokslo darbuotojui. Lektoriai ir klausytojai sudarė Baltijos institutą. 1933 m. kvartero geologijos kursams vadovavo du žymiausi švedų profesoriai – Lennortas von Postas ir Gerard'as de Geeras. Tarp dešimties klausytojų buvo lietuviai Mečys Žemaitis ir VDU atstovas dr. Č. Pakuckas[136]. 1939 metų kursuose, skirtuose ekonominės geografijos klausimams, dalyvavo dr. V. Viliamas ir A. Ingaunienė[137].

1939 m. kovą–balandį Kaune planuota surengti švedų kultūros savaitę. Įvairias paskaitas turėjo skaityti švedų mokslininkai, lietuviai K. Pakštas, A. Šapoka, Ignas Šeinius, ruoštasi švedų simfoninės bei

---

[134] Politinio klubo rezoliucija dėl švedų kalbos Lietuvoje // Rytas. 1934, kov. 10, nr. 80; Politikos klubo rezoliucija dėl švedų kalbos Lietuvoje // Lietuvos žinios. 1934, bal. 10, nr. 81.

[135] „Pažangos" rūmuose švedų literatūros vakaras // LCVA. F. 586, b. 1, lap. 161.

[136] Žemaitis M. Baltijos institutas Stokholme // Naujoji Romuva. 1933, nr. 151, p. 931.

[137] Dr. A. Juška apie lietuvių–švedų kultūrinį bendradarbiavimą // XX amžius. 1939, kov. 3, nr. 51.

vokalinės muzikos koncertams, atlikėjų gastrolėms, kino filmų peržiūroms[138]. Bet Vokietijai 1939 m. kovo 22 d. užėmus Klaipėdą, LŠD sprendimu savaitė atidėta. Tik „Naujoji Romuva" išleido specialų numerį, skirtą švedų kultūrai (1939, nr. 18).

Be K. Pakšto dalyvavimo neapsiėjo ir Lietuvių–prancūzų draugija (LPD), įsteigta 1923 m. kovo 17 d. Kaune. Jos pirmuoju pirmininku buvo išrinktas J. Vileišis, toms pareigoms renkamas iki 1933 metų[139]. Plėtodama lietuvių ir prancūzų kultūrinius ryšius, LPD organizavo prancūzų kalbos kursus, paskaitas, muzikines popietes, prancūzų kalbos ir literatūros rašinių konkursus gimnazijose. Turėjo kelių tūkstančių tomų biblioteką, skaityklą, kurioje buvo galima pasiskaityti prancūziškų žurnalų.

Pirmininkaujant J. Vileišiui, 1929 m. lapkričio 5 d. į LPD buvo priimtas K. Pakštas ir O. Pakštienė[140]. K. Pakštas draugijos susirinkimuose skaitė paskaitas, 1935 m. gruodžio 12 d. valdybos nario pavaduotojo teisėmis dalyvavo valdybos posėdyje[141]. Būdamas labai užimtas kitose organizacijose, savo veiklos šioje draugijoje neišplėtojo. Panašiai nutiko ir su 1932 m. įsikūrusia Lietuvių–šveicarų bei Lietuvių ir amerikiečių draugijomis (LAD). LAD oficialiai įsikūrė Kaune 1938 m. balandžio 15 d., nors veikė nuo 1934 metų. Tarp šios draugijos steigėjų buvo K. Pakštas, F. Kemėšis, M. Biržiška, S. Kolupaila, A. Račkus ir kiti. Pirmininku išrinktas J. Kaupas, o K. Pakštas visą laiką buvo vicepirmininkas. Numačiusi palaikyti kultūrinius santykius su JAV ir jose gyvenančiais lietuvių išeiviais, LAD minėjo JAV nepriklausomybės, Padėkos dienas, rengė viešas radijo paskaitas.

1923 m. kovą Ambasadorių konferencijai pripažinus Vilniaus kraštą Lenkijai ir Tautų Sąjungai savo tylėjimu tam pritarus, Lietu-

---

[138] Dr. A. Juška apie lietuvių–švedų kultūrinį bendradarbiavimą // XX amžius. 1939, kov. 3, nr. 51.

[139] Aničas J. Jonas Vileišis..., p. 495.

[140] Lietuvių–prancūzų draugijos posėdžio protokolas Nr. 7. 1929 11 05 // LCVA. F. 945, ap. 1, b. 9, lap. 7.

[141] Ten pat, lap. 50.

vos visuomenei paaiškėjo, kad sprendžiant užgrobto Vilniaus klausimą teks remtis savo jėgomis. JAV lietuviams kilo idėja kurti organizaciją, kurios tikslas – skleisti Vilniaus vadavimo idėjas, remti materialiai ir moraliai lenkų engiamus tautiečius. Šią idėją į Kauną atvežusiam kun. F. Kemėšiui pavyko sutelkti grupelę bendraminčių, kurie 1925 m. balandžio 20 d. įkūrė Vilniaus vadavimo sąjungą (VVS)[142].

Iš Amerikos į Lietuvą sugrįžęs K. Pakštas netruko įsitraukti į VVS veiklą. Sąjungos VIII suvažiavime, vykusiame 1933 m. spalio 15 d., drauge su Marce Katiliūte, Vaclovu Auguliu, Juozu Purickiu buvo išrinktas Vykdomojo komiteto nariu. Pirmininku buvo perrinktas M. Biržiška, pavaduotoju – F. Kemėšis, sekretoriumi – Juozas Grabauskas[143]. K. Pakštas rašė straipsnius Lietuvos ribų, Vilniaus istorijos ir dabarties klausimais, dalyvavo diskusijose, skaitė paskaitas. Dažnas svečias jis buvo miestų, ypač Kauno VVS apygardos skyriuose, dalyvavo VDU studentams surengto Vilniaus semestro paskaitų cikle. Jo paskaita „Vilniaus kraštas tautiniu atžvilgiu" buvo paskelbta „Mūsų Vilniuje"[144].

1936 m. gegužės 11 d. K. Pakštas dalyvavo visuomenės atstovų susirinkime, pareiškusiame protestą dėl lietuvių persekiojimo Vilniaus krašte. Susirinkime kalbėjo Vaclovas Sidzikauskas, A. Juška, J. Vileišis, P. Dielininkaitis, K. Pakštas ir kiti[145]. Pastarojo požiūris į Vilniaus problemą, jos sprendimo projektai kėlė visuomenės susidomėjimą, pritarimą ir kritiką.

K. Pakštas buvo vienas iš Lietuvos–Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungos (LKKBS) steigėjų. Netrukus po Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos, 1925 m. šiame mieste įkurta Lietuvos jū-

---

[142] Plačiau žr.: Kairiūkštytė N. Vilniaus vadavimo sąjunga. 1925 04 26–1938 11 25. Istorinė apybraiža. Vilnius, 2001.

[143] Ten pat, p. 71.

[144] Prof. K. Pakštas apie Vilniaus kraštą tautiniu atžvilgiu // Mūsų Vilnius. 1936, nr. 7, p. 103.

[145] Lietuviška organizuota visuomenė pareiškė protestą prieš lenkų smurtą // Naujoji Romuva. 1936, nr. 20, p. 456.

ros draugija. Jos kūrėjai Endrius Borchertas, Česlovas Landsbergis, Tomas Norus (Naruševičius), Liudas Stulpinas ir kiti siekė formuoti Lietuvos visuomenės supratimą apie jūros, pajūrio, jūreivystės svarbą, rūpintis tranzito, prekybos reikalais, išnaudoti jūros turtus[146]. Tačiau rimtesnio Lietuvos, net vakarinės jos dalies gyventojų susidomėjimo jūra draugijai sužadinti nepavyko. Todėl nuo Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos prabėgus beveik dešimtmečiui susigriebta, kad kraštas nėra organiškai suaugęs su kamienu – Didžiąja Lietuva. Vokiečių valdymo, auklėjimo metodai, jų teisinė santvarka, galvosena trukdė abiejų Lietuvos teritorijos dalių integracijai, galėjusiai apsaugoti nuo vis labiau ryškėjančių agresyvaus kaimyno pretenzijų. Tai suvokdamas K. Pakštas 1932 m. gegužės 20 d. vykusiame studentų ateitininkų suvažiavime apie Klaipėdos reikalus perskaitė paskaitą, kurioje skelbė kovą už Klaipėdą, nurodė to žygio kelius[147]. Pagrindinės jo kalbos mintys atsispindėjo rezoliucijoje, įteiktoje VDU studentų atstovybei. Tų pačių metų rugpjūtį Kauno miesto ir apskrities viršininkui buvo įteiktas profesorių K. Pakšto, V. Krėvės-Mickevičiaus, Vlado Lašo, žurnalisto Viktoro Kamantausko ir Finansų ministerijos patarėjo Broniaus Prapuolenio pasirašytas prašymas įregistruoti Lietuvos–Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungą (LKKBS)[148]. Po ilgoko vilkinimo įstatai buvo įregistruoti 1933 m. balandžio 8 d., o gegužės 19 d. įvyko steigiamasis susirinkimas. Jo dalyvis G. Valančius, beje, neteisingai nurodęs datą – 1932 m. pavasarį, prisiminė: „Čia matei visą ano meto smetonėlę ir iš kairės, ir iš dešinės, ir iš vidurio. Matei profesorius, direktorius, referentus, pulkininkus. Gal ir kokio ministerio būta. Pakštas pasakė ilgą, dinamišką ir labai turiningą kalbą. Visi plojo, iš kailio nerdamiesi“[149].

---

[146] Lietuvos Jūros draugijos įstatai. Klaipėda, 1925, p. 1–2.

[147] Studentai ateitininkai Klaipėdos krašto reikalais // Naujoji Romuva. 1932, nr. 22, p. 524.

[148] Prašymas Kauno m. ir apskrities viršininkui. 1932 08 29 // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 717, lap. 1.

[149] Valančius G. Ne toj jūroj... // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

Kalboje buvo apibūdintas jūros vaidmuo valstybės gyvenime, pabrėžta Klaipėdos uosto reikšmė Lietuvai, raginta veikti taip, kad išnyktų kultūrinė siena tarp Didžiosios ir Mažosios Lietuvos (vėliau vartotas pavadinimas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga). LKKBS tikslai buvo šie: jungti lietuvius, kuriems rūpi vieninga Lietuva, žadinti, ugdyti ir stiprinti mūsų pajūrio meilę, informuoti šalies ir pasaulio visuomenę apie pajūrio reikalus, nuostatas bei reikalavimus, populiarinti jūros reikšmę Lietuvai, dirbti kultūros darbą, palaikyti glaudžius ryšius ir derinti veiklą su Klaipėdos krašto ir užsienio lietuvių organizacijomis ir kt.[150] Į sąjungos valdybą buvo išrinkti profesoriai K. Pakštas ir Vac. Biržiška, daktarai Juozas Sakalauskas ir Juozas Kaškelis, klaipėdietis studentas E. Purvinas. „Pakšto vienbalsiškas išrinkimas pirmuoju tos org-jos pirmininku buvo anuomet kažkaip savaime suprantamu dalyku. Jis gi buvo visuotinai pripažintas autoritetas, vadas ir pradininkas tos rūšies darbo, – rašo G. Valančius. – Už jį balsavo ir marksistas Janulaitis, ir tautininkas Iz. Tamošaitis, nes gi jo talentus, idealizmą ir stačiai verdančią Lietuvos meilę pripažino jam visų pažiūrų lietuviai"[151].

K. Pakšto aktyviai vadovaujamos LKKBS veikla plėtėsi. Įsisteigė sąjungos skyriai Klaipėdoje, Kretingoje, Tauragėje, Liudvinave. Buvo pradėta kurti biblioteka, kurioje buvo kaupiama literatūra apie Klaipėdos praeitį, vokiečių veržimąsi į Baltijos valstybes, imti rinkti, aiškintis germanizaciją įrodantys faktai. Užsibrėžta sujungti įvairių organizacijų ir pavienių asmenų pastangas savajam laivynui įkurti, propaguoti jūros reikšmę lietuvių tautos gyvenime. Tuo tikslu buvo numatyta 1934 m. vasarą Klaipėdoje surengti pirmąją Lietuvos jūros dieną: organizuoti mitingus, eisenas visoje Lietuvoje ir pagrindines iškilmes Klaipėdoje. Šiai nuostatai pritarė LKKBS pirmasis meti-

[150] Lietuvos–Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungos įstatai // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 717, lap. 2.

[151] Valančius G. Ne toj jūroj... // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

nis suvažiavimas, vykęs 1934 m. balandžio 17 dieną. Suvažiavimas sudarė naują sąjungos vadovybę, į kurią įėjo prof. K. Pakštas, buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius Antanas Merkys, prokuroras Karolis Žalkauskas, dr. G. Valančius ir rašytojas Petras Babickas[152]. Tausojant K. Pakšto sveikatą ir į visas puses žarstomą energiją, pirmininku išrinktas A. Merkys. K. Pakštas ir toliau buvo renkamas į valdybą, kurioje darbavosi nepraleisdamas nė vieno posėdžio.

Klaipėdos išvadavimo minėjimais, mitingais, paskaitomis (jų daug skaitė K. Pakštas), diskusijomis, Jūros dienos rėmimu ir kitais renginiais LKKBS pažadino Lietuvos gyventojų, ypač kauniečių, domėjimąsi jūra. Viešoji nuomonė ir Lietuvos vyriausybę skatino vis daugiau dėmesio skirti vakariniam regionui.

1935 m. gruodžio 19 d. vykęs LKKBS skyrių suvažiavimas nutarė persiorganizuoti į Lietuvos Vakarų sąjungą (LVS). Pakeitus pavadinimą įstatai buvo tik pakoreguoti. Ilgamečiu pirmininku tapo V. Sidzikauskas, aktyviai veikė P. Slavėnas, Vincas Vileišis (Kazimiero Vileišio sūnus), Juozas Tijūnėlis, Povilas Pakarklis, Marija Urbšienė, Z. Ivinskis, Jonas Pauperas ir kiti. K. Pakštas liko autoritetingiausiu LVS nariu, dalyvavo jos renginiuose, propagavo jūrines idėjas, paskaitomis glaudino abiejų Lietuvos dalių bendradarbiavimą. 1936 m. gegužės pradžioje, pakviestas rektoriaus E. Galvanausko, Klaipėdos prekybos institute skaitė regioninės geografijos paskaitas apie Pabaltijo kraštus. „Neringos" draugijos mokslo sekcijos iniciatyva Klaipėdos visuomenei perskaitė viešą paskaitą „Kultūros vajus"[153].

Netekus Klaipėdos ir atgavus Vilnių, LVS ir VVS susijungė ir įkūrė Tėvynės sąjungą. Jungtinė organizacija siekė ugdyti ir stiprinti lietuvių tautinę sąmonę, kelti kultūrinį lygį, skatinti pažangos ir atsparumo dvasią, pažinti Lietuvą, ypač jos pakraščius ir pajūrį. Tarp

[152] Rengs pirmąją Lietuvos jūrų dieną. Savo laivyno steigimas aktualėja // Lietuvos aidas. 1934, bal. 18, nr. 87.

[153] Prof. K. Pakštas Prekybos Institute // Naujoji Romuva. 1936, nr. 18, p. 432.

Tėvynės sąjungos steigėjų buvo Andrius Ašmantas, Jonas Šimkus, Antanas Miškinis, P. Pakarklis, P. Slavėnas, A. Juška, Justas Paleckis ir kiti. Tėvynės sąjungos įstatus VRM įregistravo 1939 m. liepos 3 dieną[154]. K. Pakštas tuomet jau buvo Amerikoje.

Kultūrinės autonomijos, tolerancijos idėjos paskatino K. Pakšto apsisprendimą dalyvauti iniciatorių grupelės veikloje steigiant Kauno „Rotary" klubą. Pirmasis „Rotary" klubas buvo įsteigtas Čikagoje, o 1910 m. sudaryta JAV „Rotary" klubų sąjunga. Į klubo narius stengtasi įtraukti įvairių politinių bei religinių įsitikinimų, skirtingų profesijų žmones. Paplitę daugelyje šalių, 1922 m. klubai susivienijo į pasaulinę organizaciją „Rotary International".

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje humanistinis „Rotary" judėjimas pasiekė ir Lietuvą. Kauno klubo įstatus parengė ir miesto bei apskrities viršininkui įregistruoti pateikė iniciatoriai K. Žalkauskas (Vyriausiojo tribunolo prokuroro padėjėjas), A. Merkys (Kauno miesto burmistras), Jonas Lapėnas („Maisto" bendrovės pirmininkas), Juozas Urmanas („Lietūkio" direktorius) ir prof. K. Pakštas[155]. 1934 m. lapkričio 6 d. įregistruoti Kauno „Rotary" klubo įstatai deklaravo siekimą sudaryti sąlygas asmeniniam narių bendravimui; padėti kitiems; diegti aukštus dorovinius pradus profesiniame ir verslo gyvenime; siekti, kad būtų pripažįstama kiekvienos naudingos veiklos vertė, o kiekvienas rotarietis tobulėdamas tarnautų visuomenei. Pažadėta vengti politikavimo pabrėžiant, kad klubas „nepalaikys ir nerekomenduos jokių kandidatų į viešas pareigas ir savo klube nesvarstys tokių kandidatų privalumų ir trūkumų"; teisingai ir inteligentiškai svarstys klausimus, susijusius su socialine, ekonomine, moraline ir fizine tautos gerove, bet „nesiims akcijų paremti, pasmerkti kokiai priemonei, kuri bus pateikta tautai balsuoti"[156]. Klubo pirmininkas

---

[154] Tėvynės sąjungos įstatai. Kaunas, 1939, p. 11.

[155] „Rotary" klubo steigėjų prašymas Kauno m. ir apsk. viršininkui. 1934 10 15 // LCVA. F. 402, ap. 4, b. 745, lap. 1.

[156] Ten pat, ap. 5, b. 36, lap. 2.

buvo Karolis Žalkauskas, K. Pakštui teko pabūti valdybos nariu, vicepirmininku, antruoju vicepirmininku. Klubui priklausė nuo 30 (1934 m.) iki 50 narių (1940 m.). Tarp jų buvo prof. M. Römeris (1939 m. „Rotary" klubą įsteigęs Vilniuje), Zigmas Žemaitis, Vladas Kuzma, Antanas Žmuidzinavičius, Kipras Petrauskas, V. Mykolaitis-Putinas, žymūs verslininkai, bankininkai, advokatai, politinių partijų veikėjai. Klubo nariai kiekvieną trečiadienį rinkdavosi pietauti į „Metropolio" restoraną, o prieš pietus pusvalandį skirdavo pranešimams. Juos darydavo arba patys klubo nariai, arba kviestiniai svečiai (J. Vileišis, Stasys Raštikis, Jonas Černius ir kt.). Iškilmingai buvo pažymimos klubo šventės. Antai 1935 m. gegužės 5 d. Tarptautinės „Rotary" sąjungos vicepirmininkas suomis P. Thorwallas atvežė pripažinimo raštą. Posėdyje dalyvavo ministras pirmininkas Jonas Tūbelis, Ministrų kabineto nariai, diplomatinio korpuso, visuomenės atstovai, pokylyje Karininkų Ramovėje – ir prezidentas A. Smetona. Sulaukta daug sveikinimų iš įvairių pasaulio kraštų[157].

Lietuvos „Rotary" klubai buvo sudarę su Latvijos, Estijos analogiškais klubais Pabaltijo apygardą, kuri rengdavo konferencijas ir ieškojo glaudesnių kultūrinio šalių bendradarbiavimo būdų. Šias pastangas visaip rėmė ir skatino K. Pakštas. Daug kam, net kai kuriems artimiems bendraminčiams, nepatiko Kazio veikla „Rotary" klube, bendravimas su valdančiojo tautininkų režimo atstovais. Tačiau K. Pakštas labai brangino humanistinius klubo idealus, tolerancijos dvasią, kuri leido klube laisvai bendrauti netgi kraštutinių pažiūrų žmonėms. Juolab kad uždarius politines partijas, klubas tapo bene vienintele įvairių pakraipų intelektualų „politikavimo" vieta. K. Pakšto veikla buvo nukreipta ne tik į įvairių tautų, kultūrų, bet ir skirtingų ideologijų partijų, žmonių bendravimą. Dėl plačios erudicijos ir didelės tolerancijos svetimoms idėjoms Ateitininkų federacijos vadą mielai priimdavo ir kitokių pažiūrų žmonės. Kai Kaune 1936 m. kovą plačioji visuomenė

[157] Rotary klubo šventė // Naujoji Romuva. 1935, nr. 19, p. 216.

minėjo laisvamanybės skleidėjo J. Šliūpo 75 metų sukaktuves, K. Pakštas „iškilmingai padėkojo jam... katalikų visuomenės vardu: dr. Šliūpas pažadino katalikus iš apsnūdimo ir iššaukė jų didesnį aktingumą“[158]. K. Pakštas nevengė diskusijų su lenkų visuomenės veikėjais, teikė jiems siūlymų, kaip spręsti Vilniaus, abiejų valstybių sienų ir santykių problemas.

K. Pakštas ne tik kūrė naujas idėjas, bet ir mokėjo jas įtaigiai propaguoti pačiuose įvairiausiuose sambūriuose, padarydamas ir juos savo minčių skleidėjais. Kaip pažymėjo generolas S. Raštikis, dalyvaudamas „Rotary“ klube, K. Pakštas ieškojo platesnių pažinčių ir platesnės auditorijos, sugebėdavo išsprūsti iš kitų Lietuvos politikų, visuomenės veikėjų siaurų rėmų ir siekti plačių praktinių užmojų[159]. „Rotary“ klubo nariams K. Pakštas kalbėdavo kultūrinės autonomijos, emigracijos klausimais, gvildendavo politines ir geopolitines Lietuvos problemas. Buvo bene įdomiausias klubo kalbėtojas. Anot B. Babrausko, K. Pakšto „Rotary“ klube pasakytos mintys „kitą dieną rimtai buvo nagrinėjamos prezidentūroje ar ministrų kabinete, tik, žinoma, trūko noro ar ryžto jas vykdyti“[160].

„Rotary“ klubo, kaip ir visų kitų nepriklausomos Lietuvos visuomeninių organizacijų, veiklą nutraukė sovietinė okupacija ir aneksija. Daug jo narių buvo suimta, terorizuota, ištremta į Sibirą.

---

[158] Kolupaila S. Sukaktuvininkas Kaz. Pakštas // Draugas. 1953, birž. 27, nr. 150.

[159] Ateitininkų keliu 1911 1927 1977. Žmonės. Įvykiai. Darbai. Chicago, 1977, p. 86.

[160] Babrauskas B. Rašytojas, tapęs geografu // Draugas. 1960, rugs. 24, nr. 225.

Tautos gyvastingumo žadintojas

Lietuviškojo dinamizmo gairės

K. Pakštas nebuvo profesionalus politikas, bet turėdamas JAV ir Šveicarijos demokratijos patirtį puikiai suvokė Lietuvos politinio gyvenimo problemas. Jis ypač sielojosi dėl posūkio į autoritarizmą, dėl valdžios vyrų nesugebėjimo susidaryti Lietuvos ateities viziją. K. Pakšto idealas – nepriklausoma, demokratiškai sutvarkyta, aukštos kultūros, katalikiška Lietuva, kurioje visiems gera, saugu gyventi, kuri būtų pavyzdys kitiems kraštams. Užsibrėžęs grąžinti lietuvių tautai garbę ir didybę, per keliolika metų K. Pakštas savo kalbose, straipsniuose, knygose pažėrė gausybę naujų idėjų.

Lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės likimo problemas K. Pakštas gvildeno remdamasis savo specialybės – socialinių mokslų ir geografijos metodais, pripažintų mokslininkų nuomonėmis, nevengė joms prieštarauti. Nepriklausomoje Lietuvoje požiūris į tautą ir valstybę buvo rimta trinties tarp politinių partijų priežastis. Antai tautininkai, savo ideologijos pagrindu paskelbę autoriteto gerbimą, tautos idealu laikė valstybę – būtiną sąlygą tautai išlikti ir klestėti.

Parlamentinės demokratijos šalininkams valstiečiams liaudininkams atrodė, jog valstybė turi tarnauti piliečiams – globoti darbo žmones, švelninti socialinius santykius, siekti socialinio teisingumo ir pan. Katalikiškoji demokratija, XIX a. pabaigoje skelbusi neaukosianti „katalikybės dėl lietuvybės"[1], tautiškumą ištirpdė plačioje visuomenėje, kuriai atstovauti valstybė įsikiša tik tada, kai atsiranda narių, kurie neklauso Bažnyčios balso. Būdamas netipiškas srovės atstovas, K. Pakštas prioritetą teikė tautai, kuri norėdama išlikti stengiasi įsitvirtinti savo teritorijoje ir savo pastangas vainikuoti aukštesne telkimosi forma – valstybe. Pasaulio galybės skaitosi tik su organizuotomis valstybėmis, o jų neturinčias tautas dažnai ignoruoja. Anot K. Pakšto, valstybės – „tai žmonių sąjungos, susiorganizavusios, kad užtikrintų savo nariams asmeninį saugumą ir taiką, naudojimąsi savo turtais ir savo darbo vaisiais"[2]. Mokslininkas gvildeno būtinas valstybių susikūrimo prielaidas, pabrėžė geografinės aplinkos poveikį šiam procesui ir tolesniam valstybių likimui. Rytų Baltijos kraštus apibūdino kaip tautų kontaktų ir konfliktų zoną[3].

Puikus Lietuvos, artimesnių ir tolimesnių kaimynų istorijos žinojimas leido K. Pakštui įsiterpti į kai kurių „amžinų" problemų sprendimą, ieškant saugios nišos savo tautai ir valstybei. Istorinė patirtis rodė, kad *megalostatizmo* ir *mikrostatizmo* – didžiųjų ir mažųjų valstybių šalininkų ginčas sprendžiamas ne teoriniais samprotavimais, bet realiu jėgų santykiu ir visada – mažųjų nenaudai. Teoriškai svarstant pirmenybė tekdavo didžiosioms valstybėms – jos stipresnės, turtingesnės, gali pasiekti aukštesnės kultūros, laiduoti saugesnį ir ramesnį gyvenimą, spręsti tokius uždavinius, kurie neprieinami mažoms ir neturtingoms valstybėms. Todėl netrūko svajonių apie tokį laiką,

---

[1] Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab.–1940 m. Vilnius, 1995, p. 337.

[2] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė geografija // Lietuvos geopolitika. Vilnius, 1991, p. 192.

[3] Ten pat, p. 194.

kai tautos, užmiršusios ginčus, susijungs į didžiulę kosmopolitinę valstybę, vienon šeimon suvienysiančią visus pasaulio kraštus. Atrodė, kad susijungimas į vieną didelę valstybę yra progresas, o kiekvienos naujos mažos valstybės atsiradimas – visuomet regresas. Mažosios valstybės kariniu požiūriu visada yra silpnos, todėl vis gundo didžiąsias jas užkariauti. Ekonomine prasme jų ištekliai, teritorija, kapitalai yra per menki dalyvauti tarptautiniuose pramonės ir prekybos procesuose, o tai didžiosioms valstybėms „kliudo" racionaliai tvarkyti pasaulį. Mažųjų užsisklendimas ankštoje geografinėje erdvėje įspaudžia žymes į žmonių sąmonę, formuoja siaurą akiratį, smulkius interesus, išskirtinumą. Didžiosios valstybės privalo mažesnes inkorporuoti, kad jos gautų tai, ko negali pasiekti pačios. Separatizmo, partikuliarizmo tendencijos nuolat atsidurdavo kritikos smaigalyje. Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą bet kurio krašto, tautos veržimasis į laisvę, nepriklausomybę, troškimas sukurti naują valstybę apibūdintas žodžiu *balkanizacija*. Juo mažosios valstybės buvo įspėjamos apie pavojų, kurį neva kelia politinis pasaulio smulkinimas.

Megalostatizmo teoretikas F. Ratzelis aiškino, jog kiekviena didelė valstybė yra sudaryta iš daugybės smulkių valstybėlių. Ruošdamas kelią didžios Vokietijos idėjai, šis garsus geopolitikas teigė, jog nustojusios augti didžiosios valstybės susmulkėja. Norėdamos išlikti, turi sutriuškinti silpnesnius politinius vienetus – vidutines ir mažąsias valstybes. K. Pakšto nuomone, megalostatizmo teorija rodosi tikra tada, kai kalbama „apie viduramžių, net ir naujesniųjų amžių dinastines valstybėles... Bet XX a. ir ypač Didysis karas pašaukė valstybių šeimynon tautiniais dėsniais atgimusius politinius organizmus, kurių gyvybė remiasi ne grupės ar dinastijos interesais, bet masių valia"[4]. Prieš karą Europoje buvo tik viena milžiniška kontinentinė valstybė (Rusija), septynios vidutinio didumo valstybės ir šešiolika mažų. Anot K. Pakšto, po karo Europoje atsirado naujos aštuonios

[4] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 197.

mažos valstybės. Visų jų laukė dideli ir sunkūs pripažinimo išbandymai, atkakli kova už išlikimą tarp didžiųjų kaimynų.

Originalumu, optimizmu blykstelėjo jau pirmasis K. Pakšto straipsnis „Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras", paskelbtas „Romuvos" antrajame numeryje. Vienas pirmųjų prabilęs apie „tautos civilizaciją", autorius teigė, jog „Baltijos rytų pakraščiai jau nuo kelių šimtmečių priklauso daugiau Vakarų, negu Rytų civilizacijai"[5]. Jaunasis tyrinėtojas pranašavo: Baltija virs dideliu civilizacijos centru, o jos mažųjų valstybių sukurtiems civilizacijos židiniams iš didžiųjų kaimynų pusės grės rimtas pavojus netekti savo tautinės individualybės. Lietuvių tautą K. Pakštas ragino sąmoningai ir nuosekliai ruoštis „sutikti savo didybės amžių, kad tasai netaptų jos puolimo ir moralinio skurdo amžiumi"[6]. Tik nuolat didėjanti „kultūros galybė" gali sumažinti ar net visai likviduoti iš svetur kylančius pavojus. Taip K. Pakštas Lietuvai pritaikė Vakaruose paplitusias civilizacijų raidos teorijas bei Fribūro universitete populiarią M. de Munnyncko vadinamąją mažųjų tautų kultūrinio aktyvumo – jų egzistencijos šaltinio – koncepciją. Profesoriaus ne kartą pabrėžta ir Belgijos bei Šveicarijos pavyzdžiais pagrįsta mintis, jog mažų, gamtos išteklių neturinčių tautų išlikimo ir net klestėjimo vienintelė sąlyga – kultūrinis aktyvumas, panaikinantis skirtumą tarp mažų ir didelių tautų, – giliai įstrigo lietuvių fribūriečių sąmonėn. K. Pakštas prisiminė, jog S. Šalkauskis „nebuvo patenkintas terminais „didžiosios" ir mažosios" tautos: šiuos terminus jis siūlė pakeisti į „gausingas" ir „negausingas" tautas"[7]. Nedaug gyventojų turėjusi senovės Graikija ir filosofui S. Šalkauskiui, ir geografui K. Pakštui buvo tikra didžioji tauta, o kai kurios gausingos, daugiamilijonės tautos galėjo likti tarp mažųjų.

---

[5] Pakštas K. Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras // Romuva. 1922, nr. 2, p. 59.

[6] Ten pat.

[7] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai. 1957, nr. 5, p. 201.

Fribūro grūdai krito į paruoštą dirvą. Alvydas Jokubaitis pažymi, kad XX a. lietuvių tautinis atgimimas iš išorės buvo panašus į kultūrinę veiklą, o politinės nepriklausomybės atgavimas tarsi vainikavo kultūrininkų pastangas. Todėl ir atkūrus valstybingumą Lietuvos filosofai „toliau kartoja senus šūkius apie kultūros prioritetą, dažnai užmiršdami, kad pilnavertį valstybės gyvenimą lemia ne tik jos piliečių kultūrinė, bet ir pilietinė savimonė"[8]. Filosofas S. Šalkauskis plėtojo V. Solovjovo sužadintą Lietuvos tarp Rytų ir Vakarų idėją, kuri nepriklausomybės laikotarpio darbuose įgavo politiškai pavojingą geopolitinį turinį. Mokslininkas tik per kultūrinio aktyvumo prizmę žvelgė į lietuvių tautą – su kultūriniu pasyvumu siejo jos praeities tragizmą, su tokiu aktyvumu – ateities perspektyvą. S. Šalkauskiui, A. Maceinai rūpėjo lietuvių tautos ir valstybės reikalai, bet, pasak A. Jokubaičio, jie „dažnai buvo pernelyg metafiziški, kad politinės teorijos priemonėmis gyvai atspindėtų savo laiką ir politinę tikrovę"[9]. Ir K. Pakštas aukštino tautinio atgimimo kultūrinį aspektą („Lietuva, tai plunksnos atgimdyta ir naujon kovon pašaukta tauta"), tačiau į gyvybingiausias lietuvių ir jų valstybės problemas žvelgė platesniu profesionalaus geopolitiko žvilgsniu. Manė, kad civilizacijų kovoje išlieka ta tauta, kurios visuomeninė organizacija yra lankstesnė, ūkis atsparesnis, kuri nestokoja aukštų idealų ir sąmoningumo.

Redaguodamas „Draugą", K. Pakštas vedamuosiuose straipsniuose gilino įvairius savo ankstyvųjų programinių nuostatų aspektus. Primindamas Lietuvoje ir Amerikoje paskelbtas romuviečių idėjas, smerkė išskirtinumą ir siauras žmonių pažiūras, kurios neleidžia įsigalėti protingam tikslingumui. Siūlė sintetinį požiūrį į gyvenimą, pagal kurį „lietuvių kultūrai nieks (kas teisinga, gera, gražu) neprivalo būti svetima, vis tiek kuomet ir kur žmonijos meno ir mokslo buvo tai užkariauta. Anglosaksų kultūriniame pasaulyje yra daug to,

[8] Jokubaitis A. Postmodernizmas ir konservatizmas. Kaunas, 1997, p. 87.
[9] Ten pat.

kuomi Lietuva galėtų pasinaudoti“[10]. K. Pakštas rašė, kad Lietuva padarytų didelę klaidą, jeigu perimtų visą Amerikos tvarką ir papročius (tai beatoidairiškai peršama kai kurių išeivių). Siūlė studijuoti ir pritaikyti tik tai, kas tinka Lietuvai. Ypač ragino saugotis JAV valdininkams (pagal savo psichologiją jie yra greičiau tarnai ar liokajai) būdingo kyšininkavimo. „Lietuvos valdininkas, – teigė K. Pakštas, – savo siela priklauso Rytų kultūrai. Tad jis neturi apsukraus pirklio ypatybių. Jis yra kiek išdidus, bet pasyvus „činovninkas“. Jis yra algos ėmėjas ir valdytojas“[11].

Apgalvotos kultūrinės lietuvių ir anglosaksų pasaulių sintezės vykdytoja, pasak K. Pakšto, turėjo būti išeivijos šviesuomenė – negausi bei rytietiškai pasyvi. Tačiau didžiulei lietuvių kultūrinei misijai atlikti reikėjo „gilesnio proto, gyvesnės širdies ir didesnio pasišventimo, negu ją turi vidutinis advokatas, gydytojas ar inžinierius“[12]. Iš trijų pusių nedraugiškų kaimynų apsuptai mažai Lietuvai būtina visapusiška pažanga, apimanti gamtą, kultūrą ir religiją. Kultūra be religijos liktų be turinio, be prasmės, lyg gyvenimas be didelio tikslo[13].

Anot K. Pakšto, kiekviena sąmoninga tauta siekia išugdyti, puoselėti originalias kultūros formas, kuriomis galėtų pažymėti savo savarankiškumą ir žmoniją papuošti skirtingais žmoniškumo perlais. Tačiau yra norinčiųjų „savo tautybę didesniame skaistume išlaikyti“. Todėl izoliuojamasi nuo kaimyninių tautų, saugomasi svetimų žodžių, meno formų ir papročių. Betgi, – įspėjo lietuvius K. Pakštas, – ekonominiai ir politiniai tautų interesai taip susipynė, kad net didžiosios tautos negali izoliuotai gyventi. Bendri reikalai suvienija tautas, verčia net kultūrinius skirtumus nutrinti, artintis. Įtakos turi ir žmogaus silpnybė – beždžioniavimas. Ji, K. Pakšto nuomone, labai palengvino Vilniaus sulenkėjimą, Tilžės ir Klaipėdos suvokietėjimą,

---

[10] Pakštas K. Lietuvos–Amerikos sintezė // Draugas. 1925, kov. 11, nr. 58.
[11] Pakštas K. Dar apie amerikiečius Lietuvoje // Draugas. 1925, bal. 15, nr. 88.
[12] Pakštas K. Lietuvos–Amerikos sintezė // Draugas. 1925, kov. 11, nr. 58.
[13] Pakštas K. Kultūra ir katalikai // Draugas. 1924, gruod. 24, nr. 301.

o dabar „smarkiai ėda, anglonizuoja pusę milijono lietuvių“[14]. K. Pakštas ragino lietuvius šviestis, tapti „sau žmonėmis“. „Šituom gi žmogiškumo keliu, – teigė jis, – gali eiti tik drąsiausieji žmonės; bailiams ir vištagalviams vis bus nesmagu lietuviškai kalbėti, savo originaliu gyvenimu džiaugties; bailiai visuomet bijos prietaringos ir tamsios gatvės ūpo ir neva nusistatymo“[15].

K. Pakšto programinės nuostatos, patvirtintos amerikietiškųjų apmąstymų ir Lietuvos ūkinio, politinio bei kultūrinio gyvenimo realijų analizės, buvo išplėtotos 1927 m. gruodžio 17-ąją – tautininkų valstybinio perversmo metinių dieną. Viešoje paskaitoje mokslininkas įtaigiai kritikavo menką lietuvių tautinę savimonę, daugelio patriotizmą „tik iš mados“. „Tautos susipratimas, – aiškino K. Pakštas, – yra tautos sugebėjimas išlaikyti laisvą konkurenciją su kitomis tautomis visose gyvenimo srityse. Tai mokėjimas augti stiprybėj, ginti savo teises. Tautos susipratimas sutampa su aukšta civilizacija“[16]. Profesorius išryškino dešimt lietuvių tautinio susipratimo ugdymo, tautinės civilizacijos lygmens kėlimo kriterijų: 1. *Iniciatyvos pajėga.* Jos lietuviams labai trūksta. Tauta turi gabumų, bet jų „neleidžia apyvarton“, todėl yra konservatyviausia visoje Europoje. Ypač sunkiai persilaužia pribrendus naujoms kultūrinio gyvenimo problemoms. Nepažadinus veiklumo, bus vergaujama didžios iniciatyvos tautoms. 2. *Gebėjimas vykdyti toli siekiančius sumanymus.* Britai gerbia laisvę, tvarką, stiprumą jūroje, savo biudžetą planuoja daugeliui metų į priekį. Lietuviams trūksta gebėjimo numatyti (nėra Vilniaus vadavimo plano, nesiruošiama sutikti to, kas laukia po 10 ar 100 metų ir t. t.). Neišnaudojamas šalies stiprybės šaltinis Klaipėda, netvarkoma emigracija. „Lietuviai betiksliai savo kraują barsto po pasaulį. Ne bernaut, ne vergaut emigruokim, bet įsistiprint, sukurt

[14] Pakštas K. Kultūrinis tautų bendradarbiavimas // Draugas. 1925, kov. 12, nr. 59.
[15] Ten pat.
[16] Matijošaitis J. Tautos susipratimas. Prof. K. Pakšto paskaitos, laikytos gruodžio 17 d. Baltosios Gulbės salėje, bruožai // Rytas. 1927, gruod. 27, nr. 291.

naujas Lietuvas“[17]. 3. *Pajėgumas kitoms tautoms vadovauti ir kontroliuoti* yra sunykęs. Senovėje lietuviai sugebėjo valdyti valstybę „nuo jūrų iki jūrų“. Vadovavo ne prievarta, o morale. 4. *Intelektinis ir techninis tautos apginklavimas.* Norint konkuruotis su kitomis tautomis, švietimo reikalams reikia skirti 25 proc. viso biudžeto. Būtina ruošti lietuvius pirklius ir amatininkus („daugiausia miesteliuose pirkliai ir amatininkai ne lietuviai: lietuviai čia daugiausiai malkas skaldo ar vandenį neša“). Šiuo atžvilgiu Lietuva panaši į vienintelę valstybę Europoje – Albaniją. 5. *Tautos sveikata* – geros nuotaikos, darbingumo pagrindas. Lietuviai negali pasigirti sveikata, nes šalyje yra didžiausias Europoje mirtingumo lygis: iš 1000 vaikų, nesulaukusių vienerių metų, miršta 182. Sveikatos departamentas neturi padėties keitimo planų. 6. *Teisingumas ir moralumas* išgyvena didžiulę krizę, tragediją. 7. *Laisvė ir teisingumas* – sąlygos, be kurių negalima auklėti visuomenės. Į didybę žengia tos tautos, kurių piliečiams teisė ir laisvė garantuotos. „Laisvė tveriama tik susitarimu“. Laisvės varžymas Lietuvoje sukėlė tautai gėdą užtraukusią emigraciją. 8. *Meno įsisąmoninimas.* Tautoje būtina ugdyti grožio idealą, meilę gamtai, miestui, paminklui, literatūrai, muzikai, dailei, dainai. Lietuva gali didžiuotis savo dainomis ir opera. Tačiau „Suomija kasmet surenka po tomą dainų. O mes?“ 9. *Gyvenimas ir darbas tikslui.* Bijokime kritiškos tiesos, kad lietuvių tauta – tinginių tauta. Didžiausia propaganda turėtų būti skleidžiama darbštumui ir taupumui skatinti. 10. *„Kultūrštatas“.* Pastangos įgyvendinti visus pirmiau minėtus kriterijus veda prie kultūros valstybės: „būdami policeištatu mes ilgai neišgyvensim“. Būtent konservatyvumas ir „policeištatas“ labai vėlina tautos emancipacijos darbą, o kiekvieni sugaišti metai „mus tautiniam ir valstybiniam skurde palieka ilgus dešimtmečius“[18].

K. Pakštas tautininkų autoritarinio režimo kritiką sustiprino ir savo pozityviąją programą išplėtojo garsioje Virbalio stoties kalboje.

---

[17] Matijošaitis J. Tautos susipratimas... // Rytas. 1927, gruod. 27, nr. 291.
[18] Ten pat.

Čia Vasario 16-osios proga susirinkusiems porai tūkstančių žmonių jis apžvelgė nepriklausomybės pirmojo dešimtmečio rezultatus. Įžvelgęs daug neplaningumo, netikslingumo, netobulumo, chaoso, vis dėlto pripažino, jog apskritai lietuviai „parodė normalių gabumų ir sugebėjimų", o būdami „normalioje padėtyje" galėtų savo atliktu darbu ir pasigėrėti. Pasitenkinti normalia pažanga, kurios užtektų bet kuriai kitai tautai, neleidžia ypač pavojinga padėtis. *Nėra Europoje kitos tautos, kuri būtų tiek išstatyta ištautėjimo ir svetimos kultūros užgožėjimo pavojams, kaip Lietuva, gulinti svarbiausiųjų Europos arterijų kryžkely,* – teigė K. Pakštas. – *Dėl jokio uosto tiek nesivaržoma, kiek dėl Klaipėdos. Nei vienai tautai tiek nepavydima josios sostinės, kiek Lietuvai Vilniaus. Nei viena tauta nėra tokioj disproporcijoj su savo priešais ir konkurentais, kaip yra Lietuva trijų didelių tautų apsupta. Nei viena Europos tauta neturi taip nutautintų miestų, kaip mūsų šalis. Lietuvių tauta yra vienintelė Europos tauta, kuri turi tik vieną procentą pirklyba besiverčiančių žmonių. Kai Šveicariją ir Afganistaną charakterizuojame aukštais kalnais, Italiją – meno kūriniais, Suomiją – ežerais, tai Lietuvą reiktų pavadinti kraštu, kuriame labai pavojinga gyventi mažai tautai*[19].

Įvertinęs politinius ir idėjinius poslinkius Europoje, Lietuvos geopolitinę padėtį, ekonominį ir kultūrinį potencialą, K. Pakštas praėjus tik 10 metų po valstybės atkūrimo įspėjo: „Būtų labai neatsargu manyti, kad amžinai išlaikysime savo nepriklausomybę. Gal būt mūsų nepriklausomybė yra tik meteoras istorijos šimtmečiuose"[20]. Audroms nušlavus valstybės politinę instituciją, svarbiausia – išgelbėti tautą. Todėl didžiausias dėmesys, visos jėgos turi būti skiriamos tautai stiprinti, jos atsparumui ugdyti. „Minkštakūnei, minkštavalei tautai reikia kuo greičiau tapti kieta, atsparia ir galinga, – rašė K. Pakštas. – Kitaip jai gresia nuolatinis lėtas tirpimas, t. y. pati niekingiausia mirtis, panaši

[19] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį. Kaunas, 1928, p. 1–2.
[20] Ten pat, p. 2.

slieko mirčiai vištelio skilvy"[21]. Tada tokios mintys buvo nepopuliarios, šokiravo visuomenę. Spauda piktai puolė K. Pakštą už pesimizmą. Anot S. Kolupailos, „buvome jauni ir temokėjome džiaugtis laisve"[22].

Plėtodamas savo nuostatas K. Pakštas priminė, jog viduramžiais 100 000 kvadratinių kilometrų stabmeldiška Lietuva valdė arba kontroliavo beveik milijono kvadratinių kilometrų teritoriją, į kurią lengvai tilptų Prancūzija ir Vokietija. Lietuviai – sveiki, gabūs, dori ir herojiški barbarai – puikiai pasireiškę karo ir politikos sferose, savo kūrybinę energiją išbarstė didžiuliuose Rusijos, Gudijos, Ukrainos, Lenkijos ir net Vokietijos plotuose. O nelaimingas pavėlavimas priimti Vakarų krikščionybę virto Lietuvai nepataisoma klaida ir nepadengiamu nuostoliu. Kai XIX a. pasirodė Daukantas, Valančius, Basanavičius, Lietuvių kūrybinė energija jau buvo visiškai išbarstyta, nepasitikėjimas savo jėgomis palietė tautos širdį ir kaulus. Tik nepriklausomybės atgavimas, nors ir ne visoje etnografinėje teritorijoje, „sulaikė lietuvių genijaus dispersiją – išsklaidymą"[23]. Taigi senovėje lietuvių tauta savo energiją panaudojo *horizontaliąja kryptimi* – sukūrė imperiją „nuo marių iki marių". Naująją lietuvių kartą K. Pakštas ragino pasirinkti *vertikaliąją kryptį* (tiesiąja aukštyn): „mažoje Lietuvos erdvėje sukurti naująją kultūros imperiją, naujų laikų Eladą, kuri laisvojo žmogaus savaiminga energija padarytų jį savo likimo viešpačiu"[24].

Nemenkindamas Krašto apsaugos ministerijos (KAM) reikšmės, mokslininkas tvirtino, jog negausi, didelių gamtos turtų neturinti tauta niekada savo karine galia neprilygs didžiosioms tautoms. Todėl svarbiausia rūpintis intelektiniu pajėgumu, moraline galia, sekti

---

[21] Pakštas K. Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje // Rytas. 1928, bal. 13, nr. 84.

[22] Kolupaila S. Sukaktuvininkas prof. Kaz. Pakštas // Draugas. 1953, birž. 27, nr. 150.

[23] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 186.

[24] Pakštas K. Moderniosios Lietuvos idealai // Amerika. 1945, geg. 11, Nr. 19.

pavyzdžiu Šveicarijos, kurios moralinė įtaka pasauliui yra neproporcingai didelė jos mažam kūnui. 1922 m. pabrėžęs, kad Švietimo ministerijos sąmata turėtų jei ne prašokti, tai bent susilyginti su KAM išlaidomis, 1928 m. K. Pakštas teigė, jog tikroji tautos apsaugos ministerija – Švietimo ministerija[25]. Jos pareiga tautą apginkluoti pačiu tikriausiu ginklu: protu, technika, dorybėmis. Tokios nuostatos K. Pakštą skatino nuolat priminti, jog Lietuva savo moksleivių, studentų, inteligentų skaičiumi privalo pakilti aukščiau gausingesnių kaimynų (tai padarė šveicarai, belgai, olandai, danai, prie to artėja latviai, estai, čekai, bulgarai). „O pas mus, – stebėjosi K. Pakštas, – dažnai spaudoje prabyla snaudulingų Rytų atstovai ir bando įtikinti, kad Lietuvai pavojinga didelis išsimokslinusių žmonių skaičius"[26]. Būtinumą pastebėti, iškelti kiekvieną talentą, neleisti jam skursti, nunykti vadino taisykle, kurią pamiršusios ir didžiosios tautos velkasi kultūrinės procesijos uodegoje, o mažosios pasirašo sau lėtos, negarbingos mirties dekretą[27]. K. Pakšto giliu įsitikinimu, Lietuvą paversti atsparia kultūros tvirtove gali tik demokratinės institucijos ir tvarka. „Jeigu, – teigė K. Pakštas, – demokratinės institucijos nusilpnėtų ir reikštųsi tautoje tik valdančiųjų valia, tai tautos atsparumas nuo to labai nukentėtų. Juk mes nesame tokioje padėty, kaip arabų ar Turkestano nomadai, kuriems kovoje už būvį ar plėšikaujant esti reikalingas tik vienas vadas, kurio visi kiti turi nesąmoningai ir aklai klausyti"[28]. Pabrėžė, jog laisvė jungiama su griežta tvarka, o įstatymai už jų nevykdymą turėtų numatyti griežtesnę ir tikresnę bausmę „ne vien paprastiems piliečiams ir smulkiems valdininkams, bet ypač dideliems ponams. Kitaip neužkirsime kelio ir nesustabdysime prasidėjusios mūsų šaly pragaištingos balkanizacijos"[29].

---

[25] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 9.

[26] Pakštas K. Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje // Rytas. 1928, bal. 13, nr. 84.

[27] Pakštas K. Universiteto reformos // Rytas. 1928, geg. 31, nr. 121.

[28] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 14.

[29] Ten pat.

Daug karčių priekaišto žodžių K. Pakštas skyrė biurokratizmui, kuris griauna kūrybinius užmojus, stabdo kultūrinę tautos pažangą, naikina laisvos iniciatyvos raišką. Skaudžias jo pasekmes tenka kęsti ne tik kūrybinių profesijų žmonėms, bet ir ūkininkams, darbininkams, kurie biurokratui „algą sudeda". Kovojant su biurokratija K. Pakštas ragino nesitenkinti vien kritika. „Nemanykim, – teigė jis, – kad šią „bestijos" odą, kuri yra kietesnė ir už dramblio, su yla persmeigsim"[30].

Mokslininkas, mąstęs apie tautos gyvastingumo stiprinimą, pabrėžė, jog „dejavimai ir dūsavimai turi būti išbraukti iš didžiųjų tautinių darbų programos. Reikia užmiršti ir liūdnąsias dainas, nusiskundimus ir kaltinimus svetimiesiems: ne iš jų sudėta tautinė labdarybė"[31]. Mažosioms tautoms gresiančios lėtos mirties ir ištirpimo galima išvengti žmonių gausumą, milžiniškus gamtos išteklius, didelę materialinę galybę atsveriančiais dalykais – galinga technika, išplėtotu ūkiu, aukšta dvasine kultūra, dorove. Todėl būtina aiškiai suvokti savo vietą tarp besirungiančių civilizacijų, apskaičiuoti realias galimybes, prognozuoti ateitį. K. Pakštui neabejotinai tenka pirmasis Lietuvos moksle bandymas, remiantis objektyviais statistiniais duomenimis – lyginamosios analizės metodu, išmatuoti pasiektą civilizacijos* lygmenį.

Amerikietis geografas prof. Ellsworthas Huntingtonas prieš keletą metų buvo paskelbęs savo tyrinėjimų, kelionių, anketų (1913 m. jas išsiuntinėjo 213 iškilių pasaulio mokslininkų, gavo 137 atsakymus, iš kurių tik 54 buvo išsamūs, tiko analizei) išvadas apie įvairių

---

[30] Biurokratizmas Lietuvoje // Naujoji Romuva. 1937, nr. 50, p. 950.

[31] Pakštas K. Lietuva eikumenės erdvėje. Kaunas, 1937, p. 399.

* Terminą „civilizacija" K. Pakštas aiškino remdamasis S. Šalkauskiu, kuris derino dvi europines – vokiečių ir prancūzų bei anglosaksų – tradicijas. Filosofui civilizacija buvo „kultūros pasireiškimas visuomenėje išviršinėmis priemonėmis" arba „kultūros pagamintų objektų išdavų visuma, išreikšta vienaip ar kitaip visuomenėje". Sutikdamas su S. Šalkauskiu, kad kultūra ir civilizacija yra to paties dalyko objektyvi ir subjektyvi pusės, K. Pakštas abu terminus neretai vartojo sinonimiškai, netikslino jų prasmės.

kraštų civilizacijos laipsnį. Pagal 10 balų sistemą buvo vertinama 12 kriterijų: iniciatyvumas, gebėjimas kelti ir formuluoti idėjas, plėtoti filosofines sistemas, vykdyti toli siekiančius sumanymus, vadovauti kitoms tautoms, švietimo sistemos lygmuo, higienos principų taikymas, asmens saugumo laipsnis, grožio pajautimas mene, literatūroje, gamtoje ir kt. Gautų balų suma – bendras krašto civilizacijos indeksas. Anketa paremta ne statistiniais duomenimis (tik 4 klausimai – švietimas, sveikatingumas, asmens saugumas bei moralumas – galėjo būti išreikšti statistiškai), o subjektyvia specialistų nuomone. Iš Baltijos šalių aukščiausią civilizacijos indeksą – 100 – apklaustieji mokslininkai davę Danijai. Švedijai teko 98, Šiaurės Rytų Vokietijai – 96, Lietuvai bei kai kuriais atžvilgiais ją pranokusioms Estijai, Latvijai – 82 balai. Taigi Lietuva užėmė 6-ąją vietą tarp Baltijos šalių[32]. K. Pakštas modifikavo E. Huntingtono metodą, įvedė statistiniais duomenimis grindžiamus kriterijus: valstybės biudžetą, žemės įdirbimą, gyvulių ūkį, užsienio prekybą, natūralųjį gyventojų prieaugį, kūdikių mirtingumą, moksleivių procentą, studentų skaičių universitetuose ir aukštosiose mokyklose, gyventojų raštingumą, meno, muzikos mokyklų skaičių ir lankomumą bei miestelėnų procentą. Šiais kriterijais išreiškiamą kultūrą ir civilizaciją prancūzų Analų mokyklos pavyzdžiu skirstė į tris stambias sritis: *materialinę, fizinę* ir *dvasinę* (pastarąją sudarė 3 šakos: intelektinė, moralinė ir meno). Naudodamasis statistiniu metodu apskaičiavo, kad Baltijos kraštų, o visų pirma Lietuvos, situacija po Pirmojo pasaulinio karo bei kelerių nepriklausomo gyvenimo metų buvo gerokai blogesnė, nei 1913 m. ją įsivaizdavo E. Huntingtono apklaustieji mokslininkai. Danijai ir vėl teko 100, Suomijai, Estijai – po 70, Latvijai – 67, o Lietuvai – tik 43 civilizacijos indekso balai. Įtempdama visas intelektines pastangas, elgdamasi pagal geriausius kultūringiausių tautų pavyzdžius, Lie-

[32] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 171.

tuva iki 1955 m. galėjo pasiekti civilizacijos indeksą 76, o 1980 m. – 100, t. y. atsistoti greta labiausiai išsivysčiusių tautų[33]. Realiai vertindamas padėtį, mokslininkas Lietuvos žmones kvietė planingai ir uoliai vykdyti neatidėliotinus vertikaliojo kilimo uždavinius: 1. *Materialiosios kultūros srityje*: Telšių–Kretingos geležinkelis, jūreivystės mokykla ir prekybos laivynas. 2. *Fizinės kultūros srityje*: gerai organizuotas planas mažinti kūdikių mirtingumą, plačiausias higienos taisyklių taikymas visai tautai. 3. *Intelektualiosios kultūros srityje*: bent šešerių metų privalomas mokslas; dvejų metų žemės ūkio kursai, privalomi kaimo jaunimui, platus amatų mokyklų tinklas ir amatų universitetas Kaune; viena prancūziška gimnazija ir viena angliška kolegija; nors viena pavyzdinė gimnazija ir tokia pat mokytojų seminarija; išplėsta žemės ūkio akademija, o prie universiteto įsteigtas Lituanistikos institutas, kuris tirtų Lietuvos gamtą, žmones ir jų kultūrą. 4. *Meno kultūros srityje*: sustiprinamos abi konservatorijos; praplečiama Meno mokykla, iš kurios aukštesniųjų kursų išaugtų Meno akademija; ypač uoliai renkama liaudies kūryba; valdžios lėšomis išlaikomi parapijų vargonininkai, kuriems pavedama suburti gerus chorus. 5. *Moralinės kultūros srityje*: kova su savaliavimu, kyšiais; administracijos ir spaudos teismas[34]. Viltį, kad seksis realizuoti uždavinius, profesorius siejo su *tautos vienybe*, kuri lietuviams ypač būtina, kad atgautų sostinę. „Šventosios vienybės pamatas: gyvenk ir savo kaimynui leisk gyventi; kai šį dėsnį partijos ir kultūrinės srovės supras, tai jos orientuosis į kultūrinę autonomiją, siauriau ar plačiau suprantamą – pagal susitarimą"[35].

1917 m. Amerikoje „Draugo" dienraštyje pasirodė marijonų kun. P. Būčio straipsniai, kuriuose pirmą kartą lietuviškoje spaudoje

---

[33] Ten pat, p. 182.

[34] Kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų? // Židinys. 1929, nr. 12, p. 446.

[35] Ten pat.

buvo suformuluotos idėjos, gavusios kultūrinės autonomijos vardą*. Kunigas F. Kemėšis straipsnius išleido atskira knygele „Apie apšvietą" (Chicago, 1918). Straipsniuose ir Lietuvoje mažai žinomoje knygelėje P. Būčys, remdamasis trimis pamatinėmis laisvėmis (tikėjimo, spaudos ir draugijų), kurias pripažįsta kultūringosios valstybės, deklaravo valstybės nesikišimą į idėjų, įsitikinimų, pažiūrų sritį. O nepripažinus valstybės kompetencijos pažiūrų sferoje, negalima jai suteikti švietimo monopolio, trukdančio jaunajai kartai „kitaip sutvarkyti savo žiniją, kaip tik sulig valdininko pateikto kurpalio". Anot P. Būčio, tas, kuris siekia mokyklų monopolio, tas ketina jas paversti ne mokslo, o politikos įstaigomis[36]. Pasisakydamas už valstybės prižiūrimas privačias mokyklas ir taip rūpindamasis visuomenės sugyvenimu, P. Būčys kultūrinės autonomijos principą apribojo švietimo sistema. Siekta Lietuvą atpalaiduoti nuo svetimųjų įtakų, nuo giliai šaknis įleidusio rusicizmo, atverti duris savarankiškai lietuviškajai kūrybai.

Atkūrus valstybingumą prof. M. Römeris teoriškai apžvelgė nacionalinės „personalinės" (ateritorinės) mažumų autonomijos idėją, santykius su parlamentiniu valstybės valdymu[37]. Prof. P. Šalkauskis, suprasdamas kultūrinės autonomijos idėjos aktualumą, ją „darniau ir pilniau suformulavo, manydamas, kad ji ateity galėtų vesti lietuvių tautą prie kultūrinio vidaus federalizmo ir, sukuriant vienodas kultūrinio pasireiškimo sąlygas visoms srovėms ir religijoms, gal leistų išmesti iš politinių kovų religinius ideologinius motyvus"[38]. Tikė-

---

* Nacionalinės kultūrinės autonomijos idėją XIX a. pab.–XX a. pradž. pirmieji suformulavo Austrijos socialdemokratai Karlas Renneris ir Otto Baueris. Rusijos imperijoje ją perėmė įvairių tautinių mažumų socialistinės srovės, kėlusios programinį valstybės valdymo reformos reikalavimą. Ukrainos Centrinė Rada vadinamuoju trečiuoju „universalu" (1917 11 20) ir Rados įstatymu (1918 01 09) pripažino Ukrainos mažumoms autonomijos teisę. Bet ji buvo suteikta tiktai rusams, žydams ir lenkams. Po Pirmojo pasaulinio karo kultūrinės autonomijos institucija buvo užfiksuota Estijos (21 str.), Lenkijos (109 str.) ir Lietuvos (73–74 str.) konstitucijose.

[36] Į pilnutinę demokratiją // Krantai. 1990, nr. 9, p. 65.

[37] Römeris M. Reprezentacija ir mandatas. Kaunas, 1926, p. 275.

[38] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 205.

tasi, jog tai padėtų sukultūrinti visą politinį gyvenimą, sumažinti partijų skaičių. Įsitikinę idėjos reikšmingumu, K. Pakštas ir S. Šalkauskis apie kultūrinę autonomiją ėmė kalbėti susirinkimuose, rašyti straipsnius.

K. Pakštas 1922 m. tik užsiminęs apie „visų politinių srovių tautinį solidarumą, taip pageidaujamą mažai valstybei“[39], „Drauge“ rašė apie Lietuvos žydų kultūrinius reikalus[40], kaip sprendžiamas tautinių mažumų klausimas tuose kraštuose, kurie vadovaujasi tautinės autonomijos principu. Gražiausiu pavyzdžiu pasauliui vadino mažutę Šveicariją, kurioje iš pradžių „viena tauta labai šnairavo prieš kitą“[41].

1926–1927 m. K. Pakštas „Židinyje“ skelbia išsamius straipsnius apie kultūrinę autonomiją. Juose teigia, kad didžiausią pavojų demokratijai ir Lietuvos likimui kelia susiskaldymas į fanatiškas grupes ir aštrios partinės rietenos, kliudančios susitarti net pačiais bendriausiais ekonomikos, politikos, kultūros klausimais. Prieš keliasdešimt metų apsisprendusios eiti savo ideologiniais keliais, partijos atsiribojo viena nuo kitos, dirbtinai didino „priešų“ ydas ir tuo veikė visą Lietuvos vidaus gyvenimą. K. Pakštui regėjosi, kad „mažo prikvėpuoto ir prirūkyto kambario atmosfera jau labai jaučiama beveik visose Lietuvos įstaigose: ministerijose, teatre, universitete, kooperatyvuose, žydų kvartaluose, darbo biržose ir kitur“[42]. Suvokdamas, jog neįmanoma tautą sujungti į vienalytį ideologinį organizmą, K. Pakštas ragino mąstyti apie įvairios pasaulėžiūros lietuvių grupių kultūringą sugyvenimą. „Mes pašaukti kovoti... ne su lietuviais, bet už Lietuvą“, – pareiškė jis 1935 m. studentams ateitininkams[43]. Geriausia, radikaliausia priemone partinėms kovoms nuraminti, tautai konsoliduoti jis vadino kultūrinę autonomiją, kuri turėjo apimti visą

---

[39] Pakštas K. Baltijos pajūris..., p. 57.

[40] Pakštas K. Bendruomenių klausimas Lietuvoje // Draugas. 1925, bal. 9, nr. 83.

[41] Pakštas K. Tautų sugyvenimo klausimas // Draugas. 1925, bal. 25, nr. 95.

[42] Pakštas K. Lietuva cikumenės..., p. 399.

[43] Stud. Ateitininkų Sąjungos metinė konferencija // Rytas. 1935. gruod. 2, nr. 276.

visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą. Kaip ir P. Būčys, kultūrinės autonomijos pamatiniu akmeniu K. Pakštas laikė mokyklą, gebančią ugdyti laisvą, savarankišką ir kūrybingą pilietį. Jo požiūriu „galingą iniciatyvą ugdyti gali tiktai laisvosios institucijos, o ne valstybinės biurokratijos priemonės su savo įkyria, viską naikinančia policijos bei žandarmerijos priežiūra. Didžią iniciatyvą sukuria laisva mokykla, laisva spauda, laisva visuomenė ir laisva draugija", – rašė jis 1928 metais[44]. Kaip pavyzdį kėlė Kanados Kvebeko provinciją, kurios valdžia, neturėdama jai priklausančių mokyklų ir švietimo ministerijos, vykdė bendrosios mokyklų programos priežiūrą, iš mokesčių surinktas ir biudžeto paskirtas sumas proporcingai dalijo skirtingų pasaulėžiūrų bendruomenėms[45]. „Ryte" paskelbtuose straipsniuose K. Pakštas gynė dėl tariamo gimnazistų pertekliaus uždaromas katalikiškąsias mokymo įstaigas, kritikavo įvairioms partijoms priklausančius „etatistus", kurie reikalavo tik valstybinių mokyklų[46]. Manė, jog Lietuvos mokyklų organizavimo sistema visas skirtingų pasaulėžiūrų grupes „suvaro į vieną maišą ir ne tik duoda galimumą, bet ir verčia jas peštis ir kovoti"[47]. Todėl būtų naudingiausia kiekvienai srovei leisti visiškai autonomiškai dirbti kultūros darbą, laisvai įrodinėti savo pasaulėžiūros auklėjamąją ir dorovinę vertę. Iš politinio gyvenimo būtų eliminuotas begalinių nesusipratimų objektas, lietuvių tautos civilizacija teiktų jaukumą bei dvasinį komfortą visiems piliečiams. Taigi kultūrinės autonomijos principą K. Pakštas taikė ne tiek tautinėms mažumoms (manė, jog Lietuvoje jos bent iš dalies patenkintos savo kultūrine padėtimi ir mokyklomis), kiek patiems lietuviams („nuraminti, patenkinti, sujungti įvairių pasaulėžiūrų lietuvius"[48]).

---

[44] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 4.

[45] Pakštas K. Kultūrinės autonomijos problema // Židinys. 1926, nr. 6–7, p. 452.

[46] Pakštas K. Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje // Rytas. 1928, bal. 12, nr. 84; Pakštas K. Ar ne per daug pas mus gimnazistų? // Rytas. 1929, gruod. 10, nr. 208.; Pakštas K. Dieeezinės mokyklos // Rytas. 1929, gruod. 16, Nr. 285.

[47] Pakštas K. Kultūrinės santaikos galimumai // Židinys. 1927, nr. 12, p. 383.

[48] Pakštas K. Lietuva cikumenos..., p. 399.

Dar trečiojo dešimtmečio viduryje daugelį nustebino K. Pakšto siūlymas valstybės ir Bažnyčios santykius tvarkyti sekant Amerikos pavyzdžiu – atskirti Bažnyčią nuo valstybės. Kiekviena organizuota tikyba gautų lygias juridinio asmens teises, dvasininkams už dvasines paslaugas nebūtų mokamos algos, o iš visų tikybų organizacijų valstybė nerinktų mokesčių. Organizuotų tikybų vaikai visose mokyklose tikėjimo dalykų būtų mokomi valdžios lėšomis, laisvamaniai galėtų nesimokyti. K. Pakšto nuomone, toks atskyrimas būtų daug geresnis negu dabartinis sujungimas, „į kurį reikia žiūrėti tik kaip į laikiną betvarkę“[49].

Matydamas, kad šalyje klesti ne krikščioniškasis humanizmas, o nesutarimai tarp dviejų pasaulėžiūros srovių – katalikų ir laisvamanių, „Židinio“ redaktorių inspiruotas K. Pakštas 1932 m. viešai paskelbė savo požiūrį į civilinės metrikacijos problemą Lietuvoje. Pripažinęs, jog nūdienos pasaulyje vis labiau įsitvirtina idėjų ir minčių įvairovė, profesorius teigė, jog net maži etniniai vienetai „pasaulėžiūros atžvilgiu subyrėjo į beįžiūrimas dulkes, kurių daugelis jau nebesutelpa į seniau nusistovėjusius moralinius bei religinius kadrus“[50]. Įtikinamais JAV, Lietuvos sąlygas labiausiai atitinkančios Kanados Kvebeko provincijos, Vakarų Europos šalių pavyzdžiais įrodinėjo ten egzistuojant civilinę metrikaciją, bažnytinius ir civilinius santuokos dokumentus valstybės akyse turint vienodą galią. Pagal Lietuvos statistiką, registravusią tik krikštus, apipjaustymus, bet ne religinius įsitikinimus, katalikais buvo laikomi net ir laisvamaniai, „verčiami daryti komediją, veidmainiauti ir profanuoti krikščionių apeigas bei sakramentus“[51]. Tik turtingieji galėdavo susituokti Klaipėdoje („apsiklaipėdinti“) ir išvengti problemų. Katalikų veikėjams K. Pakštas patarė užimti demokratines, kultūrinės autonomijos principu grin-

[49] Pakštas K. Apie atskyrimą Bažnyčios nuo valstybės // Draugas. 1925, geg. 16, nr. 116.

[50] Pakštas K. Civilinės metrikacijos reikalu // Židinys. 1932, nr. 11, p. 355.

[51] Ten pat, p. 357.

džiamas pozicijas – nesipriešinti, kad rengiamame įstatyme visoms Lietuvoje egzistuojančioms religinėms ideologijoms, taip pat ir laisvamaniams, būtų suteikta galimybė pasinaudoti civiline metrikacija (neverčiant katalikų savo metrikacijos aktus pakartoti civilinėse įstaigose). „Būdamas demokratas, laisvo apsisprendimo ir kultūrinės autonomijos šalininkas, – rašė K. Pakštas, – negaliu paneigti teisių lygybės kad ir menkiausiai ideologinei mažumai, nes kitaip neturėčiau moralinės teisės gintis prieš pasikėsinimus didžiumos, jei tektų greta jos mažumoje atsidurti. Tautos demokratiškumas ir valstybinis subrendimas gali būti matuojamas pagal tą humanizmo laipsnį, kuriuo jos daugumas traktuoja savo mažumas“[52]. Mokslininko nuomone, patriotizmas visuomet silpnesnis tų visuomenės grupių, kurios jaučiasi kiek paniekintos, nelygiateisės. Todėl suteikus kuo didesnį komfortą visiems Lietuvos piliečiams, suklestės, išaugs gražiausias, kilniausias plačių masių patriotizmas, laisvė, lygybė. Dėl to, kad nekatalikiškosios ideologinės mažumos turės civilinę metrikaciją, savo kapines, katalikų teisinė padėtis nepablogės. K. Pakšto požiūriu, tai tik apvalys bažnyčias nuo „išgverusio elemento ir sudarys sveikesnę atmosferą parapijų vidaus gyvenime“[53].

Ortodoksiškai mąstantiems krikščionių demokratų atstovams atkakliai laikantis senos tvarkos – santuokos, krikštynos, mirimai registruojami tik bažnyčiose, – K. Pakštas tiesė tiltą suartėjimui su valstiečiais liaudininkais. Jie buvo įsitikinę, jog tik valstybės reikalas yra stebėti gyventojų civilinės būklės kitimą. Pažymėtina, jog formuojantis dviejų partijų bendrai pozicijai 1939 m. marijampoliečių susirinkime (dalyvavo ir J. Paleckis) M. Krupavičius viešai pareikalavo civilinės metrikacijos[54].

Solidūs S. Šalkauskio apmąstymai[55], K. Pakšto aktyvi veikla padėjo plisti kultūrinės autonomijos ir kultūrinio federalizmo idėjoms.

---

[52] Pakštas K. Civilinės metrikacijos reikalu // Židinys. 1932, nr. 11, p. 356.
[53] Ten pat, p. 359.
[54] Audėnas J. Paskutinis posėdis. Vilnius, 1990, p. 109–110.
[55] Šalkauskis S. Momento reikalai ir principų reikalavimai // Židinys. 1926, nr. 11, p. 235–242; nr. 12, p. 303–308.

„Pradžioje atrodė, – rašė K. Pakštas, – kad šitos naujenybės nei viena politinė partija nepriims. Tik 1927 m. vasarą krikščionių demokratų konferencija, posėdžiavusi Kauno Liaudies namuose, po mano referato kultūrinės autonomijos principus priėmė savo platforma“[56]. Juos pripažino Katalikų kongresas, Katalikų veikimo centras, Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos, „Pavasario“ konferencijos, pritarė Darbo federacijos lyderiai. Katalikiškosioms organizacijoms kultūrinė autonomija buvo ne tik tautinės vienybės ir santaikos pagrindas, bet kartu būdas pasisakyti prieš demokratijos ribojimą. Siekiant išvengti partinės nesantaikos, rietenų, kultūrinės autonomijos pagrindais buvo užmegzti jau minėti ryšiai tarp LKDP, Ūkininkų sąjungos ir Valstiečių liaudininkų sąjungos.

LU TFF absolventas P. Dielininkaitis, susidomėjęs kultūrinės autonomijos problema, kurią svarstė jam artimi profesoriai S. Šalkauskis ir K. Pakštas, būsimai daktaro disertacijai Sorbonoje pasirinko šią temą. Tačiau Vakarų Europoje tuomet nebuvo išplėtotos kultūrinės autonomijos pavyzdžių, be to, Paryžiaus profesoriams, pripratusiems prie etatistinio centralizmo, tokia tema nebuvo prie širdies. 1933 m. P. Dielininkaitis apgynė darbą siauresne tema – „Mokyklinė laisvė ir valstybė“, kuriame SSRS, Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos pavyzdžiu parodė kultūrinės autonomijos naudą demokratinėje valstybėje[57]. Grįžęs į Lietuvą P. Dielininkaitis dalyvavo rengiant deklaraciją „Į organiškosios valstybės kūrybą“. Drauge su K. Pakštu formulavo vieną iš pagrindinių lietuviškosios organinės valstybės struktūros principo – kultūrinės autonomijos – teiginius. Ideologinė laisvė tokioje valstybėje turėjo būti atskirta nuo politinių ir visuomeninių interesų, tačiau kultūrinis, ideologinis visuomeninių grupių autonomiškumas neturėjo skaldyti tautos. Atvirkščiai, tolerancija,

---

[56] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 205.

[57] Grinius J. Dr. Pranas Dielininkaitis (1902–1942) // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. T. 4. Roma, 1961, p. 225.

lygus traktavimas, proporcinga valstybinė parama buvo pašauktos ugdyti vienybę, malšinti nesutarimus[58].

Katalikiškosios inteligentijos siūlymai spartinti Lietuvos ūkinę, kultūrinę raidą, demokratiškai tvarkyti politinį gyvenimą valdančiųjų sluoksnių nebūdavo išgirstami. Pasitvirtino K. Pakšto įžvalga, kad inercija, pavyzdžių kaimyniniuose kraštuose stoka, aklas prisirišimas prie tradicijų trukdys valstybės vyrams surasti išeitį iš aklavietės pasaulėžiūros klausimais. Konsolidacijos darbas, aiškino K. Pakštas, nepatiks politiniams spekuliantams (jie rietenose lyg drumstame vandenyje yra pratę žuvis gaudyti), įvairiems fanatikams (nekenčia jokios santaikos, nėra linkę niekam nieko atleisti), konservatoriams (bijo naujų, Rusijos organizme neišbandytų reiškinių). Konsolidacija, tolerancija – kultūrininkų pareiga, verčianti juos didinti veiklumą, toliau eiti praktiškojo idealizmo keliu. 1935 m. kovą vykusiame Lietuvos kultūros kongrese K. Pakštas skaitė paskaitą „Lietuva lyginamosios civilizacijos atžvilgiu". Remdamasis naujais statistiniais jau naudotų dvylikos kategorijų duomenimis, pabandė nustatyti, „kur mes esame, kaip greit einame ir kiek mums dar liko kelio, kad pasivytume pačius greituosius"[59]. Baltijos šalis pagal civilizacijos indeksą skirstė taip: Danija (100), Norvegija (87), Švedija 85), Suomija (72), Estija (67), Latvija (66), Lietuva (46). Palyginti su 1929 metais, Lietuva į priekį pasistūmėjo trimis punktais: beraščių skaičių natūraliai sumažino mirtis, moksleivių skaičius padidėjo įvedus privalomą švietimą, truputį pagerėjo gyvulininkystės rodikliai ir sumažėjo kūdikių mirtingumas. „Kaip lig šiol, – įspėjo K. Pakštas, – laimėdami per metus tik pusę punkto, aukštosios civilizacijos tautas pasieksime tik po 70 ar 100 metų, bet ir *tai tik tuo atveju, jei jos stovės vietoje, nedarys jokios pažangos*"[60]. Kadangi lietuvių tauta negausi, jos gyvenamoji vieta pa-

[58] Į organiškosios valstybės kūrybą // Naujoji Romuva. 1936, nr. 8, p. 173.

[59] Pakštas K. Lietuva lyginamosios civilizacijos atžvilgiu // Naujoji Romuva. 1935, nr. 19, p. 413.

[60] Ten pat, p. 418.

vojinga, būtina pasiekti nors 85 civilizacijos indekso balus. K. Pakštas teigė, jog reikia kuo greičiau pradėti planingą „civilizacijos vajų", intensyvų visos tautos darbą. Jo svarbiausi smūgiai turėtų būti nukreipti į žemiausius civilizacijos indekso laipsnius: gamybos ir eksporto didinimą, laivyno steigimą, kūdikių mirtingumo mažinimą, privalomo šešerių (vėliau – aštuonerių) metų švietimo įvedimą, amatų ir taikomojo meno mokyklų steigimą, pramonės plėtrą bei lietuvių įsigalėjimą miestuose (tautinis urbanizmas)[61]. K. Pakšto atsaką į nepakankamus Lietuvos socialinės, ekonominės ir kultūrinės raidos tempus, būdą valstybės nepriklausomybei ir tautai išsaugoti nurodė ateitininkams mestas, bet plačiai per visą šalį nuskambėjęs šūkis: „Pasukti Lietuvos laikrodį 100 metų pirmyn".

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas aiškiai matė, jog Lietuvos išorinės sąlygos smarkiai pakitusios. Atkūrus valstybingumą, per keletą metų įtempto, nors ir ne visada planingo darbo sustiprėjo tauta ir valstybė. Tačiau pozityvius pokyčius smarkiai stabdė inteligentijos stygius, Rytų įtaka negausios šviesuomenės būdui ir darbo metodams. Kol daugelyje Europos kraštų buvo juntama pokario dezorganizacija, tol Lietuvos vidutinė pažanga, tam tikras apsileidimas, neapdairumas nesudarė pernelyg ryškaus kontrasto su bendra Vidurio Europos padėtimi. Šiaurės ir Vakarų kaimynams vis labiau susiorganizuojant, didinant nacionalinio darbo našumą, ryškėjo lietuvių atsilikimas, nepaslankumas, vėlavimas, moralinis bei materialinis skurdas. Dažnėjant ryšiams su veikliais, darbingais Vakarais, kad ir geras, reikalingas, bet kiek primityvus ir atsilikęs „tautiškas susipratimas" pradėjo nebepatenkinti gyvesnių, veiklesnių asmenų. 1939 m. pradžioje K. Pakštas teigė: „Savo garbės pajautimas, aiškiau juntami lietuvių tautai pavojai ir reikalas sėkmingiau su kaimynais lenktyniuoti verčia mūsų tautišką susipratimą ir valstybingumą vystytis į

[61] Ten pat.

ryškesnes formas, kurios veda prie tikrojo nacionalizmo, gerai organizuoto ir veiklaus“[62].

Kiekviena tauta savajam dinamizmui gaires nustato atsižvelgdama į geopolitinę padėtį, nacionalinius interesus, savo charakterį, pasiektus bei numatomus kultūrinius laimėjimus. Nacionaliniu dinamizmu K. Pakštas vadino *sustiprintą, suaktyvintą, išryškintą ir kuriantį patriotizmą*, paskelbė jo principus: 1. *Meilė visų lietuvių visiems lietuviams.* Visas dėmesys konkrečiai ir praktiškai turi būti nukreiptas į tautos mases, energingai joms padedant susikurti laimingesnį ir gražesnį gyvenimą. „Nes kuo skurdžiau gyvens Lietuvos ūkininkas ir darbininkas, tuo skurdesnis bus jų patriotizmas, tuo silpnesnė bus jų Tėvynė“[63]. Materialiųjų gėrybių stoką būtina užpildyti jaukia dvasine ir socialine aplinka, kad visi lietuviai, o ne viena kuri išrinktoji grupė jaustų didžiausią dvasinį komfortą. Plačiai suprastas gyvenimo jaukumas ir dvasinis komfortas turi virsti moderniosios lietuvių tautinės kultūros ir civilizacijos kertiniu akmeniu ir testamentu būsimosioms kartoms. 2. *Religiniai ir moraliniai pradai.* Religiniu aspektu lietuviškasis dinamizmas panašus į Kanados prancūzų arba airių dinamizmą, kur Katalikų bažnyčia ir nacionalistai seniai glaudžiai bendradarbiauja ugdydami moralinį tautos atsparumą. Atmetamas bet koks rasizmas, žadama remti visų konfesijų pastangas suaktyvinti savo sekėjus religinėje ir moralinėje sferoje (prieš moralinį sudribimą, girtavimą, kyšininkavimą, palaidą, nedarbingą gyvenimą, už šeimų patvarumą, visuomeninių ir asmeninių papročių kuklumą, taupumą, blaivumą). 3. *Kultūrinis apsiginklavimas.* Kova dėl būvio, dėl išlikimo iš mažųjų tautų reikalauja didesnio „protinio procento“. Kuo mažesnė tauta, tuo labiau ji turi būti išmokslinta ir techniškai apsiginklavusi. Didžiausias dėmesys ir geriausios jėgos turi būti sutelktos į mokslą, mokyklas, meną ir kultūros įstaigas. Švietimo ministe-

[62] Pakštas K. Lietuviškojo dinamizmo gairės // XX amžius. 1939, vas. 21, nr. 42.
[63] Ten pat.

rija tokia pat svarbi, kaip ir Krašto apsaugos ministerija. Svarbios visos meno sritys, bet lietuvių daina turės labiausiai išgarsinti Lietuvos vardą, gaivinti tautos sielą. 4. *Žygis į miestus.* Sparti ir planinga techninė pažanga didins Lietuvos industrializavimą, ugdys lietuviškus miestus. Ūkininkai bus aprūpinami savais dirbiniais, miestuose turės geresnę rinką savo produkcijai. Gerokai daugiau žmonių apsigyvenus miestuose, suaktyvės kultūrinė veikla, atsiskleis dar nematytos galimybės nacionalinei kultūrai plėtoti. 8. *Miestas veidu į kaimą.* Įsigalėjęs skurdas, lėta kaimo gyvenimo pažanga nesukelia ūkininkams šviesesnių vilčių. Kaimas skęsta pesimizmo bangose. Inteligentijos suponėjimas ir pavojingas nutolimas nuo kaimo didina prarają tarp inteligentinių profesijų ir ūkininkų bei darbininkų. Būtina atkurti šių socialinių sluoksnių tarpusavio vienybę ir nuoširdumą. Kultūrinėmis, ūkinėmis ir moralinėmis priemonėmis pakelti nuskurdintų masių gerovę, žmoniškais namais pakeisti ūkininkų ir darbininkų lūšnas. Būtina ugdyti pagarbą kiekvienam garbingam darbui, praminti kelius vargingai gyvenančių žmonių gabiems vaikams į mokslus. 6. *Privati iniciatyva, laisvosios institucijos.* Galingą iniciatyvą gali ugdyti tik laisvos institucijos, bet ne valstybinė biurokratija su įkyriu ir dažnai nedarbingu aparatu. Sudarant palankias sąlygas valstybinėms įmonėms ir institucijoms, būtina lygiai remti ir privačią iniciatyvą kuriant laisvas mokyklas, spaudą, draugijas, ūkio įmones. Tai padės ugdyti laisvą pilietį, mokantį savarankiškai galvoti, gyventi ir verstis bet kokiomis aplinkybėmis. 7. *Sveikatingumas ir karinis pasiruošimas.* Kiekviena prityrusi akis mato menką lietuvių sveikatingumą, o tai rodo prasta, niūri nuotaika, darbas be energijos, pyktis visuomenės santykiuose. Gyvenimo kovai laimėti reikia ryžtingai susirūpinti tautos sveikata, gausiomis ir vargingomis šeimomis. Jaunimą rengti kariškoms pareigoms tokiomis priemonėmis, kurios mažiausiomis išlaidomis duotų kuo daugiau tinkamų gynėjų. 8. *Visuomeninis masių auklėjimas.* Lėtokas Lietuvos gyvenimas nespėja pakeisti pasyvaus Rytų elemento aktyviu Vakarų elementu. Dar maža veiklių,

kupinų energijos ir iniciatyvos inteligentų, todėl veikliesiems tenka didžiulis darbo krūvis. „Tas pats pasyvumas skurde skandina ir mūsų liaudį. Sustingusio nedarbingo elemento sausai prikimšta Lietuva“[64]. 9. *Disciplinuota demokratija.* Dinamizmas – demokratinis sąjūdis, nes jis remiasi visos tautos laisvės troškimu, kūrybiniu nusistatymu visose gyvenimo sferose, neaplenkia nė vieno doro, patriotiškai nusiteikusio lietuvio. Demokratija atmeta paprastą palaidumą, anarchiją, ji jungia laisvę su griežta tvarka ir teisėtumu. „Nacionalinis dinamizmas smerkia piliečių servilizmą, jų nereikalingą nusižeminimą prieš valdžią ir atmeta savo vadų dievinimą, nedaro iš jų nei stabų, nei dieveklių, bet bevelija juos pasilikti savo idėjos reiškėjais ir kūrybiniais asmenimis“[65]. 10. *Tautinės lietuvio garbės pajautimas.* Lietuvių tautos silpnybės (nėra tautos, laisvos nuo visų silpnybių) primenamos tam, kad jas greičiau nugalėtume, pašalintume. Daug silpnybių kilo ne dėl tautos išsigimimo, o tik dėl nepakankamo kultūringumo, materialinio ir moralinio skurdo, į kurį įstūmė svetimųjų jungas. Senoji Lietuva turėjo galimybę tik kardu pareikšti savo stiprybę, o jos protas ir širdis nespėjo pasauliui prabilti. Tad „*mes esame ateities tauta*, savo ateitį privalome kurti tuojau, čia pat savo rankomis ir smegenimis“, – rašė K. Pakštas[66]. Ką sugeba lietuviai, parodė Šiaurės Amerikos išeiviai – geresnėmis materialinėmis, politinės laisvės sąlygomis sėkmingai lenktyniauja su rinktiniais žmonijos vaikais. 11. *Lietuviškasis dinamizmas.* Prie moderniosios Europos gyvenimo labiausiai nesiderina noras skubius darbus atidėti ateičiai, dvasinė tinginystė, dažniausiai išreiškiama žodžiais: rytoj pažiūrėsim. Todėl daug svarbių pažadų, nusistatymų ir ketinimų lieka tušti, nors ir yra pakankamai priemonių jiems įkūnyti. K. Pakštas šaukia į kovą su šia tradicine tautos rykšte. Lietuviškasis dinamizmas,

[64] Pakštas K. Lietuviškojo dinamizmo... // XX amžius. 1939, vas. 21, nr. 42.
[65] Ten pat.
[66] Ten pat.

– rašo jis, – „ryžtasi greta žodžių statyti ir darbus. Jis net norėtų darbus pastatyti prieš žodžius ir pagal galimybes apsieiti visai be žodžių. Jis nori paversti lietuvių tautą darbo ir kultūros brolija“[67].

K. Pakštas savųjų lietuviškojo dinamizmo gairių nevadino detalizuota programa, tačiau buvo įsitikinęs, jog nė viena rimta programa neturėtų būti rengiama be jo išdėstytų minčių. Siekė tautą nukreipti į efektyvią veiklą, iki minimumo sumažinti beprasmiško poilsio laiką, neracionalią linksmybę ir tuščią lėbavimą. Tikėjo, kad humaniškas ir realistinis lietuviškasis dinamizmas „pažabos tarptautinio kapitalo sauvalę Lietuvoje ir pajungs nenaudojamas gamtos jėgas Lietuvių tautos tarnybai“[68], padės pasukti Lietuvos laikrodį šimtą metų į priekį. Ragino šauktis pagalbon dinamiškus Amerikos lietuvius, ieškoti kontaktų su mažų kaimyninių šalių kuriamosiomis jėgomis. Buvo įsitikinęs, jog tautos ūkinė ir dvasinė kūryba, veiklumas, savo valstybės buferinės padėties pripažinimas ir išnaudojimas, neutralumas, nesivėlimas į jokius ideologinius blokus gali sumažinti išorinius pavojus. „Net ir dideliame kryžkelės judėjime gerai valdomas mažas vežimėlis lengviau randa sau laisvą kelią ir išlieka nepaliestas... Ir vėl mes manome, kad Dievas leido mus mažus, kad savo kokybe galėtume tapti tobulesni“[69].

1938 m. Lenkijos ultimatumas Lietuvai, 1939 m. Hitlerio žygis į Klaipėdą, Molotovo ir Ribbentropo paktas bei kiti įvykiai rodė, kad Lietuvai kilo mirtina grėsmė. K. Pakštas, dar prieš dešimtmetį numatęs Europoje kilsiant naują didžiulį karą, 1939 m. pavasarį viešai tvirtino, jog karas netrukus prasidės. A. Bendorius prisimena tokią vieną profesoriaus „pranašystę“, kai pastarajam ką tik grįžus iš Čekoslovakijos, jiedu užsuko į kultūrininkų, politikų, žurnalistų susitikimo vietą – Konrado kavinę. Sutiktas Lenkijos atstovybės sekre-

[67] Ten pat.

[68] Ten pat.

[69] Pakštas K. Lietuvos ribų problema. Kaunas; Marijampolė, 1939, p. 32.

torius Westfalis paklausė profesorių, kokia jo nuomonė apie karo galimybę. Anot A. Bendoriaus, K. Pakštas tvirtu žodžiu atkirto: „Karas tikrai bus, ir jis prasidės neužilgo“[70]. Suprasdami plataus karinio konflikto neišvengiamumą ir pražūtingumą, K. Pakštas su S. Šalkauskiu aptaria pačius būtiniausius Lietuvos žingsnius, tarp kurių vienas svarbiausių – kultūrinių, istorinių turtų gelbėjimas. „Lietuvos vertybių evakuacija, – prisiminė K. Pakštas, – 1934 m. vasarą iškelta mūsų pasikalbėjimuose, buvo bendra mūsų idėja, nors man čia teko ir konkrečiau planuoti, ir ministerijose ją propaguoti nuo 1938 m. rudens“[71]. S. Šalkauskio nuomone, atsakingi valdžios vyrai turi imtis ryžtingų priemonių išgelbėti nors vieną gerą biblioteką ir šiek tiek meno kūrinių, senienų. K. Pakštas turėjo daugiau pasiūlymų, su kuriais pirmiausia supažindino „1936-ųjų generacijos“ bendraminčius. „Vieną sekmadienį, 1938 m. žiemą prof. K. Pakštas, atsimenu, visam pasikalbėjime buvo labai tylus (...), – rašo J. Brazaitis (Ambrazevičius) apie tradicinį kultūrininkų susirinkimą. – Prieš pašnekesį baigiant, jis staiga prašneko apie dalykus, kurie visus prablokė. Jis kalbėjo apie Lietuvos geografinės padėties pavojingumą. Esą tas pavojus artinasi labai smarkiai, ir Lietuva vargiai išvengs okupacijos. Jis pagrindė savo išvedžiojimus sovietinių ir nacių dviejų bangų augimu, kurių susidūrimas artėja. Kalbėjo apie reikalą gelbėti kultūrines vertybes ir sudaryti sąlygas lietuviškai akcijai užsieniuose. Pamenu, jis kalbėjo, kad Čiurlionio galerijos turtą ir senienas reiktų išvežti į Ameriką; pasiųsti rinktinių žmonių kadrus, kurie galėtų pradėti veikti, kai tik nelaimė užgrius; išsiųsti Amerikon 60 gabiausių studentų, pervesti į užsienį pagrindinius fondus... Jo pranešimas buvo nelauktas“[72]. Po to pasikalbėjimo buvo sutarta daryti žygių Švietimo ministerijoje. Pats K. Pakštas kreipėsi į prezidentą A. Smetoną, ministrą

[70] Bendorius A. Kazimieras Pakštas // Aidai. 1960, nr. 10, p. 426.
[71] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 205.
[72] Brazaitis J. Kazys Pakštas..., p. 239.

pirmininką J. Tūbelį, vėliau J. Černių, Valstybės banko direktorių Juozą Paknį ir kitus aukštus pareigūnus, ragindamas skubiai gelbėti tai, kas kylančioje audroje gali negrąžinamai žūti. 1939 m. pavasarį siūlė išvežti keletą vagonų didžiausių kultūros vertybių iš Kauno muziejų, archyvų ir bibliotekų, visa tai deponuoti saugiose vietose Švedijoje ir Amerikoje. Į Marianapolio kolegiją nusiųsti keliolika egzempliorių rinkoje esančių lietuviškų knygų, žurnalų, paveikslų. Tačiau Lietuvos biurokratai gyveno nepaisydami didėjančios grėsmės, trokšdami, kad viskas liktų savo vietoje. „Kaune tais visais reikalais aš du mėnesius varstinėjau oficialių žmonių duris, sugaišau daug brangaus man laiko, bet jokių rezultatų nepasiekiau", – K. Pakštas iš Amerikos rašė Z. Ivinskiui 1940 metais[73]. Pajutęs visišką valdžios žmonių abejingumą, pamatęs jų apsnūdimą, išgirdęs net grasinimus areštuoti už panikos skleidimą, K. Pakštas kreipėsi į ateitininkus, „Rotary" klubo narius. Karininkams kalbėjo, kad Lietuvos kariuomenė nepasipriešins agresoriui, nes jai tokios progos nebus[74]. Pasitvirtino ir šis K. Pakšto numatymas. „Turėtų rausti iš gėdos tas vieno dienraščio autorius, – po keliolikos metų rašė pasitraukęs į Vakarus prof. S. Kolupaila, – kuris kvailai pašiepė „pranašą su barzdele"[75]. Patekusi į didžiųjų galiūnų girnas, lietuvių tauta savo valstybingumo griūties nebegalėjo sustabdyti.

Federalistiniai siekiai

Geopolitikas K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad tautos mažumas nėra kliūtis siekti moralinių bei intelektinių aukštumų. Daugelyje sričių mažosios tautos gali atsistoti viename lygyje su didžiosiomis ar net

[73] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1940 10 31 // LNMB. RK RS. F. 29–1192, lap. 12.
[74] Ercas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Roma, 1970, p. 130.
[75] Kolupaila S. Sukaktuvininkas prof. Kaz. Pakštas // Draugas. 1953, birž. 27, Nr. 150.

jas pralenkti, įnešti savo svarų indėlį į bendrą žmonijos kultūros lobyną. Tačiau jis manė, jog net geriausiai susitvarkiusios savo vidaus gyvenimą mažosios tautos pavieniui savo likimo problemų neišspręs. Puikiai išmanydamas geopolitinę padėtį, istorinę patirtį ir tarptautinius santykius, K. Pakštas tapo vienu ryškiausių federalizmo idėjų propaguotojų Lietuvoje.

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir jo metu mažosiose Europos tautose tarpo įvairiausios federalistinės orientacijos – nepasitikėjimo didžiųjų valstybių ir tautų geranoriškumu išraiška. Vieni Lietuvą matė federacijoje su „revoliucine" Rusija, kiti – su Lenkija, treti skelbė „mūsų padermės" (lietuvių ir latvių) valstybės idėją, glaudžius santykius su Skandinavija. 1918 m. Stokholme išėjusi J. Šliūpo knyga taip ir vadinosi – „Lietuvių–latvių respublika ir Šiaurės tautų sąjunga". J. Tumas-Vaižgantas 1918 m. pasirodžiusioje knygelėje „Aplink Baltiją" rekomendavo ypač artimai bendrauti su latviais ir estais, pasižvalgant ir po Švediją, ir po Suomiją. Geografas V. Gudelis lietuvių literatūros klasiką vadina pirmuoju politinės geografijos (geopolitikos) idėjos skleidėju Lietuvoje[76].

Skirtingais motyvais Rytų Baltijos kraštams vis buvo rekomenduojama jungtis į vieną ar kitą federaciją. Antai Prancūzijos ekspertas Paryžiaus taikos konferencijoje (1919 m.) prof. Meilet savo vyriausybei teikė nuomonę, kad Lietuvą, Latviją ir Gudiją tiktų sujungti į vieną valstybę – *Bundesstaatą*. Ateityje konfederuota su Lenkija ji sudarytų *Staatenbundą*[77]. Ryškus mažųjų tautų bendradarbiavimo, draugystės šalininkas buvo S. Šalkauskis. Pasak K. Pakšto, jis galvojo apie Europos susivienijimą. Jeigu Europa to nesugebėtų padaryti, tikėjosi, jog ir regioninė kelių valstybių federacija padidintų saugumą. „Su viena Lenkija mums federuotis jam atrodė esant pavojinga, tačiau kiek didesnio skaičiaus (ne dviejų) tautų susibūrimas jam ro-

[76] Gudelis V. Lietuvos įjūris ir pajūris: Monografija. Vilnius, 1998, p. 393.
[77] Pakštas K. Gudijos santykis su Lietuva // Aidai. 1956, nr. 176.

dėsi teigiamu reiškiniu saugumui padidinti ir kitiems klausimams sunormuoti"[78]. Todėl pritardamas J. Šliūpo minėtoms nuostatoms S. Šalkauskis reiškė pageidavimą, kad lenkai su pietiniais slavais sudarytų kitą, nepriklausomą nuo baltiškosios konfederaciją[79].

Bičiulio S. Šalkauskio nuostatos, užuojauta mažosioms tautoms K. Pakštą atvedė į federalistų gretas, paskatino imtis tautas ir valstybes vienijančios veiklos. 1918–1919 m. Baltijos tautos ir net didelė derlinga Ukraina Vakarų Europos diplomatams atrodė per menkos kandidatės į nepriklausomas valstybes. Megalostatizmo šalininkai lietuviams ir latviams dažniausiai prikišdavo, kad jų kuriamos valstybės per mažos, o ištekliai, gyventojai, inteligentija negausūs, todėl neskubėjo teikti reikiamos paramos. „Prieš tokį nevertinimą ir pažeminimą, – atsiminimuose rašo K. Pakštas, – buvo bandytas pastatyti naujas plataus masto planas"[80]. 1918 m. rudenį ir 1919 m. žiemą (iki balandžio) Berne beveik kas ketvirtadienį susitikdavo Ukrainos Centrinės Rados atstovas dr. Lukoševičius, politikas ir diplomatas grafas M. Tiškevičius, latvių veikėjas Klavinas ir K. Pakštas. Aptarinėjant atgimstančių valstybių reikalus, M. Tiškevičius bene pirmasis iškėlė mintį sudaryti Latvijos, Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos konfederaciją. Istoriniu požiūriu ji turėjo apimti tas žemes, kurias Lietuva valdė nuo 1361 m. iki 1494 m., bei Latviją ir Ukrainos rytinius pakraščius (turėtų iki 1 200 000 km^2 ir 60 mln. gyventojų). Į vienetą susiejusi Baltijos ir Juodosios jūros krantus, konfederacija būtų turtinga grūdų, miškų, akmens anglių, turėtų pakankamai uostų, upių arterijų. Tai jau nebebūtų Lietuva, o Balto-Pontijos konfederacija, sudaryta iš keturių beveik nepriklausomų valstybių, galinčių laisvai plėtoti savo kalbą ir kultūrą. Siekiant išsaugoti kultūrinę pusiausvyrą, konfederacijos kalba būtų viena iš Vakarų Europos didžiųjų kal-

[78] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 204.

[79] Grigaravičius A. Stasys Šalkauskis apie Lietuvą 1918 metais. S. Šalkauskio laiškas J. Šliūpui. Friburgas, 1918 01 24 // Naujoji Romuva. 1996, nr. 3–4, p. 90.

[80] Pakštas K. Lietuvos ribų problema..., p. 11.

bų. Tikėtasi, kad narių disproporcija (didžiausia – Ukraina su 45 mln. gyventojų) neturėtų pakenkti tautinių grupių sugyvenimui, juolab kad mažesnį baltų skaičių būtų galima kompensuoti didesniu kultūriniu brandumu, kūrybiškumu.

Istoriniu, etnografiniu, ekonominiu požiūriais kompromisinis planas turėjo imponuoti megalostatizmo šalininkams. Po ilgų svarstymų parengtas memorandumas ir įteiktas kai kurių valstybių ambasadoriams Šveicarijoje. „Šis planas, – 1939 m. rašė K. Pakštas, – nesulaukęs galingųjų paramos, greit nužengė į paprastų svajonių kapines, bet labai įdomu, kad šiais laikais vėl pradeda rastis ir net labai galingų vyrų, kurie panašius projektus vėl kelia iš kapinių ir sudaro daug rūpesčio Rytų Europos plačiose erdvėse“[81]. Čia svarbu priminti, kad 1918 m. spalio 4 d. prof. A. Millerio pastangomis Amerikoje buvo įsteigta Vidurio Europos sąjunga (*Mid European Union*), kurioje, be ukrainiečių, latvių, čekų, slovakų, serbų, lenkų, suomių, dalyvavo ir lietuviai. Unijos vardu paskelbtą kolektyvinę deklaraciją dėl tautų laisvės ir nepriklausomybės 1918 m. lapkričio 26 d. pasirašė JAV lietuvių išrinktas inž. Tomas Norus (Naruševičius)[82].

Po Pirmojo pasaulinio karo plačiai pradėti skelbti Europos vienijimosi projektai atitiko K. Pakšto nuostatas. Su didžiule simpatija ir pritarimu jis stebėjo Paneuropos sąjūdį, kurį propagavo flamandų rašytojas ir politikas grafas Richardas Coudenhove-Kalergi's*. Netikėdamas, kad Paneuropos idealas gali įsikūnyti XX amžiuje, lietuvių

---

[81] Pakštas K. Lietuvos ribų problema..., p. 11.

[82] Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. Chicago, 1986, p. 436.

* Sąjūdžio pradininkas savo idėjas ėmė skelbti 1922 metais. 1923 m. buvo įkurta Paneuropos sąjunga su centru Vienoje, o netrukus – skyriai įvairiose Europos valstybėse. 1926 m. Vienoje įvyko pirmasis Paneuropos kongresas, sąjungos garbės pirmininku išrinkęs Prancūzijos užsienio reikalų ministrą Aristide'ą Briand'ą. Po jo mirties (1932) ir nacionalsocializmo įsigalėjimo Vokietijoje prasidėjo Paneuropos sąjūdžio sutemos. Antrojo pasaulinio karo metais Sąjūdžio iniciatorius R. Coudenhove-Kalergi's persikėlė į JAV, tapo Niujorko universitete įsteigto Paneuropos seminaro direktoriumi. 1943 m. jis K. Pakštui pasakojo apie savo vizitus pas J. Pilsudskį, su kuriuo turėjo bendrų giminių Lietuvoje.

mokslininkas iškėlė alternatyvą – Eurazijos federacijos (EF) projektą. K. Pakšto galva, šiam projektui davė pradžią bolševikai, buvusią carinę imperiją suskirstydami į daugelį beveik nepriklausomų valstybių ir pavadindami jas SSRS. Smarkiai klysdamas dėl vadinamųjų sąjunginių respublikų „nepriklausomybės", mokslininkas manė, jog bolševikų režimui griuvus, sunykus arba sušvelnėjus, o į SSRS įlietų tautų sąmonei sustiprėjus, nesunku bus SSRS vardą pakeisti geografiškesniu ir tikslesniu vardu – Eurazija. Tačiau EF iniciatoriams reikėtų parodyti daug takto, išminties ir nuolaidumo, kol visų tautų susitarimu kiekvienos nepriklausomybę pavyktų praplėsti Britų Sąjungos pavyzdžiu ir net plačiau. Jeigu Lietuva iki to laiko nebūtų atgavusi Vilniaus ir okupuotų žemių, ją viliotų kai kurie naujosios sąjungos pranašumai. Pirma, į artimesnius santykius būtų einama ne su tautine valstybe, bet su tarptautine valstybių sąjunga, *kuri nerastų galimumo kištis į Lietuvos vidaus reikalus*[83]. Antra, Eurazijos sąjungoje lietuviai būtų vienintelė katalikiška tauta. Stipri ir aktyvi katalikybė apsaugotų nuo susiliejimo su kitatikiais ir kitataučiais, lietuviškajai kultūrai suteiktų savitą ir netirpstantį pagrindą, į kurį remtųsi tautinė galia ir gajumas. „Religijai sustiprėjus, – teigė K. Pakštas, – stiprėtų ir moralai, ir mes gal taptume proto, doros ir kultūros aristokratai Rytų Europoje"[84].

Mažųjų valstybių gynėjas K. Pakštas buvo įsitikinęs, jog federalizmo idėja atitinka jų interesus ir sutampa su pasaulinės raidos eiga. Jo galva, aukščiausią veiklumo ir gerovės lygį yra pasiekusios federalinės ar bent regioninės valstybės, bet ne centralizuotos. Ateities valstybių teritorinis pasiskirstymas turėtų remtis ne tiek vadovavimo politika, kiek ekonominiais interesais, grindžiamais valdžios pastovumu, piliečių tautinių ir kultūrinių ambicijų tenkinimu. Antra vertus, mažosios valstybės turi daugiau šansų išsilaikyti, kai jos tampa tautinių

[83] Pakštas K. Nepriklausomybės varijantai // Rytas. 1928, bal. 14, nr. 85.
[84] Ten pat.

kovų neutralizuotojos tam tikrose didžiulės įtampos vietose (Šveicarija). Anot K. Pakšto, Lietuvos didžiausias ir kilniausias vaidmuo Europoje būtų „kaip tautinių ir kultūrinių kovų neutralizuotojos toje zonoje, kur susitinka lietuviai, lenkai, žydai ir dar kitos tautos“[85]. Ta zona – tai Vilnius, ypač aštriu klausimu tapęs 1920 m. spalio 9 d. Lenkijai sulaužius prieš porą dienų pasirašytą Suvalkų sutartį. Šis negarbingas unijines ar federacines idėjas puoselėjančių Lenkijos vadovų veiksmas ilgam nuteikė lietuvių visuomenę prieš Lenkiją ir lenkus.

K. Pakštas, dar 1918 m. dalyvavęs svarstant Lietuvos ir Lenkijos ribų problemas, negalėjo likti abejingas Vilniaus likimui. Remdamasis įvairių autorių tyrinėjimais, statistiniais duomenimis, jis aiškino, jog dar XIX a. pirmojoje pusėje Vilniaus krašte buvo per 60 proc. lietuviškai kalbančių gyventojų. Padėtis pasikeitė po 1861–1863 m. sukilimo, kurį žiauriai numalšino Muravjovas. Uždraudus lietuviškąją spaudą, buvo suduotas smūgis visam kultūriniam darbui. Antra vertus, užgavus lenkų patriotinius jausmus, kilo nepaprastai stipri lenkininkų akcija, nukreipta prieš rusicizmą. „Lietuviškasis elementas, – rašė K. Pakštas, – tuo metu dar nebuvo daugiau susipratęs, o veiklesnysis gaivalas, gindamas bendrus reikalus prieš vieną priešą, jau buvo daugiau ar mažiau sutapęs su lenkiškuoju“[86]. Taigi paskutinės dvi kartos XIX a. antrojoje pusėje buvo lemiančios ir dėl to iškilo Vilniaus problema. K. Pakšto nuomone, prieš tai lenkai jokių pretenzijų nereiškė, nes lenkiškojo elemento vos salelės tebuvo dvaruose. Pagal jį, lietuvių ir lenkų santykius labai gadino ir tai, kad maršalas Jozefas Klemensas Pilsudskis bei kiti moderniosios Lenkijos vadovai (tarp jų pirmasis Lenkijos prezidentas lietuvis Gabrielius Narutavičius, Vasario 16-osios akto signataro Stanislovo Narutavičiaus brolis – *V. B. P.*) dar prieš 1920 m. „negavo progos bent kiek pagy-

[85] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 212.

[86] Prof. K. Pakštas apie Vilniaus kraštą tautiniu atžvilgiu // Mūsų Vilnius. 1936, nr. 7, p. 104.

venti atgimusių ir kultūriškai produktingų lietuvių tarpe. Šita aplinkybė leido jiems susidaryti apie lietuvius labai neigiamą nuomonę, kaip apie amžiams užmigusią, be tautinės sąmonės ir be kūrybinių pastangų tautą, reikalingą galingesnio globėjo"[87].

Neteisėtas Lenkijos vyriausybės veiksmas stipriai užgavo daugelio Lietuvos politikų, visuomenės veikėjų, tarp jų ir K. Pakšto, tautinę savigarbą. Todėl K. Pakštas leido sau griežtai parašyti, kad lenkai Lietuvoje (anot jo, tikrų lenkų vos maža dalelė, dauguma tai sulenkėję lietuviai) turės ištirpti: išlepinti dvarininkėliai šiais demokratiniais laikais neišlaikys lenkybės Lietuvoje, neatsispirs lietuvių ūkininkų ir darbininkų vaikams nei moksle, nei darbe. „Kuo mažiau bus Lietuvoje lenkų, tuo Lenkija turės daugiau draugų lietuvių tarpe, – rašė K. Pakštas. – O kai sugrįš Lietuvai Vilnius, tai gal net visai išnyks lietuvių piktumas prieš lenkus ir Lenkija turės saugų šiaurės pasienį ir tikrą kelią į jūras"[88]. Griežtai K. Pakštas reagavo į 1925 m. vasario 10 d. pasirašytą Lenkijos konkordatą su Vatikanu. Lenkijai priskyręs Vilniaus bažnytinę provinciją (Vilniaus arkivyskupystė, Lomžos ir Pinsko diecezijos), konkordatas skaudžiai palietė Lietuvos Respubliką. „Politikos gyvenime, – teigė K. Pakštas, – praktiškos reikšmės turi tik galingos valstybės. Jos faktinai nustato pasaulinės politikos stambesniuosius kelius, kuriais eina visos silpnesnės valstybės, nors ir nenorėdamos"[89]. Vatikano politikos nesavarankiškumas, sekimas paskui galinguosius, jo žodžiais tariant, „atsiduoda nesimpatingu cezaropapizmu". Pritardamas Lietuvoje kilusiems protestams prieš konkordatą, K. Pakštas manė, kad padėties jie nepakeis, kategotiškai tvirtino, jog „Vilniaus klausimą šiaip ar taip galės pakeisti tiktai būsimasis karas Europos Rytuose. Jokios diplomatinės derybos ir protestai jau nieko čia negelbės"[90]. Vėliau, pagyvenęs Lietuvoje ir įsitikinęs, jog

[87] Pakštas K. Vilniaus problema // Židinys. 1935, nr. 3, p. 260.

[88] Pakštas K. Lenkybė tirpsta Lietuvoje // Draugas. 1925, geg. 14, nr. 114.

[89] Pakštas K. Lenkijos konkordatas su Vatikanu // Draugas. 1925, kovo 16, nr. 62.

[90] Pakštas K. Bažnyčia ir valstybė // Draugas. 1925, geg. 7, nr. 108.

nėra toli siekiančių planų, kaip ugdyti lietuvių tautos gebėjimus, ypač atgauti Vilnių, K. Pakštas atsitolina nuo problemos propagandinių vertinimų. Mato, jog nuolat palaikant „klastingo" lenko įvaizdį lietuvių sąmonėje viena nuo kitos buvo tolinamos abi tautos. „Šūkaujantis, deklamuojantis, šovinistinis nacionalizmas čia nieko negelbės, nes jis yra tik primityvumo ženklas, – teigė K. Pakštas 1928 m. pavasarį. – Švelnūs romantikos jausmaženkliai ir atsidusėjimai taip pat liks bejėgiai tautinei didybei ugdyti. Reikės daugiau dvasios, atsakomybės jausmo ir labai planingo apskaičiavimo, kuris siektų praktiškų tikslų"[91]. Dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas neigiamai vertina galimybę Lietuvai užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija, sienoms išliekant nepakitusioms, pabrėžia izoliacijos nuo Lenkijos naudą. Viena vertus, nebuvimas atviros prekybos ir keleivių judėjimo per demarkacinę liniją smaugia Rytų kresus*, juos ir ypač Lietuvos gyventojus nustato prieš Lenkiją. Visa tai erzina Europos viešąją nuomonę, verčia susirūpinti Vilniaus klausimu. Antra vertus, per 10 metų Lietuva įrodė savo sugebėjimą apsieiti be santykių su Lenkija, įsitikino, jog ekonomiškai neuždus ir nuolat stiprės, „nors per demarkliniją nepereis nei degtukas, nei žiurkė"[92]. Izoliuojantis nuo lenkiškosios įtakos grįžta senovinė lietuvių energija, būdo tvirtumas, darbingumas, pastovumas ir atsparumas.

Ieškodamas kelių iš aklavietės, 1928 m. K. Pakštas visuomenei pateikė originalią Vilniaus problemos sprendimo ir Lietuvos valstybės pertvarkymo federalizmo pagrindais koncepciją. Pagal Šveicarijos pavyzdį siūlė Lietuvoje sudaryti kantonus, kad kuo daugiau piliečių galėtų naudotis laisve ir tvarka. Pats kantonų sudarymo principas nebuvo visiškai naujas. Lenkų istorikas W. Kamienieckis 1918 m.

---

[91] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 7.

* Lenk. *kresy* kilęs iš vok. *Kreis* – sritis. Taip iki Antrojo pasaulinio karo buvo vadinami Lenkijos valstybės pakraščiai.

[92] Pakštas K. Nepriklausomybės varijantai // Rytas. 1928, bal. 14, nr. 85.

savo veikale „Lietuvos valstybė“ („Panstwo litewskie“) siūlė iš istorinės Lietuvos sudaryti tris kantonus. Vienas turėtų apimti visą etnografinę Lietuvą, antras – Vilniaus kraštą, kur gyveno daug lenkų, trečias – Minską su gudų gyvenama juosta. Federacijos sostine būtų buvęs Vilnius, todėl tokioje valstybėje lenkams turėjo tekti vadovaujantis vaidmuo. Spaudos pranešimais, netrukus po Suvalkų sutarties sulaužymo, Lenkijos seimas, svarstydamas susitaikymo su Lietuva būdus, aptarė „kantonų sistemos“ Lietuvoje projektą. Siūlyta sudaryti lietuvių (Kauno), lenkų (Vilniaus) ir gudų (Minskas) kantonus. Savarankiškų kantonų seimas Vilniuje turėjo jungtis su Varšuvos seimu[93]. Iš lietuvių minėtinas Juozapas Albinas Herbačiauskas, kuris 1919 m. Vilniuje išleistoje brošiūroje aiškino, jog didžiausi Lietuvos priešai – Rusija ir Vokietija, todėl būtina tartis su Lenkija, Vilniaus problemą sprendžiant federacijos būdu[94].

Lietuvos vyriausybė savo teises į užgrobtą sostinę pareiškė Tautų Sąjungai (TS), o 1921 m. balandžio 20 d. Belgijos atstovui Pauliui Hymansui pirmininkaujant prasidėjo Lenkijos ir Lietuvos tiesioginės derybos. P. Hymansas pateikė projektą (tai buvęs „paties Pilsudskio projektas, paruoštas jo paskirtų trijų Lenkijos politikų ir Hymansui į stalčių pakištas“)[95], kaip išspręsti ir politiškai sureguliuoti ginčą. Lietuva ir Lenkija turėjo pripažinti viena kitą nepriklausomomis ir suvereniomis valstybėmis, turinčiomis bendrų interesų, nustatytą bendrą sieną (Lietuvai skirta kiek daugiau teritorijos negu Maskvos 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi). Lietuva turėjo tapti dviejų autonominių kantonų – Kauno ir Vilniaus – federacine valstybe su sostine Vilniumi. Lietuva su Lenkija susiejama ryšiais, artimais federacijai, sudaromos abiejų valstybių seimų delegacijos, bendros užsienio ir ekonominių reikalų tarybos, karinė konvencija. Nors

---

[93] „Russkaja žizn“ apie Želigovskį // Karys. 1920, lapkr. 4, nr. 44.

[94] Herbačevskis J. Kur eini, lietuvi? Vilnius, 1919, p. 19.

[95] Pakštas K. Filosofo Stasio šalkauskio..., p. 204.

P. Hymanso „avantprojektas“[96] ir buvo priimtas abiejų šalių diskusijų pagrindu, tačiau su juo nė viena nesutiko, nors dėl skirtingų motyvų. Deryboms užtrukus rugsėjo mėn. P. Hymansas padarė pakeitimų savo projekte – Lietuvos valstybė su Vilniumi darėsi labiau integrali, o ryšiai su Lenkija susilpninti. Lietuvai atmetus projektą, TS tarpininkavimas abiejų kaimyninių šalių konflikte baigėsi nesėkme. 1925 m. ir vėliau pasigirsdavo Lenkijos siūlymų normalizuoti santykius Lietuvai perduodant Švenčionių apskritį, darant kai kurias mažesnes sienos korektyvas, bet Vilnių paliekant okupuotą. Lietuvos politikai, tikėdamiesi ateityje geresnės baigties, ne be pagrindo nebuvo linkę taikytis.

K. Pakštas, matydamas, jog lenkų atstovai susitaikymo siekia demarkacinę liniją norėdami paversti siena, svarstė būdus, kurie leistų realizuoti susipratusių lietuvių politinį idealą – turėti nepriklausomą, suvienytą Lietuvą su sostine Vilniumi. Mokslininkas manė, jog Hymansas, atstovavęs šaliai, turinčiai tautinių (flamandų ir valonų) problemų, suprato Lietuvos ir Lenkijos ginčo esmę. Bet susipykusių šalių nelygybė negalėjo jam neturėti įtakos, juolab kad gerokai didesnės, įtakingesnės Lenkijos rankose buvo daugiau galimybių pakreipti projektą savo naudai. Atmetus nepamatuotas lenkų pretenzijas, K. Pakšto nuomone, Hymanso „siūlomas Lietuvai federalinės valstybės pagrindas buvo atitikęs vietos sąlygas“[97]. Tačiau tokio tipo kantoninė Lietuva negalėtų išsaugoti politinio stabilumo, nes Lenkija turėtų progų ir galimybių vieną kantoną supriešinti su kitu ir tokiu būdu kištis į Lietuvos vidaus reikalus. K. Pakšto požiūriu, laikantis Maskvos sutartimi nustatytos sienos, Lietuva pasižymėtų gyventojų kalbos, būdo bei papročių įvairove. Tai duotų pagrindą ją dalyti į tris kantonus: Žemaitijos kantoną su sostine Klaipėda, Vidu-

[96] Klimas P. Trumpa mūsų bylos su lenkais apžvalga // Krikščionis demokratas. 1928, nr. 1–2, p. 40.

[97] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 211.

rio kantoną su sostine Kaunu ir Rytų – su sostine Lyda arba Gardinu. Visos federacijos sostinė būtų Vilnius ir jis nepriklausytų nė vienam kantonui, būtų valdomas savų įstatymų[98]. K. Pakštas nepriklausomą Lietuvą įsivaizdavo ir kaip Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos kantonų federaciją. Vilniuje ir Klaipėdoje autonominės teisės būtų pripažįstamos lenkams ir vokiečiams, Kauno kantonas būtų lietuvių tvirtovė. Mokslininkas neatmetė galimybės atsirasti ir ketvirtajam kantonui (pvz., Gardino) su gudų persvara. Prasidėjęs kantonų bendradarbiavimas, kultūrinis ir ekonominis lenktyniavimas Lietuvą atvestų į daug žadančią erą[99]. Vilnius nepriklausytų nė vienam kantonui ir būtų laisvas miestas, turintis autonominį statusą, kantono bei federacijos įstaigas. Sostinė augtų, turtėtų, taptų dideliu tarptautinės politikos centru. K. Pakštas manė, jog tik tokiu būdu Vilniaus klausimą galima išspręsti taikiomis priemonėmis. Jei kelios tautos problemą spręs ginklu, „greičiausia, kad didesnė Vilniaus krašto dalis teks Gudijai, o pats miestas su neplačiu ruožu žemės – Lietuvai. Tačiau karo sūkury didieji nugalėtojai, Lietuvos sąjungininkai, gali pasukti ir nenumatoma linkme ir bendrus laimėjimus vien sau rezervuoti“[100].

K. Pakšto siūlomas Vilniaus klausimo sprendimas tuo metu ne daug kam buvo priimtinas. S. Šalkauskis, norėjęs, kad visos Lietuvos savivaldybės būtų panašios į Šveicarijos kantonus, pabrėžė, jog Lietuva, trokšdama apimti savo etnografines ribas, turi skaitytis su šios platesnės teritorijos daugiakalbiškumu ir savo politiką kreipti kultūrinio bei politinio federalizmo linkme[101]. „Akies“ laikraštėlis apie K. Pakšto pasiūlytą projektą rašė, jog jis norįs dabartinį Vilnių padalyti pusiau tarp Lenkijos ir Lietuvos. „Lietuvai turįs tekti Gedimino kalnas, katedra, Jurgio prospektas (dabar vadinamas Adomo Mic-

[98] Pakštas K. Nepriklausomybės varijantai // Rytas. 1928, bal. 14, nr. 85.

[99] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 214.

[100] Ten pat, p. 220.

[101] Šalkauskis S. Lietuva politinės geografijos šviesoje // Židinys. 1930, nr. 3, p. 254.

kevičiaus gatve), o lenkams – Aušros vartai, geležinkelio stotis ir kt. Lenkai tokius projektus išgirdę tiktai galvas pakraipė, o Vilniaus lietuviai baisiai pasipiktino. Lietuvoj tokius projektus maža kas girdėjo, o kas girdėjo, tas taip pat atitinkamai nusišypsojo iš anksto žinodamas, kad niekas kitas be p. Pakšto tokių dalykų sugalvoti negalėjo"[102].

K. Pakštas toliau gilinosi į Vilniaus klausimą, kuris buvo svarbus Lietuvos likimui, pančiojo visus jos užsienio politikos žingsnius. 1930 m. ir 1934 m. važinėdamas po Vilniaus kraštą, bendravo su lenkų, gudų visuomenės veikėjais, geografais, geopolitikais, sutikdavo nemaža žmonių, linkusių ieškoti kompromisinių sprendimų. „Lietuvių masė, – kalbėjo jis diskusijoje Vilniaus klausimu, – yra herojiškai pasiryžusi dirbti ir laimėti ne tik kovą už savo nepriklausymo išlaikymą, bet ir Vilniaus atgavimą. Bet tai dar nesako, kad mes neturim tam ieškoti priemonių, kaip geriau tą klausimą galėtume išspręsti"[103]. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje, prisistatydamas neorganizuotos federalistų grupės atstovu, profesorius vėl siūlo, bet jau detaliau apgalvotą Lietuvos federacinio pertvarkymo projektą. Pateikia respublikos žemėlapį su kantonų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) ribomis, federacinės sostinės – Vilniaus planą. Geografiškai ir ekonomiškai Vilnius liktų nedalomas, bet politiniu atžvilgiu jį sudarytų trys administraciniai vienetai: lenkiškas rytinis priemiestis, mišrus, bet iš esmės lenkiškas centras ir lietuviškas vakarinis priemiestis. Visiems trims kantonams ir federacinei sostinei paliekamos plačios teisės, kalbų klausimą sprendžia patys kantonai. Atstovų į seimą ir senatą skaičius renkamas pagal amerikiečių normas. Šveicarijos pavyzdžiu kandidatus į prezidento postą keltų visi kantonai iš eilės. Smarkiai supainiodamas problemą K. Pakštas siūlė spręsti ją trim etapais. Lietuvai ir Lenkijai sutarus dėl kompromisinio sprendimo, pakiltų abiejų šalių prestižas. „Varšuva, – K. Pakšto galva, – tebevaidintų savo svar-

[102] Fantazijų profesoriai // Akis. 1931, spal. 31, nr. 11.
[103] Pabaltijo sąjunga ir Vilniaus problema // Rytas. 1934, geg. 14, nr. 101.

bų vaidmenį kaip lig šiol, o pusiau lenkiškas Vilnius, prakutęs ir praturtėjęs, atsirėmęs visu Nemuno baseinu, įgavęs naujų lietuviškų impulsų ir nieko nenustojęs, galėtų virsti Rytų Europos Geneva, kurioje lietuviai ir lenkai jaustųsi kaip namie, kur vyktų daugelis jau išplėstos Baltijos sąjungos konferencijų ir kongresų, kur įsikurtų stambus diplomatinis centras ir tarptautinės institucijos"[104]. Miestas taptų viena iš svarbių pasaulio sostinių, kultūros židiniu, naujais Atėnais.

Vilniaus problemos sprendimo projekto K. Pakštas nelaikė galutiniu ir tobulu kūriniu, pasirodžius kitam – tinkamesniam ir realesniam – savo jis buvo pasiryžęs atsiimti. Kaip ir buvo tikėtasi, naujomis tarptautinėmis sąlygomis K. Pakšto straipsniai Vilniaus klausimu sulaukė plataus atgarsio Lietuvoje ir užsienyje. Varšuvos, Vilniaus, JAV lenkų spauda aiškiai pasisakė prieš projektą, jiems pritarė Lietuvos tautininkų leidiniai. Antai „Ūkininko patarėjas" K. Pakšto siūlymus lygino su „Kurjer Wilenski" siūlymais lietuviams turėti Vilnių, bet sudaryti uniją[105]. „Židinio" žurnalas, siekdamas išsiaiškinti lietuvių visuomenės elito požiūrį, parengė nedidelę anketą[106]. Į ją atsiliepė apie 30 drąsesnių ir iniciatyvesnių veikėjų, nebijančių nukrypti nuo „generalinės linijos". Tarp jų buvo 24 gerai žinomi asmenys: 8 profesoriai, 3 redaktoriai, 4 rašytojai, 3 buvę ministrai, 3 aukšto rango atsargos karininkai. Visi jie pasisakė už K. Pakšto pateiktą projektą kaip rimtų diskusijų ir net eventualių derybų pagrindą. Buvo keletas siūlymų pradėti organizuotą federalistinį judėjimą[107]. K. Pakštui buvo ypač svarbi S. Šalkauskio nuomonė; šis taip pat tikėjo, jog buferinei daugiatautei valstybei neišvengiama slinktis federacijos santvarkos linkme. S. Šalkauskį žavėjo K. Pakšto konstruktyvi

---

[104] Pakštas K. Vilniaus problema // Židinys. 1935, nr. 3, p. 259.

[105] Daumantas A. Projektai Vilniui išsižadėti // Ūkininko patarėjas. 1935, rugpj. 1, nr. 31.

[106] „Židinio" anketa Vilniaus reikalu // Židinys. 1935, nr. 4, p. 464.

[107] Pakštas K. Atsakymas mano kritikams, patarėjams ir rėmėjams // Židinys. 1935, nr. 7, p. 72.

mintis, platus geopolitinis akiratis ir įdomus Vilniaus problemos sprendimas. „Tiesa, – rašė S. Šalkauskis, – jo darbas turi vieną trūkumą, kuris, tačiau, ne nuo jo priklausė: tas darbas pasirodė mažiausiai penkiolika metų vėliau, negu jis turėjo pasirodyti pagal gyvenimo aplinkybes. Bet tada jo autorius sėdėjo dar studento suole“[108].

Paaiškėjo, kad Lenkija Vilniaus geruoju neužleis net ir federacinei Lietuvai, jeigu Lietuva neatsižadės esminės dalies – savo nepriklausomybės. K. Pakštas pareiškė, jog siūlomų principų praktinis įgyvendinimas ir tolesnė propaganda „laikinai atpuola“. Savo projekto didžiausiu nuopelnu autorius vadino tai, kad „jis pravėdino nuomones, sukėlė kad ir mažą verpetą aplink vieną iš svarbiausių Europos problemų, kuri tuščiai tebelaukia savo sprendimo“[109].

1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas, grėsęs Lietuvai tiesioginiu karu, pakirto ne tik diplomatines, bet ir visuomenines pastangas išspręsti Vilniaus klausimą. K. Pakšto originali valstybinės sąrangos koncepcija kartu su *1936-ųjų generacijos* deklaracija „Į organiškosios valstybės kūrybą“ nusėdo į negausų lietuviškosios visuomeninės politinės minties istorijos sąnašyną.

K. Pakštą džiugino Baltijos pajūrio kultūrinė, tautinė įvairovė. „Juk iš tikro įstabus yra reginys, kai aplink tą pačią Baltiją spiečiasi septynios tautos, atstovaujančios trims visai skirtingoms indoeuropiečių šakoms. Ir juo geriau mokės jos visos draugingai ir tampriai tarp savęs sugyventi, kultūros vaisiais mainytis, sąmoningai kurti tautines civilizacijas ir kartu visos žmonijos ramybei bei laimei padirbėti, juo giliau jos įleis šaknis į savo gimtąją žemę, juo greičiau suaugs į vieną galingos brolybės ąžuolą, kurio jokios audros neįstengs išrauti“. Taip skatindamas bendradarbiavimą „mažųjų“, gyvenančių abiejose Baltijos jūros pusėse, K. Pakštas rašė savo 1922 m. straips-

[108] Šalkauskis S. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema // Proskyna. 1991, nr. 5, p. 261.

[109] Ten pat, p. 74.

nyje[110]. Nors ir matydamas įvairius, netgi prieštaringus Baltijos tautų interesus, trečiojo dešimtmečio pabaigoje mokslininkas jų aukščiausiuoju interesu skelbė vienijimąsi. Gimtų margas kultūrinis ir etnologinis regionas, kurį būtų galima vadinti *Baltika* arba *Dominium maris Baltici*[111]. Atgaivintos senosios kultūrinės bičiulystės tradicijos tiestų kelią ekonominiam bei politiniam bendradarbiavimui. Kadangi skandinavai gyvena pusiasalyje ir dėl to jų padėtis yra saugesnė, būtų realiausia Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjunga, o geriausia – laisva trijų valstybių federacija, panaši į Šveicariją. Svarbiausia tokios sąjungos prielaida galėtų būti vienodas didžiųjų kaimynų keliamas pavojus. Tačiau K. Pakštui abejonių kėlė mažos sąjungos reikšmingumas – juk net Lietuvai atgavus Vilnių, trilypę sąjungą ir pačiu geriausiu atveju nesudarytų daugiau kaip 7 mln. gyventojų (Rusija turėjo 135 mln., Lenkija – 28 mln.)[112].

Vakarų Europos šalys, įveikusios Pirmojo pasaulinio karo nuostolius, nuo XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio perėjo į stabilizacijos ir ekonominio kilimo laikotarpį. Tačiau 1929 m. rudenį netikėtai kilo pati didžiausia ir giliausia istorijoje pasaulinė ekonominė krizė. Europą užliejo nacionalizmo banga, į valdžią atėjo radikaliosios politinės jėgos. Geopolitinės sąlygos, kultūrinės, ūkinės raidos reikmės (žemės ūkio kraštuose krizė pasireiškė kiek vėliau) ketvirtajame dešimtmetyje Rytų Pabaltijo valstybes paskatino žengti realų žingsnį vienybės link. „Trijų Baltijos respublikų viešajame gyvenime 1934 m. gal būt teks pavadinti persilaužimo metais, – pažymėjo K. Pakštas. – Pono Lozoraičio išmintinga ir veikli politika išvedė Lietuvą iš nenaudingos izoliacijos. Trys maži Baltijos kaimynai sudarė draugiškumo paktą ir pradėjo, kad ir nedrąsiai susiartinti su Prancūzija“[113]. Rug-

[110] Pakštas K. Baltijos pajūris..., p. 61.

[111] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 236.

[112] Pakštas K. Dėl užsieninės politikos linkmės // Draugas. 1925, bal. 29, nr. 101.

[113] Pakštas K. Baltijos kultūrinė orientacija // Naujoji Romuva. 1934, nr. 199, p. 765.

pjūčio 12 d. Ženevoje pasirašyta politinio bendradarbiavimo sutartis (Baltijos Antantė) sustiprino draugiškumą, artino kai kuriuos politinius sprendimus ir galėjo ruošti kelią kaimynų konfederacijai. Tačiau trijų valstybių mažumas, skirtinga padėtis didžiųjų atžvilgiu ir kitos aplinkybės neleido subręsti būtinoms prielaidoms. 1938 m. trys Baltijos valstybės suspendavo savo įsipareigojimus ir palaipsniui perėjo prie neutraliteto politikos. Tai neapsaugojo jų nuo sovietinės okupacijos ir aneksijos.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios K. Pakštas tapo baltų ir skandinavų bendradarbiavimo ir sąjungos idėjos entuziastu. Šiaurės ir Pabaltijo tautų susivienijimo idėją Švedijoje dar Pirmojo pasaulinio karo metais propagavo Stokholmo meras, vėliau Švedijos parlamento narys Carlas Lindhagenas, Lietuvoje – J. Šliūpas, J. Tumas-Vaižgantas, S. Šalkauskis, M. Yčas ir kiti su Skandinavija artimiau susipažinę asmenys. Tuomet idėja sulaukė tik mažos grupelės idealistų paramos ir buvo primiršta. Bet jai buvo lemta atgimti, kai Vokietijoje į valdžią atėjo nacistai. „Didelė laimė yra, – sakė K. Pakštas 1934 m. pavasarį, – kad dabar Vokietiją valdo Hitleris. Dabar jau daug kam akys atsivėrė. Hitlerininkai moko ir kitus, kaip reikia prieš juos spirtis. Visos tautos ir valstybės aplink Vokietiją yra sukiršintos. Todėl šiaurėj reiktų sukurti kultūrinį ratą, kuris čia daug galėtų padėti“[114]. Iš tiesų savisaugos, kultūrinės pažangos sumetimų skatinamas C. Lindhagenas tuo metu planavo suburti plačią Baltijos sąjungą. Į ją galėjo įeiti Švedija, Danija, Norvegija, Suomija, Lietuva, Latvija, Estija ir Lenkija, nors realaus pamato tam ir nebuvo. Pačia idėja ir pastangomis sukurti sąjungą galėjo tinkamai pasinaudoti „galbūt vien vokiečiai ir rusai savo interesams kiekvieni, taip pat lenkai, darydami pastangas, kad mažieji Pabaltijo kraštai būtų jų įtakoje“[115]. Su lietu-

[114] Pabaltijo sąjunga... // Rytas. 1934, geg. 14, nr. 101.

[115] [Bačkis S. A.] Pabaltijo sąjungos problema // Naujoji Romuva. 1933, nr. 119, p. 339. Parašas: Galvydis S. B.

viais susipažinęs bolševikų kalėjime, juos supratęs ir pasiryžęs padėti tarptautinėje arenoje, C. Lindhagenas Riksdagui įteikė net keletą siūlymų Skandinavijos–Baltijos santarvės klausimais, tarp jų – Tautų Sąjungos pastangomis taikyti Lietuvą ir Lenkiją, likviduoti įsisenėjusį konfliktą dėl Vilniaus – didžiausią kliūtį Baltijos sąjungai sudaryti[116]. C. Lindhageno iškeltų idėjų klausimu diskutavo Lietuvos politinės partijos, spauda, švedų visuomeninės organizacijos[117].

Tarytum atsakydamas į C. Lindhageno „iššūkį", K. Pakštas beveik tuo pačiu metu ima skelbti Lietuvai priimtinesnę *Baltoskandijos* (be Lenkijos) idėją. Ją bando kelti 1933 m. vasarą viešėdamas Švedijoje ir tik dėl atostogų meto nesusitinka su įtakingesniais švedų intelektualais. 1934 m. vasarį pakviestas į Stokholmą, gauna galimybę plačiai auditorijai – Švedijos aukštojoje prekybos mokykloje ir geografų susirinkime – perskaityti paskaitą tema „Lietuva Baltoskandijos tautų šeimoje"[118]. Pasitarimuose su mokslo žmonėmis gvildena Baltoskandijos kultūrinio bendradarbiavimo idėją. Iš esmės susitariama, kad būtų pravartu kas treji metai šaukti Baltoskandijos geografijos, antropologijos bei etnografijos draugijų ir mokslininkų suvažiavimus. Į Baltoskandijos regioną numatyta įtraukti Daniją, Norvegiją, Švediją, Estiją, Latviją, Lietuvą ir gal Islandiją. K. Pakšto požiūriu, „tai būtų pilnas nordiškos kultūros ratas, apimąs vieningą geografinį regioną, susidedantį iš įvairių, bet draugingų tautų, turinčių labai daug bendrų kultūrinių ir net ekonominių interesų"[119]. Tikimasi, kad visų mažųjų Baltijos kaimynų bendradarbiavimas ves į tam tikrą politinį suartėjimą, galintį sustiprinti taiką Šiaurės Europoje. Taigi lietuvių geografo dėka švedų mokslinei visuomenei primenama ir į savo lopšį – Stokholmą – sugrąžinama jau primiršta ir

---

[116] Vilniaus klausimas švedų parlamente labai rimtai iškeltas // Lietuvos aidas. 1933, kov. 2, nr. 50; Carl Lindhagen'as Kaune // Dienos informacija. 1934, liep. 29, nr. 30.

[117] Diskusija Vilniaus klausimu Helsinky // Naujoji Romuva. 1933, nr. 124, p. 475.

[118] Pakšto paskaitos Stokholme // Lietuvos aidas. 1934, vas. 27, nr. 47.

[119] Pakštas K. Svečiuose pas skandinavus // Naujoji Romuva. 1934, nr. 172, p. 370.

šiek tiek modifikuota Baltoskandijos idėja. Ji sulaukia gyvo susidomėjimo, diskusijų Skandinavijos ir Pabaltijo kraštų mokslinėje, politinėje spaudoje.

Baltoskandijos terminą pirmasis pavartojo žymus švedų geologas, geografas Stenas de Geeras – pasulyje žinomo geologo Gerard'o de Geero sūnus. Stokholmo (1910–1928), Geteborgo (1928–1933) universitetų profesorius mirė 1933 m. birželio 2 d. sulaukęs 47 metų, bet jau pagarsėjęs vaisingu geografijos problemų sprendimu. Švedų geografiniame žurnale „Geografiska Annaler" 1928 m. pasirodė S. de Geero straipsnis „Geologinė Fenoskandija ir geografinė Baltoskandija", apibendrinęs ir praturtinęs Skandinavijos ir Baltijos geografinius tyrinėjimus. Straipsnio laisvą vertimą 1934 m. A. Vaičiulaitis paskelbė žurnale „Kosmos". Iš jo sužinome, kad 1900 m. suomių geologas V. Ramsay'us pasiūlė *Fenoskandijos* terminą, kuris apibūdino geologiniu bei landšaftiniu atžvilgiais vientisą ir panašią Šiaurės Europos archajinių kalnų šalį. Mokslinėje literatūroje prigijęs terminas apima Švediją, Norvegiją, Suomiją, Kareliją ir Murmansko sritį, paprastai vadinamą Kolos pusiasaliu[120].

S. de Geeras teigė, jog šiaurės gyventojų išplitimas, kultūros bei istorijos, valstybių ribos nesutampa su Fenoskandija ir išeina už jos ribų. Kadangi Fenoskandijos ribų nesutapimai nėra dideli, nekrinta į akis, juos geografai dažnai apeina. Fenoskandiją apibūdinęs kaip grynai landšaftinę sąvoką, mokslininkas teigė, jog geografinio regiono ribojimo negalima daryti remiantis kuriuo nors vienu veiksniu. Jo galva, regiono ribas daug lengviau nubėžti ten, kur sutampa kelių reikšmingų veiksnių ribos. Absoliuti riba yra tuomet, kai tiriamas reiškinys jos neperžengia. Ypač atsargiai reikia nustatyti reliatyviąsias ribas. Remdamasis šiomis metodinėmis nuostatomis ir praleisdamas klimatinius bei regioninius biogeografinius veiksnius,

[120] Geologinė Fenoskandija ir geografinė Baltoskandija // Kosmos. 1934, nr. 15, p. 167.

S. de Geeras pagrindinių charakteristikų grupę išplėtė iki devynių. Tai: 1) Fenoskandija – pirminių kalnų šalis; 2) Šiaurės Europos pusiasalių sritis; 3) Fenoskandija – zona, charakteringa savo morenų topografija; 4) fenoskandiškų pakilimų sritis; 5) šiaurinės rasės branduolys; 6) dviejų fenoskandiškų kalbų sritis; 7) protestantiškosios krikščionybės sritis; 8) šių dienų šiaurinių valstybių sritis; 9) istorinis šiaurės valstybių, gyvavusių 2000 metų ir išaugusių naujaisiais laikais, regionas[121]. Taigi prie fenoskandiškos archajinių kalnų srities ribų buvo pridėti trys veiksniai su absoliučiomis ir natūraliomis ribomis bei penki pagalbiniai – kultūriniai, iš kurių du pietuose neturi aiškios ribos, o vienas yra reliatyvaus pobūdžio. Kiekvieną paminėtą veiksnį S. de Geeras pavaizdavo žemėlapyje. Iš devynių analitinių žemėlapių sudarė vieną sintetinį, kuriame išryškėjo visų veiksnių ribos ir jų dažnumas įvairiuose regionuose. Paaiškėjo, jog devyni S. de Geero veiksniai visiškai pasikartojo tiktai geologinėje Fenoskandijoje (Norvegijoje, Švedijoje ir Suomijoje). Danijoje ir Estijoje jų buvo septyni, Latvijoje – šeši, Lietuvoje – du. Visą regioną, išskyrus Lietuvą, mokslininkas siūlė vadinti skandinaviškai baltišku, arba trumpiau, paprasčiau – Baltoskandija. Norint schemiškai pavaizduoti jų ribas, Stokholmą reikėtų imti centru ir nubrėžti 1500 km spindulio apskritimą. Jo ribos ir būtų Baltoskandijos regiono ribos[122].

S. de Geeras pirmasis pradėjo kurti Baltoskandijos geografinį regioną. Iki jo geografai Baltijos respublikas traktavo kaip sudarančias Rusijos geologinio regiono tęsinį ir net jo dalį. Todėl K. Pakštui švedų mokslininko straipsnis buvo ypač svarbus kaip pirmasis bandymas Rytų Pabaltijį geografiškai atskirti nuo Rusijos ir įterpti į vieną regioną su Skandinavija. Populiarindamas Baltoskandijos idėją Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Skandinavijos šalyse, K. Pakštas kritiškai

[121] Ten pat, p. 168.
[122] Ten pat, p. 176.

vertino S. de Geero požiūrį į Lietuvą. 1937 m., Švedijos užsienio reikalų ministro R. Sandlerio vizito į Lietuvą išvakarėse, lietuvių geografas pateikė vieną išsamiausių Baltoskandijos teorijos apibūdinimų, išdėstė savo požiūrį į Lietuvos vietą regioniniame skirstyme[123]. K. Pakšto medžiaga buvo paskelbta Estijoje[124].

Apžvelgęs S. de Geero pateiktus devynis Baltoskandiją ženklinančius veiksnius, mokslininkas sutiko su pirmaisiais keturiais, nes jie priklausė fiziniam pasauliui ir dėl to buvo aiškesni, negalėjo kelti rimtų ginčų. Plačiau apsistojo prie penkių antropogeografinių kriterijų, kurie kėlė daugiau abejonių ir skirtingų nuomonių. Remdamasis etnologiniais, kultūriniais, lingvistiniais, psichologiniais Lietuvos ryšiais su Baltoskandijos valstybėmis, K. Pakštas įrodinėjo, jog Lietuva visiškai nepagrįstai nepriskiriama Baltoskandijos tautų šeimai. Nesutikdamas su siūloma šiaurinės rasės persvaros rytine riba, profesorius aiškino, jog Europoje jau seniai nėra grynų rasių, o lietuviai turi daugiau antropologinio bendrumo su skandinavais negu su kontinento slavais. Baltoskandijos pietrytine kalbine riba mokslininkas siūlo laikyti latvių ir lietuvių kalbų, kurių jokiu būdu negalima priskirti slavų kalbinei grupei, persvaros zoną. K. Pakštas priminė, jog S. de Geeras, apimdamas tik protestantišką krikščionybę, už Baltoskandijos ribų palikdamas Lietuvą, pamiršta, kad abi konfesijos išaugo iš to paties medžio. Vertindamas S. de Geero nustatytą valstybių požymį – visos yra jūrinės, jų sostinės yra ir jūrų uostai, – teigė, jog šis Lietuvos išskyrimas yra pamatuotas, bet laikinas. Lietuva jau steigia savo mažą jūrų laivyną ir po kelerių metų taps jūrine valstybe. Be to, „Lietuvos aktyvistai" tvirtai yra nusistatę kelti Lietuvos sostinę į Klaipėdą ir dėl jūrų dinamikos įtakos keleriopai padidinti savo šalies kultūrinį bei ekonominį veiklumą. Taigi Lietuva turi būti Baltoskandijos tautų šeimoje. Antraip, nenorint izoliuoti, „tektų ją priskir-

[123] Pakštas K. Lietuva Baltoskandijos rėmuose // XX amžius. 1937, birž. 2, nr. 121.
[124] Pakštas K. Leedu Baltoskandia raamistikus. Tartu: „Looming", 1937.

ti prie slavų tautų regiono, į kurį ji net ir norėdama negali priklausyti jau vien dėl politinių aplinkybių. Be to, ji negali atsiskirti nuo savo sesers Latvijos ir giminaitės Estijos, su kuria Lietuvą sieja labai aiškiai pastebimi būdo panašumai ir didelės simpatijos"[125].

K. Pakšto ir kitų entuziastų dėka ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ryškėjo kontūrai judėjimo, siekiančio septynių Baltoskandijos tautų glaudesnio kultūrinio ir ekonominio bendradarbiavimo. Šis judėjimas konkrečią formą ėmė įgauti Baltijos ir Skandinavijos šalių intelektualų bendradarbiavimo konferencijose. Paskutinioji tokia konferencija, vykusi Rygoje 1938 m. lapkritį, sulaukė ypatingo dėmesio. Joje dalyvavo delegatai iš Tautų Sąjungos (Ženeva) ir Intelektualinio bendradarbiavimo instituto (Paryžius). Šių svarbių institucijų atstovai išreiškė pasitenkinimą nuostabia atmosfera, susiklosčiusia rengiant tolesnio bendradarbiavimo platformą. Buvo sutarta kartu peržiūrėti ir papildyti istorijos ir geografijos vadovėlius, ekskursijomis, konferencijomis ir kitais renginiais toliau puoselėti artimumo, draugiškumo dvasią. Lietuvos delegacijoje buvo K. Pakštas, Ignas Jonynas, Konstantinas Jablonskis, Jurgis Baltrušaitis ir A. Staneika[126]. Kad Skandinavijos visuomenė geriau susipažintų su Baltijos kraštais, Švedijos–Pabaltijo bendradarbiavimo draugijos 1938 m. ėmė leisti metraštį „Baltisk Revy", propagavusį kultūrinį bendradarbiavimą, tačiau politinės ir karinės konfederacijos klausimai nebuvo nei keliami, nei svarstomi. Skandinavijos šalys manė, kad jų išsidėstymas pusiasalyje lemia joms strategiškai saugesnę padėtį; rūpindamosi savo ateitimi vengė žingsnių, kurie šią padėtį komplikuotų – karinė sąjunga su Pabaltijo valstybėmis būtų toks žingsnis. K. Pakštas, drauge su S. Šalkauskiu svajojęs apie Lietuvos ateitį, troško visapusiškesnio Baltoskandijos šalių bendradarbiavimo. „Santykiuose su užsieniais norėdavome Lietuvą ma-

[125] Pakštas K. Lietuva Baltoskandijos rėmuose // XX amžius. 1937, birž. 3, nr. 122.

[126] Baltijos ir Skandinavijos intelektualinis bendradarbiavimas // Lietuvos aidas. 1938, lapkr. 16, nr. 519.

tyti toje negausingųjų tautų šeimoje, kuri gražiai apsupa Baltijos jūrą. Šitą tautų šeimą, būsimą konfederaciją, siūlydavau vadinti „Baltoskandijos Thalassokratija", kurioje dinamiškoji jūra (gr. *thalassa*) būtų jungiantis ir dinamizuojantis veiksnys"[127].

Numatydamas miglotas sąjungos su artimiausiais kaimynais perspektyvas, trečiajame dešimtmetyje K. Pakštas svarstė sąjunginių ryšių su didžiosiomis valstybėmis galimybes. Nedvejodamas atmetė Lietuvos užsienio politikos rusiškąją linkmę, nes buvo įsitikinęs, kad šios valstybės įtaka nepriklausomoms kaimyninėms šalims bus didinama. Vokietijos prezidentu tapus tvirtos valdžios šalininkui P. von Hindenburgui, neabejojo jos militaristiniais ketinimais mažesnių Europos valstybių atžvilgiu. Jeigu Prancūzija „ras galima nevaržyti Vokietijos Rytuose, – įžvalgiai teigė K. Pakštas 1925 m. pavasarį, – tai čia galėtų užsiliepsnoti naujas karas: ir vokiečiams užtektų vieno mėnesio, kad pertvarkius Lenkijos sienas. Ir ne tik Lenkijos, bet gal Lietuvos ir Čekoslovakijos"[128]. K. Pakštas tvirtino, jog didieji kaimynai visada yra pavojingi, net jeigu su jais sudaryta artima sąjunga. Todėl siūlė orientuotis į tolimesniuosius, galėsiančius atremti nepageidaujamą slavų ir vokiečių įtaką. JAV valdžia ir visuomenė Europos reikalais domisi tik tiek, kiek jie susiję su Amerikos prekyba, paskolomis, nuošimčiais ir uždarbiais. Mažutė Lietuva Amerikai visai nerūpi. Tad liko prancūzai ir anglai. „Daug neužsiangažuodami, anglai visuomet mums šiek tiek padės, – rašė K. Pakštas, – kol matys iš to sau kokios naudos"[129]. „Ryto" skaitytojams jis priminė, kad dar 1919 m. kai kurie lietuvių politikai prasitardavo, jog Lietuvai būtų gerai tapti Britanijos tautų sandraugos nare, t. y. dominija. Juos, be abejonės, viliojo pavyzdys nepriklausomų valstybių, ramiai ir taikiai gyvenančių britų sandraugos prieglobstyje. „Jei Lietuva būtų arčiau atvirų

[127] Pakštas K. Atsisveikinant su didžiuoju tautos mokytoju (Filosofo Stasio Šalkauskio brangiai atminčiai) // Draugas. 1941, bal. 25, nr. 127.

[128] Pakštas K. Hindenburgas ir kas toliau? // Draugas. 1925, geg. 21. nr. 120.

[129] Pakštas K. Dėl užsienio politikos linkmės // Draugas. 1925, geg. 2. nr. 104.

okeanų, jei ji būtų sala ar net pusiasalis, tai Anglija būtų labai užinteresuota ir pati pasiūlymų padarytų", – teigė K. Pakštas[130]. Lietuvos kontinentinė padėtis, neatitinkanti britų jūrinės politikos, bei sudėtinga geopolitinė situacija gana patogų projektą darė nerealių.

K. Pakštas – ksenofobijos priešininkas – nuolat pabrėždavo, kad moderniame pasaulyje nėra uždarų tautų, nė viena iš jų negali išvengti kultūrinių kontaktų su kitomis. Pavojingiausia yra mažoms tautoms, kurios stipriai veikiamos didžiųjų kaimynų kultūrinės bei politinės įtakos. Lietuvai, nepratusiai svetimoms įtakoms atsispirti tiksliais bei organizuotais metodais, K. Pakšto nuomone, rimčiausią pavojų kelia Vokietija (4-ajame dešimtmetyje susidariusi konjunktūra neutralizavo rusų ir lenkų kultūrinę įtaką). Vokietija – didžiausia Europos tauta, turinti stiprias diasporas Pabaltijyje, milžinišką kultūrinį potencialą, mokanti savo įtaką plėsti argumentuotai ir planingai, – valdžią paėmus nacionalsocialistams, atvirai reiškė pretenzijas į Rytų erdves. Pasipylė Nacionalsocialistų partijos užsienio politikos skyriaus vadovo Alfredo Rosenbergo įkvėptų publicistų, istorikų darbai, kuriuose viešoji opinija įvairiausiais argumentais buvo ruošiama tam, kad Baltijos respublikos „turėsiančios ištirpti Vaterlendo meilės bangose"[131]. Vokietijos kultūrinei įtakai neutralizuoti, lietuvių kultūriniam atsparumui didinti K. Pakštas siūlė naudoti „atskiedimo metodą", t. y. vieno kaimyno pernelyg didelei įtakai priešinti kultūringųjų tautų įtaką. „Antiseptikai" turėjo būti imami iš anglų ir prancūzų. Sudėję jų „geąsias savybes gautume simpatingiausią žmogaus tipą", – rašė jis dar 1922 metais[132]. Po dešimtmečio K. Pakštas iškėlė *tarptautinės kalbos reikalą* aplinkui Baltijos jūrą gyvenančioms tautoms, kurios priklausė trims skirtingoms kalbų grupėms (skandinavų, ugrofinų, baltų). Daugelis pastangų tenkinti ben-

[130] Pakštas K. Nepriklausomybės varijantai // Rytas. 1928, bal. 14, nr. 85.
[131] Pakštas K. Baltijos kultūrinė orientacija // Naujoji Romuva. 1934, nr. 199, p. 765.
[132] Pakštas K. Baltijos pajūris..., p. 64.

drus ekonominius, kultūrinius bei politinius interesus, mokslininko nuomone, „atsimuša į visiškai skirtingų kalbų sienas"[133]. Kraštų, kalbančių septyniomis skirtingomis kalbomis, vieni inteligentai moka rusų, kiti prancūzų, dar kiti vokiečių ar anglų kalbas. Visai valstybių grupei reikia vienodo nusistatymo tarptautinės kalbos atžvilgiu, suderinto svetimų kalbų mokymo gimnazijose. Principus, pagal kuriuos turi būti parenkama tarptautinė kalba, bandė nustatyti Lietuvių–latvių vienybės VIII kongresas, vykęs 1931 m. Kaune. Kongreso dalyvių požiūriu, tai negali būti kokios nors tautinės mažumos kalba, nes toji mažuma, atsirėmusi į savo didžiulį centrą, padėtį gali išnaudoti saviems reikalams ir prestižui. K. Pakštas kandidatėms į tarptautines kalbas kėlė dar ir kitokias sąlygas: 1. Mažesnėms tautoms geriau būtų, jei jų valstybių sienos nesusieitų su ta valstybe, kurios kalba gali būti tarptautinė. 2. Tarptautinė kalba privalo turėti daug gimininių ir kiek galima plačiau pasaulyje pasklidusių kalbų. 3. Svarbu kalbos atveriami kultūros turtai, jos santykinis lengvumas ir gražumas. 4. Įgytas prestižas, paplitimas tarp įvairių šalių visuomenės. Kalbomis, atitinkančiomis šiuos kriterijus, K. Pakštas įvardijo Tautų Sąjungos ir kitų tarptautinių organizacijų pripažįstamas prancūzų ir anglų kalbas. Dėl menkų kultūrinių turtų, žemo prestižo esperanto kalbą pavadino gėle be spalvų ir be kvapo. Kurios nors šalies energingą švietimo ministeriją ragino parengti projektą, sušaukti Baltijos respublikų atstovus ir, sudarius bendrą visoms mokykloms tarptautinės kalbos programą, pasirašyti konvenciją ir pradėti ją vykdyti[134].

K. Pakšto vadovaujama Lietuvos geografijos draugija 1934 m. vasarį svarstė užsienio kalbų dėstymo mokyklose reikalus. Iš 43 susirinkimo dalyvių visose vidurinėse mokyklose įvesti prancūzų kalbą siūlė 18, anglų – 15. Nuspręsta, kad antrąja užsienio kalba keliolikoje gimnazijų galėtų būti vokiečių, keliose – rusų ir vienoje – len-

[133] Pakštas K. Tarptautinės kalbos problema // Naujoji Romuva. 1932, nr. 26, p. 603.
[134] Ten pat, p. 605.

kų. 1934 m. birželį Kaune įvykęs Lietuvių–latvių vienybės IX kongresas vėl gvildeno tarptautinės kalbos problemą. K. Pakšto pranešime nuskambėjo nuomonė, kad anglų kalba naudinga tik nedideliam eksportininkų ir importininkų sluoksniui. O štai daugumai inteligentų daug svarbesnė prancūzų kalba. Į Prancūziją, Belgiją, Šveicariją daug lietuvių vyksta studijuoti, pakeliauti, pasigydyti. Prancūzų kalba parašytoje mokslinėje literatūroje vartojama matų ir saikų sistema palengvina skaitymą ir suvokimą, o prancūzų būdas ir gyvenimo stilius – tarsi Europos sintezė – prieinami ir suprantami visiems europiečiams[135]. Kongrese kalbėjęs prancūziškosios krypties šalininkas Latvijos Respublikos ministras pirmininkas P. Juraševskis, dalydamasis įspūdžiais apie prancūzų politikus, pabrėžė jų draugiškumą Baltijos šalims. Kai kurie dalyviai teigė, jog anglai patys mažai rūpinasi savo kalbos ir kultūros plėtimu, o „santykiuose su mažesnėmis tautomis esą labai šalti ir išdidūs"[136]. Lietuvių–latvių vienybės kongresas pavedė centrų valdyboms taip veikti savo kraštų valdžios institucijas, kad visų trijų Baltijos respublikų gimnazijose būtų dėstoma prancūzų arba anglų kalba. Ne be K. Pakšto pastangų 1935 m. svarbiausią vietą Lietuvos mokyklose užėmė prancūzų kalba. Lietuva kultūriškai ir politiškai ėmė labiau linkti į Prancūziją.

Lietuvos sujūrinimo šauklys

Nuo vaikystės K. Pakštas svajojo leistis į tolimas, nuotykių kupinas keliones jūromis. Jaunystėje pajutęs gaivališką Atlanto galybę, visą gyvenimą buvo užburtas jūros, mėgino suvokti jos reikšmę tautų, valstybių likimui, civilizacijų sklaidai. Studijų Fribūre metais nuvy-

[135] Pakštas K. Baltijos kultūrinė..., p. 766.
[136] Ten pat.

kęs prie Vidužemio jūros, susipažinęs su pajūrio valstybių istorija, politine, ekonomine bei socialine raida, pabrėžė ypatingą jūrų svarbą tautų ir žmonijos gyvenimui. Lygindamas kontinentines ir jūrines tautas, K. Pakštas pažymėjo, kad panašaus klimato, žemės išteklių kraštai yra daug sumanesni, jeigu yra arčiau jūros ir išplėtoja navigaciją. Aukštą prestižą ir galybę kontinentinės tautos įgyja tik turėdamos labai didelius žemės plotus ir didžiulį gyventojų skaičių. Tačiau ir negausios pajūrių tautos blyksteli dideliais kultūriniais laimėjimais, turtais, gera socialine sąranga. Kelionė, judėjimas, vietos pakeitimas nuo seniausių laikų buvo priemonė tautoms susisiekti, pasikeisti materialinėmis ir dvasinėmis vertybėmis. Jūros leidžia gana tiksliai, greitai nukeliauti didelius atstumus, išvengti nepageidaujamo arba nepalankaus tarpininkavimo, susieja savo kilme, kultūra, religija, papročiais, žemės turtais labai skirtingas tautas, atveria plačiausius akiračius. Jūros palengvina tarptautinius santykius, universalių idėjų, kultūros reiškinių sklidimą, žadina žmonių darbingumą, drąsą, iniciatyvą. Pajūrių navigatorius neturėdavo laiko lėtai ir ilgai sukinėtis – jam tekdavo „žaibo greitumu orientuotis, vienoj akimirkoj vykdyti savo minties sprendimą, o už lėtą galvojimą ir suvėlintą akciją jis būdavo jūros bangų mirtimi baudžiamas“[137]. Lėtai galvojančius ir neveiklius elementus jūra atrinkdavo „savo dugnui nutręšti ir žuvims pašerti“. K. Pakštas pabrėždavo mintį, kad tautai tekęs pajūris pats savaime nėra galybės šaltinis – jokia tauta netampa didi vien turėdama pajūrį. Reikia didžiulių valios pastangų, psichologinio nusiteikimo, aktyvumo, nes pasyvūs mokiniai ir pajūriuose nieko neišmoksta. Tada tik be reikalo užima vietą ir „skurdžiai smilksta didžiųjų idėjų ir turtų kryžkelėje. Šios rūšies vėplas istorijos nesulaikomi ratai ilgainiui suvažinėja“[138].

Žmonijos istorijoje ypatingą vaidmenį K. Pakštas skyrė toms jūroms, kurias vadino „mediterranomis“, „vidužeminėmis“, t. y. vi-

[137] Pakštas K. Jūros reikšmė tautai // Jūra. 1935, nr. 2, p. 11.
[138] Ten pat.

dinėmis – Vidužemio, Šiaurės, Baltijos, Japonų ir kt. Pasak mokslininko, jūros „mediterraniškumas" pasireiškia vingiuotais krantais, patogiomis prieplaukomis nuo audrų pasislėpti. Tačiau šios prieplaukos vilioja priešus, teikia jiems daugiau galimybių išsilaipinti. Ši aplinkybė aktyviai veikdavo pajūrių likimą. Mažai vingiuotiems pajūriams K. Pakštas teikė prioritetą labiau vingiuotų, trumpesnių – ilgųjų atžvilgiu („ilgas krantas išbarsto, išsklaido jėgas, tuo labiau apsunkina jūros strategiją, kuri kaip tik iš Lietuvos reikalauja didesnių jėgų sukoncentravimo pajūriuose negu sauszemyj")[139]. K. Pakšto Lietuvos sujūrinimo pastangoms didelės įtakos turėjo vokiečių F. Ratzelio, Karlo Ernsto Haushoferio, amerikiečio Alfredo Thayerio Mahano idėjos. JAV admirolas ir istorikas A. T. Mahanas, XIX a. pabaigoje gvildenęs jūros ir sausumos santykių problemas, akcentavo geografinę valstybės padėtį, priėjimą prie jūros, pakrantės linijos, nacionalinio charakterio ypatybes, o ypač – kryptingą siekį tapti jūrine valstybe[140].

Garsių geopolitikų autoritetu paremtos K. Pakšto jūrinės idėjos tapo itin aktualios Lietuvai atgavus Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą. Tačiau matydamas, jog Lietuva beveik nesidaudoja savo pajūriu, trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas iškelia toli siekiantį sumanymą – lietuvių „įsistiprinimą" jūroje. Lietuva turi apie 100 km beveik neužšąlančio pajūrio su geru uostu, dėl kurio varžosi keletas didelių valstybių. Apie šį pajūrį F. Ratzelis sakė: „Vokietijos šiaurės rytų pajūrys nuo Briuster iki Nimmersat (prie Palangos) tėra tik 165 km, bet jo vertė dėl Nemuno žiočių tiek yra pakilusi, kad dešimts kartų didesnis plotas sausžemio gilumoj jam neprilygsta"[141]. Tačiau Lietuva dėl rytietiškai pasyvių ministerijų valdininkų neišnaudoja jū-

---

[139] Ten pat.

[140] Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N. Geopolitikos įvadas. Tarptautinės politikos kurso metodinė priemonė. Vilnius, 2002, p. 18–19.

[141] Cit. pgl.: Pakštas K. Geografinė aplinkuma ir civilizacija // Židinys. 1929, nr. 7, p. 36.

ros, lietuviai net pajūrį valdydami lieka kontinentine tauta. Kad lietuviai būtų ne pajūrinė, bet jūrinė tauta, K. Pakštas kėlė būtinumą turėti savo prekybos laivyną. Nepaisant didelių ekonominių sunkumų Latvija, turinti tris jūros uostus, per pirmuosius nepriklausomybės metus rado galimybių jam skirti 20 mln. latų, puikiai pasinaudojo gaivinančia jūros įtaka. Kitu svarbiu žingsniu jūrinės tautos link K. Pakštas numatė jūreivystės mokyklos steigimą pasitelkiant visą anksčiau turėtą patirtį ir galimybes. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vokietija tokią mokyklą turėjo Klaipėdoje (jos patalpos yra išlikusios). 1923–1925 m. Kaune veikė Susisiekimo ministerijos Aukštesniosios technikos mokyklos jūrininkų skyrius. Jo mokiniai (15 jaunuolių) atsidūrė Alandų salų jūreivių mokykloje siekdami gauti diplomus, Suomijos kapitono Eriksono mokomaisiais buriniais laivais „Arkchibeld Russel", ir „Olivebauk" plaukė apie Žemės rutulį. A. Mėlynis ir S. Kudirka kelionėse žuvo. Kiti 13 jaunuolių galėjo kurti Lietuvos jūrininkystę, būti puikiais tolimojo plaukiojimo kapitonais[142]. K. Pakštui buvo labai svarbu panaudoti šios vienintelės Lietuvos jūrininkų laidos žinias būsimoje atgaivintoje, bet jau lietuviškoje Klaipėdos jūreivystės mokykloje. Mokyklos, prekybos laivyno sukūrimas, jo nuomone, turėjo sustiprinti Lietuvos padėtį pajūryje, padidinti ekonominį savarankiškumą, įlieti į lietuvių būdą daugiau veiklumo, karingumo. „Jūra, – rašė K. Pakštas, – nekenčia neveiklumo, o snūduriuojančias tautas ji skaudžiai baudžia"[143].

Lyginant su kaimynais, Lietuva turėjo tiktai mažą langelį jūros orui įkvėpti (Lenkijos jūros pakrantę sudarė 137 km, Latvijos – 494 km, o Estijos – net 3404 km, nes buvo įskaitomos ir salų ribos). Tačiau laikui bėgant vis labiau aiškėjo, kad teisus buvo K. Pakštas rašydamas, jog „ypatingai įniršusios varžytinės ėjo ir eis dėl pietrytinio Baltijos pajūrio tarp Dancigo ir Liepojos. Kas nemokės tikslingai

[142] Laivų statybos plėtojimosi trumpa istorija // Kosmos, 1932, nr. 7–12, p. 203.
[143] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 6.

savo sklypo išnaudoti, iš to jis buvo atimtas“[144]. Lietuviškajame pajūrio ruože buvo jaučiamas kaskart vis didesnis vokiečių spaudimas. Klaipėdoje vyko tautinė kova, kurioje Lietuvos dalyvavimą varžė Klaipėdos konvencija. Klausimas, ar Lietuvai pasiseks išsilaikyti prie jūros, išlikti pajūrio valstybe, K. Pakšto nuomone, priklausė nuo to, kiek sėkmingai lietuvių tauta atsispirs Klaipėdoje vokiečių vykdomai germanizacijos politikai. Gaudami milijoninę pašalpą iš Vokietijos, „turėdami savo kalboje beveik visas Klaipėdos krašto mokyklas, bažnyčias ir valstybines įstaigas, jie, – rašė K. Pakštas, – galės per kelias dešimtis metų lietuvių nutautinimą ir visiškai užbaigti, žinoma, jei nepasikeis tame krašte lietuvių teisinė padėtis“[145]. Vilnius K. Pakštui buvo vartai į Rusiją, o Klaipėda – kelias į visą pasaulį, „kurio rinkose Lietuvos auksas ir pragyvenimo galimybės, politinė ir ekonominė nepriklausomybė ir kultūrinis savistovumas“[146]. Anot K. Pakšto, Lietuva – tiltas tarp Rytų, Vidurio ir Šiaurės Europos. Sutvarkiusi savo kelių tinklą ir išnaudodama neužšalantį Klaipėdos uostą, gali tapti svarbia tranzito šalimi, iš to turėti pelno. Tačiau Klaipėda, turinti didesnį uosto užnugarį („hinterlandą“) nei Hamburgo ar Dancigo uostai, negalėjo su jais lygintis pagal gabenamų prekių apyvartą. Visa Skandinavija ir Baltijos respublikos, išskyrus vienintelę Lietuvą, turi jūrines sostines. Jūros, navigacijos, svetimų laivų ir žmonių, uostų apyvartos ir reikalų atmosferoje mintys judriau cirkuliuoja, idėjos greičiau išsiveržia iš siauro provincialumo rato, greičiau pereinama nuo kalbų prie darbų. Tuo remdamasis K. Pakštas manė, kad netekus Vilniaus ir ieškant laikinos sostinės „pagal atsparumo taisykles ir norint suaktyvinti tautą, išvesti ją iš defenzyvos į ofenzyvą, Lietuva būtų turėjusi nukelti savo sostinę į Klaipėdą“[147]. Vėliau pabrėžė, kad

[144] Ten pat.
[145] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 117.
[146] Ten pat, p. 210.
[147] Ten pat, p. 223.

geopolitiniu ir ekonominiu požiūriu Klaipėda labiau nei bet kuris kitas miestas tinka būti Lietuvos sostine[148].

S. Šalkauskis, recenzuodamas K. Pakšto „Baltijos respublikų politinę geografiją", taip pat akcentavo, kad siekdama platesnių perspektyvų Lietuva turi išnaudoti savo pajūrį, tapti jūrine valstybe, įsitvirtinti Klaipėdoje. Tam tikslui būtų pravartu įsteigti jūrininkų mokyklą, be to, reikalingas „suinteresavimas platesnių tautos sluoksnių laivyno klausimu ir apskritai sukėlimas tautoje vajaus į jūrą"[149].

Nuo 1930 m. blogėjo Lietuvos ir Vokietijos santykiai. 1931 m. Vokietija apskundė Lietuvą Tarptautiniam Hagos Tribunolui, kad Lietuvos paskirtas Klaipėdai gubernatorius A. Merkys atleido iš pareigų Klaipėdos krašto vykdomosios valdžios (direktorijos) pirmininką Otto Böttcherį. Tačiau Vokietijai buvo suduotas smūgis, kai šis teismas pripažino gubernatoriui teisę kai kuriais atvejais atleisti direktoriją. Atsakydama į tai, Vokietija stengėsi Lietuvos prekybą ir santykius padaryti priklausomus nuo Klaipėdos vokiečių mažumos politinių privilegijų. Tos mažumos išpūstus reikalavimus skatino ir gynė greitai stiprėjantis nacionalsocializmas. Paaštrėjus Lietuvos ir Vokietijos santykiams, pradėta svarstyti, ar nereikėtų keisti Lietuvos užsienio politikos orientacijos. M. Yčas siūlė orientuotis į Angliją ir Skandinavijos šalis[150]. J. Purickiui rodėsi svarbu draugų ieškoti visur, gyventi geruoju ir su vokiečiais, ir su lenkais[151]. Visos šios aplinkybės leidžia suprasti, kokiais sumetimais žurnale „Kosmos" pasirodė garsių vokiečių geopolitikų prof. Alfredo Kirchoffo straipsnio „Jūros reikšmė tautų gyvenime" vertimas[152] bei prof. K. E. Haushoferio minčių žiups-

---

[148] Pakštas K. Baltijos jūra. Klaipėda, 1937, p. 74.

[149] Šalkauskis S. Lietuva politinės..., p. 253.

[150] Yčas M. Rimties valanda // Lietuvos aidas. 1932, kov. 3, nr. 51.

[151] Purickis J. Mūsų politikos keitimo klausimu // Lietuvos aidas. 1932, kov. 7, nr. 53.

[152] Kosmos. 1932, nr. 7–12, p. 192–201.

nelis[153]. Žymiausias vokiečių geopolitikos specialistas K. E. Haushoferis teigė: „Jei apie kurią tautą galima pasakyti, kad ji nesupranta jūrų reikšmės, tai būtų lygu pasakyti, kad ji nepasieks savo aukščiausio, paskutinio jai skirto tikslo“[154]. Pateiktos medžiagos vertėjas prof. P. Dovydaitis savo papildymuose ir išvadose rašė, jog „Lietuva turi tą mažą langelį jūros orui įtraukti. Ir tas pats dar, kaip žinome, yra gerokai apsiraizgaliojęs vokiškais voratinkliais, kuriuos reikia neatidėliojamai lietuviška šluota nukrėsti“[155].

Aiškiai suvokdamas pavojų prarasti pajūrį, K. Pakštas greta raginimų Lietuvą paversti jūrine valstybe stengiasi aiškinti visuomenei Klaipėdoje vykstančių procesų esmę. VDU studentų ateitininkų susirinkime 1932 m. gegužės 20 d. skaito paskaitą apie orientaciją Klaipėdos reikalais, nurodo svarbiausius kovos už Klaipėdą būdus. Susirinkimo priimtoje ir „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtoje rezoliucijoje ryškios K. Pakšto nuostatos veikti taip, kad: 1) universiteto sienose būtų užkirstas kelias plisti germanizacijai; 2) skiriant stipendijas būtų sudarytos palankesnės sąlygos aukštosiose mokyklose studijuoti Klaipėdos krašto jaunuomenei; 3) Klaipėdos krašto mokyklose ir kitose viešose įstaigose lietuviai turėtų bent lygias teises su kitomis tautinėmis mažumomis; 4) vyriausybės skiriami valdininkai būtų parenkami iš tų, kurie nori ir sugeba tinkamai atstovauti lietuvių reikalams; 5) įsteigti Klaipėdoje konservatoriją, aukštąją mokyklą su jūrų fakultetu ir Klaipėdos kraštui pritaikytomis mokslo šakomis; 6) Lietuvos aukštesniosiose mokyklose pagrindinė svetima kalba būtų ne vokiečių, bet anglų ar prancūzų kalbos, nes Vokietijoje mūsų kolegoms studentams nėra net fizinio galimumo studijuoti; 7) studentai turi rengti diplominius darbus, disertacijas, susijusias su Klaipėdos kraštu, vasarą apsigyventi jame, pažinti klaipėdiečių gyvenimo sąlygas ir psichologiją; 8) VDU vertėtų steigti tarporganizacinę studen-

[153] Jūra kaip žmonijos auklėtoja // Kosmos. 1932, nr. 7–12, p. 201–202.
[154] Ten pat, p. 202.
[155] Ten pat.

tų draugiją, kurios tikslas būtų geriau pažinti Klaipėdos krašto reikalus ir artimiau bendradarbiauti su to krašto inteligentija, paprastais žmonėmis[156].

Būdamas LKKBS pirmininkas, valdybos narys, K. Pakštas rūpinosi įvairiais Baltijos pajūrio reikalais. G. Valančius prisiminė, kaip impulsyviai veikė K. Pakštas sužinojęs, jog Lietuvos valdžia žada visai apleisti Šventąją. Mat vakarinių vėjų pustomas jūros smėlis užversdavo vienintelį Lietuvos pajūrio žvejybos uostą, o Hamburgo firma už jo išvalymą kasmet paimdavo porą šimtų tūkstančių litų. Toks ministro pirmininko J. Tūbelio „taupumas" galėjo visiškai sunaikinti atsarginę Lietuvos jūrų prekybos galimybę ir atnešti dar didesnių nuostolių. Memorandumu K. Pakštas kreipėsi į A. Smetoną, buvo jo priimtas, išklausytas. Mokslininko įtikinamų, apskaičiavimais ir faktais pagrįstų argumentų paveiktas, A. Smetona paakino premjerą J. Tūbelį „persvarstyti pajūrinius reikalus"[157]. Netrukus sukviestame LKKBS susirinkime K. Pakštas aistringai ragino kojomis ir rankomis įsikibti į savąją jūrą, per kurią Lietuva išplauks į Vakarus, į didįjį civilizacijos vieškelį. „Ne kojoms mirkyti Dievas mums jūrą davė, o ja plaukioti savais laivais ir savais jūrininkais, – teigė jis. – Laikas ne profiliu, o visu veidu atsikreipti į jūrą"[158]. K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad jeigu lietuvių didieji kunigaikščiai valstybės jėgų centrą būtų pasukę į pajūrį, Lietuva pasaulio tautų kūryboje būtų užėmusi vieną pirmųjų vietų. Todėl jo šūkis „Veidu į jūrą" turėjo keisti tradicinį lietuvių tautos nusistatymą į Rytus nusistatymu į Vakarus.

Lietuvos įsitvirtinimo Baltijos pajūryje, lietuvių jūrinės sąmonės ugdymo idėjas plėtojo LKKBS, nemaža iškilių Lietuvos visuomenės veikėjų, mokslininkų. Geografijos, geopolitikos žinios, gausios kelionės jūromis, oratoriaus sugebėjimai K. Pakšto mintims suteikė raiš-

---

[156] Studentai ateitininkai Klaipėdos krašto reikalais // Naujoji Romuva. 1932, nr. 22, p. 524.

[157] Valančius G. Ne toj jūroj... // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

[158] Ten pat.

kumo ir įtaigos. 1934 m. pasirodžiusios knygos „Baltijos jūra" antrojoje, antropologijai skirtoje dalyje K. Pakštas giliausiai apibūdino jūros reikšmę žmonijai, plėtojo anksčiau pradėtą kurti teoriją, kad Europos civilizacijos centras krypsta į Baltijos baseiną. Įrodinėjo, jog Baltijos jūra turi vaidinti įvairioms pajūrio tautoms tokį pat vaidmenį, kaip ir Vidužemio jūra. Nagrinėjo jūrų prekybą, uostų plėtojimą, vaidmenį, ateities perspektyvas. Remdamasis Prancūzijos imperatoriaus Napoleono mintimi, kad tautos istorija yra parašyta jos geografijoje, daug vietos skyrė geopolitikai, kovos už Baltijos valdymą istorijai. „Lietuva, kaip svarbiausios Nemuno dalies ir jo žiočių savininkė, – rašė K. Pakštas, – tarptautinėje plotmėje labiausiai gali būti vertinama kaipo didžios naviguojamos upės žiočių sargas ir pusiausvyros palaikytoja tarp slavų ir germanų, kiek jų interesai susikerta Baltijos pajūry". Būtent tokia esanti gamtos ir tautų Lietuvai patikėta politinė misija Europoje, o kad ją atliktų, lietuviai turi tvirtai stovėti pajūryje ir tapti jūreivių tauta tikra to žodžio prasme[159]. Įsitvirtinimą pajūryje, Klaipėdos lietuviškumo gynimą K. Pakštas siejo ir su Latvijos bei Estijos nepriklausomybės gynimu. „Jie tai turi atsiminti, – pabrėžė jis diskusijoje Pabaltijo sąjungos klausimu 1934 m., – nes jei teutonas eis, tai jam savo arklį pagirdyti ties Klaipėda vandenyse nepakaks: jis praves sieną nuo Narvos pro Kijevą ligi Odesos"[160].

Baltijos jūrą vadindamas raktu į Lietuvos ateitį, K. Pakštas nurodė artimiausius ir svarbiausius jūrinės valstybės ugdymo uždavinius. 1. Įsteigti Jūros departamentą; 2. Atidaryti Klaipėdoje jūreivystės mokyklą su jūrų žvejybos skyriumi; 3. Įsteigti pusiau privačią, pusiau valstybinę laivininkystės bendrovę; 4. Baiti įrengti Šventosios uostą; 5. Plėsti ir modernizuoti jūrų žvejybą; 6. Įsteigti Baltijos institutą, skirtą hidrologiniams tyrinėjimams, navigacijos problemų stu-

[159] Pakštas K. Baltijos jūra..., p. 72.

[160] Pabaltijo sąjunga ir Vilniaus problema // Rytas. 1934, geg. 4, nr. 101.

dijoms ir jūros propagandai; 7. Planingai kreipti turistus, poilsiautojus į pajūrį, ypač Nidą (joje reikia sustiprinti etnografinį lietuviškąjį elementą); 8. Kasmet rengti Jūros dieną, kuri pasiektų plačias mases, sudomintų jūreivystės klausimais; 9. Propaguoti, remti vandens sportą jūroje, upėse, ežeruose; 10. Įtraukti Baltijos ir Lietuvos jūreivystės temas į mokyklų geografijos programas[161]. „Baltijos jūrą " K. Pakštas baigė vokiečių ekonomisto, daug prisidėjusio prie Vokietijos laivyno plėtojimo, žodžiais: „tauta be prekybinio laivyno – tai paukštis be sparnų, tai žuvis be pelekų, tai pririštas elnias, riteris su mediniu skydu, žmonijos pastumdėlis ir vergas. Kas nedalyvauja jūreivystėje, tas atskyrė save nuo gerųjų pasaulio dalykų, tas yra tik Pono Dievo posūnis"[162].

1934 m. vasario 8 d. buvo išleistas „Tautai ir valstybei saugoti" įstatymas, o kitą dieną Klaipėdos krašte prasidėjo akcijos prieš nacistines vokiečių organizacijas, buvo suimti jų vadovai Teodoras Sass'as ir Ernstas Neumannas. Liepos 13 d. visų hitlerininkų organizacijų veikla Klaipėdos krašte buvo uždrausta. Lietuvai rengiant vieną iš pirmųjų Europoje procesų prieš hitlerininkus, santykiai su Vokietija pasiekė didžiausią įtampą. Lietuvai buvo paskelbtas muitų karas, sustabdytas mūsų šalies importas ir tranzitas į Vidurio Europą. Taip klostantis aplinkybėms, 1934 m. šalyje kilo galingas jūrinis sąjūdis, visų visuomeninių organizacijų jėgomis buvo numatyta surengti pirmąją Lietuvoje Jūros dieną[163]. Visuomenės nuomonės veikiama formavosi vyriausybės jūros politika, kurios iki tol visai neturėta. Susisiekimo ministerijoje įsteigta Jūrų referantūra. Referentu paskirtas buvęs Klaipėdos uosto direkcijos pirmininkas inž. Ričardas Visockis[164]. Vyriausybei paskyrus 20 mln. litų, buvo pagilintas Klaipėdos uosto basei-

[161] Pakštas K. Baltijos jūra..., p. 80.

[162] Ten pat.

[163] Rengs pirmąją Lietuvos jūrų dieną. Savo laivyno steigimas aktualėja // Lietuvos aidas. 1934, bal. 18, nr. 87.

[164] Įsteigta jūrų referantūra // Naujoji Romuva. 1934, nr. 171, p. 331.

nas, sustiprinti molai, pastatyti galingesni kranai, tinkamesni sandėliai. Pradėti pirkti laivai, studentai siunčiami į užsienio jūreivystės mokyklas, Klaipėdoje steigėsi „Statybos", „Žuvies" bendrovės. Pradėjo veikti Klaipėdos prekybos ir pedagoginis institutai. Padaryti esminiai Šventosios uosto patobulinimai, žvejams nupirkta naujų katerių, finansuojami bankų planingai kilo modernūs mūriniai pastatai.

1934 m. rugpjūčio 2 d. Klaipėdoje buvo surengta neregėto masto Jūros diena. Jai organizuoti buvo sudarytas komitetas Kaune (vad. inž. Zenonas Bačelis) ir Klaipėdoje (vad. prof. J. Šimoliūnas). Lietuvos geležinkeliais ir autobusais į Klaipėdą pusvelčiui atvyko per 50 000 žmonių, panorusių atsigręžti veidu į jūrą. „Atrodė, kad lietuviai prisigirdys Baltijoje; deja, bent trejetas jaunuolių ir iš tikrųjų prigėrė „bežaisdami" pirmukart pamatytomis bangomis. Nuvyko ir pats prezidentas su visa vyriausybe, kalbą sakė, naujus laivus šampanu krikštijo"[165]. Jūros dienos komiteto propagandos komisija paskelbė Klaipėdos krašto atgavimo 10-mečio proga krašto gubernatoriaus Jono Navako gautus gausius sveikinimus, A. Smetonos mintis apie uostamiesčio vietą Lietuvos gyvenime. „Reiktų, – sakė Prezidentas, – kad kraštas gyventų glaudžiau su visa Lietuva ir labiau rūpintųsi visos Lietuvos problemomis. Tegul klaipėdiškiai galvoja, kad Klaipėdos kraštas yra dalis Lietuvos... Vienos dalies negalavimai atsiliepia visam kūnui, vienos dalies gerovė prisideda prie viso kūno gerovės"[166]. Perfrazuojant K. Pakšto šūkį „Veidu į jūrą", leidinyje buvo teigiama, kad lietuvių tauta pasuko frontu į savo pajūrį.

Jūros dienos sukelta Lietuvoje euforija baigėsi, o K. Pakštas vėl ėmė visus įtikinėti vykdyti Lietuvos jūrinius uždavinius. Jo apskaičiavimu, Klaipėdos uosto prekių apyvarta nuolat didėjo. 1934 m. Lietuvos eksportas per Klaipėdą sudarė 45 proc. viso eksporto (jo vertė – 66 proc. viso eksporto vertės), o įsivežė – 84 proc. (vertė su-

---

[165] Valančius G. Ne toj jūroj... // Draugas. 1960, spal. 15, nr. 243.

[166] Lietuvių tautos balsai savo jūros reikalais. Klaipėda, 1934, p. 3.

darė 61 proc. viso importo vertės). Taigi per Klaipėdą ėjo du trečdaliai visos užsienio prekybos ir tai rodė, jog jūrinis pasienis visais atžvilgiais buvo veiklesnis negu sausumos pasieniai. „Tik vargas, – rašė K. Pakštas, – kad visas šitas susisiekimas eina svetimais laivais“[167]. Tarp Lietuvos ir užsienio tarpininkavo tik svetimi laivai. Antai Latvijos laivyno bendras tonažas buvo 207 000 bruto tonų, Estijos – 115 000, o Lietuva 1935 m. turėjo tris jūrų laivus, kurių tonažas tebuvo 2400 bruto tonų. K. Pakštas reikalavo atsisveikinti su įprastu snūduriavimu, pasiryžti sukurti nors pusę latviško laivyno, sudaryti ilgalaikį – gal net 10 metų planą. Tam planui kurti K. Pakštas metė šūkį: *Tautinis laivynas – visos valstybės pirmaeilis uždavinys*[168].

Norėdamas pažadinti lietuvių visuomenės tautines ambicijas, parodyti, kaip galima tapti jūrine valstybe, K. Pakštas rėmėsi Lenkijos pavyzdžiu. „Nežiūrint materialinio skurdo, – rašė jis, – intelektualinis atgimusios Lenkijos gyvenimas veikliai bujoja ir pasireiškia įvairiomis kryptimis“[169]. Lenkijos šiaurės langelis į Baltiją vokiečių pastangomis tapo didelių tarptautinių ginčų, abejonių objektu. Bet lenkai parodė nemaža budrumo, atsparumo, jūrinėmis tezėmis sąmonino tautą, mokė vertinti jūrą, savo pajūrį. 1926 m. Torūnėje įsteigtas Baltijos institutas, Jūrinė ir kolonijinė lyga, kitos organizacijos, kurių rengiamos paskaitos, leidiniai, jūros šventės, plačios diskusijos daug prisidėjo, kad būtų sukurtas savo prekybos, karo laivynas, jūreivystės mokyklos, imtasi kitų įsitvirtinimo jūroje priemonių. „Lenkų tauta, – pabrėžė K. Pakštas, – vis dėlto labai kontinentiška ir šitas jūron pasukimas nebuvo lengvas nei psichologiškai, nei materialistiškai. Tačiau tvirtas pasiryžimas jau daug ką nugalėjo ir išvedė Lenkiją į plačius pasaulio vieškelius“[170].

---

[167] Pakštas K. Lietuvos jūrciviniai uždaviniai // Naujoji Romuva. 1935, nr. 15, p. 339.
[168] Ten pat.
[169] Pakštas K. Baltic Countries... // Naujoji Romuva. 1935, nr. 41, p. 747.
[170] Ten pat.

K. Pakštas dalyvavo „Jūros vasaros" renginiuose, prasidėjusiuose nuo 1936 m., „Naujosios Romuvos" skaitytojus bandė traukti prie jūros, vaizdingai piešdamas lietuviškojo pajūrio grožį. Kuršių nerijos pusiasalis, per vidurį perkirstas politinės Lietuvos ir Vokietijos sienos, jam buvo vienintelė Lietuvos jūros sala, gražus Sacharos lopinėlis turistams, teikiantis tokių vaizdų, su kuriais negali konkuruoti nė vienas Lietuvos kampelis. „Jei nuo manęs tai priklausytų, – teigė K. Pakštas, – tai aš būtinai čion atgabenčiau 3–4 kupranugarius, keletą asilų ir arabiškų rūbų, o gal ir pačių arabų, ir sudaryčiau pasakiškai įdomų atrakcioną visiems šiaurės kraštams"[171].

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos pajūrio likimas pasisuko ta linkme, kurią jau anksčiau numatė K. Pakštas. 1939 m. kovo 22 d. Lietuva neteko vienintelio savo uosto, geriausios Nemuno dalies ir 70 km gražaus pajūrio. Anot mokslininko, šalis, anksčiau vienam milijonui gyventojų turėjusi 37 km jūros kranto, dabar jo turėjo tik 9 km, t. y. keturis kartus mažiau. Didelio praradimo pritrenktus tautiečius K. Pakštas ramino primindamas, kad „tautų jūreiviškumas pareina toli gražu ne vien nuo krantų ilgumo, bet žymiai daugiau nuo to, kaip tie jūros krantai yra panaudojami jūreivystei, žvejybai, pramonei, sveikatai"[172]. Profesoriaus nuomone, lietuviai savo siaurą pajūrį visada mažiau vertino negu kontinentines provincijas, todėl pajūriuose įsigalėdavo svetimieji ir valstybę atskirdavo nuo plataus pasaulio, jo turtų, dvasinių vertybių. Svarbu pasimokyti iš nelaimių, nenusiminti ir nedelsiant ieškoti naujų išeičių. Elgtis taip, kaip po Šlezvigo praradimo (1864 m.) elgėsi Danija, energingai pradėjusi visuotinį ir intensyvų tautos švietimą, žemės ūkio kėlimą, industrializavimą ir urbanizavimą. Dėl to danų tauta mažoje erdvėje sukūrė tikrą ekonominę ir kultūrinę imperiją. K. Pakštas rašė, jog ateina ir lietuvių eilė „kurti, kovoti, nugalėti savo nerangumą ir pavė-

[171] Pakštas K. Lietuvos pajūrio grožis // Naujoji Romuva. 1938, nr. 22–24, p. 520.
[172] Pakštas K. Dinaminė jūros programa // XX amžius. 1939, kov. 17, nr. 85.

lavimą, darbu atpirkti praeities klaidas ir pralaimėtas progas“[173]. Profesorius stengėsi sužadinti entuziazmo, kūrybinio džiaugsmo dvasią, teigė, jog būtų klaidinga manyti, kad be Klaipėdos kaip be plaučių mes uždusime. Krašto praradimas, be abejo, yra didelis smūgis lietuvių tautai. „Kai kas iš kaimynų, – manė K. Pakštas, – gal ir norėtų mums planingai įkalbėti sukaupti visą dėmesį į prarastus kraštus, bet naiviais būtume, jei jų paklausytume“[174]. Daugiausia dėmesio ir energijos dabar turi būti sutelkta į Lietuvos Respublikos turimas žemes. Visuomenei ir Lietuvos valdžiai K. Pakštas pasiūlė apčiuopiamą „Dinaminę jūros programą“. Greta ankstesniųjų Lietuvos sujūrinimo uždavinių profesorius pateikė kelis naujus neatidėliotinus punktus. *Pirma*, norint išvengti senųjų klaidų, būtina padaryti viską, kad daugiau nė vienas pajūrio nuosavybės metras nebepatektų į svetimųjų rankas. Tam būtina priimti įstatymą, kuris sudarytų sąlygas visai nejudamai nuosavybei bent 10 km platumo pajūrio juostoje už nominalią kainą pereiti į lietuvių rankas. *Antra*, Šventosios zonoje keliolika kvadratinių kilometrų žemės nusavinti už normalų atlyginimą būsimojo miesto ir uosto statybai. Per artimiausią trimetį vietoje vykdomo Šventosios žvejų kaimo su mažais namukais statybos plano įkurti savame pajūryje naują uostą ir pirmą šimtu procentų lietuvišką miestą (turintį bent 30 000 gyventojų), pastatytą pagal modernias urbanistikos taisykles. Prie naujojo miesto sutelkti tokias eksportui tinkančias pramonės šakas, kaip trąšų, medvilnės, laivų statybos ir kt. Į Šventąją turi būti perkeltos iš Klaipėdos evakuotos mokyklos, Prekybos ir Pedagoginis institutai, muzikos mokykla. Čia reikėtų steigti ir pajūrio kraštų (Žemaitijos) muziejų. *Trečia*, modernus žvejų uostas turi būti statomas pagreitintu tempu. Kartu su Klaipėdos kraštu Lietuva neteko apie 2 mln. kilogramų žuvies. Žvejybą būtina išplėsti į tolimą šiaurės Atlantą, kur kasmet būtų galima pasigauti kraštui

[173] Pakštas K. Dinaminė jūros programa // XX amžius. 1939, kov. 17, nr. 85.
[174] Ten pat.

reikalingų silkių (dabar už jas svetimiesiems išmokama 5–7 mln. litų). Statomą žvejybos uostą būtina tiek prailginti, kad galėtų įplaukti dideli tolimosios žvejybos laivai. *Ketvirta*, prekybos laivyno tonažas turi būti laipsniškai didinamas, bent iki bendros 60 000 bruto talpos tonų. Jį formuojant kartu turėtų būti rengiami ir savo jūrininkai bei laivų mechanikai. *Penkta*, Palanga ir visas pajūris iki Latvijos sienos turėtų būti planingai apstatytas vilomis ir virsti beveik ištisu kurortu. Naujasis miestas ir visa pajūrio statyba turėtų būti labai rūpestingai globojama, kad įgautų specifinį veidą, besiskiriantį nuo kaimynų. Anarchjiškai ir neskoningai kauniškei statybai čia neturi būti vietos. Reikia duoti erdvės jau turimiems gero skonio architektams. Originalumas, tvarka ir komfortas į pajūrį trauks vasarotojus, turistus, užsienio svečius.

Net ir geriausiai išnaudojus Lietuvai likusį pajūrį, nebus tokių puikių sąlygų, kokių turėta Klaipėdos pajūryje, Kuršių mariose, Neringoje. Šventosios pajūrin neįteka jokia didesnė upė, nėra vandens kelio miško prekybai ir pramonei plėtoti. Todėl, anot K. Pakšto, dar ilgai teks naudotis Vokietijos ir Latvijos artimiausiais uostais. Dėl to labai svarbu vykdyti upių tyrinėjimus elektrifikacijos tikslais, sukaupti visą energiją ir išteklius savo pajūryje.

Grandiozinei Lietuvos jūros programai vykdyti nepakaktų vien sužadintos tautos energijos, sumanumo, kūrybinio džiaugsmo. Daug lemtų ir pinigai, kurių tikėtasi įvairiausiais būdais gauti iš Amerikos lietuvių. „Sutelkim darban dviejų kontinentų lietuvius, pritraukime visus lietuvių draugus iš svetur, dirbkime skubiai ir ieškokime visur reikalingos paramos, – rašė K. Pakštas, – o pamatysime, kad ir mums pradeda sektis dideli darbai, o su jais didės mūsų nacijos jėgos ir iškils užkastieji lietuvių talentai. Įrodysime pasauliui, kad savo laimę mokame sukurti ir sutalpinti net mažiausiose erdvėse, o savo siauras dureles į pasaulį išpuošime taikingos lietuviškos kūrybos žiedais“[175].

[175] Ten pat.

Ypač sunkiu lietuvių tautai momentu ir toliau orientuodamas tautiečius į jūrą, prof. K. Pakštas skleidė realiais apskaičiavimais grįstą vakarietiškojo dinamiškumo dvasią. Naujų istorinių sąlygų padiktuoti jo jūriniai uždaviniai nebuvo tuščios fantazijos vaisius. Apie tai galima spręsti vien iš to, kaip palankiai K. Pakšto naujas idėjas sutiko JAV lietuvių spauda. Amerikoje buvo prisiminta, kad Lietuvos laisvės paskolos lakštai įrodė, jog Lietuva gerbia savo pažadus – grąžino kiekvieną pasiskolintą centą, pridėjo procentus. Tikėtasi, kad per pusmetį, aktyviai propaguojant jūros reikšmę valstybės pažangai ir išlikimui, bus parengtos sąlygos galimam Lietuvos kreipimuisi į amerikiečius paremti K. Pakšto pasiūlytos Jūros programos vykdymą[176]. Galvota apie paramą ne tik paskolos, bet ir stambios piniginės dovanos forma. Tačiau Europoje kilę politiniai kataklizmai ilgam atidėjo Lietuvos tapsmą tikra jūrine valstybe.

Ne emigracija, o kolonizacija

Išsaugant lietuvių tautą ir valstybę svarbi vieta tenka K. Pakšto požiūriui į emigraciją. Atgavusi nepriklausomybę „lietuvių tauta skleidė pačius gražiausius atsigavimo žiedus savo išlaisvintoje Tėvynėje. Jaunos buvo jos valstybės įstaigos, jose dirbo jauni ir gaivastingi žmonės. Lietuvos atmosfera buvo pritvinkusi didelių vilčių ir jaunuoliško optimizmo“, – prisiminė K. Pakštas gyvenimo pabaigoje[177]. Per rožinius optimizmo akinius buvo žvelgiama ir į išeivijos likimą tolimo-

[176] Lietuvos Jūros programa // Amerika. 1939, geg. 5, nr. 18.
[177] Pakštas K. Mano dienos „Draugo“ žvaigždyne // Draugas. 1959, lapkr. 14, nr. 268.

se užjūrio šalyse, nors „čia jau matėsi pageltusių lapų ir nuvytusių šakų“. Dirbdamas „Draugo“ redaktoriumi, K. Pakštas puikiai jaučia JAV lietuvių gyvenimo pulsą, nuotaikas ir tendencijas, todėl jau 1924 m. bando paskatinti Lietuvos valdžią pradėti išmintingai ir racionaliai tvarkyti išeivijos reikalus. „Išeiviais, – rašo jis, – niekas nesidomi, tarsi tauta būtų gausi lyg Kinija“[178]. K. Pakštą visų pirma jaudino tai, kad Amerikos didmiesčiuose apsigyvenę šimtai ir tūkstančiai lietuvių sparčiai asimiliuojasi, tirpsta. Amerikos lietuvių organizacijos, norėdamos sustabdyti grėsmingą procesą, steigė ir išlaikė kultūros įstaigas (šv. Kazimiero akademiją, Marijonų kolegiją, parapines mokyklas), rėmė mokslo siekiantį jaunimą, ragino šviestis. Tačiau lietuvių šviesuomenė, praradusi ryšį su gimtuoju kraštu, buvo menka atsvara nutautimui. „Kaip nukirsta šaka, netekusi kamieno gaivinančių sulčių, – rašė K. Pakštas, – mūsų neskaitlinga inteligentija kasdien džiūsta, vysta ir skęsta dvasios skurde, kol visiškai paskęs svetimųjų dulkių dolerinėje jūroje“[179]. JAV lietuvių inteligentus K. Pakštas ragino vienerius arba porą metų pagyventi savo tėvų žemėje, susigyventi su tautos dvasia, uoliai patyrinėti jos gyvenimo reiškinius (draugijas, mokslo įstaigas, teatrus, operą, tautinį meną ir kt.). Tiems, kurie neturėjo galimybių vykti į Lietuvą, siūlė aktyviau pasinaudoti į Ameriką įvairių draugijų atstovų, menininkų atvežamu lietuvišku žodžiu – laikraščiais, žurnalais, knygomis.

K. Pakštas puikiai matė, kad kasdieniam Amerikos gyvenimo sūkuriui vadovauja išsilavinimu lenkiantys lietuvius anglų, airių, žydų ir kitų tautybių imigrantai. Lietuviai, nenorėdami nutautėti, turėtų arba iš didmiesčių pasitraukti į ūkius ir ten susitelkti į didesnes kolonijas, arba atsidurti Amerikos gyvenimo viršūnėse. K. Pakštas tikėjo, kad jeigu JAV lietuviai sutelktų „tiek mokslinės ambicijos ir narsumo, kiek jų dabar yra Lietuvoj, tai mūsų būsimieji

[178] Pakštas K. Lietuvos valdžia ir išeivija // Draugas. 1924, gruod. 1, nr. 283.
[179] Pakštas K. Kultūriniai išeivijos ryšiai su Lietuva // Draugas. 1925. kov. 28. nr. 73.

inteligentai galėtų pralenkti anglus jei ne darbštumu ir amatu, tai bent erudicijos platumu“[180]. Siekdamas pagausinti išeivijos inteligentų gretas, K. Pakštas siūlė rengti darbininkų kultūrinimo „vajus“, duoti jiems mokslo, švietimo žinių. Prasilavinę, kultūringi darbininkai tikrai negailės investuoti pinigų į savo vaikų lavinimą. „Tad intensyviai kultūrindami eilinius darbininkus pasieksime dviejų gražių tikslų: patį darbininką apginkluojame tikrąja išmintimi ir jo piniginę pervedame jo vaikų smegenysna, t. y. gauname *šviesų darbininką ir jo vaiką inteligentą*“[181]. Šiuo keliu tikėjosi patraukti nors nedidelę dalį darbininkų, nes dauguma domisi tik stipruolių imtynėmis, šokiais, juokeliais. Nemaža vilčių K. Pakštas dėjo į tvirtą lietuvišką šeimą, kuri gali būti atspara viešųjų mokyklų ir gatvės nutautinamajai įtakai.

Išeivijos tautiškumo išsaugojimas tapo ypač aktualus aiškėjant, jog „mūsų išeivijos Lietuvon nesugrąžinsim“[182]. K. Pakštas buvo bene pirmasis, pabandęs suprasti, kodėl JAV lietuviai, nuo 1919 m. rudens vis didesnėmis grupėmis grįžę į Lietuvą, nusivylė savo gimtuoju kraštu. K. Pakšto žodžiais, „nuo 1921 ir 1922 m. daugelis tų amerikiečių pradėjo smukti atgal Amerikon“[183]. Žodžiu ir laiškais lietuviškųjų dienraščių redakcijoms jie skundėsi nepalankiomis sąlygomis Lietuvoje: klesti valdininkų biurokratizmas, kyšiai, savivalė; rusų kalba vyrauja kai kuriose valdžios įstaigose; kraštą apėmusi ekonominė suirutė; nevertinami Amerikos lietuvių nuopelnai ir valstybinis darbas. Pripažindamas, jog „visa tai it kokie troškūs dūmai griaužė grįžusių amerikiečių akis“, K. Pakštas ieškojo gilesnių jų nepasitenkinimo priežasčių. Pirma, važinėdamas po Vakarų ir Vidurio Europą, jis ir anksčiau sutikdavo rumunų, čekų, slovakų, bulga-

[180] Pakštas K. Inteligentija – kaipo tautybės atspara // Draugas. 1925, kov. 3, nr. 51.
[181] Ten pat.
[182] Ten pat.
[183] Pakštas K. Amerikiečių nepasisekimai Lietuvoje // Draugas. 1925, kov. 21, nr. 67.

Šia elektroninė knyga įsigijo Library

rų, graikų, kitų tautų išeivių, grįžtančių į Ameriką. Taigi pagrindinę nusivylimo priežastį reikėjo sieti ne su Lietuva, bet su bendra sudėtinga pokario situacija Europos žemyne. Antra, išsiilgę tėvynės išeiviai, kaip ir dauguma lietuvių, manė, jog išsivadavus, įsteigus respubliką viskas „kaip ant mielių kils; moderniausia demokratinga valdžia, kultūringiausias žemės ūkis, pramonė, viskas kartu sudarys patogiausias ir lengviausias gyvavimo sąlygas"[184]. Tik vienas kitas suvokė, jog tam reikės daugelio metų sunkaus darbo, prisimindavo prastus Lietuvos kelius, troškias, nešvarias gryteles, menkus uždarbius, patogumų stoką. Nedaugelis sugebėjo patys susikurti patogias gyvenimo sąlygas arba tenkindavosi tuo, ką rado. Dirbę Amerikos fabrikuose, skerdyklose, anglių kasyklose, nuo žemės darbų atpratę sugrįžėliai nebemokėjo ir nenorėjo dirbti sunkaus, nepelningo ūkininko darbo. Nemaža įtakos turėjo ir neprotinga, atsaini valdžios politika, kai nesugebėta pasinaudoti jų kapitalu pramonei, prekybai plėtoti. Neįsteigus atvykstančius globojančios ministerijos, paprasčiausio informacijos biuro, „markės kritimas, ar spekuliantų būriai ar šiaip apgaulingi vertelgos daugeliui amerikiečių išviliojo pinigus, sugadino gyvenimo planus"[185]. Dėl šios klaidos K. Pakštas kaltino visas Lietuvos partijas, nesugebėjusias išeivių kapitalo nukreipti į naudingos ekonominės kūrybos vėžes. Nusprendusiems ne tik aplankyti seniai matytą tėvų šalį, bet ir nuolat joje apsigyventi, K. Pakštas teikė patarimus[186], nusivylusius Lietuva ir sugrįžusius į Ameriką žmones kvietė į atkaklią – kuo protingiausią, kuo ištvermingiausią – kovą už tautinį išlikimą.

Besirūpinant išeivijos problemomis, neliko nepastebėta, kad gausėjant Lietuvoje gyventojų vis daugiau jų bando ieškoti laimės kituose kraštuose. Vien 1924 m. Lietuvą paliko apie 3000 emigrantų, tarp jų

---

[184] Pakštas K. Inteligentija – kaipo tautybės atspara // Draugas. 1925, kov. 3, nr. 50.
[185] Ten pat.
[186] Pakštas K. Grįžtantiems Lietuvon // Draugas. 1925, kov. 27, nr. 72.

buvo 1150 lietuvių, dauguma kitų – žydai, pasukę į Pietų Afriką (439) ir Palestiną (358). Didžioji dalis lietuvių (per 600) išvyko į Argentiną, Kanadą (261), 83 lietuviai apsigyveno Kuboje, 45 – Brazilijoje, 25 – Meksikoje, 25 – Urugvajuje. K. Pakšto nuomone, emigravusieji į Kubą, Kanadą ir Meksiką turi galimybių atsidurti JAV, nes iš tų šalių beveik pusei drąsuolių pavyksta slapta pereiti sieną[187]. Išsibarstę nedidelėmis grupelėmis arba pavieniui, naujieji emigrantai yra išnaudojami, gyvena dar vargingiau negu Lietuvoje. Sujaudintas nuolat „Draugo" redakcijos gaunamų pranešimų apie sunkią atvykėlių, ypač į Argentiną, padėtį ir suprasdamas spontaniškos emigracijos nuostolingumą lietuvių tautai, K. Pakštas paskelbia uždavinį *netvarkingą emigraciją paversti kolonizacija*[188]. „Kolonizacija, kuri turėjo žymia dalimi pakeisti nuostolingą emigraciją, viešai spaudoje mano buvo pasiūlyta 1924 m., – vėliau rašė K. Pakštas. – Ši idėja greit tapo ir Šalkauskio nuosavybe. Jis irgi manė, kad emigracijos negalima bus visiškai sustabdyti, bet galima būtų ją pakeisti planinga kolonizacija, tuo būdu per eilę metų sudarant pradžią *nemirštančiai* tautos diasporai"[189].

Remdamasis P. Leroy-Beaulieu darbais, K. Pakštas aiškino, jog planinga kolonizacija yra ne išeivybė, o steigimas naujos tėvynės, savo gyventojais ir jų aspiracijomis panašios į senąją, bandė rasti tinkamų jai vietų. Lietuviams kolonizuotis tinkamiausiomis vadino laisvas, derlingas ir vidutinio derlingumo žemes Pietų Amerikoje, Pietų Afrikoje, Okeanijoje, šalis, kuriose vasaros ne karštesnės nei Niujorke, – tropikų klimatas silpnina žmones, mažina jų darbingumą. Kadangi lietuviai tarp anglosaksų ir germanų greitai nutautėja, etniniu požiūriu būtų palankiausia įsikurti tarp indėnų ar juodaodžių. „Būdami taupesni, energingesni, mokytesni, lietuviai taptų didelių tur-

[187] Pakštas K. Naujoji Lietuvos emigracija. Kur ji krypsta // Draugas. 1925, kov. 18, nr. 64.

[188] Pakštas K. Lietuvos iščivybė // Draugas. 1924, spal. 31, nr. 258.

[189] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio..., p. 205

tų savininkais, politiniais vadais, sukurtų valstybę, panašią į Afrikos Transvalį, – rašė K. Pakštas[190]. Jo nuomone, lietuviai Pietų Brazilijoje galėtų užimti net 50–100 tūkst. kvadratinių mylių žemių, t. y. 2–4 kartus daugiau, nei turi Lietuvos Respublika. Tokiame plote galėtų gyventi nuo 10 iki 20 mln. žmonių turinti tauta. Tačiau tautinei kolonizacijai parankesne K. Pakštas vadino Kanadą, kurioje prancūzai kovoja už savo kalbą ir gali užkrėsti lietuvius neatsižadėti gimtosios kalbos.

K. Pakštas nuogąstavo, kad Lietuvos valdžia ir visuomenė dar neišmoko branginti žmonių. „Reikia pradėti taupyti savo tautos žmones, – skelbė jis. – Jeigu į visas puses svaidysime savo tautiečius, tai lietuvių tautos amžius nelabai ilgas..."[191]. Trečiojo dešimtmečio viduryje K. Pakštui rūpėjo, kad spaudos darbuotojai, valdžios vyrai – net ir šviesūs patriotai – nesidžiaugtų „per sieną išvertę" gyventojų prieaugį. Jiems siūlė įsikalti sau į galvą nors kelis svarbiausius emigracijos principus: „1. Visa daryti, kad emigracija būtų kuo mažiausia; 2. Kurių negalima sulaikyti namie, tai jiems pasiūlyti patogiausią kraštą, kame reiktų apgyvendinti emigrantus ištisomis žemių kolonijomis; 3. Važiuoti ton žemėn, kame mažiausia progų nutautėti, o daugiausia galimybių sukurti naują tvirtą Lietuvą; 4. Emigraciją turėtų pradėti inteligentai, bet ne analfabetai; 5. Be moterų ir agronomų-organizatorių negali būti sėkmingos kolonizacijos; 6. O visas šis klausimas nebus tinkamai išrištas, kol pati valdžia neįkurs atitinkamo departamento ar biuro, pradžioj – studijoms atsidavusio, gi vėliau – projektų vykdymui"[192]. Šiais principais vadovaujantis, iš „atliekamų" gyventojų būtų galima sukurti *antrą mažą ar vidutinę Lietuvą* (išskirta mano – *V. B. P.*), kuri laikui bėgant galėtų tapti svarbiu veiksniu lietuviškame „pasauliuke".

---

[190] Pakštas K. Dar apie lietuvių kolonizaciją. Atsiranda daugiau susidomėjimo // Draugas. 1924, lapkr. 24, nr. 278.

[191] Pakštas K. Naujoji Lietuvos... // Draugas. 1925, kov. 18, nr. 64.

[192] Ten pat.

Norėdamas sutelkti visas išsklaidytos lietuvių tautos dalis – nepriklausomą, Amerikos, Prūsų Lietuvą ir Vilniją – Lietuvos šaulių laikraštis „Trimitas" 1924 m. pabaigoje pasiūlė ateinančiais metais sukviesti Didįjį lietuvių tautos kongresą. Atstovaujamas keturių tautos dalių visuomenės organizacijų, jis „galėtų apsvarstyti visą susidariusią mūsų tautai padėtį... išrinktų kokį nors pastovų organą, kuris ir rūpintųsi pavergtųjų dalių reikalais"[193]. Pasigirdus samprotavimams, kur (Lietuvoje, Amerikoje, Olandijoje, Danijoje, Latvijoje), kada ir kaip rengti kongresą[194], K. Pakštas pritarė iniciatyvai, ragino į šį reikalą žiūrėti rimtai. Jo galva, kongresą galėjo šaukti arba Šaulių sąjunga, arba Lietuvos universitetas, arba jungtinis įvairių organizacijų komitetas. Rūpinantis reikalo esme, o ne lietuvybės politine propaganda, kongresą būtina rengti Lietuvoje, į jį kviesti mokslo žmones, kurie parengtų gerai apgalvotus referatus pačiais aktualiausiais klausimais. Pateikęs apytikrę pasaulio lietuvių statistiką (nepriklausomoje Lietuvoje – 1 800 000, už jos ribų – 1 100 000), K. Pakštas pabrėžė, jog lietuviai nenutausta tik nepriklausomoje Lietuvos dalyje. „Tad, – rašė jis, – pirmiausias Tautos Kongreso uždavinys turėtų būti ieškojimas konkrečių priemonių gelbėjimui tautybės tų lietuvių, kurie gyvena už Respublikos sienų"[195].

Prie šios problemos K. Pakštas nuolatos grįždavo, ją argumentuodamas visapusiškais tyrinėjimais, plėsdamas naujais siūlymais. Jo iniciatyva LKDP konferencijos, vykusios 1927 m. vasario 23–24 d., rezoliucijoje atsirado punktas „Išeivijos reikalai", numatęs valstybės kontrolę Lietuvoje veikiantiems emigracijos biurams, konvencijų dėl išeivių apsaugos sudarymą su užsienio valstybėmis bei tinkamų emigravimo vietų paiešką[196]. Remdamasis K. Pakšto rašiniu „Lietuvos

[193] Šaulys – Šauklys // Trimitas. 1924, gruod. 4, nr. 216, p. 1.

[194] Trimito skaitytojas. Kame šaukti lietuvių tautos kongresą // Trimitas. 1924, gruod. 18, nr. 218.

[195] Pakštas K. Lietuvių tautos visuotinis kongresas // Draugas. 1925, bal. 6, nr. 80.

[196] Liet. Kr. Dem. partijos 1927 m. konferencijos rezoliucijos // Krikščionis demokratas. 1927, nr. 1, p. 34.

talpumas“[197], M. Krupavičius neigė žemės reformos priešininkų tvirtinimus, kad reforma padidinusi emigraciją iš Lietuvos. Pateikęs Lietuvos, kaimyninių šalių žemės ploto, gyventojų skaičiaus, jų prieaugio duomenis, jis rašė, kad „ne žemės reforma yra išeivystės priežastis. Priešingai – žemės reforma išeivystę gali sumažinti, nes normalinėse sąlygose eina į svetimus kraštus žmonės, neturį savo nuosavybės, tikri proletarai, kuriems duonos kąsnis savam krašte nėra užtikrintas“[198].

K. Pakštas, lygindamas įvairių šalių santykinį gyventojų perteklių, Lietuvą skyrė tankiausiai gyvenamiems Rytų ir Pietų Europos kraštams, kuriuose socialiniai ir ekonominiai procesai atsilieka nuo Vakarų Europos. Tankiai gyvenamoje Vakarų Europoje XIX–XX a. gausėjo gyventojų, pastebimai tuštėjo kaimai ir augo miestai (1925 m. duomenimis, Vokietijos kaimuose gyveno 37 procentai, Danijos – 45 procentai visų šalies žmonių)[199]. Didėjantys miestai galėjo priglobti gyventojų prieaugį, ir tik nedaugelis emigruodavo į užjūrį. Lietuvos kaimuose gyveno 85 procentai žmonių, vienam jų šimtui teko 144 ha ariamosios žemės. Dėl menko kultūrinio lygio, pasitenkinimo palyginti skurdžiomis gyvenimo sąlygomis primityviame ūkyje galėjo sutilpti palyginti didelis žmonių skaičius, tačiau susidarė net 300 000 žemdirbių perteklius. Pasak K. Pakšto, „neemigruojant ir saviem miestams bei pramonei sparčiai nedidėjant, o kasmet burnų skaičiui daugėjant po 25 000, nepatenkintų skaičius turės nuolat didėti ir virsti valstybei pavojinga sprogstamąja medžiaga, labai klusnia raudonajai agitacijai“[200]. Gyventojų prieaugis, gerovės troškimas didėja gerokai sparčiau negu darbo, uždarbio, pelno ir pragyvenimo galimybės. Dėl to kyla kraštą destabilizuojantis nepasitenkinimas, pavydas, kerštinga neapykanta valdžiai ir sotesniam gyventojų sluoksniui, didėja vagysčių skaičius, toli prašokąs normalias ribas. K. Pa-

[197] Lietuva. 1927, bal. 12, nr. 83; bal. 19, nr. 86; bal. 20, nr. 87.
[198] Krupavičius M. Žemės reforma // Krikščionis demokratas. 1927, nr. 2, p. 22.
[199] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 40–41.
[200] Ten pat, p. 42.

kšto nuomone, kaimo gyventojų pertekliaus problema be nuostolio Lietuvos antropologiniam ūkiui gali būti sprendžiama didinant kaimo talpumą, intensyviai plėtojant žemdirbystę, žmonėms keliantis į miestus. Pastarųjų augimą, o kartu ir talpumą, lemia geografinė padėtis, kultūros ir mokslo lygmuo, pramonės, prekybos raida. Nors Lietuvos miestuose 1925 m. gyveno 15 procentų gyventojų (Estijos – 29 proc., Latvijos – 33 proc., Danijos – 55 proc.)[201], ryškėjo miestų augimo tendencija. K. Pakšto požiūriu, Lietuvos miestai ir miesteliai turėtų keleriopai didesniu nuošimčiu augti, kad galėtų sutalpinti savo metinį prieaugį (apie 4000) ir dar prisiimti beveik visą (4/5) kaimo prieaugį, t. y. apie 20 000 žmonių[202]. Miestų augimą K. Pakštas siejo su Lietuvos gebėjimu tapti panašia į Olandiją išplėtoto tranzito šalimi, kurios pramonė, prekyba remiasi savo žemės ūkio produkcijos perdirbimu. Pakėlusi kaimo ir miesto kultūrą, planingai ir atkakliai dirbdama, nepriklausoma Lietuva maždaug per 25 metus priartėtų prie panašių į Daniją kraštų, turėtų apie 3,3 mln. gyventojų (kaimuose apie 67 procentus, miestuose – 33 procentus)[203]. Ilgainiui, atgavusi visas savo žemes, Lietuva galėtų turėti iki 8 mln. gyventojų, o tai leistų net ir pačioje nepalankiausioje geopolitinėje aplinkoje įgyti pasitikėjimo, stabilumo.

Perpildytas kaimas, pakankamų uždarbių stoka vertė Lietuvos žmones ieškoti laimės užsienyje. Taigi vidaus požiūriu emigracija buvo neišvengiama ir net būtina. Pasak K. Pakšto, kandidatų kasmet padaugėdavo vidutiniškai po 18 tūkstančių. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą „beveik tiek kasmet ir emigruodavo: daugiausia Amerikon, šiek tiek į Rusijos ir į Latvijos miestus“[204].

K. Pakštas pirmasis pabandė išryškinti svarbiausius lietuvių transatlantinės masinės (pavienių emigrantų būta XVII a. ir XVIII a.) emi-

[201] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 41.
[202] Ten pat, p. 58.
[203] Ten pat, p. 48.
[204] Ten pat, p. 60.

gracijos etapus. *Pirmąjį* emigracijos į Ameriką laikotarpį jis siejo su Krymo karu, kurio metu į britų nelaisvę patekę lietuviai nebenorėjo grįžti į Rusijos pavergtą ir baudžiavos prislėgtą kraštą. Pramokę anglų kalbos, prasigyvenę, kai kurie kariai patraukė į neribotomis galimybėmis jau garsėjančią Ameriką. 1856–1863 m. jie atidarė duris masinei emigracijai į Ameriką*. *Antrąją* emigracijos bangą, dar nepalietusią platesnių gyventojų sluoksnių, paskatino baudžiavos panaikinimas 1861–1863 metais. Su pirmųjų politinių laikraščių pasirodymu (1883 m. išėjo „Aušra"), politinio atgimimo pradžia, geresnio, laisvesnio gyvenimo troškimu K. Pakštas siejo *trečiąjį* (1883–1904 m.) lietuvių emigracijos laikotarpį. Iki 1883 m. į JAV atvyko apie 20 000 lietuvių, o nuo 1899 m. iki 1903 m. kasmet emigruodavo nuo 7000 iki 12 000 žmonių. *Ketvirtąjį,* 1904–1914 m. laikotarpį K. Pakštas vadino revoliucijos išjudinta emigracija. Dėl revoliucijos, žiaurių represijų, nenoro tarnauti caro kariuomenėje tuo laiku į JAV atvyko apie 200 000 lietuvių, t. y. kasmet apie 20 000 žmonių. Tais metais emigracija iš Lietuvos buvo apie 20 kartų didesnė negu iš Vokietijos. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Šiaurės Amerikos lietuvių kolonijose, išsibarsčiusiose Čikagos, Bostono ir Baltimorės trikampyje, gyveno per pusę milijono žmonių.

Pasaulinis karas, Nepriklausomybės kovos, vėliau įvesti emigracijos į JAV apribojimai (nuo 1924 m. Lietuvai taikyta 344 emigrantų kvota, nuo 1928 m. – 366) beveik visiškai sustabdė transatlantinę lietuvių emigraciją[205]. Karams pasibaigus kilo naujoji, *penktoji* emigraci-

---

* A. Eidintas XIX a. masinę lietuvių emigraciją sieja su 1867–1868 m. nederliumi Rusijoje. Kadangi šis istorikas naudojosi konkrečia archyvine medžiaga, nauja literatūra, jo duomenys yra kiek nutolę nuo K. Pakšto pateiktųjų (plačiau žr.: Eidintas A. Lietuvių kolumbai: Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža. Vilnius, 1993). Antanas Gustaitis žymesnes lietuvių emigrantų bangas sieja su Lietuvos–Lenkijos valstybės panaikinimu, 1831 m. sukilimu ir bėgimu nuo Rusijos priespaudos (Gustaitis A. Tobago salos paslaptis. Klaipėda, 1995, p. 116–117).

[205] Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys // Pasaulio lietuvis. 1938, nr. 12–13, p. 273.

jos banga. Lietuva 1921–1922 m. dar neturėjo emigracijos statistikos. 1923 m. šalį paliko 2693, 1924 m. – 3051, 1925 m. – 2860 žmonių. 1926–1930 m. emigracija siekdavo vidutiniškai 12 000 žmonių per metus. Per 15 metų (1923–1937 m.) iš Lietuvos emigravo 78 156, arba kasmet vidutiniškai 5000 žmonių. 1938 m. apie 875 000 lietuvių, arba kas ketvirtas, gyveno už etnografinės Lietuvos ribų[206]. Naujosios emigracijos, kuri gausiausia buvo iš Šiaulių ir Kauno miestų bei Rokiškio, Utenos, Trakų, Alytaus, Seinų apskričių, priežastys, K. Pakšto nuomone, buvo materialinės (menki uždarbiai, didelis gyventojų natūralusis prieaugis, prastos dirvos ir ūkio sąlygos, menki derliai, sugriauti miestai, prarastos Rusijos rinkos) ir psichologinės (emigracijos biurų propaganda, kino filmai, skatinantys jaunimą išbandyti laimę užjūryje). Mokslininko apskaičiavimu, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje paprasčiausią darbą dirbąs darbininkas Lietuvoje per metus uždirbdavo tik 150 dolerių, iš kurių tegalėjo pragyventi vienas. Norėdamas sukurti šeimą, buvo priverstas keltis į miestą (uždirbo apie pusantro karto daugiau) arba į užjūrį (pavykus gaudavo 3–4 kartus didesnį užmokestį). Pasak K. Pakšto, emigracija patvirtino taisyklę: „žmonės, kaip prekės – eina ten, kur jie reikalingi, kur už jų darbą daugiau mokama; eina iš ten, kur jie mažiausiai reikalingi, kur jų darbas pigiausias. Lietuvių infiltracinė emigracija ir orientuojasi pagal žmogaus darbo kainas, nors pasitaiko ir moralinio pobūdžio išimčių, kuomet žmonės ieško didesnių dvasinių patogumų“[207]. Nenuostabu, kad absoliuti dauguma – per 650 000 – užjūrio lietuvių susitelkė savo galimybėmis viliojančioje Šiaurės Amerikoje. Apie 75 000 įsikūrė Argentinoje, Brazilijoje, Urugvajuje.

K. Pakštas bando skaičiuoti neplaningos, atsitiktinės, chaotiškos emigracijos nuostolius Lietuvai. Jo požiūriu, iki Pirmojo pasauli-

[206] Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys // Pasaulio lietuvis. 1938, nr. 12–13, p. 274.

[207] Ten pat, p. 275.

nio karo Rytų Europos sąlygomis žmogaus užauginimas iki 16 metų galėjo kasmet kainuoti apie 200 aukso dolerių, o Šiaurės Amerikoje – apie 1700–2000, t. y. 8 arba 10 kartų brangiau[208]. Pusės milijono sveikiausių, drąsiausių, iniciatyviausių jaunų žmonių (užauginimas Lietuvai kainavo apie 100 mln. dolerių, o Amerikoje jų vertė pakilo iki milijardo) emigracija – didžiulė netektis lietuvių tautai[209]. Tai įrodo, jog Lietuvos valdžiai žmogus – dar ne turtas, jog dar negalvojama apie antropologinį ūkį. „Dabar Brazilijos plantatoriams dovanai atiduodama tūkstančiai sveikiausių ir energingiausių žmonių net nepaklausus, į kokias sąlygas tie tūkstančiai lietuvių bus pastatyti", – teigė K. Pakštas[210].

Lietuvių emigraciją į Šiaurės Ameriką, Braziliją, Argentiną K. Pakštas vadina *dumpingu, dispersine emigracija*, kai važiuoja kur kam papuola, kur ką likimas nuneša. Išsibarstę milžiniškuose Pietų Amerikos plotuose, atsidūrę Šiaurės Amerikos didmiesčiuose, miesto kultūros nepatyrę, menkai apsišvietę arba bemoksliai ir beraščiai, neturintys inteligentiškos, veiklios vadovybės lietuvių išeiviai pasmerkti ištirpti svetimųjų jūroje. Gera pažintis su lietuviškąja išeivija K. Pakštui leido tvirtinti, kad „po 20 metų iš 650 000 lietuvių amerikiečių liks tik menkutės skeveldros"[211], o po 50 metų Amerikoje lietuvių masinės kolonijos jau bus išnykusios. Jų parapijose lietuviški pamokslai ir giesmės tuomet bus retos išimtys. Lietuviškų dienraščių jau nebebus. „Jei Dėdė Semas nebeatidarys plačiau savo vartų, tai vienos kartos periode jau bus išmirę daugiau kaip 90 procentų lietuvių"[212]. Panašus likimas lietuvių laukia ir Pietų Amerikoje; šių šalių vyriausybės tautinėms mažumoms nepripažįsta kultūrinių teisių, o kanonų teisė nenumato steigti savas parapijas. Todėl Lietuvos val-

---

[208] Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys // Pasaulio lietuvis. 1938, nr. 12–13, p. 274.

[209] Pakštas K. Moderniškosios emigracijos problema // Židinys. 1929, nr. 1, p. 34.

[210] Ten pat, p. 27.

[211] Pakštas K. Baltijos respublikų politinė..., p. 71.

[212] Ten pat, p. 82.

džios nesirūpinimas emigracija yra nuostolingas ir materialiniu, ir tautiniu požiūriu. Neplaningos, dispersinės emigracijos natūralusis prieaugis dar labiau gausina kurią nors galingą tautą ir mažina lietuvių skaičių.

Lietuvos valdžia iš gaivališkos emigracijos gaudama nemažą pelną (A. Eidinto duomenimis, 1920–1924 m. į iždą įplaukė apie 12 mln. litų[213]), mažai domėjosi emigracija, žmonių vežimu. 1922 m. priimtas emigracijos įstatymas reguliavo tik užsienio laivų linijų agentūrų veiklą. 1929 m. paskelbus naują emigracijos įstatymą, buvo patobulinta emigracijos biurų kontrolė, žmonių vežimo priežiūra ir sąlygos. Laivų linijos privalėjo 2 procentus nuskurdusių emigrantų pargabenti atgal savo lėšomis ir 2 procentus – už pusę kainos. Su emigrantų grupėmis valdžia galėjo siųsti palydovus, tikrinti kelionės sąlygas. 1927 m. prie LR vidaus reikalų ministerijos įsteigta emigracijos referentūra (referentas Kazys Kasakaitis), pradėta emigracijos biurų ir slaptųjų agentų kontrolė, įvestas emigrantų registravimas, anketinė apklausa siekiant išsiaiškinti socialinę padėtį, lytį, amžių, tikybą. Draudimas į Braziliją vykti svetimomis lėšomis sustabdė emigrantų srautą[214]. 1929 m. Brazilijoje ir Argentinoje buvo įsteigtos Lietuvos diplomatinės atstovybės. Tačiau Lietuvos valdžios dėmesys emigracijos problemai, ypač išeivijai, nebuvo pakankamas ir grindžiamas rimtomis studijomis. „Dešimtys tūkstančių žmonių iš Lietuvos išvažiuoja į tolimas šalis, o mes vis dar neturime įstaigos, kuri susirūpintų jų tautiniu ir materialiniu likimu. Nedovanotinas apsileidimas ir žlibumas“, – 1930 m. teigė K. Pakštas. Prof. M. Biržiškos projektuojamoje Lietuvos kultūros akademijoje jis primygtinai siūlė įsteigti komisiją, o dar geriau – institutą, kuris tirtų lietuvių emigraciją į kitus kraštus, remtų kultūrą[215].

---

[213] Эйдинтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 г. Вильнюс, 1989, с. 173.

[214] Emigracijos tvarkymas // Rytas. 1927, spal. 10, nr. 227.

[215] Pakštas K. Lietuvos kultūros akademija // Židinys. 1930, nr. 7, p. 64.

Ypač vargana buvo būklė Pietų Amerikos išeivių, kurie „aukso aruodų nerado ir apsivylė savo svajonėmis. Negana to, juos prislėgė dar ekonominė krizė. Toje beviltiškoje padėtyje, kada nėra tvirtų organizacijų, bankų išeiviams paremti – tėra viena emigrantų viltis: belstis į Lietuvos konsulatus ir prašytis pagalbos"[216]. Todėl prof. S. Šalkauskis visiškai pagrįstai rašė: „Laikas mums suprasti, kad nesirūpinimas emigracijos reikalais valstybinio aparato priemonėmis yra ne kas kita, kaip gryno nuostolio politika"[217].

Kitos Europos valstybės, susidūrusios su masine emigracija, gana anksti susirūpino, kad jų išeiviai nenutaustų, teiktų tėvynei kultūrinę, ekonominę ir politinę paramą, išplėstų jos erdves. Imta reguliuoti emigraciją, megzti visokeriopus ryšius su išeivija, rūpintis tautiškumo puoselėjimu. Antai Vokietijoje jau 1891 m. įsikūrė Vokiečiams užsienyje išsaugoti draugija, o 1897 m. buvo priimtas užjūrio emigraciją reglamentuojantis įstatymas. Nuo 1897 m. Brazilijoje veikė bendrovė „Hinseatishe Kolonisationgesellschaft", įsigijusi 200 000 ha žemės vokiečiams kolonizuotis[218]. Po Pirmojo pasaulinio karo Vokietijoje susidarė Lygų lyga – sambūris, siekiantis sujungti visas organizacijas, kurios rėmė išeivius. 1929 m. lygai priklausė 121 organizacija. Vokiečių išeiviais rūpinosi Miunchene įkurta Vokiečių akademija, keletas institutų. Išeivijos, kuri laikyta germanizmo skleidėja, reikalams per metus buvo išleidžiama apie 40 mln. markių[219]. Steigdami parapijas, mokyklas, savišalpos, labdaros draugijas, kooperatyvus, bendruomenes, emigrantai ne tik konsolidavosi, bet kai kur, visų pirma Pabaltijyje, rengė dirvą ekspansijai.

Italijoje 1861 m. buvo įkurtas Karališkasis emigracijos komisariatas. Jis rūpinosi ketinančius emigruoti asmenis supažindinti su

---

[216] [Bačkis S. A.] Mūsų išeivijos klausimai // Naujoji Romuva. 1933, nr. 153, p. 962. Parašas: Galvydis S. B.

[217] Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos ugdymas. Kaunas, 1933, p. 61.

[218] Pasaulinės emigracijos ir kolonizacijos reikalai // Pasaulio lietuvis. 1938, nr. 20, p. 439. Parašas: J. Vk.

[219] [Bačkis S. A.] Mūsų išeivijos..., p. 962.

pasirinktojo krašto gyvenimo sąlygomis (tai buvo atliekama pasitelkiant paskaitas, mitingus, kursus, skrajojančiąsias akademijas), domėjosi išeivijos likimu. Gana nuodugniai italai buvo supažindinami su teisiniais klausimais (kaip traktuojami emigrantai, kaip gali įsikurti, kuo verstis, kokias organizacijas steigti ir pan.). Išeiviai buvo rengiami sudaryti Italijos kolonijų užuomazgas užsienyje. Benitui Mussolini'ui atėjus į valdžią, Emigracijos generalinis komisariatas išplėtė savo veiklą: įsteigė porą institutų, kreditavusių išeivių ekonominę veiklą, žemės ūkio kolonijų steigimą. 1924 m. įsikūrė Italų–argentiniečių kolonizacinė bendrovė, kuri savo tautiečiams teikė įvairiopą paramą. Lygiagrečiai, įgyvendinant dučės nuostatas, kad tik gausios (Italija 1960 m. privalėjo turėti 60 mln. gyventojų) ir darbščios tautos pajėgia sukurti aukštą kultūrą ir gerovę, imtasi priemonių emigracijai sustabdyti[220].

Lietuvos visuomenei, o ir pačiam K. Pakštui turėjo būti įdomi Lenkijos patirtis. Dar 1893 m. Lvove, mieste, kuriame jau buvo leidžiamas pirmasis Lenkijoje emigracijos reikalams skirtas laikraštis, vykusiame teisininkų ir ekonomistų suvažiavime iškelta idėja priešintis užjūrio išeivijos atomizacijai. Netrukus įsteigiama Lenkų prekybos-geografijos draugija, kurios darbų tęsėja tampa 1908 m. į Krokuvą perkelta Lenkų emigracijos draugija[221]. Svarbiausia idėja, pažadinusi aštrią teorinę ir politinę kovą, – kolonizacijos, arba Naujosios Lenkijos, idėja. Paaiškėjus, jog gaivališka (laukinė) emigracija į JAV (1907/8–1913/14 m. išvyko 727 649 lenkai, reemigravo 211 752)[222], kurią vykdydamos smarkiai praturtėjo vokiečių laivų linijos, nepasiteisino, emigrantų srautą sumanyta nukreipti į Braziliją. Pasirinkta Paranos valstija, kurioje pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui gyveno apie 80 000 lenkų išeivių. Planuota per 10–15 metų į Paraną bei

---

[220] [Bačkis S. A.] Mūsų išeivijos..., p. 961.
[221] Zalęcki G. Polska polityka kolonijalna i kolonizacyjna. Warszawa, 1925, p. 31.
[222] Ten pat, p. 90.

gretimą Santa Katarinos valstiją nusiųsti keletą milijonų žmonių. Tikėtasi, jog per vieną šimtmetį Brazilijoje gims daugiamilijonė Naujoji Lenkija. Be to, Valstybinis žemės ūkio bankas savo tautiečiams Peru Respublikoje nupirko pusę milijono hektarų miško. Šiame plote norėta sutalpinti 100 000 lenkų, įkurti stiprų, savarankišką tautinį centrą su savo mokyklomis, parapijomis ir net vyskupija. Lenkijos kolonizacijos teoretikai tikėjo, kad tik turėdama užjūrio kolonijas pajūrio valstybė gali įgyti jūrų valstybės statusą. Jis pasiekiamas tada, kai jūra tautos gyvenime tampa svarbia gyvybine arterija[223]. Lenkijoje, iš kurios vien 1926–1930 m. emigravo apie 0,5 mln. žmonių, arba po 100 tūkst. kasmet[224], buvo kuriama emigraciją reglamentuojanti įstatymų bazė, reguliuojančios, organizuojančios ir kontroliuojančios organizacijos, fondai[225]. Išeivijos tautiškumui palaikyti buvo skiriama lėšų ir iš valstybės biudžeto. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje įsteigtas Mokslinis institutas emigracijai ir kolonizacijai tirti kas ketvirtį skelbė tyrinėjimų rezultatus, valdžios institucijoms ir visuomenei padėjo orientuotis susidūrus su emigracijos problemomis.

Pažindamas kitų Europos šalių patirtį, pesimistiškai žvelgdamas į likimo valiai paliktos lietuvių išeivijos ateitį, K. Pakštas atkakliai skelbė *planingos emigracijos, koncentruojamos kolonizacijos* idėjas. Tokią kolonizaciją keletą amžių vykdė britai, ispanai, portugalai, rusai, kiek mažesniu mastu – prancūzai, olandai. Pagal modernios kolonizacijos reikalavimus sutvarkyta emigracija, „pirmais keleriais metais jokio pelno nenešdama, ateity labai padidintų lietuvių skaičių ir jų gyvenamų teritorijų plotus“, – rašė K. Pakštas 1928 metais[226]. Parapijos, mokyklos galėtų pratęsti išeivijos tautiškumą iki trečiosios kartos, o nuolatinis tautybės išlaikymas galimas tik kolonijose, įsikūru-

---

[223] Zalęcki G. Polska polityka..., p. 154, 155.

[224] Эйдинтас А. Литовская эмиграция..., с. 156.

[225] Plačiau žr.: Szawlcski M. Kwestja Emigracii w Polsce. Warszawa, 1927, s. 65–66, 83–89.

[226] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 7.

siose toliau nuo didesnių kultūros, judėjimo centrų. Tai leistų susiformuoti tautinėms tradicijoms, susigyventi su naująja žeme, įgyti atsparumo. Lietuvybė išeivijoje ne tik nežūtų, bet dar ir išplėstų Lietuvos kultūrinę įtaką įsikūrimo vietose. Todėl pirmasis, svarbiausias išeivijos tikslas – „užtikrinimas tautai daugiau erdvės jos dabartinei ir būsimai plėtotei, suradimas pagrindo jos būsimai didybei“[227]. Kitu realiu išeivijos tikslu K. Pakštas vadino išsiugdymą „tikro draugo ir bendradarbio visuose kultūros, ūkio ir politikos reikaluose, rėmėjo nelaimėse“[228]. Antroji, nors ir labai maža Lietuva, priešiškai nusiteikusiems kaimynams okupavus senąją, būtų nepaprastai galingas ginklas, stiprus balsas pasaulio valstybių bendruomenėje, kovoje su okupantais. Antra vertus, – ir tai svarbiausia, – okupacijos atveju visa Lietuvos valdžia turėtų kur persikelti ir toliau teisiškai egzistuoti, atstovauti okupuotos Lietuvos gyventojams.

Neplaningos emigracijos, arba „žmonių pertekliaus išmetimo per duris“, pavertimas kolonizacija, dalies tautos „persodinimas“ į erdvesnius, derlingesnius kraštus – toli siekiantis patriotiškas planas. K. Pakšto, įsitikinusio, jog „labai negudri yra ta valdžia, kuri valstybės biudžetą sustato vadovaudamasi vien tik tų metų reikalais, neįžvelgdama tolimesnėn ateitin“[229], planui įgyvendinti reikia plataus išsilavinimo, gilios išminties ir iniciatyvių valstybės veikėjų. Prisimindamas, kad tikslingai apgalvotų, suplanuotų užmojų (išskyrus žemės reformą) dar neturėjo nė viena Lietuvos vyriausybė, K. Pakštas nelaukia rimto valdžios dėmesio savo idėjai. „Būdami jau nuo kelių amžių pasyvių tautų įtakoje, – rašo jis, – mes vargiai galime tikėtis greitu laiku susilaukti tokio ministerių kabineto, kurio daugumas narių būtų jūreiviškos, veiklios ir toli regančios iniciatyvos adeptai“[230].

Nesulaukdamas nei valdžios, nei visuomenės pritarimo, mokslininkas po truputį, neskubėdamas tyrinėja galimybes kur nors toli

---

[227] Pakštas K. Moderniškos emigracijos..., p. 25.
[228] Ten pat.
[229] Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio..., p. 5.
[230] Pakštas K. Moderniškos emigracijos..., p. 36.

nuo pavojingų geopolitinių regionų įkurti antrą, autonominę Lietuvą iš to pertekliaus gyventojų, kurie priversti emigruoti. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas savo žvilgsnį nukreipia į Pietų Ameriką. Mano, kad iš Argentinoje ir Brazilijoje gyvenančių dešimčių tūkstančių lietuvių emigrantų būtų galima atrinkti apie 2–3 tūkst. šeimų, turinčių šiek tiek santaupų bei pasižyminčių darbštumu, padorumu. Kolonizacijon įsitraukusio banko nupirktas didžiulės žemės plotas lengvatinėmis sąlygomis būtų išdalytas šiam kolonistų branduoliui. 1927 m. keliaudamas po Braziliją, K. Pakštas tyrinėja lietuvių emigrantų gyvenimą[231]. Įsitikina, jog Brazilijos vyriausybė nepalankiai žiūri į lietuvių autonomijos kūrimą San Paulo valstijoje, o bendros socialinės ir kultūrinės sąlygos kelia daug nutautimo pavojų. Todėl tenka pasidomėti Afrikos žemyno kolonizacinėmis galimybėmis. Gavęs valdžios paramą, 1930 m. tyrinėja Pietų Afrikos valstybių gamtos, socialines, ekonomines bei politines sąlygas. Sugrįžęs daug kalba įvairioms auditorijoms, visuomenei pateikia pluoštą originalių straipsnių. Ypač daug rašo apie Angolą, kurios didžiosios aukštumos, esančios arčiau Atlanto, tinka nuolatiniam europiečių gyvenimui, o palankios oro sąlygos leidžia žemdirbiams bent du kartus sėti ir pjauti, galvijus visus metus ganyti laukuose. Analizuodamas 1885 m. prasidėjusią Angolos kolonizaciją pastebi, jog iš 40 000 baltųjų – dauguma yra administracijoje, pramonės, prekybos įmonėse ir kariuomenėje tarnaujantys portugalai. Nuo 1912 m. buvo ruošiami planai, vykdomi tyrinėjimai žydų tautiniam židiniui Angoloje įkurti, bet prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas dėmesį vėl nukreipė į Palestiną. Po karo Angoloje nedideles kolonijas įkūrė vokiečiai, fašistinės Italijos vyriausybė nesėkmingai prašė portugalų valdžios leisti įkurdinti 30 000 kolonistų. 1929 ir 1930 m. Angoloje lankėsi trys lenkų ekspedicijos, ieškojusios vietos 100 000 ūkininkų apgyven-

[231] Pakštas K. Brazilijon. Kelionės dienynas // Rytas. 1927, rugs. 19, nr. 210; Pakštas K. Brazilijon // Rytas. 1927, lapkr. 7, nr. 251.

dinti. K. Pakštas pažymėjo, jog „didžiųjų valstybių piliečiams portugalų valdžia stengiasi sudaryti įvairių kliūčių, nes prisibijo jų įtakos ir labai nenori, kad jie ten kolonizuotųsi. Į mažų tautų kolonistus, kurie neturi galimybės pasišaukti savo interesams apginti savo krašto laivyno, portugalai žiūri palankiau“[232].

Apskaičiavęs, kad Angolos sąlygomis smulkiam 100 ha ūkiui įsigyti ir įrengti reiktų apie 20 000 litų, K. Pakštas manė, jog Lietuva galėtų galvoti tik apie nedidelę 1000 šeimų koloniją. Jai labiausiai tiktų dalis Brazilijos lietuvių, jau pramokusių portugalų kalbos ir apsipratusių su specifinėmis šiltųjų kraštų ūkininkavimo sąlygomis. Aptardamas gausias biurokratines kliūtis, menkai išplėtotą rinką, infrastruktūrą, K. Pakštas pabrėžė, jog „Angola, vis dėlto, nėra tokia medum ir pienu pasruvusi žemė, kaip kas iš tolo gali vaizduotis“, arba „vienintelė ir pati geriausia lietuvių kolonizacijai vieta“[233]. Politinių teisių požiūriu tinkamesnė jam regėjosi Pietų Rodezija, bet į ją tuo metu aktyviai skverbėsi britų kolonistai, kurie greitai išpirko geresnes žemes. Trečiajame dešimtmetyje ir Lietuvos valdžia įvairiais kanalais zondavo kolonizacijos galimybes Kanadoje, Brazilijoje.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje kolonizacijos aspektu K. Pakštą domino Tanganika, Mingano teritorija Kvebeke, susidomėjimo vertomis jis vadino Australiją, Naująją Zelandiją, kai kurias Okeanijos salas, į Sibirą panašią, bet didelės ateities sulauksiančią Vakarų Kanadą[234]. Pažymėtina, jog Madagaskaro sala, į kurią K. Pakštas neva norėjęs perkelti visą Lietuvą, jam neatrodė visiškai tinkama lietuvių kolonizacijai. Galbūt K. Pakšto idėjos žmonių atmintyje susilieja su kadaise girdėtomis Vinco Pietario mintimis. Praradęs viltį sulaukti caro valdžios nuolaidų, V. Pietaris aiškino, jog lietuviai, jei nori išlikti, privalo išsikelti iš geografiniu atžvilgiu nepatogios vietos į ne-

---

[232] Pakštas K. Kolonizacijos galimybės Angoloje. Kaunas, 1935, p. 15.

[233] Ten pat, p. 3, 10.

[234] Pakštas K. Metas pradėti lietuvių kolonizaciją // Pasaulio lietuvis. 1937, nr. 1, p. 10.

gyvenamus kraštus. Pasistatydinęs didžiulį povandeninį laivą, *visą lietuvių tautą* svajojo išgabenti arba į Madagaskarą[235], arba į Argentiną. A. Dambrauskui-Jakštui aiškino, jog ten klimatas panašus į Lietuvos, sėjami tie patys javai ir t. t. Užsidegęs tuo projektu, V. Pietaris pats norėjo imtis lietuvių delegato Argentinon misijos, ėmė mokytis ispanų kalbos[236]. V. Pietario minčių aidai galėjo pasiekti ir K. Pakštą, tačiau jis niekada neplanavo į tuščius, negyvenamus kraštus iškelti visų Lietuvos gyventojų.

Planingai į kruopščiai parinktas vietas telkiama, deramai tvarkoma išeivija – svarbus lietuvybės rezervas mažai tautai, gyvenančiai itin pavojingame regione. Laiku, t. y. XIX a. pabaigoje, pradėję koncentruotą kolonizaciją, lietuviai, giliu K. Pakšto įsitikinimu, būtų sukūrę naują Lietuvą – autonominę provinciją, dešimteriopai viršijančią Lietuvos plotą. Tačiau ir trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiais pasaulyje dar buvo tam tinkančių tuščių plotų. Į juos kasmet siunčiant po 200 lietuvių šeimų, gerai paruoštų ūkininkauti naujomis sąlygomis, vien 1935–1936 m. buvo galima sutelkti apie 1000 šeimų, arba 5000 žmonių, įsikūrusių vidutiniuose arba stambiuose ūkiuose. Nuolat gausėjanti diaspora praplėstų siauras tėvynės ribas, būtų gyvybės kupina lietuvybės atžala su plačiomis autonominėmis teisėmis. Toks projektas valstybei iš pradžių būtų kainavęs kasmet apie 2 mln. litų[237]. Tolesnė kolonizacija galėtų vykti jau be valstybės paramos.

K. Pakšto nuomone, kolonizacija – patriotinis žygis, kuriam reikia labai gerai pasiruošti. Visų pirma būtina tyrinėti tuos kraštus, kur dar galima kolonizuotis tikintis gerų ekonominių perspektyvų ir mažiausio nutautimo pavojaus. Pastaruoju požiūriu priimtiniausi tie kraštai, kuriuose kuo retesni kontaktai su baltosios rasės žmonėmis.

---

[235] Trumpa V. Apie žmones ir laiką. Vilnius, 2001, p. 413.

[236] Ilgūnas G. Vincas Pietaris. Vilnius, 1987, p. 136–137.

[237] Pakštas K. Kelionė Dausosna. Šešioliktasis laiškas // Draugas. 1958, rugpj. 21, nr. 196.

Kolonijos ūkio produkcija turėtų atitikti importo reikalavimus, sudaryti gerą objektą mainams su metropolija. Pagal parinktos vietos sąlygas iš anksto turi būti rengiami specialistai: agronomai, gydytojai, kunigai, mokytojai, architektai, advokatai, amatininkai, prekybininkai. Anksčiausiai apgyvendintas „pirmasis branduolys" paruošia dirvą naujiems, specialiai atrinktiems, teoriškai parengtiems kolonistams. „Tai – drąsūs, dori, neišlepę, vargo matę ir energingi žmonės, pasiryžę nugalėti visus sunkumus, daugiau dirbti ir vargti, negu savoje tėvų žemėje[238]. Lietuvos žemėje tokių žmonių nestigo.

1931 m. ekonominė krizė apėmė ir Pietų Ameriką. Lietuvių emigracija į jos šalis ženkliai sumažėjo – 1930 m. išvyko 6428, 1932 m. – 1001 žmogus[239]. Iš už Atlanto vis dažniau pasigirstant suvargusių tautiečių pagalbos šūksniams, K. Pakšto ir kitų visuomenės veikėjų skatintas dėmesys lietuvių išeivijai pagaliau ima materializuotis. Vyriausybė skiria nemažą sumą pinigų Pietų Amerikos lietuvių mokykloms, periodinei spaudai, nusiunčia du katalikų dvasininkus. 1932 m. vasario 7 d. Kaune įsteigiama Draugija užsienio lietuviams remti (DULR), užsibrėžusi tėvynainiams teikti materialinę bei moralinę paramą, rūpintis jų tautinės kultūros, švietimo reikalais[240]. Iki pat 1940 m. vadovaujama Rapolo Skipičio, draugijos valdyba svarsto lietuviškųjų kolonijų kūrimo planus ir metodus, mokyklų, bibliotekų, Lietuvių namų steigimo problemas, gaivina lietuvių, gyvenančių už nepriklausomos Lietuvos sienų, ryšius su tėvyne. Naudodamasi valstybės finansine parama, rinkliavomis (nuo 1933 m. birželio iki 1934 m. birželio surinkta 22 948 Lt)[241], loterijomis, DULR pinigais, knygomis rėmė mokyklas, Lietuvių namus, globojo užsienio lietuvių ekskursijas po Lietuvą, jų vaikams rengė 6–8 savai-

[238] Pakštas K. Metas pradėti..., p. 10.

[239] Pakštas K. Lietuvos emigracija..., p. 274.

[240] Draugijos užsienio lietuviams remti įstatai // Pasaulio lietuviai. Kaunas. 1935, p. 359.

[241] Ruseckas P. Kas nuveikta // Ten pat, p. 14.

čių vasaros stovyklas. Porą vasarų Palangoje vyko lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos kursai, kuriuos išklausė DULR remiamų mokyklų mokytojai. Valdyba, draugijos skyriai Lietuvoje (ypač veiklus VDU akademinis skyrius, kuriame aktyviai reiškėsi prof. K. Pakštas), užsienyje skatino jaunimo bendravimą, diegė tautinės vienybės jausmą. DULR 1934 m. pradėjo minėti užsienio lietuvių dieną (liepos 17-ąją), kurią susiejo su garbingiausių užsienio tėvynainių – Stepono Dariaus ir Stasio Girėno vardu.

Be DULR, užsienio lietuvių reikalais konstruktyviai ėmė domėtis „Naujoji Romuva". Dr. V. Bartuška straipsnyje „Susirūpinkime lietuviais Amerikoje" Lietuvos valdžią ir visuomenę skatino parengti santykių su išeiviais planą, skirti stipendijas keliems mokytojams, siųsti mokykloms nebenaudojamus vadovėlius, apdovanoti geriausius išeivijos moksleivius, parašyti jaunimui anglų kalba knygą apie lietuvių meną, dainas ir t. t.[242] Reikšmingų išeivijos tautinio rėmimo siūlymų (centralizuoti tautos, vyriausybės ir išeivijos veiksmus, įsteigti akcinę bendrovę rūpintis ekonominiais kolonizacijos reikalais, vietoje emigracijos referantūros sudaryti Vidaus reikalų ministerijos Emigracijos departamentą) pateikta konceptualiame S. A. Bačkio straipsnyje[243].

1933 m. spalį „Naujosios Romuvos" redakcijoje vykusiame pasitarime lietuvių išeivijos klausimais (dalyvavo prof. K. Pakštas, prof. F. Kemėšis, kun. Martynas Jonaitis, M. Šalčius, V. Bartuška, K. Kasakaitis) nutarta įsitraukti į DULR veiklą, derinti su ja savo veiksmus. Siūlyta imtis žygių pertvarkyti Lietuvos atstovybių darbą, įsteigti išeivijos reikalų tarybą arba departamentą. K. Pakštas ragino įkurti pasaulinę lietuvių sąjungą, susirūpinti kolonijų steigimu[244], Amerikoje būtinai turėti bent 10 stipendininkų. Pasaulio lietuvių kongreso išvakarėse pasirodžiusiame straipsnių rinkinyje jis rašė: „Mano sva-

[242] Bartuška V. Susirūpinkime lietuviais Amerikoje // Naujoji Romuva. 1933, nr. 126, p. 507, 508.

[243] [Bačkis S. A.] Mūsų išeivijos..., p. 963.

[244] Lietuvių išeivijos klausimas // Naujoji Romuva. 1933. nr. 148. p. 885.

jonė – *viso pasaulio lietuvių sąjunga.* Jie, suvažiavę į kongresą, prabils kiekvienas savo kalba, bet visi žinos, iš kur jie kilę, kur jų tikra tėvynė. Mes – ne didžiulė kiniečių tauta, kuri daug savo žmonių veltui atiduoda: *Mūsų tauta nedidelė ir mes neturim nė vieno lietuvio išsižadėti ir užmiršti*"[245].

1935 m. rugpjūčio 11–17 d. Draugija užsienio lietuviams remti, Lietuvos vyriausybės padedama, Kaune sušaukė Pasaulio lietuvių kongresą (dalyvavo 105 atstovai iš 13 pasaulio šalių, tarp jų – 39 iš JAV). Dalyviams, kurių iš viso susirinko apie 3 tūkst., perskaitytos paskaitos: „Lietuvių tautos paskirtis" (prof. Z. Žemaitis), „Užsienio lietuviai ir Lietuvos aspiracijos" (Adolfas Raulinaitis), „Užsienio lietuvių švietimo reikalai" (kun. F. Kemėšis), „Užsienio lietuvių ekonominis bendradarbiavimas su Lietuva" (P. Žadeikis), „Kame lietuviai dar galėtų kolonizuotis" (prof. K. Pakštas). K. Pakštas, sukonkretinęs išeivijai jau seniau iškeltus savo tikslus (1. *Užtikrinti tautai daugiau erdvės jos dabartinei ir būsimai plėtotei;* 2. *Išugdyti senajai metropolijai tikrą draugą ir bendradarbį visuose kultūros, ūkio ir politikos reikaluose, rėmėją nelaimėse*)[246], DULR ragino imtis kolonizacijos iniciatyvos, parengti vadovus, atrinkti, paruošti kolonistus.

Kongresas pritarė K. Pakšto raginimui LR vyriausybės ir DULR lėšomis nedelsiant pradėti kolonizacijos planų analizę. Priimta ir rezoliucija dėl laivyno kūrimo, Klaipėdos jūreivystės mokyklos atgaivinimo. Kongresas įkūrė Pasaulio lietuvių sąjungą (PLS), turėjusią „suorganizuoti visur gyvenančius lietuvius tautinei individualybei išlaikyti, o taip pat dvasinei, kultūrinei, ekonominei veiklai išplėsti". Svarbus PLS tikslas – planingas lietuviškųjų kolonijų kūrimas[247]. Prof. K. Pakštas buvo išrinktas į PLS laikinąją valdybą.

---

[245] Pakštas K. Mintys apie užsienio lietuvius // Pasaulio lietuviai. Kaunas, 1935, p. 87.

[246] Pakštas K. Kame lietuviai dar galėtų kolonizuotis. Kaunas, 1935, p. 1.

[247] Leimontas J. Pasaulio lietuvių sąjungos veikimo planai // Pasaulio lietuvis. 1937, nr. 1, p. 3, 4.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio padidėja visuomenės dėmesys emigracijos problemoms, ryšiams su išeivija. 1936 m. spalio 18 d. VDU akademinis DULR skyrius surengė Šiaurės Amerikos lietuvių didžiųjų organizacijų 50 metų sukakties minėjimą. Ta proga universitete buvo pradėtos užsienio lietuvių studijos. Kalbėjo rektorius M. Römeris, PLS pirmininkas R. Skipitis, paskaitą apie JAV lietuvių veiklą skaitė A. Račkus. Spauda pranešė, jog „visos iškilmės buvo transliuotos per radio. Dalyvavo daug studentų, klausė ne tik salėje, bet ir koridoriuose"[248]. 1936 m. gruodžio 4 d. užsienio lietuvių studijų dalyviams K. Pakštas skaitė paskaitą apie kolonizaciją, gruodžio 6 d. dr. J. Šliūpas kalbėjo apie studentų vaidmenį kovojant už lietuvybę kolonijose, gruodžio 8 d. prof. F. Kemėšis pasakojo apie užsienio lietuvių jaunuomenę. JAV lietuvių veikėjos K. Račkuvienės paskaitą apie lietuvaites Amerikoje transliavo radiofonas. „Puiku, – rašė „Naujoji Romuva", – kad užmestas išeivių klausimas pradėtas paskutiniu laiku gyvai judinti. Reikia tikėtis, kad tai duos savų puikių vaisių"[249]. Pradedant antrąjį užsienio lietuvių studijų semestrą, Lietuvos mokslo vadovybei ir tautinės sąmonės žadintojams buvo pasiūlyta sutelkti visas mokslo jėgas, dalyko žinovus išeivijos problemoms gvildenti, ruošti darbuotojus planingam darbui visuose kontinentuose. Tai turėtų daryti nuolatinis, prie aukštojo mokslo įstaigos veikiantis Užsienio lietuvių institutas[250].

Išeivijos problemų iš savo akiračio neišleido ir „Naujoji Romuva". 1936 m. spalio 13 ir 20 dienomis jos redakcija vėl surengė gyvą diskusiją išeivių tautinio atsparumo klausimais. K. Pakštas, plėtodamas, tikslindamas savo požiūrį į emigraciją, pateikė keletą konkrečių siūlymų, kaip gerinti bendradarbiavimą su išeiviais: 1. Kadangi mies-

---

[248] Vakar pradėtos užsienio lietuvių studijos // XX amžius. 1936, spal. 19, nr. 99.

[249] Paskaitos išeivių klausimu // Naujoji Romuva. 1936, nr. 48, p. 979.

[250] DULR Akademinio skyriaus rezoliucija // V. D. Universiteto žinios. 1937, nr. 6, p. 214.

tuose įsikūrusių išeivių lietuvybė „visados bus panaši į vazoninę gėlę, kuri nuo mažiausių oro atmainų vysta", nors mažą dalį (nors 1 proc.) išeivių reikia įkurdinti lietuviškoje žemės ūkio kolonijoje. Tam tikrose vietose planingai sukurti lietuviški valsčiai galėtų plėstis, priimti naujus išeivius; 2. Lietuvių išeivių moksleivius ir studentus raginti važiuoti mokytis į Lietuvą. Teikti jiems įvairių lengvatų, skirti stipendijų, atleisti nuo apsigyvenimo (50 litų) ir kitų mokesčių; 3. Lietuvoje įsteigti anglų kalbos kolegiją, kurios absolventai į šią užsienio kalbą verstų lietuvių literatūrą. JAV gimusius, lietuvių kalbą silpnai mokančius jaunuolius tai sulaikys nuo galutinio nutautimo (taip elgėsi airiai); 4. Kiekviename VDU fakultete turėti po vieną dėstytoją – lietuvių išeivį; 5. Suteikti lengvatų apsilankyti Lietuvoje lietuvių išeivių mokyklas baigusiems jaunuoliams; 6. Gausiose lietuvių kolonijose turėti atstovus kultūros reikalams, sandėlius ir parduotuves knygoms, gaidoms, paveikslams, tautodailei; 7. Į didžiuosius pasaulio uostus, kur gyvena lietuviai, siųsti savo laivus su lietuviškomis vėliavomis. Nors vienas laivas (bent vasaros metu) galėtų plaukioti maršrutu Klaipėda–Niujorkas[251].

Atrodė, kad po Pasaulio lietuvių kongreso prasidėję poslinkiai suteiks galimybes įgyvendinti ne vieną K. Pakšto siūlymą. Tačiau LR vyriausybė beveik nereagavo į visuomenės iniciatyvas. Tam turėjo įtakos iš Pasaulio lietuvių kongrese dalyvavusios opozicijos lūpų (R. Skipitis buvo išsiderėjęs iš valdžios leisti tarti žodį ir uždarytų partijų lyderiams, nes iš Amerikos buvo atvykę joms artimų srovių atstovai) nuskambėjusi A. Smetonos režimo kritika. Ji paskatino vidaus reikalų ministrą Steponą Rusteiką įsikišti ir mėginti uždaryti renginį[252]. Kongreso vicepirmininkas L. Šimutis Klaipėdoje kalbėjo, kad norėtų matyti Lietuvą be podukrų ir posūnių, tokiu būdu dary-

[251] Diskusijos dėl mūsų išeivių tautinės gyvybės problemos // Naujoji Romuva. 1936, nr. 41, p. 369.

[252] Skipitis R. Pirmasis pasaulio lietuvių kongresas 1935 metais // Nepriklausoma Lietuva. 1958, gruod. 10, nr. 30; gruod. 17, nr. 51.

damas aliuzijų į krašto vidaus politiką. Kongresas į savo valdymo organus neišrinko nė vieno tautininko, išskyrus jiems palankų, nuolat raginusį atstatyti tiltą tarp tautininkų ir krikščionių demokratų kun. prof. F. Kemėšį. „O čia dar kaip tyčia taip sutapo, – atsiminimuose rašo R. Skipitis, – kad tuoj po Kongreso prasidėjo Suvalkijoje ūkininkų neramumai, kurie labai sunervino vyriausybę"[253]. Visa tai lėmė labai rezervuotą valdžios požiūrį į kongresą ir į PLS. Sąjungos valdyba „savo numatytiems darbams sutiko nenugalimų kliūčių ir tik po dvejų metų sulaukė palankesnių sąlygų"[254]. Tik 1937 m. lapkritį Kaune pasirodė dvisavaitis žurnalas „Pasaulio lietuvis", deklaravęs įvairių įsitikinimų žmonių tolerancijos nuostatas. R. Skipičio teigimu, Lietuvos vyriausybei nepritarus, PLS galutinai susitelkti ir veikti negalėjo[255].

K. Pakšto kolonizacijos idėją žlugdė ir tai, kad ja visiškai nesidomėjo svarbiausios finansų įstaigos – Lietuvos bankas, Žemės bankas, Finansų ministerija. „Viena kuri šių įstaigų ir turės kuomet nors lietuvių kolonizacijon investuoti žymesnes pinigų sumas. O kol kas mūsų kalbos neperžengs teorijų slenksčio", – rašė K. Pakštas 1937 m. pabaigoje[256].

Blėstant viltims sukurti antrąją Lietuvą, K. Pakštas mąsto apie galimybę gerokai daugiau natūralaus gyventojų prieaugio sutalpinti Lietuvoje. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jis teigia, kad humaniškiausia mūsų tautinės politikos kryptis bus ta, kuri favorizuos svetimšalių emigraciją, o savo tautiečius bent kiek prilaikys namie įvairiomis moralinėmis ir materialinėmis priemonėmis. Jas išreiškė tokiais teiginiais: 1. Į Lietuvą žiūrėti rūpestingomis akimis, kaip į savo Tautos Namus, kaip į visuose žemės kampeliuose blaškomų lietuvių uos-

---

[253] Skipitis R. Nepriklausoma Lietuva: Atsiminimai. Chicago, 1967, p. 413.

[254] „Pasaulio lietuvio" pirmasis žodis // Pasaulio lietuvis. 1937, nr. 1, p. 1.

[255] Skipitis R. Pasaulio lietuvių sąjunga // Lietuvių enciklopedija. T. 5. Bostonas, 1955, p. 81–82.

[256] Pakštas K. Metas pradėti..., p. 9.

tą; 2. Lietuvių tautinei civilizacijai ir kultūrai suteikti daugiau originalumo, gerai apgalvotomis priemonėmis pasukti jaukumo ir dvasinio komforto kryptimi; 3. Iki Vakarų Europos šalių arba bent Klaipėdos krašto lygio išplėsti socialinę globą. Tai padidintų lietuviškosios erdvės jaukumą, pakeltų vargingųjų sluoksnių nuotaiką, patriotizmą, kuris per pastaruosius kelerius metus vis dar slūgsta; 4. Lietuvos talpumą gali padidinti hidroelektrifikacija, industrializacija ir urbanizacija. Šiuo atžvilgiu Lietuvą lenkia visa Rytų Europa. Norėdama savo erdvėje išsaugoti visą gyventojų prieaugį, mūsų šalis turi pasiekti, kad jos miestai galėtų kasmet priimti iki 30 000 naujų žmonių, arba apie 7000 šeimų; 5. Tokie tempai lėto galvojimo ir menkų turtų šalyje sparčiai nerealizuojami. Todėl emigracijos klausimas dar ilgai bus aktualus. Reikia siekti, kad vis daugiau emigrantų būtų kitataučiai, o sumažėjusią lietuvių emigraciją paversti planinga kolonizacija; 6. Nepaprastai svarbu išsiugdyti kuo didesnį intelektualų sluoksnį; 7. Būtina gerai apgalvoti Lietuvos pilietybės teikimą svetimšaliams. Atvirkščiai, lietuvių išeiviams ir jų vaikams, grįžtantiems į Lietuvą, turi būti sudarytos sąlygos lengviau atgauti ar įgyti pilietybę[257].

Nepriklausomybės saulėlydyje kylanti materialinė kultūra, didėjantis studentų, ūkio ir amatų mokyklų moksleivių skaičius, hidroelektrifikacijos planai teikė vilčių dvigubai padidinti talpumą miestų, kuriuose telkėsi 16 procentų Lietuvos gyventojų. „Taigi, – rašė prof. K. Pakštas, – lietuvių tauta techniškai ginkluojasi užkariauti ne daugiau, kaip tik savo turimą žemę ir priversti ją tinkamai išmaitinti savo vaikų prieauglį"[258]. Nesupratus jo planingos kolonizacijos idėjos ir neatsiradus gabių organizatorių, netrukus kilusi nauja didžiulė politinių išeivių banga, susidūrusi su išlikimo, įsikūrimo problemomis, turėjo išsisklaidyti po įvairius kraštus.

---

[257] Pakštas K. Lietuva oikumenos erdvėje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. T. 2. Kaunas, 1936, p. 397–398.

[258] Pakštas K. Lietuvių emigracija..., p. 350.

Politinio emigranto duona

Darbas Lietuvai sunkmečiu

1938 m. lapkritį K. Pakštas iš Kalifornijos universiteto gavo teigiamą atsakymą į savo pasiūlymą svečio profesoriaus teisėmis dėstyti geografijos dalykus. Telegrama buvo pakviestas viename iš didžiausių (25 000 studentų), puikioje aplinkoje įsikūrusiame universitete 1939 m. vasaros semestre paskaityti 30 paskaitų Europos bendrosios geografijos temomis, o vėliau – tokios pat apimties ciklą apie kelerių pastarųjų metų Senojo kontinento politinę ir geopolitinę raidą[1]. J. Ereto teigimu, užmegzti ryšiai su Kalifornijos universiteto profesūra, kvietimas dėstyti turėjo užmaskuoti dar 1938 m. bendraminčiams K. Pakšto atskleistą sumanymą Lietuvos okupacijos atveju organizuoti pasipriešinimą – „antrąjį frontą". Valstybės vadovų pasyvumas, abejingumas, apčiuopiamų veiklos planų neturėjimas K. Pakštą pastūmėjo žengti tą žingsnį, kurį turėjo padaryti vyriausybė[2]. Sutinkant su šia J. Ereto versija, kurią patvirtina K. Pakšto veikla Lietuvos okupacijos sąlygomis, verta pridurti, jog mokslininkas pirmiau-

[1] Prof. Kazimieras Pakštas // XX amžius. 1939, vas. 25, nr. 46.

[2] Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Roma, 1970, p. 133.

sia vylėsi sudominti išeiviją savąja lietuviško dinamizmo programa, ypač sužadinti troškimą finansiškai prisidėti prie naujo, modernaus Šventosios uosto kūrimo. Pagaliau būta ir ambicingo troškimo akademinei karjerai trukdžiusiems „saviesiems" parodyti platesnį tarptautinį pripažinimą ir pagerinti šeimos materialinę padėtį.

VDU vadovybė, suprasdama, kad Kalifornijos universiteto kvietimas daro didelę garbę Alma Matris ir Lietuvos mokslui, vieneriems metams K. Pakštui suteikė atostogas mokant visą algą, Geografijos katedros reikalus tvarkyti pavedė V. Viliamui. Profesorius gavo įgaliojimus įvairiomis aplinkybėmis atstovauti KVC, Pasaulio lietuvių sąjungai ir Kauno „Rotary" klubui[3]. Lietuvos vadžia, pripažindama K. Pakšto sugebėjimus veikti Lietuvai kritišku atveju, davė jam diplomatinį pasą ir daug kelionpinigių, nors vargu ar žinojo tikrąsias išvykimo paskatas. „Naujosios Romuvos" leidėjai gavo K. Pakšto pažadą parašyti straipsnių ciklą „Kalifornija – gamtos stebuklų ir kontrastų šalis".

1939 m. gegužės 31 d., palydėtas didžiulio būrio draugų ir gerbėjų, K. Pakštas drauge su žmona išvažiavo iš Kauno. Per Klaipėdą, Geteborgą švedų laivu išplaukė į Ameriką. Birželio 10 dienos popiete Pakštai atvyko į Ameriką. Sutikti abiejų bendro draugo Juozo Broniaus Laučkos, iš uosto nuvažiavo į Vorčesterį pas žmonos motiną. Jau kitą dieną prasidėjo K. Pakšto susitikimai su išeivijos lietuviais. Marianapolio kolegijoje (birželio 11 d.) kalbėjo mokslo metų baigimo iškilmėse, kunigo Prano Antano Virmauskio kvietimu birželio 12 d. užsuko į Bostoną, po pamaldų bažnyčios salėje keliems šimtams žmonių apibūdino Lietuvos pažangą per 20 nepriklausomybės metų, aiškino, kokių moralinių ir materialinių nuostolių patyrė kraštas, netekęs Klaipėdos ir didelio pajūrio ruožo. Plojimų dažnai pertraukiamą kalbą K. Pakštas baigė pareikšdamas, jog prieš 20 metų jis

[3] Prof. K. Pakšto pasakytos ir numatytos prakalbos // Amerika. 1939, liep. 14, nr. 28.

trimitavęs ir kėlęs amerikiečius lietuvius kovai už Lietuvos nepriklausomybę. „Dabar jis keliausiąs skersai ir išilgai per lietuvių kolonijas, šaukdamas visus lietuvius stoti prie didžiulio darbo – įsteigti Lietuvai naują uostą!"[4] Birželio 13 d. profesorius Niujorke susitiko su „Romuvos" klubo nariais, pasidalijo mintimis, Lietuvos visuomeninio politinio gyvenimo naujienomis. Birželio 14 d. kalbėjo lietuviams per Algirdo Antanaičio vedamą radijo valandėlę, šv. Kazimiero parapijos žmonėms. Pakeliui į Kaliforniją sustojo Pitsburge, Čikagoje, kur lietuvių katalikiškų organizacijų atstovams aiškino šalies vidaus ir tarptautinę padėtį. Nors buvo pasiryžęs bendrauti su įvairių pakraipų lietuvių organizacijomis, tačiau buvo kviečiamas tik katalikiškųjų; savo kalbose pabrėždavo visų lietuvių vienybės idėją, kėlė savo uosto, stipresnių ryšių tarp JAV lietuvių kolonijų ir senosios tėvynės reikalą[5].

Birželio pabaigoje K. Pakštas įsikūrė Los Andžele, o 26 d. darė pranešimą apie Lietuvos tarptautinę padėtį. Jo klausėsi apie 200 Kalifornijos universiteto dėstytojų, prelegentą smalsiai klausinėjančių apie Lietuvą, jos kaimynus, geopolitinę situaciją Rytų ir Vidurio Europoje. Birželio 26 d. apie Lietuvą kalbėta Amerikos mokslo pažangos asociacijos (*American Association for the Advancement of Science*) geografų sekcijos susirinkime Stanfordo universitete prie San Francisko. Kalifornijos universiteto studentams reguliarių paskaitų kursą liepos–rugpjūčio mėnesiais skaitė po 10 valandų per savaitę. Gvildendamas Europos geopolitines problemas, amerikiečius studentus įspėjo apie Hitlerio, Mussolini'o ir Stalino keliamą pavojų Europai ir pasauliui.

Diplomatiniais kanalais Kalifornijoje K. Pakštą pasiekė Švedijos karaliaus už didelius nuopelnus švedų tautai ir kultūrai suteiktas Vazos riterio ordinas. 1939 m. liepos 31 d. į universiteto iškilmių salę susirinko dekanai, profesoriai, švedų kultūros, visuomenės veikėjai.

---

[4] Prof. K. Pakštas Bostone // Amerika. 1939, birž. 16, nr. 24.

[5] Prof. K. Pakštas keliauja // Amerika. 1939, birž. 16, nr. 24; Prof. K. Pakšto pasakytos ir numatytos prakalbos // Amerika. 1939, liep. 14. nr. 28.

Švedijos vicekonsulas Danielsonas apibūdino Vazos ordiną, pabrėžė, kad juo apdovanojami tik ypač nusipelnę visuomenės veikėjai, kultūrininkai. Lietuvių vardu kalbėjo Lietuvos garbės konsulas J. J. Bielskis. Profesorių sveikino universiteto vadovybė, iškilmių dalyviai[6]. Pagerbtasis skaitė paskaitą, kurioje pabrėžė mažųjų valstybių svarbą, apibūdino Pabaltijo respublikų per trumpą laiką pasiektą pažangą.

1940 m. K. Pakštas vėl gavo kvietimą Kalifornijos universitete vasaros semestrą skaityti regioninę ir politinę geografiją. „Padarė net tą malonumą, – rašė Z. Ivinskiui, – kad atlyginimą prilygino profesoriaus aukščiausiam atlyginimui"[7].

1939 m. rugpjūčio pabaigoje K. Pakštas per Solt Leik Sity, Omahą, Čikagą ir Pitsburgą pasuko į Vašingtoną ir Niujorką. Sužinojęs, jog rugpjūčio 23 d. buvo pasirašyta SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartis, rugpjūčio 25 d. Omahos dienraščiui ir radijui pareiškė: Maskvoje pasirašytas agresorių paktas rodo, jog Lenkijos dalybose dalyvaus ir bolševikai. Jau Vokietijai užpuolus Lenkiją ir pradėjus Antrąjį pasaulinį karą, K. Pakštas atvyksta į Brukliną, apsistoja pas kun. Kazimierą Paulonį. Kaip Lietuvos delegacijos vadovas dalyvauja Fordhamo universitete rugsėjo 3 d. prasidėjusiame tarptautinės katalikų studentų sąjungos *Pax Romana* kongrese. Atidarant kongresą anglų ir lietuvių kalbomis sveikina iš visų šalių, išskyrus Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, susirinkusius dalyvius[8]. Kviečiamas lietuvių bei amerikiečių draugijų, įstaigų, išvyksta į Niujorką. Čia dalyvauja ALK federacijos kongrese, pasako turiningą kalbą apie Lietuvos tarptautinę ir vidaus padėtį, Lietuvos katalikiškąsias organizacijas bei Amerikos lietuvių tautinį likimą. Kongresas pritaria Lietuvos valdžios politikai „laikytis nuošaliai kilusioje Europos krizėje" ir numato K. Pakštą

[6] Prof. K. Pakštui suteiktas Švedijos ordinas // Amerika. 1939, rugpj. 11, nr. 32.

[7] K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas. 1940 10 31 // LNMB RK RS. F. 29–1192, lap. 10.

[8] Vieši prof. K. Pakštas // Amerika. 1939, rugs. 8. r. 36.

pasiųsti „prakalbų maršrutu per visas JAV lietuvių kolonijas“[9]. Prieš išvykdamas į lietuvių santalkos vietas, K. Pakštas aplanko Niujorke vykstančios Pasaulinės parodos Lietuvos paviljoną, dalyvauja parodos Lietuvių dienoje. Vėliau dienų dienas praleidžia kelionėse iš vienos Amerikos vietos į kitą. Visur kalba apie Lietuvą, aiškina grėsmingus jai ir visai tautai įvykius Europoje. Štai ką rašo V. Viliamas, su Lietuvos delegacija 1939 m. spalio 8 d. išvykęs į Maskvą*: „Ir kai 1939 m. iš Maskvos, po Lietuvos delegacijos derybų su Sovietų satrapais, jam parašiau laišką, dar gavau Lietuvoje jo atsakymą, kuriame kalba, kad „naktimis nemiegu dėl Lietuvos pavojų ir sutemų, kurias atneša II pasaulinis karas“[10]. Akivaizdu, jog giliai į K. Pakšto atmintį buvo įstrigusios S. Šalkauskio mintys apie Lietuvai gresiančią totalitarinių valstybių okupaciją. „Kartą paklausiau: kaip bus su Lietuva, kai naciai ar bolševikai ją okupuos? Jis atsakė: kai naciai okupuos Lietuvą, tai jie žudys tuos lietuvius, kurie priešinsis aktyviai; kai bolševikai okupuos – žudys visus tuos, kurie priešinsis aktyviai ir kurie priešinsis pasyviai, arba nepastebimai“[11]. Šiuo Šalkauskio modeliu remdamasis K. Pakštas, mėgęs procentus ir koeficientus, apskaičiavo, kad aktyviai priešintis normaliai rizikuoja tik 1 proc. priešo okupuotų gyventojų, o pasyviai gali priešintis net 90 proc. ar net daugiau. Tad jam atrodė, kad nuo nacių galėtų žūti apie 30 000 lietuvių, o nuo bolševikų – 10 ar 20 kartų daugiau[12]. Tai turėdamas omenyje K. Pakštas agituoja išeivijos veikėjus surinkti apie pusę milijono beprocentės paskolos, prašyti Lietuvos valdžios bent dvigubai didesnės sumos. Sukaupus 1,5–2 mln. litų, „užpirkti Kanadoj žemės koloni-

---

[9] ALK Federacijos kongreso rezoliucija // Amerika. 1939, rugs. 22, nr. 38.

* SSRS, 1929 m. spalį sutikusi grąžinti Lietuvai Vilnių ir Vilniaus krašto dalį, nesileido į jokias derybas dėl 1920 m. pasirašytos sienų sutarties vykdymo. V. Viliamas net negavo žodžio ką nors pasakyti Lietuvos sienų klausimu – naujos rytinės Lietuvos ribos buvo nubrėžtos be lietuvių žinios.

[10] Viliamas V. Prof. Dr. Kazys Pakštas // Tėvynės sargas. 1953, t. 4, nr. 1, p. 75.

[11] Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai. 1957, nr. 5, p. 204.

[12] Ten pat.

zacijai tų kelių tūkstančių šviesesnių žmonių ir ūkininkų, kuriems naujos gyvenimo sąlygos gali greit pasidaryti visai nebepakeliamos"[13]. Ketina vykti į Kanadą rinkti informacijos apie galimybes kurti koloniją. Iš Amerikos memorandumu kreipiasi į Lietuvos vyriausybę, ragina imtis priemonių kultūros turtams, šviesuomenei gelbėti, išsaugoti būsimam, gal net labai tolimam, Lietuvos valstybės prisikėlimui. Ne vieną universiteto kolegą laiškais ragina trauktis nuo artėjančio kataklizmo, ypač aktyviai stengiasi sudaryti sąlygas S. Šalkauskio šeimai išvykti į Ameriką. „Buvo pažadėta apmokėti kelionę, – atsiminimuose rašo Julija Šalkauskienė. – Pakšto įgaliotas asmuo labai sugestyviai įkalbinėjo pasiūlymą priimti, bet Stasys griežtai atsisakė, nes nenorėjo išvengti sau tokio likimo, koks buvo lemtas jo tėvynei. Prisimenu Stasio pasakymą, kad „tik žiurkės bėga iš skęstančio laivo"[14]. Vėliau, 1940 m. vasarą, K. Pakštas iš JAV S. Šalkauskiui atsiuntė 3000 litų čekį su prašymu panaudoti vykstant į kažkokį kongresą. „Tą čekį, – prisimena J. Šalkauskienė, – sugrąžinome, nes vis dar, kad ir sunkiai, galėjome išgyventi be šios pagalbos"[15]. 1940 m. liepą K. Pakštas ragina drauge su žmona atvykti į Ameriką Z. Ivinskį, žada jam sudaryti galimybę rašyti Amerikos lietuvių istoriją, skaityti paskaitas lietuvių kolegijoje, akademijose[16].

Pasirašius Lietuvos–SSRS savitarpio pagalbos sutartį, pasikeitė Lietuvos tarptautinė padėtis: į šalį buvo įvesti Raudonosios armijos daliniai, stiprėjo nesutarimai tarp Tautininkų ir jiems opozicinių Krikščionių demokratų ir Liaudininkų partijų. 1939 m. lapkričio 21 d. vietoje atsistatydinusio generolo A. Černiaus Ministrų Tarybos pirmininku buvo paskirtas A. Merkys. Užsienio reikalų ministerijoje, vadovaujamoje Juozo Urbšio, ėmė vyrauti jėgos, linkusios įsi-

---

[13] K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas..., lap. 11.

[14] Šalkauskienė J. Į idealų aukštumas. Atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį. Vilnius, 1998, p. 86.

[15] Ten pat.

[16] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne [parengė V. Alekna] // Tėvynės sargas. 1993, nr. 2, p. 74.

klausyti į K. Pakšto vertinimus ir siūlymus. Profesorius ministro J. Urbšio vardu buvo pakviestas į svarbius pasitarimus, kurie gruodžio 9 ir 10 dienomis vyko Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone. Norėdamas suspėti, lėktuvu skrido iš Teksaso valstijos El Paso miesto, esančio Meksikos pasienyje[17]. Ministerijos departamento direktorius, buvęs Lietuvos pasiuntinys Vašingtone V. V. Čarneckis prašė K. Pakšto sustiprinti tėvynės palaikymą, informuoti amerikiečius apie įvykių Lietuvoje esmę. Tai padaryti būtinai reikėjo, nes iš Baltijos šalių Amerikos spauda daugiausia simpatizavo Suomijai, kuri pelnė gerą vardą mokėdama skolas Amerikai. „Kitoms Baltijos tautoms simpatijų yra, bet tik teorinių, – K. Pakštas rašė Z. Ivinskiui. – Kai kurie net mano, kad jos net savo noru įsigeidę Rusijos protektoratais pasidaryti. Šitokią nuomonę skleidžia Baltijos sostinių spaudos apžvalgininkai ir gal net diplomatai, jeigu naivesni"[18]. Pasikeitusį požiūrį į Lietuvą K. Pakštui parodė jo kelionės į Kanadą reikalai. Rugsėjo pabaigoje jis buvo pakviestas du mėnesius Kanados didmiesčių klubuose skaityti paskaitų apie Baltijos kraštų ir Vidurio Europos problemas. „Kai tik Lietuva pasidarė Rusijos protektoratu, tai susitarimą atšaukė, nes palaikė Didžiosios Britanijos priešų sąjungininku"[19].

1940 m. pradžioje K. Pakštas vėl leidžiasi į kelionę po Ameriką, lanko lietuvių kolonijas, kalba tautiečiams ir amerikiečiams. „Lietuvių tarpe darbas sekasi vidutiniškai, – praneša Z. Ivinskiui. – Jau nėr to senojo entuziazmo, nes stinga jaunimo, kurs į lietuviškas prakalbas jau neina ir lietuviškiems reikalams neaukoja. Susirenka tik senesnieji žmonės. Lig šiol pasakiau lietuviams apie 40 prakalbų. Į sales susirinkdavo nuo 150 iki 800, pagal kolonijos didumą. Tai skaitoma gana daug"[20]. Poros mėnesių maratono išvargintas, 1940 m.

---

[17] K. Pakšto laiškas J. Urbšiui. 1939 12 07 // LNMB RK RS. F. 15–293, lap. 1.
[18] K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas..., lap. 9.
[19] Ten pat.
[20] Ten pat, lap. 10.

kovo pradžioje V. V. Čarneckiui praneša, jog per paskutinį mėnesį ypač pavargo ir turi būtinai bent keletą savaičių pailsėti[21].

Dar gerai neatsikvėpęs, K. Pakštas gauna Kanados užsienio reikalų instituto (*Canadien Institute of International Affairs*) kvietimą skaityti anksčiau planuotas paskaitas. „Britų konsulas patarė man pasiaiškinti, susitarti ir važiuoti. Gal ir pavyks tą milžinišką kraštą apvažiuoti, kur žada svetingą priėmimą ir įdomias sąlygas. Jei su kanadiečiais nepavyktų, tai turiu perspektyvų būti pakviestu skaityti paskaitų daugely Rotarų klubų", – savo planais su Z. Ivinskiu, apsiėmusiu tvarkyti jo finansinius reikalus Lietuvoje*, dalijosi profesorius[22].

Finansiškai paremtas ir Lietuvos Respublikos vyriausybės, 1940 m. balandžio pradžioje K. Pakštas išvyko į ilgą ir atsakingą kelionę po Kanadą. Didžiuosiuose šalies miestuose – Monrealyje, Otavoje, Vinipege, Kalgaryje, Toronte ir kitur aukšto rango politikams, visuomenės veikėjams, universitetų profesoriams ir studentams, tautiečiams kalbėjo apie Europoje besiplečiantį karą, Baltijos valstybes, mažųjų tautų konfederaciją, visur į pirmą vietą kėlė savo tėvynės problemas. Nepamiršdavo Vilniaus klausimo ir Mažosios Lietuvos problemų. Klausytojams gilų įspūdį darė išraiškinga K. Pakšto kalba, įspėjimai apie Amerikos žemynui gresiantį pavojų, įžvalgos, kad lengvai vieną po kitos Europos šalis užgrobiantis Hitleris ilgainiui pralaimės karą. Negalima

---

[21] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 142.

* Pagal K. Pakšto įgaliojimus doc. Z. Ivinskis paimdavo algą (628 Lt) ir mokėdavo draugijų narių mokesčius, materialiai paremdavo S. Šalkauskį, pusbrolio dukrą gimnazistę Onutę Pakštaitę, pirkdavo ir siųsdavo į JAV „Kosmos", „Židinį" ir kitus žurnalus, dienraščius, naujausias knygas. Prižiūrėdavo ir K. Pakšto dar 1931 m. pradžioje 6 km nuo Kauno įsigytą ir už mažą atlyginimą išnuomotą Ringaudų vienkiemį (Z. Ivinskio atsiskaitymai su prof. K. Pakštu // LNMB RK RS. F. 29–1725, lap. 8, 13, 35, 44). Asmeninė K. Pakšto biblioteka, buvusi VDU Matematikos-gamtos fakultete, buvo pavesta saugoti prof. S. Kolupailai. Nacių okupacijos metais uždarius universitetą, ji buvo pergabenta į prof. J. Šimoliūno namus (1943 11 22). Ten veikė „pogrindžio" universitetas, lankėsi profesoriai ir studentai (Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila. Čikaga, 1974, p. 193).

[22] K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas..., lap. 10.

nesutikti su J. Eretu, pažymėjusiu, kad tuo metu „nedaug lietuvių su tokia misija būtų galėję aplėkti mūsų daugialypes kolonijas ir dviejose kultūrose žydinčią Kanadą“[23]. Gal ir būtų atsiradęs vienas kitas sugebantis, bet K. Pakštas tai padarė vienintelis, Lietuvos reikalams dosniai aukodamas gyvenimo mėnesius, sveikatą.

JAV pasiekusios žinios apie 1940 m. birželio 15 d. įvykius Lietuvoje sujaudino išeiviją, skaudžiai palietė K. Pakštą. Birželio 25 d. jis gavo jau anksčiau užsakytas kelionei į Lietuvą reikalingas vizas, taip pat sulaukė naujojo VDU rektoriaus prof. S. Šalkauskio birželio 3 d. rašyto laiško[24]. S. Šalkauskis manė, kad K. Pakštas galėtų gauti atostogų dar vienerius metus, tačiau be algos, ir įžvalgiai patarė neskubėti į Lietuvą. „Gal būt, bus geriausia, – rašė jis, – jei stebėsite iš tolo vykstančius Europos įvykius ir, reikalui esant, galėsite ateiti Lietuvai su pagalba, kaip kad yra buvę per Didįjį Karą. Atrodo, dar gali būti viso ko šiame nelaimingame mūsų pasaulyje“[25]. Po birželio įvykių K. Pakštui durys į Lietuvą visam likusiam gyvenimui buvo užtrenktos. Galima neabejoti, kad okupuotoje Lietuvoje profesorių būtų ištikęs toks pats likimas, kurį patyrė daugelis šalies veikėjų: fizinis ir moralinis teroras, areštai, tremtis.

Prof. K. Pakštui 1939 m. gegužę išvykus į JAV, Lietuvos geografų draugijos pirmininką pavadavo prof. S. Kolupaila. Paskutinieji LGD posėdžiai vyko 1940 m. birželio 13 d. Vilniuje ir rugpjūčio 15 d. Kaune. Mokytojų kongreso proga sušauktame Lietuvos geografų draugijos visuotiniame susirinkime išrinkta nauja valdyba: S. Kolupaila (pirmininkas), K. Bieliukas ir A. Juška (pavaduotojai), V. Viliamas (iždininkas), Č. Pakuckas (knygininkas), V. Maminskaitė (sekretorė), A. Bendorius ir Stanislovas Tarvydas (kandidatai). 1940 m. rugsėjį planuotas II Lietuvos geografų kongresas atidėtas

[23] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 148.

[24] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1940 07 12 // Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 72.

[25] Cit. pagal: Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 151.

kitiems metams. Švietimo liaudies komisariatui pareikalavus užmegzti santykius su SSRS geografų organizacijomis, imta bendrauti su Leningrado valstybinio universiteto Geografijos-ekonomikos mokslų institutu[26]. Galop K. Pakšto įkurtoji ir vadovauta LGD kartu su daugeliu kitų organizacijų buvo uždaryta. Antrasis pasaulinis karas, dvi sovietinės ir nacių okupacijos išblaškė negausią Lietuvos geografų bendruomenę – apie 20 atsidūrė JAV, arti 10 – Kanadoje[27]. Pasilikusieji Lietuvoje patyrė dvasinį ir fizinį terorą, buvo priversti prisitaikyti, kad išliktų. Jau 1940 m. vasarą atsirado žmonių, kurie suskubo „vertinti" geografijos mokslo padėtį „buržuazinėje Lietuvoje" ir „klerikalinio profesoriaus" K. Pakšto nusižengimus. „Ilgą laiką, – rašė „Darbo Lietuva", – Lietuvos universitete geografiją dėstė vos vienas klerikalinio nusistatymo profesorius, kurio dėka teologijos-filosofijos fakultetas prikepė menkai moksliškai paruoštų, bet ištikimų klerikalizmo ir reakcijos šulų, atžagareiviškų geografijos mokytojų, padėjusių mokyklose slopinti laisvesnę mokinių galvoseną ir pasaulėžiūrą... Visas dešiniųjų reakcinių geografų darbas pasižymėjo intrigomis ir Sovietų Sąjungos šmeižimu. Visi prisimename, kaip grįžęs iš Sovietų Sąjungos geografijos katedros vedėjas K. Pakštas ateitininkų salėje skaitydamas apie SSRS paskaitą, apšmeižė ją, nesivaržydamas nei moksliniu objektyvumu, nei tolerancija... Tie patys klerikai ir reakcionieriai daugumoje buvo susitelkę ir į geografinę draugiją"[28]. Vien šis rašinys galėjo būti nuosprendis prof. K. Pakštui, jeigu jis būtų gyvenęs Lietuvoje.

Nepavykus gauti nuolatinės geografijos dėstytojo vietos netolimame San Diego universitete, 1941 m. vasaros semestre K. Pakštas

---

[26] Iš Lietuvos geografinės draugijos veiklos // Kosmos. 1940, nr. 7–12, p. 380.

[27] Pakštas K. Lietuva iššaukia nusistebėjimą // Draugas. 1952, rugpj. 20, nr. 195.

[28] Tarvydas S. Geografija Sovietų Sąjungoje ir buržuazinėje Lietuvoje // Darbo Lietuva. 1940, rugpj. 7, nr. 41. Neatlaikęs okupacinės valdžios ideologinio spaudimo taip rašė geografas, vadovėlių ir knygų autorius, kandidatas į Lietuvos geografų draugijos valdybos narius. Jo 1939 m. išėjusi „Geopolitika", kurioje nemažai remiamasi K. Pakšto darbais, buvo cenzūros apkarpyta. Po Antrojo pasaulinio karo S. Tarvydas buvo priverstas pasmerkti savo knygos mintis, palikti Vilniaus universiteto Gamtos fakultetą.

vėl skaito paskaitas Kalifornijos universiteto studentams. Rudenį ir žiemą praleidžia šiltojoje Kalifornijoje. „Susidariau kuklų studentišką pragyvenimą už sporadines geografijos paskaitas klubuose ir universitetuose, – rašo Z. Ivinskiui. – Darbo turiu mažai, tad rašau straipsnius ir knygelę. O tai irgi darbas, tik kol kas be uždarbio. Gal vėliau gausiu honorarą. Žmonelė pasiliko pas savo mamą"[29].

K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad 1939 m. rugsėjį prasidėjus karui, prezidentas A. Smetona turėjęs sudaryti laikinai slaptą mažą vyriausybę bei Seimo branduolį ir nepastebimai išsiųsti į užsienį. Vėliau būtų galėjęs prie jų prisidėti ir pats. Savo funkcijas tokia vyriausybė būtų galėjusi pradėti tuojau pat okupantams aneksavus Lietuvą[30]. Kadangi to nebuvo padaryta, 1940 m. rudenį K. Pakštas iškėlė mintį iš JAV gyvenančių Lietuvos piliečių sudaryti egzilinę vyriausybę. Tačiau Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone Povilui Žadeikiui pareiškus, kad JAV vyriausybė tai minčiai nepritaria, sumanymo teko atsisakyti.

Savo straipsniuose, gausiuose interviu K. Pakštas smerkė Europoje siautėjančius diktatorius, prognozavo pavergtųjų tautų likimą Vokietijai pabandžius ir Rusiją „sutvarkyti". Manė, jog tai patiktų milijonams sovietų pavergtų žmonių, nes Hitlerio propaganda švelnesnė negu Stalino – Rytų despotijos visada žiauresnės[31]. Kadangi daugelis Amerikos lietuvių buvo įsitikinę, jog ir dabar kaip 1914–1918 m. išeiviams teks pagalbinis darbas, K. Pakštas aiškino: naujų laikų aplinkybės lietuvių veiklai Europoje yra daug blogesnės negu anais laikais. Tada Lietuvą okupavusi kaizerinė kariuomenė vis dėlto leido sušaukti Vilniaus konferenciją, o rusų valdžia – Peterburgo lietuvių

---

[29] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1940 10 31 // Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 75.

[30] K. Pakštas apie Europos likimą, Lietuvos laisvę ir egzilinę vyriausybę // Draugas. 1953, geg. 9, nr. 100.

[31] Pakštas K. Ant slenksčio į 1941 metus // Draugas. 1941, saus. 7, nr. 5; Diktatorių laimėjimų balansas // Draugas. 1941, saus. 8, nr. 6.

seimą. Šveicarijoje ir Švedijoje laisvai veikiantys lietuvių komitetai galėjo susisiekti net su okupuota Lietuva. „Šiandien – rašė profesorius, – nėra nei mažiausių vilčių, kad Lietuvoje ar kur netoli jos (Vokietijoj, Šveicarijoj ir Švedijoj) galėtų politiškai veikti koks nors lietuvių komitetas“[32]. Nedovanotinas apsirikimas būtų pasiturimai, laisvai gyvenant Amerikoje visą laisvinimo darbą suversti ant laisvės netekusių tautiečių pečių. K. Pakštas pritaria advokato S. Gabaliausko siūlymui Amerikoje įsteigti Vyriausiąją lietuvių tarybą, kuriai finansiškai remti lėšų skirtų kiekviena politinė partija. Tarybos vykdomąją viršūnę siūlo sudaryti iš piliečių, neseniai gyvenusių Lietuvoje ir geriau įsivaizduojančių krašto nelaimes. Ypač neatidėliotinu reikalu K. Pakštas vadina nors kuklaus informacijos biuro įsteigimą ir lietuvių žurnalo anglų kalba leidimą. Įgyvendinant šiuos planus sunkiausia bus nugalėti „mūsų žmonių šykštumą ir menką lietuvišką susipratimą“, nes anų laikų „dosnioji žmonių veislė daugumoje jau išmirė. Naujų labdarių nepajėgiame surasti ar išauklėti, nes tai labai sunkus darbas“[33].

Gyvendamas Los Andžele, K. Pakštas suartėjo su kai kuriais lietuviais (1,5 mln. mieste gyveno apie 500 tautiečių), kuriuos buvęs Švėkšnos „viešpats“ Julius Maciejauskas sunkiai bandė suburti į mažytę parapiją. Pradėjus veikti jų bažnytėlei, K. Pakštas savo balsu sustiprino chorą[34]. Tačiau saulėtoji Kalifornija buvo toli nuo lietuviškosios politinės veiklos centrų, kuriuose tuojau pat po Lietuvos okupacijos prasidėjo aktyvi veikla. Dar 1940 m. birželio 25–27 d. Vilksberyje įvyko ALRKF direktorių tarybos suvažiavimas. Jame buvo pasisakyta už specialios politinės organizacijos kūrimą (J. B. Laučka), už išeivijos organizacijų konsolidavimą (L. Šimutis). ALRKF su-

---

[32] Pakštas K. Daugiau darbo nukryžiuotai Tėvynei Lietuvai // Amerika. 1941, vas. 28, nr. 9.

[33] Ten pat.

[34] Macicjauskas J. Apie lietuvių centrą Pacifiko pakraščiu // Draugas. 1941, birž. 24, nr. 146.

važiavimas Pitsburge 1940 m. rugpjūčio 9 d. priėjo išvadą, jog sėkmingesniam Lietuvos vadavimo darbui JAV lietuviai turi įkurti visas sroves vienijančią organizaciją. Rugpjūčio 10 d. čia buvo sudaryta bendra katalikų ir tautininkų atstovų Lietuvos gelbėjimo taryba (LGT). Į jos centro tarybą buvo išrinkti: L. Šimutis (pirmininkas), P. Pivaronas (vicepirmininkas), Kazys Karpius (sekretorius), kun. Jonas Švagždys (iždininkas), nariai J. B. Laučka ir Mykolas Vaidyla[35]. 1940 m. spalio 15 d. lietuvių delegaciją priėmė JAV prezidentas Franklinas Delano Rooseveltas. Jis pareiškė, kad Lietuvos nepriklausomybė nesanti panaikinta, bet tik laikinai nuslopinta. Buvo pažadėta, kad JAV dės visas pastangas atkurti Lietuvos ir kitų šalių valstybingumą. Po priėmimo tą pačią dieną Lietuvos atstovybėje Vašingtone delegacijos nariai sudarė Lietuvos gelbėjimo komitetą. 1941 m. jis buvo pavadintas Amerikos lietuvių taryba (*Lithuanian American Council*), arba sutrumpintai ALT'a. Jos pirmininku buvo išrinktas L. Šimutis, sekretoriumi – Pijus Grigaitis, iždininku – M. Vaidyla. ALT'a numatė siekti, kad būtų atkurta Lietuvos nepriklausomybė, sustabdytas lietuvių tautos naikinimas, teikti pagalbą Lietuvos žmonių kovai už laisvę, globoti pabėgėlius ir ištremtus piliečius. Vienu iš svarbiausių ALT'os uždavinių turėjo būti Informacijos biuro įkūrimas ir biuletenio anglų kalba leidimas. Renkant tinkamiausią kandidatą, pynėsi srovių interesai, bet dažniausiai akys krypo į K. Pakštą. Antai žurnalistas Vytautas Širvydas 1941 m. gegužės 20 d. vienam iš tautininkų lyderių, „Dirvos" redaktoriui K. Karpiui rašė: „Profesorius K. Pakštas, manau, būtų tinkamiausias tam biurui vesti, nes čia reikia akademinio mokslo vyro, mokančio kalbas, suprantančio Lietuvos vidinį gyvenimą ir energingo, minčių kupino. Toks žmogus yra K. Pakštas. Nei tautininkai, nei socialistai panašių gabumų žmogaus neturi. Man visai nesuprantama, kaip Informacijos

[35] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje. 1940–1970. Chicago, 1971, p. 21.

biuro vedėjas galėtų, kaip bijaisi, atstumti Smetoną ir visą Lietuvos vadavimo darbą į savo rankas pasiimti"[36]. K. Karpius stengėsi, kad A. Smetona taptų visos išeivijos vadu, todėl gegužės 30 d. V. Širvydui atsakė: „Pakšto siūlymas, ir net per Laučkos lūpas spraudimasis eiti katalikams vieniems su Pakšto vadovybe, jeigu mes tautininkai ir socialistai ir neprisidedam prie jų Informacijos biuro ir vedėjo pastatymo, parodo katalikų tikrą užsibrėžimą – stumti į šalį visais galimais būdais Smetoną ir tautininkus ir imti vadovybę į savo rankas. Mat jie turi 9000 [dol.] fondą ir jaučiasi „galingais", nori parodyti savo galybę..."[37] Katalikiškasis „Draugas", pasisakydamas už galimybę pasinaudoti K. Pakšto sugebėjimais, paskelbė Brazilijos lietuvių laikraščio „Šviesa" nuomonę apie profesorių. „Nuostabu, kad amerikiečiai nemato didžio Lietuvos vyro, kuris gyvena jų tarpe ir kuris vienintelis yra europinio masto žmogus – prof. Pakšto. Kas žino, kiek jis sielojosi Lietuvos reikalais, kaip jis pramatė visų įvykių eigą, tas pasakys, kad tik jis tinka Lietuvos vairininko vietai. Išauklėtas amerikiečių kultūros, kupinas moderniųjų laikų tempo, aštraus žvilgsnio ateitin – prof. Pakštas ne tik išvestų Lietuvą galingais keliai, bet duotų jai amerikoniško gyvenimo tempą"[38].

ALT'os vykdomasis komitetas kelis kartus svarstė Informacijos biuro steigimo Niujorke arba Vašingtone klausimą, bet neturėjo lėšų jo išlaikyti. Lietuvių informacijos biurą (LIB) įsteigė ALRKF centro valdyba, pareikšdama, kad tada, kai kitos grupės (tautininkai su santariečiais ir socialdemokratai) bus sukaupusios lėšų ir norės bendradarbiauti, biurą perduos ALT'ai[39]. K. Pakštas buvo pakviestas į Čikagą, ir nuo 1941 m. liepos pabaigos energingai ėmė vykdyti LIB uždavinius: anglosaksiškąjį pasaulį informuoti apie lietuvių tautos padėtį ir siekius, užmegzti ryšius su kitomis sovietų pavergtomis tauto-

---

[36] Cit. pagal: Eidintas A. Antanas Smetona. Vilnius, 1990, p. 209.
[37] Ten pat, p. 211.
[38] Braziliečiai apie prof. Pakštą // Draugas. 1941, birž. 24, nr. 146.
[39] Šimutis L. Įsteigtas Lietuvių Informacijos Biuras // Draugas. 1941, birž. 12, nr. 136.

mis. Netrukus gimusius sumanymus išplėsti biuro veiklą mokslininkas išdėstė savo pranešime „Lietuvos vadavimo uždaviniai", kurį perskaitė ALRKF kongrese 1941 m. rugpjūčio 7 dieną. Po pranešimo Federacijos centro valdyba LIB nusprendė perorganizuoti į Lietuvių kultūrinį institutą[40]. Lietuvių kultūrinis institutas (LKI) pradėjo veikti Čikagoje 1941 m. rugsėjo pradžioje. Institutas turėjo paskaitomis, anglų kalba leidžiamomis knygomis skleisti žinias apie Lietuvą, jos kultūrą, istoriją, kalbą, geografiją, lietuvių problemomis sudominti vakariečius, gaivinti tautinius jausmus, palaikyti glaudžius ryšius su kitų tautų panašiomis įstaigomis (Niujorke jų buvo 24). Pasak „Amerikos" dienraščio, pagrindinis LKI uždavinys – vadovauti kultūrinei kovai už Lietuvos nepriklausomybę[41]. Iškilus pokarinio planavimo uždaviniams, dar užsimota apginti lietuvių teises į Vilnių ir Mažąją Lietuvą.

Visus LKI organizavimo, koncepcijos kūrimo darbus atliko K. Pakštas. Vėliau buvo sudaryta „mokslinė viršūnė", į kurią įėjo trijų sekcijų vedėjai: 1. Letuvių kalbos ir literatūros – prof. Alfredas Sennas (Pensilvanijos universitetas); 2. Lietuvos istorijos – prof. Jonas Stanton-Stankevičius (Šiaurės vakarų universitetas Čikagoje); 3. Lietuvos geografijos ir tarptautinių santykių – LKI direktorius prof. K. Pakštas[42]. Institutas sulaukė rimtos intelektualinės paramos. Pulkininkas Kazys Grinius, buvusio Lietuvos prezidento K. Griniaus sūnus, institutui talkino ne tik patarimais, bet ir dovanojo vertingų Lietuvos istorinių žemėlapių, dr. J. Raymond-Rimavičius ėmėsi rengti labai reikalingą lietuvių–anglų kalbų žodyną, dr. Pranas Edmundas Galinis – keturias lietuvių kalbos istorijos knygas, Kazys Baltramaitis – lituanistinių knygų, išleistų anglų kalba (1918–1941), bibliografiją, J. Bogušas – studiją apie lietuviškąsias šeimas JAV ir kt. V. Širvydas, įsirašęs į instituto narius, pateikė platų jo veiklos geri-

[40] Sėkmingas L. K. Feder. Kongresas // Amerika. 1941, rugpj. 15, nr. 33.

[41] Tvirti siekiai vienam tikslui // Amerika. 1941, spal. 31, nr. 44.

[42] Lietuvių Kultūrinis Institutas // Amerikos lietuvių katalikų darbai. Harriburg, 1943, p. 233.

nimo projektą[43]. Pripažinęs LKI informacinę ir propagandinę svarbą lietuvybei išsaugoti, V. Širvydas abejojo dėl jo veikimo vietos. Teigė, kad K. Pakštui vertėtų apsigyventi Marianapolyje ir tapti vienintelės Amerikoje lietuvių kolegijos profesoriumi. Tėvai marijonai duotų patalpas ir skirtų brolį vienuolį tvarkyti Amerikos lietuvių archyvą, biblioteką. Iš Marianapolio prof. K. Pakštas geriau galėtų susisiekti su garsiais JAV universitetais (Harvardo, Kolumbijos, Bostono, Vašingtono ir kt.), žymesnių dienraščių redakcijomis, turėtų daugiau progų susitikti su įtakingesniais Amerikos politikos, kultūros veikėjais. „Prof. K. Pakštas, pasaulietis, – teigė V. Širvydas, – apsigyvenęs Marianapolyje, pritrauktų ne vien katalikus mokslo žmones, bet ir nuo bažnyčios atšalusius, kuriems ne taip patogu su dvasiškiais bendrauti, bet būtų pakeliui tautos gerovei su pasauliečiu kataliku"[44]. Žymus mokslininkas, pasaulietis profesorius, dinamiškasis lietuvis savo elgesiu bus pavyzdžiu kolegijos studentams ir jaunajai Tėvų marijonų kartai. Iš esmės racionalus V. Širvydo siūlymas pasirodė vėlokai, kai LKI jau buvo įsikūręs ir pradėjęs įgyvendinti savo planus. Tačiau nuo pat pirmųjų dienų jis susidūrė su materialiniais sunkumais, kuriuos bandyta įveikti įvairiais praeityje K. Pakšto naudotais būdais. „Kas pavaduos senovės kunigaikščius? – klausė K. Pakštas primindamas, kad kadaise jie ir didikai statė bažnyčias, universitetus, rūmus, steigė spaustuves, leido vertingas knygas. Modernioje Amerikoje kultūros reikalus paremia tie žmonės, kurie „greta įgytų turtų dar turi širdies ir smegenų"[45]. Pirmasis į pagalbą atėjo ne turtuolis, bet Šenandario (Shenandoa) lietuvių klebonas kun. Juozapas Antanas Karalius – savo parapijai jis užsakė 200 egzempliorių pirmojo LKI leidinio.

1941 m. gruodį LKI išleido K. Pakšto brošiūrą „The Lithuanian Situation" (*Lietuvių situacija*), kurioje apžvelgta Lietuvos istori-

[43] Lietuvių kultūrinis institutas // Amerika. 1941, spal. 24, p. 43.

[44] Širvydas V. Liet. Kultūrinio Instituto reikalu // Kunigų vienybės metraštis. 1941, spalis, p. 6.

[45] Pakštas K. Kas pavaduos senovės kunigaikščius // Amerika. 1941, spal. 24, nr. 43.

ja, valstybės pažanga nepriklausomybės laikotarpiu, okupacijų padaryta žala krašto materialiniam ir dvasiniam gyvenimui. Antroje, 1942 m. kovą išėjusioje ir greitai išpirktoje studijoje „The Baltoscandian Confederation" (Baltoskandijos konfederacija), K. Pakštas pateikė Baltijos jūros regiono pokarinio sutvarkymo koncepciją. 1942 m. Lietuvių kultūrinis institutas taip pat išleido Antano Vaičiulaičio „Outline History of Lithuanian literature" (*Lietuvos literatūros metmenys*), A. Senno „The Lithuanian Language. A characterization" (*Lietuvių kalba. Apibūdinimas*). Ketinta išleisti dar keletą leidinėlių, numatyti jų autoriai.

ALRKF galimybės finansiškai remti LKI seko, o nuo 1943 m. sausio pirmosios visiškai nutrūko. Tolesnė veikla priklausė nuo instituto garbės narių kunigų aukų, taip pat nuo finansų komisijos (J. A. Karaliaus ir J. B. Laučkos) sumanumo. K. Pakštas šiek tiek lėšų gavo pakviestas kalbėti Vasario 16-osios proga Pitsburge (pavyko parduoti LKI knygelių už 11 dol.), Vaterberyje (ALRKF skyrius paaukojo 25 dol.), Vorčesteryje (kun. klebonas Konstantinas Vasys paaukojo 100, Aušros Vartų parapija – 300 dol.), Providence (klebonija skyrė 400 dol.)[46].

1943 m. birželį prof. K. Pakštui sukako 50 metų. „Vargau ir kovojau panašiai, kaip ir kiti trys milijonai lietuvių ir labai esu patenkintas savo vargais ir savo reliatyviu skurdu", – „Draugo" korespondentui sakė K. Pakštas[47]. Žvelgdamas į ateitį, profesorius numatė, kad Vokietijos imperija suklups 1944 m., bet karas dar tęsis Tolimuosiuose Rytuose. Vokietijai žlugus kasdieną augantis Rusijos nacionalizmas sukels didžiulę grėsmę Vidurio Europos tautoms, todėl kova už jų nepriklausomybę tęsis. Lietuvius K. Pakštas ragino

[46] Pakštas K. Lietuvių kultūrinio instituto pasiekimai vasario mėnesį // Draugas. 1943, kov. 12, nr. 54.

[47] Prof. K. Pakštas apie karo pabaigą ir Lietuvos ateitį // Draugas. 1943, birž. 28, nr. 151.

būti realistais, nes laisvės viltys nėra didelės. „Bet jei ir visai vilčių nebūtų, – teigė profesorius, – tai geriau neviltyje mirti kovose su laisvės šauksmu lūpose, negu vergu svetimųjų koncentracijos stovyklose, visų paniekintam ir užmirštam“[48].

Finansinių sunkumų slegiamas, K. Pakštas 1943 m. vasarą pasitraukė iš LKI*. Pastovesnį pajamų šaltinį rado Nortfilde (Minesotos valst.) veikusioje Karletono (Carleton) kolegijoje. Čia Pentagono siūlymu buvo įsteigti specialūs kursai kariniams daliniams, kuriuos rengė išsilaipinti Europoje. Nuo 1943 m. liepos iki 1944 m. gegužės K. Pakštas dėstė Vakarų Europos politinę geografiją, paskutinį semestrą – prancūzų kalba 300-ams kariškių, turėsiančių reikalų su prancūzų ir belgų įstaigomis.

Klausytojus, visuomenę K. Pakštas atkakliai bandė sudominti Baltijos šalių, Lietuvos problemomis. Naudojosi kolegijos radijo stotimi, laikraščiu „The Carletoman“, amerikiečiams, spaudos palankiai nuteikiamiems Stalino režimo atžvilgiu, aiškino „kuo lietuviai skiriasi nuo rusų“, pabrėždavo savo tėvynės teisę po karo atkurti laisvą ir nepriklausomą valstybę[49]. Įgijo nemaža Lietuvai palankių draugų, užtarėjų, tačiau komunistuojančių klausytojų nuolat buvo skundžiamas kolegijos vadovybei.

Dirbamas LKI, K. Pakštas ieškojo ir kitų būdų spręsti Lietuvos problemas. Dar 1940 m. pavasarį drauge su varpininko Jono Vileišio sūnumi Petru Vileišiu ir kitais iškėlė iniciatyvą įkurti Lietuvos piliečių sąjungą bei komitetą užsienyje, kuris galėtų kalbėti paverg-

---

[48] Prof. K. Pakštas apie karo... // Draugas. 1943, birž. 28, nr. 54.

* Nuo 1943 m. birželio LKI virto organizacija, veikiančia ALRK globoje. K. Pakštui iš Instituto pasitraukus, Federacijos centro valdyba sudarė direktoratą (J. A. Karalius, Pranciškus Mykolas Juras, A. Čepukaitis, Norbertas Pakalnis, J. B. Laučka, Julija Jakavonytė ir kt.), 4 sekcijas. (Institutas veiks // Kunigų vienybės metraštis. 1944, sausis, vasaris, kovas, p. 7.). LKI pirmininku 1945–1946 m. buvo J. A. Karalius. Vėliau vadovavimą perėmė kun. P. Juras, suorganizavęs Amerikos lietuvių kultūros archyvą, laikraštėlį vaikams „Eglutė“ (red. Bernardas Brazdžionis).

[49] Prof. K. Pakšto pareiškimas // Draugas. 1945, lapkr. 12, nr. 267.

Čia elektroninio leidinio ištrauka

tosios Lietuvos žmonių vardu. Idėjai pritarė ALT'os vykdomasis komitetas, ją palaikė ir 1941 m. gegužę į Čikagą atvykęs plk. K. Grinius. Po įvairių svarstymų bei organizacinės veiklos buvo sudarytos trys apylinkės: Niujorko (apie 70 Lietuvos piliečių), Čikagos (apie 40 narių) ir Klivlendo. Trijų apylinkių atstovų suvažiavime 1942 m. sausio 4 d. Čikagoje buvo nutarta sudaryti Lietuvos laisvės komitetą (*Free Lithuania Committee*). Komiteto pirmininku buvo išrinktas P. Vileišis, vicepirmininkais – prof. K. Pakštas ir Jokūbas Robinzonas (Robinson), sekretoriumi – kun. Kazys Barauskas, iždininku – Jonas Januškis, nariais – kun. dr. Jonas Starkus, kap. Povilas Labanauskas ir Petravičius. Sausio 20 d. sąjūdį nuspręsta pavadinti Lietuvos piliečių sąjunga (LPS). Jos valdybą laikinai laikyti centriniu komitetu, į kurį įėjo K. Pakštas, P. Vileišis, K. Barauskas, P. Labanauskas, A. Deksnys ir kt. Balandžio 22 d. LPS vadovybę pasveikino ALT'os Vykdomasis komitetas, o tai reiškė jos oficialų pripažinimą[50]. Netrukus buvo paskelbta, kad susidarė Lietuvių tautinė taryba (*Lithuanian National Council*) – vyriausiasis Lietuvos vadavimo organas. Tarybą sudarė pirmininkas K. Grinius, vicepirmininkai P. Vileišis ir J. Prunskis, generalinis sekretorius K. Pakštas ir 8 nariai. Buvo numatyta tarybą išplėsti iki 20 žmonių, iš jų 12 – JAV gyvenantys Lietuvos piliečiai, 8 – gyvenantys kitose pasaulio šalyse (lietuviai ir kitataučiai). Tačiau nei LPS, nei iš jos išaugusi Lietuvių tautinė taryba veiklos neišplėtojo, nes iš Lietuvos atėjo žinia apie Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) susikūrimą, o JAV aktyviai ėmė reikštis ALT'a. Daugelyje jos žygių dalyvavo prof. K. Pakštas. Antai 1942 m. kovo 16 d. buvo gauta žinių, kad SSRS vadovybė Londoną ir Vašingtoną spaudžia pripažinti Pabaltijo valstybes sovietinėmis respublikomis. Prof. K. Pakštas ir Lietuvos konsulas dr. Petras Povilas Daudžvardis buvo pakviesti į ALT'os vykdomąjį komitetą pasitarti. Nutarus daryti

[50] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba..., p. 33.

žygių, kad anglai ir amerikiečiai būtų sulaikyti nuo Maskvos norų tenkinimo, kovo 12 d. prezidentui F. D. Rooseveltui nusiųstas motyvuotas memorandumas, kuriame griežtai protestuojama prieš Sovietų Sąjungos pretenzijas. Gautas patvirtinimas, kad JAV vyriausybė nekeis savo nusistatymo nepripažinti Baltijos valstybių aneksijos teisėtumo[51].

1942 m. kovo 19–23 d. K. Pakštas dalyvavo lietuvių veikėjų (adv. K. Česnulio, L. Šimučio, dr. P. P. Daudžvardžio) pasitarime su prof. Stasenu ir buvusiu JAV atstovu Lietuvai Ovenu J. G. Noremu, tautininkų išleistos knygos „Timeless Lithuania" autoriumi. Buvo nutarta įsteigti Lietuvos draugų draugiją, į ją kviesti įtakingus amerikiečius ir kitataučius, kurie reiškiasi politikoje, pramonėje, prekyboje ir yra geranoriški Lietuvai. Gegužės 13 d. buvo įsteigta draugija „Amerikiečiai – Lietuvos draugai" (*American Friends of Lithuania*), jai vadovauti pakviestas Ovenas J. G. Noremas. K. Pakštas išrinktas į draugijos valdybą. Darbo imtasi nuoširdžiai, iniciatyviai: užmegzti reikiami ryšiai, išsiųsti keli raštai JAV valstybės departamentui. Tačiau pirmininkas Ovenas J. G. Noremas išsikėlė į Kaliforniją, ir lietuviams labai svarbi draugija nustojo veikti[52].

1943 m. pavasarį ALT'os Vykdomajame komitete buvo pradėta tartis informacijos biuro steigimo reikalu. Komiteto pirmininkui L. Šimučiui buvo pavesta parengti projektą ir numatyti kandidatus. 1944 m. balandžio 8 d. ALT'os Vykdomojo komiteto susirinkime galutinai nuspręsta steigti Lietuvių–amerikiečių informacijos centrą (*Lithuanian American Information Center*) – LAIC'ą, vienu iš jo direktorių kviesti prof. K. Pakštą. Vėliau centro vedėju nutarta kviesti adv. Kostą Jurgėlą, taip pat pulk. K. Grinių, technine sekretore – Marijoną Kižytę. Centro būstinė įsikūrė Niujorko Woolwortho dangoraižyje. LAIC'ui pavesta per spaudą, radiją formuoti lietuviams palankią viešąją nuomo-

[51] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba..., p. 39.
[52] Ten pat, p. 40.

nę, palaikyti ryšius su JAV vyriausybės, Kongreso, įvairių komitetų nariais, teikti informaciją spaudos agentūroms[53]. Anglų kalba leisdamas „Lietuvių biuletenį" (Lithuanian Bulletin), siuntinėdamas „Žinių santraukas", informacijos centras bandė pralaužti buvusį tylų sąmokslą prieš Lietuvą, valdžios instancijas, didžiąją spaudą „gydyti" nuo perdėto draugiškumo, pagarbos karo sąjungininkei Sovietų Sąjungai.

1944 m. spalį prof. K. Pakštas buvo pakviestas dirbti Bendrajame Amerikos lietuvių šalpos fonde (BALF'e) tarnautoju viešiesiems reikalams. BALF'ą įkūrė ALT'a, vykdydama Pitsburgo konferencijos, vykusios 1943 m. rugsėjo 1–2 d., nutarimą organizuoti visų Amerikos lietuvių šalpos centrą. Tada veikė kelios lietuvių šalpos organizacijos (ALRKF Lietuvai gelbėti fondas, tautininkų Lietuvių tautinis fondas, Kunigų vienybės komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti ir kt.). Visos jos pavieniui stengėsi įsiregistruoti Prezidento karo šalpos kontrolės taryboje (*Prezident's War Relief Control Board*) ir Nacionaliniame karo fonde (*National War Fund*), kuris savo nariams teikdavo dideles pinigų sumas. 1944 m. kovo 24–25 d. Čikagoje vyko visų lietuvių šalpos fondų ir organizacijų atstovų susirinkimas, kuris įsteigė BALF'ą, sudarė Direktorių tarybą. Fondo pirmininku tapo prelatas dr. Juozas Končius. Norint tapti Tautinio karo fondo nariu ir gauti jo paramą, reikėjo įveikti daug formalumų: įsiregistruoti Prezidento karo šalpos kontrolės taryboje, pateikti tikslias žinias apie lietuvių pabėgėlių skaičių Europoje, atremti Rusų karo fondo protestus ir komunistinės išeivijos spaudos puolimus[54]. Lietuvos patriotų, Amerikos katalikų episkopato dėka BALF'as buvo pripažintas, 1944 m. rugsėjo 26 d. oficialiai ir iškilmingai atidaryta jo centrinė įstaiga. Reikėjo energingų, gabių kalbėtojų, kurie važinėtų po lietuvių kolonijas, išjudintų žmones aukoti pinigų, drabužių, avalynės ir maisto lietuvių pabėgėliams Europoje šelpti. Pasak J. Končiaus, „bū-

[53] Amerikos lietuvių istorija / Red. dr. A. Kučas. Boston, 1971, p. 555.

[54] Končius J. Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964. Chicago, 1966, p. 15.

damas talentingas kalbėtojas, prof. K. Pakštas toms pareigoms labai tiko"[55]. Kaip buvo įpratęs, profesorius energingai ėmėsi veiklos – lankė įvairius Amerikos miestus, organizacijas, mezgė ryšius su kitų šalių pabėgėlių atstovais, sakė kalbas lietuvių, kitų šalpos fondų skyrių susirinkimuose, „Rotary" klubuose. Kaip ir kiti BALF'o centrinės įstaigos tarnautojai, valdybą informuodavo apie susitikimus, pobūvius, susirinkimus, kuriuose sprendė organizacijos veiklos, pabėgėlių šalpos gerinimo klausimus. Užmezgė ryšius su lietuvių pabėgėliais Europoje, rūpinosi, kad jų atstovai būtų įtraukti į Jungtinių Tautų paramos organizacijas. Gindamas lietuvių interesus, rengė pabėgėlių iš Lietuvos kompaktiško apgyvendinimo kuriame nors žemyne projektus. Laisvesniu metu bandė gvildenti lietuvių tautos likimo problemas. Sugrįžęs prie trečiojo dešimtmečio pabaigoje tirtos lietuvių genijaus dispersijos temos, giliau, visapusiškiau apibūdino praeities kultūrinius praradimus. Teigė, jog pasaulio didiesiems net Lietuvos vardą ištarti bijant naujos okupacijos nuostoliai „atsilieps mums per šimtą metų"[56]. 1945 m. pavasarį K. Pakštas „Amerikos" dienraštyje plačiai apibūdino moderniosios Lietuvos idealus, Lietuvos ir Vokietijos santykius 1919–1939 m., sovietų bei nacių okupacijos padarytus nuostolius.

Sužinojęs, jog Niujorke veikia laikinas pabėgėlių universitetas, K. Pakštas 1945 m. vasarą susitiko su jo prezidentu Alvinu Johnsonu, prašė paramos keliolikai Vokietijos pabėgėlių stovyklose vargstančių profesorių, bent šimtui studentų. Tarp mūsų žymesnių profesorių neradęs nė vienos pasaulinės garsenybės, A. Johnsonas pareiškė nematąs jokių Lietuvos kultūrinių nuopelnų pasauliui, lietuvius pavadino „forgotten tribe" (užmiršta kiltimi). Iš Rockfellerio bei kitų mokslo fondų taip pat gavęs neigiamus, bet mandagesnius, diplomatiškesnius atsakymus, K. Pakštas rašė: „Didžiųjų peštynių laikais

[55] Končius J. Atsiminimai..., p. 38.
[56] Pakštas K. Lietuvos genijaus išsisklaidymas // Amerika. 1945, sausio 12, nr. 2.

stambūs gaidžiai nesidairo į mažus viščiukus, jų net nemato ir nepastebi. Visuotinio pykčio gadynėje tai gal ir natūralu. Bet aš užsigavau žodžiu – „kiltis“[57].

Darbuodamasis BALF'e, K. Pakštas dalyvaudavo ALT'os pasitarimuose (1945 m. vasario 15–16 d., Vašingtone), Vykdomojo komiteto posėdžiuose. 1945 m. birželio 2 d. posėdyje buvo analizuojama tarptautinė padėtis, San Francisko konferencijos eiga, planuojama tolesnė tarybos veikla. Prof. K. Pakštas komitetą informavo apie LAIC'o veiklą, atvežė Vokietijoje veikiančio VLIK'o memorandumą sąjungininkų kariuomenės vyriausiajam vadui Vokietijoje generolui Dwightui Davidui Eisenhoweriui[58]. Memorandume pabrėžta, kad lietuviai, latviai, estai nebuvo ir nėra Sovietų Sąjungos piliečiai, kad Lietuvos žmonėms nebūtų trukdoma atkurti nepriklausomą valstybę ir pan. Memorandumą pasirašė VLIK'as – kaip vienintelė teisėta Lietuvos vyriausybė tremtyje, laisvajame pasaulyje[59]. Atskiru laišku ALT'ai komitetas prašė remti jį moraliai ir materialiai. Nuo to laiko prasidėjo bendradarbiavimas tarp VLIK'o ir ALT'os. VLIK'o vieningumą rodydamas pavyzdžiu visoms lietuvių išeivių kolonijoms, K. Pakštas rašė, jog į komitetą visa tauta žiūri kaip į savo valdžią, jo disciplinai pasiduoda visi pogrindžio laikraščiai, jo balso klauso jaunimas ir jį remia kituose kraštuose išsiblaškę lietuviai[60].

BALF'as priklausė JAV nacionaliniam karo fondui, todėl jo propagandinė veikla turėjo subtiliai atsižvelgti į vyriausybės užsienio politikos nuostatas, būti be politinio atspalvio. Priimant K. Pakštą dirbti į BALF'o centrinę įstaigą, J. Končius prašė, kad jis iš anksto pateiktų savo kalbų konspektus. Matyt, nesutikdamas su tokiu išankstiniu cenzūravimu K. Pakštas konspektų nedavė, tik paaiškino bendrą kal-

---

[57] Pakštas K. Lietuvos kultūros išlaikymo klausimu // Tėviškės garsas. 1947, birž. 26, nr. 78.

[58] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba..., p. 84.

[59] Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas. Trumpa 1943–1993 m. raidos apžvalga. Vilnius, 1993, p. 8.

[60] Iš JAV lietuvių veiklos // Lietuvių žinynas. 1945, nr. 3, p. 31.

bų turinį. Kalbėdamas nevengė ekspromtų, šmaikštaus sąmojo. Su užsidegimu veikdamas savo pavergtos tautos labui, ilgainiui primiršo Amerikos politines realijas. 1945 m. birželio 1 d. Detroite dalyvavo moterų organizacijos, kuri buvo vertinama kaip pronacinė ir antisemitinė, susirinkime; jame atskirai kalbėta apie SSRS. K. Pakštas prabilo apie kai kurių žydų tautybės Lietuvos piliečių vaidmenį bolševikams atėjus[61]. Stambūs dienraščiai, minėdami BALF'o bei šalpos organizacijas, paskelbė pranešimų apie antisemitinę ir pronacinę propagandą. Pasak J. Končiaus, „T. K. Fondas tuoj smarkiai į tai reagavo, įspėdamas, kad tokie aprašymai gali pakenkti T. K. Fondui ir BALF'ui. Prof. K. Pakštas po tokių įvykių įteikė BALF'ui rezignaciją, kad pasitraukiąs, nenorėdamas pakenkti lietuvių labdaros veiklai. Ir aš, ir valdyba jo rezignaciją priėmėm su apgailestavimu; tokiu būdu nuo 1945 m. liepos pradžios BALF'as neteko gero ir gabaus kalbėtojo ir organizatoriaus"[62]. Priverstinis pasitraukimas iš BALF'o užbaigė dar vieną K. Pakšto gyvenimo tarpsnį. Jį profesorius lakoniškai apibūdino po 13 metų J. Keliuočiui rašytame laiške: „1939–1941 m. dėsčiau dideliame Californijos Un-te, bet paskiau bandžiau įvairų darbą lietuvių kultūros ir labdarybės įstaigose, iš kurių galutinai pasitraukiau 1945 m. vasarą"[63]. Prasidėjo nelengva, rūpesčių dėl Lietuvos reikalų kupina kova už kasdienės duonos kąsnį.

Dausų pilietis

Atsistatydinimas iš BALF'o smarkiai sukomplikavo į šeštąją dešimtį įžengusio prof. K. Pakšto materialinę padėtį, sukėlė daugybę skaus-

[61] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 172–173.
[62] Končius J. Atsiminimai iš BALFO..., p. 45.
[63] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 77.

mingų išgyvenimų. Jį žeidė nepagrįsti kaltinimai antisemitizmu (Lietuvos piliečių sąjungos posėdžiuose dalyvavo kartu su H. Rubinavičiumi, dr. J. Robinzonu (Robinson) ir kt.), pronacizmu. Tuometinėje Amerikoje taip apkaltintą žmogų buvo galima laikyti *persona non grata.* Be santaupų, kamuojamą depresijos ir kitų negalių K. Pakštą priglaudė Pitsburgo klebonas Magnus J. Kazėnas, užjautė iš ankstesnio, sėkmingesnio gyvenimo Vakaruose pažįstama kalifornietė Bronė Starkienė. Jai siunčiamus laiškus pasirašydavo Čigonėlio, Dausų piliečio vardais[64].

1945 m. rugpjūtį, norėdamas pataisyti šlyjančią sveikatą ir pailsėti, K. Pakštas persikėlė į Kaliforniją. Rekomenduotas prelato J. Maciejausko, atostogoms apsistojo Santa Monikoje pas B. Starkienę – aktyvią Los Andželo lietuvių veikėją, parapijos ALT'os ir BALF'o organizatorę. Planuotos trumpos K. Pakšto atostogos užtruko iki 1947 m. gegužės. Šeimininkės globojamas nuolat susirašinėja su darbo biurais, bet gauna neigiamus atsakymus (dėl to, kad neturi JAV pilietybės, nepakankamai moka anglų kalbą, yra per senas ir t. t.). Bendrauja su šv. Kazimiero parapijos steigėju J. Maciejausku, dalyvauja, kalba įvairiuose renginiuose. Kartu su Henriku Radausku, R. Rimdžiumi, N. Kary, kun. J. Kučingiu, iškilmingai įvesdintu 1946 m. gruodžio 29 d. (jo pagerbimo vakarienėje K. Pakštas sakė kalbą), įsteigia Lietuvos vyčių kuopą[65].

Nesulaukęs tinkamo darbo pasiūlymo, K. Pakštas priėmė Lietuvos vyčių organizacijos kvietimą ir nuo 1946 m. pabaigos antrą kartą stojo prie „Vyčio" žurnalo vairo[66]. Įvedė skyrelį „Ištremtam jaunimui" (vėliau jį pakeitė platesniu – „Pasaulio lietuviai"), kuriame savo pavarde ir Palemono slapyvardžiu aiškino JAV imigracijos įstatymus, emigracijos ir kolonizacijos teoriją, atsakydavo į klausimus. Veda-

[64] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 176.

[65] Gliauda J. Šv. Kazimiero parapija Los Angeles mieste. Istoriniai bruožai 1941–1966. New York, 1966, p. 49, 60, 167.

[66] Boley J. Meet the editore // Vytis. 1946, nr. 11, p. 7.

muosiuose straipsniuose gvildeno lietuvių tautos, jos kultūros išsaugojimo problemas, JAV ir kitų didžiųjų valstybių politiką. Geopolitikos profesorių nemaloniai nuteikia JAV žurnalistų, mažiau išsilavinusių rašytojų, kitų šviesuomenės atstovų ir net valstybės departamento darbuotojų painiojamos sąvokos „Centrinė Europa" ir „Rytų Europa". Dėl plačiai prigijusios minties, kad Baltijos respublikos priklauso Rytų Europai, manoma, kad jos visai „natūraliai" linksta prie Rusijos ir turi jai priklausyti[67]. Mokslininkas ragina tautiečius įsidėmėti, kad *Europos centrinė ašis eina išilgai geležinkelį Vilnius–Gardinas–Varšuva–Vieną*[68], o *Vilnius yra centriškiausia Europos sostinė.* Anot K. Pakšto, Vilnius „guli lygiai pusiaukelėje tarp Šiaurės rago (Nordkapp) ir pietinės Graikijos, tarp Azijos ir Uralo. Susikirtimas 54-tos paralelės ir 25-to meridiano yra geografinis Europos centras, esąs truputį į pietus nuo Dzūkijos miesto Rodūnės. Taigi Lietuva yra pats Europos vidurys, tarytum jos geografinė širdis. Visa tai žinokime ir skelbkime pasauliui"[69]. Lietuvių mokslininkas palyginti nedaug tesuklydo įvardydamas Europos centrą. 1990 m. Prancūzijos nacionalinis geografijos institutas, remdamasis moderniais tyrinėjimo metodais, nustatė, jog geografinis Europos centras (54° 54' šiaurės platumos ir 25° 19' rytų ilgumos) yra prie Purniškių kaimo Lietuvoje.

K. Pakšto platus akiratis, gilios žinios „Vyčio" žurnalą išpopuliarino ne tik tarp išeivių jaunimo, bet ir suaugusiųjų. Pasak Vyčių centro pirmininko J. Bulevičiaus, būdamas redaktoriumi įžymusis lietuvių reikalų žinovas „įnešė be galo daug žinių apie mūsų tautą. Jo rimti straipsniai davė mums reikalingo lietuviško maisto"[70].

Gyvendamas Santa Monikoje K. Pakštas studijuoja Mažosios Lietuvos istoriją, vienas iš pirmųjų pabando apibūdinti oficialųjį JAV požiūrį į Lietuvą Antrojo pasaulinio karo metais. Remdamasis leidi-

---

[67] Pakštas K. Ar gali Europa atsistatyti? // Vytis. 1947, nr. 1, p. 3.
[68] Ten pat.
[69] Lietuvos vadų nutarimai // Vytis. 1947, nr. 11, p. 3.
[70] Pracitų metų veiklos raportas // Vytis. 1947, nr. 10, p. 3.

niu „The International Yearbook for the Year 1941" (1942) rašo, kad JAV įstojus į karą Lietuvos pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis formaliai savo kraštą prijungė prie Jungtinių Tautų. „Pirmas ir svarbiausias Lietuvos uždavinys, – pareiškė jis 1941 m. gruodžio 23 d., – yra nusikratyti vokiečių vergijos ir atstatyti suverenias teises jos žmonėms". Tai buvo padaryta pritariant LR prezidentui A. Smetonai (atvykęs į JAV A. Smetona pareiškė, kad Vokietijos vyriausybė privertė jį iš Berlyno išvykti į Šveicariją, nes jo buvimas kenkęs rusų ir vokiečių draugystei). Tokį patį žygį padarė ir Latvijos ministras dr. Bilmanis. „Tiktai, – pažymi K. Pakštas, – abiem ministeriam, rodos, buvo atimta proga visai formaliai pasirašyti dokumentą greta kitų Jungtinių Tautų, nes tuo momentu prez. Rooseveltas jau pradėjo klausyti Kremliaus patarimų"[71]. JAV valstybės departamentas Lietuvą laikė tik *friendly neutrals* (draugiškai neutralia), o Amerikos visuomenė vadino *Associated Nation* (sąjunginė tauta). Bostone buvo išleistas Jungtinių Tautų himnų rinkinys su gaidomis. Ten įdėtas ir Lietuvos himnas su pastaba: *Associated Nation.* K. Pakšto iš konkrečių JAV šaltinių paimtus faktus paskelbęs „Tėviškės garsas" rašė: „Prie šių prof. K. Pakšto žodžių teliktų tik pridėti, kad lietuvių tauta savo atkakliu priešinimusi okupantams aiškiausiai įrodė, jog ne tik formaliai, bet ir faktinai visą karo laiką ji buvo bendras Jungtinių Tautų kovų prieš nacinę tironiją dalyvis"[72].

Porą metų pabuvęs bedarbiu, prof. K. Pakštas 1947 m. gegužę gauna darbą senojoje Kalifornijos sostinėje Monterėjuje (Monterrey). Čia karo pradžioje buvo įsteigta didžiausia Amerikoje Armijos kalbų mokykla (*The Army Language School*). Joje per 12 mėn. intensyvaus ir sunkaus darbo buvo išmokstama svetimos kalbos vos ne geriau, nei universitetuose per ketverius metus. Mokykla turėjo didelius rusų, japonų skyrius, mažesnius – kinų, persų, turkų, arabų,

[71] Lietuva – Jungtinių Tautų narys // Tėviškės garsas. 1947, vas. 20. nr. 60.
[72] Ten pat.

graikų, prancūzų, ispanų, portugalų. Nuo 1948 m. liepos ėmė veikti norvegų, švedų, danų, lenkų, čekų, bulgarų, vengrų, serbų, kroatų skyriai. Liūdnu ženklu K. Pakštui buvo tai, kad nesirengta mokyti nei lietuvių, nei latvių, nei estų kalbų. Kiekviename skyriuje buvo dėstoma geografija, konkrečios šalies ir jos kaimynų istorija. Visus dalykus dėstė internacionalinis kolektyvas, savotiškas kalbų „Babilonas", vietos gyventojų vadinamas „Tautų Sąjunga". Vien rusų skyriuje dirbo 3 profesoriai ir 30 instruktorių, kurių dauguma jau seniai buvo atvykusi į Ameriką per Sibirą. K. Pakštas išsiaiškino, kad tarp rusų keturių būta lietuvių, o du Lietuvoje gyveno jaunystėje. Vienas vyras ir viena moteris – ainiai lietuvių, ištremtų į Sibirą 1863 m.; gyvendami Charbine jie priklausė lietuvių klubui, turėjo lietuviškus pasus[73].

Atlaikęs rimtus patikrinimus, K. Pakštas dėstė geografiją ir geopolitiką, dažniausiai rusų kalba. Dėl didžiulių darbo krūvių turėjo pasitraukti iš „Vyčio" redaktoriaus pareigų. Į jo vietą pakviestas rašytojas Antanas Vaičiulaitis[74]. Mokyklo̯je buvo rengiami spalvingi dainų, muzikos ir šokių vakarai, karininkų klubas nesutalpindavo visų norinčiųjų pasilinksminti. Kaimynystėje veikė valgyklos, kuriose prekiauta alumi ir vynu. Viena pavadinta „Karčma na Litovskoy Granice", kita – „Karčma na Tureckoy Granice". Tačiau profesoriui K. Pakštui ne linksmybės rūpi. Kadangi artimiausios lietuviškos parapijos gana toli (Los Andželas – už 560 km, San Franciskas – už 200 km), profesorius užmezga ryšius su apylinkės miestelių klubais ir draugijomis. Rotariečiams, Amerikos revoliucijos dukterims ir kitų panašaus pobūdžio organizacijų nariams dažnai kalba apie Lietuvą, Baltijos tautas, Europos likimą[75].

K. Pakštas susirašinėja su Europoje pasklidusiais Lietuvos aukštųjų mokyklų profesoriais, savo buvusiais studentais, sielojasi dėl jų

---

[73] Pakštas K. Laiškas kolegoms profesoriams ir mokytojams // Naujoji aušra. 1948, nr. 6–7, p. 110.

[74] Kultūrinė apžvalga // Naujoji aušra. 1948, nr. 4, p. 75.

[75] Pakštas K. Laiškas kolegoms profesoriams..., p. 111.

skurdaus gyvenimo. Rašo, kad visų lietuviškųjų fondų, visų veikėjų ir susipratusių žmonių „pirmiausias rūpestis turi būti perkelti į saugesnę, sotesnę vietą Lietuvos aukštojo mokslo ir meno židinį ir bent dalį studentijos. Be šitų vyrų ypatingai bus sunku atstatyti nepriklausomą Lietuvą... Savas universitetas daugiau kaip vėliava ir himnas simbolizuoja gyvą, kuriančią, kovojančią tautą"[76]. Apibendrindamas savo darbo ieškojimo patirtį, lietuvių intelektualus įspėja didelių vilčių nesieti su Amerika. Nuo pat Hitlerio režimo įsigalėjimo į ją ėmė plūsti profesūra iš Europos šalių. Sudėtingais keliais į Naująjį pasaulį pakliuvus dar ir Stalino persekiojamiems, apie 1939 m. JAV susitelkė daug įvairių specialybių profesorių. Jie pradėti vadinti *Professor at-large*. K. Pakšto aiškinimu, tai – „'profesorius laisvėje', o gal tiksliau dažnai keliaujantis profesorius – bedarbis, arba tik protarpiais gaunąs darbo, todėl ir 'laisvas', nesusirišęs su jokia pastovia vietele"[77]. Darbą lengviausiai gauna ekonomikos, prekybos, sąskaitybos, įmonių organizavimo specialistai, kalbų mokovai (ispanų, prancūzų, vokiečių, rusų). Sunkiausia įsidarbinti teisininkams, geografams, archeologams, kiek lengviau – istorikams, filosofams, literatūros žinovams. Mažų, menkai žinomų tautų profesūra sutinkama su didžiausiu atsargumu, nepasitikėjimu, beveik nesamdomi asmeniškai universitetui nepažįstami žmonės. Dauguma universitetų, kolegijų stengiasi suformuoti jauną, kūrybingą personalą, sulaukusieji 50 metų ir vyresni samdomi tik tada, kai yra žinomi iš mokslinės literatūros[78]. Iš diktatorių nagų išslydusi Lietuvos vyresniosios kartos profesūra K. Pakšto buvo nuteikiama ruoštis rimtiems išbandymams, profesinės kvalifikacijos tikrinimui, laukimui ir nusivylimams.

Kalifornijoje anglų kalba K. Pakštas baigia rengti studiją „The Problem of Lithuania Minor" (*Mažosios Lietuvos problema*), plėtoja

---

[76] Pakštas K. Lietuvos kultūros išlaikymo klausimu // Tėviškės garsas. 1947, birž. 26, nr. 78.

[77] Pakštas K. Laiškas kolegoms profesoriams..., p. 110.

[78] Ten pat.

„antrosios" Tėvynės temą, rengia užsieniečiams skirtą informacinį leidinį apie Lietuvą Antrojo pasaulinio karo metais. Jo šapirografuotą knygelę „Lithuania and World War II" (Lietuva ir Antrasis pasaulinis karas) LKI išleido 1947 m. gruodį.

K. Pakštas entuziastingai rėmė JAV lietuvių siekimą turėti savo iliustruotą kultūros žurnalą, galintį suburti bendram darbui įvairių sričių ir įsitikinimų žmones. 1947 m. rudenį sutiko būti LKI leidžiamo žurnalo „Naujoji aušra" redaktorių kolegijos nariu[79]. Ją sudarė katalikai kultūrininkai K. Pakštas, Antanas Vaičiūnas, dr. J. Prunskis, dailininkas Petras Kiaulėnas. Atsakinguoju redaktoriumi tapo Anatolijus Kairys, Vokietijoje redagavęs „Tremtinių mokyklą". Bendradarbiauti buvo kviečiami visi JAV ir kitų pasaulio kraštų lietuviai. „Naujosios aušros" programa – valstybinė nepriklausomybė, kultūra – tautos subrendimo išraiška[80].

Nors „okeanas, miškai ir kalnai, kiaurus metus žydinti ir žaliuojanti augalija sudaro pasigėrėjimo vertus reginius"[81], K. Pakšto fizinės ir psichinės jėgos senka. Patriotinius profesoriaus jausmus žeidė oficialiosios Amerikos taikstymasis su komunizmo plitimu Europoje, nedėmesingumas okupuotiesiems kraštams. Ypač erzino kai kurių bendradarbių atviras Maskvos imperialistinio kurso palaikymas. 1947 m. gruodį K. Pakštas pasitraukė iš Monterėjaus kalbų mokyklos ir išvažiavo į Santa Moniką. Nebevaržomas tarnybinių apribojimų ir įsipareigojimų „Naujojoje aušroje" K. Pakštas paskelbė išeiviją sudominusį straipsnį „Maskolijos izoliacija", kuriame kritikavo Amerikos spaudos išvedžiojimus, jog reikia mokytis suprasti rusus, plėtoti su jais prekybą, verslą ir t. t. Jo galva, be Amerikos pagalbos Sovietų Sąjungai „abi kirmėlės būtų prarijusios viena kitą, ogi Dėdei Semui būtų likęs tiktai lengvas ir pigus darbas: paimti abiejų uodegas ir

[79] Leidėjas ir redakcija. Švicsi žinia // Vytis. 1947, nr. 11, p. 9–10.
[80] „Naująją aušrą" sutinkant // Aidai. 1948, nr. 10, p. 32–33. Parašas: A. P-nis.
[81] Pakštas K. Laiškas kolegoms profesoriams..., p. 110.

ugnelėn įmesti. Visam pasauliui šiandien saugiau būtų“[82]. Pirmasis iš lietuvių K. Pakštas prabyla apie naują – ideologinį – karą tarp demokratijos ir totalitarizmo stovyklų. Kadangi SSRS šaltąjį karą ruošiasi pakeisti karštuoju, kalba apie būtinumą stiprinti pasaulio vienybę, kurti taikos strategiją[83]. K. Pakštas dar šeštojo dešimtmečio pradžioje tiki, jog turi prasidėti demokratinės stovyklos (įskaitant pralaimėjusią ir su amerikiečių parama armiją atkūrusią Vokietiją) karas su totalitariniu Stalino režimu. Kad tarp daugelio valstybių nekiltų naujų karų, būsimojoje taikos konferencijoje siūlo įkurti Tarptautinį teritorinį teismą (*The International Court of Territorial Justice*). Jo veikla apimtų apie 20 Vidurio Europos tautų, iš anksto sutarusių laikinai pripažinti dabartines faktines sienas. Tai padėtų išvengti kokio tuzino karų ir begalinio chaoso[84].

1949 m. pavasarį Santa Monikoje prof. K. Pakštui atliekama sunki inkstų operacija, jį ištinka insultas. Dar ne visai pasveikęs, dalyvauja pirmojoje ateitininkų konferencijoje Amerikoje, pasako įkvepiančią kalbą[85]. Su ateitininkais ryšius palaiko iki pat gyvenimo pabaigos.

Pagėrėjus sveikatai gauna ordinarinio profesoriaus vietą Duquesne universitete Pitsburge. Iš saulėtosios Kalifornijos persikelia į suodžiuose skendintį Pitsburgą, vadovauja Geografijos departamentui. Dėsto penkis atskirus geografijos kursus (11 val. per savaitę). Gauna pavedimą parašyti visų penkių dalykų programą, turi skaityti naują geografijos literatūrą. Ima rašyti „Lietuvos istorinę geografiją“, kuri apimtų ir politinę geografiją, naujausias problemas. Netrunka įsitikinti, kad tyrinėtojui, atplėštam nuo savo žemės, ypač sunku gilintis į jos praeities studijas – trūksta šaltinių, jie išbarstyti po įvairius archyvus ir bibliotekas. Renka istorinius žemėlapius (1953 m. turėjo

---

[82] Pakštas K. Maskolijos izoliacija // Naujoji aušra. 1948, nr. 3, p. 38.

[83] Apie būsimąjį ideologinį karą. Prof. dr. K. Pakšto samprotavimai // Tėviškės garsas. 1948, vas. 26, nr. 16.

[84] Ten pat.

[85] Bendorius A. Kazys Pakštas // Aidai. 1960, nr. 10, p. 429.

apie 120, iš jų 60 tiko knygai), kai kuriuos sudarinėja pats. Spaudoje paskelbia, jog ketina išleisti didelį Lietuvos žemėlapį, kuriame bus pažymėtos politinės Lietuvos ribos pagal seniau pasirašytas ir Lietuvos neatmestas tarptautines sutartis. Tarptautinių sutarčių, kad ir laikinų, nustatytas sienas siūlo priimti tam laikotarpiui, *kol susirinks po būsimo karo tarptautinė taikos konferencija ir patvirtins arba kai pakeis valstybių ribas*[86]. Dėl savo ketinimų ir siūlymų nuolat puolamas lenkų emigracinės spaudos.

Gyvendamas arčiau didesnių lietuvių išeivių santalkų, K. Pakštas aktyviau reiškėsi jų veikloje. 1949 m. lapkričio 4–6 d. dalyvavo Niujorke vykusiame Amerikos lietuvių kongrese. K. Pakšto paskaita „Lietuvių tautos potencialo išlaikymas" buvo „vienintelis kongreso darbo fragmentas, aptaręs esmingiausius fizinės, dvasinės gyvybės išlaikymo klausimus"[87]. 1950 m. vasarą prof. K. Pakštas dalyvavo trečiajame Amerikos ateitininkų sąjungos suvažiavime. „Nors daugumai atstovų reikėjo išvažiuoti, tačiau visi su malonumu pasiliko išklausyti buvusio At-kų Fed. Vado ir, galima sakyti, dabartinio lietuvių tautos pranašo kalbos"[88]. K. Pakštas apžvelgė pasaulio politinę padėtį, pasakojo, „kada ir kur prasidės sekantis karas ir kaip ilgai užtruks", aiškino Lietuvos situaciją, „kada grįšime Lietuvon ir ką joje rasime". Iškėlęs aktyvios kovos už lietuvybę reikšmę, profesorius sakė: „Mano šūkis – Lietuvos laikrodį pasukti 100 metų pirmyn – neišsipildė, laikrodis buvo sugadintas. Tačiau dabar mes parvežkime einantį laikrodį – atatinkamai paruoškime visą observuojantį protą"[89].

K. Pakštas tapo nuolatiniu svečiu, kalbėtoju Lietuvos vyčių suvažiavimuose (1958 m. už didžiulius nuopelnus šiai organizacijai buvo apdovanotas Lietuvos vyčių aukso medaliu).

---

[86] Pakštas K. Sūkurys apie Lietuvos ribų klausimą // Draugas. 1952, vas. 18, nr. 61.

[87] Čižiūnas V. Tautinės sąmonės išlaikymas emigracijoje // Aidai. 1950, nr. 9, p. 390–391.

[88] K. A-tis Ateitininkų rūpesčiai keturiasdešimtaisiais veiklos metais // Ateitis. 1950, nr. 7, p. 13.

[89] Ten pat.

Į Ameriką atvykęs kaip žmogus, artimas krikščionims demokratams, prof. K. Pakštas ir toliau savo gyvenimą siejo su krikščioniškąja demokratija. 1950 m. pirmą kartą po karo tapo Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos (LKDS) Centro komiteto nariu. 1954 m. gegužės 29–30 dienomis Niujorke vykusi jubiliejinė LKDS konferencija į CK išrinko K. Pakštą, Praną Vainauską, V. Viliamą, P. Bagdonavičių, J. Maknį, J. Jakučionį ir Stasį Lukšį. Iškilmingai minint LKDS 50-mečio sukaktį, pagrindinis pranešėjas buvo prof. K. Pakštas[90]. Iki 1957 m. būdamas vienos iš partinių grupių vadovybėje, profesorius pagarsėjo kaip įvairių srovių lietuvių vienybės šauklys. „Vienybė yra darbas visų, ne vieno, – aiškino J. Prunskiui. – Visi turi būti sukalbamesni. Chamizmas ardo vienybę, kultūra ją ugdo"[91]. Džiaugėsi, jog per dešimt metų Amerikos lietuviai padarė reikšmingų žingsnių vienybės ir solidarumo kryptimi, o tai rodė aukštesnį jų vadovų dvasinės kultūros lygį. Tačiau patriotą liūdino iš tolimos praeities atsineštas polinkis skaidytis, skaičiuoti skriaudas, aitrinti nepasitikėjimo ir netgi neapykantos žaizdas. „Man gi 1927–40 m. nesutarimai ir skirtumai, skriaudos ir intrigos (su Karvelio man parduota sergančia karve imtinai) atrodo nevertos išvalgyto kiaušinio, – rašė K. Pakštas 1954 m. – Visa tai negali saistyti mūsų dabartinės veiklos nei ateities planų"[92]. K. Pakštą labai liūdino 1949 m. pabaigoje gaunamos žinios apie katalikų veikėjų kivirčus Vokietijoje. „1936-ųjų generacijos" atstovai, įkūrę rezistencinį Lietuvių fronto sąjūdį, organizavę 1941 m. birželio sukilimą, kovoję ir išgyvenę, daugelį klausimų suvokė kitaip negu ankstesniosios kartos žmonės. Tai ypač išryškėjo M. Krupavičiui stojus prie VLIK'o vairo. Didžiausiu prelato, ir ne tik jo, nepasisekimu kovojant už Lietuvos valstybės atkūrimą V. Trumpa vadina tai, kad jis nesuge-

---

[90] L. G. Liet. Krikščionių demokratų konferencija // Aidai. 1954, nr. 5, p. 239.

[91] Prunskis J. Europos konferencija, lietuvių kolonizacija ir grupių sugyvenimas. Pasikalbėjimas su aplankiusiu Čikagą prof. K. Pakštu // Draugas. 1950, birž. 20, nr. 141.

[92] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui. 1954 03 19 // VUB RS. F. 198–465, lap. 2.

bėjo suvienyti visų jėgų tai kovai[93]. Amžiaus susietas su vyresniosios kartos atstovais, bendros veiklos – su jaunesniais, K. Pakštas 1953 m. vasarą pateikė siūlymą abiem grupėms susivienyti. Netrukus suprato, jog abi krikščionių inteligentų kartas daugiausia skiria ne principai, ne doktrinos ar programos, bet asmeniškumai, kad jėgas skaldančios peštynės laikomos savotišku betiksliu sportu. „Pamačiau, kad kultūrininkai jau virto gudriais politikais ir tokiais nori būti, tad ir pati jų politika man pasidarė jau nelabai įdomi. Pačios giliausios šaknies nesutarimų ieškau šimtmetinėje rusų kultūros ir politikos įtakoje lietuvių inteligentams, kuri protarpiais atsigimsta ir šakojasi naujomis formomis. Trys rusai – keturios politinės partijos... Bet didelio žvilgsnio į ateitį, žvilgsnio, kuris perskrostų dabartinės tragedijos storas miglas – nesimato"[94]. Nežinodamas visų nesantaikos priežasčių, traukiamas tai į vieną, tai į kitą pusę, klausydamas abiejų grupių skirtingų versijų, K. Pakštas suvokia nebesusigaudąs naujausių laikų politikoje, vis dažniau patyli. Galop nusprendžia pasitraukti iš dinamiškų peštynių centro, nes „tarptautinėje plotmėje dar daugiau Lietuvai naudos galima padaryti, negu savoje klaikiai pakrikusioje visuomenėje"[95].

Matydamas aštrius ginčus tarp tos pačios ideologinės srovės krypčių („brolių vaidai būna žiauresni ir labiau negražūs"), K. Pakštas tremtinius akina į Lietuvą parvežti ne įprastas, bevaises rietenas, o tikrą vakarietiškojo gyvenimo kvintesenciją pačia geriausia to žodžio prasme. Todėl kalba, rašo apie demokratiją žudančio politinio susiskaldymo kenksmingumą mažai lietuvių tautai. Didelės politinės išminties, tikrojo patriotizmo reikalu K. Pakštas laiko uždavinį sumažinti Lietuvos politinių partijų skaičių susijungiant artimos ideologijos grupėms, naudojant mažoritarinę rinkimų sistemą[96]. Jo galva, dides-

---

[93] Trumpa V. Apie žmones ir laiką. Vilnius, 2001, p. 443.

[94] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 2.

[95] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1953 07 15 // VUB RS. F. 198–465, lap. 1.

[96] Ar reikia jaunimui domėtis politika? Pasikalbėjimas su prof. K. Pakštu // Tėvynės sargas. 1953, t. 4, nr. 1, p. 153.

nėse politinėse grupėse yra mažiau fanatizmo, daugiau vietos plačioms pažiūroms. Didelėse politinėse grupėse, turinčiose nusistovėjusias pažiūras, principus ir tradicijas, paliekama daugiau laisvės protingai nesutikti, neskaldant pačios organizacijos pamatų[97]. K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad lietuvių politinėms grupėms reikia mažiau kovoti tarpusavyje, daugiau bendradarbiauti, dirbti tautos laisvei ir gerovei. Jo nuomone, krikščioniškoji demokratija turėtų būti tarpkonfesinė, apimti įvairių tautybių Lietuvos piliečius, vykdyti „tolerantiškai jaukią" tautybių politiką[98]. Viso krašto politinio gyvenimo raidą profesorius siejo su gyventojų pilietiniu bei politiniu brandumu. Skatino jaunimą domėtis Amerikos mokyklose dėstomu pilietiškumo ugdymo kursu „Civitas", universitetuose populiariu politikos mokslu. Tiems, kurie ketina plėtoti lietuviškąją politiką, daug dėmesio siūlė skirti konstitucinei teisei, teisės filosofijai, Lietuvos ir jos kaimynų istorijai, politinei geografijai, statistikai, kultūros filosofijai. „Kaimynų pažinimas, pramokimas rasti tarp jų Lietuvai draugų irgi yra aukštos rūšies politinis menas, – kalbėjo K. Pakštas. – Izoliacija mus žudo. Iš nelaimių išsirisime ir suklestėsime turėdami daugiau draugų savo pasieniuose"[99]. Politiniame gyvenime K. Pakštas smerkė suktybes, keistus vingius, intrigas, pyktį, vertino atvirumą, gebėjimą susilaikyti, veikti gerumu, įtemptus santykius švelninti humoru. Sektinu pavyzdžiu kėlė skirtingų pažiūrų veikėjus L. Šimutį, Pijų Grigaitį, kurių „ilgas ir darnus politinis darbas pritraukė ir daugiau įvairių srovių žmonių ir taip išlygino, sukultūrino Amerikoje lietuvių politinius dirvonus. Lietuvos bylai tai labai svarbu"[100].

Užimančiam nedėkingą taikintojo poziciją K. Pakštui kliūva daug nepelnytų kaltinimų[101], taigi savo veiklą profesorius apibrėžia daly-

---

[97] Pakštas K. Geografo pasaulėžiūra // Mano pasaulėžiūra: Kultūrininkų pasisakymų rinkinys. Chicago, 1958, p. 225–226.

[98] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 3.

[99] Ar reikia jaunimui..., p. 151.

[100] Pakštas K. Leonardas Šimutis-Šilelis // Tėvynės sargas. 1952, nr. 2, p. 306.

[101] Teorija ir praktika // Santarvė. 1953, nr. 5, p. 43–44.

vavimo tarptautiniuose sąjūdžiuose ir išeivijos kultūriniame gyvenime rėmais.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje K. Pakštas įsilieja į Amerikos lietuvių profesorių draugiją, dalyvauja jos suvažiavimuose. Draugijos nutarimu 1951 m. vasario 17 d. įsteigiamas Lituanistikos institutas, į jo branduolį tikraisiais nariais pakviečiami 26 pasižymėję lituanistiniais darbais asmenys, tarp jų ir K. Pakštas. Vėliau, 1954 m. spalį, išrenkami pirmieji skyrių vedėjai: J. Balys, K. Pakštas, Jonas Puzinas, A. Salys ir A. Šapoka. Institute dirbo įvairių pažiūrų žmonės, bet tai nekliudė siekti bendro tikslo – puoselėti lituanistinius mokslus. Institutas rūpinosi savo narių mokslinių tyrinėjimų publikavimu, 1955–1956 m. Čikagoje surengė aukštuosius lituanistikos kursus. Beje, K. Pakštas kaip svečias lektorius skaitė paskaitas ir Fordhamo universiteto Lituanistikos institute. Šią instituciją po didelių pastangų 1957 m. vasarą įsteigė kun. V. Jaškevičius. Pirmaisiais metais 16, antraisiais – 25 studentams dėstyta lietuvių kalba ir literatūra, įvairūs epizodiniai kursai[102].

Prof. K. Pakštas gyvai palaikė komunistinės valdžios 1940 m. rudenį uždarytos Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) atkūrimo idėją. Ją 1952 m. savo „Pro memoria" (išsiuntinėtoje vysk. V. Brizgiui, prel. M. Krupavičiui, Ladui Tulabai, prof. K. Pakštui, Z. Ivinskiui, J. Brazaičiui (Ambrazevičiui) ir kitiems) iškėlė Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje S. A. Bačkis. Iniciatorių būrelis su vysk. Vincentu Padolskiu priešakyje 1954 m. pabaigoje nutarė imtis konkrečių žygių, sudarė organizacinę komisiją. 1955 m. vasario 16 d. Romoje ji pasirašė LKMA atkūrimo aktą ir paskelbė atsišaukimą, kviesdama burtis visus buvusius jos narius ir kitus katalikų inteligentus. 1956 m. Romoje atkurtos LKMA veikloje K. Pakštas aktyviau pasireikšti nespėjo – ketino dalyvauti ir paskaitą skaityti 5-ajame suvažiavime, bet jo nebesulaukė.

---

[102] Ramūnas A. Lietuviškas švyturys šalia Laisvės statulos // Ramūnas A. Iš sutemų į aušrą. Toronto, 1967, p. 341.

Lietuvos laisvinimo reikalams labai pravertė ir K. Pakšto žinių bagažas bei profesinė patirtis. 1951 m. pradžioje ALT'os vadovybė, sutarusi su VLIK'o atstovais, ėmė rūpintis Lietuvos sienų klausimu. Drauge su Lietuvių profesorių draugija buvo sudaryta geografo K. Pakšto vadovaujama specialistų komisija, į kurią įtrauktas ekonomistas Gediminas Galva, istorikas dr. Z. Ivinskis, proistorės žinovas dr. J. Puzinas, kalbininkas dr. Petras Jonikas, tarptautinės teisės specialistas dr. Domas Krivickas. Komisijos uždavinys – studijuoti visas su Lietuvos sienomis susijusias problemas, kaupti medžiagą galimoms Lietuvos teritorinėms pretenzijoms pareikšti, kad prireikus lietuviai galėtų laikytis aiškios, argumentais pagrįstos pozicijos[103]. 1951 m. liepos 6 d. įvyko bendras ALT'os Vykdomojo komiteto ir komisijos posėdis, kuriame pasidalyta darbo sritimis, aptarti pagrindiniai klausimai. Spalio 7 d. vykusiame antrajame posėdyje išklausytas K. Pakšto pranešimas Lietuvos sienų klausimu. Profesorius iškėlė ir Lietuvos žemėlapio reikalą. Po kurio laiko prie Laisvosios Europos komiteto (*Free Europe Committee*), įsteigto Niujorke 1949 m., ėmė veikti V. Sidzikausko vadovaujamas Lietuvos laisvės komitetas. Į jo jurisdikciją perėjo Lietuvos sienų komisija, kurios darbui ALT'a paskyrė kelis tūkstančius dolerių[104]. Šeštojo dešimtmečio pradžioje pasirodė prof. K. Pakšto straipsniai Lietuvos sienų klausimu: „Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas"[105], „Lietuvos plotas ir gyventojai"[106], „Lietuvių tautos ir valstybės sienos"[107], „Kurie plotai turėtų priklausyti atstatomai Lietuvai?"[108], „Pasaulio tvarka pagal 1941 metų žemėlapį"[109] ir kt.* Lietuvos ir Lenkijos vakari-

---

[103] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba..., p. 147.

[104] Ten pat.

[105] Aidai. 1950, nr. 2, p. 81–86; nr. 3, p. 123–129; nr. 4, p. 178–182.

[106] Draugas. 1951, geg. 26, nr. 125.

[107] Aidai. 1951, nr. 10, p. 436–444.

[108] Aidai. 1952, nr. 1, p. 42–44.

[109] Aidai. 1954, nr. 5, p. 204–208.

* XX a. 6-ajame dešimtmetyje „Aidai" paskelbė šiuos profesoriaus straipsnius, skirtus Lietuvos sienų problemai: Gudijos santykis su Lietuva // Aidai. 1956, nr. 3, p. 114–124; nr. 4, p. 174–182; Lietuvių tautos plotai ir gyventojai // Aidai. 1957, nr. 3, p. 97–107; Amerikos oficialioji nuomonė Lietuvos ribų klausimu 1919 m. // Aidai. 1959, nr. 5, p. 193–196, 198.

nių sienų problemą profesorius ne kartą aptarė su lenkų Londono vyriausybės oficialiais ekspertais, kurie pritarė Mažosios Lietuvos prijungimui prie Lietuvos.

Antrasis pasaulinis karas sutrukdė tarptautiniam geografų bendradarbiavimui. Pirmasis pokario kongresas, kuriame lietuviai nedalyvavo, įvyko 1949 m. Lisabonoje. 1952 m. rugpjūčio 8–15 d. pasaulio geografai susirinko į savo 17-ąjį kongresą Vašingtone. Atvykę K. Pakštas ir V. Viliamas, nepasirodžius SSRS geografams, buvo užregistruoti Lietuvos delegatais, gavo korteles su užrašu mažomis raidėmis *Lithuania*. Toks parašas kai kam sukėlė nuostabą ir net sensaciją. Kongrese K. Pakštas sutiko porą iš kitų kraštų atvykusių lietuvių, užmezgė ryšius su įvairių šalių atstovais. „Mano knygelėn, – teigė jis, – įrašė savo pavardes ir adresus apie 80 asmenų iš kokių 30 tautų“[110]. Jeigu pašnekesiai nukrypdavo į kasdienes politines problemas, tai, K. Pakšto nuomone, daugiausiai susidomėjimo ir užuojautos Lietuvai rodydavo Prancūzijos, Belgijos, Austrijos, Vokietijos, Kinijos ir Japonijos delegatai. Svarbiausi kongreso klausimai buvo du: atogrąžų Afrika ir maisto ištekliai pasaulyje. Profesorių K. Pakštą labiausiai sudomino Kalifornijos universiteto lektoriaus Kostanicko (slovėnų kilmės) žemėlapiais parodytas slavų veržimasis į Vakarus, arba tai, „kaip vokiškas ‘Drang nach Osten’ buvo labai ūmai pakeistas slavišku ‘Drang nach Western’“, bei didžiulė žemėlapių paroda. Publikacijose apie kongreso įspūdžius K. Pakštas apibūdino Rygos kartografo P. Mantnieko, turėjusio vienintelę Baltijos valstybėse kartografijos įstaigą, darbus. Iš lietuvių pažymėjo inžinieriaus geodezininko pulkininko Juozo Andriaus Bostone rengiamą labai smulkų spalvotą Lietuvos žemėlapį[111]. Profesoriui žemėlapiai buvo krašto simboliai, kurie saviems ir svetimiems „daugiau kaip kas kitas nejučiomis, maloniai ir nevarginančiai sėja žinias apie kraštą, tikroviškai pri-

[110] Pakštas K. Lietuva iššaukia nusistebėjimą // Draugas. 1952, rugpj. 20, nr. 195.
[111] Pakštas K. Tarptautinis geografų suvažiavimas // Draugas. 1952, rugpj. 21, nr. 196.

mena jo reikalus“[112]. Visuose aplankytuose kraštuose K. Pakštas ieškojo, pirko žemėlapius, ypač domėjosi tais, kurie vienaip ar kitaip vaizdavo Lietuvos sienas. Dar 1933 m. būdamas Leningrade įsigijo Rusijos Imperatoriškosios geografų draugijos 1875 m. išleistą Europinės Rusijos kalbų žemėlapį (redaktorius A. F. Rittichas). 1938 m. nujausdamas artėjantį karą ir ketindamas vykti į Ameriką, ėmė rinkti medžiagą Lietuvos ribų klausimu, o laboranto P. Leknickio paprašė padaryti labai tikslią (su visomis klaidomis) Ritticho žemėlapio kopiją[113]. Amerikoje analizuodamas atsivežtąjį žemėlapį, mokslininkas ruošėsi argumentuotai ginti Lietuvos teritorinius interesus būsimoje taikos konferencijoje. Mičigano universiteto bibliotekoje užtiktą kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos-Našlaitėlio išleistą spalvotą Lietuvos žemėlapį (Amsterdamas, 1613 m.) – puikią šalies propagavimo priemonę – profesorius siūlė padauginti, rodyti lietuvių jaunimui ir plačiajam pasauliui[114].

Šeštojo dešimtmečio pradžioje prof. K. Pakštui teko garbė dalyvauti ir kituose svarbiuose lietuvių kultūriniuose žygiuose. Dar 1947 m. Vokietijoje VLIK'o sušauktoje konferencijoje buvo iškelta mintis suregistruoti tremtinius. Nors tas sumanymas liko be atgarsio, po kurio laiko „Lietuvių dienų“ leidėjas Antanas Skirius, padedamas redaktorių J. Kojelio ir J. Vitėno, ryžosi išleisti JAV gyvenančių lietuvių biografinį vardyną. Anketos buvo išsiuntinėtos visiems bent kiek žinomesniems lietuvių visuomenei žmonėms, pasižymėjusiems draugijų, spaudos ir kitoje veikloje. Į daugiau kaip 20 000 išsiųstų anketų per porą metų buvo gauta apie 7000 atsakymų. Nemaža buvo tokių, kurie nepanoro atsakyti bijodami pakenkti Lietuvoje likusiems savo artimiesiems. 1953 m. Los Andžele pasirodė „Amerikos lietuvių vardynas“. Vardynui įvadą be honoraro parašęs prof. K. Pakštas apibū-

[112] Pakštas K. Platinkime savo žemėlapius // Draugas. 1952, rugpj. 17, nr. 192.
[113] Pakštas K. Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas // Aidai. 1950, nr. 2, p. 85.
[114] Pakštas K. Platinkime savo žemėlapius // Draugas. 1952, rugpj. 17, nr. 192.

dino lietuvių skaičių JAV, pabrėžė išeivijos vaidmenį laisvės kovose. „Mūsų tauta, – rašė jis, – dabar yra ne vien apsiausties padėty. Ją šienauja fizinė ir dvasinė mirtis. Mūsų griežta pareiga ne vien tik savo jėgas skaičiuoti ir rūšiuoti, bet rikiuotis ir rodyti visur taikų ir tikslų tautinės dvasios atsparumą“[115].

1953 m. pasirodė Juozo Kapočiaus išleistas „Lietuvių enciklopedijos“ (LE) pirmasis tomas. Be redaktorių (Vac. Biržiškos, Prano Čepėno, A. Bendoriaus), enciklopedija turėjo ir redaktorių komisiją, į kurią įėjo M. Biržiška, S. Kolupaila, V. Krėvė-Mickevičius, K. Pakštas, J. Puzinas. Nuo penktojo tomo vietoje redaktorių komisijos buvo sudarytas LE garbės komitetas (Jonas Balkūnas, J. Kaminskas (Steponas Kairys), S. Kolupaila, K. Pakštas, Jonas Vengris). Komiteto narių sudėtis kito, bet joje K. Pakštas liko iki gyvenimo pabaigos. Profesorius LE paskelbė nemaža įvairios apimties straipsnių: „Gudijos Tarybų socialistinė respublika“ (t. 8), „Kauno gubernija“ (t. 11), „Kolonija“ (t. 12, drauge su Antanu Rukša), „Mažosios tautos“ (t. 18) ir kt. LE 15 tome, išėjusiame 1968 m. po profesoriaus mirties, paskelbti du apibendrinantys ir geriausiai žinomi K. Pakšto tyrinėjimai – „Lietuvių tautos plotai ir gyventojai“ (p. 43–450), „Lietuvos valstybės plotai ir sienos“ (p. 450–464).

K. Pakšto veiklaus ir vaisingo gyvenimo 60-metis pažymimas „Draugo“, „Tėvynės sargo“, „Ateities“ publikacijomis. „Mielam mano mokytojui ir didžiam kovotojui dėl lietuvių tautos garbės – profesoriui daktarui Kazimierui Pakštui. Autorius“, – taip savo knygą „Lietuva. Kraštas – gyventojai – kultūra“ (Chicago, 1953) profesoriui dedikavo buvęs VDU bendradarbis A. Bendorius. 1953 m. K. Pakštas buvo išrinktas Tarptautinės mokslų ir menų akademijos (*Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres*) Paryžiuje tikruoju nariu[116].

---

[115] Pakštas K. Įvado vietoje // Amerikos lietuvių vardynas. I kn. Los Angeles, 1953, p. 9.

[116] Pagerbtas prof. Kazys Pakštas // Draugas. 1953, lapkr. 17, nr. 270.

Akademiją, neturėjusią politinių tikslų, 1951 m. įkūrė politiniai pabėgėliai mokslininkai. Iš 150 narių dauguma buvo vengrai, lenkai, rumunai, ukrainiečiai. Akademijos naryste 1952 m. buvo pagerbtas meno tyrinėtojas ir kultūrologas prof. Jurgis Baltrušaitis, poeto Jurgio Baltrušaičio sūnus, bei tautosakininkas prof. J. Balys.

Gyvenimas Pitsburge, kuriame beveik nebuvo veiklesnių lietuvių, K. Pakštui nepatiko. Tai žinodamas, prof. S. Kolupaila, nuo 1949 m. įsidarbinęs South Bendo Notre Dame universitete, kreipėsi į universiteto administratorių kun. H. Kenne'ą dėl eventualaus K. Pakšto pakvietimo dėstyti geografiją[117]. K. Pakštas ne kartą lankėsi Kolupailų namuose, bet įsidarbinti Notre Dame universitete jam nepavyko. Dar neturėdamas naujos darbo vietos, profesorius pasitraukė iš Duquesne universiteto, nes jo ypač netenkino ekonominės sąlygos. „Beje, – 1953 m. lapkritį rašo Z. Ivinskiui, – rezignavau iš Duquesne Universiteto. Mat alga maža, o blogiausia, kad Un-tas neteikia *Social Security*, pagal kurią man būtų po 65 m. pensija 85 dol. per mėnesį. Jei ateinančią vasarą gaučiau vietą turtingesniame universitete ar kolegijoj ir ten ištarnaučiau minimum 3½ metų, tai toji pensija man dar susidarytų. Iš jų Amerikoje nėra kaip pragyventi, bet išvažiavus kokion pigesnėn šalin, galima būtų išsiversti. Taigi dabar užvedu labai platų susirašinėjimą, medžiodamas naują vietelę, kur galėčiau susilyginti su angliakasiais arba siuvėjais. Dabar gi esu tikrai proletariškoje kategorijoje"[118].

1954 m. sausio 18 d. K. Pakštas gavo JAV pilietybę, o balandį po ilgų ir kruopščių patikrinimų buvo priimtas į Kongreso biblioteką Vašingtone. Viename iš didžiausių pasaulyje knygų lobynų gauna rimtą ir neblogai atlyginamą darbą, bet svarbiausia – galimybę naudotis dominančia moksline literatūra. Kongreso biblioteka buvo skirta pirmiausia Kongreso nariams, 1954 m. jos darbuotojai atsakė

---

[117] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila..., p. 257.

[118] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1953 11 15 // VUB RS. F. 198–465, lap. 1.

net į 68 000 jų užklausų[119]. Bibliotekos tarnautojams tekdavo padirbėti kuriant įvairius projektus, ištisus mėnesius būti Kongreso žinioje. Biblioteka atliko ir nacionalinės knygų saugyklos vaidmenį, todėl ja galėjo naudotis ir privatūs asmenys. Palyginti su kitomis JAV didžiosiomis bibliotekomis, Kongreso biblioteka turėjo didžiausią lietuviškų knygų rinkinį, kataloguose pažymėtą užrašu *Lithuania.* Be didelio vargo buvo galima užsisakyti „Vyriausybės žinias", Seimo stenogramas, biudžeto duomenis, sutartis su užsienio valstybėmis, Eltos ir Lietuvos banko, ALT'os, Vašingtono pasiuntinybės biuletenius, kai kurių žurnalų komplektus ir kt. Tarp kitų svarbių dokumentų prof. K. Pakštui pavyko surasti įdomų JAV valdžios parengtą Lietuvos valstybės atkūrimo projektą[120]. Kongreso bibliotekoje 1955 m. pavasarį dirbo 15 lietuvių – „visi naujosios bangos ateiviai, išskyrus vieną"[121]. Tas vienintelis – K. Pakštas – dėmesingai bendravo su naujaisiais atvykėliais, tarp jų ir su istoriku V. Trumpa. Kaip pažymi J. Eretas, K. Pakštui žmonių labiau reikėjo negu knygų. Ieškodamas gyvo darbo, 1955–1956 m. žiemą geopolitikos kursą dėstė Merilendo universitete. Įvairioms auditorijoms skaitė paskaitas apie Lietuvą, aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje.

Gyvendamas Amerikoje, profesorius neretai pajusdavo stiprią Senojo žemyno nostalgiją, svajodavo apie galimybę pasimatyti su jaunystės draugais. „1952–1953 m. buvau apimtas troškulio kaip nors persikelti Europon, pagyventi, padirbėti, – rašė jis J. Griniui ir Z. Ivinskiui 1954 m. pavasarį. – Bet tokių progų tuomet nepasitaikė. Tad sausio mėn. pasidariau Amerikos piliečiu, o tai gal duos kokią naują progą vėliau ir Europon patekti"[122]. Palanki proga atsirado

---

[119] Tarulis A. Kongreso biblioteka lietuvio akimis // Lietuvių dienos. 1954, nr. 4, p. 11.

[120] Vaitekūnas S. Lietuvos valstybės teritorijos ir sienų raida // Lietuvos sienų raida..., p. 202.

[121] Tarulis A. Kongreso biblioteka... // Lietuvių dienos. 1954, nr. 4, p. 11.

[122] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 3.

po poros metų. Atvykęs į 1956 m. lapkritį Paryžiuje vykusį Europos krikščionių demokratų partijų kongresą, K. Pakštas apsilankė Bazelyje, susitiko su J. Eretu. „Mūsų Juozas Eretas dabar pasidarė svarbiausiu laisvės šauklių visoj Šveicarijoj. Kas savaitę jis dabar kalba keliuose miestuose už Vengriją ir kitas pavergtas tautas", – „Draugui" rašė K. Pakštas paminėdamas, jog senasis bičiulis nepamiršta ir Lietuvos nelaimių[123]. Iš Bazelio K. Pakštas nuvyko į Vokietiją, kur susitiko su Freiburgo universitete dirbančiu filosofu A. Maceina. Vėliau per Ciūrichą išskrido į Romą, pabendravo su Z. Ivinskiu, kitais bičiuliais bei pažįstamais, pasigėrėjo iškiliausiomis meno vertybėmis, aplankė Neapolį. Gruodžio pradžioje jau buvo Miunchene, Bonoje susitiko su Baltų instituto, kurio nariu korespondentu buvo išrinktas 1955 m., žmonėmis. 1952 m. pradžioje Vokietijoje įsteigtas institutas vienijo tremtyje gyvenančius trijų tautų – estų, latvių ir lietuvių mokslininkus, tyrinėjančius tų kraštų istoriją, kalbą, literatūrą, meną ir kitus dalykus. Tyrinėjimų rezultatams publikuoti buvo leidžiamas metraštis „Commentationes Balticae".

Hiutenfelde prof. K. Pakštas susitiko su Vasario 16-osios gimnazijos mokytojais ir moksleiviais, kalbėjo apie lietuvybės išsaugojimo aktualumą. Grįždamas į JAV, užsuko į Londoną, kur pasimatė su senu pažįstamu Lietuvos pasiuntiniu Broniumi Kaziu Balučiu, iš profesijos kartografu. 1956 m. gruodžio 16 d. išvyko į Ameriką.

1957 m. rugpjūčio pabaigoje Vašingtono ateitininkai, lietuvių draugijos nariai atsisveikino su K. Pakštu, vėl panūdusiu grįžti į pedagoginį darbą. Šį kartą profesoriaus vietą susirado nedideliame Stjubenvilio (Steubenville) miestelyje, kuriame 1946 m. tėvai pranciškonai buvo įkūrę kolegiją. „Kaltas esu už ilgoką tylėjimą, – atsiprašo Z. Ivinskio. – Persikraustymas su visa manta naujon vieton ir įsikinkymas naujan vežiman senam kuinui kainavo daugiau laiko ir energijos... Miestelis neįdomus. Lietuvių gal keli yra, bet dar nesutikau.

[123] Pakštas K. Laiškas iš Šveicarijos // Draugas. 1956, gruod. 4, nr. 284.

Turiu vieną prof. artimesnį draugą*. Viens kitą aplankom gal kas 2–3-čia diena. Išgeriam, paplepam. Čia daug susirūpinimo Rusijos pasisekimais ir sputnikais. Gal Amerika atbus iš miego. Atrodo, kad pusėje primityvesnės žmonijos Rusijai pagarba labai padidės, ogi kitoje, turtingesnėje pusėje, ar gal tik trečdaly – auga baimė Rusijos ir didėja noras ar atsargumas išvengti kruvino kivirčo su maskoliais. Tad laisvė apturi nemažą smūgį"[124].

Tautiniu požiūriu labai margai auditorijai (trečdalis studentų – italai, daug airių, nemaža graikų, serbų, lenkų, žydų, vos viena studentė – pusiau lietuvė, pusiau vokietė) skaito politinės geografijos kursą, socialinių mokslų įvadą. Profesoriaus nuomone, kai kurių disciplinų dėstymo lygis kolegijoje lenkia gimnazijas, o kalbų, istorijos ir net geografijos joms net neprilygsta. Kadangi įvairių universitetinių vadovėlių buvo pakankamai, niekas nesirūpino dėstytojų moksliniu darbu, jo rezultatų publikavimu. „Tad ir aš nupratau rašyti, pasitenkinu straipsniais žurnaluose, dažnai istorinės geografijos klausimais", – guodėsi K. Pakštas senam bičiuliui J. Keliuočiui, su kuriuo kontaktai atsinaujino po 18 metų tylos[125]. Per tą laiką iš Lietuvos nebuvo gavęs nė vieno laiško, nė vienos knygos**.

Nors ir „nupratęs rašyti", profesorius paskelbė keletą reikšmingų darbų. „Commentationes Balticae" IV–V tomuose, pasirodžiusiose Bonoje 1958 m., buvo paskelbta jo studija apie ankstyviausią Lietuvos statistiką. Palyginti su kitomis šalimis, ji buvo labai pavė-

---

* K. Pakštas turi galvoje Bruno J. Hartungą – vokiečių kilmės 20 metų už save jaunesnį kolegą, ekonomistą, profesoriavusį 80 km nuo Pitsburgo.

[124] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1957 11 07 // VUB RS. F. 198–465, lap. 1.

[125] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 77.

** Šeštojo dešimtmečio pabaigoje, pasikeitus SSRS užsienio politikai, prof. K. Pakštas ėmė gauti laiškus iš Lietuvoje gyvenančios brolio Jurgio šeimos. Džiaugėsi, kad iš jo 4 vaikų nė vienas nežuvo, nors vyresnysis sūnus partizanavo, buvo ištremtas į Sibirą. Per Argentiną gavo D. Dielininkaitytės fotografiją. Parašė ir augintinė „gimnazistė Onutė" (Adamonienė), jau ištekėjusi 37 metų moteris, auginanti dukrą. Bijojo parašyti savo naują pavardę ir adresą, todėl prašė rašyti seseriai į kaimą.

luota ir apėmė tik XIX a. antrąją pusę. Remdamasis M. Lebedkinu (Rusijos centrinio statistikos komiteto pavestas jis atliko darbą ir 1861 m. Peterburgo geografiniame žurnale paskelbė jo rezultatus), profesorius apibūdino Lietuvos gyventojus pagal tautybę ir tikybą. M. Lebedkino duomenis vertino objektyviai ir kritiškai, esmingai papildė ir patikslino, sukūrė plačią, turtingą ir moksliniu požiūriu rimtą studiją „Commentationes Balticae". Recenzentas kun. Rapolas Krasauskas „Aiduose" rašė: „Prof. K. Pakštas D. L. Kunigaikštijos geografinėje erdvėje jaučiasi kaip savo kieme. Jis pažįsta ją iki smulkmenų. Už tai jo sprendimai drąsūs, daromi paskirstymai tikslūs ir logiški, apibendrinimai ir išvados charakteringos. Ši studija yra mūsų produktingojo mokslininko darbų vienas deimančiukų. Ji labai pasitarnaus istorikams, geografams, etnografams bei kalbininkams"[126].

Nebūdamas nei tarp tų išeivių, kurie skatino atsigręžti veidu į sovietinę Lietuvą, nei tarp tų, kurie tautinio identiteto išsaugojimo labui bandė nuo jos atsiriboti, K. Pakštas domėjosi mokslo raida savo tėvynėje. Vertindamas jį pasiekusią veikalo „Lietuvos TSR fizinė geografija" pirmąją dalį, profesorius K. Pakštas apžvelgė geografijos mokslo padėtį nepriklausomoje Lietuvoje ir Europoje, apibūdino carinės ir sovietinės Rusijos požiūrį į jo plėtrą. Pasak profesoriaus, „dabartinėje santvarkoje labai nukenčia teologija (visai draudžiama), filosofija, istorija, literatūra ir daugelis socialinio mokslo šakų. Bet gamtos mokslai ir technika turi net žymių privilegijų"[127]. Ypač plėtojamos dvi geografijos šakos – fizinė ir ekonominė, kurios negali pakenkti marksizmui. Dvylikos autorių, kurių keletas darbavosi dar prieš sovietinę okupaciją, parašytą knygą K. Pakštas vertino kaip visai modernišką, turtingą mokslo žinių ir įdomią ne tik siaurai gamtininkų grupei. Džiaugėsi, kad skyriuje apie Lietuvos upes remiamasi hidrologo prof. S. Kolupailos fenomenaliais tyrinėjimais. „Nežiūrint

[126] Krasauskas R. Commentationes Balticae // Aidai. 1959, nr. 4, p. 189.
[127] Pakštas K. Lietuvos fizinė geografija // Į laisvę. 1958. nr. 16–17, p. 72.

įprasto sovietinio papeikimo senoviniams feodalams, buržuazinei Lietuvai, nuskurusiems dvarininkams ir kitiems išnaikintų veislių žmonėmis, – rašė K. Pakštas recenzijoje, – kalbamas fizinės geografijos veikalas liks labai svarbiu indeliu į Lietuvos pažinimo mokslą. Kaipo toks, jis tenka sveikinti, ir jo rašytojams linkėti geros kloties ir toliau Lietuvos mokslui darbuotis"[128].

Darbuodamasis Stjubenvilio kolegijoje, K. Pakštas retkarčiais išvykdavo į Pitsburgą, Klivlendą, susitikdavo su pažįstamais ir giminėmis, dalyvaudavo svarbiausiuose lietuvių renginiuose. 1958 m. rugpjūčio 28–31 d. profesorius su įvairių kraštų lietuvių atstovais dalyvavo Pasaulio lietuvių bendruomenės seime, buvo išrinktas į Konstitucijos komisiją[129]. Dar 1949 m. birželio 14 d. VLIK'as, paskelbęs Lietuvių chartiją, priėmė ir laikinuosius PLB santvarkos nuostatus – pamatą kiekvieno krašto lietuviams kurti savo bendruomenes. Pagal nuostatus, PLB organizavimąsi turėjo baigti aukščiausiasis visų reikalų sprendėjas – Seimas. Jam sušaukti 1956 m. buvo sudarytas prel. Jono Balkūno vadovaujamas organizacinis komitetas, kurio veiklą vainikavo didžiulės politinės reikšmės rezultatai. Nors K. Pakštas dėl pašlijusios sveikatos („meteliai ant kupros visgi lipa, užlipa ir ten pasilieka. Ir jie po truputį vis apsunkina ligomis ar negalavimais")[130], nuošalios gyvenamosios vietos nebuvo tarp Seimo organizatorių, bet nuoširdžiai džiaugėsi jo sėkme. PLB įgyvendino senas jo svajones apie visuose kraštuose pasklidusių lietuvių vienybę, lietuvybės puoselėjimą.

1958 m. rugsėjo 29 d. Vorčesteryje mirė Ona Pakštienė. Nors beveik 20 metų jiedu negyveno bendrai, bet vienas kito neužmiršo. K. Pakštas iš savo menko uždarbio kas mėnesį žmonai siųsdavo pinigų. Prie kapo pasakė atsisveikinimo žodį, dėl ilgo išsiskyrimo kaltino

---

[128] Pakštas K. Lietuvos fizinė geografija // Į laisvę. 1958, nr. 16–17, p. 74.

[129] Barzdukas S. Pasaulio lietuvių bendruomenės seimas // Aidai. 1958, nr. 8, p. 345.

[130] K. Pakšto laiškas J. Keliuočiui. 1958 05 06 // Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 77.

save. „Šita nelaimė, – rašė J. Keliuočiui, – įstūmė mane į didelę depresiją, iš kurios dabar pradedu išlįsti į normalesnes lygumas“[131]. Vis labiau bodisi neįdomiu miestelio gyvenimu, rimtai susimąsto apie skurdžią ir vienišą ateitį. „Uždarbio požiūriu esu Amerikos darbininkų pats aritmetinis vidurkis, nes gaunu metams 5200 dol. Tai eilinio darbininko alga, kuri jam leidžia pragyventi šeimoje su dviem vaikais; toks darbininkas išlaiko pigesnį automobilį, moka sėkmingai skolas už savo namuką. O aš to visko negaliu turėti, nes esu jau senyvas ir todėl negaliu išsitarnauti tinkamos pensijos. Mano pensija galės siekti tik 116 dol. Čia negalima už tiek pragyventi, bet galėčiau už tiek išsiversti Meksikoje ir kai kuriuose pietų Europos kraštuose. Tai gal būt ir pasirinksiu kurią nors pigią šalį“[132]. Artėja sutarties su Stjubenvilio kolegija pabaiga (1959 m. gegužės 31 d.), todėl 66 metų profesorius pradeda „naujos vietos medžioklę“ – užveda didžiulę korespondenciją su universitetais, valdiškomis kartografijos įstaigomis. „Kol kas be rezultatų, – gegužės 7 d. praneša Z. Ivinskiui. – Tokio amžiaus žmonių Amerikoje beveik nesamdo. Jau po 45 metų profesorius *naujos* vietos nebegali lengvai rasti. Tad vilčių gal tik 1%“[133]. Todėl rašo pareiškimą gauti 116 dol. pensiją. Pagal E. Turausko informaciją, iš jos Ispanijoje galėtų pragyventi gana padoriai. Gyvendamas Amerikoje, turėtų teisę dar 100 dol. kiekvieną mėnesį arba 1200 dol. per metus užsidirbti. „Medžioklė“ baigiasi nesėkmingai, tačiau pavyksta pratęsti sutartį su Stjubenvilio kolegija: 15 val. per savaitę tenka dėstyti senuosius ir keletą naujų dalykų – sociologiją, antropologiją, užsienio politiką net rusų kalbą, vykdyti kitas atsitiktines pareigas. Stropiai dirbdamas, gavo pasiūlymą sudaryti sutartį 1960–1961 mokslo metams – atsivėrė galimybė užsitarnauti *Social Security.*

---

[131] K. Pakšto laiškas J. Keliuočiui. B. d. // Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 81.

[132] Ten pat, p. 81.

[133] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1959 05 07 // VUB RS. F. 198–465, lap. 1.

Ieškodamas taip ir nepatirtos laimės, šeimos židinio šilumos, K. Pakštas 1959 m. rugpjūčio 1 d. susituokė su našlaujančia rašytoja Janina Narutavičiene-Narūne. Po atostogų Floridoje abu apsigyveno Stjubenvilyje. Nepaisydamas šlyjančios sveikatos, puikiai tvarkėsi su kolegijos reikalais, „Drauge" paskelbė straipsnius apie Lietuvos ir kitų mažųjų tautų naikinimą: „Genocidas ir lietuvių tautos likimas (Genocidą minint)" (1959 06 20, Nr. 114), „Genocido poveikis Lietuvos gyventojams" (1960 05 07, Nr. 107), „Sovietija – didysis tautų kapinynas" (1960 05 14, Nr. 114). Savais metodais tyrinėjo Lietuvos demografinius pokyčius, vienas iš pirmųjų bandė apskaičiuoti nacistinės ir abiejų sovietinių okupacijų lietuvių tautai padarytus nuostolius. K. Pakštui regėjosi, kad per bolševikinę okupaciją lietuvių tauta bus vėl sugrąžinta į tą primityvų lygmenį, kuriame ji buvo 1870 m., o jos pažangos laikrodis bent 70 metų atsuktas atgal. Šiais klausimais, taip pat apie SSRS politiką, N. Chruščiovo vizitą į Ameriką, religijos padėtį sovietinėse šalyse ne kartą kalbėjo įvairiuose klubuose, šv. Petro parapijos susirinkimuose, per Stjubenvilio vietos radiją. Dalyvavo įvairiuose lietuvių renginiuose, minėjimuose.

Vidurio Europos vienytojas

Senajame kontinente siautėjant brutaliems diktatoriams, didžiųjų demokratijų vadovai, diplomatai diskutuoja apie pasaulio ateitį, bando numatyti galimybes apsaugoti mažąsias, taikingąsias valstybes. Kalbama apie naujos, visas valstybes apimančios Tautų Sąjungos sukūrimą, apie ištisų kontinentų federalizavimą (Paneuropa, Panamerika), mažesnių regionų ir valstybių asociacijas, federacijas ar konfederacijas. Iš Londono autoritetingų politinių sluoksnių sklindančios mintys pakursto K. Pakšto senąsias federalistines aspiracijas. Gavęs

vienos didelės amerikiečių knygų leidyklos siūlymą parašyti kokią nors knygą, nutaria imtis Jungtinių Europos Valstybių temos. Z. Ivinskiui pranešė, jog „knyga (apie 250 psl.) apie United States of Europe būtų gal labiausiai tinkama skaitytojų ūpui. Savo knygoje pasiūlyčiau ne vieną, bet keletą tokios unijos variantų. Bet tai vis tik projektai"[134].

1942 m. anglų kalba pasirodžiusioje knygelėje „Baltoskandijos konfederacija" profesorius pateikė vieno Europos regiono – Baltijos jūros arealo – pokarinio pertvarkymo projektą. Septynių Baltoskandijos tautų kultūrinio bendradarbiavimo entuziastui, mikrostatizmo teorijos šalininkui abejonių nekėlė tai, kad siekiant harmonijos tarp didžiųjų nacijų mažosios valstybės yra būtinos. Dar kartą kritiškai įvertinęs prof. Steno de Gerro pateiktus Baltoskandijos geografinio ir kultūrinio regiono antropogeologinius kriterijus, K. Pakštas į Baltoskandiją įtraukė Lietuvą kartu su Klaipėdos ir Vilniaus kraštais. Pažymėjo Baltijos jūrą supančių valstybių konfederacijos naudą mažosioms ir didžiosioms šalims. Anot mokslininko, „suvienytoji Baltoskandija taptų ketvirtąja pagal dydį pasaulio prekybos galybe, kurios kasmetinė prekių apyvarta siektų bemaž tris milijardus dolerių"[135]. Mineralinių išteklių ir kitų žaliavų poreikius Baltoskandija turėtų tenkinti ne tiek vidinės kontinentinės Europos, kiek įvairių žemynų pakrantės zonų sąskaita. Būdama ekonominiais ryšiais susijusi su Vidurio Europos šalimis, Britų imperija, JAV, Olandų Indija, Brazilija ir Argentina, konfederacija išvengtų priklausomybės nuo pigių Rusijos išteklių, virstų jūrine („thalasokratine") sąjunga. Ji propaguotų atvirų jūrų doktriną, nes jūromis tekėtų jos ekonominės gyvybės kraujas, taptų svariu taikos Europoje ir visame pasaulyje veiksniu, neturinčiu nei teritorinių, nei imperialistinių pretenzijų.

---

[134] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1940 07 17 // Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 74.

[135] Pakštas K. The Baltoscandian Confederation. Chicago, 1942, p. 18.

Ši elektroninė kny...

K. Pakštas Baltoskandijos konfederaciją įsivaizdavo kaip proporcingą, nepriekaištingai ovalių kontūrų, harmoningą geografinį junginį su palankiai subalansuota ją sudarančių tautų proporcija. „Tai tarytum septynių šeimų apgyvendintas namas, – rašė K. Pakštas, – kuriame kiekviena šeima turi savo butą, į kurį be pakvietimo nė vienas iš kaimynų neįeis. Tarp šių šeimų egzistuoja idealus istorijos išbandymas, aiškiai apibrėžtomis ir pripažintomis sienomis besiremiantis tarpusavio supratimas ir gera valia – taikių santykių kiekvienoje valstybių grupėje plėtojimui būtinas pagrindas“[136]. Mokslininkas nemanė, kad Baltoskandijos politinis vienetas kada nors galėtų tapti labai artimai susisaisčiusia, visiškai unifikuota JAV tipo valstybe. Toks artumas nesiderintų su tautiniu individualizmu, laisvės meile, kai kuriais kultūriniais, ekonominiais skirtumais, istorinėmis tradicijomis. Daug efektyvesniu kompromisiniu sprendimu K. Pakštas vadino suformavimą lanksčios konfederacijos arba asociacijos, kurios pagrindinis tikslas – bendra gynyba nuo agresijos. Klestinčios ekonomikos dėka tapusi turtinga ir galinga, Baltoskandija karo atveju įstengtų parengti gerai aprūpintą mažiausiai dviejų milijonų kariuomenę bei karinį laivyną, bemaž prilygstantį Vokietijos laivynui. Tokią Baltoskandiją būtų galima vadinti Mažąja Thalassokratija. Politiniais, ekonominiais, kultūriniais ir net kraujo ryšiais ji būtų susieta su Didžiąja Thalassokratija – tvarką ir taiką pokariniame pasaulyje palaikysiančia JAV bei Didžiosios Britanijos sąjunga[137]. Baltoskandija galėtų artimai bendradarbiauti su Lenkijos ir Čekoslovakijos iniciatyva federalizuota Vidurio Europos šalių grupe, padėtų ir Rusijai, efektyviai ją atskirdama nuo Vokietijos.

Aptardamas galimą Baltoskandijos struktūrą, K. Pakštas paženklino tik svarbiausias institucijas ir jų veiklos principus. Baltoskandijos komitetas, sudarytas iš septynių valstybių deleguotųjų ir įgalio-

[136] Pakštas K. The Baltoscandian..., p. 20.
[137] Ten pat, p. 21.

tųjų atstovų, formuluotų gynybos, užsienio politikos kursą, skatintų kultūrinį ir ekonominį bendradarbiavimą. Generalinį štabą sudarytų visų valstybių kariuomenių vadai, kurie vykdytų racionalią gynybos programą. Užsienio politikos gaires numatytų ir vykdytų Tarpparlamentinis komitetas, kuriam pakaitomis vadovautų visų valstybių atstovai. Tarptautinėse organizacijose, konferencijose būtų laikomasi iš anksto sutartų pozicijų. K. Pakšto konfederacijos projekte buvo aptariami muitų sąjungos, konstitucijos, kongreso ir senato sudarymo, veikimo ir kiti klausimai. Jeigu per savo delegatus gyventojų dauguma pasisakytų už respublikinę valdymo formą, tokiu atveju būtų idealiausia sekti Šveicarijos pavyzdžiu. Išryškėjus polinkiui kurti karalystę, paprasčiausia būtų, „jei patys skandinavai dėl to susitartų suteikti Švedijos karaliui dar vieną titulą: Baltoskandijos Imperatoriaus"[138]. Profesoriaus nuomone, skandinavų monarchijos yra demokratiškesnės už daugelį respublikų. Kiekviena konfederacijos valstybė turėtų dvi kalbas: viena iš jų – tautinė, kita – tarpvalstybinė. Idealiausia bendrojo vartojimo kalba K. Pakštas vadino anglų kalbą. Piniginiai vienetai (jų pavadinimai skirtųsi) kiekvienoje iš septynių valstybių turėtų tą pačią vertę. Pakaktų keturių generalinių ministerijų: užsienio santykių, gynybos, komunikacijų ir finansų.

„Baltoskandijos konfederacijoje" prof. K. Pakštas teoriškai apibendrino šiai temai skirtų kitų tyrinėtojų ir savo prieškarinius straipsnius, pranešimus, sukūrė realų Baltijos jūros šalių, didžiųjų ir mažųjų valstybių bendradarbiavimo modelį, kurio tikslas – išsaugoti pusiausvyrą, tarptautinį saugumą Šiaurės ir Vidurio Europoje. Antrojo pasaulinio karo patirties paakinti Baltijos regiono politikos lyderiai, intelektualai turėjo atkreipti dėmesį į K. Pakšto projektą. Tačiau mažas 2000 egzempliorių knygelės tiražas nepasiekė Skandinavijos kraštų*, greitai

[138] Ten pat, p. 23.

* Baltoskandijos akademijos mokslinis darbuotojas Arūnas Bliūdžius išsiaiškino, jog leidinys karo metais nepasiekė Švedijos (Bliūdžius A. Prie Baltoskandijos idėjos ištakų // Baltoskandija. 1995, nr. 5, p. 2).

sutirpo Amerikoje. Po karo Baltijos jūros regioną perrėžė šaltojo karo linija, galutinai palaidojusi baltų ir skandinavų vienybės idėjas.

Su Baltoskandijos konfederacijos įsteigimu K. Pakštas siejo sėkmingą ypač komplikuoto Prūsijos klausimo sprendimą. Dar 1942 m. nedvejodamas teigė, jog abi Nemuno pusės, kurios tebėra iš esmės lietuviškos, turėtų būti grąžintos Lietuvai, o Mozūrija – joje tebekalbama lenkiškai – turėtų atitekti Lenkijai. Likimą dviejų milijonų Rytų Prūsijos vokiečių, gyvenančių tarp Karaliaučiaus ir Dancigo, siūlė spręsti šią teritoriją paverčiant Baltoskandijos dalimi, suteikiant jai visišką savivaldą[139].

Antrojo pasaulinio karo metais K. Pakštas sukaupė daug istorinės, etnografinės, lingvistinės ir geografinės medžiagos apie tą Rytinės Prūsijos dalį, kuri istoriškai žinoma kaip Mažoji Lietuva. Vokiečių literatūroje ir kartografijoje ji buvo vadinama Littauische Kreis. Remdamasis vokiečių mokslininkais C. Hannenbergu, Franzu Oscaru Tetzneriu, filosofais Immanueliu Kantu, Vydūnu (pastarojo vertinimais, 1932 m. Mažojoje Lietuvoje gyveno apie 600 tūkst. gyventojų, iš kurių 400 tūkst., arba 75 proc., – lietuvių kilmės)[140], Aleksandro Kuršaičio ir kitų autorių darbais, enciklopediniais leidiniais, K. Pakštas gina Rytų Prūsijos lietuvių autochtoniškumą. Konkrečiais faktais apibūdina senųjų gyventojų germanizavimą, ypač sustiprėjusį į valdžią atėjus Hitleriui. 1934 m. buvo anuliuota 20 tradicinių, dar 1546 m. hercogo Albrechto įsteigtų stipendijų Rytų Prūsijos lietuviams, studijuojantiems Karaliaučiaus universitete. 1938 m. apie 2 tūkst. lietuviškų miestų, kaimų ir kaimelių vietovardžių pakeista vokiškais. Prasidedant karui 1939 m. buvo nutraukta visų lietuvių bendruomenių bei laikraščių veikla.

Antrajam pasauliniam karui baigiantis, K. Pakštas, kaip ir visi išeivijos lietuviai, atidžiai sekė sąjungininkų vadovybės derybas, bet

---

[139] Pakštas K. The Baltoscandian..., p. 25.

[140] Pakštas K. The problem of Lithuania Minor (The Northen East Prussia) // Tiltai. 1998, nr. 2–3, p. 20.

didžiųjų demokratijų spauda, radijas Lietuvos vardo neminėjo. Tik vėliau, darydamas pranešimą Amerikos Kongrese, prezidentas F. D. Roosweltas apie Rytų Prūsiją pasakė: „Jos kampas atiteks Rusijai". Britų užsienio politikos vadovų šiek tiek kitais žodžiais pakartotas pareiškimas „estų, lietuvių ir latvių politikams įvarė širdin nemaža nuliūdimo ir susirūpinimo dėl savo kraštų likimo. Juk pats tiesiausias kelias iš Maskvos į Karaliaučių eina per Vilnių, Kauną, Eitkūnus ir Isrutį (Insterburg), – tuomet rašė K. Pakštas. – Vadinasi, Yaltoje nuspręsta Lietuvą padovanoti Rusijai. Jei viena seniausių Europos valstybių nustoja laisvės, tai kokia gi prasmė palikti nepriklausomybę Latvijai ir Estijai?"[141]

Totalitarinės SSRS vadovų spaudimu Vokietijos įtakoje negalėjusio likti (jeigu nenorima dar vieno didelio karo) Karaliaučiaus, arba Mažosios Lietuvos, klausimą pavyko susieti su trijų nepriklausomų valstybių likimu. Tai turėdamas omenyje profesorius vėliau parašys: „Rusai numovė amerikiečiams ir britams kelnes ir pasodino juos ant ežio. Tad šie vargšai dabar yra priversti purkštauti prieš rusus ir kartais net mus geru žodžiu prisiminti"[142]. Iš tiesų 1945 m. kovo 5 d. JAV užsienio reikalų viceministras Josephas Grewas spaudos atstovams padarė oficialų pareiškimą, kad Amerikos valdžia ir toliau pripažins Estijos, Latvijos, Lietuvos nepriklausomybę, Vašingtone bus jų akredituoti atstovai. K. Pakštas pabandė šį pareiškimą suderinti su Karaliaučiaus problema taip, kad nenukentėtų Baltijos respublikos. Sėdęs prie detalaus Europos žemėlapio, mokslininkas sukūrė įdomų *Karaliaučiaus koridoriaus projektą*, įgyvendinamą tik su sąlyga, jeigu bus laikomasi Curzono linijos. Pagal ją geležinkelis Daugpilis–Vilnius–Gardinas ir 50 km žemės ruožas į rytus nuo geležinkelio turėtų atitekti Lietuvai, Bialistokas ir Suvalkai – Lenkijai. Jei pietinis Lietuvos pakraštys apie

[141] Pakštas K. Baltijos respublikų ir Karaliaučiaus likimas. Kaip suderinti Roosevelto ir Churchillio žodžius su Atlanto Čarteriu? // Draugas. 1945, kov. 16, nr. 64.

[142] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 2.

Augustavą ir į pietus nuo Gardino tektų Rusijai, ši, nutiesusi geležinkelio liniją, turėtų nuosavą privažiavimą prie Karaliaučiaus. Tas koridorius būtų apie 220 km ilgio, 40 km pločio ir „apimtų ruožą geležinkelio linijos Lyck–Loetzen–Rastenburg–Bartenstein–Koenigsberg–Pillau". Prieš karą šiame apie 9000 kv. km plote gyveno maždaug 800 tūkst. gyventojų, beveik išimtinai vokiečiai. Koridoriaus gale Rusija turėtų didelį miestą, o Pillau (Pilavoje) – karinį ir prekybinį uostą. Pasak K. Pakšto, toks sprendimas išgelbėtų Atlanto chartiją, o Baltijos respublikos liktų laisvos ir nepriklausomos. Vien rusų apsuptos, jos jaustųsi nesaugios, todėl turėtų susijungti į vieną trilypę valstybę, ieškoti tarptautinių saugumo garantų. Toks sprendimas padidintų ir Skandinavijos saugumą, bet tam reikėtų vienintelės sąlygos – „kad Rusijos imperializmas bent kiek prisilaikytų Britų imperializmo normų ir sutarčių"[143].

Palankiai Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims sprendžiant Rytprūsių problemą, vėliau Rusijai būtų galima teikti naujų pasiūlymų. Pavyzdžiui, didesnioji Karaliaučiaus uosto sekcija gali būti internacionalizuota, jos valdymas pavestas Jungtinių Tautų paskirtai valdymo tarybai. Ši tarptautinė taryba taip pat prižiūrėtų prekių srautus pagrindiniame geležinkelyje, reguliuotų krovinių tarifus ir kt. Kandidatus į valdymo tarybą galėtų siūlyti Lietuva, Lenkija, Prancūzija, Didžioji Britanija, JAV. Jeigu toks pasiūlymas Sovietų Sąjungos netenkintų, tai reikštų jos toli gražu ne ekonomines, bet militaristines ir ideologines veržimosi prie Baltijos jūros paskatas[144].

Jeigu nepagrįstos Maskvos pretenzijos į Karaliaučių ir Mažąją Lietuvą būtų atmestos, K. Pakštas siūlė problemą spręsti racionaliai ir teisingai. Jo galva, Rytprūsių istorinė praeitis, buvusi vien prūsiška ir lietuviška, o ne germaniška ar slaviška. Todėl *griežtas teisėtumas reikalautų grąžinti pagrobtą daiktą jo buvusiam savininkui – Lietu-*

[143] Pakštas K. Baltijos respublikų ir... // Draugas. 1945, kov. 16, nr. 64.
[144] Pakštas K. The problem of..., p. 25.

vai[145]. Suvokdamas, jog teisėtumas labai nemadingas sprendžiant Europos teritorines problemas, siūlo du kompromisus: 1. Tarp Lietuvos ir Lenkijos. 2. Tarp Lietuvos, Lenkijos ir vietos gyventojų. Pirmuoju atveju Lietuvos–Lenkijos sieną K. Pakštas brėžė taip, kad iš visų 37 tūkst. kv. km Rytprūsių teritorijos apie 25 tūkst. atitektų Lenkijai ir apie 12 tūkst. – Lietuvai, kartu didžiausias Rytprūsių miestas Karaliaučius su 400 tūkst. išlikusių gyventojų (prieškariu buvo apie 1 mln.)[146]. Lyginant su 1945 m. vasarą nustatyta Potsdamo linija, ši siena Lenkijai atrėžtų apie 1600 kv. km daugiau teritorijos vakaruose, Baltijos pajūryje ir apie 9000 kv. km mažiau rytuose, kur lietuviški vietovardžiai, etnografiniai elementai ryškesni. Tokia siena sutaptų su XVI a. pietine lietuvių kalbos linija, atitiktų 1914 m. rugsėjo 22 d. Lietuvių kongreso Čikagoje pareikštą norą. K. Pakšto žiniomis, šiam kompromisiniam variantui pritartų ir Lenkijos emigracinė vyriausybė Londone. Gyventojų tankio spaudimą jaučiančios Lietuva ir Lenkija, gavusios išretėjusias didžiules teritorijas, į jas galėtų siųsti savo žemės ūkio gausaus pusiau proletariato, išspręsti vidines socialines problemas.

Antrasis K. Pakšto pasiūlytas kompromisas plaukė iš politinių realijų suvokimo. Egzilinė demokratinė Lenkijos vyriausybė nesiruošė valstybės vakarinės sienos kelti iki Oderio linijos, nuo kurios iki Berlyno – tik 50 km. Tačiau naujoji sovietizuota vyriausybė priėmė Rusijos „dovaną" – Rytų Vokietiją su maždaug 9 mln. gyventojų. Bolševikams vadovaujant labai greitai buvo surasta priemonių iškeldinti 9 mln. vokiečių iš naujosios „liaudies demokratinės" Lenkijos valstybės. Prof. K. Pakštas siūlė: iškėlus vokiečių kilmės gyventojus iš Oppelno srities Aukštutinėje Silezijoje prie Neisės upės rytuose, susidarytų 1,5 mln. vietos gyventojų; Dancigo teritorija suteiktų vie-

[145] Ką daryti su Karaliaučium? Rašo prof. dr. K. Pakštas // Tėviškės garsas. 1947, liep. 17, nr. 81.

[146] Ten pat.

tos dar 400 tūkst.; Köslino sritis Pomeranijoje – 650 tūkst.; „Grenzmark Posen – Westpreusenn" – 470 tūkst.; Alenšteinas bei Mozūrų ežerų rajonas Rytprūsiuose – 550 tūkst.[147] Tokiu būdu susidarytų gyvenamoji erdvė su 3,75 mln. gyventojų. Lenkijos pajūrio ruožas nuo 140 km pailgėtų maždaug iki 400 km. Toks sutvarkymas 5,5 mln. vokiečių suteiktų gyvenamąją vietą į Rytus nuo Oderio ir Karaliaučiaus apylinkėse. Lietuva turėtų atsisakyti savo pretenzijų į Karaliaučiaus, Wehlau (Vėluvos), Fišhauzeno, Angelburgo rajonus ir centrinę Geldupės dalį. Taigi Mažosios Lietuvos teritorija sumažėtų apie 4 tūkst. kv. km[148].

K. Pakštas suprato, kad Baltijos valstybių, Lenkijos viešoji nuomonė nesutiks su Rytprūsių centrinės dalies sujungimu su Vokietija. Todėl manė, jog taika ir saugumas šioje Europos dalyje bus laiduoti tik Rytprūsius įjungus į Baltijos valstybių federaciją. Tokios keturių narių federacijos idėjas jau tarpukariu aktyviai propagavo kai kurie Lietuvos universiteto darbuotojai, studentai. Lietuvių ir vokiečių kalbomis buvo išspausdinta keletas brošiūrų, siekiančių paveikti viešąją nuomonę tokios federacijos naudai. Viltasi, jog Rytprūsiai patys atsiskirs nuo Vokietijos ir sudarys laisvą keturių tautų federaciją. Būta lietuvių ir latvių visuomenės veikėjų, kurie siūlė suvienytą Lietuvą, Latviją ir Rytprūsius pavadinti Aistija[149]. Lietuvos vyriausybė, baimindamasi Vokietijos reakcijos, tokio pobūdžio literatūros ir pastangų nerėmė.

Prof. K. Pakštas tvirtino, jog keturi Baltijos kraštai geografiniu požiūriu priklauso tam pačiam moreniniam regionui su labai panašiu klimatu, hidrografija, dirvožemiu. Tai sudaro vienodas ūkines agronomines sąlygas. Visuose keturiuose kraštuose, anot jo, vyrauja ta pati rytų baltų rasė: nordikai su alpiniška priemaiša. Visur papli-

---

[147] Ką daryti su Karaliaučium? ... // Tėviškės garsas. 1947, liep. 17, nr. 81.
[148] Ten pat.
[149] Gudelis V. Lietuvos jūrių ir pajūris: Monografija. Vilnius, 1998, p. 394.

Šia elektroninė knyga leidinio autorių teisės saugomos

tusi Šiaurės kultūra, pagrįsta vakarų krikščionybe, individualizmu, privačia nuosavybe ir stipriu polinkiu į meninį gyvenimą.

Keturių narių Baltijos federacija turėtų apie 200 tūkst. kv. km teritoriją ir apie 8 mln. gyventojų. Plėtodamas perspektyvų gyvulių ūkį ir kooperaciją, šis rajonas per keletą metų taptų svarbiausiu Europos maitintoju. Jo užsienio prekyba, sprendžiant iš 1938 m. lygio, lengvai galėtų pasiekti 400 mln. dol. metinę apyvartą ir maždaug prilygtų Kinijos (414 mln. dol.) arba Rusijos (513 mln. dol.). Ekonomiškai ir kultūriškai stipri federacija padidintų Skandinavijos kraštų ir Lenkijos saugumą, neutralizuotų trintį tarp Vidurio ir Rytų Europos tautų.

Ameriką, didžiąsias Europos tautas K. Pakštas ragino Europos žemyno centre atlikti federalinį eksperimentą. Pagelbėjus šiai mažai geros valios taikingų tautų grupei sukurti pavyzdingą, įstatymais, tolerancija, demokratija ir laisve pagrįstą tvarką, kitos Europos šalys pasuktų tuo pačiu keliu. Siekdamas supažindinti Amerikos visuomenę su Rytprūsių problema, K. Pakštas savo straipsnį „Ką daryti su Karaliaučium?" išspausdino „Vytyje" anglų kalba. Iš „Vyčio" išsivertė ir lietuviškai paskelbė „Tėviškės garsas". Pagrindinės straipsnio nuostatos, projektai buvo įlieti į plačią geografinę-istorinę studiją apie Mažosios Lietuvos teritoriją, gyventojus, praeitį. Šimtas studijos kopijų išsiuntinėta pačioms svarbiausioms Amerikos institucijoms, tačiau nuomonių, vertinimų, politinio reagavimo nesulaukta.

Apmąstydamas ką tik pasibaigusio Antrojo pasaulinio karo, Lietuvai ir kitoms okupuotoms tautoms įkvėpusio ir daug išsilaisvinimo vilčių, išdavas prof. K. Pakštas rašė, jog būta dviejų skirtingų pergalių. Demokratija laimėjo Rytų Azijoje, todėl daugiau nei vienas milijardas jos gyventojų galės džiaugtis didesne laisve, spartesne techninе bei kultūrine pažanga. O štai Europoje pergalę pasiekė totalitarizmas – į rytus nuo Liubeko–Triesto linijos, gavusios „geležinės uždangos" vardą, 145 mln. žmonių prarado laisvę, galimybę savarankiškai kurti savo gyvenimą[150]. Lietuva ir vėl atsidūrė Rusijos

[150] Pakštas K. The problem of..., p. 22.

valdžioje, toks pats likimas ištiko grynai vakarietiškus Rytprūsius, niekad neturėjusius jokių ryšių su Rytų kultūra ir civilizacija. Anot K. Pakšto, sovietų vadovai, ruošdamiesi 1945 m. vasarą vyksiančiai Potsdamo konferencijai, puikiai žinojo, kad jokiais būdais neįrodys, jog Karaliaučiaus kraštas kada nors buvo rusiškas arba slaviškas. Todėl pasinaudodami lietuvių istoriko Povilo Pakarklio žiniomis apie Karaliaučiaus krašto istorinį lietuviškumą (1944–1945 m. iki Potsdamo konferencijos Brukline ir Čikagoje lietuvių kalba leidžiami komunistiniai laikraščiai paskelbė jo straipsnių seriją), lengvai jį gavo sovietinei Lietuvai. Užsienin siunčiama informacija kurį laiką tikino, kad tas kraštas yra Lietuvos dalis. Vakarų demokratijoms nebesidomint Karaliaučiaus ir Lietuvos ribomis, tą kraštą po kiek laiko prijungė prie Leningrado srities[151]. Vėliau buvo įvykdyta skubota rusifikacija: lietuviški, vokiški vietovardžiai pakeisti rusiškais, visame krašte apgyvendinti kolonistai.

Mažosios Lietuvos atidavimą Rusijai K. Pakštas pavadino pačia didžiausia neteisybe. „Atlanto Čarteris ir keturios laisvės, matome, buvo reikalingos tik paskolos bonams garsinti ir kareivių kapams papuošti, – sakė jis. – Gyvename didžiųjų cinikų ir menkysčių gadynėje. Vergija konsoliduojasi bent penktoje žemės daly, o demokratijos neturi nei politinės programos, nei kovingo ūpo. Tad iš konferencijų teisingos taikos nesitikim“[152]. Karaliaučiaus pripažinimas Rusijai K. Pakštui liudijo, kad Baltijos respublikos paliekamos sovietų okupuotos neribotam laikui[153].

Skeptiškai vertindamas įvairias tarptautines megalostatizmo atstovų konferencijas, kuriose niekas neatstovauja mažosioms valstybėms, K. Pakštas buvo įsitikinęs, jog joms padarytos skriaudos turi

---

[151] Pakštas K. Kurie plotai turėtų priklausyti Lietuvai? // Aidai. 1952, nr. 1, p. 43.

[152] Tremtinių įkurdinimo problema. Pasikalbėjimas su dr. K. Pakštu // Tėviškės garsas. 1946, lapkr. 14, nr. 47.

[153] Pakštas K. Kovas ir balandis trijų žvaigždžių ženkle: Maskva, Atėnai, Istambulas // Vytis. 1947, nr. 4, p. 7.

Šis elektroninis leidinys...

būti atitaisytos. Mažųjų išlikimą, jų laisvės pagerbimą jis vadino pačiu svarbiausiu – moraliniu – būsimų taikos rūmų pamatu. Aiškino, jog tik tuomet, kai „greta megalostatizmo bus leista gyventi ir *mikrostatizmui*, ir pati taika jau bus tapusi paremta daug gausesniais ir net stipresniais stulpais“[154]. Lietuvos išlaisvinimo, Rytprūsių problemos išsprendimo didžiaja viltimi profesorius vadino Jaltoje įvykdytą Vokietijos suskaldymą ir SSRS užsispyrimą nedaryti net ir jai pačiai naudingų kompromisų. Kurį laiką tikėjosi, kad prasidėjęs šaltasis karas virs nauju dideliu demokratijos ir totalitarizmo susidūrimu. Jeigu tuo metu Vokietija dar nebus tapusi galingu veiksniu Europos politikoje, įžvelgė realią progą Lietuvai atgauti Karaliaučių ir jo apylinkes[155].

Antrasis pasaulinis karas sukrėtė Europos tautas, pakeitė jų mąstyseną, pažadino iš nacionalizmo kvaitulio, privertė perkainoti vertybes. Nurimus karo audroms 1946 m. rugsėjį įvyko pirmasis Europos federalistų suvažiavimas, kuriame daugiausia dalyvavo karo ir rezistencinės kovos dalyviai. Beveik tuo pat metu Didžiosios Britanijos politikas, karo metu ėjęs ministro pirmininko pareigas Winstonas Churchillis pasakė istorinę kalbą Ciūriche. Joje buvo išdėstytas konkretus planas, kaip pradėti jungti Senojo kontinento šalis. Tam, anot W. Churchillio, būtina sukurti Europos Tarybą, į kurią įeitų visų šalių atstovai. Pasinaudojant šiuo svertu, vėliau bus galima sukurti Jungtines Europos Valstybes (JEV). Didžiausia kliūtis šiame kelyje buvo šimtmečius trukusi Prancūzijos ir Vokietijos nesantaika. Nenorint kartoti po Pirmojo pasaulinio karo padarytos klaidos (užkrovus nepakeliamas reparacijas Vokietijoje sustiprėjo revanšizmas), nutarta eiti kitu keliu. Vokietijai leidžiama sustiprėti, bet kartu ji integruojama į bendras europines institucijas. Konradas Adenaueris, Charles de Gaulle'is, W. Churchillis, George C. Marshallas ir kiti politikai suvokė, jog nacionalinės valstybės pavieniui negali taikiu

[154] Pakštas K. Lietuvių tautos ir valstybės sienos // Aidai. 1950, nr. 10, p. 441.

[155] Pakštas K. Sūkurys apie Lietuvos ribų klausimą // Draugas. 1952, kov. 18, nr. 61.

Čia atskleidžiama dalis asmeninio archyvo

būdu išspręsti konfliktų, greitai pakelti nuniokotos ekonomikos, efektyviai ginti savo interesų tarptautinėje politikoje.

Prof. K. Pakštas, atidžiai sekęs tarptautinio vienijimosi idėjų plėtrą, 1947 m. pradžioje iškėlė mintį, jog viso pasaulio demokratinės grupės, globojamos demokratinių valstybių, turi sudaryti savo internacionalą. Jo branduolys būtų nuo abiejų totalitarinių režimų nukentėjusios tautos: estai, latviai, lietuviai, lenkai, slovakai, čekai, vengrai, kroatai, slovėnai, serbai, graikai ir kt. Internacionalas turėtų atmesti vienos partijos išskirtinumą, kraštutinį nacionalizmą, kovoti už žmogaus dvasios laisvę, globoti nuskriaustų, persekiojamų tautų kalbas ir kultūras. „Kalėjimas, – rašė K. Pakštas, – kartais nuostabiai suartina žmones ir pramokina aukštai vertinti laisvę“[156]. Pavieniui nei Lenkija, nei trijų Baltijos valstybių federacija negali tikėtis saugumo ir taikos. Todėl būtina visą Vidurio Europą – nuo Suomių įlankos iki pat Adrijos jūros – sutelkti į federaciją. Ateityje iš jos gali išaugti visos Europos federacija. Idėjai gvildenti, garsinti, nuoširdumui ir pasitikėjimui ugdyti K. Pakštas siūlė visuose JAV ir Europos didmiesčiuose įsteigti Vidurio Europos federalinius klubus (*Central European Federal Clubs*)[157].

Visapusiškai pritardamas Europos vienijimosi idėjai, K. Pakštas pabrėždavo, jog JEV kūrimą būtina pradėti ne nuo senųjų, nuolat konfliktuojančių valstybių, o nuo Vidurio Europos. Vakaruose nacių okupacija buvo švelnesnė, jie nepatyrė bolševizmo baisenybių. O „be baisaus skurdo, vargo ir priespaudos didžios idėjos negali apimti plačiųjų masių“[158]. Todėl Vakaruose būtinumą vienytis supranta tik toliau matą politikai ir filosofai. Vidurio Europos žmonės patyrė abu bolševizmus – rudąjį ir raudonąjį, be to, turi išspręsti daug painių savo valstybių ribų problemų. Tad jautį reikia čiupti už ragų, o ne

[156] Pakštas K. Trumpas žodis apie svarbius dalykus // Vytis. 1947, nr. 2, p. 6.
[157] Ten pat, p. 7.
[158] Pakštas K. Europos Jungtinės Valstybės // Vytis. 1947, nr. 7, p. 6.

už uodegos, t. y. JEV kūrimą pradėti nuo problemiškų zonų. Antraip sovietai išnaikins visas į rytus nuo linijos Karaliaučius–Dunojaus žiotys užgrobtas tautas. Okupuotų Vidurio Europos kraštų gabiausi, populiariausi žmonės gyvena tremtyje: Vokietijoje, JAV, Didžiojoje Britanijoje ir kitur. Tautiniai komitetai bei tarybos turėtų susirinkti kurioje nors laisvoje šalyje, geriausia – Amerikoje, išrinkti bendrą Paneuropos vyriausybę, ruošti federacijos pagrindus, jos konstitucijos dėsnius, numatyti teritorinių ginčų sprendimo būdus ir kt. „*Laisvoje Amerikoje turi gimti laisvos Europos Federacija*" (išskirta mano – *V. B. P.*), – tvirtino K. Pakštas, kviesdamas lietuvių politikos veikėjus vienyti tautas[159]. Anot K. Pakšto, lietuvišku istoriniu požiūriu tai būtų Vytauto laikų idėja – suorganizuoti bendrą pasipriešinimą barbarijai. Sutelktos jėgos turi atitikti priešo galybę: jis turi daug gamtinių, intelekto išteklių, nepaprasto gudrumo organizuojant melagystę, vadinamą propaganda[160].

Prasidėjus šaltajam karui, SSRS užgrobus, į jos įtakos sferą patekus Rytų ir Vidurio Europos šalims, paskelbus apie Vokietijos Demokratinės Respublikos sukūrimą, Amerikos iniciatyva suaktyvėjo Europos vienijimo pastangos. Buvo parengtas ir įgyvendintas G. C. Marshallo planas, kuriuo siekta pakelti Vakarų šalių ūkį, sustabdyti komunizmo plitimą. 1948 m. gegužę į Hagos kongresą susirinkę vieningos Europos šalininkai pareiškė troškimą sukurti Europos Sąjungą, pagrįstą demokratija ir nacionalinio lenktyniavimo atsisakymu[161]. 1949 m. įkurta Europos Taryba suvienijo dešimt Vakarų ir Šiaurės Europos šalių, kurios pasiryžo bendradarbiauti remdamosi bendros europinės kultūros pagrindais, žmoniškumo ir demokratijos principais. 1950 m. gegužės 9 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robertas Schumanas paskelbė deklaraciją, kuria buvo padėti bendradarbiavimo ir laipsniško europiečių vienijimosi pamatai.

---

[159] Ten pat.

[160] Prunskis J. Europos konfederacija... // Draugas. 1950, birž. 20, nr. 141.

[161] Europos istorija, parašyta 14 Europos istorikų. Vilnius, 2001, p. 363.

Iš įvairių tarptautinių Europos sujungimo šalininkų judėjimų susiformavęs platus Europinis sąjūdis dar 1948 m. įkūrė Vidurio ir Rytų Europos komisiją. Greta Vidurio ir Rytų Europos problemų tyrinėjimo komisija numatė ginti pavergtus kraštus. Jos iniciatyva 1950 m. prie Europos Tarybos buvo sudarytas specialus komitetas – vienintelė Vakarų pasaulyje institucija, politiškai sprendžianti okupuotų kraštų bylą[162]. Lietuvių tautos interesai skatino ne tik domėtis europiniu sąjūdžiu, bet ir įsitraukti į jo darbą.

Europoje vykstant esminiam tarptautinės politikos lūžiui, prof. K. Pakštas bando įgyvendinti Amerikoje išeivių iš Vidurio Europos vienijimosi idėją. 1950 m. vasarą, nebūdamas liaudininkas, jis sutiko pasakyti trumpą kalbą Vašingtone vykusiame Tarptautinės valstiečių sąjungos (*International Peasant Union*) kongrese. 1947 m. įkurtai sąjungai priklausė vienuolikos pavergtų Europos šalių, iš jų Estijos, Latvijos, Lietuvos, valstiečių partijos. Kongrese pasakyta K. Pakšto kalba buvo tokia įspūdinga, kad jos teksto paprašė daugelis Niujorko ir Vašingtono įstaigų. „Tame kongrese, – K. Pakštas pranešė J. Griniui ir Z. Ivinskiui, – man kilo mintis, susitikus su vienminčiais lenkais, čekais ir vengrais, sukurti Vid. Europos Kr. Dem. Uniją Amerikoje. Dar tą pačią vasarą atvyko pas mane į Pittsburghą lenkų politikas p. Konrad Sieniewicz ir sutarėme, kaip įkurti minimą internacionalą. Jam nurodžiau dar keletą veiklių mūsų partijos žmonių Amerikoje, kad jie būtų tuojau pakviesti į platesnį pasitarimą"[163]. Lankydamasis Čikagoje K. Pakštas „Draugo" žurnalistui dr. J. Prunskiui aiškino, jog planuojamoji konfederacija bus išraiška tarptautinės tvarkos, suderintos su tautine laisve taip, kad Vidurio Europos tautos bendromis jėgomis gintų savąsias civilizacijos vertybes – kalbas, religijas[164]. Vidurio Europos tremtinių vienijimo idėją K. Pakštas ak-

[162] Europinis sąjūdis ir jo darbai // Tėvynės sargas. 1953, nr. 1, p. 128.
[163] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 2–3.
[164] Prunskis J. Europos konfederacija... // Draugas. 1950, birž. 20, nr. 141.

tyviai aiškino lietuvių krikščionių demokratų suvažiavimo, vykusio 1950 m. birželio 3 d. Brukline, dalyviams, paskaitomis, straipsniais skleidė ir platesnei auditorijai.

Gyvendamas nuošalyje nuo pagrindinių Vidurio Europos emigrantų politinės veiklos centrų, K. Pakštas imasi konkrečios veiklos. 1950 m. vasarą jo iniciatyva prasidėjo pirmieji pasitarimai su Pitsburge gyvenančių slovakų ir ukrainiečių atstovais. 1951 m. sausį šiame mieste buvo įkurtas Vidurio Europos federalistų klubas (*Middle European Federal Club*). Vasario 5 d. buvo priimtas klubo statutas, išrinkta valdyba. Jos pirmininku tapo prof. K. Pakštas, vicepirmininku – prof. Stephenas Borsody (buvęs Vengrijos diplomatas), sekretoriumi – slovakas Cyrilas Žebotas (buvęs Romos Vidurio Europos federalinio klubo sekretorius, ten veikęs kartu su Stasiu Lozoraičiu), iždininku – advokatas A. Lucky's iš Vakarų Ukrainos[165]. Klubo nariai rinkdavosi kas antrą pirmadienį, gyvai svarstydavo tarptautinius įvykius, aiškindavosi naujausias žinias iš Vašingtono. Priimant nutarimus, kiekviena tautybė turėdavo po lygų balsų skaičių. Pasak K. Pakšto, klubas – bene „vienintelė organizacija Amerikoje, kur čekai ir slovakai susitinka kaip dvi nepriklausomos tautos ir neturi savitarpio barnių"[166]. Klubas numatė suvienyti 16 Vidurio Europos tautų, plačiai atverti duris kitoms geografiškai artimoms tautoms. Iniciatoriai save vadino Europinio sąjūdžio dalimi, buvo pasiryžę įsilieti į Paneuropos federaciją ir būti jos nariais. Susisiekta su JAV oficialiomis įstaigomis, pelnyta daug simpatijų klubo tikslams.

K. Pakštas buvo Pitsburgo Vidurio Europos federalistų klubo nuolatinis pirmininkas, taip pat panašių klubų Klivlende, Čikagoje, Niujorke iniciatorius. K. Sieniewicziaus pastangomis komitetai, jungę Vidurio Europos krikščionis demokratus, susibūrė Kanadoje: Toronte,

---

[165] Pakštas K. Rusijos pavojus ir Europos Federacija // Draugas. 1951, geg. 26, nr. 125.

[166] Ten pat.

Monrealyje ir Otavoje. Jų dalyviai – lietuviai, lenkai, latviai, čekai, vengrai – ryžosi organizuotai dalyvauti pavergtųjų tautų laisvinimo akcijoje[167]. Tačiau Pitsburgas nebuvo palanki vieta K. Pakšto federalistinei veiklai plėtoti – jame gyveno palyginti nedaug Europos politinių emigrantų. Tad profesoriaus dėmesys nukrypo į didžiausius tremtinių veiklos centrus, juolab kad ir JAV institucijos nebuvo linkusios remti vietinės, nors ir įdomios iniciatyvos.

1950 m. pavasarį ir vasarą pagyvėjęs įvairių krikščioniškųjų partijų ir politinių sąjūdžių bendravimas davė rezultatų. Liepos 26 d. Niujorke buvo įsteigtas krikščionių politinis internacionalas, pasivadinęs Krikščionių demokratų Vidurio Europos sąjunga (KDVES), o angliškai – *Christian Democratic Union of Central Europe*. Į organizaciją įėjo Lietuvos, Lenkijos, Čekoslovakijos, Vengrijos ir Jugoslavijos krikščioniškosios demokratijos partijos. KDVES vykdomojo komiteto pirmininku išrinktas prel. Josephas Kozi's Horvathas (Vengrija), vicepirmininkais – dr. Mihasas Krekas (Jugoslavija), prof. K. Pakštas, dr. Adolfas Prochazka (Čekoslovakija). Generaliniu sekretoriumi tapo K. Sieniewiczius (Lenkija), iždininku – P. Vainauskas (Lietuva), nariais – dr. Ivo Duchačekas (Čekoslovakija), prel. Fr. Gabrovsekas (Jugoslavija) ir dr. Lazlo Vargasas (Vengrija)[168]. Tų pačių metų rudenį sąjunga atidarė savo biurą su keliais tarnautojais. Jame lietuviams atstovavo dr. V. Viliamas, iki tol dirbęs geležies fabrike. „Pavyko jam naujame biure duoti darbą, kurs labai naudingas jo politiškam prasilavinimui, – rašė K. Pakštas. – Jis jau turi gero džentelmeno vardą, ogi Internac. iždininkas Vainauskas laikomas labai tvarkingu piniginių reikalų tvarkytoju, kuriuomi Amerikos įstaigos visai patenkintos dėl jo gerų ataskaitų – raportų“[169].

---

[167] Vidurio Europos krikščionys demokratai organizuojasi ir Kanadoje // Tėvynės sargas. 1953, nr. 1, p. 111.

[168] Vid. Europos Krikšč. Demokratų sambūris (Iš prof. K. Pakšto laiško) // Tėvynės sargas. 1951, nr. 1, p. 177.

[169] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 3.

1951 m. pradžioje KDVES gerokai sustiprėjo finansiškai. Vasario 2 d. Niujorke jos Vykdomasis komitetas nutarė turėti savo atstovus Romoje ir Paryžiuje, leisti knygelę apie savo veiklą praeityje, paremti „Tėvynės sargo" spausdinimą. Greta svarbiausių žinių santraukos „Information Service" ir mėnesinio periodinio žurnalo „Christian Democratic Review" pasirodė kiti leidiniai. Ispanų kalba išėjo dvimėnesinis „Information Demokratica Christiana", prancūzų kalba – „Nouvel Horizon". KDVES išleistoje brošiūroje „Christian Democracy in Central Europe" prof. K. Pakštas apibūdino lietuvių tautos pasipriešinimą okupacijai, iškėlė partizanų didvyriškumą.

KDVES globojami mėnesinius arba rečiau pasirodančius savo partijos leidinius leido lietuviai („Tėvynės sargas"), čekoslovakai („Nove Obzory"), vengrai („Szabad Magyar"), lenkai („Odnowa") ir jugoslavai („Slovenia" ir „Domolub"). Tautinių organizacijų sustiprėjimas, konsolidavimasis ir pačiai sąjungai davė tvirtesnę atramą visuomenėje, daugiau darbui reikalingų intelektualių jėgų. Baigusi organizavimosi laikotarpį, sąjunga išryškino savo veiklos ideologinę platformą, uždavinius, metodus, užmezgė tarptautinius ryšius, išsikovojo vietą tarp kitų politinių sąjūdžių, pelnė viešosios nuomonės pripažinimą.

Pagrindiniai KDVES tikslai buvo šie: vieningai ir efektyviai kovoti už Vidurio Europos išlaisvinimą; laisvę atgavus savo kraštuose siekti įgyvendinti krikščioniškąją demokratiją, rūpintis socialine, kultūrine pažanga, tarpusavio bendradarbiavimu; aktyviai dalyvauti tarptautinėje krikščionių demokratų veikloje[170]. Siekdama tikslų, sąjunga savo leidinius išsiuntinėdavo žurnalams, laikraščiams, universitetams, bibliotekoms, valstybinėms įstaigoms, visuomeninėms organizacijoms. Apie žmogaus teisių paniekinimą okupuotose šalyse pranešdavo „Amerikos balso", „Laisvosios Europos", britų, prancūzų radijo stotims, Tautų Sąjungai. Glaudžius santykius palaikė su Žaliuoju inter-

[170] Krikščionių Demokratų Vidurio Europos Sąjunga // Lietuviškoji enciklopedija. T. 3. Boston, 1958, p. 112.

nacionalu, kai kuriomis socialistų ir liberalų organizacijomis, kurių tikslas – demokratiški ir artimi krikščioniškiems santykiai su kitomis politinių emigrantų organizacijomis. Viena iš jų buvo įkurta Vašingtone 1951 m. balandžio 16 d. ir pasivadino Vidurio ir Rytų Europos komitetu (*Central-Eastern European Committee*). Buvusio Vengrijos ministro pirmininko Ferenco Nagy'o vadovaujamas komitetas pretendavo derinti visų pabėgėlių išlaisvinimo pastangas ir planuoti būsimą išsilavinusių kraštų susijungimą. KDVES siūlymu vicepirmininkas K. Pakštas dalyvavo komiteto bendrojo vadovavimo komisijos darbe. Komiteto studijų ir planavimo komisijoje aktyviai reiškėsi kitas lietuvių emigrantas V. Sidzikauskas[171]. Didžiausia visų laikų politinių emigracijų negerovė – susiskaldymas, grupių nesantaika sutrukdė komitetui atlikti užsibrėžtą vaidmenį.

KDVES ypač glaudžiai bendradarbiavo su Krikščionių demokratų internacionalu (*Nouvelles Equipes Internationales* – NEI). Prieš Antrąjį pasaulinį karą Paryžiuje veikė krikščioniškos pasaulėžiūros partijų sekretoriatas (vedėjas Georges Bidault). Po karo šis sambūris buvo atgaivintas Montrė (Šveicarija) suvažiavime 1946 m. ir pasivadino NEI. Nuo 1948 m. LKDP, vėliau tapusi sąjunga, priklausė ir aktyviai reiškėsi NEI. 1953 m. liepos 25 d., susitarus su Lietuvos ūkininkų sąjungos ir Lietuvos darbo federacijos centrais, sudaryta NEI lietuvių tautinė sekcija. Jos pirmininkas E. Turauskas dalyvaudavo Internacionalinio direktorių komiteto posėdžiuose, turėjo visas teises[172]. Vėliau sekcijai vadovavo centras (21 asmuo) ir prezidiumas. Prezidiumo pirmininku buvo prof. K. Pakštas, vicepirmininku – E. Turauskas, iždininku – prof. Balys Vitkus, pirmuoju sekretoriumi – V. Viliamas, antruoju – kun. Feliksas Jucevičius[173]. Pasinaudojant tuo, kad

---

[171] Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatijos paraštėje. Vilnius, 1994, p. 327.

[172] Lietuvių Krikščionių Demokratų Sąjungos veikla tarptautinėse organizacijose // Tėvynės sargas. 1960, nr. 1, p. 51.

[173] Vainauskas P. Iš lietuvių krikščionių demokratų veiklos // Tėvynės sargas. 1953, nr. 1, p. 113.

Jungtinės Tautos NEI pripažino valstybine organizacija, turinčia teisę įvairiais klausimais reikšti nuomonę, teikti siūlymus, prezidiumas nuolat primindavo okupuotų Europos kraštų problemas.

KDVES savo nuolatinius atstovus turėjo Prancūzijoje (lietuviams atstovavo E. Turauskas ir inž. Adolfas Jurgis Venskus), Italijoje, Belgijoje, Vakarų Vokietijoje (M. Krupavičius ir Ladislovas Gronis), Austrijoje. Artimi ryšiai buvo užmegzti su Pietų Amerikos krikščionimis demokratais (talkino Kazimieras Čibiras). Kontaktuota su visais iškiliais Vakarų Europos krikščionių demokratų veikėjais, kurie lankėsi JAV (R. Richetu, R. Buronu, P. Schneteriu, M. Falaise'u, G. van Molenu ir kt.). Europos vienijimosi, pasirengimo išlaisvintų kraštų atkūrimui ir panašūs klausimai buvo nagrinėjami KDVES studijų klube. Aktyviai veikė sąjungos jaunimo sekcija, vadovaujama kun. J. Krivicko (Strasbūre). Jos tikslas – parengti jaunimą demokratinės valstybės kūrimui.

Sąjungos veiklai didelę reikšmę turėjo 1953 m. kovo 13–15 d. Niujorke vykęs pirmasis kongresas. Rimtas įrodymas, kad pasirinktas kelias yra tikras, ir rimta paskata ateičiai buvo didelis susidomėjimas sąjunga bei jos darbu. Sveikinimai ir pareiškimai buvo gauti iš JAV Valstybės departamento sekretoriaus Johno Fosterio Dulleso, Atstovų rūmų pirmininko J. W. Martino, senatorių R. Tafto, J. Sparkmano, Paulio H. Douglaso, Johno F. Kennedy'o, JAV atstovo JT Žmogaus teisių komisijoje O. Lordo ir kitų iškilių veikėjų. Iš Europos kongresą pasveikino Vakarų Vokietijos kancleris K. Adenaueris, Prancūzijos buvęs (R. Schumanas) ir dabartinis (G. Bidault) užsienio reikalų ministrai, Belgijos užsienio reikalų ministras P. van. Zeelandas ir kiti. Buvo perskaityti vysk. Vincento Brizgio, prel. M. Krupavičiaus, įgaliotojo ministro P. Žadeikio, ALT'os pirmininko L. Šimučio sveikinimai, išklausytas VLIK'o ir Lietuvos laisvės komiteto atstovo V. Sidzikausko sveikinimas.

Kongresas vyko vadovaujantis šūkiu *Su krikščioniškąja demokratija į laisvę asmenims ir tautoms.* Jo prasmę, praktines išvadas savo kalbose apibūdino sąjungos pirmininkas J. Kozi's Horvathas, disku-

sijų vakaro „Krikščioniškoji demokratija" dalyviai prof. G. N. Schusteris, prof. Edas McMahonas, Pietų Amerikos filosofas prof. A. A. Lima ir kiti. Konstruktyvią ir svarbią kalbą pasakė prof. K. Pakštas. Jis apibūdino zoną tarp Rusijos ir Vokietijos, apimančią per 160 mln. gyventojų, kaip labai svarbią ir pavojingą. „Tai yra, – teigė mokslininkas, – didžiųjų tragedijų ir kruvinų susirėmimų zona su graudulinga praeitimi bei dabartimi ir netikra ateitimi. Tai krikščioniškos civilizacijos kraštai, pasižymį dideliu vitališkumu ir kūrybiniu genijum. Už kilnias žmogiškumo idėjas tos tautos generacijomis kovojo ir mirė. Ir dabartiniu laiku šie kraštai duoda didžiausią skaičių kovotojų ir partizanų prieš tamsiausią barbariją"[174]. K. Pakštas pabrėžė, kad šie pamiršti ir nepajėgūs patys apsiginti kraštai savo ateitimi gali pasirūpinti tik gyvendami vieningai, sudarydami Vidurio Europos federaciją. Kongrese prof. K. Pakštas taip pat darė pranešimą apie Lietuvos krikščionių demokratų veiklą.

Svarstymų, diskusijų metu iškeltos idėjos buvo susistemintos kongreso priimtoje ideologinėje platformoje. Ji buvo paremta pamatinėmis mintimis, jog Vidurio Europos tautos: 1) yra giliai krikščioniškos; 2) tvirtai laikosi demokratinių principų; 3) jau daug amžių kėlė federalizmo idėją; 4) krikščionių demokratų partijos yra pasiryžusios atstovauti šioms savo tautų tradicijoms. Todėl KDVES teorinės ir praktinės veiklos pamatą sudaro trejopas principas: žmonių ir Dievo, žmonių ir tautų tarpusavio vienybė[175]. Šiems principams įgyvendinti buvo rūpestingai parengta ir priimta sąjungos konstitucija, išrinkta Taryba ir Vykdomasis komitetas. Į sąjungos Tarybą įėjo po 6 narius, atstovaujančius kiekvienai dalyvaujančiai tautai – čekams, slovakams, vengrams, latviams, lietuviams, lenkams, jugoslavams. Lietuvių atstovai Taryboje buvo prof. K. Pakštas, dr. D. Jasaitis, S. Lukšys, dr. A. Černius, P. Vainauskas ir dr. V. Viliamas.

---

[174] Viliamas V. Krikščioniškoji demokratija akcijoje // Aidai. 1953, nr. 4, p. 188.
[175] Vid. Europos Krikšč. Demokratų veikla // Tėvynės sargas. 1953, nr. 1, p. 109–110.

Čia elektroninė kopija [illegible]

Tarybos pirmininko pareigos teko prel. J. Kozi'ui Horvathui, vicepirmininko iš lietuvių pusės – prof. K. Pakštui. Vykdomojo komiteto pirmininku tapo dr. A. Prochazka, vicepirmininku iš lietuvių pusės – S. Lukšys, iždininku – P. Vainauskas[176].

Pirmasis tarptautinis KDVES kongresas vyko netrukus po Stalino mirties, sukėlusios nemaža permainų vilčių, todėl pasižymėjo didžiuliu dėmesiu SSRS pavergtoms tautoms. Tačiau K. Pakštas nepervertino šio renginio reikšmės. „Pernai pavasarį, – rašė jis savo bendraminčiams, – mūsų internacionalas turėjo impozantišką kongresą, kuriame dalyvavo apie 1000 savų ir amerikiečių veikėjų bei politikų. Žinoma, šitokie dalykai mūsų laisvės nesugrąžins, tačiau ir tokiais reikaliukais mes negalime nesidomėti. Mums kiekviena simpatija reikalinga. O Amerikoje jos dar galima rasti, jei mokėsime dirbti"[177]. Profesorius džiaugėsi jaunąja Vidurio Europos krikščionių demokratų karta, ypač vertino jos drąsą, radikalumą, naujausiomis socialinėmis teorijomis grindžiamą veiklos programą.

Antrasis tarptautinis KDVES kongresas (1955 m. balandžio 15–17 d. Niujorke) vyko pradėjusiomis kisti tarptautinėmis sąlygomis. Sovietų Sąjungoje į valdžią iškilus N. Chruščiovui, prasidėjo „atšilimas" – atsisakyta masinių represijų, demaskuoti Stalino nusikaltimai, iš kalėjimų, konclagerių išlaisvinta nemaža represuotų žmonių. Kremliaus peršama „taikaus sambūvio" politika Vakarų vadovams rodėsi priimtinesnė už didėjančią šaltojo karo, bet kada galėjusio virsti karštuoju, grėsmę. Šiame fone kongresas, o kartu ir okupuotosios tautos, sulaukė mažiau dėmesio (nors sveikinimų būta svarių – JAV vicepreziden to Richardo M. Nixono, Vakarų Vokietijos kanclerio K. Adenauerio ir kt.). Lietuvių delegacijai, sudarytai iš 16 žmonių, vadovavo prof. K. Pakštas[178].

---

[176] Viliamas V. Krikščioniškoji..., p. 188.

[177] K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui..., lap. 3.

[178] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 220.

1956 m. lapkričio 8–9 d. Paryžiuje buvo sušaukta pirmoji krikščionių demokratų konferencija, K. Pakštui davusi progą po ilgos pertraukos aplankyti Europą. KDVES buvo viena iš konferencijos organizatorių, atstovauti lietuviams pasiuntė K. Pakštą, E. Turauską ir V. Viliamą. K. Pakštas kalbėjo konferencijos dalyviams, per radiją kreipėsi į tėvynę. Tarp daugybės užmegztų ryšių svarbiausia buvo pažintis su Robertu Schumanu. Naujosios Europos architektas savo kalboje iškėlė demokratines vertybes, pasisakė prieš krikščionybės ir materializmo sambūvį. Šios mintys įkvėpė, skatino K. Pakštą ir toliau reikštis KDVES veikloje, nors, jo nuomone, JAV valdžios institucijos, pasidavusios „taikaus sambūvio" propagandai, jį teberėmė tik žodžiais. Galop, „nenorėdamas uždusti tokiame – ir pačiai Amerikai kenksmingame – „koegzistencijos" tvankume"[179], 1958 m. K. Pakštas pasitraukė iš KDVES vicepirmininko pareigų. Juolab kad tuo laiku sąjungos centras iš Niujorko persikėlė į Paryžių.

Pasitraukęs iš aktyvios tarptautinės veiklos, K. Pakštas neišsižadėjo gyvenimo vertybių ir tikslų. 1958 m. apibūdindamas savo kaip geografo pasaulėžiūrą, pripažino, kad jam „įdomiau būti didelėje kultūrinėje ir ideologinėje šeimoje negu mažoje". Politinei veiklai pareiškė mėgstąs „erdvius europinius rūmus – krikščionių demokratų sąjūdį"[180]. Brangiausiu tarptautiniu ir kartu tautiniu idealu siekiant laisvės ir pastovesnės taikos K. Pakštas laikė Vidurio Europos konfederaciją. Iki pat gyvenimo pabaigos liko įsitikinęs, jog „išlaisvinimas Lietuvai priartės, kai lietuviai ir kitos tokioje pat padėty esančios tautos išmoks suprasti ir jausti tikrąją savo padėtį ir sugebės perkelti dalį lojalumo ir švelnių jausmų iš mažos tautinės erdvės į daug platesnę nusavintų ir nužmogintų erdvę"[181].

---

[179] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 221.
[180] Pakštas K. Geografo pasaulėžiūra..., p. 225.
[181] Ten pat, p. 226.

Paskutinė vizija

Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje K. Pakšto iškelta planingos emigracijos, kolonizacijos arba antrosios tėvynės idėja, nors ir nepagrindinė jo minčių aruode, sukėlė bene daugiausia nesutarimų ir ginčų. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, daug Lietuvos šviesuolių prisiminė profesoriaus siūlymus, apgailestavo, kad tautininkų režimas neparodė politinės valios, neskyrė lėšų jiems įgyvendinti. Lietuvos Respublikos laikais kruopščiai parinkta, valstybės, visuomenės pastangomis įsteigta bent viena stipresnė kolonija galėjo tapti rimta atrama daugumai naujųjų politinių emigrantų.

1944 m. vasarą Raudonajai armijai artėjant prie Lietuvos, 60 tūkst. jos gyventojų, pabūgusių Sibiro tremties, represijų, karo veiksmų, pasitraukė į Vakarus. Įsiliejo į Vokietijoje susitelkusių maždaug 10 milijonų Antrojo pasaulinio karo benamių būrį, kuriame jau buvo nemaža Lietuvos gyventojų. Tyrinėtojo Vinco Bartusevičiaus apskaičiavimais, į Vokietiją pateko apie 200 000 asmenų, tačiau po karo globos organizacijos formaliai įregistravo tik apie 65 000. Įskaitant globos neprašiusius arba teisės į juos neturėjusius, bendras Didžiosios Lietuvos lietuvių skaičius galėjo būti per 70 000. Dar apie 10 000 sudarė Mažosios Lietuvos lietuviai, kurie laikėsi atokiau nuo lietuviškųjų reikalų[182]. Pasak Domo Jasaičio, po Antrojo pasaulinio karo Vakaruose atsidūrė per 100 000 lietuvių. Sąjungininkų okupuotoje zonoje Vokietijoje bei Austrijoje buvo per 73 tūkst.[183] J. Končiaus duomenimis, pokariu Vakarų šalyse atsidūrė 250 000 pabaltijiečių, tarp jų – 73 tūkst. lietuvių[184]. A. Eidintas, remdamasis Švedijoje gyvenančio latvių kilmės istoriko K. Kangerio publikuotais reicho do-

[182] Bartusevičius V. Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje 1944–1951 m. Humanitarinių mokslų srities Istorijos mokslų krypties daktaro disertacija. Vilnius, 1999, p. 13, 23.

[183] Jasaitis D. BALF'as ir Lietuvos Raudonasis kryžius Europoje // BALF'as 1944–1969. New York, 1970, p. 52–53.

[184] Končius J. Atsiminimai iš BALFO..., p. 119.

kumentų duomenimis bei N. Kairiūkštytės surinktomis žiniomis apie lietuvių grįžimą, nurodo, kad Vokietijoje būta 200 tūkst. evakuotų (išvežtų) ir pabėgusių lietuvių[185].

Patekę į sąjungininkų smarkiai bombarduojamą Vokietiją, lietuviai kūrėsi arba buvo kurdinami miestuose (Berlyne, Drezdene, Miunchene ir kt.), traukiami į karo pramonę. Pabėgėlių įdarbinimu nuo 1944 m. vasaros rūpinosi speciali vokiečių institucija *Hilfstele*, teikusi nedideles pašalpas, stebėjusi lietuvių judėjimą. Tūkstančiai pabėgėlių gyveno viltimi, kad sovietai paliks Lietuvą, kad šalies nepriklausomybė bus atkurta, ir atėjus šiam metui ketino grįžti tėvynėn. Tvirtai tikėjo, jog bus įgyvendinta JAV prezidento F. D. Roosvelto ir Didžiosios Britanijos premjero W. Churchillio 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašytoji Atlanto chartija. Dokumentas skelbė teisę visoms tautoms pasirinkti tinkamą valdžios formą, žadėjo atkurti suverenias teises ir vyriausybes tų kraštų, kuriems tai atimta jėga[186]. Galingiausių Vakarų šalių deklaracijos principus 1942 m. sausio 1 d. pripažino 24 valstybės, tarp jų Sovietų Sąjunga. Vėliau Chartiją parėmė dar 19 valstybių.

Milijonų pabėgėlių, tremtinių, karo belaisvių ir kitokių Antrojo pasaulinio karo benamių klausimą tikėtasi palyginti nesunkiai išspręsti žlugus vokiečių reichui. Tačiau dar tebesitęsiant karo veiksmams išryškėjo, jog susidurta su didžiule, sudėtinga tarptautine problema, kurią įveikti galima tik koordinuojant pastangas. Sąjungininkų ekspedicinių pajėgų vyriausioji būstinė (*Supreme Allied Expeditionary Force* – SHAEE) įsipareigojo visaip lengvinti benamių likimą, aprūpinti maistu, apranga, būstu[187]. 1944 m. pabaigoje karinės administracijos dėka gimė *Displaced Persons* (angl.), *personnes déplacées* (pranc.)

---

[185] Eidintas A. Lietuvių kolumbai. Vilnius, 1993, p. 92.

[186] Atlanto Charta (Jungtinių Amerikos valstybių ir Anglijos Premjero 1941 m. rugpjūčio 14 d. pareiškimas) // Žiburiai. 1947, bal. 26, nr. 17.

[187] Stenberg G. Non-Expulsion and Non-Refoulement. Justus Föreage Uppsala. 1989, p. 51.

terminas, apibūdinantis civilius asmenis, kurie dėl karo veiksmų atsidūrę už savo valstybės ribų grįžti į savo kraštus arba įsikurti kitur negalėjo be pagalbos. DP sąvoka taikyta visiems Vokietijoje susitelkusiems svetimšaliams, kurie smarkiai skyrėsi. Beveik visi vakariečiai tuojau po karo grįžo į savo kraštus. Pabaltijiečiams, rusams, lenkams, jugoslavams, ukrainiečiams ir kitiems, kurių kraštuose įsitvirtino sovietiniai okupantai bei prosovietiniai režimai, grįžti į savo tėvynę galimybių nebuvo. Nors jiems DP sąvoka netiko, oficialiuose dokumentuose jie taip ir buvo vadinami. Kurį laiką po karo buvo vartojamas pažodinis DP vertimas – „išvietintieji, perkeltieji asmenys", bet greitai išnyko. Ilgam nusistovėjo sulietuvintas DP pavadinimas – dipukai, bei tremtinio ir pabėgėlio terminai.

Ryškėjant pabėgėlių tarptautinės problemos mastams, JAV vyriausybės iniciatyva pradėtos kurti nacionalinės ir tarptautinės pagalbos, globos organizacijos, fondai. 1943 m. lapkričio 8 d. Vašingtone susirinkę 44 valstybių atstovai pasirašė anglų ir amerikiečių parengtą sutartį ir įsteigė Jungtinių Tautų paramos ir atstatymo organizaciją (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – UNRRA). Buvo sudarytas ir Tarpvyriausybinis pabėgėlių komitetas (*Intergovernmental Committee on Refugees*). UNRRA turėjo teikti materialinę pagalbą išlaisvintų kraštų gyventojams, paremti ūkinio bei visuomeninio gyvenimo atgaivinimą, grąžinti į namus karo belaisvius, pabėgėlius, tremtinius. Jos žinioje dirbo apie 13 tūkst. tarnautojų iš 40 kraštų, talkino 125 privačios labdaros organizacijos. Iš UNRRA valdomų 263 stovyklų net 113-oje gyveno lietuviai[188]. Iš pradžių pagrindinė UNRRA veikla buvo pabėgėlių grąžinimas į jų kilmės kraštus, vėliau – globos teikimas tiems DP, kurie nenorėjo repatrijuoti. Apgyvendinti kai kur net labai blogomis sąlygomis specialiose DP stovyklose, neturintys politinių teisių ir laisvių pabėgėliai apsisprendė negrįžti dėl nepriimtinos, svetimų primestos valdy-

[188] Bartusevičius V. Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje..., p. 30.

mo sistemos jų kraštuose. UNRRA, sąjungininkų karinės valdžios pareigūnai, vykdydami 1945 m. vasario 11 d. pasirašytus slaptus Jaltos konferencijos susitarimus, visokiais būdais mėgino DP priversti grįžti į jų kilmės kraštus. Kilnojo iš vienos stovyklos į kitą, ardė kultūrinį gyvenimą, cenzūravo spaudinius, rengė asmenų teisių į UNRRA globą „skryningus" (angl. *screening* – patikrinimas). Sudarytos sąlygos sovietų ryšių karininkams agituoti grįžti, platinti literatūrą, atsišaukimus, oficialiuosius dokumentus, propagandinius kino filmus.

Vakarų Europoje ėmus sparčiai gausėti karo atblokštų lietuvių, jų likimu susirūpino JAV gyvenantys tautiečiai. K. Pakštas jautriai reagavo į pabėgėlių negandas: ne vienas iš jo kuklių pajamų buvo sušelptas pinigais, paremtas siuntiniu, šiltu, įžvalgiu laišku, nuoširdžiu spaudos žodžiu. Pirmiausia rūpinosi savo buvusiais kolegomis VDU profesoriais. „Mielas kolega Pakštas atsiuntė apsiaustėlį, kuris mane šildo"[189], – rašė Kempteno lietuvių stovykloje gyvenęs prof. S. Kolupaila. Z. Ivinskis net 1965 m. per darganas avėjo K. Pakšto atsiųstais tvirtais batais. Pagal išgales globodamas pasimetusius pabėgėlius, profesorius manė, kad jo skelbta kolonizacija tapo būtinybe. 1944–1945 m. žiemą jis tuo reikalu Niujorke tarėsi su Prancūzijos diplomatais, kuriems 1945 m. vasarą apie kolonizacijos pasiūlymus priminė trumpu memorandumu[190]. 1945 m. BALF'o vadovybė pritarė K. Pakšto idėjai perkelti lietuvius pabėgėlius iš Europos į kokį kitą kontinentą ir sudaryti ten atskirą lietuvių koloniją. Pasak fondo pirmininko J. Končiaus, tokiai kolonijai sudaryti tremtiniai kaip tik tiko. Tarp jų buvo nemaža inteligentų, įvairių profesijų žmonių: mokytojų, ūkininkų, darbininkų. Kolonija būtų galėjusi išsaugoti savo kalbą, kultūrą, papročius. K. Pakštas valdybai įteikė pranešimą, kuriame buvo išdėstyti lietuvių kolonijos steigimo principai. Iš Europos gaunami laiškai, kad lietuviai gali išsisklaidyti po įvairius žemynus, vertė skubėti. 1945 m.

[189] Gimbutas J., Danys J. V. Steponas Kolupaila..., p. 351.
[190] Ercas J. Kazys Pakštas..., p. 176.

Šis elektroninis leidinys išleistas Lietuvos mokslo

gegužės 25 d. tuo klausimu buvo parengtas memorandumas Gvatemalos konsului Jorge'ui Arenalesui, analogiškus dokumentus ketinta įteikti Venesuelos, Kanados, Australijos atstovams[191]. Būta minčių lietuvių kolonijas kurti Haičio salose, Čilėje, Šiaurės Amerikoje arba kitur, kur nepriklausomam gyvenimui būtų galima gauti didelių žemės plotų[192]. Tuo pačiu metu Paryžiuje buvo sudaryta pulk. Juozo Vėbros, dar 4-ajame dešimtmetyje „užsikrėtusio" K. Pakšto kolonizacijos idėja, vadovaujama komisija (kun. Jonas Kubilius, A. Kučas, Pranas Padalis (Padalskis) tirti emigracijos galimybes. Jos pastangos sulaukė K. Pakšto palankaus pritarimo[193].

1945 m. JAV kario P. Balčio iš Vokietijos, dr. P. Padalio (Padalskio) iš Prancūzijos atsiųsti pranešimai įspėjo, jog lietuviai pabėgėliai iš Vakarų Europos gali būti prievarta sugrąžinti į okupuotą Lietuvą. Ten jie gali būti nubausti tremtimi į Sibirą arba kitokiais antihumaniškais būdais. Rugpjūtį ALT'os, BALF'o atstovai (L. Šimutis, J. B. Laučka, Mykolas Vaidyla, J. Končius, K. Pakštas) ilgai tarėsi, ieškojo būdų pašalinti virš tremtinių pakibusį pavojų. Rugpjūčio 22 d. lietuvių atstovai lankėsi JAV Valstybės departamente, buvo priimti valstybės sekretoriaus. Jam įteikė memorandumą dėl Lietuvos nepriklausomybės ir pavojingos pabėgėlių būklės Europoje[194].

Pabėgėlių viltys sugrįžti į laisvą Lietuvą geso. 1946 m. rugpjūčio 16 d. UNRRA Ženevoje priėmė reikšmingus sprendimus: energingai raginti išeivius grįžti į savo kilimo kraštus, mažinti ir nutraukti jiems materialinę paramą, leisti pabėgėlių kilimo kraštų atstovams lankytis stovyklose, iki spalio 1 d. atleisti iš pareigų tremtiniams palankų personalą[195].

---

[191] Končius J. Atsiminimai iš BALFO..., p. 45.

[192] Ten pat, p. 142.

[193] Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 175.

[194] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba..., p. 85.

[195] Tremtinių įkurdinimo problema. Pasikalbėjimas su Dr. K. Pakštu // Tėviškės garsas. 1946, lapkr. 14, nr. 47.

1946 m. rugsėjo 10 d. Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių problemą svarstė Jungtinių Tautų (JT) Ūkio ir socialinių reikalų taryba. Balsų dauguma (Sovietų Sąjungos, Ukrainos ir Jugoslavijos atstovai balsavo prieš) priimtas JAV atstovo pasiūlymas, pagal kurį karo pabėgėliai, net jei jų šalys nėra JT narės, turi teisę įsikurti visuose demokratiniuose kraštuose[196]. Kad JT turėtų tikrą vaizdą, VLIK'as įteikė memorandumą, kuriame aptarė pabėgėlių ateities perspektyvas. Pažymėta, jog lietuviai nori grįžti tik į laisvą tėvynę, o išlaikyti juos visus Vokietijoje nerealu. Emigracija į atogrąžų arba panašius užjūrio kraštus, net jeigu jų vyriausybės sutiktų įsileisti daugiau pabaltijiečių, reikštų išblaškymą ir išnykimą. Iki to laiko, kol Lietuva bus laisva, būtų geriausia lietuvius kompaktiškai apgyvendinti kurioje nors Vakarų Vokietijos srityje (pvz., Pareinyje). Materialiai remiant JT būtų galima verstis žemės ūkiu, prekyba, pramone, turėti savo administraciją, policiją, mokyklas, kultūros įstaigas. Iki to laiko lietuvių vardu JT buvo prašomos: apibrėžti DP teisinį statusą; leisti Vokietijos ir Austrijos teritorijoje laisvai veikti Lietuvos valstybės konsulams, ginti savo piliečių teises ir interesus; priversti DP globojančias organizacijas pagerinti lietuvių DP materialinę būklę; leisti DP atstovams savo pageidavimus bei nusistatymus išdėstyti tarptautinėms organizacijoms[197]. Tuo sunkiu Lietuvos pabėgėliams momentu K. Pakštas – vienas žymiausių emigracijos problemų žinovų – pareiškė savo požiūrį į pabėgėlių įkurdinimą. Savęs nelaikydamas tikru tremtiniu, o tik „išsitrėmusiu", mokslininkas sielvartavo, kad Vokietijoje arti 70 000 lietuvių gyvena daug skurdžiau negu nusikaltėliai Amerikos kalėjimuose[198]. Vienintelė lietuvių nuodėmė – tai kilnus patriotizmas, dėl kurio iš jų viskas atimta, liko tik begalinis skurdas, pažeminimas, paniekinimas. „Keturios laisvės, tikras esu, piktai kva-

---

[196] Žmonės be tėvynės turi teisę įsikurti visuose taiką mylinčiuose kraštuose // Tremtinių žinios. 1946, rugs. 25, nr. 1–2.

[197] Lietuvių tremtinių ateitį sprendžiant // Tremtinių žinios. 1946, spal. 12.

[198] Tremtinių įkurdinimo problema... // Tėviškės garsas. 1946, lapkr. 14, nr. 47.

tojosi iš nabašninko Roosevelto", – rašė K. Pakštas. Paklaustas, kokį šūkį dabar pasiūlytų tautai, mokslininkas prisipažino, jog dabartinėje katastrofoje nebemoka formuluoti šūkių, nes „Lietuvos sunaikinimas pereina mano vaizduotės ribas. Bet likučiai vis dėlto turi gelbėtis visu savo išsimokslinimu, visu užsispyrimu ir drąsa"[199]. Žemėje daug kur yra laisvų, nenaudojamų plotų, kuriuose galėtų įsikurti milijonai pabėgėlių. Visi baltijiečiai lengvai galėtų tilpti Aliaskoje, Kanadoje, bet dėl valdžios politikos ten galės pakliūti tik keli žmonės. Nors JAV aukštieji pareigūnai žada palengvinti imigraciją, tebegalioja kvotų įstatymas. Pagal jį visų tautybių Lietuvos piliečiams metinė kvota yra tik 386 žmonės, o vien Amerikos okupacinėje zonoje *efidativų* (įvažiavimo dokumentų) laukia apie 2000. Tad atvykti į JAV jie galės tik per penkerius metus. Du šimtus kartų didesniame už Lietuvą ir apie 40 kartų už Vokietiją Pietų Amerikos žemyne lietuviams būtų tinkamiausia maža pažangi Urugvajaus Respublika, tačiau daug jų nežada įsileisti. Daugiausia pageidauja Braziliją ir Argentina, bet be UNRRA arba ją pakeisiančios IRO (*International Refugee Organization*) – Tarptautinės pabėgėlių organizacijos lėšų teks kęsti didžiulį skurdą. Be to, Lotynų Amerika – diktatūrų kontinentas, todėl čia negalėtų veikti lietuviškos mokyklos (bent tokia prasme kaip žydų Lietuvoje), organizacijos būtų sekamos, o iš prasigyvenusių ūkininkų panašiai kaip Sovietuose gali būti atimami ūkiai. Dar didesnis ir įvairesnis Afrikos žemynas, ypač jo rytinių plokštikalnių juosta, labai vilioja vokiečius, britus, graikus ir net lenkus. Įsikurti didelės ateities krašte reikia ir didelių pinigų, kurie padėtų įveikti daug keblumų: geležinkelių, plentų stoką, didelius nuotolius iki uostų, nuodingas muses ir kt. Patyrinėjęs 50 valstybių ir kolonijų sociografines sąlygas, profesorius manė, jog naujai lietuvių bendruomenei geriausiai kurtis ten, kur būtų leista laisvai tarpti kalbai, religijai, visuomenės institucijoms. Tokių galimybių matė britų val-

[199] Ten pat.

ią elektroninę k

domuose kraštuose: Kvebeko provincijoje Kanadoje, Naujųjų Hebridų salose arti Australijos, visose britų kolonijose Afrikoje. Didžiausiomis kolonizacijos kliūtimis K. Pakštas vadino: 1) lėšų ir vizų problemą (nors JAV lietuviai visomis išgalėmis gelbsti savo tautiečiams, bet tarp jų „nėra nei senatorių, nei gubernatorių, nei milijonierių", o „prie Amerikos prezidento jiems prieiti lygiai sunku kaip seniau prie Rusijos caro"); 2) Sovietų Sąjungos priešinimąsi tremtinių išvežimui iš Europos (IRO biudžetui 1947 m. anglosaksai norėjo skirti 258 mln. dolerių, bet pasipriešinus rusams jis sumažintas iki 155 mln.); 3) lietuviai neturi kolonizacinių polinkių į egzotiškus, mažai girdėtus kraštus, bijo karštesnio klimato ir nepažįstamų aplinkybių. O kolonizacijai lieka tik tropiniai arba subtropiniai kraštai, kuriuos europiečiai jau yra pradėję kolonizuoti siųsdami savo ūkininkus. Atsižvelgdamas į daugelį aplinkybių, prof. K. Pakštas teigia: *„aš kol kas dar neturiu tinkamo atsakymo ar patarimo, kur lietuviams geriausia būtų kolonizuotis"*[200] (išskirta mano – *V. B. P.*).

1946 m. pabaigoje JAV pasiekė pirmieji „Dievo paukšteliai" (DP). Atvyko R. Skipitis, P. Padalis (Padalskis), A. Kučas, Bronis Kazlauskas (Kaslas), Vladas Juodeika, B. Budginas ir kt. Amerikos lietuvių organizacijoms vis aktualesnė darosi pabėgėlių įkurdinimo problema. Vienas iš didžiausių žygių buvo visais galimais kanalais daryti spaudimą JAV senatoriams ir Kongreso nariams, kad būtų priimta pabėgėliams palanki Ilinojaus atstovo Williamo Strattono rezoliucija HR–2910.

1947 m. pradžioje BALF'as sudarė imigracijos komisiją iš šešių asmenų. Komisijos patarėjais paskirti K. Pakštas, P. Padalis (Padalskis), V. Juodeika, Jonas Kuprionis ir A. Kučas. Kadangi komisijos nariai ir patarėjai gyveno skirtingose vietose, reikšmingesnė veikla nebuvo išplėtota[201].

Matydamas, kad JAV lietuvių veikėjų dėmesys krypsta į pabėgėlių įkurdinimą Šiaurės Amerikoje, K. Pakštas aiškina milžiniškus

---

[200] Tremtinių įkurdinimo problema... // Tėviškės garsas. 1946, lapkr. 14, nr. 47.
[201] Končius J. Atsiminimai iš BALFO..., p. 40–41.

Lietuvos gyventojų nuostolius karo ir okupacijų metais. Reikalauja, kad „*mes visi lietuviai – Europoje ir Amerikoje – aiškiai suprastume pavojaus didumą ir kad visus savo planus darytume siekdami aukščiausiojo tikslo: kuo daugiausia išgelbėti laisvėn patekusių lietuviškų gyvybių ir kuo labiausia apsaugoti lietuviškas sielas nuo pavojingo ištautėjimo*“[202]. Emigracija vadindamas padriką, neplaningą individų išvykimą į svetimus kraštus materialinio gyvenimo pagerinti teigia, kad jos rezultatas – asimiliacija, įaugimas į svetimą tautą, jos pagausinimas, o savosios – sumažinimas. Trečiojoje emigrantų kartoje visai išnyksta gimtoji kalba, išplinta vedybos su kitų tautų partneriais, o tai labai pagreitina išnykimą. K. Pakšto požiūriu, visų trijų kartų lietuvių „fantazijos ir gero ūpo reikalams“ turime apie 650 000. Iš jų 140 000 sudaro pamatą lietuviškosioms parapijoms ir organizacijoms, bet lietuvišką spaudą remia tik apie 70 000 žmonių, tikintis, kad prenumeruojamus laikraščius šeimoje skaito bent du suaugę asmenys. Tad tik šie žmonės „šiek ar tiek maitinasi lietuviška kultūra ir po trupučiuką paremia lietuviškus reikalus. Tačiau BALF'as turi tik 5000 narių, nors įstoti į jį reikia tik 1 dolerio metams“[203]. Beje, iš visų savo tautiečiams aukas renkančių diasporų daugiausia duoda žydai – „turtinga komercinė tauta. Kai kas jų aukoja net po 100 000 dolerių ar net daugiau. Tai rodo ne tik jų turtingumą, bet ir *labai gyvą tautinį susipratimą, gailestingumą.* Tai didžioji žydų tautos dorybė“[204]. Žydai sugebėdavo išsiversti patys, o lietuviams šalpos darbuose nuolat tekdavo kreiptis pagalbos į Amerikos ir tarptautines organizacijas.

Kolonizacija, arba planingas persikėlimas į kitus kraštus stambiomis grupėmis ir vientisos teritorijos apgyvendinimas, – išsigelbėjimas. Emigracija eina į miestus, o kolonizacija kimba į žemes, į ūkius. Atvykus į primityvų, mažai įdirbtą kraštą, bus galima perkelti lietu-

---

[202] Pakštas K. Kolonizacijos teoriniai principai // Vytis. 1947, nr. 1, p. 7.
[203] Pakštas K. Amerikos tautinės grupės// Žiburiai. 1947, bal. 19, nr. 16.
[204] Pakštas K. Kas ir kiek aukų renka? // Vytis. 1947. nr. 7. p. 3.

viškus vardus sodyboms, miesteliams, gatvėms, upėms, ežerams, suteikti žemei savo lietuvišką dvasinį veidą. Tarptautinėms organizacijoms sprendžiant pabėgėlių problemą, K. Pakštas skatino labiausiai bijoti verbavimo, stipresniųjų išrankiojimo, atskyrimo nuo kitų, fiziškai silpnesnių, paliekant juos skursti, nykti koncentracijos stovyklose Vokietijoje. „Baisaus potvynio skeveldros, – rašė jis, – mes turime laikytis susipynę į vieną neišardomą vainiką. Tvirtesni turime globoti silpnesniuosius. Kitaip – seks dar didesnės bėdos"[205].

1947 m. vasario 22 d. prof. K. Pakštas pasisiūlė ALT'os vadovybei vykti į Pietų ir Centrinę Ameriką ieškoti vietos lietuvių kolonijai steigti[206]. Nesulaukęs teigiamo atsakymo, rašė: „Prieš karą niekaip man nepavyko įtikinti Lietuvos vyriausybės ir visuomenės domėtis, studijuoti kolonizaciją, paremti ją lėšomis, kol jų dar buvo. Amerikos lietuviai niekad nesikolonizavo, tad jiems šis reikalas irgi visai svetimas. Jie yra beveik išimtinai miestų gyventojai. Todėl šiandien bus sunku įtikinti ir Amerikos lietuvių visuomenę bei jų vadovybę aktyviai spręsti ir remti šį reikalą"[207]. Sumažėję laisvų žemių plotai, karo sukelta stipri nacionalizmo ir nepasitikėjimo banga taip pat buvo rimtos kliūtys įgyvendinti kolonizacijos planą. Remdamasis nepriklausomybės ir pokario laikotarpių samprotavimais apie kolonizacijos būtinumą, K. Pakštas „Vytyje" paskelbė pagarsėjusį straipsnį „Antrosios tėvynės reikalingumas"[208]. Spalį jis buvo perspausdintas „Aiduose"[209]. Mokslininkas tvirtai pasisakė už nuošalioje, demokratinėje ir laisvoje šalyje įsteigtą saugų lietuviškosios kultūros židinį – antrąją Lietuvą. Turinčioje apie 5000 žmonių (apie 1200 šeimų) „atsarginėje" tėvynėje veiktų 10 pradžios mokyklų, viena gera gimnazija ir amatų mokykla, spaustuvė, pasaulio išeivijos biblioteka ir muziejus.

---

[205] Pakštas K. Kolonizacijos teoriniai principai // Vytis. 1947, nr. 1, p. 7.
[206] Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba..., p. 107.
[207] Pakštas K. Ištremtam jaunimui // Vytis. 1947, nr. 3, p. 12.
[208] Vytis. 1947, nr. 7, p. 12–15.
[209] Aidai. 1947, nr. 7, p. 289–290.

Kitaip apie pabėgėlių likimą mąstė Europoje gyvenantys Lietuvos kultūros ir politikos veikėjai. 1947 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiuje vykusi antroji Lietuvos laisvinimo veikėjų (VLIK'o) konferencija pripažino, jog susidariusiomis sąlygomis pabėgėliams neįmanoma įsikurti Vokietijoje. Nutarta siekti laikino įkurdinimo JAV, Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje. Taigi Lietuvos išlaisvinimo veikėjai aiškiai pasisakė už laikiną įkurdinimą – priimtiniausią pabėgėliams ir tremtiniams ateities gyvenimo formą. Politiniu požiūriu tai buvo pagrįsta ir teisinga: žmonės iš tėvynės buvo priversti išvykti ne emigracijai, ne kolonizacijai, o smurto genami, tad troško kovoti už savo krašto laisvę ir atsiradus pirmai galimybei grįžti. Todėl šiuo požiūriu buvo nepriimtina masinė emigracija į kitus kraštus nuolatiniam įsikūrimui, kolonizacijai. Laikinas įsikūrimas buvo siejamas su kraštais, kur būtų tinkamas klimatas, aukštas gyvenimo ir kultūros lygmuo, gausi senoji lietuvių išeivija. Tikėtasi, jog tokiose šalyse pabėgėliams bus mažiausias fizinio ir moralinio sunykimo pavojus, lengviausiai pavyks išgyventi pereinamąjį laikotarpį, neprarasti savo politinio svorio Lietuvos byloje ir, be abejonės, grįžti į Lietuvą.

K. Pakšto asistentas ir bendramintis V. Viliamas laikino įkurdinimo silpnomis grandimis visų pirma laikė tai, kad Amerika ir kitos valstybės nemėgsta laikinų imigrantų, stengiasi priimti tik tuos, kurie yra pasiryžę likti visam laikui, susilieti, asimiliuotis. Todėl laikino įkurdinimo forma didesnio pritarimo ir paramos kituose kraštuose gali nerasti. Antra, laikinam įsikūrimui numatomi kraštai iš pabėgėlių renkasi tik pačius pajėgiausius. Mažiau pajėgiems, senesniems visai gali netekti pasinaudoti laikinu prieglobsčiu. Trečia, laikinumo sąvoka labai neapibrėžta: per trumpą tarpsnį bet koks įsikurdinimas sunkiai įmanomas. Kam nors sėkmingai įsikūrus, grįžti taip pat bus sunku. Ketvirta, pabėgėliai išsiblaškys po įvairius kraštus, o „tai bus ne kas kita, kaip neplaninga emigracija, kurios pavojus jau teko keliais atvejais nurodyti"[210].

---

[210] Viliamas V. Įsikūrimo galimybės užjūrio kraštuose. Lietuvių emigracijos ir kolonizacijos problemos. Nordlingenas, 1947, p. 110.

Sklindant gandams apie pabėgėlių įkurdinimą Aliaskoje, K. Pakštas juos vadina daugiau svajone nei apytikre tikrenybe – įvažiuoti į Aliaską galioja tie patys suvaržymai, kaip kad į Ameriką*. Jeigu pabėgėliai iš Rytų Pabaltijo būtų ten nugabenti, daug jų pabėgtų į JAV ieškodami lengvesnių gyvenimo sąlygų. Bėgtų nuo uodų, ilgos žiemos, šaltos vasaros, nuo izoliacijos. Aliaskai apgyvendinti K. Pakštas matė vienintelį būdą: paversti ją JAV dominija su atskira pilietybe ir neleisti jos piliečiams masiškai emigruoti į JAV. Tokioje dominijoje galėtų būti įsteigti Baltijos tautų ir jų kultūros rezervatai. Bet atsidūrę Aliaskoje tremtiniai neišvengtų būsimojo ne tik atominio, bet ir poliarinio karo (SSRS Šiaurės vergų stovyklose jau turi kelis milijonus žmonių)[211]. Žinodamas, kad pabėgėlių vežimu ir įkurdinimu rūpinsis tarptautinės organizacijos, K. Pakštas įspėjo, kad jie bus maišomi ir sklaidomi didžiulėse platybėse. Todėl išeivijos vadovybės pareiga laikė visomis jėgomis bandyti gauti leidimą suspiesti į vieną vietą bent daugumą tremtinių. „Dažnai mūsų laikraščiai išsitardavo, – rašė profesorius, – kad aš jau esu parinkęs tokią ar kitokią šalį kolonizacijai. Tai netiesa. Aš esu numatęs keletą palankesnių tropinių kraštų ir siūlau juos patyrinėti, sudaryti projektą, gauti leidimą. Tą darbą galėjo gal imti ALT arba BALF, ieškodami paramos iš turtingesniųjų labdaringų organizacijų. Ką tos organizacijos šiuo svarbiausiu reikalu padarė ar darys – man neteko girdėti"[212]. Iš tikrųjų K. Pakšto siūlymai nesulaukė nei lietuviškųjų, nei tarptautinių organizacijų paramos. Padrąsinančiu veiksniu toliau gvildenti kolonizacijos temą profesorius laikė kai kurių iškilių lietuvių politikos veikėjų

* Apie JAV emigracijos įstatymus, kvotų įvairių valstybių atstovams politiką, formalumus, primenančius Kinijos mandarinų laikus, K. Pakštas rašė straipsnyje „Amerikos imigracijos įstatymų dvasia" (Vytis. 1947, nr. 4, p. 4–7).

[211] DP svajonės apie Aliaską (Prof. K. Pakšto nuomonė apie įsikūrimą ir gyvenimo galimumus tame krašte) // Žiburiai. 1947, nr. 5, p. 14.

[212] Pakštas K. Information Please. Paklausimas apie emigraciją Venesuelon // Vytis. 1947, nr. 9, p. 14.

Ši elektroninė leidinio

pritarimą, skatinimą. Dar 1946 m. rugpjūtį buvęs LR prezidentas K.Grinius rašė K. Pakštui į Ameriką, prašydamas surasti tokią žemę, kurios vienoje vietoje tilptų 60 000 lietuvių[213]. Vėliau, 1949 m. gruodžio 2 d., Čikagoje prezidentas per 2 val. trukusį pokalbį vėl priminė K. Pakštui kolonizacijos svarbą, skatino toliau rūpintis šio klausimo gvildenimu. K. Grinius patarė surasti idealistiškai nusiteikusių vienuolių, kurie leistųsi į didžiulę avantiūristinę kelionę, kokią yra atlikę kitoms tautoms (jezuitai, pranciškonai, puritonai, kvakeriai Amerikoje ir kt.)[214].

K. Pakšto pastangas kompaktiškai, be nutautimo pavojaus telkti pabėgėlius rėmė jų leidžiama Europoje spauda. „Ne visada prof. K. Pakštas buvo suprastas, – rašė „Tėviškės garsas". – Daug jo samprotavimų tada atrodė per daug revoliuciniai, fantastiški, negyvenimiški. Bet šiandien, kai blaškomės po svetimus kraštus ir nežinom, kur ilgesniam ar trumpesniam laikui turėsime prisiglausti, prisiminę nepriklausomoj Lietuvoj K. Pakšto kalbas, išvedžiojimus matome jo žodžiuose daug tiesos. Jau tada prof. K. Pakštas ragino kuriame nors pasaulio kampelyje susirasti ramų kampelį, kur galėtume kurtis mūsų tėvynės nelaimės dienomis. Bet šiandien – kaip būtų malonu tokį kampelį turėti"[215]. Buvo prisimenama, kad pasibaigus karui K. Pakštas įspėjo, jog pabėgėlių iš Lietuvos laukia nelengvas ir netrumpas tremtinio kelias. „Nemalonūs buvo tie jo žodžiai, nenorėjom tikėti, pavadinom jį pesimistu. Dabar matom – išsipildė"[216].

DP stovyklose vargstančių pabėgėlių iš Lietuvos likimui svarbią reikšmę turėjo JAV Kongreso priimtas ir prezidento Harry'o Trumano 1948 m. birželio 25 d. pasirašytas Perkeltųjų asmenų įstatymas

---

[213] Vitėnas J. Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre // Draugas. 1998, saus. 5, nr. 25.

[214] Prunskis J. Europos konfederacija... // Draugas. 1950, birž. 12, nr. 141.

[215] Apie būsimąjį idcologinį karą. Prof. K. Pakšto samprotavimai // Tėviškės garsas. 1948, saus. 26, nr. 61.

[216] Ten pat.

Nr. 774, leidžiantis įvažiuoti 20 500 asmenų per dvejus metus. 1949 m. kvota padidinta iki 400 000. Pasinaudodami įstatymu, į JAV per emigracinę stovyklą Grohne 1949 m. išvyko apie 10 000 buvusių Lietuvos gyventojų, tarp jų 14 592 katalikai, 778 protestantai, 574 judėjai, 103 stačiatikiai. 1949–1950 m. birželio 15 d. per Bremenhaveną Europą paliko 19 837 Lietuvos pabėgėliai (17 837 katalikai, 1078 protestantai, 666 judėjai, 157 stačiatikiai)[217]. Pabėgėlių gyvenime prasidėjus dideliam lūžiui – masinei emigracijai, senieji lietuviai išeiviai stengėsi daugybę žmonių aprūpinti *efidativais*, priimti, įkurdinti. BALF'as 1948 m. spalio 16 d. sudarė Imigracijos ir įkurdinimo komitetą. Jo pirmininke išrinkta Alena Devenienė (Vileišytė). Patriotinė spauda skelbė BALF'o aplinkraščius, atsišaukimus, nuoširdžiai talkino vietiniams imigracijos komitetams. Atvykėlius savanoriai sutikdavo jūrų ir oro uostuose, priglausdavo, globodavo.

Iškilus pavojui, kad iki šiol kartu gyvenę ir veikę lietuviai išsibarstys po pasaulį, praras ryšius ir tautiškumą, VLIK'as, paskelbęs minėtą Lietuvių chartiją bei laikinuosius Pasaulio lietuvių bendruomenės santvarkos nuostatus, nepasikliovė tautiečių dvasinio ryšio deklaravimu. Jis įsteigė Lietuvybės išlaikymo tarybą, turėjusią stebėti lietuvių emigraciją iš Vokietijos, pagal išgales padėti jiems išlikti naujose vietose. Tarybai vadovavo VLIK'o pirmininkas prel. M. Krupavičius. Lietuvybės išlaikymo klausimais taryba Vokietijos mieste Gmiundėje (Schwäbisch Gmünd) surengė specialią konferenciją, numačiusią svarbiausias priemones ir būdus tikslui siekti. Konferencijos parengtą programą išplatino ELTA, ji buvo išsiuntinėta žymesniems lietuvių mokslo, kultūros, visuomenės veikėjams (K. Pakštui, I. Malinauskui, V. Viliamui, R. Skipičiui ir kt.). Prašyta pateikti pastabų, papildyti atsižvelgiant į savo kraštų sąlygas[218]. Visus išvažiuo-

---

[217] Pšibilskis V. B. Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos likimą sprendžiant // Lietuvos istorijos studijos. 2000, t. 8, p. 91.

[218] Pasaulio lietuvių bendruomenės organizavimasis. VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus pareiškimas // Tremtis. 1950, liep. 17, nr. 24.

jančius iš Europos VLIK'as ragino per daug neišsiskirstyti, kurtis kompaktiškomis kolonijomis, kurios sudarytų sąlygas išsaugoti lietuvybę. VLIK'o Lietuvybės išlaikymo tarybos skatinamos, įvairiuose kraštuose ėmė kurtis lietuvių bendruomenės.

Prasidėjus didžiajai imigracijai, prof. K. Pakštas, negalėdamas būti nuošalyje, nuo Ramiojo vandenyno krantų buvo atskubėjęs prie Atlanto. Tikėjosi, jog didžiulė naujųjų atvykėlių banga ženkliai sustiprins lietuvybę. Tačiau netrukus įsitikino, kad gal tik apie trečdalis (1945–1953 m. į JAV atvyko apie 30 000 politinių pabėgėlių) emigrantų „šalia išsimokslinimo dar turi ir tvirtą charakterį ir išsiauklėjimą, kūrybinės vaizduotės, pažįsta kultūrinį ilgesį ir dvasinį troškulį". Juos K. Pakštas vadino pareigos žmonėmis, šios žemės druska[219]. Jų dėka pagerėjo Amerikos lietuvių spauda, pasirodė daug knygų, gražiau suskambo lietuviškas žodis ir daina. Įsilieję į universitetus, įvairias įstaigas, jie praturtino naujojo žemyno kultūrą. Dar vienas trečdalis lietuvių – miestiečių, valdininkų – išsisklaidė, dingo be žinios. Dauguma atvykėlių patogiai įsikūrė ir tai sumažino kompaktinės kolonizacijos galimybes. „Nutautėjimas, – 1953 m. teigė K. Pakštas, – yra daug patogesnis ir neprilyginamai lengvesnis už kolonizaciją, tad daugelis ir eis tuomi tradiciniu keliu..."[220] Tada profesoriui atrodė, kad baltųjų apgyvendintuose kraštuose kolonizacija nebepasiektų tautinių tikslų, galop jos niekas ir neleistų, Rytinėje Afrikoje dar būtų vietos autonominiam tautiniam vienetui įsikurti, tačiau vargiai ar bebūtų nors tūkstantis savanorių tokiam lietuvybės reikalui pasiaukoti. Atrodė, jog šie pesimistiniai svarstymai reiškia K. Pakšto susitaikymą su naujomis realijomis ir galutinį atsisakymą visuomenės nesuprastos, neparemtos „atsarginės" tėvynės idėjos.

Tačiau po trejų metų lietuvių grupinio įsikūrimo galimybės vėl pradėtos nagrinėti. 1956 m. vasarą Vašingtone mažas žmonių būre-

---

[219] Pakštas K. Įvado vietoje // Amerikos lietuvių vardynas..., p. 9.

[220] Ten pat.

lis su prof. K. Pakštu priešakyje, aktyviai dalyvaujant okeanografui Almui Povilui Mažeikai, ėmė ieškoti kolonizacijai tinkamos vietos. Iš pradžių susidomėta Naujųjų Hebridų salomis Ramiajame vandenyne, bet dėl didelio nuošalumo ir dažnai pasitaikančių uraganų jų atsisakyta. Afrikos kraštai taip pat nebuvo priimtini, nes likę neužimti plotai buvo žemyno gilumoje, toli nuo jūros. Po poros metų aktyvių studijų, literatūros skaitymo, diskusijų K. Pakšto buvo apsistota prie Britų Hondūro. Ši vieta lietuvių kūrimuisi atrodė tinkamiausia dėl kelių sumetimų: 1. Teritorija nėra kurios nors valstybės integrali dalis, bet jos padėtis tebėra kolonijinė; 2. Kraštas apgyvendintas retai, tinka žemės ūkiui, jūrų žvejybai, miškininkystei ir kai kurioms pramonės šakoms; 3. Ilga jūros pakrantė; 4. Arti Panamos kanalo ir vidury tarp Šiaurės bei sparčiai augančios Pietų Amerikos; 5. Esama galimybių gauti autonomiją; 6. Klimatas, nors ir tropinis, bet įmanomas lietuviams prisitaikyti. Didžiausia temperatūra neviršija kraštutinės temperatūros tose vietose, kur lietuviai gerai prisitaiko (pvz.,Vašingtone)[221]. Britų Hondūras prof. K. Pakštą, A. P. Mažeiką ir kitus domino dar ir todėl, kad jį pasiekti, patyrinėti buvo galima ir neturint didelių materialinių išteklių. Tačiau būtent jų kuklumas pažintį su kraštu vertė atidėlioti iki 1958 metų. „Kraštų gamtą ir istoriją galima pastudijuoti juose nebuvus, – pabrėžė K. Pakštas. – Bet praktiškieji įsikūrimo klausimai reikalauja tyrimų vietoje, nes jokios *knygos neatsakys į lietuvio klausimus*, ypač politinius ir ekonominius. Jei pasitenkinama lėta sekamų kartų tautine mirtimi ir ištautėjimu, tai nėra ko važiuoti į sunkius pionierių kraštus, nes savo tikslo juk pasiekta, – atseit – įsikurta ir net gan gerai, patogiai, dažnai net turtingai"[222].

1958 m. gegužę K. Pakštas praneša J. Keliuočiui: kol senatvė visiškai neparklupdė, ketinąs atlikti „gal jau paskutinę sunkią kelio-

[221] Vitėnas J. Pastangos įsikurti... // Draugas. 1998, vas. 18, nr. 34.
[222] Pakštas K. Ieškom vietos Mažajai Lietuvai // Lietuvių dienos. 1958, nr. 8, p. 18.

nę“[223]. Rengdamasis jai 65-metis keliautojas pratinasi prie purvo ir lietaus – vyksta žvejoti lietingu metu, peršlampa. Birželio 16 d., prasidėjus atostogoms, iš Majamio išskrenda į Britų Hondūro sostinę Belizę, kur jo jau laukia du jauni bendraminčiai: aeronautikos inžinierius Pranas Baltakis ir mokytojas Aleksas Krapas. Devynias dienas trys lietuviai savarankiškai susipažįsta su britų kolonija, nuklysta net į visai atkampius miškus. Vėliau prof. K. Pakštas prisidėjo prie Teksaso zoologinės ekspedicijos, kurios tikslas – prigaudyti amfibinių ir kitokių nedidelių gyvūnų. Juos tiriant būtų galima išsiaiškinti atlantinės pusės „tiltą“ tarp Meksikos ir Centrinės Amerikos. „Po kelių dienų mūsų nelaisvėn atsidūrė keturi jauni krokodilai, didžiausias iki 5 pėdų ilgumo, taipogi 5 pėdų iguana (toks valgomas driežas), gan daug įvairių gyvačių, vienas oposumas, porelė jaunų *Nosua nassoirica* (jaukūs gyvuliukai, panašūs į meškėnus), keletas gražių paukščių, keletas nuodingų (pasiutimo nuodais apkrėstų) vampyrų smulkiais dantimis, kipšo veidais, kelios didelės rupūžės, kurios ir naktimis mūs kambary maišeliuose šokinėjo ir šuniukais lojo, daug įvairių varlių, daugybė mažų driežų, įvairių stambių vabzdžių... Kai labai daug gyvūnijos mūsų kambary ir verandoje prisirinkdavo, tai mes pradėdavome perteklių į „slojikus“ marinuoti formaline, alkoholy. Tai jei būtumėt čion į svečius atvykę, tai turėjome įdomių konservų, kokių bet kur nenusipirktumėt. Puikiai pasivaišinti būt buvę progos...“[224] Šis fragmentas iš K. Pakšto laiško J. Keliuočiui (1958 07 16) – tai tik menka dalelė tos gausybės įspūdžių, kurie buvo patirti Britų Hondūre, taip pat Ispanų Hondūre, jo sostinėje Tegucigalpoje. „Draugo“ laikraščio skaitytojai su jais galėjo susipažinti iš 22 laiškų „Ekspedicija Dausosna“, 1958 m. vasarą ir rudenį paskelbtų dienraštyje. Septintajame laiške profesorius rašė: „*Liepos 1 d. mano gyvenimo didžiausioji diena, nes būtent principiniai pasitvirtino ilgametė brangiau-*

[223] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 77.

[224] Ten pat, p. 79.

Ši elektroninė knyga...

sia svajonė: rasti galimybę sukurti mažą autonominį lietuvybės židinį tolimoje šaly, toli nuo karo laukų ir grobuoniškų valstybių" (išskirta mano – *V. B. P.*)[225]. Svarūs argumentai už Britų Hondūrą K. Pakštui buvo tai, kad britų teisės tradicijos pripažįsta „valstybę valstybėje", nes ir maži miesteliai britų teisinėje sąrangoje turi vietinę autonomiją, imponavo krašto polikultūriškumas, katalikų tikyba, mažas gyventojų tankis (vos keturi viename kvadratiniame kilometre), dideli laisvų žemių plotai, kuriuos galima nebrangiai nusipirkti.

Svarbiausias kelionės rezultatas buvo pasiektas tris kartus susitikus su gubernatoriumi T. D. Vickersu. K. Pakštas aiškino, kad pagrindinis lietuvių kolonijos tikslas – lietuvių kalbos išlaikymas būsimųjų amžių mokslui. Kuriama menonitų kolonija buvo religinė bendruomenė, o lietuvių turėjo būti mokslinė-lingvistinė kolonija[226]. Antrojo susitikimo metu gubernatoriui buvo įteiktas raštas su vienuolika klausimų eventualaus lietuvių židinio įkūrimo tema. Du klausimai buvo skirti lietuvių kultūrinės autonomijos išugdymui į autonominę valstybę. Iš gauto atsakymo išryškėjo, kad daug kas priklausytų nuo lietuvių grupės materialinio įnašo į Britų Hondūro žemės ūkio plėtrą, o dėl platesnės autonomijos tektų tartis su Jungtinės Karalystės vyriausybe, siekti konstitucinių pataisų. Ispanų Hondūre dėl vykdomos monokultūrinės politikos sąlygos grupinei kolonizacijai buvo nepalankios.

Sugrįžę iš ekspedicijos, kuri turėjo būti tik pasiruošimas didelei, kelių universitetų remiamai 1959 m. ekspedicijai, K. Pakštas paskelbė išvadas ir projektą Britų Hondūre įkurti antrąją Mažąją Lietuvą. Šešioliktame laiške iš ekspedicijos jis teigė, kad senasis projektas kasmet naujomis sąlygomis įkurdinti 200 lietuviškų ūkininkėlių šeimų valstybei kasmet būtų kainavęs apie 2 mln. litų. Dabar tai kainuotų

---

[225] Pakštas K. Ekspedicija Dausosna // Draugas. 1958, birž. 11, nr. 183.

[226] Pakštas K. Kelionė Dausosna. Šeščioliktasis laiškas // Draugas. 1958, rugpj. 21, nr. 196.

gerokai daugiau. Jeigu 1935–1939 m. vienoje vietoje būtų sutelkta apie 1000 šeimų, arba 5000 individų, įsikūrusių vidutiniuose arba stambiuose ūkiuose, tai tokia diaspora būtų gera vieta tai tremtinių daliai, kuri panorėtų nenutausti. Profesoriui, pasinėrusiam į geopolitikos studijas, rodėsi aišku, kad didžiulė Rusija netoleruos Baltijos valstybių, didžiosios valstybės tų tautų laisvės negins, nes Vakarų geopolitika yra *thalassokratinė*, ji rūpinasi tik atvirais pajūriais, sąsiauriais, keliais į plačius vandenynus. „Tad antros, kad ir labai mažutės Lietuvos buvimas, – rašė K. Pakštas, – yra labai svarbus lietuvių originalinės kultūros ir kalbos išlaikymui. Kad ir marinami, man rodės, mes neturime mirti“[227]. Nebūdamas visai tikras, kad Britų Hondūras yra pati geriausia vieta lietuvių kolonizacijai, profesorius rašė, jog nedelsiant visose šalyse turėtų susikurti Žaliosios diasporos klubai arba rateliai, kurie vykdytų kolonizacijos studijas. Vėliau jie sušauktų suvažiavimą, išsirinktų vadovybę, planavimo komisijas. Matydamas didelį lietuvių suburžuazėjimą, K. Pakštas nesitikėjo, kad kolonizaciniai rateliai būtų labai gausūs. „Vargiai ar mes dabar galim atspėti, koks lietuvių skaičius panorėtų pereiti iš vystančių diasporų į Žaliąją Diasporą, jauną, augančią, ne mažėjančią. Manyčiau, kad koks šimtas besidominančių dar atsirastų, – rašė jis. – Ateity, reikalui ryškėjant, gal atsirastų ir daugiau. Tai kodėl nepabandyti organizuotis, jeigu net filatelistai ir spartininkai organizuotai veikia?“[228] Vis dėlto tikėjosi, kad laisvame pasaulyje gali atsirasti iki 6000 lietuvių (1 proc. visos išeivijos arba 10 proc. tremtinių), norinčių gyventi savoje valstybėje. Daugiausiai atvykstant laukė iš Vokietijos, Anglijos, Pietų Amerikos, mažiausiai – iš JAV, „nes doleris galingesnis už kitus pinigus – jis gali sulaikyti“. Suprasdamas, kad daugelis jo siūlymą palaikys fantazija, atsakė: „Be fantazijos, be gyvų koncepcijų

[227] Ten pat.
[228] Ten pat.

nieko žymesnio pasauly nesukurta. Kūrybinė vaizduotė ir fantazija visur buvo reikalinga. Tad verta svajoti ir apie lietuvybės nemarumą net sunkiausiuose ir tragiškiausiuose tautos bandymuose“[229]. Vadovavimą Žaliosios diasporos sąjūdžiui troško patikėti jauniems, drąsiems, praktiškiems žmonėms – sveikam ir ištvermingam, jautriam lietuviškosios idėjos amžinybei kolektyvui. Vylėsi, jog kolonizacijos klausimų svarstymas bus savotiškas intelektinis sportas, naudingas aprimusiuose, sustingusiuose lietuvių kultūros ir išlikimo dirvonuose.

Pirmasis Žaliosios atžalos (ŽA) būrelis įsteigtas 1958 m. rugpjūčio 26 d. Vašingtone sutikus iš Britų Hondūro sugrįžusį prof. K. Pakštą. Jį sudarė E. Mažeikienė (pirmininkė), J. Vitėnas, J. Vaitkus ir K. Pakštas. Vėliau prisidėjo A. P. Mažeika, I. Saldukas, L. Kučinskas, J. Andrušis, Juozas Bagdonas. Rugsėjo 12 d. Čikagoje įvyko ŽA sąjūdžio iniciatorių susirinkimas, kurį sušaukė Anatolijus Kairys. Pranešimą apie kolonizacijos sąlygas Britų Hondūre padarė K. Pakštas. Spalio 12 d. po paskaitos Detroite iš 200 klausytojų 10 žmonių pasiliko plačiau pasikalbėti. Visi jie užsirašė į ŽA klubą. Pirmininku buvo išrinktas inž. P. Kazlauskas, nariais – prof. Adolfas Damušis, K. Jurgaitis, mokiniai Saulius Damušis, Aleksandras Bublys ir kt.[230] Kiek vėliau klubai įsikūrė Brukline ir Baltimorėje. Pritarimą K. Pakšto idėjai pareiškė žinomi visuomenės veikėjai Balys Paramskas, Eliziejus Draugelis, Stasys Bačkis, aušrininko J. Šliūpo sūnus Vytautas Šliūpas iš Liberijos. Ypač pozityviai buvo nusiteikę Pietų Amerikos lietuviai – Jonas Kaseliūnas, F. Čemarka, Jonas Bružikas ir kt. „Atsimenu – tuo laiku esu gyvenęs Pietų Amerikoje, – su kokiu entuziazmu dauguma Pietų Amerikoje gyvenančių lietuvių pritarė prof. K. Pakšto pastangoms, – rašė V. Prūsas. – Dauguma buvo pasiryžę keltis gyventi į Naująją Lietuvą. Reikėjo tik, kad lie-

---

[229] Pakštas K. Kelionė Dausosna... // Draugas. 1958, rugpj. 21, nr. 196.
[230] Vitėnas J. Pastangos įkurti... // Draugas. 1998, saus. 9, nr. 6.

Šia elektronine knyga įsigyjo Ukrainiu kiekis: 118

tuviškasai emigrantų elitas būtų realiai ir su ryžtu pradėjęs jį įgyvendinti; reikėjo tik, kad tvirčiau ekonomiškai gyvenąs lietuviškasai emigrantas būtų padėjęs, prisidėjęs"[231]. Brazilijos lietuvių septynios organizacijos, nusprendusios veikti bendrai, pradėjo registruoti norinčius vykti žmones ir jų kapitalą. Vašingtono klubas, apsiėmęs eiti ir ŽA sąjūdžio centrinės įstaigos pareigas, drauge su Brazilijos lietuvių organizacijų pirmininkais manė, kad sąjūdžio narių turėtų būti trijų rūšių: 1) kurie važiuoja ir turi pakankamai savų pinigų įsikurti. Tokių gali susidaryti keletas tuzinų; 2) kurie nori važiuoti, bet pinigų neturi arba turi labai mažai. Ši kategorija būtų gerokai gausesnė, jai priklausytų lietuviai iš Pietų Amerikos kraštų; 3) Šiaurės Amerikos lietuviai. Jų vaidmuo galėtų būti panašus į Amerikos žydų vaidmenį Izraelio atžvilgiu (trys Amerikos žydai įkurdina vieną žydą Izraelyje). Lietuvių „atsarginę" tėvynę ant tvirtų kojų galėtų pastatyti jau viena karta[232].

K. Pakšto nuomone, įsikūrimą reikėtų pradėti nuo žemės pirkimo. Bendrovė už 150 000 dol. galėtų nupirkti 12 000 ha, kuriuose įsikurtų pirmas lietuviškas kaimas. Prireiktų bent pusės milijono dolerių, kad būtų galima su britų valdžia pasirašyti sutartį dėl autonomijos ir tinkamai pradėti įsikūrimą. „Atsarginės" Lietuvos įkūrimas vyktų keturiomis fazėmis, kurias K. Pakštas pavadino mokyklų vardais. Pirmoji fazė – „pradžios mokykla". Tai 25 šeimų kaimas su pradine mokykla ir koplyčia. Gyventojų skaičiui išaugus iki 3000, prasidėtų antroji – „progimnazijos" fazė. Plėtojantis pramonei, prekybai atsirastų savų laikraščių, susikurtų organizacijų. Trečiojoje, „gimnazijos" fazėje kolonija padidėja iki 5000 gyventojų. Tuomet iš kultūrinės autonomijos pereinama į teritorinę – savo valstybės kūrimą. Jos teisės priklausytų nuo susitarimo su britų valdžia. „Universitetą" (ketvirtąją fazę) būtų galima pasiekti per kokius 25 metus. Gyventojų skaičius dėl

---

[231] Prūsas V. Prof. Kazys Pakštas ir Bahamų nepriklausomybė // Naujienos. 1973, rugs. 26, nr. 227.

[232] Pakštas K. Atsarginės tėvynės reikalu // Dirva. 1959, bal. 16, nr. 30.

emigrantų ir natūralaus prieaugio padidėtų iki 60 000. Tada būtų galima gauti plačias autonomines teises, turėti universitetą. Ilgainiui mažoje britų sandraugos valstybėlėje galėtų gyventi apie 400 000, išaugus pramonei ir prekybai – du ar tris kartus didesnis skaičius žmonių[233]. Įkvepiantis pavyzdys K. Pakštui buvo vokiečiai memonitai, kurių apie 5000 kėlėsi į Britų Hondūrą. Sutartimi su Britanija jie pasižadėjo į kraštą investuoti per 1 mln. dolerių, netapti našta. Nusipirko 140 000 akrų, arba apie 570 kv. km, žemės (apie 5 lietuviškus valsčius), statėsi namus.

Prof. K. Pakštas ir kiti entuziastai įsteigė Lietuvių įsikūrimui Britų Hondūre remti draugiją, išleido tris jos biuletenius „Dausuva". Šiuo vardu turėjo būti pavadinta ir „atsarginė" Lietuva (K. Pakštas dar siūlė Mažosios Lietuvos, Naujosios Lietuvos, Dainavos, Dotnuvos vardus), nors A. P. Mažeikai jis siejosi su mirusiųjų karalyste. Pasak K. Pakšto, „Vireliūnas pirmasis panaudojo šį vardą. Dabar „dausai" turi dvi prasmes: mirusiųjų karalystė ir tropikų kraštas[234]. Antrosios Lietuvos – Dausuvos idėją spaudoje aktyviai rėmė K. Pakštas, J. Vitėnas (V. Jagminas), A. P. Mažeika, V. Prūsas ir kiti. Nors K. Pakštas viešai propagavo ir gynė idėją, tačiau asmeniniuose laiškuose ją vertino realistiškai. „Mano sumanymas Hondūre labai menkas – beveik neverta apie jį ir kalbėti, – rašė jis J. Keliuočiui. – Viskas tebėra studijų srity, į kurią įsitraukia vos keletas žmonių. Jei viskas gerai klosis, tai gal įsisteigsime lietuvišką kaimelį; jei ne – tai mesime savo projektą"[235]. Dausuvos sąjūdis Amerikoje „gan anemiškas, nes turi tik 5 skyrius ir tie vien mano paskaitų dėka suorganizuoti. Juose bus apie 75 nariai, bet gal tik tuzinas entuziastų, – pasakojo Z. Ivinskiui. – Rokundas suvedus, aš dar nematau, kad mano kolonizacijos sumanymai būtų greit vykdomi. Gal kada paskutiniai mohikanai ir kils lietuvybės likučius gelbėti. Bet

---

[233] Vitėnas J. Pastangos įkurti... // Draugas. 1998, saus. 23, nr. 16.
[234] Ten pat.
[235] Kazimiero Pakšto laiškai, esantys..., p. 81.

nutautėjimas visur daro labai greitą pažangą... Į USA patekę mūsiškiai pirmojoje vietoje skubina gerais automobiliais apsirūpinti, jei dar neseni; o senesnieji dairosi sklypų kapinėse. Žinoma, yra stambių išimčių šitame *danse macabre*"[236]. Pesimistiškai vertindamas Dausuvos idėjos sėkmę, profesorius svajojo Britų Hondūre pabūti su pirmaisiais kolonistais (jei tokių bus), praleisti vasaros atostogas. Sėkmės atveju tikėjosi nusipirkti sklypelį žemės, įsikurti ir gyventi iš savo mažos pensijos[237].

Tautinio židinio kūrimo Britų Hondūre idėja sukėlė nemažą atgarsį lietuvių spaudoje. Daugiausia straipsnių ir informacijų buvo „Drauge". Apie K. Pakšto projektus rašė „Naujienos", „Darbininkas", „Tėvynės sargas", „Į laisvę", „Vienybė", „Dirva", „Nepriklausoma Lietuva", „Sėja". K. Pakšto žodžiais, „L. Šimutis apie Velykas pajuokdavo, kad Dausuvos sąjūdis padarė vieną gerą dalyką: kaip ranka nuėmė visus srovinius ginčus. Mat visuomenės turguje pasirodė niekur nematytas, negirdėtas naujas žvėris. Ir visiems dabar nebeaišku, kokio kalibro kulka į jį šauti? O gal visai nešauti, o gaudyti į zoologijos daržą? Net visai nežinia, ar jo mėsa valgoma, ar kailis ko vertas. Taigi susidarė gan komiška situacija medžiotojų draugijose"[238].

Prieš įsikūrimą Britų Hondūre, lėšų rinkimą naujai, rimtesnei ekspedicijai pasisakė Jurgis Budzeika, V. Venslauskas, Jonas Kardelis, Vincas Rastenis, Bronys Raila, R. Skipitis, T. Daukantas ir kt. Pagrindiniai priešininkų argumentai buvo šie: netinkamas klimatas; kolonijų laikai jau baigiasi; britai niekam neatiduoda savo teritorijų; jų pažadais negalima tikėti; įsikūrimas reikš žalingą Lietuvai ir lietuvių tautai atsiskyrimą nuo Vakarų pasaulio politinių ir kultūrinių centrų; susilpnins lietuvių veiklą ir Lietuvos laisvinimo darbą, reikš kovos atsisakymą; nutautimo pavojus nėra toks didelis, kokį jį įsivaizduoja K. Pakštas ir kiti kultūrininkai; nebus rimtos finansinės paramos, todėl lietuvių židinys neišsilaikys; niekas nevažiuos – ne-

---

[236] K. Pašto laiškas Z. Ivinskiui. 1959 05 07 // VUB RS. F. 198–145, lap. 1.

[237] Vitėnas J. Pastangos įkurti... // Draugas. 1998, kov. 11, nr. 49.

[238] K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui. 1959 05 07 // VUB RS. F. 198–145, lap. 2.

norės geresnių gyvenimo sąlygų keisti į blogesnes. „Naujoji Lietuva" supažindino su prof. S. Stonkaus planu 1952–1953 m. įkurdinti lietuvius Kanados Saskačevano provincijoje. Gydytojas, tardamasis su municipaline valdžia, gavo įdirbtos žemės fermai, parūpino statybinių medžiagų, nutiesė kelius. Viską parengus paaiškėjo, jog niekas nenori keltis iš miestų į tolimas stepes. „Rodos, tik vienas lietuvis iš Australijos buvo atsiliepęs tuomet bei rimtai nusiteikęs ūkininkauti, bet ir jis dėl tolimos kelionės išlaidų rezignavo ir neatvyko"[239]. DULR pirmininkas R. Skipitis „Naujienoms" pasakojo apie 1938–1939 m. lankytas kolonijas Amerikoje: Paragvajuje sunykusią „Nova Lithuania", latvių adventistų Brazilijoje 1922 įkurtas viensėdijas – dvarus „Palma" ir „Varpa". Jos turėjo apie 500 šeimų, 400 ha dirbamosios žemės, apie 400 karvių ir kitokių gyvulių, 5 hidroelektrinės stotis, ligoninę. 1938 m. abi kolonijos baigė nykti, nes nuo įsikūrimo niekas, išskyrus vieną kitą lietuvį, į jas neatvyko gyventi[240].

Visuomenei buvo pateiktas alternatyvus pasiūlymas. Ateitininkų federacijos vyriausiasis vadas (1946–1952) A. Damušis, 1952–1955 m. vadovavęs ALRKF, sutelkė lėšų „Dainavos" jaunimo stovyklai. Ji buvo atidaryta 1957 m. kurortinėje Mičigano valstijos vietovėje. Siūlyta 90 ha plotą išdalyti mažais sklypeliais ir 99 metams išsimokėtinai perleisti lietuviams. Pasistatę namelius ir apsigyvenę savanoriai sukurtų miniatiūrinę Lietuvą, kuriai vietos K. Pakštas ieško Britų Hondūre[241].

Oponentams K. Pakšto planas buvo nerealus, neįgyvendinamas, neatlaikantis kritikos, vienu žodžiu – fantazija. Lietuvybės išsaugojimo idėja neliko nepastebėta okupuotos Lietuvos sovietinių vadovų, nesėkmingai mėginusių prisivilioti profesorių[242]. Buvo griebtasi įvairių būdų K. Pakštą išjuokti, atgrasyti nuo jo idėjų lietuvius. Ne vie-

---

[239] Ar kurtis Britų Hondūre? // Nepriklausoma Lietuva. 1958, gruod. 17, nr. 51. Parašas: Regina I. S.

[240] Vitėnas J. Pastangos įkurti... // Draugas. 1998, kov. 7, nr. 47.

[241] Ramojus V. Ar kursis Lietuva prie Detroito? // Draugas. 1958, rugpj. 6, nr. 168.

[242] Kolupaila S. Victoj vainiko prof. K. Pakšto kapui // Draugas. 1960, rugs. 23, nr. 224.

ną kartą apie „naująjį Mozę" ir jo idėjas kalbėta per Vilniaus radijo laidas užsienio lietuviams, rašyta jiems skirtame „Tėvynės balse", „Literatūroje ir mene"[243]. Anonimas A. Klevas, „Švyturyje" iškoneveikęs profesorių, pretenduojantį į geopolitikos „žinovus", pareiškė, jog „lietuvio darbo žmogaus, likimo vėtrų nublokšto į svetimus kraštus, nesužavės rimbu kvepiančios perkaršusio profesoriaus „idėjos". Lietuvis žino, kur jo tėvų žemė ir tikroji jo tėvynė, ir jam nėra reikalo ieškoti šalies, kur „pinigų turinčių susibaudėlių būrelis" galėtų niekieno nekliudomas jį žeminti ir išnaudoti"[244]. Pažymėtina, kad sovietiniai kritikai, taip pat kaip ir tautininkų propagandininkai, mokslininkui priskyrė *idée fix* – iškelti visus lietuvius iš Lietuvos ir apgyvendinti kur nors Afrikos arba Amerikos gyvatynuose.

Negaudamas lietuviškųjų organizacijų (ALT, VLIK, ALRKF) pritarimo, nesulaukdamas realios finansinės paramos, sąjūdis blėso. K. Pakštas suvokė, kad neturint didelės ir turtingos organizacijos neįmanoma pradėti derybų su britų valdžia, todėl kolonizaciją nutarė palikti tiktai pavienių asmenų nuožiūrai. 1960 m. pradžioje britų vyriausybė ir Britų Hondūro atstovai susitarė dėl naujos konstitucijos, kuri turėjo įsigalioti po parlamento rinkimų. Pagal konstituciją kolonijos gyventojams buvo suteikiamos didesnės savivaldos teisės, todėl derėtis tektų ir su vietinės valdžios atstovais. Balandžio 3 d. Vašingtono būrelio keturių narių susirinkimas, apsvarstęs naują politinę situaciją, atsisakė minties Dausuvą steigti Britų Hondūre[245]. A. P. Mažeika pasiūlė vietos ieškoti Bahamų salose, kuriomis susidomėjo ir K. Pakštas, ėmęs rinkti medžiagą apie šį salyną*.

Prof. K. Pakšto „antrosios" Lietuvos idėja – ne tuščios fantazijos blyksnis, o išeivijos realijomis, kitų kraštų patirtimi grįsta nuostata.

---

[243] Apie kelionę į dausas ir įtartiną profesoriaus ligą // Literatūra ir menas. 1959, bal. 19.

[244] Kur turi gyventi lietuviai? // Švyturys. 1958, nr. 24, p. 4. Parašas: Klevas A.

[245] Vitėnas J. Pastangos įkurti... // Draugas. 1998, kov. 18, nr. 54.

* Po staigios profesoriaus mirties (1960 09 11) Dausuvos idėjos nebuvo staigiai atsisakyta. Čikagos būrelis sudarė komisiją patyrinėti Bahamus. Vašingtono būrelio nariai, pasikeitus įsikūrimo sąlygoms Britų Hondūre, savo organizaciją nutarė pavadinti

Jos tikslas – okupuotoje Lietuvoje gausėjant atvykėlių rusų, viliojant lietuvių jaunimą į Kazachstano stepes, Sibirą, o emigracijoje kasmet daugėjant nutautusiųjų, išsaugoti didžiausią vertybę – žmogų. K. Pakšto pastangų nevaisingumą galima aiškinti ir politinėmis, ir ekonominėmis priežastimis, ir visuomenės bei jos vadovų abejingumu naujoms, neįprastoms idėjoms. XX a. devintajame dešimtmetyje atskleisti bendrieji biologinių sistemų funkcionavimo dėsningumai rodo, kad kiekviena tauta turi savo natūralias, gana stabilias geografines ribas. Praplėsti jas pavyksta nedaugeliui, ir tai tik tam tikram laikotarpiui.

Lietuvių grupinio įsikūrimo studijų draugija, išleisti naują „Dausuvos" biuletenio numerį, skirtą Bahamams. 1961 m. sausį–vasarį A. Kairys ir kun. Petras Celiešius porą savaičių praleido Bahamuose, paskelbė įspūdžius, bet atgarsių nesulaukė. Tuo laikotarpiu Jonas Kaseliūnas bandė organizuoti lietuvių koloniją Kolumbijoje. 1964 m. Vašingtono būrelio nariai, apsvarstę padėtį, organizaciją nutarė palikti, bet finansinę jos veiklą likviduoti. Ekspedicijai surinktos lėšos buvo sugrąžintos aukotojams (Vitėnas J. Pastangos įsikurti... // Draugas. 1998, kovo 20, nr. 56). Paskutinis mohikanas lietuvių kolonizacijos klausimu buvo V. Prūsas, kuris išgirdęs, jog Bahamai gauna nepriklausomybę, siūlė dar kartą rimtai pagalvoti apie įsikūrimą Britų Hondūre. Šį kartą buvo raginama veikti drauge su latviais ir estais – steigti bendrus valdžios organus ir atskiras tautines mokyklas. „Įsteigta Britų Hondūre pabaltijiečių kolonija, – teigė V. Prūsas, – būtų pats geriausias ir didingiausias paminklas prof. Kazio Pakšto atminimui ir taip pat paminklas kovų už pabaltijiečių laisvę, nebekalbant jau apie ekonominę bei politinę naudą" (Prūsas V. Prof. Kazys Pakštas ir Bahamų nepriklausomybė // Naujienos. 1973, rugs. 26, nr. 227).

Pabaiga

Į pabaigą artėjo XX a. šeštasis dešimtmetis. Kazys Pakštas nerimastingai sekė pasaulio politikos raidą, Lietuvai troško laisvės ir nepriklausomybės. Nusivylęs didžiųjų Vakarų demokratijų nuolaidžiavimu Maskvos vadovų užmačioms, atidžiai žvelgė į Tolimuosius Rytus, kuriuose matė kylant galingą atsvarą sovietams – Kiniją. Vylėsi, kad laikas palankus šiai šaliai, o kartu ir Baltijos respublikoms[1]. Ištikimas savo jaunystės idealams profesorius ypač rūpinosi, kad vis patogiau įsikuriantys, suburžuazėję išeiviai išlaikytų tautiškumą, daugiau energijos ir lėšų skirtų tėvynės išlaisvinimo reikalams. Nuolat primygtinai reikalaudamas aukotis tautai, smerkdamas sumaterialėjimą, savanaudiškumą, nesugebėjimą pažvelgti į platesnius tarptautinius horizontus, K. Pakštas išeivijoje „tapo savotiška rakštimi, kurios ne vienas vengė"[2]. Profesoriaus, bandžiusio ramdyti varžybas dėl vadovavimo išeivijos katalikiškai visuomenei, nemėgo tie žmonės, kurie dėjosi išskirtinai privilegijuotais „patriotais". Nemalonių, įžeidžių akibrokštų jis sulaukdavo net iš kai kurių savo pamėgtų ateitininkų, su kuriais siejo didžiausias tautiškumo, idealizmo išsaugojimo viltis. Per 1960 m. gegužės 1 d. vykusią Klivlendo (Cleveland) „Ateities" klubo jubiliejinę šventę profesorius

[1] Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Roma, 1970, p. 300.
[2] Ten pat, p. 282.

atsidūrė antraeilių sveikintojų gretose. Dėl akademinių metų pabaigos negalėdamas pasitraukti iš Stjubenvilio kolegijos, K. Pakštas per Viktorą Užupį taip sveikino Toronte 1960 m. gegužės 28–29 d. sušauktą Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos konferenciją: „Būdamas izoliacijoje vis protarpiais prisimenu idealistinio krikščionių demokratų jaunimo gausius darbus Lietuvos kultūrai ir žygius jos laisvei atgauti ir išlaikyti... Ir tie nesenos praeities laimėjimai, pasiekti visos tautos darbu ir įtempta mintimi, taipgi atspindi kaip bendrą Krikščionybės genijų, taip ir mūsų negausios tautos nepermaldaujamą veržimąsi į socialinį teisingumą ir plačią laisvę, į kultūros spindinčias viršūnes“[3].

Prof. K. Pakštas su žmona dalyvavo 1960 m. rugsėjo 2–4 d. Čikagos viešbutyje „Congress“ vykusiame 6-ajame jubiliejiniame Ateitininkų federacijos suvažiavime. Pagrindiniai kalbėtojai čia buvo federacijos vadovas Simas Sužiedėlis, dr. A. Damušis, dr. J. Girnius, kun. S. Yla ir kiti. Užsitęsus paskutiniajam posėdžiui, kuriame buvo numatyta kalbėti profesoriui, žodis jam buvo suteiktas per dalyvių ir svečių atsisveikinimo vakarienę. „Vakare viešbučio salėje įvyko banketas su J. Kajecko ir K. Pakšto kalbomis“, – paskutiniąją viešą K. Pakšto kalbą tik paminėjo „Aidai“[4]. Rinktinės publikos sausakimšoje salėje K. Pakštas apžvelgė dramatišką lietuvių tautos likimą, pabrėžė jaunosios kartos užmojį perkelti Lietuvą iš Azijos į Europą. „Mums trūko dar vienos generacijos, kad mes taptume Europos širdimi! Dar viena laisva generacija!.. Bet, deja, tai neįvyko... Todėl... ir mano laikrodis sustojo“, – kalbėjo profesorius[5]. Jis linkėjo, kad Lietuvos tremtiniai nežūtų svetimoje jūroje sudužus laivui, bet ant jo skeveldrų išplauktų į „ramybės salą, kurią mes norėtume vadinti Lietuva, brangioji šalis“[6]. K. Pakšto žodžiai jubiliejinio kongreso vakare skam-

[3] Paskutinis prof. K. Pakšto žodis lietuviams krikščionims demokratams // Tėvynės sargas. 1960, nr. 1, p. 61.

[4] VI ateitininkų federacijos kongresas Čikagoje // Aidai. 1960, nr. 8, p. 356.

[5] Paskutinė prof. K. Pakšto kalba. Šventoji laisvė ir bailumo kūdikis – ištautėjimas // Draugas. 1961, vas. 18, nr. 41.

[6] Ten pat.

bėjo tarsi paskutinė valia, testamentas išeivijos katalikiškajam elitui. Amžinosios ramybės sala jau laukė profesoriaus.

Graužatis dėl okupuotos Lietuvos likimo, išeivijos tautinio atsparumo menkėjimo, jos susipriešinimo ir tarpusavio vaidų, rūpestis dėl pragyvenimo šaltinių atsiliepė K. Pakšto sveikatai. Negelbėjo nei subtilus humoro ir autoironijos jausmas. Nuolatinė įtampa ypač alino širdį, ir K. Pakštas patirdavo vis dažnesnius ir stipresnius priepuolius. 1960 m. rugsėjo 11 d. K. Pakšto širdis sustojo. Ant darbo stalo liko vienai Niujorko leidyklai pradėtas rašyti Sovietų Sąjungos ūkinės geografijos rankraštis, Lietuvos istorinės geografijos atlasas, kiti darbai. Neįvykdytas ir Kipro Bielinio prašymas nenumirti tol, kol nebus parašyta visa, kas K. Pakštui žinoma apie Lietuvą.

Rugsėjo 14 d. Čikagos šv. Kazimiero lietuvių kapinėse laidotuvės vyko pagal Amerikos tradicijas: šimtai automobilių su šviesomis, kilimais išklota kapo duobė. Lietuviškas laidotuves priminė trispalve apklotas karstas, ateitininkų vėliavos ir garbės sargyba, lietuviškos giesmės, atsisveikinimo žodžiai. Į amžinąjį poilsį prof. K. Pakštą palydėjo gausi minia kolegų, bičiulių, idėjos bendraminčių, susirinkusių iš įvairių JAV vietų. Pasak S. Kolupailos, amžinojo optimisto laidotuvės buvo šviesios ir ramios. Ne vienam jų dalyviui įsiminė per gedulingas mišias pamokslą sakiusio kun. Vaclovo Zakarausko žodžiai: „Su jo mirtimi lietuvių tauta neteko ne tik tiesios sąžinės, tvirtų principų tauraus lietuvio, ne tik universiteto profesoriaus, bet pirmoje eilėje valstybės vyro. Ir kai stosime vėl į išlaisvinto krašto atstatymo ir kūrybos darbą, tikrai pasigesime ir suprasime, kaip labai jis būtų reikalingas ir kaip labai trūksta tokių vyrų kaip a. a. prof. Kazimieras Pakštas“[7].

Ateitininkai bene ryškiausiai suvokė, kokią skaudžią netektį patyrė jų organizacija ir visa lietuvių tauta, ėmėsi pirmųjų žingsnių K. Pakšto veiklai ir kūrybai įvertinti, iškilios asmenybės atminimui

[7] Zakarauskas V. Žodis per gedulingas pamaldas a.a. prof. Kazimierui Pakštui // Kan. Vaclovas Zakarauskas. Dievui ir tėvynei. Trečioji knyga. Vilnius, 1997. p. 326.

įamžinti. Jau 1960 m. gruodį Los Andžele buvo surengtas K. Pakšto minėjimas, kuriame dr. P. V. Raulinaitis išsamiai apibūdino profesoriaus idėjas, iškėlė jo nuopelnus Lietuvai. Vakare savo kūrybą skaitė rašytojos Alė Rūta ir E. Tumienė, solo dainavo R. Dapšys, kuriam akompanavo kompozitorius Bronius Budriūnas[8]. Jaunieji išeivijos ateitininkai buvo raginami sutelkti savo protą ir valią, kad būtų įgyvendintos tos idėjos, kurias taip atkakliai skleidė prof. K. Pakštas, – priešintis nutautimui, puoselėti europietišką galvoseną ir tautinę garbę[9].

Siekiant įamžinti K. Pakšto atminimą – pastatyti paminklą ir parengti monografiją, 1963 m. Detroite inž. Jurgio Mikailos iniciatyva buvo sudarytas Ateitininkų sendraugių sąjungos centro valdybos komitetas. Paminklo statybos fondas sutraukė gausias aukas – pirmasis nemažas indėlis buvo architekto Jono Muloko sukurtas antkapio projektas. Paminklo statybai daug talkino inž. Antanas Tumosa. Visų aukotojų ir organizatorių pastangomis iškilo ir 1965 m. gegužės 31 d. buvo pašventintas dailus juodo marmuro paminklas su įrašu: *PROF. KAZYS PAKŠTAS (1893–1960). LIETUVOS KULTŪRINĖS PAŽANGOS KŪRĖJAS. ATEITININKŲ FEDERACIJOS VADAS.* Paminklą pašventino vysk. Pranas Brazys, jautriai apibūdinęs K. Pakšto veiklą ir jo patriotizmą. Iškilmėse dalyvavo našlė J. Pakštienė, savo vyro atminimui J. Narūnės slapyvardžiu išleidusi eilėraščių rinkinį „Sutemos“, nemažas būrys kitų artimųjų ir bendraminčių (brolio sūnūs Balys ir Pranas, prel. Ignas Albavičius, prel. J. Končius, inž. J. Mikaila, inž. Antanas Rudis, prof. Stasys Dirmantas ir kt.).

✧ ✧ ✧

Profesorius K. Pakštas – viena iškiliausių, kontroversiškiausių nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir lietuvių išeivijos asmenybių. Mokslininkas geografas, visuomenininkas, ugningas kalbėtojas, naujų, ori-

[8] Kazio Pakšto minėjimas // Lietuvių dienos. 1960, gruod., p. 34.
[9] Stočkus A. R. Vykdykime prof. dr. Pakšto testamentą // Ateitis. 1963, nr. 8, p. 219.

ginalių minčių puoselėtojas ir energingas skleidėjas visą dėmesį sutelkė į lietuvių tautos problemas. Kelių bendradarbių talkinamas K. Pakštas dėjo Lietuvos geografijos mokslo pamatus, tyrinėjo kraštą, įkūrė Lietuvos geografų draugiją, užmezgė tarptautinius ryšius su kitų šalių mokslininkais. K. Pakšto moksliniai darbai atitiko to meto mokslo žinių lygį, tenkino studentų, geografijos mokytojų, moksleivių, visuomenės poreikius. Kai kurie iš jų netrukus buvo pripažinti užsienyje, neprarado savo reikšmės ir šiandieną.

Daug keliaudamas, ilgai gyvendamas Europoje ir Šiaurės Amerikoje, K. Pakštas persiėmė vakarietiškomis demokratijos, tolerancijos idėjomis, vienas pirmųjų jas skleidė Lietuvoje, bandė keisti politinio gyvenimo įpročius bei tradicijas. Nors K. Pakštas ir sureikšmino katalikybės bei etniškai grynos lietuvių tautos vaidmenį, jo nacionalizmas buvo atviras, liberalus, provakarietiškai orientuotas. Tuo profesorius skyrėsi nuo savo mokslo draugo, bičiulio, vėliau akademinio darbo kolegos S. Šalkauskio bei kitų rusų kultūros ir filosofijos smarkiai paveiktų mąstytojų. K. Pakštas pirmasis įspūdingiausiai prabilo apie Lietuvos geopolitinės situacijos sudėtingumą, Europos idėjinį ir politinį nepastovumą. Ryžtingai skambėjo intelektualo balsas, reikalaujantis tinkamai pasinaudoti nepriklausomybės galimybėmis tautai stiprinti, ruoštis atlaikyti ateities išbandymus. Suprasdamas, jog švietimas, mokslas yra tos jėgos, kuriomis pirmiausia turi būti grindžiama visuomenės pažanga, jis aktyviai bandė diegti Lietuvoje vakarietiškąjį dinamizmą, negailestingai kritikavo tautinę biurokratiją už abejingumą kultūros problemoms. Lietuvos socialinės tikrovės vertintojas ir jos problemų sprendimo prognozuotojas atvirai žėrė į akis nemalonią teisybę, originaliomis idėjomis žadino apsnūdusią visuomenę. Norėdamas išjudinti savo tautą iš pasyvaus lūkuriavimo, aimanavimo būsenos, mėgino ją vienu staigiu judesiu pastūmėti visu šimtmečiu pirmyn. Perėjimo nuo sąstingio prie veiksmingumo simboliu pasirinko amžinai neramią jūrą. Taikydamas Lietuvai vakarietiškas didžiųjų ir mažųjų, jūrinių ir kontinentinių valstybių geopolitines teorijas, K. Pakštas

ragino lietuvius „atsigręžti veidu į jūrą“, tapti energinga jūrine tauta. Jis pirmasis Lietuvoje iškėlė ir pagrindė Baltijos jūros reikšmę krašto ekonominiam, socialiniam, politiniam ir kultūriniam gyvenimui. Kad nepriklausoma Lietuva pamažu tampa jūrine valstybe tikrąja šio žodžio prasme, nemažas ir profesoriaus K. Pakšto nuopelnas.

Labai brangindamas kiekvieną tautietį, nereguliuojamą emigraciją į užsienio šalis vertindamas tik kaip didžiulį nuostolį mažai tautai, K. Pakštas skelbė lietuvių kolonizacijos šūkį, siūlė sukurti užjūriuose „antrąją“ Lietuvą – atsarginį židinį lietuvybei išlaikyti. Tarp daugybės veiksnių, lemiančių valstybės galią ir atsparumą, K. Pakštas svarbiais vadino gyventojų skaičių (antropologinį arba žmonių ūkį), miesto ir kaimo talpumą, ūkio intensyvumą, tranzito galimybių išnaudojimą, tautos fizinį bei moralinį sveikatingumą, socialinių problemų sprendimą. Kritiškai vertino tuometinės Lietuvos socialinę ir ekonominę padėtį, perspėjo valdančiuosius apie gresiančius pavojus. Aprėpdamas daugybę veiksnių ir problemų, K. Pakštas vienas iš pirmųjų suformulavo Lietuvos nacionalinius interesus: tai valstybės, tautos identiteto išsaugojimas, apsauga nuo išorės įsiveržimo, didžiųjų kaimyninių valstybių įtakos, pasirengimas galimai nepriklausomybės netekčiai. Savo apmąstymuose apie tautos ir valstybės atsparumo didinimą K. Pakštas priartėjo prie šiuolaikiško galios suvokimo. Juo remdamasis formulavo nacionalinio saugumo strategiją, grindžiamą ne karinėmis ir finansinėmis priemonėmis, o tautos ryžtu pasikliauti savimi, savo valstybės galimybėmis, kurios priklauso nuo intelektinio potencialo pastangų, politinių jėgų pusiausvyros, demokratijos lygmens, gerų santykių su kaimynais, ypač mažaisiais. Profesorius visą gyvenimą stebėjo, tyrė, komentavo tarptautinius, politinius santykius, mėgino įžvelgti istorinę perspektyvą. Paliko nemaža originalių minčių Vilniaus, Klaipėdos, Karaliaučiaus problemų sprendimo, Baltijos šalių politikos klausimais. Suvokdamas, kad mažosioms tautoms vienoms neįmanoma išsilaikyti didesnių, agresyvesnių kaimynų apsuptyje, jų ateitį siejo su integruota Europa. Įsitikinęs, kad Lietuvos drama yra dalis didžiosios europinės dramos,

savo tėvynės išlaisvinimą siejo su Vidurio Europos išlaisvinimu. Brangiausiu tarptautiniu ir kartu tautiniu idealu vadino Vidurio Europos konfederaciją, laiduosiančią laisvę ir ilgalaikę taiką.

Neišsipildė prof. K. Pakšto viltys pamatyti laisvą tėvynę, sukauptas žinias ir patirtį skirti Lietuvai. Daugelį metų negalėdamas gyventi ir dirbti savame krašte, Amerikoje – „praktiškojo materializmo šalyje" – K. Pakštas labiausiai vertino laisvę, tačiau visada jautėsi gerokai daugiau šiam kraštui davęs, „negu jis man doleriais galėtų atlyginti"[10]. Nors ir būdamas krikščioniškosios demokratijos atstovas, K. Pakštas savo idėjomis apėmė visos tautos reikalus. Tačiau nei Lietuvoje, nei išeivijoje jo visuomenės raidos spartinimo projektai, programos, pranašiškos įžvalgos platesnio atgarsio, pripažinimo nesulaukė – buvo pernelyg naujos, netikėtos, nelengvai suvokiamos plačiajai visuomenei ir jos vadovams. Anot J. Brazaičio (Ambrazevičiaus), amžius engiama tauta „atprato veržtis pirmyn, priimti pasaulį kaip medžiagą savo dvasiniam maistui, kritiškai atmesti, kas bloga, priimti, kas gera. Žemdirbio nelaki vaizduotė negalėjo priimti lakių, drąsių minčių, be kurių neįmanoma gyvenimo pažanga"[11]. Dėl visuomenės ideologinio, politinio susipriešinimo savo idėjas profesoriui teko skleisti palyginti mažose bičiulių, pažįstamų grupelėse, partinėje spaudoje. Palaikytos opozicija, mokslininko mintys dažnai būdavo atmetamos, iškraipomos. Dėl sovietmečiu suformuotos politinės struktūros pastangų Lietuvos geografijos mokslą vienpusiškai plėtoti gamtinės geografijos linkme, prof. K. Pakšto įdirbis socialinės, istorinės, politinės geografijos srityse, jo originalūs projektai ilgiems dešimtmečiams buvo nugramzdinti į užmarštį.

✧ ✧ ✧

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsivėrė galimybės iš užmaršties prikelti prof. K. Pakštą, suprasti, visapusiškai vertinti, puoselėti jo idė-

[10] Paskutinė prof. K. Pakšto kalba... // Draugas. 1961, vas. 18, nr. 41.

[11] Brazaitis J. Kazys Pakštas... // Juozas Brazaitis. Raštai. T. 4. Čikaga, 1983, p. 231.

jas – svarbią lietuvių tautos intelektinio paveldo dalį. Pirmieji sukruto mokslininko kraštiečiai. Užpalių vidurinės mokyklos (direktorius Stasys Dudėnas) iniciatyva, moraliai bei finansiškai parėmus vietos apylinkės tarybai ir „Užpalių" kolūkio valdybai, 1991 m. birželio pradžioje vidurinės mokyklos kieme buvo pastatytas stogastulpis užpalėnams profesoriams Kaziui Pakštui, Antanui Žvironui (1894–1954), Pranui Jodelei (1871–1955) atminti. Prie stogastulpio statymo veiksmingai prisidėjo 1990 m. atkurta Lietuvos geografų draugija (prezidentas prof. Stasys Vaitekūnas). Stogastulpis buvo atidengtas tradicinių šv. Trejybės atlaidų dieną ir pašventintas Užpalių klebono Juozapo Šumskio. Gausiai susirinkę miestelio ir apylinkių gyventojai, iškilių mokslininkų giminaičiai, mokslo ir studijų institucijų atstovai iš stogastulpį atidengusių prof. S. Vaitekūno, S. Dudėno lūpų išgirdo daug naujų reikšmingų dalykų apie iškilius savo kraštiečius.

Po dvejų metų Užpalių vidurinė mokykla (direktorius Giedrius Indrašius), remiama apylinkės (viršaitis Vytas Jurka) ir Bajorų žemės ūkio bendrovės (vadovė V. Jovarienė), surengė turiningą prof. K. Pakšto gimimo 100-ųjų metinių minėjimą. Iškilmės prasidėjo vidurinės mokyklos kieme prie stogastulpio Užpalių profesoriams atminti. Po Užpalių mokyklos auklėtinės, žinomos etnologės Gražinos Kadžytės įžanginio žodžio kalbėjo viršaitis V. Jurka, Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto dekanas doc. Dobilas Jonas Kirvelis, Lietuvių katalikų mokslo akademijos garbės prezidentas kun. prof. Antanas Liuima, Vilniaus „Rotary" klubo atstovas A. Tarvydas ir kiti. Užpalių vidurinės mokyklos direktorius G. Indrašius svečius apdovanojo savo tapybos darbais ir pakvietė į mokykloje atidarytą parodą, skirtą prof. K. Pakštui[12]. Vėliau šventinis minėjimas persikėlė į K. Pakšto gimtinę – tarp Užpalių ir Sudeikių įsiterpusį Alinaukos kaimą. Čia Užpalių bažnyčios klebonas Edmundas Rinkevičius pašventino K. Pakšto gimimo vietą ir datą ženklinantį stogastulpį, kurį

[12] Bliūdžius A. K. Pakšto šimtmečio minėjimas // Metai. 1993. nr. 11, p. 154.

sukūrė vietos tautodailininkas Romualdas Šulcas. Apie K. Pakšto asmenybę, jo kūrybos sąsajas su nūdiena kalbėjo prof. S. Vaitekūnas ir dr. Aldona Vasiliauskienė. Padėkos žodžius tarė prof. K. Pakšto dukterėčios – vilnietė Ona Adomaitienė, šiaulietė Elena Milaknienė ir lazdijietė Klementina Vektarienė.

Pavakary prie prof. K. Pakšto mėgto Krokulės šaltinio šv. Mišias aukojo kun. prof. A. Liuima kartu su klebonu E. Rinkevičiumi. Po šv. Mišių buvo surengtas Užpalių meno mėgėjų pasirodymas[13].

Pagerbdami iškilųjį tautietį, užpalėnai miestelio Raitelių gatvę, kurioje kadaise stovėjo Pakštų sodyba, pavadino Kazio Pakšto vardu, o savo muziejų – „Dausuva". Derama vieta profesoriui teko 1999 m. pasirodžiusiame enciklopediniame leidinyje apie Užpalius[14]. K. Pakštui skirtų renginių tradicija buvo pratęsta 2003 m. birželį pažymint jo gimimo 110-ąsias metines. Užpalių vidurinėje mokykloje surengtoje konferencijoje buvo pristatyta K. Pakšto biografija, jo Lietuvos vizija. Dalyvavo nemaža svečių – K. Pakšto giminaitės O. Adomaitienė ir K. Vektarienė, etnologė G. Kadžytė, Vilniaus Ozo vidurinės mokyklos moksleiviai, Sudeikių miestelio seniūnas Virginijus Gaižauskas, miestelio pagrindinės mokyklos moksleiviai. Vyko lankstinuko, skirto K. Pakštui, konkursas, kuriame dalyvavo nemažai mokyklų. Jį laimėjo mokytojos Aldonos Puodžiukienės vadovaujami Užpalių vidurinės mokyklos moksleiviai[15].

Svarbia vieta, kurioje gyvai puoselėjamas K. Pakšto atminimas, tapo Panevėžys. Profesoriaus idėjų pagrindu čia 1991 m. lapkričio 17 d. buvo įkurta Baltoskandijos akademija (pirmininkas dr. Silvestras Gaižiūnas). Jos nariai kaupia medžiagą apie K. Pakštą, propaguoja jo idėjas, rengia konferencijas, seminarus, leidžia biuletenį „Baltoskandija", tiesia tiltus tarp tautų ir kultūrų. Pažymėtinas K. Pakšto

---

[13] Indrašienė G. Sugrįžęs suprastas ir įvertintas // Utenis. 1993, birž. 9, nr. 45.

[14] Balčiūnas S., Kuličšienė V. Užpaliai mūsų svajonių kraštas. Vilnius, 1999, p. 292–294.

[15] Motuzienė A. Penkioliktas užpalėnų susitikimas // Už palių. Užpalėnų bendrijos laikraštis. 2003, liepa–rugpjūtis, nr. 7–8, p. 5.

gimimo 100-osioms metinėms skirtas renginių ciklas, kurį organizavo akademija. 1993 m. balandžio 21–22 d. vykusių Kazio Pakšto dienų renginiai buvo seminaras „Kazys Pakštas ir jo epocha", konferencija „Baltijos jūra kaip dvasios erdvė: tautos, miestai, žmonės". Renginiuose du pranešimus skaitė prof. S. Vaitekūnas. Jis išsamiai apibūdino mokslininko asmenybę, nuopelnus geografijos mokslui, analizavo K. Pakšto parengtą Lietuvos valstybingumo ir nepriklausomybės išsaugojimo planą. Akademijos mokslo darbuotojas Arūnas Bliūdžius lygino K. Pakšto Baltoskandijos konferencijos projekto ir dabar veikiančių Šiaurės Tarybos struktūrų panašumus[16]. Be to, Baltoskandijos akademijos atstovai 1993 m. birželį dalyvavo Stokholmo universiteto padalinio – Baltijos studijų centro – surengtoje 12-ojoje konferencijoje. Dr. S. Gaižiūnas kalbėjo apie baltoskandiškąją tematiką 1917–1940 m. lietuvių literatūroje, A. Bliūdžius supažindino su K. Pakšto asmenybe ir Baltoskandijos idėja[17]. Konferencijos metu bendrauta su Švedijoje gyvenančiu Baltoskandijos idėjos puoselėtoju ir tyrinėtoju Juozu Lingiu. Kadaise K. Pakšto paskatintas imtis etnologinių studijų, jis dar 1952 m. „Aiduose" paskelbė straipsnį apie Baltijos ir Skandinavijos šalių etninės kultūros paraleles[18].

Baltoskandijos akademija išleido K. Pakšto knygelės „The Baltoscandian Confederation" faksimilinį leidinį, pradėjo leisti „Baltoskandijos tiltų" seriją. Pirmąja šios serijos knyga tapo J. Ereto veikalo „Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960)" antrasis, pataisytas* leidimas. 2003 m. vasario 13 d. Vilniaus viešosios Adomo Mickevičiaus bibliotekos Šveicarijos skaitykloje vyko knygos pristatymas. Baltijos Asamblėjos mokslo premijos laureatas dr. S. Gaižiū-

[16] Bliūdžius A. 12-oji Baltijos studijų konferencija // Metai. 1993, nr. 11, p. 153.

[17] Bliūdžius A. K. Pakšto šimtmečio minėjimas // Metai. 1993, nr. 11, p. 154.

[18] Lingis J. Baltoskandijos kultūrinė liečiamoji // Aidai. 1952, nr. 3, p. 126–128.

* Dr. S. Gaižiūnas parašė pratarmę „Šveicaro knyga apie lietuvių vizionierių", A. Bliūdžius ir R. Bončkutė patcikė paaiškinimus, vertinimus. Deja, kai kurios J. Ereto paliktos spragos, netikslumai nebuvo pataisyti, atsirado naujų (S. Banaičio spaustuvės rūsys virto Rusija (p. 27), Cezare Borgia tapo Cezariu Borgiozu (p. 49) ir kt.).

nas apibūdino Šveicarijos sūnaus ir Lietuvos patrioto J. Ereto dvasinę giminystę su K. Pakštu, dr. A. Vasiliauskienė kalbėjo apie J. Ereto vardo įamžinimą Lietuvoje, o A. Bliūdžius – apie išsipildžiusią K. Pakšto Baltoskandijos viziją[19]. 2003 m. rugsėjį Baltoskandijos akademijoje veikė paroda „Kaziui Pakštui 110", buvo kalbama apie išleistą J. Ereto knygą „Kazys Pakštas. Tautinio šauklio odisėja (1893–1960)".

Vilniaus universiteto Ekonominės ir politinės geografijos katedros profesorius S. Vaitekūnas dar 1991 m. pasirūpino, kad plačiajai visuomenei būtų prieinamas vienas reikšmingiausių K. Pakšto darbų „Baltijos respublikų politinė geografija" – jį įdėjo į rinkinį „Lietuvos geopolitika", vėliau spaudai parengė K. Pakšto studiją „Mažosios Lietuvos problema (Šiaurės Rytų dalis)"[20]. S. Vaitekūnas, būdamas Lietuvos geografų draugijos prezidentu (1990–1994), įsteigė K. Pakšto atminimo medalį, kurio projektą ir gamybą finansavo savo ir žmonos Vidos Vaitekūnienės lėšomis. Medalį perdavė Lietuvos geografų draugijai. Šiuo medaliu kas dveji metai nuo 1998 m. apdovanojami asmenys ir institucijos, labiausiai nusipelnę Lietuvos geografijos mokslui. Pirmieji medaliai buvo įteikti K. Pakšto atminimo puoselėtojui S. Vaitekūnui ir Jaunųjų geografų mokyklai, 10 metų veikiančiai prie Vilniaus pedagoginio universiteto (įkūrėjas, vadovas doc. dr. R. Krupickas). Medaliu taip pat pagerbtas prof. V. Gudelis bei žurnalo „Mokslas ir gyvenimas" redaktorių kolegija.

S. Vaitekūnui tapus Klaipėdos universiteto rektoriumi, Baltijos pajūrio miestas, į kurį K. Pakštas svajojo perkelti Lietuvos sostinę, tapo dar viena vieta, kurioje puoselėjamas K. Pakšto kūrybinis palikimas. Čia pažymimi mokslininko, visuomenės veikėjo jubiliejai, rengiamos su jo vardu susijusios konferencijos. Atgaivinus tradicinę Jūros šventę, nebuvo pamirštas jos iniciatorius K. Pakštas. 2000 m. liepos 27 d.

---

[19] Jackus A. Dvasios broliai, tiesę tiltus tarp kultūrų ir tautų // XXI amžius. 2003, vas. 26, nr. 16, p. 10.

[20] Pakštas K. The problem of Lithuania minor // Tiltai. 1998, nr. 2–3, p. 1–32.

Klaipėdos universitete vyko konferencija „Kazys Pakštas ir Baltoskandijos idėja“, kurią surengė Klaipėdos universitetas, Baltoskandijos akademija ir Klaipėdos miesto savivaldybė. Šiame Jūros šventės programos renginyje dalyvavo akademinės visuomenės atstovai iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Švedijos bei Didžiosios Britanijos. Klaipėdos universiteto rektorius prof. S. Vaitekūnas savo pranešime „Baltijos jūra profesoriaus K. Pakšto darbuose“ pabrėžė K. Pakšto skleistų jūrinių idėjų aktualumą dabarties Lietuvai. Po pranešimo vykusiose diskusijose kalbėta apie šiandienę Lietuvos, kaip jūrų valstybės, situaciją[21].

Nors nuo K. Pakšto mirties praėjo nemaža metų, jo mintys apie tautą ir valstybę, apie jūros reikšmę žmogui paskelbtos įvairiuose leidiniuose[22]. Savo reikšmingumo neprarandantys profesoriaus darbai apie lietuvių tautos bei valstybės plotus ir sienas publikuoti Lietuvių enciklopedijos 15 tomo antrajame leidime „Lietuva“[23]. Du straipsniai – „Gudijos santykis su Lietuva“ ir „Lietuvos žemių politinis administracinis suskirstymas“ – įdėti į straipsnių rinkinį apie Lietuvos sienų raidą[24]. K. Pakšto kūrybos duomenimis remiasi šio rinkinio bei kitų darbų autoriai: Z. Ivinskis, S. Tarvydas, S. Vaitekūnas, Adolfas Tautavičius, Bronius Zumeris, Virgilijus Morosa ir kiti. Į K. Pakšto palikimą krypsta ir viduriniosios kartos bei būsimųjų politikos tyrinėtojų dėmesys[25].

Savotiškomis prof. K. Pakšto kadaise skelbtų vizijų reminiscencijomis galima laikyti naujausius lietuvių intelektualų darbus. Istorikas, religijotyrininkas, romanų, novelių ir eseistikos straipsnių au-

---

[21] Konferencija „Kazys Pakštas ir Baltoskandijos idėja“ // Klaipėda. 2000, liep. 28, nr. 176.

[22] Apie Lietuvos žemę..., p. 196–197; Lietuvos filosofinė mintis: Chrestomatija. Vilnius, 1999, p. 203–204.

[23] Lietuvių enciklopedija. T. 15: Lietuva. 2-as leid. Vilnius, 1990, p. 430–464.

[24] Lietuvos sienų raida. Mokslo duomenys apie lietuvių tautą, jos valstybę ir sienas / Sudarytojas A. Liekis. T. 2. Vilnius, 1997, p. 235–255; 317–352.

[25] Jankauskas A. Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis). Socialinių mokslų daktaro disertacija. Rankraštis. Vilnius, 1994. Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas; Lapinskaitė Š. Baltijos šalių bendradarbiavimas tarpukaryje: idėjos ir realybės. Semestrinis darbas. Rankraštis. Vilnius, 2003. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas.

torius Gintaras Beresnevičius naujoje savo knygoje tarsi pakartoja K. Pakšto mintis apie lietuvių tautos prarastosios garbės ir didybės sugrąžinimą. Šioje, pasak Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslo instituto direktoriaus prof. dr. Raimundo Lopatos, puikioje intelektualinėje provokacijoje rašoma apie nacionalinio dinamizmo, kultūrinio kilimo skatinimą, emigrantų pavertimą kolonistais, diasporos kultūrinio identiteto palaikymą ir pan.[26] Vilniaus Mažojo teatro režisierius ir vadovas Rimantas Tuminas, pasitelkęs jauną autorių Marių Ivaškevičių, savo vaikystės prisiminimus bando sujungti su K. Pakšto – savotiško Don Kichoto – graudžia svajone „perkelti Lietuvą į geografiškai saugesnę vietą"[27]. 2003 m. pavasarį spektaklio „Madagaskaras" eskizą matė vilniečiai.

Dažnas atsigręžimas į K. Pakšto darbus liudija, kad jie išlieka įdomūs, aktualūs ir šiuolaikiški. Iš laiko perspektyvos žvelgiant į profesoriaus kūrybinį palikimą, žavi jo minties gilumas, įžvalgumas, gyvas aktualiausių problemų pulsavimas, skatinantis mokytis, kaip reikia vertinti savo krašto realijas, klostyti valstybės ir tautos santykius su emigracija, prognozuoti ateitį. K. Pakšto anais laikais iškeltos Baltoskandijos ir visos Europos vienybės brandžios idėjos šiuolaikiniais būdais iš dalies įgyvendintos Šiaurės Tarybos ir Baltijos Asamblėjos politinėse struktūrose, įsiliejo į šių dienų europeizacijos srautą, radikaliai keičia Lietuvos dabartį ir ateitį.

---

[26] Beresnevičius G. Imperijos darymas. Lietuviškos idcologijos metmenys. Europos Sąjungos ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje. Vilnius, 2003, p. 17, 21.

[27] Lietuviško teatro beieškant // Dienovidis. 2001. nr. 12, p. 35.

Summary

Kazys Pakštas: In the midst of visions and reality

Kazys Pakštas (1893–1960) – was one of the most prominent and controversial personalities in the period of the independent Lithuania, and later among Lithuanian emigrants. Fatal historic events determined that the life of this well-known scientist, teacher, educator, publicist and public figure was spent both in European and American continents, in Lithuania and the U.S. At the beginning of 1914, K. Pakštas left Lithuania, then under the oppression of the tsarist Russia, and moved to America – the promised land for most of Lithuanians – where he joined the organisation *Lietuvos Vyčiai*, edited the journal *Vytis*, studied at the Chicago I. Lojola and Fordham Universities. During the period between 1916 and 1918, K. Pakštas was the Secretary General of the Nation Fund established by royal organisations and contributed significantly to the fund-raising for the benefit of Lithuania. In 1918 the Council of American Lithuanians elected K. Pakštas member of the delegation to discuss the question of Lithuania's independence together with the Lithuanian National Council and the representatives of the Swiss Lithuanians. In the period between 1919 and 1923, K. Pakštas studied at the Royal Fribur University; he was the first Lithuanian awarded a doc-

tor's degree for his work "The Climate of Lithuania". After returning to U.S., K. Pakštas edited the newspapers *Darbininkas* (Boston), *Draugas* (Chicago) and took an active part in the activities of royal organisations.

1925 marked the start of almost a 14-year-long period of K. Pakštas' academic and research activity in the Lithuanian university, alongside with dynamic political and public life. The professor was a pioneer of professional geography in Lithuania, he laid the foundations for the sciences of climatology and limnology and contributed significantly to the development of political, economic and social geography. K. Pakštas published five books (some of them in French, Polish or Latvian languages), was the author of a number of brochures and research articles. In 1934 he established the Association of Lithuanian Geographers, which he chaired until 1940. He actively participated in international meetings of geographers and specialists of hydrology, he also developed contacts with scientists from both the Baltic States and other countries. K. Pakštas was a corresponding member of the Latvian Association of Geographers and a member of the USSR State Association of Geographers. K. Pakštas was awarded the Swiss and Latvian Orders of Merit for Science.

Being associated with the Christian Democracy, K. Pakštas was elected chairman of the Christian Democratic Party, Kaunas Section, later his was a member of the Central Committee, was the chairman of the organisation *Ateitininkai*. K. Pakštas was involved in the activities of the Lithuanian Catholic Academy of Science, established and chaired a number of organisations. In cooperation with the new generation of catholic intellectuals, he published the journal *Naujoji Romuva*, the daily *XX amžius*, prepared a declaration on the establishment of organic state. K. Pakštas was among those few politicians who recognised the importance of coalitions and who urged to change the habits of political life.

Šią elektroninę kovną išiūlio ticenciji kiekis: TK

In the period of the independent Lithuania, K. Pakštas was famous for many interesting ideas, original projects, for which he was nicknamed a "dreamer" and a "man of vision". He was the first who started speaking about the complicated character of Lithuania's geopolitical situation on the basis of the studies of the Lithuanian civilisation level, and insisted the "clock" of the country's life to be turned one hundred years forward. He proposed a consistent programme of Lithuanian dynamism, promoted the ideas of cultural autonomy, and was one of the most prominent representatives of Federalism in Lithuania. K. Pakštas presented to the society a concept of reforming the Lithuanian State on federal basis and advanced the idea of Lithuanian, Latvian and Estonian Federation – the confederation of Balts and Scandinavians – Baltoscandia. For the purpose of adapting Western geopolitical ideas in Lithuania, he "was encouraging to turn our eyes towards the sea" – to make Lithuanians a strong maritime nation. K. Pakštas insisted on colonizing the unrestrained emigration, proposed to establish the "Second Lithuania" formed from the emigrees. The professor was one of the first who defined Lithuania's national interests, outlined a strategy of national security based exclusively on the sense of national confidence, its own intellectual potential, good neighbourly relations especially with the small adjoining countries.

In 1929 K. Pakštas left Lithuania and started lecturing at the University of California. In U.S. he was condemned to the fate of a political emigrant. During this period, K. Pakštas lectured at various U.S. universities and other academic institutions, worked in the Congress Library. K. Pakštas committed a lot of time and effort for the liberation of Lithuania, observed and commented political events, he also proposed original ideas on the resolution of the problem Koningsberg. Being convinced that the tragedy of Lithuania was a part of a much greater disaster of Europe, he associated Lithuania's destiny with the liberation of Central Europe. Since 1950, K. Pakštas

was vice-chairman of the Central European Christian Democrat Union. He saw the Confederation of Central Europe as the most valuable international ideal that could serve as a guarantee of freedom and peace for small states. K. Pakštas ideas on the unity of Baltoscandic countries and Europe have been materialised in the structures of the Northern Council and the Baltic Assembly, his ideas have become integrated into the europeasation processes of today, and they are radically changing the present situation of Lithuania and determining its future.

K. Pakštas pirmaisiais gyvenimo JAV metais

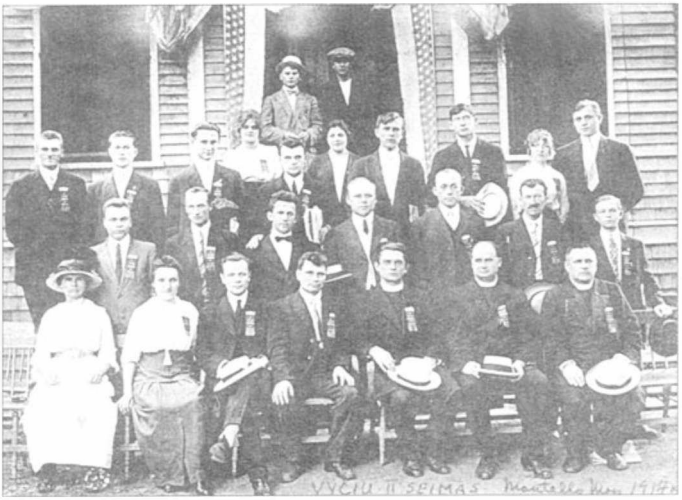

K. Pakštas (antroje eilėje pirmas iš kairės) *tarp Vyčių antrojo seimo (Montelo, 1914 m.) dalyvių.* Pirmoje eilėje trečias iš kairės *A. Aleksis (Aleksandravičius), ketvirtas – Mykolas Norkūnas, penktas – F. Kemėšis.* Trečioje eilėje antras iš kairės *A. Račkus, ketvirtas – Jonas Navickas*

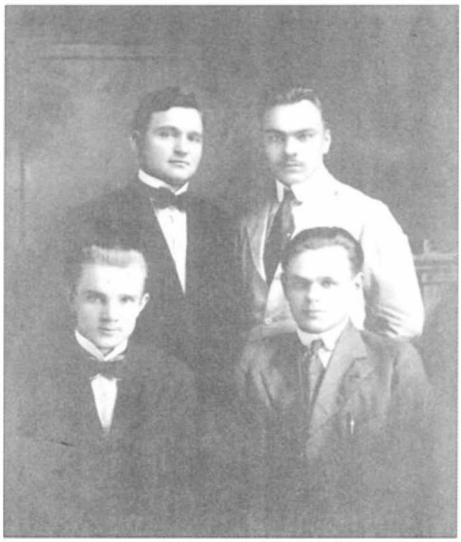

K. Pakštas (stovi dešinėje) *su bendraminčiais.*
Sėdi iš kairės: *L. Šimutis, A. Račkus,* stovi *J. Kaupas. Klivlendas, 1916 m.*

1918 m. rudenį Lozanoje vykusios konferencijos dalyvių grupė.
Iš kairės: *kun. J. Dabužis (Dabužinskis), K. Pakštas, A. Smetona, M. Yčas ir B. Mastauskas*

Mykolo Ašmio laidotuvės Lozanoje 1918 m. gruodžio 4 d.
Iš kairės: *J. Dabužis (Dabužinskis), daktilografė, I. Tamošaitis, K. Pakštas, neatpažintas asmuo, J. Gabrys-Paršaitis, p-lė Gentizon, J. Eretas, V. Bartuška, neatpažintas asmuo, V. Daumantas, V. Mykolaitis-Putinas, A. Steponaitis*

Lietuviai studentai Fribūre 1921 m. Iš kairės sėdi: *K. Pakštas, Marija Andziulytė, V. Mykolaitis-Putinas, O. Vasiliūtė (vėliau Pakštienė), E. Turauskas;* stovi iš kairės: *kun. Abramaitis, S. Šalkauskis, U. Urniežiūtė, I. Tamošaitis, M. Ambraziejūtė, kun. Danielius Žilevičius, O. Petrauskaitė, P. Jucaitis, J. Navickas;* trečioje eilėje: *L. Bistras, P. V. Raulinaitis ir K. Ruginis*

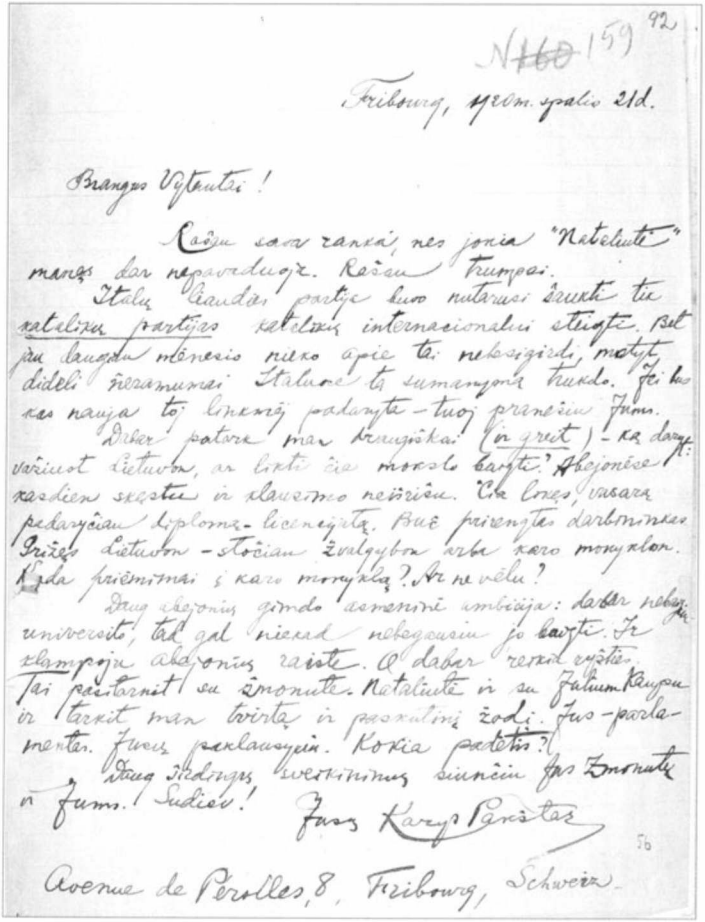

N ~~160~~ 159 92

Fribourg, 1920 m. spalio 21 d.

Brangus Vytautai!

Rašau sava ranka, nes jokia "Nataliutė" manęs dar nepavaduoja. Rešau trumpai.

Italų liaudies partija buvo nutarusi šaukti tik katalikų partijas katalikų internacionalui steigti. Bet jau daugiau mėnesio nieko apie tai nebesigirdi, motyt dideli ñeramumai Italuose tą sumanymą trukdo. Jei bus kas nauja toj linkmėj padaryta – tuoj pranešiu Jums.

Dabar patark man draugiškai (in greit) – ką daryt: važiuot Lietuvon, ar likti čia mokslo baigti? Abejonėse kasdien skęstu ir klausimo neišrišu. Čia likęs, vasarą padaryčiau diplomą-licencijatą. Buč prirengtas darbininkas. Grižęs Lietuvon – stočiau žvalgybon arba karo mokyklon. Kada priėmimai į karo mokyklą? Ar ne vėlu?

Daug abejonių gimdo asmeninė ambicija: dabar nebegiu universito, tad gal niekad nebegausiu jo baigti. Ir klampoju abejonių raiste. O dabar reikia ryštis. Tai pasitarnit su žmonute. Nataliutė ir su Julium Kaupu ir tarkit man tvirtą ir paskutinį žodį. Jus – parlamentas. Jusų paklausyčiu. Kokia padėtis?

Daug širdingų sveikininų siunčiu Jus Žmonutų ir Jums. Sudiev!

Jusų Karys Pakštas

56

Avenue de Perolles, 8, Fribourg, Schweiz.

K. Pakšto 1920 m. spalio 21 d.
laiškas Vytautui Pranui Bičiūnui

Fribūro studentų grupė su kunigu J. Dabužiu (Dabužinskiu) (pirmasis iš kairės) *1921 m.: V. Mykolaitis-Putinas, K. Pakštas, I. Tamošaitis, S. Šalkauskis*

Lietuvių studentų Fribūre draugijos „Lithuania" nariai 1921–1922 m.
Iš kairės sėdi: *Juozas Gutauskas, J. Navickas, M. Andziulytė, V. Mykolaitis-Putinas, K. Ruginis, neatpažintas kunigas, M. Ambraziejūtė;*
stovi: *Kazys Trukanas, K. Pakštas, Ladislovas Gronis, L. Čepulis, O. Petrauskaitė, neatpažintas kunigas, Danielius Žilevičius, U. Urniežiūtė, P. V. Raulinaitis, O. Vasiliūtė (vėliau Pakštienė), E. Turauskas*

K. Pakštas su bendrakeleiviais prie Sylvano ežero kelionės skersai Šiaurės Ameriką metu. 1925 m. liepos 1 d.

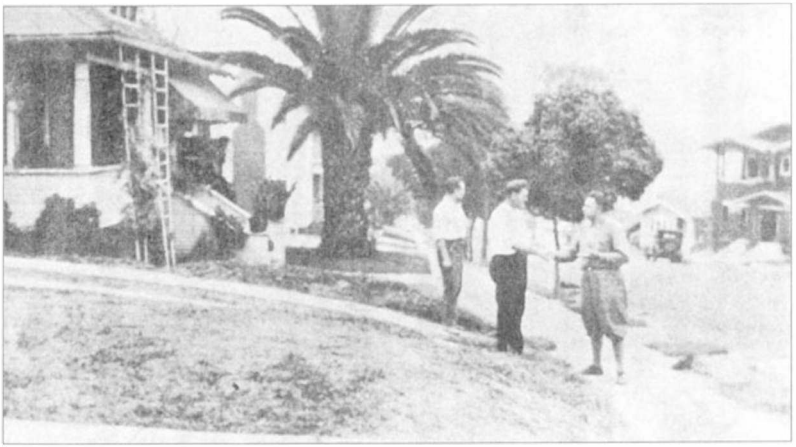

K. Pakštas (pirmas iš dešinės) *keliaudamas po Šiaurės Ameriką kalbasi su Los Andželo gyventojais. 1925 m. rugsėjo 2 d.*

Kelionės į Rio de Žaneirą dalyviai. Iš kairės sėdi: *p. Celms, Latvijos emisijos banko pirmininkas ir parlamento narys Julius Celmsas, O. Pakštienė;* stovi: *prof. Bruveris ir K. Pakštas.*
1927 m. rugpjūtis

K. Pakštas
jaunystės metais

K. Pakštas – Vytauto Didžiojo universiteto profesorius

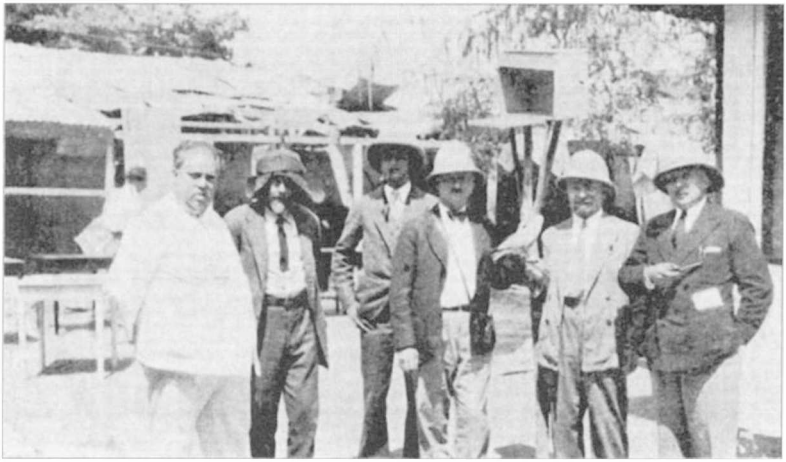

K. Pakštas (antras iš dešinės) *su amerikiečių ekspedicijos Angoloje dalyviais. 1930 m.*

K. Pakštas stebi, kaip vietos gyventojai pjauna Angolos plokštikalniuose augančią žolę. 1930 m.

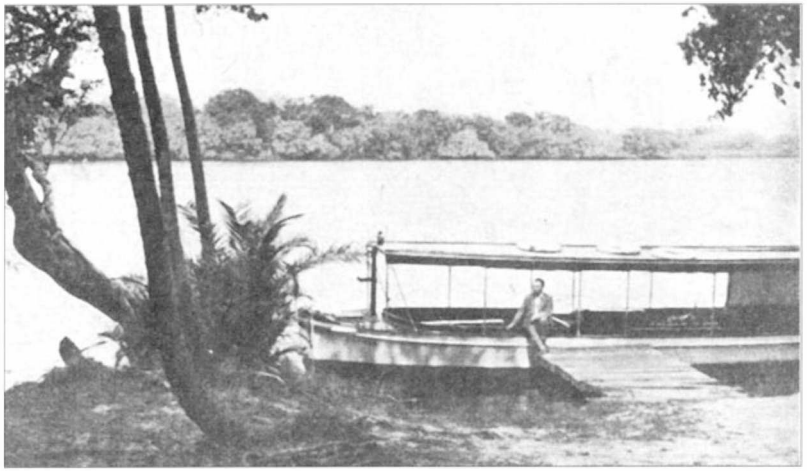

K. Pakštas motorine valtimi keliauja Zambezės upe. 1930 m.

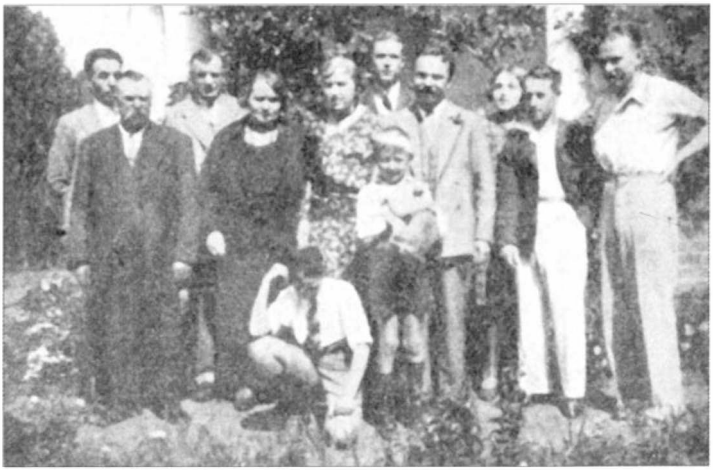

K. Pakštas (stovi ketvirtas iš dešinės) *susitinka su Pretorijos lietuviais. 1930 m.*

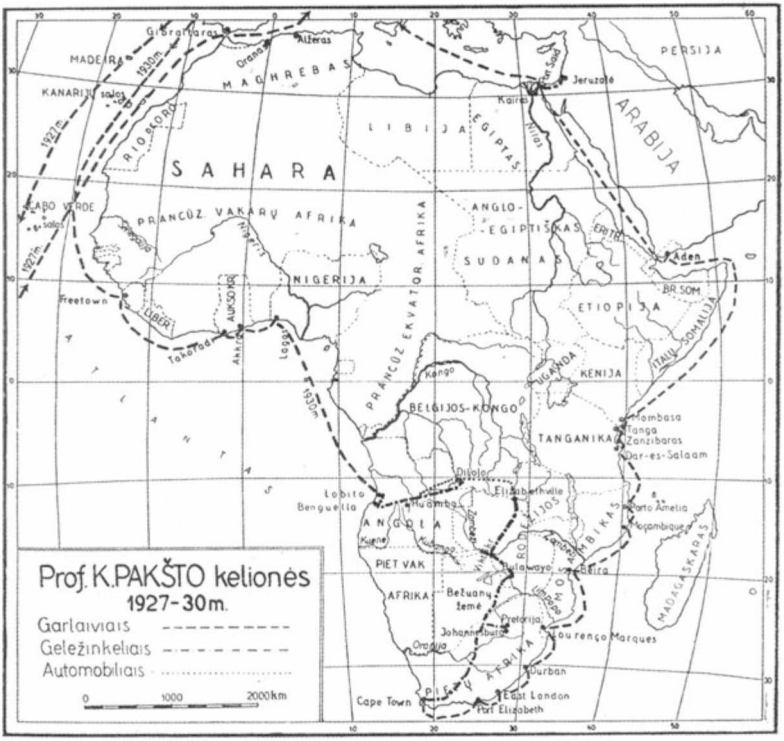

Taip K. Pakštas pavaizdavo
savo didžiąsias keliones

K. Pakštas Afrikoje prie milžiniško medžio. 1930 m.

K. Pakštas (trečias iš dešinės) *prie savo iš Afrikos atsivežtų daiktų parodos. 1931 m.*

K. Pakšto (stovi centre su skrybėle rankoje) *kelionės po Europą akimirka. Budapeštas, 1931 m.*

Profesoriai Gerardas de Geeras ir K. Pakštas geologinėje ekskursijoje netoli Stokholmo 1934 m.

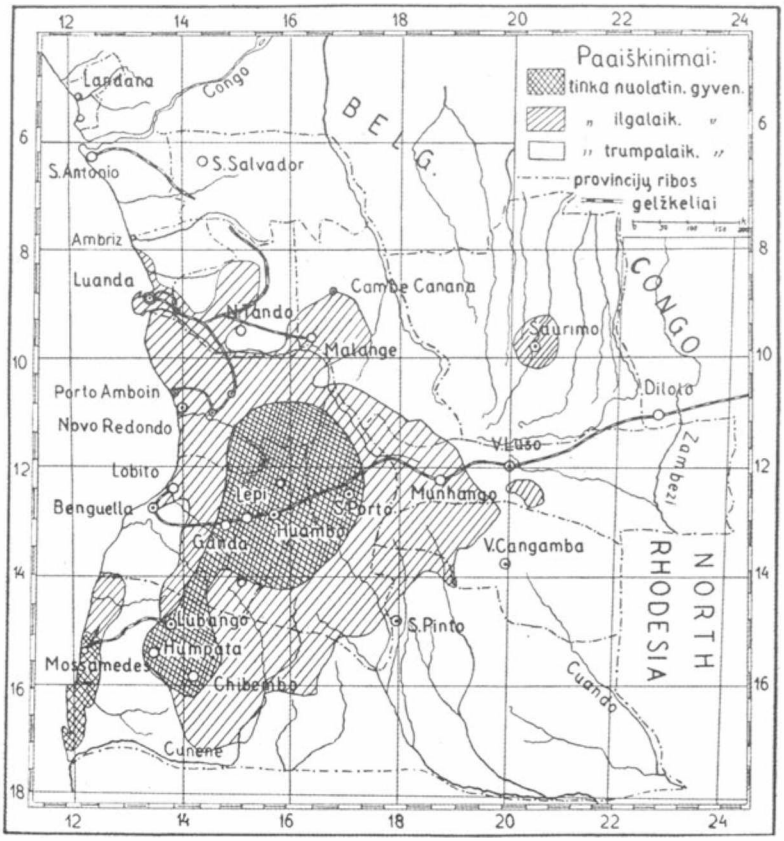

Pakšto sudarytas galimos europiečių kolonizacijos Angoloje žemėlapis

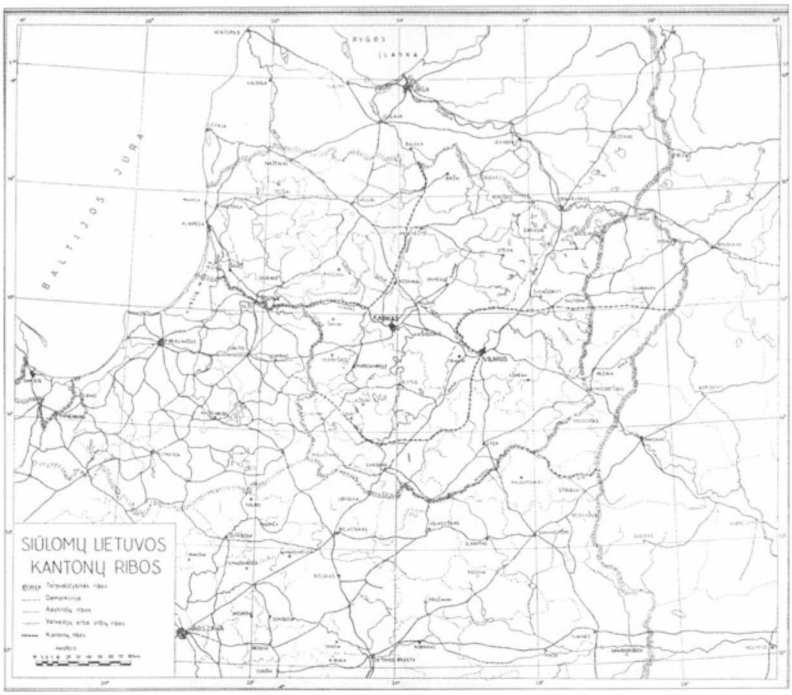

K. Pakšto sudarytas Lietuvos pertvarkymo federaciniais principais žemėlapis. 1935 m.

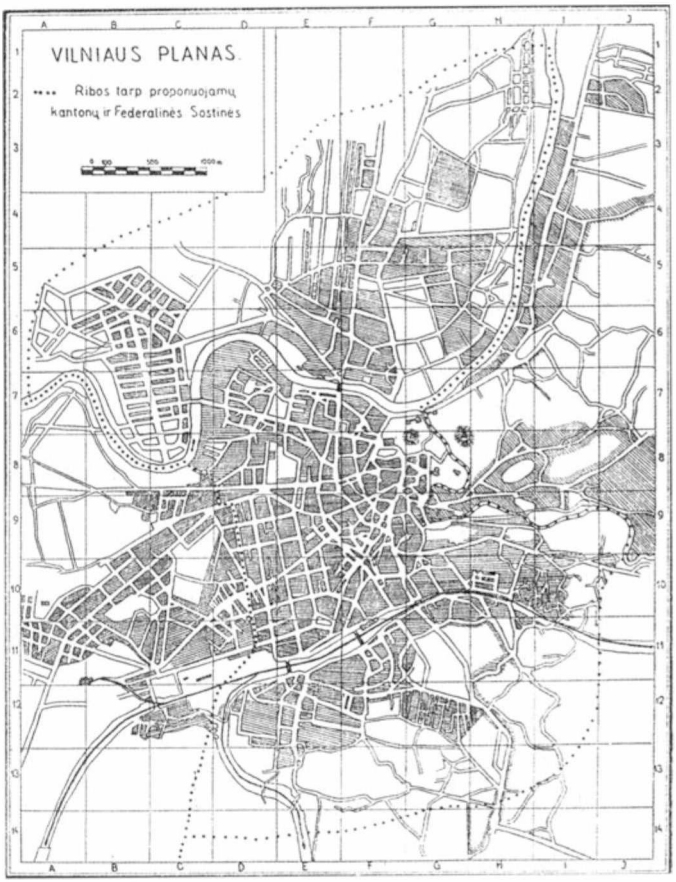

K. Pakšto Vilniaus miesto padalijimo kantonais planas. 1935 m.

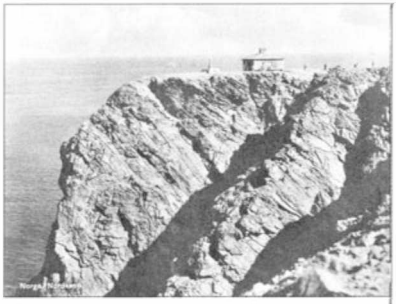

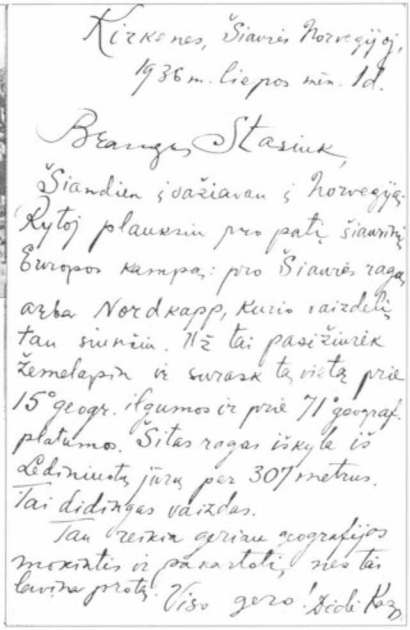

Kirkenes, Šiaurės Norvegijoj,
1936 m. liepos mėn. 1 d.

Brangus Stasiuk,

Šiandien įvažiavau į Norvegiją. Rytoj plauksiu pro patį šiaurinį Europos kampą: pro Šiaurės ragą arba Nordkapp, kurio vaizdelį tau siunčiu. Už tai pasižiurėk žemelapin ir surask tą vietą prie 15° geogr. ilgumos ir prie 71° geograf. platumos. Šitas ragas iškyla iš Lediniuotų jūrų per 307 metrus. Tai didingas vaizdas.

Tau reikia geriau geografijos mokintis ir pakartotį, nes tai lavina protą. Viso gero! Didi Kaz.

O. ir K. Pakštai Užpaliuose su brolio Jurgio vaikais Stasiu, Ona (vėliau Adomaitienė), Kazio krikšto dukra Klementina (vėliau Vektarienė). Apie 1936 m.

K. Pakšto atvirlaiškis brolio Jurgio sūnui Stasiui. Kirkenes, 1936 m. liepos 1 d.

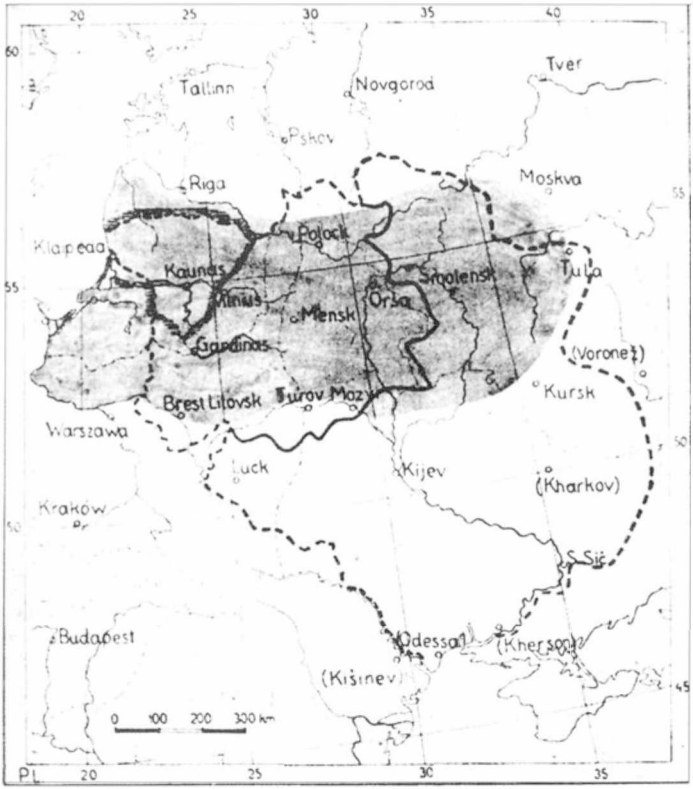

K. Pakšto sudarytas žemėlapis. Pilkai pažymėta zona rodo baltų gyvenamus plotus tarp 1500 m. pr. Kr. ir 500 m. po Kr., punktyrinė linija – lietuvių valstybės ribas 1361–1494 m.; ištisine linija pažymėtos Lietuvos ribos 1569–1772 m., o brūkšnelių juosta – Lietuvos Respublikos teritorija. 1939 m.

K. Pakšto sudarytas planuotos Baltoskandijos konfederacijos žemėlapis. 1942 m.

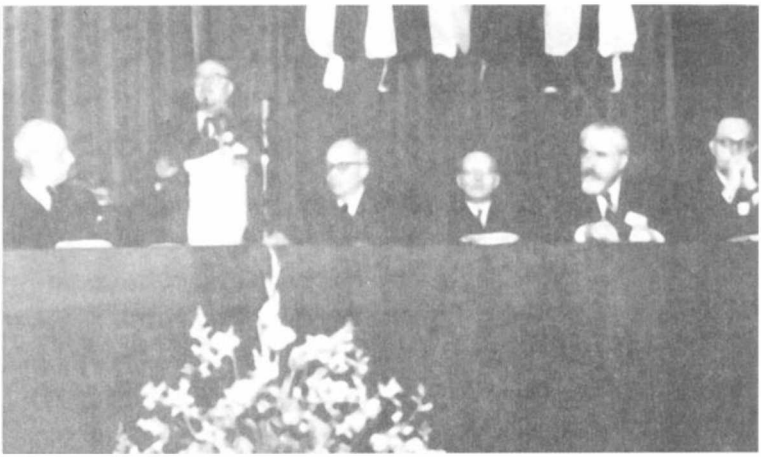

K. Pakštas kalba Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungos kongrese. Niujorkas, 1953 m.

K. Pakštas su lenkų išeivijos politikos veikėju Stanislavu Mikolajczyku Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungos kongrese. Niujorkas, 1953 m.

Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos suvažiavimo Niujorke 1954 m. dalyviai. Sėdi iš kairės: *P. Vainauskas, M. Krupavičus, K. Pakštas, J. Balkūnas, J. Meškauskas, M. Kižytė*

K. Pakštas apie 1953 m.

K. Pakštas – Stjubenvilio kolegijos profesorius

K. Pakštas ekspedicijos Britų Hondūre metu prie Belizės upės žiočių su dviem jaunais krokodilais rankose. 1958 m. vasara

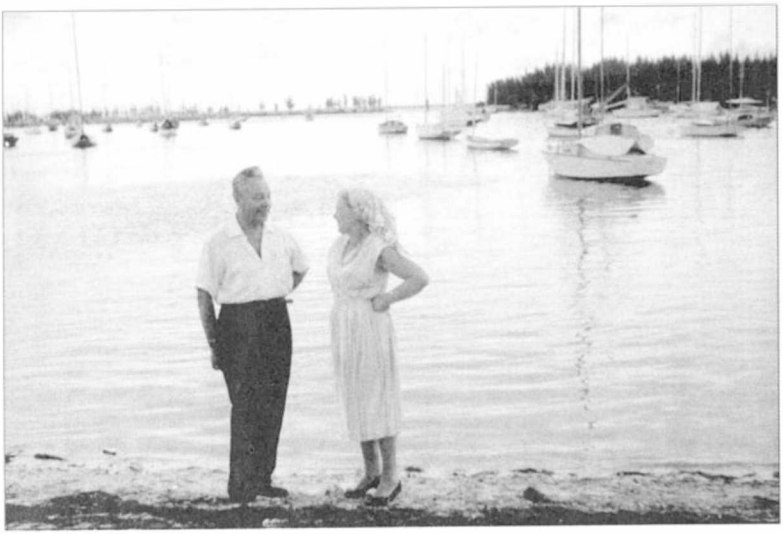

K. Pakštas su antrąja žmona J. Pakštiene-Narūne Majamyje 1960 m.

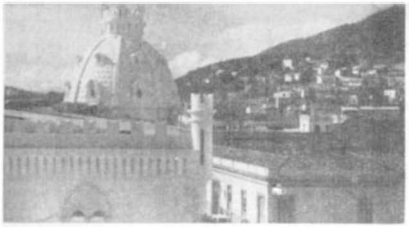

TEGUCIGALPA. Prezidentūros bokšto nuotrauka, viena iš retų, kas Hondūro Respublikos prezidentą.
CAPITOL of the President of British Honduras

MELINDOS GIRIOSE. Grįžęs, kuriuo gyvenu zoologinę ekspediciją, gaudanti gyvates, krokodilus, vampirus, driežus ir egzotiškus gyvius. Panašius namus statosi savo kolonistai vokiečiai, menonitai. Kuriuo Honduro kuriasi naują tėvynę. Čėyo apskrity.

TARZANŲ DŽIPAS-PAKARUOKLIS kompiuoja per kalnus ir neišeis pasiimo kelionių. Stann Creek. Kaimin, kaip matome, gana kultūringas. Kitur teks pasimaty.

BRITŲ HONDURO planas, vaizduojas vietos gyventojų darbus ir pramogas.
A MAP of British Honduras

Mažutės Lietuvos idėja

LIETUVIAI jau yra įsikūrę gal apie 500 kolonijų aplejose Amerikose, o sovietų valdžia irgi yra pristeigusi keletą tūkstų kolonijų Nobrer ir kitose Sovietijos srkaitpiuose. Visos šitos kolonijos yra dispersinio pobūdžio, be normalinių lietuviškų mokyklų, be kitų tautinių institucijų. Tad beveik visas tokių kolonijų **naturalus** priešanglis didžiąją kurią nors galingą tautą ir vis mažiną lietuvių skaičių. Taigi jos yra paprastos ir laikinos emigracijos sudybos, kurių pagimtis yra tarpinti lietuvius svetimųjų naudai. Kiekviena tokia emigracija mažas tautas dar labiau mažina, smulkina. Rinsai labai gerai žino, skatindami ir priviartą gabendami lietuvius į svetimas šeimas. Jie žino, kad tokios diasporos lietuviškai nebeužtinos, bet didina rusų skaičių.

Tautas didina tik koncentruota kolonizacija. Tokią kolonizaciją labai plačiu mastu per kelius amžius vykdė rusai, britai, ispanai, portugalai, kiek mažesniu mastu ją vykdė prancūzai, olandai (Afrikoje) ir kiti.

Šių žodžių autorius 1927-1929 m. periode yra kartojęs, kad lietuvių tautą galima išgelbėti tik koncentruota kolonizacija. Tokią kolonizaciją reikia pakeisti kolonizacija ir tuomi su kurti naują mažutę Lietuvą. Jo projekto esmė buvo: kasmet įkurti

IEŠKOM VIETOS MAŽAJAI LIETUVAI

Prof. KAZYS PAKŠTAS, Steubenville, Ohio

eral parinktoje vietoje 200 lietuviškų šeimų, gerai parsiseltų ūkininkauti naujose sąlygose. Anų laikų sąlygomis, toks projektas būtų valstybei kainavęs kasmet apie 2 milijonus litų, dabar tai kainuotų 10 mil. dauginu. Jeigu sakykime, vien per penkerių (1935-39) metų būtų vienoje vietoje susipesta jau apie 1.000 šeimų arba 5.000 individų, apgyvendintų vidutiniuose arba net stambiuose ūkiuose, tai tokiai diasporai jau būtų tikras augimo sąlygos ir gera vieta tai tremtinių dalisi, kuri panorėtų neišgulėti, bet aukštesnį savą antrą valstybelę, kuri šiuo metu gal jau turėtų plačias autonomines teises.

Galimybės ikurti "Mažąją Lietuvą".

Šių eilučių autorius nuo 1924 m. vis pa-traupati, tyrinėdamas tyrinėjo galimybes kur nors toli įkurti.

Nukelta į 18 psl.

1. MAHAGONIJŲ KIRTIMO STOVYKLA, 17 myliu į vakarus nuo Stann Creek. Nors buvo plaukė, bet palapinose vody nebuvo; nakti ir — malonia vėsa. 2. CENTRAL FARM pagerintos ganyklos ir pora beisganančios banda ir. Visos foto nuotraukos autoriaus.
1. A mahogany logging camp near Stann Creek. 2. A pasture in c. onduras.

„Lietuvių dienose“ (1958, nr. 8) nuotraukomis iliustruotas K. Pakšto straipsnis, kuriame plėtojama „antrosios“ Lietuvos įkūrimo Britų Hondūre idėja

K. Pakšto antkapinio paminklo pašventinimas Čikagos šv. Kazimiero kapinėse. 1963 m. gegužės 30 d.

Koplytstulpio užpaliečiams profesoriams K. Pakštui, A. Žvironui, P. Jodelei atidengimas 1991 metais prie Užpalių mokyklos. Pirmame plane Užpalių klebonas Juozas Šumskis, kalba Užpalių vidurinės mokyklos direktorius Stasys Dudėnas

Atidengiant koplytstulpį kalba Užpalių apylinkės pirmininkas Vytas Jurka

K. Pakšto gimimo šimtmečiui sukurtas grafikos darbas (raižinys). Dail. Algirdas Indrašius

Kaoplytstulpio atidengimas Alinaukoje 1993 metais minint K. Pakšto 100-ąsias gimimo metines

Santrumpos

AT – Ateitininkų federacija

ALRKF – Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija

ALT – Amerikos lietuvių taryba

BALF – Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas

CK – Centro komitetas

DP – Displaced Persons (angl.), personnes déplacées (pranc.) – perkeltieji asmenys

DULR – Draugija užsienio lietuviams remti

EF – Europos Federacija

IRO – International Refugee Organization (Tarptautinė pabėgėlių organizacija)

JEV – Jungtinės Europos Valstybės

JT – Jungtinės Tautos

KA – Katalikiškoji akcija

KAM – Krašto apsaugos ministerija

KDVES – Krikščionių demokratų Vidurio Europos sąjunga

KVC – Katalikų veikimo centras

LAD – Lietuvių ir amerikiečių draugija

LAIC – Lietuvių amerikiečių informacijos centras

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LE – Lietuvių enciklopedija

LGD – Lietuvių geografų draugija

LGT – Lietuvos gelbėjimo taryba

LIB – Lietuvių informacijos biuras

LKA – Lietuvos kultūros akademija

LKDP – Lietuvių krikščionių demokratų partija

LKDS – Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga

LKI – Lietuvių kultūrinis institutas

LKKBS – Lietuvos–Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga

LKMA – Lietuvių katalikų mokslo akademija

LKMS – Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga

LLVD – Lietuvių–latvių vienybės draugija

LNMB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

LPD – Lietuvių–prancūzų draugija

LPS – Lietuvos piliečių sąjunga

LR – Lietuvos Respublika

LŠD – Lietuvių–švedų draugija

LTT – Lietuvių Tautos Taryba

LU – Lietuvos universitetas

LVS – Lietuvos Vakarų sąjunga

LVT – Lietuvos Valstybės Taryba

Ši elektroninė knyga išleista tik e ska

MGF – Matematikos-gamtos fakultetas

NEI – Nouvelles Equipes Internationales (Krikščionių demokratų internacionalas)

PLS – Pasaulio lietuvių sąjunga

RK – Romos katalikai

SSRS – Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga

TF – Tautos fondas

TFF – Teologijos-filosofijos fakultetas

TS – Tautų Sąjunga

UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Jungtinių Tautų paramos ir atkurimo organizacija)

VDU – Vytauto Didžiojo universitetas

VLIK – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas

VU – Vilniaus universitetas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

VVLU – Vyskupo Valančiaus liaudies universitetas

VVS – Vilniaus vadavimo sąjunga

ŽA – Žalioji atžala

Asmenvardžių rodyklė

A

Abramaitis III
Adenauer, Konrad 347, 349, 339
Ahlmann, H. 116
Albavičius, Ignas 380
Albrechtas, hercogas 332
Alė Rūta (Nakaitė, Elena) 380
Alekna, Antanas 66, 286
Alekna, Viktoras 12, 16, 68
Aleksa, Jonas 55
Aleksis (Aleksandravičius), Aleksandras 31; I
Almeida, Camena de 60, 130
Ambraziejūtė, Marija 52; III, V
Ambroze, Aleksas 9
Andrée, Salomon August 132
Andrius, Juozas 318
Andrušis, J. 370
Andziulytė, Marija 51; III, V
Aničas, Jonas 170, 172, 180
Antanaitis, Algirdas 283
Arenales, Jorge 355
Arris, P. K. 121
Ašmantas, Andrius 185
Ašmys, Mykolas 51; III
Audėnas, Juozas 173, 175, 206
Augulis, Vaclovas 181
Augustaitis, Pranas 82

B

Babickas, Petras 184
Babrauskas, Benediktas 9, 87, 112, 187, 169, 187
Bacevičius, Antanas 30
Bačelis, Zenonas 250
Bačkis, Stasys Antanas 156, 230, 267, 268, 275, 316, 370
Bagdonas, Juozas 106, 370
Bagdonavičus, P. 313
Balčikonis, Juozas 82
Balčiūnas, S. 385
Balčys, Jonas 103, 316, 321
Balkūnas, Jonas 320, 326; XX
Baltakis, Pranas 367
Baltramaitis, Kazys 295
Baltrušaitis, Jurgis 235, 321
Balutis, Bronius Kazys 323
Banaitis, Saliamonas 23, 24, 386
Barauskas, Kazys 299
Barsovas 22

Bartoloni, R. 82
Bartusevičius, Vincas 351, 353
Bartuška, Vincentas 16, 36–38, 43, 46, 51, 168, 275; III
Barzdukas, Stasys 326
Basanavičius, Jonas 44, 175, 197
Batoras, Steponas 129
Baubinas, Ričardas 2, 18
Bauer, Otto 202
Bauža, Česlovas 18
Bendorius (Bendoravičius), Antanas 9, 14, 93, 110, 120, 121, 123, 128, 213, 214, 289, 311, 320
Beresnevičius, Gintaras 389
Bidault, George 346, 347
Bičiūnas, Vytautas Pranas 15, 57, 76, 137, 138; IV
Bielinis, Kipras 379
Bieliukas, Kazimieras 91, 93–95, 120–122, 289
Bielskis, Jonas Julius 35, 37, 39, 284
Bielskus, Pijus 51
Bilmanis 307
Biržiška, Mykolas 70, 98, 99, 103, 106, 168, 180, 181, 266, 320
Biržiška, Vaclovas 82, 99, 157, 176, 183, 320
Bisletti 150
Bistras, Leonas 51, 55, 56, 78, 140, 143, 166–168, 174; III
Bizauskas, Kazys 174
Bliūdžius, Arūnas 331, 384, 386, 387
Bochet, Lucien 122
Bogušas, J. 295
Boley, J. 305
Bončkutė, Roma 386
Borchertas, Endrius 182
Borgia, Cezare 386
Borisevičius, Vincentas 51
Borsody, Stephen 343
Bortkevičienė, Felicija 173
Böttcher, Otto 244
Braun, Gustav 123
Brazaitis (Ambrazevičius), Juozas 5, 8, 14, 21, 22, 54, 83, 102, 159, 163, 164, 167, 168, 214, 316, 383
Brazdžionis, Bernardas 298
Briand, Aristide 218
Briunas, Žanas (Jean Brunhes) 104, 131, 132
Brizgys, Vincentas 316, 347
Brotherus, H. V. 106
Bružikas, Jonas 370
Bruveris 108; VII
Budriūnas, Bronius 380
Bublys, Aleksandras 370
Budginas, B. 358
Budzeika, Jurgis 373
Bulevičius, J. 306
Bumšas, Bronislovas 63, 64, 150
Buron, R. 347
Būčys, Pranciškus 51, 66, 135, 150, 158, 159, 201, 202, 204
Būga, Kazimieras 63

C

Casey, J. J. 34
Celiešius, Petras 376
Celms VII
Celms, Julius 108; VII

Cesevičius, Domas 166
Chisholm, George Goudie 131
Chmieliauskas 22
Chruščiovas, Nikita 328, 349
Churchill, Winston 333, 339, 352
Civis 166
Coudenhove-Kalergi, Richard 218, 219
Creel, George 43
Curman, S. 179
Curzon, Jorge Nataniel 333

Č

Čarneckis, Voldemaras Vytautas 138, 287, 288
Čemarka, F. 370
Čepėnas, Pranas 35, 38, 69, 84, 218, 320
Čepėnienė, A. 84
Čepinskis, Vincas 81, 84, 152, 170–172
Čepukaitis, A. 298
Čepulis, L. V
Černius, A. 286, 348
Černius, Jonas 186, 215
Červinskis, Povilas 21
Česaitis, Ignas 51, 52
Česnys, Blažiejus 65, 81, 84, 99, 157, 159, 166
Česnulis, K. 300
Čibiras, Kazimieras 347
Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 98, 214
Čiurlionis, Jonas 54
Čižiūnas, V. 312

D

Dabužis (Dabužinskis), Juozas 43, 47, 48, 62; II, III, V
Dailidė, Pranas 170
Dalinkevičius, Juozas 120
Dambrauskas-Jakštas, Aleksandras 23, 25, 26, 56, 135, 149, 157, 159, 273
Damušis, Adolfas 148, 370, 374, 378
Damušis, Saulius 370
Danielson 284
Danys, Juozas V. 17, 58, 117, 126, 162, 288, 321, 354
Dapšys, R. 380
Darius, Steponas 275
Daudžvardis, Petras Povilas 299, 300
Daukantas, Simonas 76, 77, 197
Daukantas, Teodoras 69, 84, 91, 92, 122, 373
Daumantas, A. 227
Daumantas, V. III
Daunoras, S. A. 31
Deksnys, A. 299
Devenienė (Vileišytė), Alena 364
Didžiokas, Kazimieras 20
Dielininkaitis, Pranas 83, 117, 163, 164, 167, 168, 172–174, 181, 207
Dielininkaitytė, D. 324
Dikinis, Jonas 63, 105
Dineika, Karolis 76
Dineika, Viktoras 63
Dirkis, Povilas 25
Dirmantas, Stasys 380
Dogelis, Povilas 155
Domeika, Ignas 77
Don Kichotas 389

Douglas, Paul H. 347
Dovydaitis, Jurgis 68
Dovydaitis, Pranas 14, 25, 26, 50, 62, 72, 77, 78, 117, 131, 143, 144, 146, 147, 156, 157, 159, 245
Draugelis, Eliziejus 370
Drazdauskai 20
Duchaček, Ivo 344
Dudėnas, Stasys 19, 384; XXIII
Dulles, John Foster 347

E

Edström, Axel 116
Eidintas, Alfonsas 17, 48, 49, 263, 266, 294, 351, 352
Eisenhower, Dwight David 303
Ekman, G. 106
Elijas, J. 105
Ereminas, Gintautas 12
Eretas, Juozas (Joseph Ehret) 5, 7, 9, 10, 11, 13, 21, 25, 47, 50–54, 56, 59, 78, 82, 83, 90, 118, 128, 141–146, 150, 152, 154, 156–159, 163, 167–169, 215, 281, 289, 304, 305, 322, 323, 349, 350, 354, 377, 386, 387; III
Erikson, Sigurd 121, 242

F

Falaise, M. 347

G

Gabaliauskas, S. 292
Gabrys-Paršaitis, Juozas 26, 27, 30, 44, 46–48, 70; III
Gabrovsek, Fr. 344
Gaigalaitis, Vilius 42, 106,
Gaižauskas, Virginijus 385
Gaižiūnas, Silvestras 385, 386
Galinis, Pranas Edmundas 295
Galva, Gediminas 317
Galvanauskas, Ernestas 168, 176, 184
Galvydis, S. B., žr. Bačkis, Stasys Antanas
Gandhi, Mohand Karamčand 147
Gariel 58
Garlikowska, H. 128, 129
Garmus, Pranas 150
Gasiliūnas, Virginijus 12
Gaspari 150
Gaulle, Charles de 339
Gediminas, Lietuvos didysis kunigaikštis 96, 225
Geer, Gerard de 116, 179, 232
Geer, Sten de 232–234, 329
Gentizon III
Gertrūda, šv. 25
Giedrutis, Kazio Pakšto slapyvardis 31
Giedrutis K., Kazio Pakšto slapyvardis 29, 31
Gimbutas, Jurgis 17, 58, 117, 126, 162, 288, 321, 354
Girard 58
Girardin, Paul 58, 60
Girėnas, Stasys 275
Girnius, Juozas 9, 60, 78, 83, 100, 378
Gylys, Antanas 66, 82, 83
Gladutienė, Grasia 20
Gladutis, Jokūbas 20

Gliauda, Jurgis 305
Golder, Frank A. 41, 42, 58, 60
Grabauskas, Juozas 181
Grabovsek, Fr. 344
Graičiūnas (Greičiūnas), Andrius 32
Gražiūnas (Graževičius), Albinas 8
Grew, Joseph 333
Grigaitis, Aleksandras 51
Grigaitis, Pijus 293, 315
Grigaravičius, Algirdas 217
Grigaravičiūtė, Sandra 17, 178
Grinius, Jonas 15, 82, 142, 164, 167, 168, 174, 207, 313–315, 322, 333, 342, 344, 349
Grinius, Kazys 140, 363
Grinius, Kazys, pulk. 295, 299
Gronis, Ladislovas 347; V
Grušas, Juozas 164
Gudelis, Vytautas 17, 75, 216, 336, 387
Gummerus, H. 106
Gustainis, Valentinas 173
Gustaitis, Antanas 263
Gustaitis, Motiejus 30, 51
Gutauskas, Juozas V

H

Haltenberger, Micho 128
Hannenberg, C. 332
Hartung, Bruno J. 324
Haushofer, Karl Ernst 241, 244, 245
Helcerman B. 178
Hell, Ernest 54
Henke, H. E. 179
Herbačiauskas (Herbačevskis), Juozapas Albinas 223
Hildebrand, Karol 123
Hindenburg, P. von 236
Hitler, Adolf 163, 213, 230, 283, 288, 291, 309, 332
Hymans, Paul 223, 224
Humboldt, Aleksandr 104
Huntington, Ellsworth 199, 200

I

Ilgūnas, Gediminas 273
Indrašienė, G. 385
Indrašius, Algirdas XXIV
Indrašius, Giedrius 12, 384
Indrašiūtė, Marijona 27
Ingaunienė, A. 121, 123, 124, 179
Isokas, Gediminas 17
Ivanauskas, Tadas 85, 86, 95, 106
Ivaškevičius, Marius 389
Ivinskis, Zenonas 15–17, 71, 76, 83, 90, 91, 100–103, 112, 117, 131, 142, 146, 159, 163, 164, 167, 174, 184, 215, 284, 286–289, 291, 313–317, 321–324, 329, 333, 342, 344, 349, 354, 372, 388

Y

Yčas, Jonas 178
Yčas, Martynas 24, 46, 62, 177, 230, 244; II
Yla, Stasys 14, 56, 158, 378

J

Jablonskis, Jonas 133
Jablonskis, Konstantinas 235

Šią elektroninę knygą įsigijo

Jackus, A. 387
Jakaitis, Jonas Jeronimas 35, 40
Jakavonytė, Julija 298
Jakučionis, J. 314
Janeliūnas J. 105
Jankauskas, Algimantas 388
Jankus, Martynas 175
Janulaitis, Augustinas 183
Januškis, Jonas 299
Jasaitis, Domas 348, 351
Jaškevičius, V. 316
Jodelė, Pranas 85, 384; XXII
Johanson, P. V. 179
Johnson, Alvin 302
Jokubaitis, Alvydas 192
Jonaitis, Martynas 275
Jonikas, Petras 317
Jonynas, Ignas 235
Jovarienė, V. 384
Jucaitis, Pranas 51, III
Jucevičius, Feliksas 346
Juodeika, Vladas 358
Juraševskis, P. 239
Juras, Pranciškus Mykolas 298
Jurgis, šv. 225
Jurgutis, Vladas 62
Jurka, Vytas 19, 384; XXIV
Juška, Antanas 133, 178, 179, 180, 181, 185, 289

K

Kadžytė, Gražina 19, 384, 385
Kairiūkštytė, Nastazija 17, 181, 352
Kairys, Anatolijus 310, 370, 376
Kairys, Steponas 320
Kajeckas, J. 378
Kamantauskas, Viktoras 182
Kamieniecki, W. 222
Kaminskas, J., žr. Kairys, Steponas
Kanger, K. 351
Kant, Immanuel 332
Kapočius, Juozas 320
Kapsukas, Vincas 34
Karalius, Juozapas Antanas 296–298
Kardelis, Jonas 173, 373
Karevičius, Pranciškus 36, 66, 149, 150
Kary, N. 305
Karoblis, Vincas 170
Karosas, Juozas, 32
Karpius, Kazys 293, 294
Karsavinas, Levas 158
Karvelis, Petras 140, 152, 153, 173, 174, 314
Kasakaitis, Kazys 266, 275
Kasandra 5
Kaseliūnas, Jonas 370, 376
Kasperavičius, Algis Povilas 2, 19
Kaškelis, Juozas 183
Katilius, Petras 76
Katiliūtė, Marcė 181
Kaupas, Julius 32, 37, 55; II
Kavaliauskas, Povilas 13, 74
Kaveckis, Mykolas 85, 122
Kazakas, Julijonas 29
Kazėnas, Magnus J. 305
Kazimieras, šv. 34, 255, 283, 305, 379
Kazlauskas (Kaslas), Bronis 358
Kazlauskas, P. 370

Šia elektroninė knyga is

Keliuotis, Juozas 16, 102, 144, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 304, 324, 326, 327, 366, 367, 372
Kemėšis, Fabijonas 29, 30, 35, 37, 38, 147, 168, 180, 181, 202, 275–277, 279; I
Kenne, H. 321
Kennedy, John Fitzgerald 347
Kiaulėnas, Petras 310
Kirchoff, Alfred 244
Kirvelis, Dobilas Jonas 19, 384
Kiškis, Stanislovas 144
Kižytė, Marijona 300; XX
Klaipėdiškis, A. 114
Klavinas 217
Klevas, A. 11, 375
Klimas, Adolfas 70, 92
Klimas, Petras 42, 47, 131, 224
Knipavičius, Pranas 21
Kojelis, J. 319
Kolupaila, Steponas 8, 9, 14, 17, 58, 72, 74, 76, 92, 94, 114, 117–127, 131, 133, 158, 161, 162, 178, 180, 187, 197, 215, 288, 289, 320, 321, 325, 354, 374
Končia 132
Končius, Juozas 16, 301, 302, 303, 304, 351, 354, 355, 380
Kongiela, R. 129
Kostanick 318
Kotryna, šv. 24
Kozi, Horvath Joseph 344, 347, 349, 367
Krasauskas, Rapolas 14, 325
Kregždė, Petras 178
Krek, Mihas 344
Krėvė-Mickevičius, Vincas 16, 99, 111, 182, 320
Krikščiūnas, Antanas 121
Kristus 136
Krivickas, Domas 317
Krivickas, J. 347
Kroeber, A. 106
Krupavičius, Mykolas 14, 17, 62, 90, 135, 136, 140–143, 206, 261, 315, 316, 347, 364; XX
Krupickas, R. 13, 387
Kubilius, Jonas 355
Kudaba, Česlovas 13
Kudirka, Feliksas 29
Kudirka, S. 242
Kudirka, Vincas 156
Kudrevičienė, Žibuolė 18
Kučas, Antanas 17, 301, 355, 358
Kučingis, Jonas 305
Kučinskas, L. 370
Kukta, Juozapas 152
Kuliešienė, V. 385
Kuprionis, Jonas 358
Kuraitis, Pranciškus 78, 143, 145, 167
Kuras, Jonas 37
Kuršaitis, Aleksandras 332
Kuzma, Vladas 186
Kvieska, Vincas 170, 171, 173
Kviklys, Bronius 21, 23

L

Labanauskas, Povilas 299
Landsbergis, Česlovas 182
Lansing, Robert 45
Lapėnas, Jonas 185
Lapinskaitė, Šarūnė 388
Lašas, Vladas 173, 182

Laučka, Juozas Bronius 282, 292–294, 297, 298, 355
Laurinavičius, Česlovas 241
Laurynas, šv. 61
Lebedkin, M. 325
Leimonas, Juozas 146, 276
Leknickis, P. 96, 319
Leonas, Petras 82, 177
Leonas XIII, popiežius 135
Leroy-Beaulieu, P. 258
Lėvanas, Aleksandas 159
Liekis, Algimantas 96, 388
Lima, A. A. 348
Lindblom, Andreas 116, 121
Lindblom, Gerhard 16
Lindhagen, Carl 230, 231
Lingis, Juozas 386
Linkus, Anicetas 30
Literskis, Vladas 120, 122, 123
Liucija, šv. 179
Liuima, Antanas 10, 384, 385
Lojola, Ignotas 33, 61, 65
Lopata, Raimundas 389
Lopatto, Jonas S. 34
Lord, O. 347
Lowi, H. 106
Lozoraitis, Stasys 229, 343
Lucky, A. 343
Lukšys, Stasys 313, 348, 349
Lukoševičius, Vincentas 56, 135, 140, 161, 189, 217

M

Maceina, Antanas 156, 160, 163, 164, 167, 192, 323
Maciejauskas, Julius 292, 305
Mačiulis-Maironis, Jonas 25, 135
Mahan, Alfred Thayer 241
Majauskas, A. 165
Maknys, J. 314
Maldeikis, Petras 17, 90, 141
Maliauskas, Antanas 66, 82, 149, 153
Malinauskas, Ignas 164, 364
Maminskaitė, V. 289
Mančinskas, Česlovas 17, 67, 83, 88, 107
Mantniek, P. 318
Mantvydas, Pranas 164
Marshall, George Catlett 339, 341
Martenzen, Hans 69, 71
Martin, J. W. 347
Masiliūnas, Kazimieras 133
Masionis, Antanas 146
Masiulis, Motiejus 22
Mastauskas, Balys 40, 43, 46–48, 105; II
Matijošaitis, J. 194, 195
Matulevičius-Matulaitis, Jurgis 51, 136
Matulionis, Povilas 96, 133
Matusas, Jonas 97
Mažeika, Almis Povilas 366, 370, 372, 375
Mažeikienė, E. 370
Mažvydas, Martynas 16, 31, 286
McMahon, Ed 348
Meilet 216
Meldažis 63
Mėlynis, A. 242
Merkys, Antanas 49, 176, 184, 185, 244, 286

Meškauskas, Juozas XX
Mickevičius, Adomas 225, 386
Mikaila, Jurgis 10, 380
Mikolojczyk, Stanislav XIX
Mikuckas, Juozas 11
Miliauskas, Juozas Karolis 55
Miliukas, Matas 55
Miller, A. 218
Miškinis, Antanas 185
Mykolaitis-Putinas, Vincas 52, 59, 76, 143, 168, 186; III, V
Mykolas, šv. 29, 30
Molen, G. van 347
Molis (Mulevičius), Povilas 37
Molotov 213
Morosa, Virgilijus 388
Motieka, Egidijus 241
Motuzienė, A. 385
Mozė 375
Mulokas, Jonas 380
Munnynck, Marc de 54, 55, 191
Muravjov 220
Mussolini, Benito 268, 283

N

Nagy, Ferenc 346
Nakas, 93
Narutavičienė-Narūnė, Janina (žr. Pakštienė-Narūnė, Janina) 328
Narutavičius, Gabrielius 220
Narutavičius, Stanislovas 220
Nausėdienė, A. 105
Navakas, Jonas 249
Navickas, Jonas I, III, V
Nerman, B. 179
Neumann, Ernst 249
Niemi, A. R. 106
Nixon, Richard Milhous 349
Noreika, Liudas 157
Norem, Oven J. G. 300
Norkūnas, Mykolas 31; I
Norus (Naruševičius), Tomas 182, 219

O

Oberhummer 109
Okulečas 23
Olšauskas, Juozas 63
Olšauskas, Konstantinas 43, 149
Olšauskas, Steponas Raimondas 121, 123
Olson, Wiliam 123
Overbeck, Alfred von 60

P

Pacevičius, Jonas 21
Padalis (Padalskis), Pranas 355, 358
Padolskis, Vincentas 316
Pakalnis, Norbertas 298
Pakarklis, Povilas 184, 185, 338
Paknys, Juozas 215
Pakštaitė (Adamonienė), Ona 288, 324
Pakštaitė (Adomaitienė), Ona 19, 385, XVI
Pakštaitė, Konstancija 27, 29
Pakštaitė (Milaknienė), Elena 385
Pakštaitė (Vektarienė), Klementina 385; XVI
Pakštas, Adomas 20, 21

Pakštas, Balys 380
Pakštas, Jurgis 324; XVI
Pakštas, Pranas 380
Pakštas, Stasys XVI
Pakštienė (Vanagaitė), Ona 20
Pakštienė (Vasiliūtė), Ona 61, 105, 180, 326; III, V
Pakštienė-Narūnė, Janina 14, 18, 380; XXI
Pakuckas, Česlovas 76, 121–124, 164, 179, 289
Paleckis, Justas 185, 206
Palemonas, Kazio Pakšto slapyvardis 305
Pankauskas, Jonas 164
Papečkys, K. 97
Paramskas, Balys 173, 370
Pardé, Maurice Edmond 131
Paulonis, Kazimieras 284
Pauperas, Jonas 184
Pavilonis, J. 113
Pečeliūnas, M. 119–121
Pečkauskaitė, Marija 51, 57
Penkauskas, Pranas 68, 131, 157
Petkus, Nikodemas 37
Petras, šv. 328
Petrauskaitė (Krikščiūnienė), O. 51, 52, 54; III, V
Petrauskas, Kipras 186
Petravičius 299
Petrov, G. 29
Philblad, U. 178
Pietaris, Vincas 272, 273
Pijus XI, popiežius 154
Pikčilingis, Jonas 24
Pilsudski, Józef Klemens 218, 220
Pivaronas, P. 293
Post, Lennort von 179
Poška, Algirdas 13
Prapuolenis, Bronius 182
Prochazka, Adolf 344, 349
Prunskis, Juozas 167, 299, 310, 313, 314, 341, 342, 363
Prūsas, Vaclovas 9, 48, 370–372, 376
Pšibilskienė, Audronė Teofilė 18
Pšibilskis, Vygintas Bronius 13, 364
Puodžiukienė, Aldona 385
Purickis, Juozas 44, 46, 181, 244
Purveau, Ivone 48, 49
Purvinas, E. 183
Puzinas, Jonas 316, 317, 320

R

Račkauskas, Merkelis 82
Račkus, Aleksandras 16, 30, 31, 47, 53, 105, 149, 180, 277; I, II
Račkuvienė, K. 277
Radauskas, Henrikas 305
Radvila (Našlaitėlis), Mikalojus Kristupas 319
Radzevičius, Petras 170, 171
Radžiūnas, Pranciškus 51
Raila, Bronys 373
Raymond-Rimavičius, J. 295
Rakowski, E. 129
Ramanauskas, Juozas 63
Ramanauskienė, E. 63
Ramojus, V. 374
Ramsay, V. 232

Ramūnas, Antanas 316
Rasčiauskas, Vladas 7
Rask V., žr. Rasčiauskas, Vladas
Rastenis, Vincas 166
Raštikis, Stasys 17, 168, 169, 186, 187
Raštutis, Nikodemas 51
Ratzel, Friedrich 72, 190, 241
Raulinaitis, Pranas Viktoras 9, 48, 59, 171, 380; III, V
Raulinaitis, Adolfas 276
Reboul, K. 49
Reclus, Jean Jacque Elisée 72, 130
Regelis, Konstantinas 85, 88, 123
Regina I. S. 374
Reinys, Mečislovas 78, 82, 117, 135, 143, 152, 153, 157, 159
Remeikis, Mataušas 22, 202
Renner, Karl 202
Ribbentrop, Joachim 213
Richet, R. 347
Rimdžius, R. 305
Rimka, Albinas 82
Rimkus, Kazys 127
Rinkevičius, Edmundas 384, 385
Ritter, Carl 72
Rittichas, A. F. 319
Robinzonas (Robinson), Jokūbas 299, 305
Rockfeller 302
Romanas, Jonas 107
Römeris, Mykolas 171, 176, 186, 202, 277
Roosevelt, Franklin Delano 293, 300, 307, 333, 352, 357
Rosenberg, Alfred 237
Rubinavičius, H. 305
Rudis, Antanas 380
Ruehle, E. 129
Ruginis, Klemensas 51, 76; III, V
Rukša, Antanas 320
Ruseckas, Petras 274
Rusteika, Steponas 278
Ružancovas, Aleksandras 8, 14
Ruttledge, Hugh 132
Rūkštelė, Antanas 102

S

Sabalis, S. 178
Sakalauskas, Juozas 183
Saldukas, I. 370
Salys, Antanas 82, 102, 164, 316
Sandler, R. 179, 234
Sass, Teodor 248
Saurienė, S. 63
Saurys, Juozas 63
Schneter, P. 347
Schnieder, Oscar 106
Schorer 58
Schück, A. 116, 179
Schuman, Robert 342, 347, 350
Schuster, G. N. 348
Schweizer, Max 60
Senn, Alfred 157, 295, 297
Senn, Alfred Erik 46, 49
Sėja, Liudvig 176
Sidzikauskas, Vaclovas 181, 317, 346, 347
Sieniewicz, Konrad 342, 343, 344
Sinkevičius, Klemensas 11
Skardžius, Pranas 101–103, 176
Skinulis, H. F. 168

Skipitis, Rapolas 16, 17, 136, 137, 140, 274, 277–279, 358, 364, 373, 374
Skirius, Antanas 319
Skirius, Juozas 17, 41, 42, 44
Skrupskelis, Ignas 156, 160, 163, 164, 167, 168, 174
Skvireckas, Juozapas 145, 152, 155, 157
Slaucitajs, L. 122
Slavėnas, Paulius 83, 122, 184, 185
Sleževičius, Kazys 85
Sleževičius, Mykolas 50, 90, 141, 173, 174
Smetona, Antanas 36, 43, 46, 54, 102, 140, 148, 168, 169, 175, 177, 214, 246, 249, 278, 291, 294, 307; II
Solovjov, Vladimir 52, 60, 192
Sparkman, J. 347
Sruoga, Balys 99
Stalin, Josif Visarionovič 283, 291, 298, 309, 311, 349
Staneika, A. 235
Stankevičius, Jonas 51
Stankūnas, Tomas 22
Stanton-Stankevičius, Jonas 295
Staniukynas, Antanas 38
Starkienė, Bronė 305
Starkus, Jonas 299
Staškauskas, Pranas 21
Statkus, Nortautas 241
Stenberg, G. 352
Steponaitis, Antanas 16, 43, 45; III
Stočkus, B. 112
Stočkus, A. R. 380
Stonkus, S. 374
Stovall, A. 45
Stratton, William 358
Strimaitis, Jonas 170
Stulginskis, Aleksandras 135, 140, 143
Stulpinas, Liudas 182
Sužiedėlis, Simas 9, 378
Szawleski, M. 269

Š

Šakenis, Konstantinas 146, 153, 156
Šalčius, Matas 104, 275
Šalčius, Petras 82, 106, 177, 178
Šalkauskienė, Julija 17, 286
Šalkauskis, Stasys 7, 8, 10, 17, 50, 52–57, 59, 60, 74, 75, 78, 82, 99, 104, 134, 137, 142–145, 149, 157, 159, 160, 163, 165, 167, 172, 174, 191, 192, 199, 202, 203, 206, 207, 214, 216, 217, 225, 227, 228, 230, 235, 244, 258, 267, 285, 286, 289; III, V
Šapoka, Adolfas 41, 131, 179, 316
Šeinius, Ignas 177, 179
Šilingas, Stasys 90
Šimkus, Jonas 185
Šimoliūnas, Jonas 82, 178, 250, 288
Šimutis-Šilelis, Leonardas 16, 17, 26, 30–32, 37, 40, 141, 278, 292–294, 299, 300, 303, 315, 317, 347, 355, 360, 373; II
Širvydas, Vytautas 35, 293–296
Šivickis, Pranciškus 72, 84, 85, 123
Šležas, Paulius 76
Šliogeris, Jeronimas 106
Šliūpas, Jonas 62, 99, 175, 187, 216, 217, 230, 277, 370

Šliūpas, Vytautas 370
Šulcas, Romualdas 385
Šumskis, Juozapas 384; XXIII
Švagždys, Jonas 293
Švogžlys, Nikodemas 159

T

Taft, R. 347
Talmantas, Jurgis 76
Tamošaitis, Izidorius 52, 183; III, V
Tarulis, A. 322
Tarvydas, A. 384
Tarvydas, Stanislovas 290, 289, 388
Tautavičius, Adolfas 388
Tautvydas, V. 42
Tetzner, Franz Oscar 332
Thorwall, P. 186
Tijūnaitytė, B. 124
Tijūnėlis, Juozas 184
Tilmansai 25
Tiškevičius, M. 217
Tylenis, A. 144
Toliušis, Zigmas 173
Tolvaiša, Paulius 12
Totoraitis, Jonas 51, 68, 131
Trimakas, Antanas 178
Trukanas, Kazys V
Truman, Harry 363
Trumpa, Vincas 135, 136, 141, 162, 166, 168, 273, 314, 315, 322
Truska, Liudas 147, 148, 168
Tūbelis, Jonas 186, 215, 246
Tulaba, Ladas 316
Tumas-Vaižgantas, Juozas 8, 14, 23, 26, 135, 157, 175, 177, 178, 216, 230
Tumėnas, Antanas 152, 153
Tumienė, E. 380
Tuminas, Rimantas 389
Tumosa, Antanas 380
Turauskas, Eduardas 51, 145, 149, 327, 346, 347, 350; III, V
Turcinewicz 49
Turmann 58

U

Uborevičius, Tamošius 22
Ulmanis, Karlis 133
Urach 43, 45
Urbšienė, Marija 184
Urbšys, Juozas 16, 286, 287
Urmanas, Juozas 153, 185
Urnežiūtė, U. 51; III, V
Uršulė, šv. 61
Užupis, Viktoras 378
Ūsoris, Stanislovas 152, 153

V

Vaičiulaitis, Antanas 164, 297, 232, 308
Vaičiūnas, Antanas 310
Vaidyla, Mykolas 293, 355
Vailokaitis, Juozas 51
Vainauskas, Pranas 313, 344, 346, 348, 349; XX
Vaitekūnas, Stasys 2, 12, 18, 96, 322, 384–388
Vaitekūnienė, Vida 387
Vaitiekūnas, Lionginas 123
Vaitkus, J. 370
Valančius, Motiejus 156, 197
Valančius, Grigas 9, 90, 109, 146, 182–184, 246, 249

Vanagaitis, Antanas 63, 105
Vargas, Lazlo 344
Vasiliauskas 20
Vasiliauskienė, Aldona 12, 385, 387
Vasys, Konstantinas 297
Vaza, Švedijos karalius 133, 283, 284
Vėbra, Juozas 355
Venskus, Adolfas Jurgis 347
Venslauskas, V. 373
Vickers, T. D. 368
Vileišis, Jonas 138, 170–173, 178, 180, 181, 186, 298
Vileišis, Petras 298, 299
Vileišis, Vincas 184
Viliamas, Vladas 7, 8, 9, 14, 16, 24, 27, 28, 68, 69, 71, 73, 75, 89, 91, 112, 121–124, 127, 128, 156, 179, 282, 285, 289, 314, 318, 344, 346, 348–350, 361, 364
Vilkaitis, Jonas 70, 170, 171, 173
Vilsonas, žr. Wilson ,Woodrow
Vireliūnas, Antanas 70
Virmauskis, Pranas Antanas 282
Viskanta, Antanas 52
Visockis, Ričardas 250
Vitėnas, Juozas 12, 13, 17, 319, 363, 366, 370, 372–376
Vitkus, Balys 164, 346
Vizgirda, Vincentas 51
Vydūnas 162
Vyšniauskas, Juozapas 149
Vytautas Didysis 15, 201, 341
Voldemaras, Augustinas 45, 46, 49, 90, 140
Volteris, Eduardas 133, 175, 176

Z

Zakarauskas, Vaclovas 379
Zalęcki, G. 268, 269
Zeeland, P. van 347
Zeifert, T. 176
Zujus, Matas 55
Zumeris, Bronius 388

Ž

Žadeikis, Povilas 276, 291, 307, 347
Žalkauskas, Karolis 184–186
Žebot, Cyril 343
Želigovski, Lucjan 223
Žemaitis, Mečys 179
Žemaitis, Zigmas 99, 106, 186, 276
Žilevičius, Danielius III, V
Žilius-Jonyla, Jonas 39
Žygelis, Balys 170
Žmuidzinavičius, Antanas 102, 186
Žvirgždys, V. 148
Žvironas, Antanas 384; XXIII

W

Westfal 214
Wilson, Woodrow 34, 39, 40, 41, 43
Wilson, H. 46

Эйдинтас, Алфонсас 266, 269

Vygintas Bronius PŠIBILSKIS

Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės

Redaktorė *Jolanta Storpirštienė*
Korektorė *Asta Demšienė*
Dailininkas *Gediminas Markauskas*

Išleido Vilniaus universiteto leidykla
Spausdino Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė
Universiteto g. 1, 01122 Vilnius
El. paštas: info@leidykla.vu.lt
http://www.leidykla.vu.lt

Kaina sutartinė

Šią elektroninę kny